

PILA RUMALNI GANTH (Part - 3)

(Gujarati Novel)

By : HARKISAN MEHTA

Published by : PRAVIN PRAKASHAN PVT. LTD., RAJKOT - 360 001

પ્રકાશક :

પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ.

લાભ ચેમ્બર્સ, મ્યુ. કોર્પો. સામે,

ટેબર રોડ, રાજકોટ.

ફોન : (0281) 2232460 / 2234602

© કલાબહેન મહેતા

આવૃત્તિ : 10 મી 2016

આવૃત્તિ : 9 મી 2011

આવૃત્તિ : 8 મી 2002

આવૃત્તિ : 7 મી 1996

આવૃત્તિ : 6 ઠી 1990

આવૃત્તિ : 1 લી 1970

ISBN : 978-81-7790-406-2

કિંમત : રૂ. 1000

(ભાગ 1 - 2 - 3 સેટના)

મુદ્રક :

પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ.

વેરાવળ (શાપર),

જિલ્લો : રાજકોટ.

અર્પણ

પૂ. પિતાશ્રીને

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

ગાંઠ

મારી પહેલી નવલકથા 'જગ્ગા ડાકુનાં વેરનાં વળામણાં' પછી 'ચિત્રલેખા'માં 'પીળા રૂમાલની ગાંઠ' શરૂ કરવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે મનમાં એક ભય તો હતો જ કે વાચકો આ નવી નવલકથા વાંચતી વખતે તેની સરખામણી 'વેરનાં વળામણાં' સાથે કરવાના.

અમીરઅલી ઠગનો વિષય જોખમી હતો એ જાણવા છતાં મેં હાથ ધરવાની હિંમત કરી કારણ કે લેખક માટે એમાં પડકાર હતો. કોઈ નવલકથાનો નાયક ભાગ્યે જ એવો હશે જે ઘાતકી હત્યારો હોય. આવા નાયક તરફ વાચકોને હમદર્દી જાગે ખરી ? આ મારો બીજો ભય હતો.

છતાં ફક્ત બસો વર્ષ પહેલાં આપણા દેશમાં દર વરસે ચાલીસ હજાર લોકો જેનો ભોગ બનતા હતા એ ઠગપ્રથાના વિષય પર નવલકથા લખવાની લાલચને હું રોકી શક્યો નહીં. તેમાં હિંસકવૃત્તિને ઉત્તેજન આપવાનો આશય હોય એવી ગેરસમજ કોઈ કરી બેસે તો એમાં લેખકનો દોષ ન ગણાય. એક વિદ્વાન મિત્રે અમદાવાદનાં રમખાણોનો દાખલો ટાંકીને પત્ર લખ્યો કે ત્યાં કેટલીક સ્ત્રીઓને ગળામાં રૂમાલ નાખીને મારી નાખવામાં આવી હતી અને રૂમાલનો ઉપયોગ કરવાનું તેઓ તમારી નવલકથામાંથી તો નહીં શીખ્યા હોય ?

આ પ્રશ્નનો જવાબ મેં આપ્યો નથી. સવાલની એ ગાંઠ છોડવાનું કામ હું વાચકો પર છોડી દઉં છું.

૧ ઓગસ્ટ, ૧૯૭૦

— હરકિસન મહેતા

અઢારમી સદી આયમી ચૂકી હતી.

અર્ધા હિન્દુસ્તાન પર અંગ્રેજોની ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની હકૂમત સ્થપાઈ ગઈ હતી. બાકીના પ્રદેશોના રાજાઓ, નવાબો, જાગીરદારો અને ગરાસદારો અંદરઅંદરના કુસંપો અને પરસ્પરની ઈર્ષ્યાથી ભાંગી રહ્યા હતા. કંપની સરકારના વાવટાનો ઓછાવો વધુ ને વધુ વિસ્તરતો જતો હતો. કોઈ કોઈ સ્વદેશાભિમાની રાજવીઓ અંગ્રેજ સત્તા સામે બળ અજમાવી લેતા હતા. છતાં અઢારસો સત્તાવનનો બળવો હજુ પચાસ વરસ છેટે હતો.

લગભગ બસો વર્ષ પહેલાંના હિન્દુસ્તાનમાં ત્યારે રેલગાડીનું નામ હજુ કોઈએ સાંભળ્યું નહીં હોય, મુસાફરી માટેનાં હાથવગાં વાહનોમાં ઘોડા, ઊંટ કે બળદગાડાં જ હતાં. ધોરીમાર્ગ તો શું, ગાડા-રસ્તા સુધ્ધાં નહોતા. ઝાડી, જંગલો, નદીનાળાંઓ કે પર્વત-ટેકરીઓ વટાવીને મુસાફરી કરવી પડતી અને તે પણ ડગલે ને પગલે જાન-માલનું જોખમ વેઠીને.

વેપાર ખેડવા માટે કે જાત્રા કરવા અર્થે મુસાફરી કર્યા વિના ચાલતું નહીં. ચોમાસું પૂરું થયા બાદ મુસાફરીની મોસમ શરૂ થતી. ચોર, લૂંટારા અને ઠગોનો ત્રાસ એવો હતો કે એકલા સફર ખેડવાની કોઈ હિંમત કરતું નહિ. વેપારીઓ વણજારમાં અને જાત્રાળુઓ સંઘમાં નીકળતા. શ્રીમંતો હથિયારબંધ માણસોને સાથે લેતા. એમની સ્ત્રીઓ માટે રથ, પાલખી કે ડોલીની સગવડ થતી. સવારથી સાંજ લગી સફર થતી. રાત પડે એટલે કોઈ સલામત સ્થળે રોકાઈ જવું પડતું.

બાર ગાઉએ બોલી બદલાય કે બાવીસ ગાઉએ સરહદ બદલાય, ઠેરઠેર જકાતની નાકાબંધી. જકાત ચૂકવવા માટે નાનો મોટો સામાન ખોલી બતાવવો પડે. મુસાફર પાસે કેટલી માલમત્તા છે તે છાનું ન રહે. કેટલાક રાજાઓ એવા હતા કે બીજા રાજ્યની હદમાં લૂંટ થાય તેમાં રાજી રહે. ક્યારેક તો લૂંટમાં પોતાનો ભાગ પણ હોય. એટલે ઠગ-લૂંટારાને પોતે આશરો આપે ખરા.

આવા સંજોગોમાં મુસાફરો પોતાની મંઝિલે સલામત પહોંચે શેના ? એટલે જ વેપાર કે જાત્રા કરવા માટે તલવાર રાખવી પડતી. છતાંય લૂંટારા વિના પહોંચનારા નસીબદારો બહુ ઓછા નીકળતા. લૂંટારા તો જાણે માલ પડાવીને જીવતા છોડી દેતા, પણ ઠગની જાળમાં ફસાનારા જાન અને માલ બંને ખોઈ બેસતા. આખેઆખો સંઘ કે વણજારનો પૂરેપૂરો કાફલો ઠગની જાળમાં એવી રીતે સંકેલાઈ જતો કે એમની હસ્તીનું નામનિશાન

ન મળે ! ચોર-લૂંટારા તો અચાનક છાપો મારનારા, પણ ઠગલોકો મુસાફરોમાં હળીભળી જઈને એમની સાથે માયા બાંધી લઈ, નક્કી કરેલા ઠેકાણે બધાંને 'ઠેકાણે' પાડી દેતા. એ ઠગલીલા જોવા માટે કોઈ જીવતું ન રહેતું. સ્ત્રીઓ અને બાળકો સુધ્યાં એમનાં ભોગ બની જતાં.

દેશના જુદા જુદા ભાગમાંથી વેપારીઓ અને જાત્રાળુઓ પ્રસ્થાન કરતા હોય ત્યારે ઠગોની સંખ્યાબંધ ટોળીઓ પણ માતા ભવાનીની પૂજા કરી, પ્રસાદ લઈ, શુકનો જોઈ નીકળી પડતી. એક ટોળીમાં ચાલીસ-પચાસથી સો-દોઢસો સુધીની સંખ્યામાં ઠગો હોય. હિન્દુ-મુસ્લિમનો ધર્મભેદ નડતો નહીં. બધા જ ભવાની માતાની આજ્ઞાથી 'ધરતીનો ભાર ઓછો કરવા'નું વંશપરંપરાગત કાર્ય કરતા. ન તો એને પાપ માનતા, ન એનો પસ્તાવો અનુભવતા.

શિકારને ફસાવવાના અને ખતમ કરવાના એમના ઘડાયેલા નિયમોનું દરેક ઠગે ચૂસ્તપણે પાલન કરવું જ પડે. એમની સાંકેતિક ભાષામાં શિકારને ક્યાં અને ક્યારે ખતમ કરવા એ નક્કી થઈ જાય. ઠરાવેલા સ્થળે અને સમયે ટોળીનો સરદાર સંકેત આપે એટલે બધા જ 'શિકાર'ના ગળામાં વીજળીની ઝડપે એકી સાથે રૂમાલનો ફાંસો નંખાઈ જાય. રૂમાલની ભીંસ વધવા લાગે. એકાદી ચીસ કે થોડા તરફડાટ પછી કામ પતી જ ગયું હોય. ન લોહીનું એક ટીપું પડે, ન હથિયારનો ઘા થાય...

અંગ્રેજો દેશ પર પોતાનું વર્ચસ્વ વધારવામાં પડ્યા હતા અને રાજાઓ એમનાં રાજ્ય સાચવવાની ખટપટમાં ડૂબેલા હતા એવા નધણિયાતા અમલના અરસામાં તો ઠગ લોકોએ કાળો કેર વર્તાવ્યો. ઈસવીસન ૧૮૦૦ થી ૧૮૨૫ વચ્ચેના ગાળામાં દર વરસે હજારોના હિસાબે જે ઠંડી કતલો થઈ હતી તેનો અંદાજ કાઢવાનું પણ અશક્ય બન્યું.

૧૮૧૨ લગી તો અંગ્રેજ વહીવટકર્તાઓએ ઠગો તરફ આંખમીંચામણા કરેલા. પણ એમના સૈન્યનો એક ઉપરી લેફ્ટનન્ટ માનસેલ જ્યારે ઠગનો શિકાર બની ગયો ત્યારે કંપની સરકારની આંખ પહોળી થઈ. અંગ્રેજ લશ્કરના સેનાપતિ પર પ્રહાર થાય અને આવડી મોટી સત્તા ચૂપ બેસી રહે તો હિન્દુસ્તાની પ્રજા પર પોતાની ધાક કેમ બેસાડી શકાય ? બસ, ત્યારથી ઠગ સંપ્રદાયનું પગેરું શોધવાની શરૂઆત થઈ. જ્યાં ત્યાંથી ઠગને નાબૂદ કરવાના વ્યવસ્થિત પગલાં લેવાયાં.

પણ હિન્દુસ્તાનના લોકોને આ જાલીમ ત્રાસમાંથી ઉગારવાનું ખરું માન તો કર્નલ વિલિયમ સ્લીમનને ફાળે જાય છે. ઠગનાં પાશવી કૃત્યોની કથની સાંભળીને એમનો આત્મા કંકળી ઊઠ્યો. એમની તેજસ્વી આંખોમાં ઉદાસી ઘર કરી ગઈ. અજંપાએ ઊંઘ

ઊડાડી દીધી. હિન્દુસ્તાનને ગુલામીની જંજીરમાં જકડી લેનાર અંગ્રેજો સામે આપણને ગમે તેવો રોષ કે અણગમો હોય તોપણ કેટલાક ઉમદા અંગ્રેજો આ દેશનું ભલું કરવા માટે જે ભગીરથ પુરુષાર્થ કરી ગયા છે તેમનું ઋણ આપણે ભૂલી શકીએ નહીં. એવા થોડાક અંગ્રેજોમાં કર્નલ વિલિયમ સ્લીમન માનભર્યું સ્થાન મેળવી ગયા છે.

છતાં જે કથા શરૂ થાય છે તેનો નાયક કર્નલ સ્લીમન નહીં પણ અમીરઅલી ઠગ છે. સેંકડો હત્યા કરનાર આ ઠગ સરદારની જીવનકથા કાળજાં યિજાવી દે એવી ભયાનક, આંખો ભીંજવી દે એવી કરુણ અને દિલ-દિમાગને જકડી રાખે એવી રોમાંચક છે.

સને ૧૮૩૨માં, પાપનો બોજ વેંઢારી, પશ્ચાત્તાપની આગમાં જલી રહેલા અમીરઅલી ઠગે જો પોતાના અપરાધોનો ખેલદિલ એકરાર કર્નલ મેડોઝ ટેલર સમક્ષ ન કર્યો હોત તો ઠગ સંપ્રદાયની સાથે ઠગનો ઇતિહાસ પણ કાળના અંધકારમાં ડૂબી ગયો હોત અને આજે આપણે એ માનવાય તૈયાર ન થાત કે આપણા જ દેશમાં એક જમાનામાં આ બધું બની ગયું છે.

કર્નલ મેડોઝ ટેલર રચિત 'કન્ફેશન્સ ઓફ ઠગ' વાંચીને અમીરઅલી ઠગના જીવન પર આ કથા લખવા પ્રેરાયો છું. એ ઋણસ્વીકારની સાથેસાથે એટલું પણ સ્પષ્ટ કરી દઉં કે, એ માત્ર જીવનકથા કે ઇતિહાસકથા નહીં હોય. સત્યઘટનાને આધારે કલ્પનાના રંગે રંગાયેલી નવલકથા લખવાનો આ પ્રયાસ છે. વજુભાઈના આશીર્વાદ અને વાચકોના સથવારાની અપેક્ષા સાથે 'પીળા રૂમાલની ગાંઠ' બાંધું છું.

— હરકિસન મહેતા

(તા. ૨-૧૨-૧૯૮૧ના ચિત્રલેખામાં નવલકથા શરૂ કરતાં પહેલાની પ્રસ્તાવના)

હરકિસન મહેતાના બેસ્ટ-સેલર પુસ્તકો

સર્જન-વિસર્જન
અંત આરંભ ૧-૨
લયપ્રલય ૧-૨-૩
મુક્તિબંધન ૧-૨
વંશ વારસ ૧-૨-૩
પીળા રૂમાલની ગાંઠ ૧-૨-૩
ડૉ. રોશનલાલ
જોગ-સંજોગ
ભેદ ભરમ
પ્રવાહ પલટાયો
સંસારી સાધુ
ભાગ્ય સૌભાગ્ય
ચંબલ તારો અજંપો ૧-૨-૩
જડ ચેતન ૧-૨
વેરનાં વળામણાં ૧-૨-૩
તરસ્યો સંગમ ૧-૨
શેષ-વિશેષ ૧-૨
સંભવ-અસંભવ
પાપ પશ્ચાત્તાપ
દેવ-દાનવ
માણસ નામે ગુનેગાર
સાગરને ખોળે ૩૨ દિવસ
સ્વીડન સોનાનું પીંજર
વાદ-સંવાદ
વેદના-સંવેદના
સીયામી જોડીયા

પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ.

લાભ ચેમ્બર્સ, મ્યુ. કોર્પો. સામે, ઢેબર રોડ, રાજકોટ.

Website : www.pravinprakashan.com / E-mail : pravinprakashan@yahoo.com

૬૯

‘અફલો ગયો !’

વારે વારે અમીરથી નિસાસો નંખાઈ જતો : કદી ન ધાર્યું હોય એવું બનતું જાય છે અને ધારેલું કાંઈ પાર પડતું નથી ! એને રોકવાની મેં કેટલી કોશિશ કરી, પણ બેવકૂફ માન્યો નહીં. મારા હાથે પેલા છોકરાની હત્યા થઈ એમાં તેણે આટલા બધા ઉશ્કેરાઈ જવાની શી જરૂર હતી. હુંય ક્યાં એને મારી નાખવા ઇચ્છતો હતો. મારે તો એને જીવડાવવો હતો. સાથે લઈ જઈને બેટો બનાવવો હતો... પણ એ કમબખ્ત રડતો જ રહ્યો, જીદ પકડીને બેઠો, તલવારની ધમકીથી ડર્યો નહીં અને ઉપરથી મારા કાને બચકું ભર્યું. અફલાએ મારી મજબૂરી સમજવી જોઈતી હતી. બેટા માટે હું અને અઝીમા કેટલાં તલસી રહ્યાં છીએ તેની એને જાણ છે. હું એના દીકરા બરકતને કેટલું વહાલ કરું છું તે એ નજરે જુએ છે છતાં મને ઘાતકી કહીને અધવચાળ છોડી ગયો ! ઠગની દીક્ષા લેતી વખતે એનું રૂંવાડુંય ફરક્યું નહોતું. આજ સુધીમાં સંખ્યાબંધ મુસાફરોને ખતમ કરવામાં સાથ આપ્યો અને હવે એક છોકરા પર મારાથી આવેશમાં તલવાર વીંઝાઈ ગઈ એમાં એને આટલું બધું લાગી આવ્યું ?

‘અફલા, તારાથી આમ અર્ધી સફરે સાથ છોડીને જવાય નહીં.’ અમીરે તેને સમજાવવામાં કાંઈ બાકી રાખ્યું નહોતું : ‘ભૂલી ન જતો તે તું ઠગ છો, દેવીનો કોપ ઊતરશે તો બરબાદ થઈ જઈશ.’

ત્યારે એણે કેવો જવાબ આપી દીધો : ‘અમીર, દેવીના કોપની વાહિયાત વાતોથી હવે હું ડરી જવાનો નથી, મારા ફેંસલામાંથી ડગી જવાનો નથી. હું ખુદા સિવાય બીજા કોઈને માનતો નથી. એને મેં ઠગ મટી જવાનો વાયદો આપી દીધો છે.’

‘પણ આ જંગલ રસ્તે એકલા પાછા ફરવામાં જોખમ છે !’ અમીરે દલીલ કરેલી : ‘અને આગળ ગયેલા સાથીઓ પૂછશે કે અફલો ક્યાં ગયો ત્યારે હું એને શું જવાબ આપીશ ?’

‘મન ફાવે તે કહી દેજે.’ તેણે અમીરની સામે જોયા વિના જ જવાબ આપ્યો હતો :

‘કહેજે કે અફલાને ઘર યાદ આવી ગયું. બીબી-બચ્ચાની જુદાઈ જિરવાઈ નહીં એટલે ચાલી ગયો.’

‘અને ઘેર તને પૂછશે કે તું એકલો કેમ આવ્યો ત્યારે અઝીમાને તું શું જવાબ આપીશ ?’ અમીરનો અવાજ ગળગળો થઈ ગયો : ‘તું એની સામે જુઠું બોલીશ ?’

‘જુઠું બોલવામાં આપણે બાકી શું રાખ્યું છે અમીર ?’ અફલાએ ધારદાર નજરે અમીરને વીંધી નાખ્યો : ‘ગભરાઈ નહીં, અઝીમાબહેનને તારી અસલિયતની જાણ થવા નહીં દઉં, હું એવો બેવકૂફ નથી !’

અફલા પર કોઈ દલીલની ધારી અસર થઈ નહીં ત્યારે અમીર છંછેડાયો : ‘ભૂલી ગયો તે જિંદગીભરે સાથ નિભાવવાનો મને વાયદો આપ્યો હતો ?’

‘વાયદો !’ અફલાએ દાંત ભીંસ્યા, પછી એક નિસાસો પણ નાખ્યો : ‘અમીર, આ બધા ફુજૂલ શબ્દો છે. અહીં કોણ વાયદો પાળે છે ! જન્મતી વખતે ઇન્સાન પાસેથી ખુદા વાયદો લે છે. તું નેક અને પાક જિંદગી ગુજારજે, દરરોજ પાંચ વખત મારી બંદગી કરીને આ વાયદાને વળગી રહેજે... કહે અમીર, ખુદાની બંદગી કર્યા પછી બીજી જ પળે આપણે વાયદો તોડવા તૈયાર થઈ જતા નથી ?’

‘અફલા !’ અમીરને તાજજુબી થઈ, અફલામાં આટલું શાણપણ ક્યાંથી આવ્યું ? પણ તારીફ કરવાનો એ મોકો નહોતો. તેણે તો સામો ટોણો જ માર્યો : ‘તું બુઝદિલ બની ગયો દોસ્ત !’

‘કબૂલ છે !’ અફલો લુખ્ખું હસ્યો : ‘તારા જેવા બહાદુર બનવાની મને ખ્વાહિશ નથી. ઠગ જમાદાર તરીકે દુનિયામાં મશહૂર થવાની તમન્ના નથી.’

‘એટલે તું મારી મઝાક ઉડાવે છે !’ અમીરનો હાથ તલવારની મૂઠ પર ગયો : ‘અફલા, જમાદાર તરીકે હું તને પાછા ફરવાની મનાઈ ફરમાવું છું.’

‘મનથી હું ઠગ મટી ગયો અને તું મારો જમાદાર નથી રહ્યો !’ અફલો ઘોડા પર બેસવા માટે સામાન ઠીક કરતો કહી ગયો : ‘તારામાં તાકાત હોય તો મારા પર તલવાર ઉગામી જો. દોસ્તીના નામ પર ડાઘ લગાડી જો.’

અને અમીર કાંઈ કહે-કરે એ પહેલાં તો અફલાએ લગામ તાણીને પડખામાં એડી મારી દીધી : ‘અલવિદા... અમીર !’

હેબતાઈ ગયા જેવો અમીર જોઈ રહ્યો. ન તો એને રોકી શક્યો કે ન ‘અલવિદા’નો ઇશારો સમજી શક્યો. ચાંદનીના અજવાળામાં ઘોડો દોડાવતો અફલો આંખોથી ઓજલ થઈ ગયો ત્યારે અમીરથી ઊંડો નિસાસો નંખાઈ ગયો.

અફલો ચાલ્યો ગયો એટલે, કે પોતે પણ એની જેમ પાછો નથી ફરી શકતો એ માટે ?

‘ભલે ગયો !’ બે દિવસ સુધી દલીલો કરીને અમીરે મનને મનાવી લીધું. એક વાર જે રસ્તો લીધો ત્યાંથી અમીર કદી પાછો નહીં ફરે. અફલા, એક દિવસ તારા આ દોસ્તની જાણેજવાલી કોઈ મહારાજ કરતાંય વધી ગઈ હશે ત્યારે તને તારી ગલતી સમજાશે. તું

મને ઘાતકી કહી ગયો, પણ હવે હું ખરા અર્થમાં ઘાતકી બનવાનો છું. તું ખુદાનો વાયદો પાળ અને હું દીક્ષા વખતે દેવીનો આપેલો વાયદો પાળીશ...પછી જોજે, કામિયાબી કોના કદમ ચૂમે છે તે !’

અમીરે જે રીતે પોતાના મનને મનાવ્યું એવી જ સિફતથી સાથીઓને પણ સમજાવી દીધા : ‘અફલાને મેં જ પાછો મોકલી દીધો છે. એની ઓરતને સુવાવડ આવવાની છે એટલે વારેવારે ફિકર કર્યા કરતો હતો. આપણી સફર ટૂંકાવી દઈ જલદી પાછા ફરવા માટે મારો જાન ખાતો’તો. એનો જીવ કામમાં ચોટતો નહોતો. મને એના પર ખીજ ચડી. ગુસ્સામાં કહી દીધું : ‘જાઉં જાઉં કરે છે તો જા હમણાં જ ચાલ્યો જા અહીંથી !’

અમીરે બનાવટી ગુસ્સાથી ચહેરો લાલધૂમ કરીને ઉમેર્યું : ‘દોસ્ત હોય તો શું થઈ ગયું ! સફરમાં બીબીનો વિચાર કર્યા કરે તો ઠગ ન બની શકાય !’

આ સાંભળ્યા પછી સાથીઓને પોતાના જમાદાર માટેનું માન વધી ગયું. અને અફલો ચાલ્યો ગયાનો કોઈને અફસોસ પણ ન થયો.

*

સાગર શહેર પહોંચ્યા પછી શુકન જોવા ઉત્તર તરફ જવાનો દેવીનો સંકેત મળ્યો એટલે સીરોજનો રસ્તો લીધો. પણ એ તરફ હવે પૂછપરછ વધવા લાગી હતી, દેશના ઘણા ભાગ પર અંગ્રેજોની આજ્ઞા વર્તાવા લાગી હોવાથી એમનો જાપ્તો કડક બન્યો હતો. સફરે નીકળેલા મુસાફરોની આખી ટોળી લાપતા થવાની ફરિયાદો પર ધ્યાન અપાવા લાગ્યું. ઠગ સિવાય બીજા કોઈનું આ કામ ન હોય કારણ કે ચોર-લૂંટારાઓ માણસોની લાશને દફનાવવાની પરવા કરતા નહીં. મુસાફરો જંગલી જાનવરોના શિકાર બન્યા હોય તોય શરીરના અવશેષો મળ્યા વગર રહે નહીં. એટલે મુસાફરોની હસ્તીનું નામનિશાન દેખાતું નહીં ત્યારે ઠગ પર વહેમ જતો.

અંગ્રેજોના તાબામાં પ્રદેશોમાં દાખલ થયા બાદ અમીરે ફરી ટોળીને બે ભાગમાં વહેંચીને વહેમ પડવાનું જોખમ ઘટાડી નાખ્યું. ગમે તેવો જાપ્તો હોવા છતાં લાંચરુશ્વતની બદીનો ગેરલાભ લેવાનું અમીરને આવડતું હતું. મીઠી જબાનના જોરે તે એની ટોળીને બેઘડક આગળ વધાર્યો જતો હતો. તેની કાબેલિયતના ભરોસે સાથીઓ પણ ગભરાટ વિના સાથ આપતા હતા. રોજના બે-ચાર શિકારોને અચૂક સપડાવતા અને બદલામાં બહુ માલમત્તા ન મળે તો પણ ખુશ રહેતા.

હોલકરના રાજમાં પ્રવેશ કર્યા બાદ અમીરે ધરપત અનુભવી. એકલડા ગામથી દૂર પડાવ નાખીને તેણે પોતાના વિશ્વાસુ સુદા રામુને શિકારની તલાશમાં મોકલ્યો : ‘ગામમાં જઈને તપાસ કર, કોઈને સંગાથની જરૂર હશે તો ખેંચાઈ આવશે.’

સિપાહીના વેશમાં ગયેલો રામુ બે કલાકમાં જ ખુશખબર લઈ આવ્યો : ‘જમાદારસા’બ, એક આબરૂદાર આદમીને ફંદામાં ફસાવ્યો છે. કહેતો હતો કે બીબી જોડે

અહીંથી થોડે છેટેના ગામે જવા માગે છે. સિપાઈનો સંગાથ મળતો હોય તો ગમે ત્યારે ચાલી નીકળવા તૈયાર છે !

‘શાબાશ !’ અમીરે તેની પીઠ ટાબડી : ‘ભલેને બહુ દૂર જવા ન માગતો હોય, પણ બીબી સાથે છે એટલે શરીરે ઘરેણાં-દાગીના તો હશે જ ને.’

‘પણ મેં એને કહ્યું છે કે અમારા જમાદારસા’બને તમે મળી જાવ... એમની મંજૂરી વગર સંગાથે ન લઈ જવાય.’

‘એટલે એ મારી મંજૂરી માટે અહીં આવવાનો છે એમ જ ને રામુ !’

‘હા, જમાદાર, સાંજ પહેલાં આવી જવાનું કહ્યું છે.’

‘એનું મોત એને અચૂક અહીં ખેંચી લાવશે.’ અમીરે બંને હથેળીઓ ઘસીને ખુશાલી વ્યક્ત કરી : ‘હું એના મેળાપ માટે બેચેન છું !’

પણ અમીરને ક્યાં ખબર હતી કે કુદરત કોની સાથે એનો મેળાપ કરાવવા માગે છે ?

*

નમતી બપોરે એક જુવાન પઠાણ તેના નોકર સાથે અમીરના તંબૂમાં દાખલ થયો. રામુએ ઓળખાણ કરાવી : ‘જમાદારસા’બ હું સવારે આપને કહેતાં ભૂલી ગયેલો. ગામમાં આ જનાબનો ભેટો થયો હતો. એ લોકોને થોડેક દૂરના ગામે જવું છે, આપણા સંગાથમાં આવવા માગે છે એ માટે આપને મળવા આવ્યા છે.’

‘તશરીફ રખીએ ખાંસા’બ !’ જુવાન પોતાની જ ઉમ્મરનો હોવા છતાં અમીરે અદબથી તેને આવકાર્યો. પેલાએ પણ ખાનદાની રીતભાત સાથે શુક્રિયા અદા કરીને બેઠક લીધી.

થોડી વાર સુધી બંને એકબીજાને નીરખતા રહ્યા. જુવાન પોતાને ધારીધારીને જોઈ રહ્યો છે એ ખ્યાલમાં આવતાં અમીરે ખામોશી તોડી :

‘આપની તારીફ !’

પેલો વિચારમાંથી ઝબકી ગયો હોય તેમ ફરી કમ્મર ટટાર કરીને બેઠો : ‘મારું નામ રહેમતખાં ને ખુદાની દુઆથી મારા બુઝર્ગ અબ્બાની ગામમાં સારી આબરૂ છે. ઘરમાં તમારા જેવી ખૂબસૂરત બીબી પણ છે.’

‘તમારા જેવી ખૂબસૂરત’ એ સરખામણી પર અમીરથી હસી જવાયું. સંગાથની ગરજે આ જુવાન તારીફ કરવામાંય થાપ ખાઈ ગયો. ઓરત સાથેની સરખામણી ગમે તેટલા ખૂબસૂરત મરદનેય ગમતી નથી. પણ અમીર એ વખતે બીજા વિચારમાં ખોવાયો હતો. બીબી છે એટલે બચ્યાં પણ હશે ને !

‘ત્યારે ખુદાએ તમને ખૂબસૂરત ઓલાદ પણ બક્ષી હશે ?’

પેલો જરા શરમીંદો બન્યો, નીચું જોઈને જવાબ આપ્યો : ‘ખુદાની એ મહેરબાની પણ હવે થવાની છે !’

‘ઓહ !’ ખુશાલી વ્યક્ત કરવા જતાં અમીરથી નિસાસો નંખાઈ ગયો, પણ પેલાને એ ખ્યાલ આવે તે પહેલાં તેણે વાત વાળી લીધી : ‘હા, તો તમે અમારી સંગાથે નીકળવા માગો છો ?’

‘જો આપ અમારી હિફાજતની જવાબદારી લેતા હો તો...’

‘હિફાજત તો ખુદાના હાથમાં છે !’ અમીરે ઠાવકાઈ વાપરી : ‘બાકી અમારા સિપાઈઓનું કામ જ લોકોની સલામતી રાખવાનું હોય છે ! સાંભળ્યું છે કે આગળનો રસ્તો જરા જોખમી ગણાય છે. ચોર-લૂંટારાઓના ભયથી લોકો એકલા સફર કરતા હરે છે !’

‘ચોર-લૂંટારા તો સમજ્યા.’ પેલાએ જરા ગભરાટભર્યા અવાજે કહ્યું : ‘ખરો ભય તો ઠગ લોકોનો છે !’

‘ઠગ લોકોનો !’ અમીર ટટાર થઈ ગયો. તેની આંખોમાં એક ચમકારો ઝબકી ગયો પણ બીજી જ પળે તેણે જાત સંભાળી લીધી : ‘ત્યારે તો તમે ઠગ લોકો વિશે કાંઈક જાણતા હોવા જોઈએ. જોકે સાંભળેલી વાતો પર હું બહુ યકીન રાખતો નથી. આજકાલ ઘણા લોકો આવું કહેતાં ફરે છે.’

‘છતાં જમાદારસા’બ એ વાત ન માનવા જેવી તો નથી જ !’ પેલાએ ભારપૂર્વક કહ્યું : ‘ખુદ મારા સસરા જ એમનો શિકાર બની ચૂક્યા છે !’

અમીરે હળવો ઝાટકો અનુભવ્યો : ‘ઓહ ! ત્યારે તો તમારી વાત સાચી પણ હોય.’

‘મેં તો આ બધું મારા અબ્બા પાસેથી સાંભળ્યું છે.’ રહેમતખાં નિખાલસભાવે કહેતો રહ્યો : ‘વરસો પહેલાં આ જ રસ્તે મારા સસરા સફરે નીકળેલા જે મંઝિલ સુધી પહોંચવા પામ્યા નહીં.’

અમીર થોડી વાર કાંઈ બોલ્યો નહીં ત્યારે જુવાન પઠાણે તેને ચમકાવ્યો : ‘આપને ઠગો વિશે જાણવામાં રસ હોય તો મારા બુઝર્ગને મળવા અમારે ઘેર તશરીફ લઈ આવો. આપને મળીને એમને ખુશાલી થશે અને બહુ વિગતથી વાત કહી સંભળાવશે.’

અમીર મનમાં મલકાયો. ઠગ વિશે પોતાથી વધારે એ બુઝર્ગ શું જાણવાનો હતો ? છતાં મળવાનું કુતૂહલ ઊપજ્યું. તેને એ જુવાન ચાલાક લાગ્યો. સંગાથે આવતાં પહેલાં પઠાણ તેના અબ્બા પાસે મને લઈ જઈને મારા વિશે ખાતરી કરાવી લેવા માગે છે, પણ એ બુદ્ધો મારી અસલિયતને ક્યાં પારખી શકવાનો હતો ? એને મળીને બે-ઘડી ગમ્મત થશે.

‘ખુશીથી હું આપના બુઝર્ગને મળવા આવીશ, વડીલોના અનુભવમાંથી ઘણું શીખવાનું મળે છે.’ પછી જાણે યાદ આવ્યું હોય તેમ ઉમેર્યું : ‘પણ અમે લોકો તો કાલ સવારે જ ઊપડવાનો ઇરાદો રાખીએ છીએ.’

‘એમાં શું થયું - અત્યારે જ ચાલો મારી સાથે.’ પોતે હોંશભેર ઊભો થઈ ગયો : ‘અમે પઠાણો તો મહેમાનો પર મરી પડીએ છીએ.’

‘તો ચાલો !’ અમીર પણ ઊભો થયો. ‘એ બહાને આપનું ગામ જોઈ લેવાશે...પણ મને વધુ વાર રોકશો નહીં. તમારા ગામના દરવાજા વહેલા બંધ તો નથી થતાને ?’

‘તમે બેફિકર રહો.’ રહેમતખાંએ પઠાણી ઢબે અમીરનો હાથ પકડી લીધો :
‘મહેમાનો માટે અમારા ગામના, ઘરના કે દિલના દરવાજા હંમેશાં ઉઘાડા જ રહે છે !’
અને અમીર જુસ્સાભેર તેની સાથે તંબૂમાંથી બહાર નીકળ્યો.

*

સૂરજ આથમવાની ઉતાવળમાં દેખાતો હતો. સીમમાં ચરીને પાછાં ફરવાની અધીરાઈમાં દોડી રહેલાં ઢોર રસ્તા પર ધૂળના ગોટા ઉડાડતાં જતાં હતાં. અમીર પેલા જુવાન પઠાણ સાથે વાતોએ વળગીને ગામ તરફ આગળ વધતો હતો. ઉપરછલ્લા પરિચયમાં જ બંને એકબીજાને આપને બદલે તમેથી બોલાવતા થઈ ગયા.

‘તમારા ગામની સાંજ સુહાની દેખાય છે !’

‘સાંજ તો બધે એકસરખી જ હોય છે મીરસા’બ !’ પઠાણે કહ્યું : ‘કદાચ તમારા જેવા સિપાઈને એની ખુશનૂમા માણવાનો મોકો નહીં મળતો હોય.’

પણ અમીરનું ધ્યાન તેની વાતમાંથી છટકીને બીજે દોડી ગયું. ગાયોના ગળે બાંધેલી ઘંટડીઓના રણકારે તેના મનમાં ન સમજાય એવો સળવળાટ જગાડ્યો. આગળ જતાં એક ફકીરનું રહેઠાણ દેખાયું અને તેની બાજુમાં નાનકડો બાગ જોયો એટલે અમીરને કાંઈક સાંભળવા લાગ્યું. બેખબરપણે તેની ચાલમાં ઝડપ આવતી ગઈ. કદી ન જોયેલાં ગામનો રસ્તો હવે અજાણ્યો કેમ લાગતો નથી ? બાળકની જેમ ગામ તરફ દોડી જવાની ઝણઝણાટી કેમ જાગી ઊઠી ?

દરવાજામાં દાખલ થયા બાદ આંખો ચકળવકળ થવા લાગી. આ કોટવાલી, આંબલીવાળી આ મસ્જિદ, મહાદેવનું પેલું મંદિર, આ બધું અગાઉ જોયું હોય એવો ભાસ થવા માંડ્યો ત્યારે પઠાણ જુવાનને પૂછવાનું મન થયું કે મંદિર પાસે એક મોટો પીપળો હતો એ કેમ દેખાતો નથી ?

પણ પછી વિચાર બદલી નાખ્યો. તેને પોતાના ભ્રમ પર હસવું આવી ગયું. પૂછીને પોતે બાલીશ દેખાશે એવો સંકોચ પણ જાગ્યો.

‘તમે શેના વિચારમાં ખોવાઈ ગયા મીર સાહેબ ?’ રહેમતખાંએ તેને ચમકાવ્યો : ‘એકાએક તમે આમ ગંભીર કેમ બની ગયા ?’

‘હૈં...’ અમીર તુરત જ સાવધ બન્યો : ‘હું... હું વિચારતો હતો કે આમાં તમારું ઘર કયું હશે ?’

‘બસ હવે આવી ગયું જ સમજો.’ એક ગલીમાં વળીને પઠાણે કહ્યું : ‘જો સામે દેખાય – મોટાં પગથિયાં અને ઊંચા ઓટલાવાળું મકાન !’

ફરી અમીર મૂંગો થઈ ગયો. બરાબર આવા જ કોઈ મકાનનું તેણે અનુમાન કરી રાખ્યું હતું ! મહામહેનતે અચરજને દાબી રાખી અમીર પગથિયાં ચડ્યો. ઘરમાં દાખલ થતી વખતે લાગ્યું કે આ ઓસરીમાં પોતે અગાઉ પગ મૂકી ચૂક્યો છે. પણ ક્યારે એ યાદ આવતું નથી.

બેઠકખંડમાં લઈ જઈને રહેમતખાંએ તેને ગાદી પર બેસાડ્યો : ‘તમે આરામ ફરમાવો, એટલીવારમાં હું અબ્બાને બોલાવી લાવું છું.’

પાણી પીને અમીર સ્વસ્થ થયો. હવે તેણે સાચા ઠગ બની જવાનું છે એવી સાવધાની સાથે પેલા બુઝર્ગની ચાહ જોતો બે કમરા વચ્ચેના દરવાજે લટકતા ચટાઈના પરદા પર તાકી રહ્યો.

પરદો હઠ્યો. રહેમતખાંની સાથે બુઝર્ગ કમરામાં દાખલ થતા દેખાયા. અમીર તસ્લીમ બજાવવા ઊભો થઈ ગયો. પણ આ શું ? એ બુઝર્ગનેય ક્યાંય જોયા હોય એવું કેમ લાગે છે ! એમનું નામ શું છે ? યાદ કરવા તેણે મગજ કસી જોયું. રહીમખાં જેવું કાંઈ યાદ આવતું હતું, પણ રહેમતખાંએ એ ભ્રમ ભાંગી નાખ્યો : ‘મીરસા’બ, આ છે મારા વાલિદ મહમ્મદખાં !’

‘જુવાન તમે ઊભા છો કેમ બેસોને ?’ બુઝર્ગ મીઠાશથી તેને પોતાની બાજુમાં બેસાડ્યો : ‘ઘરમાં કોઈ મહેમાન આવે છે ત્યારે બહુ સારું લાગે છે !’

તાજજુબીના બોજથી અમીરની જીભ ઝલાઈ ગઈ હોય તેમ એ ખામોશ જ રહ્યો.

‘રહેમતે મને કહ્યું કે તમે હૈદાબાદ તરફ જવા નીકળ્યા છો.’ બુઢાએ સફેદ દાઢી પસવારતાં કહેવા માંડ્યું : ‘સાથે ઘણા બધા હો તો તો વાંધો નથી, બાકી એ રસ્તો જરા જોખમી તો ખરો.’

‘મુરબ્બી, અમારા જેવા સિપાઈઓ જોખમથી ટેવાઈ ગયા હોય છે.’ અમીરે જબાન ચલાવવી પડી : ‘ખુદાની દુઆ હોય ત્યાં સુધી કોઈ વાળ વાંકો નથી કરી શકતું.’

‘હા, એ પણ સાચું.’ બુઢાથી એક નિસાસો નંખાઈ ગયો : ‘રહેમત કહેતો હતો કે તમે મારી પાસેથી ઠગનો કિસ્સો સાંભળવા માગો છો. સિપાઈઓથી ઠગ ડરતા હોય છે એટલે તમને એમનો કોઈ અનુભવ નહીં થયો હોય.’

અમીર ફરી મૂંગો થઈ ગયો. છતાં તેના મુખ પર કિસ્સો સાંભળવાની તાલાવેલી દેખાઈ આવતી હતી.

‘બે-અઢી દસકા પહેલાંની વાત છે.’ બુઢર્ગ મહમ્મદખાં કંઈક યાદ કરતા હોય તેમ અંધારામાં તાકીને બોલતા હતા : ‘મારા આ બેટાની વહુનાં મા-બાપ હૈદાબાદથી ઈન્દોર જતાં હતાં. સાથે એમનો ચાર-પાંચ વરસનો બેટો હતો. સલામતી માટે કેટલાક હથિયારધારી જુવાનોને સફરમાં સાથે લીધેલા. ખાનસાહેબને ઈન્દોરમાં સારી નોકરી મળેલી એટલે જોખમ પણ સાથે હતું. અર્ધી-પોણી સફર તો હેમખેમ થઈ ગઈ, પણ વળાવિયાને પાછા મોકલી દેવાની એમણે ભૂલ કરી. સિપાઈના સંગાથમાં વાંધો નહીં આવે એવી ધરપતે આગળ વધ્યા અને ઠગનો શિકાર બની ગયા !’

‘ઓ...હ !’ અમીરને સાચે જ આંચકો લાગ્યો. થોડો ભય પણ જાગ્યો કે પોતે સિપાઈ હોવાનું કહ્યું છે એટલે એમને વહેમ તો નહીં પડ્યો હોય ને ? સાવધ રહેવા માટે તેણે પૂછવું પડ્યું : ‘શું ઠગ લોકો એવા ઘાતકી હોય છે કે નાના છોકરાનોય શિકાર કરે ?’

‘અફસોસ ! એ સવાલનો અમનેય જવાબ નથી મળતો !’ બુઢર્ગે દર્દભર્યા ધ્રુજતા

અવાજે કહ્યું : 'એ છોકરો કોઈ પણને પરાણે વહાલો લાગે એવો હતો. જે સિપાઈઓના સંગ્રામે ખાનસાહેબ ગયેલા એમના સરદાર સાથે અમીર બહુ હળી ગયો હતો.'

'અમીર ?' તેનાથી આંચકા સાથે પુછાઈ જવાયું, પણ પછી તરત જ જાત સંભાળી લીધી : 'ઓહ સમજ્યો, એ છોકરાનું નામ પણ અમીર હશે...'

'હા જનાબ !' બુઝર્ગે ફરી નિસાસો નાખ્યો : 'એ જીવતો હોત તો આજે તમારા જેવડો દેખાત !'

બોલતાં બોલતાં એમને શું થઈ ગયું કે એ ધારીધારીને અમીર સામે જોવા લાગ્યા. પછી માથું હલાવતા મોટેથી બોલી ઊઠ્યા : 'અરે હજુ ઘરમાં દીવો કેમ પેટાવ્યો નથી ?'

થોડી વાર ખામોશી છવાઈ ગઈ. કમરાના લટકતા ચટાઈના પરદા પાછળ દીવો લઈને ઊભેલી સ્ત્રીની આકૃતિ દેખાણી. રહેમતખાં ઊભો થઈને એ તરફ ગયો. અનુમાન કર્યું કે એ તેની બીબી જ હોવી જોઈએ. એ પીઠ ફેરવીને ઊભી હતી. અને પરદાની આડશ હોવા છતાં પણ અમીરને થયું કે તે બેહદ નાજુક હોવી જોઈએ.

રહેમતખાંએ બેઠક પાસે મૂકેલા દીવાના અજવાળામાં બુદ્ધા મહમ્મદખાંએ અમીરને ધારીધારીને જોયો. તેમના ચહેરા પરની ઉત્તેજના તીવ્ર બનતી જતી હોય તેમ એ નજર ફેરવ્યા પછી આવેશભેર બોલી ઊઠ્યો : 'રહેમત જો તો ખરો, આમનો ચહેરો તો બિલકુલ વહુ સાથે મળતો આવે છે !'

'હા અબ્બા, પહેલાં હું પણ એ જોઈને ચોંક્યો હતો.' રહેમતખાંએ સાથ પુરાવ્યો ત્યારે અમીર એ બાપ-બેટા સામે કુતૂહલથી જોઈ રહ્યો : આ લોકો શું કહેવા માગે છે ? મને અહીં લઈ આવવા પાછળ શું કોઈ રહસ્ય હશે ?

'શું તમે...' બુદ્ધાએ બોલતાં બોલતાં આછેરી ધુજારી અનુભવી : 'તમે અમારી વહુના ભાઈ તો નથી ને ?'

'વહુનો ભાઈ ?' અમીર ઉલ્લસમાં ગૂંચવાયો.

'તમને હું એક વાત કહેતાં ભૂલી ગયો.' બુઝર્ગે ખુલાસો કર્યો : 'જે ખાન સાહેબનો કિસ્સો મેં તમને સંભળાવ્યો તેમની બેટી સફરમાં સાથે નહોતી. માંદી રહેતી હોવાથી એને હૈદાબાદમાં એમના ચાચાને ત્યાં મૂકતા ગયેલા - એટલે એ બચી ગઈ.'

'હજુ પણ મને તમારો મતલબ સમજાતો નથી.' અમીરે નિખાલસપણે કહ્યું ત્યારે વૃદ્ધ ફરી તેને તાકીતાકીને જોવા લાગ્યા.

'મારા બેટાની શાદી ખાનસાહેબની એ બેટી સાથે થઈ છે કે જે બચપણમાં જ મા-બાપ અને એકનો એક ભાઈ ગુમાવી બેઠી હતી. હવે ધારો કે ખાનસાહેબનો બેટો અમીર બચી ગયો હોય અને એ તમે હો તો એના ભાઈ થયા કે નહીં ?'

'પ...ણ !' અમીરની જબાન લથડિયા ખાવા લાગી. ધક્કો લાગ્યો હોય તેમ એ બોલી ગયો : 'પણ એ બને જ કઈ રીતે ? હું સૈયદનો બેટો છું જ્યારે એ તો પઠાણ હતા. મેં નવ વરસે મારી માને મરતાં જોઈ છે અને વાલિદ પણ હમણાં લગી હયાત હતા !'

ત્યારે તો અમીરનેય ન સમજાયું નહિ કે પોતે જોરદાર વિરોધ કરીને શા માટે એમની શંકાને કચડી નાખવા અધીરો બની ગયો !

પણ એની વાત સાંભળીને બુઝર્ગની છાતીમાંથી નિસાસો નીકળી ગયો. ધ્રૂજતો હાથ હલાવીને તેણે કહ્યું : 'ખોટું ન લગાડશો, પણ તમારો દેખાવ જોઈને અમે ભુલાવામાં પડી ગયા. ઘણી વાર કોઈ રિશ્તો-નાતો ન હોય તોય બે માણસોની શકલ બહુ મળતી આવે છે. તેમાં વળી મીરસાહેબ, તમારું નામ પણ અમીર જેવું જ લાગે છે ને !'

'એ પણ એક ઇત્તફાક જ ગણાય.' અમીરે વિવેક ખાતર દિલાસો દાખવ્યો : 'ખાનસાહેબની બેટી માટે હમદર્દી વ્યક્ત કરવા સિવાય હું બીજું શું કરી શકું ?'

પણ બુઝર્ગ હજુ એ વાત પર પડદો પાડવાની ઉતાવળમાં નહોતા : 'રહેમતખાંની બીબી આમ તો મારી બેટી જેવી છે. બચપણમાં ખાનસાહેબ આજ ગામમાં રહેતાં. અમારે બહુ સારું બનતું. બેટીનો જન્મ થયો એટલે તેમણે રિશ્તો પાકો કરી નાખ્યો : 'છોટી મોટી થાય એટલે તમારા બેટા સાથે જ અમે એની શાદી કરવાના.'

'અને આપે રિશ્તાનો વાયદો બરાબર પાળ્યો ?'

'હા...ઘણાં વરસ લગી તો એમ જ લાગતું કે એ છોકરી ક્યારેય સાજી નહીં થાય, બસ એમ જ કહ્યા કરતી કે મારો ભાઈ જીવતો છે. સફરમાંથી અમીરે તેની બહેન માટે એક સિક્કો મોકલાવેલો. દિવસરાત ભાઈની નિશાની જોઈને રડ્યા કરતી. આખરે એક પીરના તાવીજે એને બચાવી લીધી.'

'પીરના તાવીજે !' અમીરને વાતમાં રસ ચડ્યો.

'હા ખુદાની દુઆ થઈ કે એવું તાવીજ મળી ગયું. એની તાસીરમાં જ કોઈ અજબ જાદુ છે. તાવીજ પહેરી રાખે ત્યારે ખુશમિજાજમાં રહે, જેવું તેને ડોકથી અલગ કરે કે એની તબિયત બગડી જાય, ઉદાસ અને નાઉમ્મીદ બની જાય, અમારા સૌની એક ખ્વાહિશ હતી તે પણ તાવીજની તાસીરથી હવે પૂરી થવાની છે. છ-સાત મહિના બાદ અમારા ઘરમાં ઘોડિયું બંધાવાનું છે.' બુદ્ધાના અવાજમાં હવે ખુશાલી સળવળવા લાગી હતી.

'એ તો અલ્લાહની દેન છે !' અમીરે ખુશાલીની સાથે અફસોસ ઠાલવ્યો : 'મને ખુદાએ એક બેટો આપેલો, પણ જન્મતાંની સાથે જ પાછો થયો. હવે એક બેટી પર જ વહાલ વરસાવીએ છીએ.'

'જુવાન, એમ નાઉમ્મીદ થવાની જરૂર નથી. બુઝર્ગે અમીરના ખભા પર હેતાળ હાથ મૂક્યો : 'તમે તો હજુ જુવાન છો. કોઈક વાર એવા કોઈ પીર કે ફકીરનો બેટો થઈ જાય ત્યારે ખિદમત કરીને આવું તાવીજ મેળવી શકશો. તમારાય બધા દુઃખ દૂર થઈ જશે.'

અમીરે પહેલાં એ બુઝર્ગ સામે અને પછી એના બેટા તરફ જોઈને કહ્યું : 'મુરબ્બી, આપને હરકત ન હોય તો મને એ તાવીજ દેખાડશો ? કદાચ એના દીદારથી જીવને આશા બંધાશે.'

'બેલાશક તમે એ જોઈ શકશો.' બુદ્ધાએ જુવાન બેટા તરફ જોઈને કહ્યું : 'જરા મીરસાહેબને એ તાવીજ દેખાડને !'

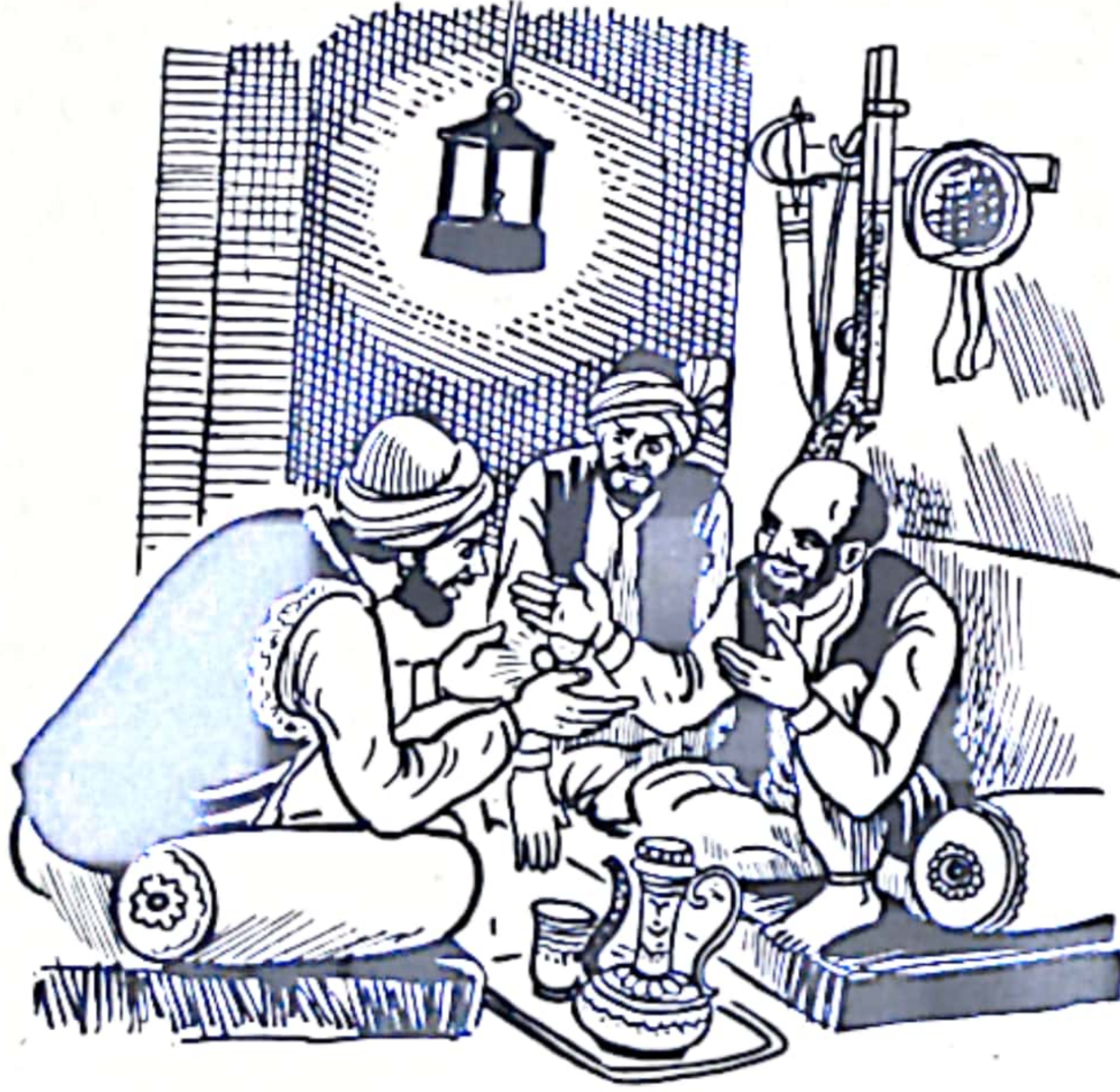
રહેમતખાંને અંદર જઈ તાવીજ લાવવામાં થોડી વાર થઈ તે પણ અમીરથી સહેવાઈ નહીં. તાવીજ જોવા માટે પોતાને આટલી બધી તાલાવેલી કેમ લાગી એ પણ સમજાયું નહીં.

રહેમતખાંએ તાવીજ લાવીને બાપના હાથમાં મૂક્યું ત્યારે અમીરે અધીરાઈથી હાથ લંબાવ્યો : 'લાવો જોઈએ.'

હાથમાં લઈને તાવીજ જોતાં એમાં બીજી કોઈ ખાસ ખૂબી નજરે પડી નહીં છતાં એના સ્પર્શથી તીવ્ર ઝણઝણાટી તો અમીરે અનુભવી જ...

'મુરબ્બી, તાવીજ સાથે આ સિક્કો શેનો છે ?'

'એ તો વહુના ભાઈએ મોકલાવેલી નિશાનીનો ઢબ્બુ છે.' વૃદ્ધ પઠાણે દાઢી ખંજવાળતાં કહ્યું : 'બિચારીએ જીવની જેમ એને સાચવી રાખ્યો છે. હવે તો સિક્કો બિલકુલ ઘસાઈ ગયો છે, તેના પરનું લખાણ પણ ઊકલતું નથી.'

તાવીજ સાથે બાંધેલા એ ઢબ્બુએ અમીરના દિલમાં ખળભળાટ મચાવી દીધો. એક દૃશ્ય તેના મનમાં ઊપસવા લાગ્યું. ચાર-પાંચ વરસનો કોઈ છોકરો એક આદમીને આ ઢબ્બુ આપીને કહેતો હોય છે : મારી છોટીને આ આપજો, કહેજો કે ભાઈની યાદ તરીકે એને સાચવી રાખો. એ દૃશ્ય બહુ ઝાંખું-પાંખું હતું, છતાં તેમાં પેલો છોકરો પોતાની જેવો જ દેખાતો હતો. અમીરે તેનો મતલબ એવો કર્યો કે આ તાવીજ મારા હાથમાં આવી જાય

તો એક સોહામણા બેટાનો હું બાપ બની શકું ! બુદ્ધા પઠાણની વાત તેને સાચી લાગી. તાવીજને હાથમાં લેતાં જ મન પર કોઈ ચમત્કારિક અસર થાય છે. એ પાછું આપવાની ઇચ્છા થતી નથી !

તેણે મનમાં ફેંસલો કરી લીધો : 'કોઈ પણ હિસાબે આ તાવીજને હું મારું કરી લઈશ...'

'તો હવે હું આપની રજા લઈશ.' તાવીજ પાછું આપતાં અમીરે આછી કંપારી અનુભવી.

'પણ એમ ખાણું લીધા વિના થોડું જવાય ?' બુઝર્ગે આગ્રહ કર્યો : 'વાતોમાં તમારી મહેમાનગતિ કરવાનોય ખ્યાલ ન રહ્યો.'

'એની તકલીફ રહેવા દો.' અમીરને કોઈ ન સમજાય એવી બેચેની થવા લાગી : 'સવારે ઊપડવાની તૈયારી કરવાની છે. સિપાઈઓ મારી વાટ જોતા હશે. આપને મળ્યાથી એવું લાગ્યું જાણે નજીકના રિશ્તેદારોનો મેળાપ થયો હોય !'

'તો તમે કાલ સવારે જ નીકળવા માગો છો ?'

'ઇરાદો તો એવો જ છે.' અમીરે બુદ્ધાના હાથમાં રહેલા તાવીજ પર મીટ માંડીને કહ્યું : 'રહેમતખાં અમારા સંગાથે આવવાના હોય તો એમને પણ તૈયારી કરવી પડશે ને.'

'હાં...હાં !' બુઝર્ગે ઝટપટ કહી દીધું : 'એ નક્કી તમારી સાથે જ નીકળશે, તૈયારી તો ઘણા દિવસથી કરી રાખી છે. ફક્ત તમારા જેવા સચવારનો ઇન્તેજાર હતો.'

'એ બાબતમાં આપ બેફિકર રહેજો.' અમીરે મહામહેનતે તાવીજ પરથી નજર હટાવી : 'એમને હું હેમખેમ ઠેકાણે પહોંચાડી દઈશ.'

છેલ્લા શબ્દો થોડા જુસ્સાભરમાં બોલાઈ ગયા હતા, પણ બાપ-બેટાને એમાં કોઈ વહેમ ન પડ્યો. ઊભા થઈને અમીરને હેતથી ભેટતાં બુઝર્ગથી કહેવાઈ ગયું : 'તમે સાથે છો એટલે મને વહુને કોઈ ફિકર નહીં થાય. ભલે સગા ભાઈ નહીં, પણ ભાઈ જેવા તો ખરાને !'

બુદ્ધાના આ શબ્દો અમીરને ખટક્યા. કમરામાંથી બહાર નીકળવા માટે અધીરાઈ જાગી હોય તેમ તેણે પગ ઉપાડ્યા. દરવાજા પાસે પગરખાં પહેરતી વખતે તેણે જોયું તો ચટાઈના પરદા પાછળ પેલી સ્ત્રી ઊભી હતી અને રહેમતખાં તેને તાવીજ પાછું આપતો હતો.

ઘરની બહાર નીકળી ગયા બાદ વૃદ્ધ પઠાણના 'ભાઈ જેવા તો ખરાને' એ શબ્દોને અમીરે દાંત ભીંસીને કચડી નાખ્યા : 'અરે બેવકૂફ, હું તારી મીઠી મીઠી વાતોમાં ફસાવાનો નથી. મારે કોઈના ભાઈ બનવાની જરૂર નથી - ખૂબસૂરત બેટાના બાપ બનવું છે. અને એટલા માટે જ હું તે તાવીજ હાંસલ કરવા માગું છું !'

ચમત્કારિક તાવીજના ખ્યાલમાં પોણી રાત સુધી પડખાં ફેરવીને જાગતા રહ્યા બાદ પાછલા પહોરે અમીરની આંખો નીંદરમાં બિડાઈ ગઈ. સવારે ઊઠવામાં મોડું થયું. જાગીને જોયું તો સફરની તૈયારીઓ થઈ ચૂકી હતી. સાથીઓએ તંબૂઓ સંકેલી લીધા હતા અને તેના જાગવાની જ રાહ જોવાઈ રહી હતી.

નમાઝ પઢીને એ ઝટપટ તંબૂની બહાર નીકળ્યો.

‘જમાદાર, હવે આપણે ઊપડવું છે ને ?’ રામુએ અમીરનો તંબુ ઉખેડતાં પૂછ્યું : ‘તમે આજે સારી ઊંઘ ખેંચી.’

અમીરે ચોતરફ નજર ધુમાવી. સવારની ખુશનૂમા હવા ફેફસામાં ભરી, પાંખો પસારી ઊડી જતાં એક પંખીને નિહાળ્યું : ‘આપણે સંગાથની રાહ જોવાની છે. એ લોકો હજુ કેમ આવ્યા નહીં ?’ તેના અવાજમાં આછોરો ઉચાટ વરતાયો.

‘તમે કાલવાળા પઠાણની જ વાત કરો છો ને ?’ રામુએ તીરછી નજરે જોઈને પૂછ્યું : ‘એ લોકો નક્કી આવવાનાં જ છે ને ?’

‘હાસ્તો !’ અમીરને આ શંકા જતી નહીં : ‘કાલ રાતે હું બધું પાકું કરતો આવ્યો છું. એમને લીધા વગર આપણે નીકળવું નથી.’

‘તો પછી આપણા કોઈ માણસને ખબર પૂછવા મોકલી આપું ?’

અમીર તરત જ જવાબ ન આપી શક્યો, માણસ સામે ચાલીને તેડવા જશે તો એ લોકોને વહેમ નહીં પડે ? મોડા ઊઠવા માટે હવે તેને અફસોસ થયો. પડાવ સંકેલાઈ ગયો હતો અને પેલા લોકો એકાદ દિવસ મોડા ઊપડવાની વાત કરશે તો ગરબડ થશે. રહેમતખાંની બીબીનું તાવીજ મારે કોઈ પણ હિસાબે હાંસલ કરવું જ રહ્યું.

‘જો રામુ, કોઈ ચાલાક માણસને મોકલજે... બહુ અધીરાઈ કે ગરજ ન દેખાવી જોઈએ. અને સામેથી આવતાં દેખાય તો ચૂપચાપ પાછા ફરવાનું કહેજે.’ પછી બોદા અવાજે ઉમેર્યું : ‘એક વાર એમનાં સગાં ઠગનો શિકાર થઈ ચૂક્યાં છે એટલે બહુ સાવચેતી રાખે છે !’

‘એમ છે !’ અમીરના ઉચાટનું કારણ જાણ્યા બાદ રામુ સજાગ થયો : ‘તો તો હું લાલુને જ એ કામ સોંપું છું. એના જેવો ખંધો માણસ છબરડો નહીં કરે.’

પઠાણના કાફલાને લેવા માટે લાલુને મોકલ્યા પછી તેણે અમીરને પૂછ્યું : ‘એ લોકો કેટલા જણાં છે ? સારો માલ મેળવવાની વકી છે ને ?’

‘એ તો ખબર નથી !’ અમીરે ઠંડો જવાબ આપ્યો. એને તો પેલું તાવીજ મેળવવાની તાલાવેલી હતી. પણ માણસોને આ વાત જણાવવી નહોતી. માલની આશાએ એમનો જુસ્સો ટકાવી રાખવા કહ્યું : ‘પઠાણની બીબી સાથે હશે એટલે એના અંગ પરથી દાગીના તો મળશે જ ને.’

રામુએ ત્યારે વધુ પૂછપરછ ન કરી છતાં પઠાણના કાફલા માટેની અમીરની ઇન્તેજારી અને ઉચાટ વધુ પડતાં લાગ્યાં. શું પઠાણની બીબીમાં એને દિલચશ્પી લાગી હશે ? એક બીબીએ બેટો ન આપ્યો એટલે બીજી પર મન ચોંટ્યું હશે ? પણ પોતાની નજર સામે ખાવિંદને ખતમ કરનાર સાથે કોઈ ઓરત ચાલી નીકળવા તૈયાર થાય ખરી ? અમીરને માટે તેને હમદર્દી જાગી. ઘેલછા બહાદુર માણસને પણ કેવો બિચારો બનાવી દે છે !

‘એ લોકો આવી રહ્યાં છે !’ લાલુ ખબર લઈને આવ્યો ત્યારે કપડાં બદલતો અમીર આનંદમાં આવીને ઊછળ્યો હતો એ રામુના ધ્યાન બહાર ગયું નહીં.

‘કેટલાં જણાં આવી રહ્યા છે ? તેની અધીરાઈ ઝલી ન રહી.

‘છ-સાત જણાં છે.’ લાલુ ઘોડા પરથી ઊતર્યો : ‘એમને દૂરથી જોઈને જ હું પાછો ફરી ગયો. બે ઓરતો ટટ્ટુ પર છે, એક બુઢી પગપાળા છે અને સાથે ત્રણ તલવારબંધ મરદો હાથમાં બંદૂક પકડીને આગળ-પાછળ ચાલે છે.’

‘સાથે ત્રણ બંદૂકો લીધી છે !’ અમીર મૂંઝવે વળ દેતો બબડ્યો : ‘સારું થયું, આપણને કામ લાગશે.’

‘સલામ આલેકુ !’ રહેમતખાંએ કહ્યું.

‘આલેકુ સલામ !’ અમીરે દિલ પર કાબૂ રાખીને સ્વસ્થપણે જવાબ આપીને પૂછ્યું : ‘મને તો એમ કે તમે માંડી લાવ્યું. અમે ઊપડવાની તૈયારીમાં જ હતા.’

‘ઓરતને સાથે લઈને નીકળવામાં આમ જ થાય.’ રહેમતખાંએ પાછળ ટટ્ટુ પર આવતી બીબી તરફ નજર નાખીને કહ્યું : ‘કાલે સાંજે તમને પેલું તાવીજ દેખાડેલુંને એણે મોડું કરાવ્યું !’

‘તાવીજે મોડું કરાવ્યું ?’ અમીરને આંચકો લાગ્યો.

‘હા સાંજે ગળામાં નાખવાનું ભૂલી ગઈ. સવારે એ યાદ જ ન આવ્યું અને ઘેર રાખીને નીકળી પડ્યાં.’

‘હું !’ અમીર ભડકીને બોલી ગયો : ‘તાવીજ લીધા વગર જ આવ્યા ?’

તેના ચહેરા પર અણધાર્યો પલટો જોઈને રહેમતખાંએ તાજજુબી અનુભવી. તાવીજ

ભૂલી ગયા તેથી આ સિપાઈ આમ હેબતાઈ કાં ગયો ? અમીરને પોતાની ગલતી તરત જ સમજાણી, ઝડપથી ચહેરા પરનો ભાવ બદલીને એ હસી પડ્યો :

‘હું પણ કેવો છું ! તમારા અબ્બાએ તાવીજની અદ્ભુત તાસીરની વાત કહી એની અસર હજુ પણ ગઈ નથી. એના વિના તમારી બીબીની તબિયત સફરમાં બગડી તો નહીં જાયને એવી ફિકર થઈ આવી.’

‘મીરસા’બ, તમે અમારી આટલી બધી ફિકર રાખો છો એ તમારી ખાનદાની દેખાડે છે.’ રહેમતખાંએ તેના ખભા પર હાથ મૂકીને કહ્યું : ‘પણ ગભરાવાની જરૂર નથી. ઘેર પાછાં જઈને અમે તાવીજ સાથે લઈ આવ્યાં છીએ.’

અને અમીરનો શ્વાસ હેઠો બેઠો : હાશ ! હવે વાંધો નહીં ! કુદરત પણ મારી તરફેણમાં છે.

‘ચાલો હવે જલદી આગળ વધીએ.’ અમીરે ટક્ટુ પર બુરખામાં બેઠેલી પઠાણની બીબી તરફ નજર ફેંકીને કહ્યું : ‘મારા માણસો તો ચાલવા પણ માંડ્યા.’

ગેલમાં આવી જઈ અમીર ઘોડા પર સવાર થઈ ગયો. અને અમીરઅલી ઠગની જિંદગીની સૌથી વસમી સફરની શરૂઆત થઈ !

*

પહેલી મંઝિલે જ કામ પાર પાડવાનો મનસૂબો અમીરે મુલતવી રાખવો પડ્યો, કારણ કે ગામ બધાં પાસે પાસે હતાં અને એક ગામથી બીજા ગામ વચ્ચે મુસાફરોની અવરજવર થયા કરતી હતી.

રહેમતખાંએ પોતાની કાફલા માટે અલાયદી છાવણી નાખેલી. અમીરને ઇચ્છા હતી કે પઠાણ તેને પોતાની છાવણીમાં બોલાવે તો એની બીબીનો ચહેરો જોવાનો મોકો મળી જાય. રસ્તામાં તેણે ઘણી વાર એની ખૂબસૂરતીની ઝલક જોવા માટે કોશિશ કરેલી, પણ પેલી ચહેરા પરથી પરદો ખસવા જ દેતી નહોતી. એના પરથી અમીરે માન્યું કે એ બેહદ ખૂબસૂરત હોવી જોઈએ.

આગસ મરડીને અમીર તંબૂની બહાર નીકળ્યો ત્યાં રહેમતખાં સામે મળ્યો : ‘મીરસા’બ, તમારા માટે નાસ્તો લઈ આવ્યો છું.’

રહેમતખાંએ ધરેલી તશતરી પર અમીરે નજર નાખી. વરાળ નીકળતાં કોફતા જોઈને તેના મોંમાં પાણી આવી ગયાં.

‘અરે, પણ તમે આવી તકલીફ શું કામ ઉઠાવી ?’ વિવેક ખાતર તેણે કહ્યું.

‘એમાં તકલીફ શેની !’ રહેમતખાં અમીરની પાછળ તેના તંબૂમાં દાખલ થયો :

‘મારી બીબીએ જાતે પકાવ્યાં છે, કહેતી હતી કે એના ભાઈને કોફતા બહુ ભાવતા હતા.’

મોંમા મૂકેલા કોફતાથી જીભ દાઝી ગઈ હોય તેમ અમીર અકળાયો. પરાણે હસીને તેણે કહેવું પડ્યું : ‘ગરમાગરમ છે ને !’ પછી ગળે ઉતારીને ઉમેર્યું : ‘લિજ્જતદાર બનાવ્યા છે !’

‘સાચું કહું મીરસા’બ !’ રહેમતખાંએ નાસ્તામાં સામેલ થતાં કહ્યું : ‘મોં એને આટલી બધી ખુશમિજાજમાં ક્યારેય જોઈ નથી.’

‘એમ !’ અમીરને થયું કે પોતાના સંગાથને કારણે જ એ બહુ ખુશ હોવી જોઈએ... પણ કોઈ ઓરતના ખાવિંદને આમ કેમ કહેવાય ?

‘ખાનસા’બ, ઓરત પિયર જતી હોય ત્યારે ખુશખુશાલ જ રહે છે... તેમાં વળી તમારી બીબીને તો ખુશાલીનું ખાસ કારણ પણ છે !’

‘ખાસ કારણ ?’ રહેમતખાંની આંખો પહોળી થઈ.

‘કેમ ! તમે બાપ થનાર છો એ ભૂલી ગયા કે ?’

સાંભળીને રહેમતખાં શરમાઈ ગયો.

નાસ્તો પૂરો થયા પછી આંગળાં ચાટતાં અમીરે કહ્યું : ‘મારા વતી એમને શુક્રિયા અદા કરવાનું ભૂલતા નહીં રહેમતખાં !’

‘એ બધું સફર પૂરી થયા પછી એક સાથે જ રાખો તો કેમ ?’ રહેમતખાંએ ભોળા ભાવે કહ્યું : ‘એણે તો એમ પણ કહેવડાવ્યું છે કે મીરસા’બને ખાણું પકાવવાની ના પાડતા આવજો, અહીંથી જ મોકલી આપશું.’

અમીરને એ ગમ્યું છતાં ખટક્યું : પોતે આ ઓરતના અહેસાન નીચે એટલો બધો દબાઈ જશે તો એના ગળામાં રૂમાલ નાખવા માટે હાથ કેમ ઊપડશે ?

‘નહીં નહીં !’ તેનાથી જરા આવેશમાં બોલાઈ ગયું : ‘એવી તકલીફ લેવાની ના પાડી દેજો.’ પછી બહાનું બતાવ્યું : ‘ખાણાં માટે મારે વધારે મહેનત લેવી પડતી નથી. માણસો જ બનાવી આપે છે.’

‘જેવી તમારી મરજી.’ રહેમતખાંએ પણ વધારે આગ્રહ કર્યો નહીં.

એ ગયા પછી અમીર ક્યાંય સુધી પઠાણના તંબુ તરફ તાકીને બેસી રહ્યો : શું કામ એ ઓરત મારા પર આટલી બધી હમદર્દી દેખાડે છે અને ચહેરો છુપાવે છે ? એક વાર મોં પરથી પરદો હઠાવી લે તો એની આંખોમાં ભાવ જોઈને સમજી તો શકાય કે એના દિલમાં શું ચાલી રહ્યું છે !

અને અમીરના વિચાર ઝાટકા સાથે અટકી ગયા. પેલી બુરખાવાળી તેની છાવણીમાંથી બહાર આવીને ઊભી હતી. ટટ્ટાર થઈને અમીરે એની સામે જોયું, એ પણ પોતાની સામે જોઈ રહી હતી. ત્યાં બેઠાં બેઠાં કહેવાનું મન થયું : કોફતા માટે શુક્રિયા...પણ એ અજુગતું લાગ્યું એટલે શબ્દોને બદલે મોહક મુસ્કાનથી તેણે એ કામ કર્યું. પેલીએ માથું ઝુકાવી દીધું એના પરથી અનુમાન થયું કે એ શરમાઈ ગઈ છે !

પસીનો લૂછવાને બહાને અમીરે સંકેતથી સમજાવ્યું કે ચહેરા પરનો પરદો હઠાવો. તમારા દીદારનો મોકો આપો... પણ પેલી એ સમજી ગઈ હોય તેમ વધુ શરમાઈ ગઈ, બુરખા પાછળ તેની કાયા આછેરી કંપી હોય એવું પણ અમીરને લાગ્યું અને બીજી જ

ઘડીએ પેલી આંખોથી ઓઝલ થઈ ગઈ ત્યારે અમીરે નિસાસો નાખીને મનને ટપાર્યું : શું કામ આવા ફાંફાં મારે છે, તારે તો એની ડોકમાં લટકતાં તાવીજ સિવાય બીજો કોઈ વિચાર જ કરવાનો નથી !

*

નમતા પહોરે ઊપડવાની તૈયારી થઈ. પૂરતો આરામ લેવાઈ ગયો હોવાથી રાતે પણ સફર ચાલુ રાખવાની હતી. લાલુ બે લુઘાઓને લઈને અમીરના તંબૂમાં આવ્યો. અમીર સમજી ગયો કે એ મંજૂરી માગવા આવ્યો છે.

‘આગળ જઈને અમારે જગ્યા શોધી રાખવાની છે ને જમાદારસા’બ ?’

‘હા, થોડા કોસ છેટે ઉજ્જડ રસ્તો આવે છે ત્યાં સારી જગ્યા પસંદ કરજો.’ પછી આજુબાજુ નજર કરી ધીમે ઉમેર્યું : ‘લાશોને દફનાવવાનું કામ જલદી પતે એ ખ્યાલમાં રાખજો – એક ખાડો બસ થઈ રહેશે.’

કેવી ટાઢકથી અમીર કહેતો હતો ! એ વખતે તેની નજર સામે પેલું તાવીજ તરવરી ઊઠ્યું. તેના હોઠ સહેજ ભિડાયા. ગાલ પર મુસ્કાન ફરકી ગઈ અને પછી ખ્યાલ આવ્યો કે લાલુ હજી સામે જ ઊભો છે એટલે વિચાર ખંખેરવા માટે માથું હલાવીને તાડૂક્યો :

‘હજી ઊભા છો કેમ – જાવ જલદી !’

લાલુ ગયો અને રામુ આવ્યો : ‘રહેમતખાં તૈયાર છે, કહેતો’તો કે ચાંદના અજવાળામાં રાતની સફરમાં મોજ પડશે, તમારી તારીફ પણ કરતો’તો.’

‘શું ?’

‘મીરસા’બ જેવા આદમી બહુ ઓછા જોવા મળે છે. ઓરતોને મહેસૂસ પણ નથી થવા દીધું કે અજાણ્યા મરદો સાથે સફરે નીકળ્યા છીએ !’

‘આ બધી તારીફ મતલબની છે.’ અમીર મન કઠણ કરીને બોલતો હતો : ‘હૈદ્રાબાદ પહોંચવા માટેની ગરજ છે એટલે તારીફ કરે જ ને !’

રામુને પૂછવાનું મન થયું : તમે એની બીબીને જોઈ છે કે નહીં ? પણ અમીર ખફા થઈ જશે એવી બીકે એ ખામોશ રહ્યો.

સાંજ નમી ગઈ. રાત ઊતરવા લાગી છતાં વણથંભી કૂચ ચાલુ રહી. અમીરે ધાર્યું હતું એ કરતી ઉજ્જડ પેલી જગ્યા ઘણી આઘી રહી. મધરાત સુધી લાલુનો ભેટો ન થયો. કોણ જાણે પણ હવે તેનાથી ઢીલ ખમાતી નહોતી. ગપાટાં મારીને રસ્તો ખુટાડવાનું પણ હવે ગમતું નહોતું. પઠાણની બીબીની સૂરત જોવાનીય ઇચ્છાય હવે રહી નહોતી !

રહેમતખાં રસ્તાનો જાણકાર હતો. અગાઉ એકબે વાર આજ રસ્તે તે હૈદ્રાબાદ સાસરાને ત્યાં જઈ આવેલો. તેના કહેવા મુજબ નદી હજી આવે નથી. અમીરે અનુમાન કર્યું : લુઘાઓ કદાચ ત્યાં જ રાહ જોતા બેઠો હશે.

‘હું જરા આગળ જઈને જોઉં છું...’ અમીરે ઘોડાના પડખામાં એડી મારીને કહ્યું : ‘નિસામો લેવા જેવી જગ્યા હોય તો આગળ ગયેલા માણસોને રોકી પાડું.’

ઘણે લાંબે ગયા છતાં લાલુ સામે મળ્યો નહીં ત્યારે અમીર મનમાં ખીજવાયો : લાલીઆને મેં સારી જગ્યા પસંદ કરવાની કહી એટલે દોઢડાલ્યો ક્યાંનો ક્યાં નીકળી ગયો ! શું અત્યાર સુધીમાં એને કોઈ પોચી જમીન નહીં મળી હોય ?

એણે ઘોડાની રફતાર તેજ કરી અને બે કોસમાં જ લાલુ ભટકાયો : ‘બીલ મંજેહ ?’ રામસીમાં તેણે પૂછ્યું : ‘કબર તૈયાર છે.’

‘મંજેહ !’ લાલુએ ખુશાલીભરે કહ્યું : ‘તૈયાર !’

‘કેટલે દૂર ?’

‘નજદીક જ છે.’ લાલુએ આંગળી ચીંધી : ‘સામે એક સૂકું નાળું આવે છે. જમીન ઘણી પોચી હતી, કબર બહુ ઊંડી ખોદી રાખી છે.’

અમીર ઘોડા પરથી નીચે ઊતર્યો : ‘તું એ જગ્યાએ જઈને ઊભો રહે, હું કાફલાની રાહ જોતો અહીં જ બેસું છું.’

એમ કરવાની જરૂર નહોતી છતાં તેણે લાલુને આઘો કરી દીધો. અમીરનું દિલ ઉછાળા મારતું હતું, ન સમજાય એવી ઉત્તેજનાથી છાતીના ધબકારા વધી ગયા હતા, અને દરેક ધબકારો એક જ શબ્દનો પડઘો પાડતા હતા : તાવીજ ! તાવીજ ! !

પાછળથી આવતા ટોળાની આકૃતિઓ દેખાવા લાગી. એ બધામાંથી તેની નજર ટટ્ટ પર બુરખામાં બેઠેલી પઠાણની બીબી પર ટંપાઈ રહી. નજર હઠાવ્યા વિના જ કમ્મર પર હાથ ફેરવીને જોઈ લીધું : રૂમાલ તો છે ને ? પછી પોતાની બેચેની પર હસવું આવ્યું : આજે આમ કેમ થાય છે ? ઓરતનો શિકાર કરવાની વાત હવે કાંઈ નવી નહોતી. તો શું એના તરફ પોતાને છાની હમદર્દી થઈ ગઈ છે ? ના, ના જેની સૂરત સુધ્યાં જોઈ નથી એને માટે હમદર્દી શેની ? કદાચ તેણે નાસ્તો મોકલ્યો હતો અને ખાણું મોકલવાની તૈયારી બતાવેલી એટલે દિલમાં આમ થતું હશે ? નહીં રે એ તો પોતાની સલામતી માટે ઉપરછલ્લો વિવેક દેખાડ્યો – એમાં અમારા જેવા ઠગ ખેંચાઈ જાય નહીં !

કદાચ આ બધી અસર પેલા તાવીજની હશે, હાથમાં આવ્યા પહેલાં જ એની તાસીર વરતાવા માંડી... મન સાથે આવું સમાધાન કરીને અમીરથી અમસ્તું જ ઊંચું જોવાઈ ગયું...અરે, આસમાનમાં વાદળો શેનાં ઘેરાવા લાગ્યાં ? હમણાં જ ચાંદને એ ઢાંકી દેશે... દૂર પેલો સિતારો મારા દિલની જેમ બેચેનપણે કેમ પલક પલક થઈ રહ્યો છે ?

‘કેમ મીરસા’બ !’ રહેમતખાંના અવાજે તેને ભડકાવ્યો : ‘પોરો ખાવા કેમ બેસી ગયા ?’

અમીર ચમકીને ઊભો થઈ ગયો. હસીને રહેમતખાં સામે જોયું : ‘આગળનો રસ્તો તકલીફવાળો જણાય છે. મારા ઘોડાના એક પગની નાળ નીકળી ગઈ... હવે ચાલીને જ આગળ વધવું પડશે...’ પછી અજાણ્યા થઈને ઉમેર્યું : ‘ખાંસાહેબ ! તમને તો ખબર હશે – ઉજ્જડ રસ્તો ક્યાં પૂરો થાય છે ?’

‘બસ હવે બહુ લાંબું નહીં ચાલવું પડે.’ રહેમતખાં પણ ઘોડા પરથી ઊતરીને બાજુમાં ચાલવા માંડ્યો : ‘આપણે એક સૂકી નદી પાસે આવી રહ્યાં છીએ. ત્યાંથી દોઢ

બે ગાંવ છેટે જ ગામ આવે છે ત્યાં પડાવ નાખીએ.’

‘ત્યારે તો ત્યાં સુધી જ નાખીશ.’

અને રહેમતખાં કોઈ જવાબ આપે એ પહેલાં તો અમીરના કાને એક મીઠો રણકો અફળાયો :

‘મીરસા’બ, આપ મારા ટટ્ટુ પર બેસી જાવ...’ બુરખાવાળી ઓરત કહી રહી હતી, ‘આમે તો મારું શરીર અકડાઈ ગયું છે. ચાલવાથી પગ છૂટા થશે.’

એ બોલ અમીરના દિલને સ્પર્શી ગયા. પહેલી વાર તેનો અવાજ સાંભળવા મળ્યો અને એ કેટલો મીઠો નીકળ્યો ! કેવા લાડ-પ્યારથી તેણે મારું નામ ઉચ્ચાર્યું !

ગરદન ફેરવીને તેણે પાછળ જોયું તો બુરખાવાળીએ તેના ટટ્ટુને ઊભું રાખી દીધું હતું. અમીરને થયું કે જાળી પાછળની તેની આંખોમાં જરૂર પ્યાર ઊભરાતો હશે. પેલી ટટ્ટુ પરથી ઊતરવાની તૈયારી કરતી દેખાઈ એટલે તેણે તરત જ કહેવું પડ્યું :

‘નહીં નહીં, તમે આ શું કરો છો ? થોડાક ગાઉ ચાલવાથી મારા પગને કાંઈ નથી થવાનું. આખરે તો એક સિપાઈ છું ને !’

અમીરને એ ઓરત તરફથી કાંઈક સાંભળવાની ઇચ્છા હતી પણ તેને બદલે એનો પઠાણ ખાવિંદ જ બોલી ઊઠ્યો :

‘તો હું તમારી સાથે ચાલી નાખીશ...તમે આવી બિહામણી જગ્યાએ અમારી હિફાજત કરી છે એ વાત અમે કેમ ભૂલી શકીએ. કોણ જાણે વેરાનમાં ઠગ-લૂંટારુંઓના હાથે કેટલાયના જાન જૂંટવાઈ ગયા હશે ?’

‘અરે, અરે, તમે આવું કહીને ઝનાનાને ગભરાવી મારશો.’ બોલતાં બોલતાં ખુદ પોતાનાય અવાજમાંય ગભરાટ ભળી ગયો : ‘આવી વાતોથી એમના નાજુક દિલ પર ધાક બેસી જાય છે એનો ખ્યાલ કરો...હા, લડાઈની વાત અલગ છે. બહાદુરીના આ કિસ્સામાં ખુમારી હોય છે.’ આટલું કહેવામાં શ્વાસ ચડી ગયો હોય તેમ થોડું રોકાઈને અમીરે પૂરું કર્યું : ‘બાકી તમે કહો છો એવું આ જગ્યામાં કાંઈ જ નથી.’

બિચારો રહેમતખાં એમ સમજ્યો કે પોતાની બીબી એ બે-જીવવાળી છે એનો આ અજનબી જુવાન કેટલો બધો ખ્યાલ રાખે છે !

પણ અમીરના મનમાં તો એ બુરખાવાળીનો મીઠો રણકો ઘુમરાયા કરતો હતો. જેને થોડી વાર પછી હું ખતમ કરવાનો છું એ બિચારી મારા માટે હમદર્દી દાખવે છે !

‘અરે, આ મારા પગમાં શું આવ્યું ?’ અમીર છલાંગ મારીને બાજુએ હટી ગયો. એક સસલું તેના પગ નીચે કચડાતું રહી ગયું. સડસડાટ નાસી જતાં સસલાને જોઈને અમીરના ચહેરા પરથી ખુશી ગાયબ થઈ ગઈ.

‘એ તો સસલું હતું !’ બાઘા બની ગયેલા અમીર સામે જોઈને રહેમતખાંને તાજજુબી ઊપજી : ‘તમે એમાં આટલાં બધાં ચોંકી કેમ ગયા ?’

‘ઓહ !’ અમીરે પરાણે હસવાનો દેખાવ કર્યો : ‘ચોંકી જવાનું કારણ એ કે અમારા તરફ સસલાને અપશુકન ગણવામાં આવે છે...’ પછી બીજા જ શ્વાસે કહી નાખ્યું : ‘પણ

એ બધા તો પુરાણા વહેમ છે – બેધડક આગળ વધો.’

અમીરે આમ કહી તો દીધું, પણ ખરેખર એના દિલમાં અકળામણ થવા લાગી. બીજા ઠગ સાથીઓ થોડા પાછળ હતા. એ સારું થયું નહીં તો સસલાના અપશુકન પછી કોઈ શિકાર માટે તૈયાર ન થાત... ગભરાટના માર્યા લોકો આનાકાની કરત અને કામ મૂલતવી રાખવું પડત... મનમાંથી અપશુકનનો ધ્રાસકો ઓછો કરવા માટે અમીરે કોઈ રંગીલી ગઝલની એકાદ કડી મોટેથી લલકારવા માંડી.

એ કડી ફરીને દોહરાવતો હતો ત્યાં રામુ એની પડખે આવીને ચાલવા લાગ્યો : ‘કેમ મીરસા’બ બહુ ખુશમિજાજમાં દેખાવ છો ?’

‘કાંઈ નહીં !’ અમીરે તેની સામે આંખ મીંચકારી : ‘મારો હુક્કો ક્યાં છે ?’

‘હમણાં લઈ આવું...’ કહેતો રામુ પાછળ ગયો અને થોડી જ વારમાં ટોળીમાં હુક્કાની વાત ફરી વળી. તૈયારી માટેના એ સંકેતે દરેક ઠગના શરીરમાં ઝનૂન ઊભરાવી દીધું. જરા સરખો અણસાર આપ્યા વિના દરેક જણ પોતપોતાની કામગીરી માટે સાબદો થઈ ગયો.

‘હુક્કો આવે છે.’ એમ કહેવાને બહાને રામુ રહેમતખાં ને અમીરની વચ્ચે ચાલવા લાગ્યો. કોણે કોના ગળામાં રૂમાલ નાખવાનો છે એ વાત પાકે પાચે નક્કી થઈ નહોતી. અમીરની હિલચાલ પર દરેકની નજર મંડાયેલી હતી.

ચાલ ધીમી કરીને અમીર પાછળ આવતી પઠાણની બીબીના ટટ્ટુ સાથે થઈ ગયો. એના પરથી સમજાઈ ગયું કે એ ઓરતનો શિકાર જમાદાર પોતે કરવા માગે છે. વાકીના દરેક મુસાફરની આસપાસ ત્રણચાર ઠગ ગોઠવાતા ગયા.

બાજુમાં ચાલતાં ટટ્ટુ પર બેઠેલી પઠાણી ઓરત તરફ અમીરે એક નજર નાખી લીધી. પછી આકાશમાં ઊંચે જોયું. વાદળો ચંદ્રનો શિકાર કરવા માગતા હોય તેમ ઘેરો ઘાલી રહ્યા હતા.

હવે નાળું સો કદમ જેટલું છેટું હતું. અમીરે ચોતરફ નજર ઘુમાવીને ખાતરી કરી લીધી કે તેના હુકમની રાહ જોવાઈ રહી છે...

‘લા...વ મેરા હુક્કા !’ એવી ત્રાડ નાખીને અમીરે ડાબા હાથે કમરમાંથી રૂમાલ ખેંચ્યો અને જમણા હાથે ટટ્ટુ પર બેઠેલી બુરખાવાળીનું બાવડું પકડીને ઝાટકા સાથે તેને નીચે ખેંચી.

‘ઓ...હ !’ એટલો જ અવાજ તેના મોંમાંથી નીકળ્યો. એ ગોઠણભેર પડીને બેઠી થવાની કોશિશ કરતી હતી પણ ત્યાં સુધીમાં તો અમીરનો રૂમાલ તેના ગળામાં ભેરવાઈ ગયો. એક નાજુક ગરદન માટે વાપરવું જોઈએ એ કરતાં પણ વધુ જોશ અજમાવીને પઠાણની બીબીનો - પોતાની સગી બહેનનો જીવ ઝૂંટવી લીધો !

તાવીજની લાલચમાં શયતાન બની ગયેલા અમીરઅલી ઠગે ઓરતના ચહેરા પરથી બુરખો હઠાવ્યા વિના સીધો જ તેની ડોકમાં હાથ નાખ્યો. રેશમી દોરીના સ્પર્શ તેનામાં ઝણઝણાટી પ્રગટાવી દીધી. ફરતો ફરતો હાથ ચોળીની અંદર ગયો. હજુ એની છાતીમાંથી ગરમાવો ગયો નહોતો. અમીરના આંગળા તાવીજના સિક્કાને અડક્યા. ત્યારે દુનિયાભરનો ખજાનો હાથ લાગ્યો હોય એવી ઉત્તેજના અનુભવી... તાવીજ ખેંચી કાઢવા તેણે દોરીને મુઠ્ઠીમાં પકડીને ઝાટકો માર્યો પણ એ તૂટી નહીં. અમીરના ગાલ પરથી પસીનાનો રેલો દડી ગયો. જમણા હાથમાં તાવીજ પકડી રાખીને ડાબા હાથે કમરમાંથી કટારી કાઢી. પછી રેશમી દોરી પર કટારીની ચળકતી ધારથી એક છરકો કર્યો અને તાવીજ અમીરની મુઠ્ઠીમાં આવી ગયું !

‘યા ખુદા !’ વાદળોથી ઢંકાયેલા ચાંદના ઝાંખા અજવાળા વચ્ચે મુઠ્ઠી ઉઘાડીને હથેળીમાં ચમકતા તાવીજને અમીરે નિહાળ્યું. ત્યારે આંખમાં રાક્ષસી ખુશી ચમકી ગઈ : ‘આખરે એ મારા કબજામાં આવી ગયું.’

આજુબાજુ શું ચાલી રહ્યું છે, કોઈ ગરબડ થઈ નથીને એ જોવાનું પણ અમીરને ભાન નહોતું. તાવીજને રૂમાલના છેડે સાચવીને બાંધી લીધા પછી નિરાંતનો ઊંડો શ્વાસ લીધો : ‘હવે એક વાર એની સૂરત જોઈ લઉં...’

નીચે ઝૂકીને હળવેકથી તેણે ઓરતની લાશના ચહેરા પરથી બુરખો હઠાવ્યો : ‘ઓહ !’ તેના મોંમાંથી ઉદ્ગાર નીકળ્યો. જાણે ચાંદ પરથી વાદળાં હટી ગયાં હોય એવું તેને લાગ્યું : ‘કેવી કેવી ખૂબસૂરતી ખુદાએ બક્ષી છે એને !’ એ ધીમેથી બબડ્યો : ‘અઝીમા કરતાંય વધુ ખૂબસૂરત છે...’ અનાયાસ તેનો હાથ ઊંચકાયો અને એ નિર્જીવ ચહેરા પર ફરવા લાગ્યો : ‘કેવી કુમાશ છે !’ એના આંગળાના ટેરવામાં ઝણઝણાટી થવા લાગી : ‘સારું થયું, મેં આ ચહેરો પહેલાં જોયો હોત તો ગળામાં રૂમાલ નાખવા માટે મારો હાથ ન ઊપડ્યો હોત... બંને હથેળી વચ્ચે પ્યાર કરવા જેવો ચહેરો છે ! મારા હાથે જ

એ મરી ચૂકી છે છતાં એનામાં આટલી બધી દિલચસ્પી શું કામ જાગે છે ?’

જાણે કોઈ ભયાનક અપરાધ કરી બેઠો હોય એવા આંચકા સાથે અમીરે હાથ પાછો ખેંચી લીધો. તાવીજ ખેંચવાની અધીરાઈમાં ફાટી ગયેલી ચોળીનો ઉઘાડો ભાગ ઝટપટ ઢાંકી દીધો. પછી ખૂબ હળવેથી આસ્તે આસ્તે તેના ચહેરા પર બુરખાનો પરદો ઓઢાડી દીધો - ઊંઘી ગયેલી માથુકા જાગી ન જાય એટલી બધી સાવચેતી તેણે રાખી !

ઊભા થતી વખતે પગમાં કાંઈક કળતર જેવું વરતાયું, એક વિચાર આવ્યો : ‘આની ખૂબસૂરતી ઠગ સાથીઓની નજરે ચડવી ન જોઈએ.’ તેણે આજુબાજુ જોયું. પઠાણની બીબીની એક ચાદર પર નજર પડી. છલાંગ મારીને એ ચાદર લઈ આવ્યો, નીચે પાથરી પછી લાશને હળવેથી એના પર સુવાડી પગ તથા માથા પાસે ચાદરના બંને છેડાની ગાંઠવાળીને લાશને ઢાંકી દીધી.

‘અરે જમાદાર સા’બ !’ રામુ આવી પહોંચ્યો : ‘બે-ચાર રૂપિયાની આ ચાદર શું કામ વેડફી નાખવી, લાવો હું એ લઈ લઉં.’

‘નહીં રામુ !’ અમીરે ત્રાડ નાખીને તેને રોક્યો. પછી અવાજ ધીમો કરીને કહ્યું : ‘જાલના જઈને હું તને નવી ચાદર અપાવી દઈશ. તું એને વતાવીશ નહીં.’

રામુ અમીર સામે કુતૂહલથી જોઈ રહ્યો.

‘અને જો ?’ અમીર તેની સાથે નજર મિલાવ્યા વિના કહેતો હતો : ‘આ લાશને સાચવીને દફનાવજો. લુઘાઓને કહેજે કે એના શરીર પર કાપ ન પાડે... આ મારો હુકમ છે.’

રામુને અમીરની ઘેલણ બેવકૂફીભરી લાગી છતાં : ‘જલદી કરો, હવે આ એક જ બાકી રહી છે !’

દફનાવાતી લાશને જોઈને અમીરના દિલમાં ફરી કોઈ પીડા ઊપડી : ‘આમ શું કામ થાય છે ?’ તેણે જાતને ઠપકો આપ્યો અને પછી તસલ્લી મેળવવા માટે રૂમાલના છેડેથી પેલું તાવીજ છોડ્યું : ‘હવે મારી કોઈ મુરાદ અધૂરી નહીં રહે !’ એવું બબડીને તેણે મનમાંથી ગમને ખંખેરી નાખ્યો.

‘જમાદારસા’બ, મહેનતના બદલામાં ખાસ મળ્યું નહીં !’ રામુનો અવાજ સાંભળીને અમીરે તાવીજને મુઠ્ઠીમાં છુપાવી દીધું : ‘ચાલીસ રૂપરડી, મામૂલી ઘરેણાં અને થોડાંક કપડાં જ હાથ લાગ્યા !’

‘અને ત્રણ બંદૂકો કેમ ભૂલી જાય છે !’ તાવીજને મુઠ્ઠીમાં દબાવી બાકીનું વાક્ય એ મનમાં જ બોલ્યો : ‘સૌથી કીમતીમાં કીમતી દોલત મારી મુઠ્ઠીમાં છે.’

બિચારો અમીર !

એને ક્યાં ખબર હતી કે પોતાના હાથે એવો ઘાતકી અપરાધ થઈ ચૂક્યો છે કે એની જાણ થશે ત્યારે બાકીની આખી જિંદગી પસ્તાવો કરવા માટે ઓછી પડશે !

પઠાણના કાફલાને ખતમ કરીને માલવાની સરહદ પર આવ્યા પછી હવે ક્યા રસ્તે ફટાવું એ સવાલ ઊભો થયો ત્યારે અમીરથી કહેવાઈ ગયું : 'આપણે જાલોન તરફ પાછા ફરી જઈએ.'

સાથીઓ તેના આ પ્રસ્તાવથી ડઘાઈ ગયા. આટલા જલદી પાછા ફરી જવાની વાત કેમ કરે છે ? હજુ એકેય મોટો શિકાર હાથ લાગ્યો નહોતો. આખું વરસ ગુજારો ચાલે એટલી રકમ સુધ્યાં દરેકને ફાળે આવવાની નહોતી, તો પછી ઘેર જવાની અધીરાઈ શું કામ ?

'આપણે ઉત્તર તરફ આગળ વધીએ તો ?' બે-ચાર જણાંએ મત દર્શાવ્યો. 'એ તરફ જઈએ તો મોટા શિકારની આશા ખરી.'

'કોને ખબર ક્યા રસ્તે જવાથી મોટો શિકાર મળશે ?' અમીર પોતાના ઇરાદા પર મક્કમ રહ્યો : 'જાલોન જતાં રસ્તામાં મુસાફરો નહીં મળે એવું કોણે કહ્યું ? દેવીની મહેરબાની થશે તો એ ગમે ત્યાંથી શિકારને આપણા તરફ ધકેલશે.'

'તો પછી આપણે દેવીની ઇચ્છા જાણી લઈએ.' એકાદ બે પીઢ ઠગોએ પ્રસ્તાવ મૂક્યો જે અમીરને જ્યો નહીં છતાં કબૂલ રાખવો પડ્યો.

પેલું તાવીજ હાથમાં આવ્યા પછી કોણ જાણે શું કામ અમીરને ઘર, બીબી અને બેટી વારંવાર યાદ આવવા લાગ્યા. મુસાફરોને ફસાવવામાં તેની દિલચશ્પી ઓછી થવા લાગી. એટલું જ નહીં, ગણેશા સામે બદલો લેવાની વેરવૃત્તિ પણ ઓસરવા માંડી હતી ! તાવીજ સાથે બાંધેલા સિક્કાની ઘસાઈ ગયેલી સપાટી પર વારંવારે હાથ ફેરવી લેવાનું મન થઈ આવતું અને દરેક વખતે તેના દિલમાં ન સમજાય એવી ઝણઝણાટી જાગી ઊઠતી. એટલે જ તાવીજની તાસીર પર તેનો યકીન વધતો જતો હતો. પઠાણની બીબીને મારવા બદલ અફસોસ થતો નહોતો અને પોતાની બીબીને તાવીજ પહેરાવવાની અધીરાઈ ઉછાળા મારતી હતી !

'દેવી તરફથી કોઈ ચોક્કસ દિશામાં સંકેત મળતો નથી.' શુકન જોવા ગયેલા બે પીઢ ઠગોએ ખબર આપ્યા ત્યારે અમીરે જમાદાર તરીકે પોતાના ફેસલાને આખરી ઠરાવ્યો : 'બસ, તો પછી જાલોનને રસ્તે જ પાછા ફરીને જવું બહેતર છે.'

અને બધાએ તેનો હુકમ માથે ચડાવવો પડ્યો.

*

બુંદેલખંડના ટિહરી શહેરમાં પડાવ નંખાયો ત્યારે અમીરની ટોળી નાઉમ્મીદ બની ગઈ હતી. વળતી સફરમાં એક પણ માલદાર શિકારનો ભેટો થયો નહીં એનો વસવસો દરેકના વર્તનમાં દેખાવા લાગ્યો. એની ટોળીમાં પહેલી જ વાર સામેલ થનારાઓને અમીરની બહાદુરીની સાંભળેલી વાતો બનાવટી લાગવા માંડી : જેની સાથે આપણું તકદીર જોડાયેલું છે એ માણસ આટલો બધો લાપરવાહ બને તે કેમ ચાલે ?

એની જમાદારીનો અનુભવ કરી ચૂકેલા ઠગોને અમીર હવે જુસ્સો ઓસરી ગયેલા આદમી જેવો લાગવા માંડ્યો... નાની ઉંમરમાં અણધારી કામિયાબી મળે તો માણસ અભિમાની બની જાય એ વાત અમીર પુરવાર કરી રહ્યો હતો. હવે એમની નજરમાં ગણેશા વધુ જોરાવર લાગતો હતો. ઘણાએ મનોમન નક્કી પણ કરી નાખ્યું કે બીજી સફરમાં અમીર સાથે ન જોડાવું

'જમાદાર, ત્રણ ત્રણ દિવસથી આપણે અહીં પડ્યા છીએ પણ કોઈ શિકાર નજરે ચડતો નથી.' હતાશ થયેલા રામુએ મનનો ઊભરો ઠાલવ્યો : 'વળતી સફરનું આ આખરી મોટું મથક છે. અહીંથી ખાલી હાથે જશું તો...'

'પણ એમાં હું શું કરું ?' અમીરે ઠડો જવાબ આપ્યો : 'રોજ બે-ચાર સુદાને શહેરમાં મોકલીએ છીએ અને એ હાથ ઘસતા પાછા આવે છે. ટિહરી શહેરમાંથી શું પણ એક માલદાર માણસ સફર કરવા નીકળતો નથી !

'બેઅદબી માફ કરો એક વાત કરું.' કહીને રામુ નીચું જોઈ ગયો.

'શું કહેવું છે રામુ ?' હવે અમીર સહેજ ટટાર થયો.

'બધા કહે છે એ જ કહેવું છે મારે તો...' રામુ અચકાતો ખચકાતો બોલતો હતો : 'આપ પોતે શિકારને ફસાવવામાં દિલચશ્પી લેતા નથી...'

'એટલે ?' અમીર ઊંચા અવાજે બોલી ગયો : 'શું મારા સિવાય બીજા કોઈની એ ગરજ નથી ! મોટો શિકાર ભટકાય ત્યારે બધા એની એ દેવીની કૃપા ગણો અને અવળું પડે તો જમાદારને કસૂરવાર ઠરાવો.'

'આપ નારાજ ન થાવ મીરસાહેબ !' રામુએ ઠાવકાઈ વાપરી : 'મારા કહેવાનો મતલબ એવો હતો કે આપની આવડત પર સૌને એટલો બધો ભરોસો છે કે કામ હાથમાં લો તો કદી પાછા નહીં પડો.'

રામુએ આડકતરી રીતે એની એ જ વાત કહી છતાં કહેવાનો ઢંગ બદલ્યો એટલે અમીરનો ગુસ્સો આપોઆપ ઊતરી ગયો.

'રામુ, દસબાર જણાને તૈયાર કર.' અમીર ઊભો થઈને સાફે બાંધવા લાગ્યો : 'એમને કહેજે કે સિપાઈનો વેષ પહેરી લે. પાતાળમાંથી પણ હું શિકાર પેદા કરીને ખેંચી લાવું છું કે નહીં એ જોજો તમે બધા.'

*

ટિહરી શહેરમાં અમીરે ત્રણચાર ચક્કર લગાવ્યા પણ કોઈ શિકાર નજરમાં સમાતો નહોતો. રામુ અને બીજા દસબાર ઠગ સાથીઓ અમીરના ઘોડા પાછળ પગપાળા ચાલતા હતા. અમીરની ચાતુરી ત્યારે કસોટીએ ચડી હતી. શિકારને ફસાવવાની તેની ચાલાકીનું પાણી મપાવાનું હતું છતાં અમીર સ્વસ્થ રહ્યો. અત્યાર સુધી ન અજમાવી હોય એવી કોઈ તરકીબ એ વિચારતો હતો : કોઈ એવો શિકાર હાથ કરવો જોઈએ જે કીમતી ચીજો સાથે પોતાની સંગાથે સફર કરવા તૈયાર થઈ જાય...

અચાનક અમીરે ઘોડાની લગામ ખેંચી. તેની નજર ચોકમાં પીપળા નીચે ચબૂતરાના ઓટલા પર બેઠેલા ત્રણ મુસલમાનો પર પડી અને આંખોમાં ચમક ઊપસી આવી. માણસોને દૂર ઊભા રહેવાનું કહી અમીરે ઘોડાને એ તરફ વાળ્યો.

‘સલામ આલેકુમ’ કહીને તેણે પૂછ્યું : ‘જનાબ, આ શહેરના કોઈ સારા ઝવેરીનો પત્તો આપશો ?’

ગપ્પાં મારતાં બેઠેલા ત્રણેની નજર અમીર તરફ ખેંચાઈ. એક જૈફ શખ્સે હુક્કાની નળી બાજુવાળાના હાથમાં સોંપતાં મજાકભર્યું હસીને કહ્યું : ‘અજનબી, આપ ખરેખર ઝવેરીનો પત્તો જાણવા માગો છો કે અમારા આ ગરીબ શહેરની મજાક કરો છો ?’

‘તોબા તોબા !’ અમીરે તેની મીઠી જબાન ચલાવી : ‘મારા જેવો એક સિપાઈ આપ જેવા બુઝર્ગની મજાક કરે ? મારે ખરેખર ઝવેરી પાસેથી કોઈ ચીજ ખરીદવાની છે.’

‘તો પછી ઘોડા પરથી નીચે ઊતરો.’ પેલા જૈફે કહ્યું : ‘એ માટે તમારે બીજે ક્યાંય જવાની જરૂર નથી. અમારા આ શેખ નસરુદ્દીન અહીંના જાણીતા ઝવેરી છે.’

‘હા હા !’ બીજા શખ્સે તેમાં ઉમેરો કર્યો : ‘એમની તોલે આવે એવો ઝવેરી બીજો કોઈ આ શહેરમાં નથી.’

‘શુક ખુદાના !’ કહીને અમીર ઘોડા પરથી નીચે ઊતર્યો : ‘ત્યારે તો મારું કામ સારી રીતે પતી જશે.’

ઝવેરી શેખ નસરુદ્દીન અમીરનો ઠાઠ જોઈને કેવોક વેપાર થશે એના અંદાજમાં ખોવાયા હતા. અમીર ઓટલા પર આવીને બેઠો એટલે તેણે શરબતનો પ્યાલો ધર્યો : ‘લ્યો પહેલાં કોઠો ટાઢો કરો, પછી બીજી વાત !’

શરબત પીવાઈ રહે ત્યાં સુધી રાહ જોઈને પેલા જૈફે શરૂઆત કરી : ‘આપનું મુબારક નામ !’

‘હું એક અદનો સૈયદ છું – આપણા પયગમ્બર સાહેબનો કમતરીન વંશજ !’ ‘માશલ્લા !’ પેલાએ બીજાને કહ્યું : ‘એમની જબાન હાફીઝના કલામ જેવી મીઠી છે !’

‘આપ લોકો આ ખાદીમને શરમિંદો કરી રહ્યા છો.’ અમીરે વિવેક બિછાવ્યો : ‘તાબેદાર તો એક સિપાઈ છે જેને અદબભેર વાત કરતાં પણ નથી આવડતી !’

શેખ નસરુદ્દીનને ઘરાકની હેસિયત જાણવાની ચટપટી જાગી હતી : ‘તમે ત્રિવિધના લશ્કરમાં છો ?’

‘નહીં જી, હું પહેલાં દખ્ખણના ઈલચીપુરના સલામતખાંના ઝંડા નીચે કામ કરતો હતો.’

‘ઓહ, એમની બહાદુરી તો સારા હિન્દુસ્તાનમાં મશહૂર છે !’ પેલા જૈફે ફરી વાતનો દોર પોતાના હાથમાં લેવા માંડ્યો : ‘હવે શું કરો છો ?’

‘મને જાલોનના રાજાની સારી નોકરી મળી ગઈ છે એટલે સલામતખાંનું લશ્કર છોડી દીધું.’

‘અત્યારે કઈ તરફ નીકળ્યા છો ?’

‘જાલોન પાછો જઈ રહ્યો છું.’ અમીર ધીમે ધીમે પોતાનો મોભો ઊભો કરતો જતો હતો : ‘રાજાએ મને દોલતરાવના દરબારમાં મોકલ્યો હતો. એક ઝઘડાની પતાવટ કરવા માટે... ખુદાની દુઆથી બંદાને જશ મળ્યો અને સારી રીતે કામ પતાવી શક્યો.’

અમીરે જોઈ લીધું કે ધારી અસર થઈ ચૂકી છે. ત્રણેની નજરમાં પોતાનું માન અંકાઈ ગયું છે એટલે વાત બદલી નાખી :

‘હવે આપ મને રજા આપો તો હું ઊઠું.’ પાછળ ઊભેલા સાથીઓ તરફ ડોક ફેરવી લઈને ઉમેર્યું : ‘હજુ મારે કોટવાલી જવાનું છે, હિસાબ ચૂકવવાનો છે. કાલ સવારે ઊપડવા માટે બધી તૈયારી કરવી પડશેને ?’

અમીર દેખાવ ખાતર ઊઠવા ગયો ત્યાં પેલા શેખ ઝવેરીએ તેનું કાંડું પકડી લીધું : ‘અરે સૈયદમિયાં એમ જવા નહીં મળે. તમારે કાંઈક ખરીદી કરવી છે એમ કહેતા’તાને ? ચાલો, મારું ઘર નજદીક જ છે. વાર નહીં લાગે.’

‘ઘડીવાર બેસો !’ પેલા જૈફે શખ્સે કહ્યું : ‘પાન-અત્તર લીધા વિના એમ ન જવાય.’

અમીર ઇન્કાર ન કરી શક્યો. મહેમાનનવાજીની રસમ મુજબ પાન આપીને અમીરની દાઢી અને હાથ પર અત્તર લગાડવામાં આવ્યું. દૂર ઊભાં ઊભાં આ બધું જોઈને અમીરના ઠગ સાથીઓ હરખાતા હતા. જમાદારે બરાબરનું જમાવી દીધું.

પેલા શેખ સાથે અમીર ઓટલા પરથી ઊતર્યો કે રામુની અધીરાઈ સળવળી ઊઠી. રામસી જબાનમાં તેનાથી પુછાઈ જવાયું : ‘શું આપણો શિકાર છે ?’

‘ચૂપ રહે !’ અમીરે તુમાખીભર્યા અવાજે રામસીમાં તેને ધમકાવ્યો : ‘તમે લોકો મારો ઘોડો લઈને અદબથી આગળ વધો. મારા માટે રસ્તો કરતા જાવ જેથી બધાને લાગે કે હું બહુ મોભાવાળો આદમી છું !’

‘મિયાં, તમે એમના પર આટલા બધા ખફા કેમ થયા ?’ શેખ નસરુદ્દીને અજાણી ભાષાનો મતલબ સમજવા માટે પૂછ્યું ત્યારે અમીર સાવધ થઈ ગયો :

‘શેખસા’બ, એ બેવકૂફો મને યાદ કરાવે છે કે કોટવાલ પાસે જવામાં આપણને બહુ મોડું થાય ને !’

‘તો તો ચાલો આપણે જલદી કરીએ.’ શેખ ઝવેરીને થયું કે ઘરાક છટકી જશે : ‘હું તમારો બહુ વખત નહીં લઉં.’

અને અમીર રુઆબભેર શેખની સાથે એને ઘેર જવા નીકળ્યો.

*

અમીરને દીવાનખંડમાં બેસાડી શેખ સોદાગરે કહ્યું : 'આપ બેસો, હું હમણાં જ મોતી લઈ આવું છું.'

ગાલીયા પર બિછાવેલી રેશમી ચાદરવાળી ગાદી પર અમીર આડો પડ્યો. દીવાનખાનાની સામે જ એક યોગાન હતું. તેની વચોવચ નાનકડો એક ફુવારો હતો. ફુવારાની ફરતાં ફૂલ-ઝાડ ઉગાડેલાં... બપોરના તાપમાં પણ ત્યાં ઠંડો પવન વાતો હતો. અમીરને શેખના ઘરની સજાઈ, શાંતિ અને ગોઠવણી બહુ પસંદ પડી. પોતાના મકાનમાં પણ આવી બધી ગોઠવણ કરવાનો મનસૂબો જાગ્યો. રઝળપાટ છોડી દઈને બીબી-બચ્ચાં સાથે આવા મકાનમાં ચેનથી જિંદગી ગુજારવામાં કેટલી લિજ્જત આવે ! શેખના સુખની અદેખાઈ ઊપજી અને શિકાર કરવા માટેની ઇચ્છા બળવત્તર બની ઊઠી.

'લ્યો જનાબ !' સોદાગર બગલમાં એક પેટી દબાવી દીવાનખાનામાં દાખલ થયો. સાથે બારેક વરસનો એક ખૂબસૂરત છોકરો પણ હતો. તેનો ચહેરોમહેરો શેખને મળતો દેખાયો એટલે અમીરે માની લીધું કે એ એનો બેટો જ હોવો જોઈએ. હવે સોદાગર તરફની તેની ઈર્ષા સતેજ બની :

'આપનો સાહબજાદો લાગે છે !' તેણે એ છોકરાના માથા પર હાથ ફેરવતાં પૂછ્યું : 'ખુદાની તમારા પર બહુ મહેરબાની છે શેખજી, કેવો ખૂબસૂરત બેટો આપ્યો !'

'ખુદાની એનાયતથી આવા બીજા મારે ત્રણ બેટા છે !' શેખે ઝવેરાતની પેટી ઉઘાડી અમીરની સામે ધરી દીધી : 'લો મિયાં, જેના પર નજર ઠરે તે પસંદ કરી લો - બધાં જ પાણીદાર મોતી છે.'

પણ અમીરની નજર તો શેખના પાણીદાર બેટા પર ચોંટી હતી. એ છોકરાને પોતાનો કરી લેવાની ઘેલછા સળવળી ઊઠી, પણ તરત જ પેલું તાવીજ યાદ આવી ગયું અને અમીરે મન પર કાબૂ મેળવી લીધો.

'શેખજી, મને મોતીની પરખ કરતાં આવડતું નથી.' બેચાર મોતી હથેળીમાં ફેરવતાં તેણે કહેવા માંડ્યું : 'ખુદાએ મને એક બેટી આપી છે. એના લગનની તૈયારી માટે મારા ગજા મુજબ ખરીદી કરવી છે.'

'તમારી તહેનાતમાં સુરત અને સંદીપના મોતી મેં હાજર કર્યા છે. એ સિવાયના બીજા જવાહરો બાદશાહોને લાયક છે.'

'આપ આ ગરીબ સિપાઈને લાયક ત્રણસોક રૂપિયાની મોતીની સેર દેખાડો.' અમીર કહેતો હતો. આમ પણ એની કીકીઓમાં કીમતી મોતીઓની જ ચમક અંજાતી હતી : 'બાકી આ પાણીદાર મોતી જોઈને મારા રાજા જરૂર આફરીન થઈ જાય.'

'કેમ એમને મોતી ખરીદવાં છે ?' શેખનું દિલ ઊછળી ગયું.

'હા જનાબ, આવતા વરસે રાજકુંવરીની શાદી છે અને બહુ ધામધૂમથી કરવા

માગે છે.' અમીરે જાળ બિછાવવા માંડી.

'ત્યારે તો આ મોતી એમને લાયકનાં જ છે.' શેખે મોતીની એક સેરને હાથમાં લટકાવી તારીફ કરી : 'આપને લાયક કોઈ ઘરાક અહીં મળવું મુશ્કેલ છે. જુઓને કેવાં ચમકે છે !'

'શું કિંમત ગણાય એની ?'

'તમારા જેવા માટે છ હજાર, પણ રાજા પાસેથી આઠ હજારથી ઓછા ન લઉં.' શેખ સોદાગર ચાલમાં ફસાતો જતો હતો.

'તો સાંભળો મહેરબાન, હું આપને મારા રાજા પાસે આઠ હજારમાં આ મોતી વેચાવી દઉં તો બદલામાં ત્રણસોની આ સેરના મારા પૈસા આપ જતા કરશે - બોલો ?'

શેખ અમીરની સામે ટગર ટગર જોવા લાગ્યો. એનું વેપારી મન લાલચમાં લપેટવા લાગ્યો હોવા છતાં દલીલ કરી :

'પણ જાલોન અહીંથી ઘણું દૂર છે. ધારો કે મોતી મોં માંગી કિંમતે વેચાઈ જાય તો પણ આટલી રોકડ રકમ લઈને પાછા ફરવામાં કેટલું જોખમ ! ચોર-લૂંટારાને આ સોદાની ખબર પડ્યા વિના રહે નહીં અને હું...'

એ ફિકર ફુગૂલ ! અમીરે તેના ભયને ફંગોળી દેવા માટે ઝડપથી કહી દીધું : 'આટલે દરથી માલ વેચવા આવનારનો અમારા રાજા જરૂર ખ્યાલ કરશે. પાછા ફરતી વખતે પહેરેગીરોને તમારી હિફાજત માટે સાથે મોકલવાનું નહીં ચૂકે !'

'એ...મ !' સોદાગર પલળી ગયો. છતાં ફરી ખાતરી કરવા પૂછ્યા વિના રહી ન શક્યો : 'શું ખરેખર તમારા રાજા આ મોતી ખરીદી લેશે ? મારો ફેરો ફોગટ નહીં જાય ને ?'

'એ શું બોલ્યા ?' અમીરે અવાજમાં મક્કમતા ભેળવી : 'હું ડરતાં ડરતાં આ એક સેરની વાત કરું છું બાકી મોટા માણસોનું ભલું પૂછવું - ખરીદી કરવા બેસે ત્યારે પચીસ પચાસ હજાર શું વિસાતમાં ?'

અને સોદાગરની લાલચ જોર કરી ગઈ. પોતે પણ મનમાં તો વિચારી રાખેલું કે જવું તો બીજું ઝવેરાતેય સાથે લેવું... અમીર તેને સમજદાર લાગ્યો અને રાજા પર એની સારી વગ છે એ બાબત પણ હવે શંકા રહી નહીં.

'તો ભલે !' એટલું કહ્યું ત્યાં અમીરની આંખો ચમકી ઊઠી, પણ શેખ બાકીનું વાક્ય થોડી વાર રહીને બોલ્યા : 'હું આ બાબતમાં જોશીની સલાહ લઈ લઉં.'

'એ શું બોલ્યા !' અમીર અથરો થઈ ગયો : 'આપણા જેવા ખુદાના બંદાએ આવા વાહિયાત વહેમ પર ભરોસો કરવાનો ન હોય ! તમારા જેવા સાચા મુસલમાન આવા સોદાના કામમાં એક કાફર (હિન્દુ) જોશીની સલાહને મહત્ત્વ આપે ?'

અત્યાર સુધી બાજુમાં ચૂપચાપ બેસી રહેલો શેખનો છોકરો વચ્ચે જ બોલી ઊઠ્યો : 'અબ્બા ! મને પણ તમારી સાથે લઈ જશોને ? તમે કહ્યું હતું કે મુસાફરીએ જઈએ ત્યારે જરૂર લેતો જઈશ.'

અમીર ચોંક્યો. મોતીના સેર પરથી નજર હઠાવીને તેણે એ છોકરા સામે જોયું. તેની કીકીઓમાં લાલચ અંજાવા લાગી : કદાચ કુદરત જ મને આ છોકરાનો બાપ બનાવવા માગતી હશે. સોદાગર દીકરાને જવાબ આપે એ પહેલાં અમીરે જ કહી દીધું : 'સા'બજાદા, પહેલાં તમારા વાલિદને નક્કી તો કરવા દો કે એ મુસાફરીએ જવા માગે છે કે નહીં ?'

'સૈયદમિયાં ! ખરેખર તમે કહો છો તેમ રાજાને મારાં મોતી ખરીદવાની ઇચ્છા હોય તો હું તમારી સાથે આવવા તૈયાર છું !'

'ઇન્શાલ્લા !' અમીરના અવાજમાં આનંદ ઊછળ્યો : 'આખરે તમે સાચા વેપારી જેવી વાત ઉચ્ચારી... તો પછી કાલ સવારે ઊપડવા માટે તૈયાર રહેજો.'

પણ સોદાગરની ગડમથલ હજુ ચાલુ જ હતી : 'કાલ સવારે જ ! ના ના, એટલી બધી ઉતાવળ ન કરો. મારે ઝનાનખાનામાં આ વાત રજૂ કરવી પડશે.'

સાંભળીને અમીરના હોઠ મલક્યા ત્યારે સોદાગરે એકરાર કર્યો : 'હા સૈયદ સા'બ, બહારથી આપણે ગમે તેવા દેખાવ કરીએ, પણ આ ઓરતની મરજી વિરુદ્ધ ઘર છોડવાનું મુશ્કેલ છે.'

'જેવી તમારી મરજી !' કહીને અમીર ઊભો થઈ ગયો. એને ખાતરી હતી કે સાથે આવવાની લાલચ સોદાગર છોડી શકવાનો નથી અને ગરજ દેખાડીને તેને વહેમમાં નાખવો નથી : 'અમે કાલ સવારે નક્કી ઊપડીએ છીએ. તમારી ઇચ્છા થાય તો પડાવ પર આવી પહોંચજો.'

'અરે અરે, તમે એમ કાં ઊઠ્યા !' સોદાગરને વાત વણસી જવાનો ધ્રાસ્કો પડ્યો : 'તમે કહેતા'તાને કે કોટવાલ પાસે તમારે તાકીદના કામે જવાનું છે... તો એમ કરો, તમે અત્યારે એ કામ પતાવી આવો. સાંજ સુધીમાં હું ફેંસલો કરી રાખીશ. આમ તે તમારે મોતીની માળા લેવા તો ધક્કો ખાવો જ પડશે ને ?'

અમીરનેય બહાનું જોઈતું હતું. તેણે વાત બદલી નાખી : 'હા, ત્રણસો રૂપિયા વગર તમે માળા થોડી આપવાના છો ? ભલે હું મગરીબની નમાઝ પહેલાં અહીં આવી જઈશ.'

ઊભા થઈને અમીરે સોદાગરના છોકરાના માથા પર હાથ ફેરવ્યો : 'સા'બજાદા, તમારા અબ્બાને કહેજો કે તમારી સાદી વખતે મને યાદ કરવાનું ન ભૂલે.'

શેખ સોદાગરને અમીર બહુ માયાળુ લાગ્યો. એના દરેક બોલમાં તેને પાકો વિશ્વાસ બેસી ગયો. એ બહાર નીકળે તે પહેલાં જ ફેંસલો સંભળાવી દેવાનું મન થયું : 'હું નક્કી આવું છું.' પણ બીબીઓનો વિચાર આવ્યો. જોશી પાસેથી સારો દિવસ જોવાડાવ્યા વિના ઓરતો જવા નહીં દે એ યાદ આવ્યું એટલે અમીરને તેણે એટલું જ કહ્યું : 'સાંજે જરૂર આવજો ! ભૂલતા નહીં !'

અને ચાલાક અમીરે એ શબ્દોમાંથી મનગમતો અર્થ તારવી લીધો : 'બેવકૂફ તું મારી સાથે જરૂર આવવાનો... તારાં મોતી મારાં થઈ જવાના અને તારો બેટો...' પણ

અમીરને ત્યાં અટકી જવું પડ્યું. છોકરાને સાથે લેવા માટે કહેવું કે નહીં એ હજુ પોતે જ નક્કી નહોતો કરી શકતો.

*

છાવણીમાં જઈને અમીરે ખાસ સાથીઓને બોલાવી સોદાગરના શિકારનો મામલો સમજાવી દીધો : 'આ સફરનો આપણો એ છેલ્લો અને માટેલો શિકાર હશે.'

સાથીઓ માટે આ રાજી થવા જેવી વાત હતી છતાં રામુએ શંકા દેખાડી : 'જમાદારસા'બ, કોઈના ઘેર જઈને એને શિકાર તરીકે સાથે લેવાની આપણને મનાઈ છે.'

'મનાઈ ?' અમીર છંછેડાયો : 'હું આટલી મહેનત કરીને પાકું કરી આવ્યો ત્યારે તમે બેહૂદો નિયમ વચ્ચે લાવો છો ? તો પછી મને શું કામ આજીજી કરીને શિકારની તલાશ કરવા મોકલ્યો ?'

'એમ નહીં !' રામુએ થૂંક ગળે ઉતારીને ખુલાસો કર્યો : 'આવું કરવા જતાં આપણા માથે કોઈ આફત આવી પડે તો ?'

'શેની આફત ?'

'તમે સોદાગરને ઘેર ગયા હતા એટલે સૌ તમને ઓળખે છે. પીપળા નીચે બીજા બે મુસલમાનોએ પણ તમને જોયા હતા. સોદાગર આપણી સાથે જાલોન જવા માટે નીકળે અને ઘેર પાછો ન આવે તો શક આપણા પર જ જવાનો.'

'આટલે છોટે કોણ સોદાગરની તલાશ કરવા આવવાનું છે.' અમીરે કહ્યું તો ખરું પણ આ જવાબ પોતાને જ બોદો લાગ્યો એટલે ઉમેરવું પડ્યું : 'અને પૂછપરછ કરવા આવશે તો આપણી પાસે જવાબ તૈયાર છે. કહેશું કે સોદાગર સાથે ચોકીદાર આવેલા. એમની દાનત બગડી હશે એટલે એ લોકોના કહેવાથી શેખ અમારાથી અલગ પડી ગયા. પછી શું થયું એ અમે જાણતા નથી. જાલોનમાં મારી જે ઇજજત છે તે જોઈને જ કોઈ પણ માણસ મારા પર ઇલ્ત્રામ લગાડવાની હિંમત નહીં કરે. અને આપણા રાજા ક્યાં બીજા કોઈનું માને એવા છે ?'

'એ વાત પણ સાચી !' રામુએ અમીરની દલીલને પરાણે ગળે ઉતારી દીધી : 'તમે વગર વિચાર્યું કોઈ પગલું ભરતા નથી પછી અમારે શું કામ ફિકર કરવી જોઈએ.'

અને ત્યારે અમીરને વિચારમાં પડી જવું પડ્યું : તો તો શેખના પેલા છોકરાને સાથે લેવામાં ડહાપણ ન ગણાય. કદાચ પાછળથી શેખની તપાસ થાય અને છોકરો મારા ઘરમાંથી મળી આવે તો હું સપડાઈ જાઉં...

પછી તેણે મનને મનાવી લીધું : હવે કોઈના બેટાની ક્યાં જરૂર છે ? તાવીજના ચમત્કારથી મારી બધી જ મુરાદ પાર પડી જવાની ! બસ, હવે બાકીની જિંદગી એશથી ગુજારી નાખીશ.

અમીરના ચહેરા પર ખુશાલી તો ચમકી ઊઠી, પણ બાકીની જિંદગીમાં શું બનવાનું છે એની ઇન્સાનને ક્યાં જાણ હોય છે ?

અમીરનો સાથી રામુ શેખ સોદાગરના ઘરની સામે વેશપલટો કરીને બગાસા ખાતો બેઠો હતો. બપોર નમવા આવી છતાં અમીરે સોંપેલું કામ પાર પડ્યું નહીં. જોશીની સલાહ લીધા વિના શેખ સફરે નહીં નીકળે એની ખાતરી હોવાથી અમીરે જોશીનો પત્નો મેળવીને બાજી પલટાવી નાખવાની જવાબદારી તેને સોંપેલી : 'દાન-દક્ષિણા લઈને શુભ દિવસ જોઈ આપનાર જોશીને ફોડવાનું કામ મુશ્કેલ નથી. પણ રામુ, એ ભામટાનું ઠેકાણું મેળવવામાં તારે તરકીબ લડાવવી પડશે.'

'તમારે કહેવું ન પડે જમાદાર !' ત્યારે તો રામુએ ચપટી વગાડીને કહ્યું હતું : 'મારા તરફથી કામ પતી ગયું સમજો !'

પણ સાંજ પડવા આવી અને સોદાગર સાથેની અમીરની બીજી મુલાકાતનો સમય સુધ્યાં થવા આવ્યો છતાં રામુ હજુ ચપટી જ વગાડતો રહ્યો : 'સોદાગરના ઘરમાંથી સાલું કોઈ બહાર જ ફરકતું નથી ! હવે કામ પતાવવું શી રીતે ?'

તેને વિચાર આવ્યો : રસ્તે ચાલતા કોઈ પણ માણસને પૂછી જોઈ કે આ ગામમાં સારામાં સારા જોશી ક્યાં રહે છે ? પણ તે તુક્કો બેહુદો લાગ્યો : કોને ખબર શેખ એ જ જોશીની સલાહ લેતો હશે કે બીજા કોઈની ? જોશીને જઈને એમ થોડું પુછાય છે કે ભાઈ તું પેલા, સોદાગરનો જોશી છો ? સફરે જવા એણે તારી પાસે મુહૂર્ત કઢાવ્યું છે ? ના ના, એમાં તો ઉપાધિ થાય...

ત્યારે શું કરવું ?

રામુ મૂંઝાયો, ધીરજ ખૂટી ગઈ હોય તેમ એ ત્યાં ઊભો થવા જતો હતો ત્યાં સોદાગરનાં પગથિયાં ઊતરતો એક આદમી દેખાયો. બગાસું ખાવા માટે ઉઘાડેલું મોં અધવચાળ જ બંધ કરી દઈને ઊઠ્યો : 'અરે ભલા માણસ, જરા ઊભા રહો તો... અહીં પેલાની દુકાન ક્યાં આવી ?'

'પેલાની એટલે કોની ?' ટીલાંટપકાંવાળા એ માણસે રામુ સામે વિચિત્રપણે જોયું : 'ક્યા શાહુકારની દુકાન ગોતો છો તમે ?'

'શાહુકારની નહીં !' રામુએ ફરી એક બગાસું ખાધું : 'સુસ્તી ઉડાડવાની દુકાન

શોધું છું.' પછી આંખ મીંચકારીને કાલુંઘેલું હસ્યો : 'મને નશો કરવાની આદત છે !' નશો શબ્દ સાંભળીને જ પેલાની જીભ હોઠ પર ફરી વળી : 'ઓહ, તમે પીકું સોધો છો એમ કહોને !'

રામુએ શરમાઈ જવાનો દેખાવ કરીને માથું હલાવ્યું : 'તમે ભારે સમજદાર છો.'

'ચાલો હું તમને પીકું દેખાડું.' કહીને પેલો આગળ વધ્યો. રામુને થયું કે ત્યાં પહોંચતાં સુધીમાં આ માણસને મારે પલાળી દેવો પડશે. જાણે મન સાથે વાત કરતો હોય તેમ એ બબડવા લાગ્યો :

'દારૂ તો દેવોય ક્યાં નહોતા પીતા... એ વખતે સોમરસ જેવું સરસ નામ આપેલું... પણ નામનું આપણે શું કામ છે ? સ્વાદ ચાખ્યો હોય એ જાણે કે એમાં કેવી લિજ્જત આવે છે ! કેમ કંઈ બોલ્યા નહીં તમે ?'

પેલાના મોંમાંથી લાળ ટપકવા લાગી છે એ રામુના ધ્યાન બહાર નહોતું. પીકા તરફ આંગળી ચીંધી એટલે રામુએ એનું બાવડું પકડ્યું : 'એમ એકલા પીવાની મજા ન પડે... આંગળી ચીંધ્યાનું પુન તો તમને મળવું જોઈએ.'

અને રામુની સાથે સોદાગરનો નોકર શંભુ પીકામાં ખેંચાઈ ગયો. રામુને કામ કરાવવાની ઉતાવળ હતી તેમ શંભુને પારકે પૈસે પી નાખવાની અધીરાઈ હતી ! અલક મલકની વાતો કરીને રામુએ શંભુને નશામાં ચકચૂર કરી દીધો, પછી મૂળ મુદ્દા પર આવ્યો : 'શંભુ મહારાજ એક કામમાં તો તમે મને મદદ કરી, હવે બીજું પણ કામ કરી દો તો મોટી મહેરબાની !'

'બોલો પરદેશી !' નશાથી લથડતી જબાને શંભુએ પોરસ કર્યો : 'આ દુનિયામાં કોઈ કામ એવું નથી કે આ શંભુ ન કરી શકે. બોલો જલદી !'

'તમારો ઓળખીતો કોઈ જોશી હોય તો જરા પૂછવું છે !'

'જોશી ?' શંભુએ ઉપરાઉપરી હેડકી ખાવી પડી. 'હું બે કલાક પહેલા જ જોશી પાસે જઈ આવ્યો. ત્યારે મળ્યા હોત તો સાથે જ લઈ જાત.'

'તમારે જોશી પાસે કાં જવું પડ્યું ?'

'અરે, અમારા માલિકને મુસાફરીએ જવું છે - સારો દિવસ પૂછવા મોકલ્યો'તો મને.'

અને રામુની આંખો પહોળી થઈ ગઈ : 'સારો દિવસ આપ્યો તમારા જોશીએ ?'

પેલાએ બે-ચાર વાર ડોકું ધુણાવ્યું. બોલવા માટે જીભ મોંમાં ફરતી હતી પણ શબ્દો તો ઊપસતા નહોતા. રામુને થયું કે આને વધુ પડતી ચડી ગઈ. જરાક મોડું કરીશ તો એ હોશ ગુમાવી દેશે. ખભો હલાવીને તેણે એને હલબલાવ્યો : 'શું સારો દિવસ ન આપ્યો જોશીએ ?'

'નહીં... રે !' શંભુ ડોલતો ડોલતો હવામાં હાથ ઉછાળવા લાગ્યો : 'કહેતો'તો કે હમણાં સફર કરવા માટે સારો યોગ નથી. થોડા દિવસ માંડી વાળી. ગ્રહો બદલાય ત્યાં સુધી...'

રામુએ તેને અધવચ્ચે જ અટકાવી બીજો સવાલ પૂછી લીધો : 'ત્યારે એ જોશી ખરેખર જાણકાર હોવો જોઈએ. ક્યાં રહે છે એ ?'

શંભુ બાટલીમાં બાકી રહેલો શરાબ ગટગટાવી જઈ ઊભો થવા ગયો પણ તેના પગ શરીરનો બોજ ઝીલી શક્યા નહીં. એ નીચે ફસડાઈ પડ્યો.

રામુને ફિક્કર થઈ. આ બેવકૂફ ખરે વખતે જ ફૂટી ગયો. એના બંને ખભા પકડી બેઠો કરતાં એણે પૂછ્યું : 'શંભુ મહારાજ ! આપને તકલીફ લેવાની જરૂર નથી. ફક્ત મને ઠેકાણું કહી સંભળાવો.'

'કોનું ઠેકાણું ?' શંભુ હવે હોશ ખોઈ ચૂક્યો હતો.

'પેલા જોશીનું !' રામુએ આજીજીભર્યા અવાજે કહ્યું : 'તમારા જાણીતા જોશી ક્યાં રહે છે ? નજીકમાં છે કે દૂર ? એનું નામ શું ?'

'નામનું આપણે શું ક્રમ !' ભુવાની જેમ માથું ધુણાવતો શંભુ ધીમે ધીમે કહેતો હતો અને રામુ અધીરાઈથી ઊંચોનીચો થતો હતો. ઘણી વારે તે એટલું જ બોલી શક્યો : 'મંદિરનો પૂજારી.'

'કયા મંદિરનો ?' મરણિયો પ્રયાસ કરતો હોય તેમ રામુએ એને હલબલાવી નાખ્યો.

'બાલા...જી !' એટલું બોલીને શંભુ નશાના ધક્કાથી નીચે ઢળી પડ્યો અને રામુની ગરજ ખૂટી ગઈ એટલે તેને પડતો મૂકી પીઠાની બહાર નીકળી ગયો. આકાશમાં જોયું તો સૂરજ પણ દારૂડિયાની જેમ લથડતો પશ્ચિમ તરફ ગબડી રહ્યો હતો !

*

કમ્મરમાં ભરાવેલી રૂપિયાની થેલી ખખડાવતો અમીર શેખના ઘરમાં દાખલ થયો. તેણે ધારેલું કે શેખ હસતા ચહેરે પોતાને આવકાર આપશે અને પહેલવહેલું એ જ સાંભળવા મળશે કે હું નક્કી તમારી સાથે આવું છું.

'પણ, આવો - પધારો !' ના બોદા અવાજે તેને આવકાર્યો ત્યારે અમીર ભોંઠો પડી ગયો.

'અહીં ગરમાવો છે.' શેખે ચહેરા પરથી પસીનો લૂછીને કહ્યું : 'ચાલો આપણે અગાશીમાં જ બેસીએ.'

સીડી ચડતાં શેખનાં પગલાં પરથી જ અમીર પારખી ગયો કે શિકાર હાથમાંથી છટકવાનો છે. મનમાં તેણે રામુને એકબે ગાળ પણ ચોપડાવી દીધી : સાલાએ ચપટી જ વગાડી, કામ કરતા આવડ્યું નહીં.

'બેસો !' અગાશીમાં બિછાવેલી શેતરંજ પર બેઠક લેતાં શેખે કહ્યું : 'સૈયદમિયાં, વાત વણસી ગઈ !'

'શું થયું ?' અજાણ્યા થવાના દેખાવ છતાં અમીરના અવાજમાં ધ્રાસકો ભળી ગયો : 'કઈ વાત વણસી ગઈ ?'

'જાલોન આવવાની !'

અમીરે ચહેરા પરનો પસીનો લૂછવાને બહાને ઝડપથી જાત સંભાળી લીધી : 'શેખરસા'બ ! શું ઝનાનખાનાએ મનાઈ ફરમાવી ?'

'નહીં, જોશીએ ના પાડી... મેં તો પુછાવેલું કે કાલનો દિવસ સફર માટે સારો છે કે નહીં ? અને તેણે કાલ-પરમ દિવસને બદલે પાંચપંદર દિવસ નરસા દેખાડ્યા !'

'અને આપ માની ગયા ?'

'અરે મારી વાત છોડો.' શેખ નસરુદીન નરમ અવાજે કહેવા લાગ્યો : 'જોશીનો જવાબ સાંભળીને ઝનાનખાનામાં તો જાણે રોકકળ શરૂ થઈ ગઈ ! હું સફરે ગયો હોત તો કેવી આફત આવી પડત એવાં અનુમાનો કરીને બીબીઓ બેચેન બની ગઈ.'

અમીરને બાજી હાથમાંથી સરકી જતી લાગી. કોઈ એવો પાસો ફેંકવો જોઈએ કે ફરી પલટો આવે. રામુ પર તેને વધારે ખીજ ચડી. એ બેવકૂફના ભરોસે રહ્યો એમાં શિકાર છટકી જવાનો...

ધીરે રહીને અમીરે કમ્મરમાંથી રૂપિયાની થેલી કાઢીને શેખની સામે મૂકી : 'લ્યો ગણી લો - ત્રણસો પૂરા છે...' પછી નિસાસો નાખીને ઉમેર્યું : 'આઠ હજારનો સોદો આપના તકદીરમાં નહીં હોય.'

પેલાનું મોં પડી ગયું : 'શું કરું !' એવું બોલીને બબડ્યો : 'જોશીએ જ બધું ટાળી દીધું...'

'અરે હાં !' અમીરને કાંઈક યાદ આવ્યું હોય એવી ઢબે બોલી ઊઠ્યો : 'તમે એને પૂરતી દક્ષિણા મોકલાવી હતીને ?'

'એમ કેમ પૂછો છો સૈયદમિયાં !' શેખને કુતૂહલ જાગ્યું.

'ઘણી વાર એવું બને છે જનાબ કે બ્રાહ્મણો ઓછી દક્ષિણા મળે તો વિઘ્ન ઊભું કરે અને વધારે દાન આપો તો સિતારા(ખહો)ની ચાલ બદલી નાખે !'

'ના, એ જોશી એવો નથી. મંદિરનો પૂજારી છે અને અવારનવાર હું એને કાંઈક આપતો રહું છું.' શેખ બહુ આસ્થાથી બોલી રહ્યો હતો એ જોઈને અમીરને પોતાના હાથ હેઠા પડતા લાગ્યા. તરકીબનાં બધાં જ તીર નિશાન ચૂકી ગયાં હતાં. નાઉમ્મીદ બનીને એ કહેવા જતો હતો કે તો પછી મને મોતીની માળા આપી દો એટલે હું રવાના થાઉં - પણ ત્યાં...

'માલિક !' એક વૃદ્ધ નોકરે અગાશીમાં આવીને અદબથી કહ્યું : 'પૂજારી આપને તાબડતોબ મળવા માગે છે.'

'પૂજારી !' શેખની આંખો પહોળી થઈ. તેણે અમીર સામે તાજજુબીભરી નજરે જોતાં કહ્યું : 'પેલો જોશી મળવા આવ્યો છે. જોઈ તો ખરો, એ શું કહેવા માગે છે !'

ઉતાવળા પગલે શેખ નીચે જવા ઊપડ્યા ત્યારે આ અણધાર્યા પલટાથી ગૂંચવાઈ ગયેલા અમીરે રૂપિયાની થેલી ફરી કમ્મરમાં ભેરવી દીધી. પછી ઊભો થઈને તે અગાશીની પાળ પાસે ગયો. નીચે ચોગાનમાં નજર નાખી તો ઉઘાડા શરીરે બોડકા માથાવાળો બ્રાહ્મણ

ઊંચે જોતો દેખાયો. અમીર સાથે એની નજર બેઘડી માટે જ મળી છતાં એ અજાણ્યા માણસની આંખોમાં કાંઈક સંતલસ દેખાવાનો ભ્રમ થયો. ઝડપથી અમીરે ડોક ફેરવી લીધી. તેને ફડકો પડ્યો : આ બ્રાહ્મણ આટલો બધો અધીરાઈમાં કાં દેખાય છે ? શું એ શેખને ચેતવવા આવ્યો હશે ?

ફરી તેણે યોગાનમાં ડોકિયું કર્યું તો પૂજારી ખભા પરથી જનોઈ પર હથેળી ઘસતો શેખ સાથે ગુસપુસ કરતો દેખાયો. શેખ પણ એની વાત સાંભળીને બેબાકળો બની ગયેલો દેખાતો હતો. અમીરને હવે સાચે જ ભય ઝાગ્યો. નક્કી રામલાએ છબરડો વાળ્યો. હશે અને જોશી શેખને ચેતવવા આવ્યો હશે. હવે ? શિકાર તો છટકી ગયો, પણ હું અહીંથી કેમ છટકીશ ?

કટોકટી આવી પડે તો ક્યાંથી નાસી જવું એ જોવા માટે અમીર અગાશીની પાછલી બાજુએ ગયો. અગાશી બહુ ઊંચી નહોતી. જરૂર પડે તો ભૂસકો મારી શકાય એમ હતું, પણ ચોરની જેમ નાસી જવામાં તેને વધારે જોખમ દેખાયું. એને બદલે શાહુકારની જેમ સામનો કરવો જ બહેતર જણાયો.

આ ગડમથલમાં અમીરને પસીનો છૂટી ગયો. ઝડપથી તે અગાશીની આ તરફ આવ્યો. શેખની હિલચાલ પરથી પરખાઈ જશે કે એ શું કરવા માગે છે. પણ હવે યોગાનમાં શેખ નહોતો, પેલો પૂજારીય ચાલ્યો ગયો હતો.

અને અચાનક તેને ખ્યાલ આવ્યો કે મગરીબની નમાઝનો વખત થઈ ચૂક્યો હતો. ગમે તેવા જોખમ વચ્ચે પણ ખુદાની બંદગી કેમ ચૂકી જવાય ? ભયને મનમાંથી ફંગોળી દઈ એ શેતરંજી પર ઘૂંટણભેર બેઠો અને આધમતા સૂરજ તરફ આંખો મીંચી તેણે ખુદાના ખ્યાલમાં મનને પરોવી દીધું.

નમાઝ પૂરી કરીને આંખો ઉઘાડી ત્યારે શેખ મરક મરક હસતો સામે ઊભો હતો. ઘડીભર તો અમીરને તેનું હાસ્ય કાતીલ લાગ્યું : જાણે કહેતો હોય કે સૈયદ, ખુદાને યાદ કરી લે - હવે તારું આવી બન્યું છે !

‘કુદરતની પણ કેવી કરામત છે સૈયદમિયાં !’ શેખ અચંબાભર્યા અવાજે કહેતો હતો : ‘કાલ સવારે જ હું તમારી સાથે આવું છું !’

‘એમ !’ અમીરનું અચરજ ઊછળ્યું : ‘સાચું કહો છો ?’

‘પેલો પૂજારી એટલા માટે તો તાબડતોબ આવેલો.’ શેખ હળવાફૂલ થઈને કહેવા લાગ્યા : ‘એની ગણતરીમાં ભૂલ રહી ગઈ હતી. અને પાછળથી જાણ થઈ એટલે દોડતો આવ્યો. કહી ગયો કે મુસાફરી માટે સારામાં સારો દિવસ છે - બહુ ફાયદો થવાનો યોગ છે !’

છતાં અમીરને એ બનાવટ લાગી. શેખ તેની સાથે રમત કરી રહ્યો છે. કદાચ તેણે કોટવાલને બોલાવવા માટે માણસને મોકલ્યો હશે અને એ આવે ત્યાં સુધી મને વાતોમાં રોકી રાખવા માગે છે.’

‘શુક ખુદાના ! તમારા દિલને તસલ્લી તો થઈ ગઈ.’ અમીર પરાણે ખુશ થતો

હતો : ‘હવે આવવું ન આવવું તે તમારી મરજની વાત છે !’

‘પણ ન આવવાનો સવાલ જ હવે ક્યાં રહ્યો ?’

એની વાત સાંભળી ન હોય તેમ અમીરે કમ્મરમાંથી રૂપિયાની થેલી કાઢીને તેની સામે ધરી : ‘લ્યો, મને માળા આપી દો.’

‘પણ એની હવે ક્યાં ઉતાવળ છે ?’ શેખને અમીરનું વર્તન વિચિત્ર લાગ્યું : ‘રાજા મારા મોતી ખરીદી લેશે તો તમારે મને માળાના પૈસા આપવા જ નહીં પડે.’

‘કોને ખબર, રાતે આવીને તમારો પેલો જોશી ફરી કહી જાય કે ગ્રહો બદલાઈ ગયા છે ને તમે માંડી વાળો અને મારી ખરીદી રહી જાય !’

‘તમે પણ કેવી મજાક કરો છો મિયાં !’ શેખ જાણે આજીજી કરતો હોય તેમ બોલતો હતો : ‘હવે કોઈ ફેરફાર થવાનો નથી. ઝનાનાએ પણ રાજી થઈને રજા આપી છે... હા, છોકરો સાથે મોકલવા માટે એમનું મન માનતું નથી.’

‘તો સાથે ન લેશો !’ અમીરને હવે ખાતરી થઈ ગઈ કે ફરી બાજી પોતાના હાથમાં આવી ગઈ છે. રૂપિયાની થેલી કમ્મરમાં ગોઠવી દઈને તેણે પાકું કરી લીધું : ‘અમારો કાફલો ઘણો મોટો છે એટલે વધુ માણસોનેય સાથે ન લેતાં.’

‘હવે તમે કાંઈક પહેલાં જેવી વાત કરી.’ શેખને અમીરના બદલાયેલા વર્તનમાં ગંધ ન આવી : ‘સૂરજ ઊગતાં પહેલાં હું તમારા મુકામે આવી પહોંચું છું. ઇન્શાલ્લા, તમારી મદદથી મારા કીમતી મોતીનો નિકાલ થઈ જશે.’

‘એ પહેલાં તારો જ નિકાલ થઈ જવાનો...’ એમ મનમાં બબડતો અમીરક ‘ખુદા હાફીઝ’ કહીને શેખથી છૂટો પડ્યો. જલદી છાવણીએ પહોંચીને રામુ પાસેથી જોશીનો ભેદ જાણી લેવાની તેને તાલાવેલી લાગી હતી

*

‘શેખ ફસાઈ ગયોને ?’ અમીરના ઘોડાની લગામ પકડી લઈ રામુએ પૂછવાને બદલે ખુશખબર આપવાની ઢબે કહ્યું : ‘જોશીએ બરાબર ફેરવી તોળ્યું ને !’

ખાતરીભેર કહી રહેલા રામુના ખભા પર હાથ મૂકી અમીર ઘોડા પરથી નીચે કૂદ્યો : ‘યાર તો તો કમાલ કરી.’ પછી તેનું બાવડું પકડીને પોતાના તંબૂમાં લઈ ગયો : ‘જોશી ફરીવાર શેખ પાસે આવ્યો ત્યારે પહેલાં તો મને ફટકો પડેલો. કદાચ તે બાફી માર્યું હશે... ખીજમાં તને મેં બે-ચાર ગાળોય ચોપડાવી દીધી હતી.’

અમીરના એ શબ્દો રામુને હૂંફાળી દાદ જેવા લાગ્યા. મરક મરક હસતો એ પોતાના જમાદાર સામે જોતો રહ્યો. પોતાનું પરાક્રમ અમીરને તે વિગતવાર કહી સંભળાવવા માગતો હતો. શેખના નોકરને દારૂની લાલચમાં કેમ લપેટ્યો. પછી તેની પાસેથી જોશીનો પત્તો કેમ મેળવ્યો વગેરે વાત માંડીને કરવી હતી, પણ અમીરે પાછલી વાતમાં જ વધારે રસ દેખાડ્યો : ‘પહેલાં મને એ કહી દે કે જોશી સવાર સુધીમાં આપણી પોલ પેટમાં રાખી શકશે કે નહીં ?’

ત્યારે રામુ ખંધું હસ્યો : 'જમાદાર ! તમે સવાર સુધીની વાત કરો છો ! એ જિંદગીભર આપણો ભેદ પેટમાં સાચવી રાખશે !'

'એટલે રામુ તેં એને આપણી અસલિયત જણાવી દીધી ?' અમીરના અવાજમાં ઉચાટની ધ્રુજારી આવી ગઈ : 'કોઈને બેવકૂફ બનાવવા જતાં આપણે બેવકૂફ નથી બની ગયાને રામલા !'

'તો સાંભળો !' રામુએ પહેરણની બાંય ચડાવતાં કહેવા માંડ્યું : 'બાબાજીના મંદિરમાં દાખલ થઈને મેં પૂજારી સામે હાથ જોડ્યા ત્યારે એ મને ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો. એની નજર મને ખટકી.' 'મારે આપનું ખાસ કામ છે.' કહીને હું આજુબાજુમાં જોવા લાગ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું : 'તમે મારી સાથે અંદર આવો, પગરખાં અહીં જ ઉતારજો.' મને એની રીત વિચિત્ર અને શંકા ભરેલી લાગી છતાં હિંમત કરીને હું પાછળ ગયો. મંદિરની પછવાડે એક ભોંયરા જેવું હતું તેમાં એ મને લઈ ગયો ત્યારે તો મારો શ્વાસ ગૂંગળાવવા લાગ્યો. બેચાર ઘડી સુધી અમે એકબીજા સામે ખામોશ ઊભા રહ્યા પછી તેણે ધડાકો કર્યો : 'તમને હું ઓળખી ગયો !' હું ગભરાયો. ત્યાંથી ભાગી છૂટવાનું મન થયું પણ તરત જ તેણે મારા ખભા પર હાથ મૂકીને કહ્યું : 'અલીખાંભાઈ સલામ !'

'અરે રામુ ! એ તો આપણો ઠગ ભાઈ નીકળ્યો.' આ અણધારી ઘટના પર અમીરને નાચી ઊઠવાનું મન થયું : 'પણ પૂજારી બનીને એ અહીં શું કરે છે ?'

'એમનું નામ વિશ્વનાથ છે.' રામુએ આગળ ચલાવ્યું : 'એ વિદ્યાચલનો પંડો હતો. ત્યાંથી બનારસ ગયો. જ્યોતિષી વિદ્યા શીખ્યો. ફરતો ફરતો અહીં આવ્યો. મંદિરમાં પૂજારી બની ગયો. જોશ જોવા લાગ્યો અને આ તરફથી નીકળતા ઠગભાઈઓને ખાનગીમાં મદદ પણ કરતો રહે છે.'

'ત્યારે તો એણે તારી સાથે સોદો કર્યો હશે ?'

'હા, મેં પાંચ સોનામહોર આપી પણ એ જાણતો હતો કે શેખ ખમતીધર શિકાર છે. મેં સમજાવ્યું અમે ઘણા બધા છીએ, ભાગમાં બહુ નહીં આવે છતાં તેણે બીજા પાંચસો માંગ્યા. ખેંચતાણ કરવાનો સમય નહોતો. મારે કબૂલ થવું પડ્યું. આપણે એને હૂંડી આપશું તો ચાલશે.'

'પાંચ સોનામહોર ઉપરાંત પાંચસો રૂપિયા !' અમીરને જોશીની દલાલી આકરી લાગી, છતાં એની મદદ વિના શેખનો શિકાર છટકી જાત એ જોતા કિંમત વસૂલ થઈ ગણાય : 'રામુ, ગમે તેમ તો એ પંડા છે, જીદ છોડે નહીં અને ધારી રકમ પડાવ્યા વિના રહે નહીં !'

'આપણને શેખ પાસેથી કેટલા હજારનો માલ મળવાની વકી છે ?' રામુને પોતાના હિસ્સાનો અંદાઝ માંડવાની ચટપટી જાગી હતી.

'ઓછામાં ઓછા દસ હજાર અને વધુમાં વધુ...' એટલું કહીને અમીર અટક્યો. સાથીઓને બહુ મોટી આશા આપવાનું એને ગમતું નહિ એટલે અધૂરા વાક્યને બદલીને પૂરું કર્યું : 'વધુમાં વધુ આપણા તકદીરમાં હશે એટલું !'

'તો હું સાથીઓને આની જાણ કરી દઉં !' રામુ ઊભો થયો. પોતાનું પરાક્રમ જાહેર કરવાની અધીરાઈ જોઈને અમીરે મંજૂરી આપી : 'જા જઈને જાણ કરી દે કે શિકાર સપડાયો છે માટે સાવધ રહેજો. મારા ખ્યાલ મુજબ - શેખ બેથી વધારે માણસોને સાથે નહીં લાવે અને આપણું કામ આટોપાઈ જશે.'

અને બીજી સવારે શેખ તેના બે અંગરક્ષકો સાથે અમીરની છાવણી પર આવી પહોંચ્યા - મોતની સફરે ઊપડવા માટે !

*

'અંદી, સંભાળજે !' અમીરે રાડ પાડી, પણ એ પહેલાં તો અંદી ઠગના પડખામાં કટારી ભોંકાઈ ચૂકી હતી. અમીરે ઝીરણી આપ્યા પછી શેખના એક જુવાન અંગરક્ષકના ગળામાં રૂમાલ નાખવામાં અંદી જરા મોડો પડ્યો. માલિક પર હુમલો થતો જોઈને પેલાએ કમ્મરમાંથી કટારી ખેંચી કાઢી પણ એ જ વખતે પાછળથી તેના ગળામાં રૂમાલ પરોવાઈ ગયો. અંદીએ અંગરક્ષકના ગળા પર રૂમાલની ભીંસ આપવા શરૂ કરી ત્યારે પેલાએ તેના પડખામાં કટારી પરોવી દીધી. બીજા ઠગો અંદીની મદદે દોડી ગયા અને અંગરક્ષકોને ઘાતકીપણે ગૂંગળાવી નાખ્યો. જખમી થયેલો અંદી પડખું દબાવતો નીચે ફસડાઈ પડ્યો.

'તમે લોકો લાશોને દફનાવી દો !' અમીરે અંગરક્ષકની લાશને લાત મારી ગુસ્સો દાલવ્યો : 'હું અને રામુ ત્યાં સુધીમાં અંદીનો જખમ ઠીક કરી લઈએ છીએ.'

અમીર અને રામુએ બંદીને ઊંચકી થોડે છેવાડે ઝડપે છાંયડે સુવાડ્યો : 'રામુ, તું પાણી લઈ આવ. પહેલાં એનો જખમ સાફ કરીએ.'

બુઢા અંદીએ દયામણી નજરે અમીર સામે જોયું. એની આંખોમાં આજીજી ઊભરાતી હતી. જખમી પડખાં પર દાબી રાખેલો તેનો હાથ લોહીથી તરબોળ થઈ ગયો. કરચલીવાળા ચહેરા પર પીડા થીજી ગઈ. કાંઈક કહેવાની કોશિષ તો કરી પણ માત્ર હોઠ જ ફફડ્યા.

'હમણાં રાહત થઈ જશે અંદી !' અમીરે તેને હિંમત આપી, પણ બુઢાએ માથું હલાવી સમજાવ્યું કે ઘા બહુ ઊંડો છે, તમે નકામી મહેનત કરો છો.

ઘણી વારની સારવાર છતાં અંદીને રાહત ન થઈ. તેની પીડા વધતી જતી હતી. જીવવાની કોઈ આશા ન હોવા છતાં જીવતા રહેવાની તૃષ્ણાએ તેની આંખોમાં આંસુ ઊભરાવી દીધાં.

'આને આવી હાલતમાં ઊંચકી જવાનું મુશ્કેલ છે.' અમીરના અવાજમાં લાચારી પ્રગટી : 'રસ્તામાં કોઈ મુસાફરો ભટકાઈ જાય તો પૂછપરછ થાય. આગળના ગામે કોટવાલીમાં ખુલાસો કરવો પડે.'

'ત્યાં સુધી એ જીવતો રહેશે ?' રામુએ નિસાસો નાખ્યો : 'આના કરતાં તત્કાલ ખતમ થયો હોત તો આ પીડામાંથી ઊગરી જાતને ?'

અમીરે ઝટકા સાથે રામુ તરફ ગરદન ઊંચકી. તેની વાત સાચી હતી છતાં વસમી

લાગી હોય એવી પીડા અમીરના ચહેરા પર થરકી ગઈ. ઘડીક અંદી સામે તો ઘડીક રામુ સામે જોતો અમીર કાંઈક વિચારતો રહ્યો. એક વિચાર ઘૂંટાતો જતો હતો પણ જબાન પર લાવી શકાતો નહોતો.

આખરે બહુવારે તેણે હિંમત કરી : 'રામુ, આને આમાંથી છુટકારો આપવાનો એક જ રસ્તો છે.'

'શું ?'

'આપણા જ હાથે એને ખતમ કરી નાખીએ !'

'હૈં !' રામુને આંચકો લાગ્યો પણ અમીરના પ્રસ્તાવમાં હમદર્દી જ, છે એ સમજાયા પછી તે નીચું જોઈ ગયો : 'એ કામ મારાથી નહીં થાય. બીજાને ખબર પડે તો હું કુટાઈ જાઉં.'

'પણ રામુ, આ તો એના છુટકારા માટે કરવાનું છે.'

છતાં રામુ પર એની કોઈ અસર થઈ નહીં. અમીરને ખાતરી હતી કે પોતાના સિવાય બીજું કોઈ આ કામ નહીં કરી શકે. એક ઊંડો શ્વાસ લઈ તેણે કમ્મરમાંથી તલવાર ખેંચી : 'તો ભલે, મારા હાથે જ એ કામ થશે !'

અત્યાર સુધી આંખો મીંચીને કણસી રહેલા અંદીની પાંપણો અચાનક ઊંચી થઈ. આમે તલવાર પકડીને ઊભેલા અમીર તરફ જોવા માટે નજર ઊંચકવામાં બહુ મહેનત પડી.

બન્નેની નજર ટકરાણી. અંદી એક હાથ ઊંચકીને પોતાને તલવાર ઉગામતો વારવા માગતો હતો કે છેલ્લી સલામ કરવાની ચેષ્ટા કરતો હતો ? અમીરને એ સમજાયું નહીં.

બીજા સાથીઓ કામ પતાવીને ગમે તે ઘડીએ આવી પહોંચે એવી વક્રી હતી. ઝાડની આડશે ગોઠવાઈને અમીરે હોઠ ભીડ્યા અને તલવાર ઉગામી. એ પણ જોઈ ન શકતો હોય તેમ રામુએ મોં ફેરવી લીધું. અંદીના હોઠ ફફડવા લાગ્યા. જખમ પર દાબેલો હાથ ઊંચકીને તે કાંઈક કહેવા માગતો હોય તેમ જોર કરતો બેઠો થવા ગયો, પણ અમીરે કાળજું કઠણ કરી તલવારની અણી એના જખમમાં ભોંકી દીધી.

આખરી તરફડાટ સાથે અંદીએ ડોક ઢાળી દીધી ત્યારે રામુએ અમીર સામે જોયું. અમીરની આંખોના ખૂણા પર આંસુ બાઝી ગયેલાં દેખાયાં.

'રામુ, આ વાત તું કોઈને કહીશ નહીં.' રૂંધાતા અવાજે એ બોલતો હતો : 'આના સિવાય આપણી પાસે બીજો કોઈ ઇલાજ નહોતો.'

અને અમીરે લોહીવાળી અણી લૂછીને ફરી તલવારને મ્યાનમાં ગોઠવી દીધી.

જબલપુર તાલુકાના ગોપાલપુર ગામે એમનો પડાવ હતો.

‘હુઝૂર ! એક બ્રાહ્મણ આપની તહેનાતમાં અરજી પેશ કરવા માગે છે !’ હજૂરિયાએ અદબભેર ઝૂકીને કહ્યું ત્યારે વિલિયમ સ્લીમન કોઈ પરશિયન પુસ્તક વાંચવામાં મશગૂલ હતા. થોડી વાર સુધી હજૂરિયાને મસ્તક ઝુકાવીને ખામોશ ઊભા રહેવું પડ્યું. સાહેબના વાંચનશોખથી એ બરાબર વાકેફ હતો. તેને ઘણી વાર થતું કે આ ગોરાસાહેબ જરાક ફુરસદ મળે કે વાંચવા શું કામ બેસી જતા હશે ? બીજા સાહેબો રોજ સાંજે ક્લબમાં જાય, નવરાશે શિકાર ખેલવા ઊપડે, મિજબાનીઓ ગોઠવે, ગોરી મડમો સાથે ગેલગમ્મત કરે છે પણ આમને તો ભલું એમનું કામ અને ભલાં એમનાં પુસ્તકો ! પાંત્રીસ વટાવી ગયા છતાં પરણવાનીય ફુરસદ મળી નથી.

‘શેની અરજી છે ?’ પુસ્તકનું જે પાનું વાંચી રહ્યા હતા ત્યાં કાગળની એક કાપલી ગોઠવીને પુસ્તક બંધ કરી દઈ સાહેબે હજૂરિયા સામે જોતાં કહ્યું : ‘જા એને અંદર લઈ આવ !’

અને હજૂરિયો, ‘જી હુઝૂર’ કહેતો આજ્ઞાનું પાલન કરવા ખંડની બહાર નીકળી ગયો. એ જાણતો જ હતો કે ગોરાસાહેબ ગમે તેટલા કામમાં હશે તોપણ રૈયતની અરજી સાંભળવામાં જરાય આનાકાની કે અણગમો નહીં દેખાડે.

નેતરની ખુરશી પર પગ ચડાવીને બેઠેલા સ્લીમન સાહેબને હાથમાં રહેલું પેલું પુસ્તક ફરી ઉઘાડવાની ઇચ્છા થઈ. પરશિયન શાયરે સ્ત્રીપુરુષના પ્રેમની ઉત્કટ લાગણીનું કેવી ચોટદાર શૈલીમાં બયાન કર્યું છે ! પ્રેમિકા તેના પ્રિયતમને કહેતી હોય છે : સ્વર્ગની કલ્પના સાચી હોય કે ખોટી પણ તારા સહવાસમાં મને સ્વર્ગનું સુખ સાંપડે છે. માનવીના દેહમાં આત્મા જેવું કાંઈક હોય તો મારો આત્મા તમારામાં લીન થઈ જવા માગે છે. મારા પ્રિયતમ ! હવે મારાથી જ આ સબૂરી સહેવાતી નથી... મારું સર્વસ્વ તને સમર્પણ કરી દેવા હું બેચેન બની ગઈ છું !

કુંવારા સ્લીમનના બિડાપેલા હોઠ પર એક સ્મિત ફરકી ગયું. એમની મોટી પહોળી

અને તેજીલી આંખોમાં એક ચમક ઊપસી આવી : ‘શું કોઈ પુરુષના પ્રણયમાં પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરી દેવાની સ્ત્રીની આ ઉત્કટ ઝંખના ચિરંતન હશે કે લાગણીના આવેશનો એક પરપોટો જ ?’

અને હજૂરિયાની પાછળ, અરજી આપવા આવેલો પેલો બ્રાહ્મણ દાખલ થયો ત્યારે સ્લીમન સાહેબે પુસ્તકને બાજુમાં મૂકી દીધું. પિસ્તાલીસેક વરસના પ્રૌઢ હજૂરિયા મારફત અરજીનો કાગળ સાહેબને સુપ્રત કર્યો. કાગળ હાથમાં લેતી વખતે ઊડતી નજરે ગોરા સાહેબે તેની સામે જોયું તો પેલાની આંખો લાલચોળ અને ચહેરો શોકમગ્ન દેખાયો. કદાચ બિચારા પર કોઈ આફત આવી પડી હશે એમ સાહેબે માની લીધું.

પણ અરજીનો કાગળ વાંચતા ગયા તેમ સાહેબના ગોરા ચહેરા પર કરડાકીની આછીપાતળી રેખા ઊપસવા લાગી :

‘કંપની સરકારના નામદાર સાહેબને અરજ ગુજારવાની કે મારા પરમ પૂજ્ય પિતાશ્રી ઉમેદસિંહ ઉપાધ્યાયનો આજે સવારે નર્મદાકાંઠે સ્વર્ગવાસ થયો છે અને અમારા ઉચ્ચ બ્રાહ્મણ કુળની વંશપરંપરાગત પ્રણાલિકા અનુસાર મારી માતા એમની પાછળ સતી થવા માગે છે. મારા પિતાનો પ્રાણ ઊડી ગયો ત્યારે જ મારી માતાએ ‘સત્ સત્ સત્ !’ એમ ત્રણવાર ઉચ્ચારીને આ સંકલ્પ કરી લીધો હોવાથી એમને સતી થતા અમે અટકાવી શકીએ નહીં. માટે આપ જેવા ઉદાર દિલના અમલદાર સાહેબને અમે ઉમેદસિંહ ઉપાધ્યાયના કુટુંબીઓ અંતઃકરણપૂર્વક અરજ કરીએ છીએ કે આપ મારાં માતૃશ્રીને એમનો સંકલ્પ પૂરો કરવાની અને મારા પિતાની ચિતા પર સતી થવાની અનુમતી આપશો તો અમારા પર મોટો ઉપકાર થશે.’

રૈયત સામે સદાય હસતા રહેતા સ્લીમન સાહેબના પાતળા હોઠ બિડાયા અને પ્યાર નિતારતી એમની બિલોરી કીકીઓમાં ગુસ્સાના તણખા તડતડી ઊઠ્યા :

‘નહીં, નહીં ! એ કોઈ કાળે નહીં બની શકે !’ સ્લીમન સાહેબ જાણે એ ખ્યાલ માત્રથી ધ્રૂજી ઊઠ્યા હોય તેમ હચમચી ગયા : ‘અરે ભલા માણસો, તમને ક્યારે સમજાશે કે આ બધું ધર્તિંગ છે. ધર્મને નામે ઘૂસી ગયેલી ભયાનક પ્રથા છે. એક દીકરો ઊઠીને માને જીવતી બળી મરવા માટે પરવાનગી માંગવા આવે એની તમને તો નહીં પણ મને શરમ આવે છે !’

પેલો બ્રાહ્મણ નીચું જોઈ ગયો : ‘સરકાર, આપનો દેશ જુદો, ધરમ જુદો એટલે આઘાત લાગે.’

‘મારે એ કાંઈ સાંભળવું નથી !’ સ્લીમનનો રોષ વધતો જતો હતો : ‘પંદર-સત્તર વરસથી હું તમારા મુલકમાં રહું છું, તમારા ધર્મને સમજવાની કોશિશ કરું છું. અમારી કંપની સરકાર તમારા ધર્મમાં માથું મારવા નથી માગતી. પણ કોઈને જીવતા સળગાવી દેવાની વાત કોઈ પણ ધર્મમાં હોય એવું હું માનતો નથી.’

‘હુઝૂર !’ પેલો લાચાર અવાજે હાથ જોડીને કહેતો હતો : ‘માતાજીને અમે બધાએ ઘણું સમજાવ્યાં, કંપની સરકારની ઉપરવટ થઈને સતી થવાનું શક્ય નથી એમ કહ્યું, છતાં

એ એમના સંકલ્પમાંથી હઠવા તૈયાર નથી. અમે તો ધરમસંકટમાં આવી પડ્યા છીએ હુજૂર !

પણ સ્લીમન સાહેબ આ વાત પર પીગળવા તૈયાર નહોતા. કેટલીક સમજાવટ પછી સતીની પ્રથા પર પ્રતિબંધ મૂકવા સરકાર તૈયાર થઈ હતી ! પોતે આ ઘાતકી રિવાજની નાબૂદી માટે કેટલા વખતથી ઝઝૂમતા હતા ! અને આ માણસ તેની પાસેથી જ મંજૂરી લઈ જાય એ કેમ બને ?

‘કોઈ કાળે આ માટે તમને પરવાનગી નહીં મળે !’ સ્લીમને એનો ફેંસલો સુણાવી દેતા કહ્યું : ‘અને યાદ રાખજો, મરનારની ચિતા પર તમારી માતા સતી થશે તો તમે બધા જ સરકારના અપરાધી ઠરશો.’ પછી હજૂરિયાને હુકમ આપ્યો : ‘જા ચાર-પાંચ પોલીસને બોલાવી લાવ. એમને તાત્કાલિક નર્મદાકિનારે રવાના કરું છું અને જોઈ છું કે ઉમેદસિંહની વિધવા કેમ સતી થાય છે ?’

ખલાસ ! બ્રાહ્મણને હવે કોઈ આશા રહી નહીં. એક ઊંડો નિસાસો નાખીને તે ત્યાંથી બહાર નીકળી ગયો. ધૂંઆપૂંઆ થયેલા સ્લીમન સાહેબ ઊભા થઈને કમરામાં આંટા મારવા લાગ્યા. એમને ખાતરી હતી કે મનાઈની ઉપરવટ થઈને બ્રાહ્મણી સતી થવાની હિંમત નહીં કરે. સગાંવહાલાં એને ગમે તેમ કહીને સમજાવી લેશે.

✱

નર્મદાના ખળખળ વહેતાં નીર પરથી ચાંદની રાત વીતી ગઈ. સતી થવા માગતી ત્રેસઠ વરસની વૃદ્ધા પોતાના નિશ્ચયમાંથી ડગી નહીં. સગાંવહાલાં, નાતીલા તથા દીકરા અને પોતાઓએ તેને ઘણી સમજાવી. પોલીસની હાજરી, સરકારની મનાઈ અને ગોરાસાહેબે અરજીનો ઇન્કાર કર્યા પછી હવે જીદ છોડી દેવામાં જ સાર છે એમ કહ્યું, પણ બ્રાહ્મણની વિધવા એકની બે ન થઈ ત્યારે સૌ મૂંઝાયા.

સ્લીમન સાહેબે પોલીસને ચોખ્ખું કહ્યું હતું : ‘ઉમેદસિંહની ચિતા પર એની વિધવા સતી થવાની કોશિશ કરે તો આ ચિતા માટે લાકડાં લાવનાર, તેને અગ્નિદાહ આપનાર અને ત્યાં હાજર રહેનાર બધાને ગુનેગાર ગણીને તેમની સામે કામ ચલાવવું.’

આખી રાત સમજાવટ ચાલ્યા બાદ સગાંવહાલાંઓએ ફેંસલો કર્યો : ‘ઉમેદસિંહના શબને તો સવારે અગ્નિદાહ આપી જ દેવો. ત્યારબાદ જે થવાનું હોય તે થાય. મૃતદેહને નદીકિનારે ક્યાં સુધી સડવા દેવાય ?

વિધવાએ વાત કબૂલ રાખી. પતિના શબના અંતિમ સંસ્કારને રોકી રાખીને તે પાપમાં પડવા માગતી નહોતી. બધાએ માન્યું કે ઉમેદસિંહની ચિતા જલી ગયા બાદ વિધવા આપોઆપ એની જીદ છોડી દેશે અને ઘેર પાછી ફરી જશે.

ઉમેદસિંહની કાયા બળને રાખ થતી હતી ત્યારે તેની વિધવા વ્યથાભરી નજરે એની લાલ-પીળી જ્વાળા જોઈ રહી હતી. એની આંખના આંસુ સુકાઈ ગયા હતા અને જાણે પોતે

પણ ચિતામાં બળી રહી હોય, પતિની સાથે પરલોક જઈ રહી હોય તેમ જડની જેમ નદીના પટમાં બેઠી હતી.

નાહીધોઈને નાતીલાઓ ઘેર ગયા અને વિધવાના સગાં તેને વીંટળાઈને બેસી રહ્યા. સાંજ પડી, રાત ઊતરી અને બીજા દિવસનો સૂરજ ઊગ્યો, છતાં બ્રાહ્મણીના ઇરાદામાં તસુભાર પણ ફરક પડ્યો નહીં. તેને જેટલીવાર પાણી આપ્યું એટલીવાર તેણે ઇન્કાર કર્યો. માત્ર પાન સિવાય બીજું કાંઈ જ મોંમાં મૂકવા એ તૈયાર નહોતી. એક સાડલાભર દિવસનો તાપ અને રાતની ટાઢ વેઠતી તે એકની એક જગ્યાએ સ્થિર બેસી રહી. ઘેર પાછા આવવાની કોઈની વાત તેણે કાને ધરી નહીં. બસ તેણે તો એક જ રટણ લીધું હતું : ‘ભૂખી-તરસી અહીંયા જ હું મારા પ્રાણ તજી દઈશ. તમે લોકો મને શાંતિથી મરવા દો તો મહેરબાની.’

આસપાસનાં ગામોમાં પણ સતી થવાની જીદ લઈને બેઠેલી બ્રાહ્મણ વિધવાના સમાચાર પહોંચી ગયા અને લોકો કુતૂહલભરે એ સ્ત્રીને જોવા દોડી આવ્યા. સતી થવાની વાત કોઈ નવી નહોતી પણ સરકારની મનાઈ સામે રણે ચડેલી વિધવાનું શું થશે એ જાણવાની જિજ્ઞાસા લોકોને નર્મદાકિનારે ખેંચી લાવતી હતી.

નર્મદાથી દસ ગાઉ છેટે ગોપાલપુરમાં સ્લીમન સાહેબના ઉતારા પાસે ગામલોકો ઘેરો ઘાલીને પાડ્યા હતા. મોટાભાગના ગોરાસાહેબને વિનવતા હતા કે પેલી બિચારીને રિબામણીમાંથી છૂટકારો અપાવો. તેને સતી થવાની રજા આપો. ભૂખી-તરસી મરી જશે તો ગામને સ્ત્રીહત્યાનું પાપ લાગશે... કેટલાક સાહેબને મક્કમ રહેવા સમજાવતા હતા : ‘પતિની ચિતા સળગી ગઈ, હવે એને સતી થવાની જરૂર જ ક્યાં રહી ? ત્રણ-ચાર દિ’ લાંઘણ કરશે એટલે આપોઆપ ઠેકાણે આવી જશે.’

ત્યાં ચોથે દિવસે ખબર આવ્યા કે બ્રાહ્મણીએ માથે ધજા વીંટી લઈને ચૂડીઓ ભાંગી નાખી છે !

‘એનો અર્થ શું ?’ સ્લીમન સાહેબે ખબર આપનારને પૂછ્યું : ‘તેણે હઠ છોડી દીધી ?’

‘જી નહીં !’ પેલાએ ધજાનો મતલબ સમજાવ્યો : ‘ધોળું કપડું માથે વીંટી લે એટલે ધજા પહેરી એમ કહેવાય છે. હવે તેણે સમાજ અને કુટુંબ સાથેનો નાતો કાયમને માટે તોડી નાખ્યો. તે હવે ઘેર પાછી ન જઈ શકે. કુટુંબીઓ તેને ઘરમાં રાખી ન શકે અને નાતવાળા તેને નાતમાં ન લઈ શકે.’

સ્લીમને નિસાસો નાખ્યો. એ સમજી ગયા કે બાઈએ દીકરા પોતરાઓની સમજાવટ સામે આખરી હથિયાર ઉગામ્યું છે. હિન્દુ સ્ત્રીઓને પતિ પાછળ સતી થવું પડે છે, વિધવા તરીકે એ જીવી શકતી નથી. ધર્મ અને નાતના નિયમો તેને સતી થવાની ફરજ પાડે છે. સગાંવહાલાંઓનું દબાણ પણ એને પતિની ચિતા સાથે બળી મરવાનું કહે છે – આવું બધું સ્લીમન સાહેબે સાંભળ્યું હતું... પણ આ બાઈ કાંઈક જુદી જ નીકળી. ધણીને ગયાને ચચ્યાર દિવસ નીકળી ગયા, સરકારે મનાઈ ફરમાવી અને સગાંવહાલાંઓએ ઘેર પાછા ફરવા લાખ સમજાવી, તેની સાથે ભૂખ્યા-તરસ્યા નર્મદાકાંઠે બેસી રહ્યા છતાં પાછળ

મરી જવાની એ જીદ છોડતી નથી. ધજા બાંધીને હવે સંસારનો પણ એ ત્યાગ કરી ચૂકી છે !

એ સ્ત્રીને એક વાર હું જાતે જઈને સમજાવું, જોઉં છું કે એ કેમ માનતી નથી ? અને સ્લીમને તેના હજૂરિયાને ઘોડો તૈયાર કરવાનું કહ્યું : ‘હમણાં ને હમણાં જ હું નર્મદાકિનારે પહોંચી જવા માગું છું.’

*

‘સરકારી સાહેબ આવ્યા ! ગોરા સાહેબ આવ્યા’ના અવાજે લોકોમાં હલચલ મચાવી દીધી.

બાઈના દીકરાઓને ફડકો પડ્યો : ‘હવે શું થશે ? તેમણે માને, ‘સાહેબ આવે છે’ની વાત કરી. પણ એથી વિધવા બ્રાહ્મણીના વૃદ્ધ ચહેરાની એક કરચલી સુધ્ધાં ફરકી નહીં !

ઘોડા પરથી ઊતરીને સ્લીમન સીધા બાઈ તરફ આગળ વધ્યા. દૂરથી તેમણે તેમની આકૃતિ જોઈ.

શરીરે એક જ કપડું વીંટળી અને માથે ધોળી ધજા બાંધીને એ બેઠી હતી. બંને હાથના ખોબામાં શ્રીફળ, ચોખા અને પુષ્પો રાખેલાં, ત્રેસઠ વરસની ઉમ્મર કરતાં એ નાની દેખાતી હતી, ચહેરા પર એક પ્રકારની સૌમ્યતા વર્તાતી હતી. સ્લીમને માનેલું કે એ જઈ પહોંચશે એટલે બાઈ રડારોળ કરી મૂકશે, કાલાવાલા અને આજીજી કરતી માથાં પછાડશે પણ તેણે તેને બદલે એ તો શાંત બેસી રહી. ન તો ગોરાસાહેબની લજજા અનુભવી કે ન એમના આગમનનો થડકો દેખાડ્યો. ત્યારે ધાકધમકી આપવાનો વિચાર તેણે માંડી વાળ્યો.

‘બેસોને હુજૂર !’ કહેતાં કોઈએ નદીના વેકરામાં એક પાથરણું બિછાવી દીધું. કોઈએ વળી, નીચે બેસવું નહીં ફાવે એ વિચારીને, ‘ખાટલો લઈ આવવા’ બૂમ પાડી, પણ એ પહેલાં તો સ્લીમન જોડા ઉતારી પાથરણાં પર આસન જમાવી બેસી ગયા.

‘મારે તમારી સાથે બે-ચાર વાત કરવી છે.’ હિંદુસ્તાનીમાં સ્લીમને પેલી બાઈને કહ્યું ત્યારે તેણે ડોક સહેજ નમાવી સ્વસ્થપણે જવાબ આપ્યો : ‘સરકાર સાહેબની બધી વાત સાંભળવા હું તૈયાર છું.’

સાંભળીને સ્લીમન સાહેબને થયું : કેવી નિર્લેપતા અને છતાં કેટલી નમ્રતા ! ચાર-પાંચ દિવસ સુધી ટાઢ-તડકામાં ભૂખ્યાં-તરસ્યાં બેસી રહેવા છતાં તેના અવાજમાં આ રણકો ક્યાંથી ? અંધશ્રદ્ધાની એ જડતા હતી કે શ્રદ્ધાનું બળ ?

આસપાસ નજર કરી તેણે સૌને સમજાવ્યું : ‘થોડી વાર તમે લોકો જરા દૂર જઈને બેસો.’

સાહેબની જબાનેથી હુકમ બહાર પડ્યો ન પડ્યો ત્યાંથી બધા આઘાપાછા થઈ ગયા.

એકલા પડ્યા પછી સ્લીમને વૃદ્ધા સામે જોયું. અવાજમાં કરડાકી લાવીને બોલવાની શરૂઆત કરવી હતી, પણ એ એમના સ્વભાવમાં નહોતું. રૈયત સાથે તુમાખી વર્તવાનું એમને ગમતું નહીં. એમના અવાજમાં આપોઆપ નરમાશ આવી ગઈ :

‘ઉમેદસિંહ ઉપાધ્યાયના પત્ની ! તમે ક્યાં સુધી આમ ભૂખ્યાં-તરસ્યાં અહીં બેસી રહેશો ?’

‘આપ હુજૂર પરવાનગી નહીં આપો ત્યાં સુધી.’ કહીને તે અટકી. પછી માથા પર ચડતા સૂરજ તરફ દૃષ્ટિ કરીને ઉમેર્યું :

‘પાંચ દિવસથી મારો આત્મા તો પતિ સાથે ત્યાં ઉપર પહોંચી ગયો છે. માત્ર આ ખોળિયું અહીં રહ્યું છે, જેને ચિતાના અગ્નિમાં ભસ્મ થઈ જવા સિવાય બીજું કોઈ કામ રહ્યું નથી.’

સ્લીમન સાહેબ પોતાની વાત શાંતિથી સાંભળી રહ્યા છે એ જાણ્યા પછી બાઈના અવાજમાં આશા રણકી ઊઠી : ‘આપ જેવા ઉદાર દિલના સાહેબ મારી આ પીડા વધારશો નહીં એની મને ખાતરી છે. આપની રજા મળતાં જ મારું આ ખોળિયું ભડભડ બળી જશે.’

‘ના !’ સ્લીમનના અવાજમાં આછેરી ઉગ્રતા આવી ગઈ : ‘ખરી ઉદારતા તો તમને જિવાડવામાં છે. તમે ઘેર જઈ સગાંવહાં સાથે સુખેથી જીવો અને દીકરા-વહુઓનું જતન કરો એવી મારી ઇચ્છા છે. તમને બળી મરવાની રજા હું કઈ રીતે આપી શકું ? અને જીદ કરીને તમે ભૂખ્યાં-તરસ્યાં અહીં પ્રાણ ગુમાવશો તો આ બધાની નાહક બદનામી થશે.’

સાહેબ બોલી રહ્યા એટલે બાઈએ ગળા હેઠળ થૂંક ઉતારીને કહેવા માંડ્યું : ‘એ બદનામીનો હવે મારે વિચાર કરવાનો નથી હુજૂર સાહેબ ! મેં માથે ધજા વીંટી લીધી છે, ચૂડીકર્મ કરી નાખ્યું છે એટલે ઘર સાથેનો મારો સંબંધ તૂટી ગયો. એમની જવાબદારી હવે મારી નથી રહી.’ પછી થોડો શ્વાસ લઈને તે આગળ વધી : ‘એ બધાએ તો મને ખૂબ વારી-સમજાવી. હું પાછી જાઉં તો બધા મને સુખેથી જીવવા દેશે, સાચવીને રાખશે એની ખાતરી હોવા છતાં મારાથી એ નહીં થઈ શકે. હું મારા પતિ ઉમેદસિંહ ઉપાધ્યાયની સેવા-ચાકરી કરવા માટે એમની પાસે પહોંચી જવા માગું છું, એ જ મારો સાચો ધરમ છે.’

ઉમેદસિંહ ઉપાધ્યાય ! સ્લીમન સાહેબ નામ સાંભળીને ચોંક્યા. હિન્દુ નારીને તેના પતિનું નામ ઉચ્ચારતી ક્યારેય સાંભળી નહોતી. પતિનું નામ કદી પૂછવામાં આવે તો આજુબાજુ ઊભેલાઓને કહેતી કે એમનું નામ કહી સંભળાવો સાહેબને... કોટવાલી કે કચેરીમાં જવું પડે ત્યારે છોકરાને કે કોઈ સગાંને સાથે લઈ જતી જેથી પોતાને પતિનું નામ ન લેવું પડે ! તો પછી સતી થવા માગતી આ સ્ત્રી જરાય થડકા વિના ઉમેદસિંહ ઉપાધ્યાયનું નામ કેમ બોલી ગઈ ?

આ કુતૂહલને મનમાં જ દબાવી રાખી સ્લીમને દલીલ આગળ ચલાવી : ‘તમે તો જાણો છો બહેન, કે સરકારે તમારી જમીન ને મહેસૂલ માફ કરેલી છે અને એમની મનાઈની ઉપરવટ જવાથી મહેસૂલની માફી રદ થશે. તમારી ભૂલ છોકરાઓને ભોગવવી પડશે.’

આ સાંભળીને બાઈ કાંઈક વિચારમાં પડી ગઈ ત્યારે સ્લીમન સાહેબને થયું કે અસર થઈ રહી છે.

‘અને બીજી વાત !’ તેમણે અવાજમાં થોડી સખ્તાઈ લાવીને કહ્યું : ‘જીદને વળગી રહી તું મરણ પામીશ તોપણ તારી સમાધિ હું અહીં ચણવા દેવાનો નથી. સરકારે એની મનાઈ ફરમાવી છે.’ ત્યાર બાદ અવાજમાં ફરી નરમાશ લાવીને ઉમેર્યું : ‘તેને બદલે બળી મરવાની હઠ છોડી ઘેર જઈશ તો જમીનની મહેસૂલ માફી સચવાઈ રહેશે. સમાજ તરફથી હેરાનગતિ નહીં થાય તેની હું ખાતરી આપું છું. અવારનવાર હું તારી ખબર કાઢવા આવતો રહીશ.’

‘એ બધી વાત સાચી હુજૂર !’ બાઈએ જવાબ ગોઠવી રાખ્યો હોય તેમ બોલવા માંડી : ‘મેં આપને કહ્યું તેમ મારા ખોળિયામાં હવે કોઈ ચેતન રહ્યું નથી. આપ મારા હાથને અડકી જુઓ. એ લાકડા જેવો જડ થઈ ગયો છે.’

કહીને બાઈએ ગોરાસાહેબ તરફ પોતાનો એક હાથ લંબાવ્યો. વિલિયમ સ્લીમન તેના તરડાઈ ગયેલા હાથ સામે જોઈ રહ્યા પણ તેને સ્પર્શ કરવાની હિંમત ન કરી. તેમના મનમાં અચરજ ઘૂંટાતી જતી હતી. એક હિન્દુ નારી પરદેથી પુરુષ સામે હાથ ધરીને કહે છે કે મારા હાથને અડી જુઓ !

પેલી બાઈ તેની ઉલ્લસન સમજી ગઈ હોય તેમ દૂર ઊભેલા એક નાતીલાને પાસે બોલાવ્યો અને કાંડાની નાડી જોવા કહ્યું. સ્લીમનને આ વિચિત્ર તો લાગ્યું છતાં પેલા માણસને એમ કરતાં રોક્યો નહીં. જ્યારે નાડી પર આંગળીના ટેરવા મૂકીને પેલાએ ધબકારા સાંભળવાની કોશિશ કરી ત્યારે ગોરાસાહેબને થોડું હસવુંય આવી ગયું. માણસ જીવે ત્યાં લગી તેની નાડ ચાલવાની જ, એમાં ખાતરી કરવાની શી જરૂર !

નાડ તપાસનારની આંખો ધીમે ધીમે પહોળી થતી ગઈ. ‘સાહેબ, ખરેખર નાડીનો ધબકારો વરતાતો નથી !’

પણ સ્લીમન સાહેબ જેવા એ કેમ માને ? તેમણે વાતને હસી કાઢી ત્યારે બાઈએ બીજો પડકાર ફેંક્યો :

‘હુજૂર ! આપના માનવામાં ન આવતું હોય તો એક સળગતું લાકડું લઈ આવો અને મારા હાથ પર મૂકી જુઓ. હું એક ઉંહકારો સુધ્ધાં નહીં ઉચ્ચારું... કારણ મને કોઈ પીડા થવાની નથી.’

તો હવે શું કરવું ?

મૂંઝાઈ ગયા સ્લીમન સાહેબ...

પોતાના મનાઈહુકમની મર્યાદા એ જાણતા હતા. સતીની પ્રથા પર પ્રતિબંધ મૂકવાનો વટહુકમ હજુ બહાર પડ્યો નહોતો. આ સ્ત્રી ભૂખી-તરસી અહીં પ્રાણ ત્યજી દે તો પણ મુસ્તીબત ! જેણે ઘર સાથેનો સંબંધ કાપી નાખ્યો હતો, જે હવે સમાજમાં પાછી જવાની નહોતી અને પતિની પાછળ કોઈ પણ ભોગે મરણનું શરણ લેવાનો સંકલ્પ કરી બેઠી છે તેને પોતે ક્યા જોરે રોકી શકશે ? એક સ્ત્રી પર બીજી તો શું બળજબરી હોઈ શકે ?

એ પા-અર્ધો કલાક સુધી નર્મદાકિનારે તડકામાં લટાર મારતા રહ્યા. કોઈ રસ્તો સૂઝતો નહોતો. સમાધાનના સંજોગો નહોતા, જીદ સામે જીદ કરવાથી કોઈ અર્થ સરવાનો નહોતો. પછી શું કામ મંજૂરી ન આપી દેવી !

અને તેમણે ફેંસલો કરી નાખ્યો.

હારેલા સેનાપતિની જેમ ઢીલા પગલે પેલી વિધવા પાસે ગયા. એક નજર તેના પર ફેંકી પછી નીચું જોઈ જાહેર કર્યું : ‘હું મનાઈહુકમ પાછો ખેંચી લઉં છું. હવે તમારી મરજી મુજબ કરવાની છૂટ છે !’

કોણ સ્લીમન સાહેબ આ કહી રહ્યા છે ! કોઈના માનવામાં આવ્યું નહીં. ઉદાર દિલના ગોરા સાહેબ કેટલીક બાબતમાં ક્યારેય નમતું જોખતા નહીં અને આજ આમ એકાએક !

‘હુજૂરની મહેરબાની !’ પેલી સ્ત્રીએ ઉપકારની લાગણી સાથે સાહેબની પરવાનગી માથે ચડાવી ત્યારે કોઈને કશી જ શંકા રહી નહીં.

‘પણ મારી એક શરત છે !’ સ્લીમન સાહેબે બાઈના સગાંવહાંલાં સામે તાકીને

કહ્યું : 'તમારા કુટુંબમાં આ સતી થવાનો છેલ્લો જ બનાવ હોવો જોઈએ. મને તમારે લેખિત આપવું પડશે કે તમારા ઘરમાંથી હવે ક્યારેય કોઈ સ્ત્રી સતી થવાની જીદ નહીં કરે !'

‘ભલે હુઝૂર !’ રૂંધાયેલા કંઠે વિધવાના મોટા દીકરાએ સાહેબની શરત માન્ય રાખી લીધી : ‘હવે પછી ક્યારેય અમારા ઘરની સ્ત્રી પતિ પાછળ સતી નહીં થાય !’ એમ કહેતી વખતે તેની આંખોમાં આંસુ ઊભરાઈ આવ્યાં.

*

બપોર સુધીમાં ચિતા તૈયાર થઈ ગઈ. વિધવાએ નર્મદાના જળમાં સ્નાન કર્યું પછી ડીલ લૂછ્યા વિના ભીને કપડે કાંઠે આવીને બેઠી. પાન મંગાવ્યું, ખાધું અને પાછી ઊભી થઈ.

વિલિયમ સ્લીમન અચરજભરી નજરે સામે ઊભા હતા. તેમને અંદરખાનેથી આશા

હતી કે આ સ્ત્રી ચિતા પાસે પહોંચ્યા પછી ડગી જશે, પાછી ફરી જશે અને પોતાની જીત થશે.

લોકોનું ટોળું જમા થઈ ગયું. ઢોલ-નગારાં વાગવા લાગ્યાં.

સતી થવા માગતી બ્રાહ્મણ વિધવા એક હાથ તેના મોટા દીકરાના ખભે અને બીજો ભત્રીજાના ખભે હાથ મૂકી ચિતા તરફ ધીમાં છતાં મક્કમ પગલે આગળ વધી.

બધી જ આંખો ભડભડ બળતી ચિતા તરફ મંડાઈ હતી. દસબાર ડગલાનું અંતર રહ્યું ત્યારે વિધવાએ દીકરા અને ભત્રીજાના ખભા પરથી હાથ લઈ લીધો. સ્લીમન સાહેબનો હુકમ હતો કે ચિતા પર ચડવા માટે કોઈએ તેને ટેકો નહીં આપવો.

દીકરો અને ભત્રીજો ત્યાંથી પાછા ફરી ગયા. જ્વાળાની ઝાળથી એમના મોં લાલચોળ થઈ ગયાં હતાં.

સ્લીમન ઉત્તેજનાભરી આંખે બાઈની હિલચાલ નિહાળી રહ્યા હતા. હમણાં ચીસ પાડીને એ પાછી હઠી જશે, ગભરાઈ જશે અને ઘેર જવા તૈયાર થઈ જશે.

પણ આ શું ? એક પણ વાર જોયા વિના એ ચિતાની લગોલગ પહોંચી અને આંખના પલકારામાં ભડભડ બળતા લાકડાં પર ચડી બેઠી. જાણે હીંડોળા પર હીંચકવા બેસતી હોય તેટલી આસાનીથી ઉમેદસિંહ ઉપાધ્યાયની એ વિધવા સતીનો સંકલ્પ પૂરો કરવા અગ્નિના આસને બિરાજી ગઈ.

ફાટેલી આંખે લોકો અને સ્લીમન સાહેબ ચિતાની લબકારા મારતી લાલ-પીળી જ્વાળા જોતા રહ્યા. ન તો એમને એક ચીસ સંભળાઈ કે ન ગભરાટનો કોઈ અણસાર નજરે પડ્યો.

બધું પતી ગયા પછી પણ સ્લીમન સાહેબને નહોતો જવાબ મળતો. અંધશ્રદ્ધાની એ જડતા હતી કે શ્રદ્ધાનું બળ ?

ધર્મને નામે એક તરફ સ્ત્રી પતિ પાછળ પોતાના પ્રાણ ન્યોછાવર કરી દે છે ત્યારે બીજી બાજુ ધર્મના નામે ઠગલોકો હજારો નિર્દોષ મુસાફરોના જાન ઝૂંટવી લે છે !

આ બધું ક્યારે અટકશે ? કોણ અટકાવશે ? શું હું આ દેશના ભલા ખાતર એટલું પણ નહીં કરી શકું ?

‘અઝીમા ! તું ક્યાં છો !’ ફળિયામાં દાખલ થતાં જ ઘોડા પરથી ઊતરીને અમીર ઘરમાં દોડી ગયો. બીબીને મળવાની માલિકની આવી અધીરાઈ પર નોકરો હસશે તેની પરવા પણ તેણે ન કરી. નીચેથી જાણવા મળ્યું કે એ ઉપર છે એટલે અમીર સડસડાટ સીડી ચડી ગયો : એક કમરો વટાવ્યો, બીજો કમરો જોઈ વળ્યો ત્યારે ત્રીજા કમરામાં છોકરીનું ઘોડિયું હીંચકાવતી એ દેખાણી. દૂરથી જ બંનેની નજર મળી ત્યારે અમીરને થયું કે ઊભી થઈને એ હમણાં જ સામી દોડી આવશે.

પણ અઝીમા બેસી જ રહી. એટલું જ નહીં, મળેલી નજરના તાર તોડી નાખતી હોય તેમ મોં ફેરવી લીધું ત્યારે અમીરે આંચકો અનુભવ્યો : ‘હું ક્યારનો પોકાર પાડું છું અને તું કહેતી પણ નથી અહીં બેઠી છું !’

છતાં જવાબ ન મળ્યો ત્યારે ધીમા પગલે તે અંદર આવ્યો. નજીક જઈને ઘોડિયામાં ઊંઘતી બેઠી પર હેતાળ નજર નાખી. નીચે ઝૂકીને છોકરીના ગાલ અને માથા પર પ્યારથી હાથ પસવારી લીધો : ‘તું જાગતી હોત તો તને છાતીએ વળગાડી દેત !’ એમ કહી અઝીમાને તેણે મેણું માર્યું : ‘તારી અમ્મીએ તો અમને, “આવો” એમ પણ ન કહ્યું !’

મેણાની પણ અઝીમા પર કોઈ અસર થઈ નહીં એટલે મુઠ્ઠીમાં દબાવી રાખેલાં ‘તાવીજની દોરીના બંને છેડા પકડીને તે અઝીમાની પીઠ પાછળ ઊભો રહી ગયો : ‘આંખો મીચી જા જોઈએ.’ કહીને તેણે અઝીમાની ડોકમાં તાવીજ પહેરાવી દીધું. અનાયસ જ અઝીમાની ડોકમાં તાવીજ પડી અને ઝાટકા સાથે તેણે ગરદન ફેરવી જાણે વેધક નજરે જોતી પૂછતી હોય : આ શું લઈ આવ્યા ?

પણ અઝીમાનો ગુસ્સો વધુ વાર ટકી શક્યો નહીં. અમીરની મદભરી નજરમાં તેની રીસ ઓગળી ગઈ. તેનાથી આપોઆપ મલકી જવાયું.

‘જોયું ને ! ડોકમાં પડતાં જ તેની અસર વર્તાઈ ગઈ...’ અમીરે સામે આવીને, અઝીમાની છાતી પર પડેલા તાવીજના સિક્કાને હથેળીમાં લેતા કહ્યું : ‘દેખાય છે તો મામૂલી પણ ભારે ચમત્કારી છે. જે પહેરે એની બધી મુશ્કેલી પૂરી થઈ જાય છે !’

અઝીમા ટગર ટગર એ તાવીજને જોવા લાગી. અમીરે બીજા હાથે એનો ગાલ

પંખાળવા માંડ્યો ત્યારે એ એટલું જ બોલી : ‘મારી તો એક જ મુશ્કેલી છે, એ પૂરી થાય પછી મારે બીજું કંઈ જોઈતું નથી.’

હવે અમીરે બંને હથેળી વચ્ચે અઝીમાનું મોં દાબી દીધું : ‘તારી મુશ્કેલી હું જાણું છું. આ તાવીજ પહેર્યા પછી તારા ખોળામાં બેટો રમતો થઈ જશે અઝીમા !’

પણ અઝીમાના મુખ પર ખુશાલી ફરકી નહીં. અમીરે તેના હોઠ પોતાના મોં તરફ લાવી રહ્યો છે એ જાણીને એ નીચું જોઈ ગઈ : ‘બેટાની ઉમ્મીદ તો મેં છોડી દીધી છે.’

તેના રૂંધાવેલા અવાજથી અમીર ચોંક્યો : ‘અઝીમા ! તું આ શું બોલી રહી છો ?’ પછી ખ્યાલ આવ્યો કે બીબીની આંખોમાં આંસુ ઊભરાવા લાગ્યાં છે ત્યારે તેણે આવેશમાં તેનું મોં પોતાની છાતી સરસું ચાંપી દીધું. અઝીમા ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડવા લાગી. અમીરે માન્યું કે એ વિરહની વેદના ઠાલવી રહી છે.

‘તને મારા કસમ છે અઝીમા ! કહી દે તારી કઈ મુશ્કેલી મારે પૂરી કરવાની છે.’ તેની પીઠ પંખાળતાં એ લાગણીવશ અવાજે કહેતો હતો : ‘ખુદા કસમ હું એને પૂરી કર્યા વિના નહીં જંપું !’

અને અઝીમાએ ઝાટકા સાથે માથું ઊંચું કર્યું. અમીર હેતથી તેની આંખોના આંસુ લૂછવા લાગ્યો. ધ્રુજતા હોઠે એ બોલી ઊઠી : ‘ફરીવાર મને એકલી મૂકીને ક્યારેય સફર નહીં જાવ એ વાયદો પહેલાં કરો !’

‘અરે ગાંડી !’ અમીરને હસવું આવ્યું : ‘ઝાટલી મામૂલી વાતમાં તું આંસુ સારવા લાગી ! હું તો ગભરાઈ ગયેલો.’

‘કેમ માણસ વેપાર-ધંધો કરવા બહારગામ નથી જતા ? બારે મહિના ઘરમાં જ ભરાઈ રહે છે ?’

‘મીર ! તમારો એવો તો શું વેપાર-ધંધો છે ?’ અઝીમા જરા આવેશ સાથે પૂછી બેઠી : ‘તમે ખરીદીને કંઈ માલ તો લાવતા નથી. અહીં આપણી કોઈ દુકાન પણ નથી પછી...’

અઝીમા અટકી ગઈ અને અમીર ચોંક્યો. હવે તેને ખ્યાલ આવ્યો કે અઝીમાને પોતાની અસલિયતની ગંધ આવી ગઈ લાગે છે. પોતે ઠગ છે એ શું તે જાણી ગઈ ? કોણે તેને આ વાત કરી દીધી ?

અને દિમાગમાં ઝબકારો થયો : અફલો !

સફરમાં ઝબડો કરીને વહેલો પાછો ફરી ગયેલો અફલો ક્યાં ? અત્યાર સુધી તેને એનો વિચાર કેમ ન આવ્યો ?

‘તમે શું વિચારમાં પડી ગયા ?’ અઝીમા બેબાકળા અવાજે બોલી : ‘તમારા ચહેરાનો રંગ આમ એકાએક કાં પલટા ગયાં ?’

અમીરે પહેરણની બાંધથી મોં પરનો પસીનો લૂછી નાખ્યો. ઘરમાં આજુબાજુ નજર કરતાં તેણે થડકા સાથે પૂછ્યું : ‘હું તો સાવ ભૂલી ગયો. અફલો કે નૂર કેમ દેખાતા નથી !’

ત્યારે અઝીમાનું મોં પડી ગયું. જવાબ આપવાને બદલે તેણે ગરદન ઝુકાવી દીધી

ત્યારે અમીરને ફાળ પડી : નક્કી કાંઈ અજુગતું બની ગયું છે.

‘કહે અઝીમા, તારી ખામોશી મારો જીવ પીંખે છે !’ તેણે બીબીના ખભા જકડી લીધા : ‘અફ્લો સફરમાંથી સલામત પાછો ફર્યો છે ને ?’ એમ કહીને તેણે અઝીમાના ખભા હલબલાવી નાખ્યા.

‘હા !’ અઝીમા એટલું જ બોલી શકી.

‘તો એ અને એની બીબી દેખાતા કેમ નથી ?’ ઊંચા અવાજે અમીરે અધીરાઈથી પૂછ્યું : ‘ક્યાં ગયા છે એ લોકો ?’

‘ચાલ્યાં ગયાં !’ રૂંધાતા કંઠે અઝીમા બોલતી હતી.

‘ચાલ્યાં ગયાં !’ આંચકો લાગ્યો હોય તેમ અમીર ઊભો થયો : ‘ક્યાં ? શું કામ ગયાં ? નૂરને તારા સાથે ઝઘડો થયો ?’ અમીરનો અવાજ ઊંચો થતો જતો હતો. અઝીમાએ નાક પર આંગળી રાખી એને વાર્યો : ‘શોર કરશો તો બચ્ચી જાગી જશે, નોકરો સાંભળશે... જરા સબૂરી રાખો. હું તમને બધું જ કહું છું.’

રોષને કાબૂમાં લેવા માટે અમીર કમરામાં આંટફેરા મારવા લાગ્યો. જિગરજાન દોસ્ત અફ્લો ઘર છોડીને ચાલ્યો જાય એ તેના માનવામાં આવતું નહોતું, છતાં જે રીતે સફરમાંથી એ તેની સાથે છૂટો પડ્યો એ જોતાં ન માનવા જેવું પણ કાંઈ નહોતું.

‘તમારે સફરમાં અફ્લાભાઈ સાથે કોઈ ઝઘડો થયેલો ?’

‘ઝઘડો !’ હવે અમીર હેબતાયો. શું અઝીમાને તેણે બધી જ વાત કરી દીધી હશે ? ના, ના અફ્લાએ જતા પહેલા ખાતરી આપેલી કે તારો ભેદ હું કોઈની પાસે ખુલ્લો કરીશ નહીં. અઝીમા પાસે થોડું ખોટું બોલીને વાત વાળી લેવી પડશે : ‘ઝઘડો તો ઘેર પાછા ફરવા બાબતનો હતો. એ સફરથી જલદી કંટાળી ગયો. ઘેર જવાની જીદ પકડી. મેં ઇન્કાર કર્યો અને તે પાછો ફર્યો બસ એટલી જ વાત !’

‘બસ એટલી જ વાત !’ અઝીમાએ અમીરનું છેલ્લું વાક્ય દોહરાવીને ઉમેર્યું : ‘આટલી અમથી વાતમાં વર્ષો જૂનો દોસ્ત જુદો પડે એ હું કેમ માનું ?’ અફ્લાભાઈની જેમ તમે સાચી વાત મારાથી છુપાવો છો.’

‘સાચી વાત !’ અમીર ભડક્યો : ‘શું સાચી વાત ?’ તું ઊલટાની મારે ગળે પડે છે ?’ વિનાકારણ તેણે અઝીમા પર આક્ષેપ કર્યો : ‘તેને બદલે કહેને કે તારે અને નૂરને બન્યું નહીં. એટલા ખાતર અફ્લો જુદો થઈ ગયો.’ પછી વાતને બદલતો હોય તેમ પૂછ્યું : ‘ક્યાં રહેવા ગયો એ ?’

‘ખબર નથી ?’

સાંભળીને અમીરની આંખો પહોળી થઈ. પણ અઝીમાએ તરત જ ખુલાસો કર્યો : ‘એ લોકો માત્ર આ ઘર જ નહીં. ગામ પણ છોડી ગયાં !’

‘ગામ છોડી ગયાં ?’ અમીરને એ વધારે વસમું લાગ્યું : ‘પણ શું કામ ?’

‘કહેતા હતા કે ગામમાં અમીરથી અલગ રહીશ તો લોકોને નિંદા કરવાનું બહાનું મળશે.’ અઝીમા ગળગળા અવાજે કહેતી હતી : ‘ક્યાં જવાના છે, કોને ત્યાં રહેવાના છો

એમ પૂછ્યું ત્યારે અફ્લાભાઈએ કહ્યું કે એની તો મનેય ખબર નથી. તકદીરમાં શું માંડ્યું છે કોને ખબર ?’

‘તકદીરનો બચ્ચો !’ અમીરે દાંત ભીંસ્યા : ‘એ એના મનમાં શું સમજે છે ? મારા આવવા સુધી પણ રાહ ન જોઈ શક્યો ?’

લાગણી અને રોષ વચ્ચે ભીંસાતો અમીર ક્યાંય સુધી મનમાં બબડતો બહાવરાની જેમ ઘરમાં ચક્કર લગાવતો રહ્યો. ‘એનો પત્તો હવે ક્યાંથી મેળવવો ?’

‘તેણે અઝીમાને બધી વાત ન કરી એ સારું જ થયું. પણ આમ ચાલ્યા જવાની શી જરૂર હતી ? તેણે કહ્યું હોત તો હું ઠગનો ધંધો છોડી દેત પણ તેણે મને શું કામ છોડી દીધો – જિંદગીભર સાથ આપવાનો વાયદો ભૂલી ગયા કે ?’

‘હું કહેતાં ભૂલી ગઈ.’ અઝીમાને અચાનક યાદ આવ્યું હોય તેમ બોલી ઊઠી : ‘જતાં જતાં મને એ શિખામણ આપતા ગયા.’

‘શું ?’

‘તમને હવે સફરે ન જવા દેવા...એ ધંધો છોડી દેવો !’

‘કયો ધંધો ?’ ઝીણી આંખ કરીને અમીરે અઝીમાને તાકી રહ્યો.

‘જેને માટે સફરે જાવ છો એ ધંધો – બીજો વળી કયો ?’ તેણે સામે સવાલ પૂછ્યો ત્યારે અમીરે વાતને હસવામાં વાળી લીધી : ‘એને મારી આટલી બધી ફિકર છે તો પછી જાતે જ શિખામણ આપવા કેમ રોકાયો નહીં ?’

‘તમે એને જવા નહીં દો એવી બીક હશે એટલે !’

‘ભલે ગયો !’ અમીર જાતને દિલાસો આપતો હોય એવી ઢબે કહ્યું : ‘એના વગર મારું કાંઈ અટકી રહેવાનું નથી. ઠોકરો ખાશે ત્યારે ખ્યાલ આવશે કે અમીર જેવો બીજો દોસ્ત ગોતવા જતાંય મળતો નથી !’

અને વાત ત્યાં જ આટોપાઈ ગઈ. અફ્લો ગયો એનું પોતાને કાંઈ જ દુઃખ થયું ન હોય એવા દેખાવ સાથે અમીર બીબી અને બચ્ચી સાથે સુખચેનથી જીવવા લાગ્યો. છતાં મનોમન તો એક વાત વાગોળતો રહ્યો : હવે સફરે જવું નથી, ઠગનો ધંધો છોડી દેવો છે. ખુદાએ જે આપ્યું તે સુખથી ભોગવી લેવું અને તાવીજની દુઆથી બેટો થાય તો એને જોઈને બાકીની જિંદગી એશઆરામમાં ગુજારી નાખવી છે.

અમીરનો ઇરાદો દિવસો જતાં ફેંસલામાં ફેરવાઈ ગયો અને જિંદગીમાં હવે કોઈ દુઃખ આવવાનું નથી એમ મિયાં-બીબીએ માની લીધું !

*

વિલિયમ સ્લીમનના સુખદુઃખના ખ્યાલો બીજા બધાથી જુદા હતા.

૨૧ વર્ષની ઉંમરે, ૧૮૦૮માં એ યુવાને હિન્દુસ્તાનની ધરતી પર – કલકત્તા બંદરે પહેલવહેલો પગ મૂક્યો ત્યારે એના હૃદયમાં આદર્શો ઉછાળા મારતા હતા. આવડા મોટા મુલક પર અંગ્રેજોનું રાજ છે અને એની ફોજમાં જોડાઈને પોતે કાંઈક કરી છૂટવા

અહીં આવ્યો છે એનો હરખ મનમાં સમાતો નહોતો. પણ 'બેંગાલ આર્મી'માં જોડાઈને અંગ્રેજ અફસરોનું હિન્દુસ્તાન તરફનું વલણ જોઈને તેના આત્માને ધક્કો લાગ્યો. જાણે બધા જ સાહેબગીરી કરવા આવ્યા હોય, રૈયતની પરવા કર્યા વિના મોજમજા માણી લેવામાં જ જીવનની સાર્થકતા સમજતા હોય એવી રીતે હિન્દુસ્તાન પર રાજ કરતા જોઈને યુવાન સ્લીમનને બેચેની થવા લાગી : ગોરા દેશભાઈઓના ચીલે જીવન જીવી નાખવું કે ઇંગ્લેન્ડ પાછા ચાલ્યા જવું ?

પણ પાછા કેમ જવાય ? કેટલી હઠ કરીને મા પાસેથી આ મુલકમાં આવવાની મંજૂરી મેળવી હતી ? આ દેશમાં જોવા-જાણવાનું અને કરવા જેવું કેટલું બધું છે ! ભલે બીજાઓ મને સાથ આપે કે નહીં, હું તો મારી ફરજ અદા કરીશ, મારું કર્તવ્ય બજાવતો રહીશ.

ફોજની કામગીરી વચ્ચે પોતાના આદર્શોને મૂર્તિમંત કરવા માટે હિન્દુસ્તાનના લોકો, તેમની ભાષાઓ, અલગ અલગ રહેણીકરણી અને જુદા જુદા ધર્મો વિશે સ્લીમને અભ્યાસ કરવા માંડ્યો.

અને ત્યાં માનસેલનો કિસ્સો બની ગયો.

૧૮૧૨ના ઓક્ટોબરમાં બંગાળ આર્મીનો અંગ્રેજ અફસર આગ્રાથી ૭૫ માઈલ દૂર ઈંટવા જઈ રહ્યો હતો, તેની સાથે બે સિપાઈઓ હતા. ઘોડા પર નીકળેલા માનસેલ પાસે પિસ્તોલ અને તલવાર હતી. સિપાઈઓ પણ હથિયારબદ્ધ હતા. આગ્રાથી નીકળીને ત્રીજે કે ચોથે દિવસે ઈંટવા પહોંચવાની વકી હતી. તેની રાહ જોવાતી રહી, પણ માનસેલ આવ્યો જ નહીં. પૂછપરછ ચાલી, સંદેશાવાહકોને દોડાવ્યા, પણ આગ્રાથી ઊપડેલો એ અંગ્રેજ અફસર ક્યાં ગુમ થઈ ગયો એની ખબર ન પડી !

હાહાકાર મચી ગયો ! આજ સુધી કોઈ અંગ્રેજોને લૂંટવાની ડાકુઓએ હિંમત કરી નહોતી. ગોરાની ધાકથી હિન્દુસ્તાનની રૈયત ધરધરતી. કોઈ એની સામે ઊંચી આંખ કરીને જોઈ શકતું નહીં, ત્યારે આર્મીના એક ગોરા અફસરનું જ કાસળ કાઢી નાખવામાં આવ્યું ? એની હયાતીનું કોઈ નિશાન પણ ન રહ્યું !

લશ્કરની એક ટુકડીને તલાશ કરવા દોડાવી : ગમે ત્યાંથી માનસેલનો પત્તો મેળવો અને અપરાધીઓને આકરામાં આકરી નસિયત આપો.

પંચોતેર માઈલનો એ રસ્તો ફેંદી નાખવામાં આવ્યો ત્યારે સિંધાઉસ ગામ પાસેની આંબાવાડીમાં માનસેલના લશ્કરી પોશાકનું એક બટન અને બિલ્લો હાથ લાગ્યા. નક્કી થઈ ગયું કે માનસેલનો જાન લેવામાં આવ્યો છે. પણ કોઈએ વિચાર ન કર્યો કે જેની પાસે પિસ્તોલ અને તલવાર હતી, બંદૂકધારી બે સિપાઈઓ હતા એને લૂંટારુંઓએ કોઈ પણ જાતની ઝપાઝપી વિના ખતમ કેવી રીતે કર્યા ? માનસેલના મોત માટે કોઈને અપરાધી તો ઠેરવવો જ પડે, શિક્ષા તો થવી જ જોઈએ નહીંતર અંગ્રેજોની ધાક કેમ પડે ?

બાજુના ગામમાં ઝડપી લેવાઈ, શંકાસ્પદ માણસોને પકડી લીધા, પુરાવા મેળવવા માટે જોરજુલ્મ થયા છતાં કાંઈ હાથ ન આવ્યું ત્યારે દસ-પંદર જણાને અપરાધી ઠરાવી

માનસેલની હત્યાના અપરાધ માટે ફાંસીના માંચડે ચડાવી દીધા !

ઇતિહાસના પાને લખવા માટે માનસેલને અંજલિ આપવામાં આવી : લૂંટારાઓ સામે બહાદુરીપૂર્વક લડીને શહીદ થનાર અંગ્રેજ અફસર !

પણ વિલિયમ સ્લીમનને ગળે આ વાત ઊતરી નહીં. ઠગ વિશેની અફવાઓ તેણે ઘણી સાંભળી હતી. મુસાફરોનો વિશ્વાસ હાંસલ કરીને બેખબરપણે તેનો જાન ઝૂંટવી લેનારાઓની એક જમાત હિન્દુસ્તાનમાં પથરાયેલી છે એવું બોલાતું હતું. આઠમી સદીમાં બંધાયેલી ઈલોરાની ગુફામાં કેલાસ મંદિરમાં માનવીના બધા જ ધંધાને શિલ્પકારે તાદૃશ્ય કરી બતાવ્યા છે, તેમાં મુસાફરના ગળામાં રૂમાલ નાખતા ઠગની પણ શિલ્પકૃતિ છે એ જાણવામાં આવેલું. ૧૩મી સદીમાં દિલ્હીના સુલતાન જલાલુદ્દીન ખિલજીએ હજારો ઠગને પકડાવ્યા હતા, પણ તેમની દૈવીશક્તિની ધાકથી ડરીને એમને સજા કરવાને બદલે બંગાળમાં હદપાર કરી દીધેલા એ પણ સ્લીમને વાંચ્યું હતું.

તો પછી માનસેલના મોત પાછળ ઠગોનો હાથ કેમ ન હોય ? એ અંગ્રેજની લાશ હાથમાં ન આવી એથી અનુમાન વધારે મજબૂત બનતું હતું.

પણ સ્લીમનના અનુમાનને સૌએ હસવામાં કાઢી નાખ્યું !

અને દર વર્ષે હિન્દુસ્તાનના ચાલીસ હજાર જેટલા મુસાફરો ઠગનો શિકાર બનતા રહ્યા !

✱

૧૮૧૬માં નેપાલ સામેના 'ગુરખા યુદ્ધ'માં મોંઘી જીત મેળવીને અંગ્રેજ લશ્કર પાછું ફર્યું ત્યારે વિલિયમ સ્લીમને મિલિટરી સર્વિસમાંથી સિવિલ સર્વિસમાં બદલી કરવાની માગણી મૂકી : 'પ્રજાની વચ્ચે રહીને એમની સમસ્યાઓ સમજવાની અને સુલઝાવવાની મને તક આપશો તો નિષ્ઠાપૂર્વક હું મારી ફરજ બજાવીશ એની ખાતરી આપું છું.'

સાત વરસની ફોજી કારકિર્દીમાં સ્લીમને સૌના પર બહુ સારી છાપ પાડી હતી એટલે એમની માંગણી મંજૂર રાખીને જબલપુર તાલુકાના ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજિસ્ટ્રેટ તરીકે એમની નિમણૂક કરી.

નવી કામગીરીમાં સ્લીમનને ગામે ગામ ફરવાનું થયું. દાદ-ફરિયાદ સાંભળવા માટે એ જાતે જ લોકોમાં ઘૂમવા લાગ્યા. મોકો મળતા ત્યારે ઠગની વાત છેડતા, કોના સગાસંબંધીઓ સફરે જઈને પાછા નથી આવ્યા એની પૂછપરછ કરતા. બહાર ગયેલા સ્વજન ઘેર પાછા ન ફરે ત્યારે થોડા મહિના રાહ જોઈને તેના સગાં એનું નાહી નાખતા ! બિચારા માની લેતા કે રોગચાળો કે જંગલી જાનવરોનો ભોગ થઈ ગયા હશે !

સ્લીમન જેમ જેમ ઊંડા ઊતરતા ગયા તેમ તેમ એમને ખાતરી થવા લાગી કે દર વરસે ઠગની ટોળીઓ સફરે નીકળે છે. મુસાફરોને ભોળવી એમના જાનમાલ ઝૂંટવી લે છે અને છતાં કોઈ થાણામાં એની સામે ફરિયાદ થતી નથી કે રૈયતની સલામતી માટે કોઈ ઉપાય થતા નથી !

‘ગુડ મોર્નિંગ સર !’ સ્લીમન કચેરીમાં દાખલ થઈને ન્યાયમૂર્તિ મોલોની સાથે વાતે વળગ્યા. કચેરીની બહાર સો-દોઢસો માણસોને જમા થયેલા જોઈને તેમણે સાહેબને પૂછ્યું : ‘આજે કાંઈ ઘણા બધાં અપરાધીઓ દેખાય છે ?’

મોલોનીએ સ્લીમનની માંજરી આંખમાં જોયું. પછી હસ્યા : ‘એમાંથી મોટા ભાગના બેકસૂર... નીકળવાના... મુસાફરોના એક સંઘ સામે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે કે તેમણે કેટલાક મુસાફરોને લૂંટી લીધા છે !’

સાંભળીને સ્લીમન ટટાર થયા.

‘મને હતું જ કે તમને આ કિસ્સામાં રસ પડશે. મોલોનીએ હસીને કહ્યું : ‘તમારા મગજ પર ઠગનું ભૂત સવાર થયું છે ને એટલે !’

સ્લીમન હસીને કહેવા જતા હતા કે તમે બધું કાયદાની દૃષ્ટિએ જ જુઓ છો. વાસ્તવિકતા અને માનવતાનો વિચાર નથી કરતા... પણ એ જ વખતે કચેરીનો કારકુન કમરામાં દાખલ થયો.

‘કેમ બાબુ, શું થયું ?’ મોલોનીએ પૂછ્યું ત્યારે સ્લીમન કારકુનનો જવાબ સાંભળવા આતુરતા સાથે તેની સામે જોવા લાગ્યા.

‘સાહેબ, એમની વિરુદ્ધમાં કોઈ પુરાવો મળતો નથી.’ પેલાએ સાહેબના ટેબલ પર કાગળ મૂકતાં કહ્યું : ‘ફરિયાદમાં કોઈ વજૂદ દેખાતું નથી !’

‘તો છોડી મૂકો એ બિચારાને.’ અને મોલોનીએ કાગળ પર પોતાની સહીઓ કરવા માંડી.

સ્લીમન ધારદાર નજરે એમની સહી કરતી કલમ સામે જોતા રહ્યા. એક વાર આરોપીની કડક ઊલટપાસ લેવાનું સૂચન કરવાની ઇચ્છા થઈ, પણ બીજાના કામમાં દખલ કરવાનું યોગ્ય ન લાગ્યું.

કારકુન કાગળ લઈ ગયા પછી મોલોની સાહેબ બોલ્યા : ‘હું અહીં બેઠો બેઠો ક્યારનો એ લોકોની હિલચાલ નિહાળું છું. અટકમાં લીધાં હોવા છતાં કોઈના ચહેરા પર અપરાધના ભયની એકાદ ઝીણી સરખી રેખા સુધ્ધાં દેખાતી નથી. જુઓ, કેટલા ખુલ્લા દિલે નિશ્ચિંત જીવે ગપ્પાં મારે છે ! ગુનેગારને તો એની શકલ પરથી ઓળખી કાઢવો જોઈએ !’

‘પણ સર, ઠગ લોકો પોતાની અસલિયત છુપાવવા ભારે કાબેલ હોય છે !’ સ્લીમને દલીલ કરી : ‘એટલે તો એ ઠગ કહેવાય છે !’

‘એ તમે ક્યાં વાંચ્યું ઠગી સ્લીમન !’ મજાકના ઢંગમાં મોલોનીએ કટાક્ષ કર્યો. પછી તરત જ ખ્યાલ આવ્યો એટલે વાળી લીધું : ‘તમને બધા ઠગી સ્લીમન તરીકે ઓળખે એમાં તમે નારાજ તો નહીં હો !’

‘બિલકુલ નહીં !’ સ્લીમને નિખાલસ સ્મિત ફરકાવ્યું : ‘ઓન ધ કોન્ટરરી - હું

એ નામે ઓળખવામાં ગૌરવ અનુભવીશ !’

એટલું કહીને સ્લીમને મોલોની સાહેબની રજા લીધી.

✱

કચેરીમાંથી ઘર તરફ જતી વખતે સ્લીમને ધારીધારીને પેલા મુસાફરો તરફ જોઈ લીધું. કદાચ મોલોની સાહેબ સાચા પણ હોય : આ બધા શરીર માણસો જેવા જ દેખાય છે.

‘સાહેબ !’ થોડે દૂર ગયા એટલે એક માણસે આવીને સલામ કરી.

‘બોલ !’ કહેતાં સ્લીમન આગળ ચાલવા લાગ્યા. એમની એ આદત હતી કોઈ ફરિયાદ કરવા માગતું હોય તો ચાલતાં ચાલતાં જ સાંભળતા જવાની.

પણ પેલો માણસ તો મૂંગો જ એમની પાછળ ચાલ્યો આવતો હતો. ઘણી વાર સુધી કાંઈ સાંભળવા ન મળ્યું ત્યારે આંચકા સાથે ઊભા રહી જઈને સ્લીમને પાછળ જોયું : ‘શું કહેવું છે તારે !’ એમના અવાજમાં થોડી સખ્તાઈ આવી ગઈ હતી.

‘સાહેબ, આપે મને ઓળખ્યો નહીં !’ પેલાએ શરમાતા કહ્યું : ‘હું કલ્યાણસિંહ છું !’

હવે સ્લીમનને તેની ઓળખાણ પડી : ‘એ જ કે જેને મેં ઘોડા માટે ચણા ચોરવા બદલ જેલમાં પુરાવ્યો હતો ?’ ફરી એ આગળ ચાલવા લાગ્યા.

‘હા સા’બ એ જ !’

‘હવે શું છે ?’ પાછળ ફર્યા વિના જ તેમણે પૂછ્યું.

ત્યાં સુધીમાં એમનું મકાન આવી ગયું. પગથિયાં ચડીને સાહેબે ફરી કલ્યાણને પૂછ્યું ત્યારે પેલાએ કહ્યું : ‘સાહેબ, પેલા લોકો બહુ બૂરા માણસો છે !’

‘કચેરીના ચોગાનમાં ઊભા હતા એ ?’ સ્લીમને પૂછ્યું ત્યારે કલ્યાણે માથું નમાવી હા ભણી.

‘કેમ, ફરી તું કોઈ લફરામાં સંડોવાયો કે ? તને એ લોકોએ તારો હિસ્સો ન આપ્યો એટલે ફરિયાદ કરવા આવ્યો કે ?’

‘નહીં સા’બ, ખરેખર એ લોકો બહુ ખરાબ છે !’ કલ્યાણ આટલું કહીને ચૂપ થઈ ગયો. એને કાંઈક કહેતાં ખચકાતો જોઈને સ્લીમનને વહેમ પડ્યો. તેમણે પાછળ જોયું તો નોકર નાસ્તાનું પૂછવા ઊભેલો દેખાયો : ‘તું જા, મારા માટે ટોસ્ટ બનાવ !’ કહીને તેને રવાના કરી દીધો : ‘બોલ હવે - જે કહેવું હોય તે જલદી કહી નાખ !’

ગભરાટભર્યા ચહેરે આજુબાજુ જોઈને કલ્યાણસિંહ બહુ જ ધીમે બોલ્યો : ‘સાહેબ, એ લોકો ઠગ છે !’

‘ઠગ !’ સ્લીમન ચોંક્યા. એમના ગોરા ચહેરા પર કરડાકી આવી ગઈ.

‘હા સાહેબ !’ પેલો ગોરાસાબ પોતાના પર ગુસ્સે થઈ જશે એવી બીકે જલદી બોલી ગયો : ‘હવે એ લોકો સાગર તરફ જઈ રહ્યા છે ! મારો ભાઈ મોતી પણ એમની સાથે છે !’

અને સ્લીમનના રૂંવાડા સળગી ઊઠ્યાં : ‘અંદર ચાલ !’ કહીને ઉતાવળે પગલે એ કમરામાં દાખલ થયા : ‘સાઈસ !’ ની બૂમ મારી. સાઈસ દોડતો આવ્યો એટલે હુકમ કર્યો : ‘ઓર્ડરલીને જલદી મોકલ અને તું મારો ઘોડો તૈયાર કર !’

સાહેબનો દેખાવ જોઈને તેમના હુકમનો તાબડતોબ અમલ થયો. ઓર્ડરલી સિપાઈ આવ્યો એટલે તેને કહ્યું : ‘જા આ કલ્યાણસિંહને થાણેદાર પાસે લઈ જા અને કહે કે એને જેલમાં પૂરી દે !’

કલ્યાણસિંહ તો ડઘાઈ ગયો. હાથ જોડીને એ કાંઈક આજીજી કરવા જતો હતો ત્યાં સ્લીમને કહ્યું : ‘તારી સલામતી માટે હું તને મોકલું છું. જઈને સીધો જેલમાં બેસી જા !’

એ ગયા પછી, નોકરે ટેબલ પર મૂકેલા ટોસ્ટનું પડીકું વાળી સ્લીમને બ્રીચીસના ખિસ્સામાં મૂકી દીધું અને ઘોડો તૈયાર કરતાં સાઈસ તરફ ધસી ગયા.

એમના અંગે અંગમાં ત્યારે ઝણઝણાટી વ્યાપી ગઈ હતી !

૭૫

સ્લીમન પાણીદાર ઘોડા પર સવાર થઈને પહેલવહેલા લશ્કરી છાવણી પર જઈ પહોંચ્યા. સાહેબને આમ ધસી આવતા જોઈને મેજ પર ખાણું લેવા બેઠેલા હિન્દુસ્તાની અધિકારી સડાક કરતો ઊભો થઈ ગયો અને એકા હાથે સલામ ભરી : ‘યસ સર !’

‘મારે એક ઘોડેસવાર ટુકડી જોઈએ છે !’ સ્લીમને મોં પરથી પસીનો લૂછતાં કહ્યું : ‘હું કેટલાક ડાકુઓનો પીછો કરું છું. સાગર રસ્તે મારી પાછળ ટુકડી રવાના થવી જોઈએ - જલદી !’

‘ભલે સાહેબ !’ કહીને પેલો અધિકારી ઓર્ડર લખવા બેસી ગયો. પછી ઊંચું જોઈને ‘વીશ યુ ગુડલક સર !’ કહેવા જાય છે ત્યારે સ્લીમન સાહેબ ઘોડો દોડાવતા ઘણા દૂર નીકળી ચૂક્યા હતા.

અધિકારી મનમાં હસ્યો; કમાલ માણસ છે ! આવા તાપમાં સાગર સુધી કૂચે મરવા જાય છે ! પણ એ જાણતો હતો કે સ્લીમન સાહેબને એક વાર ધૂન ચડી પછી ટાઢ-તડકાની પરવા કરતા નથી, ફેરો ફોગટ જશે તોપણ હસતા હસતા પાછા આવશે અને સિપાહીઓ મનમાં એમને ગાળો દેતા રહેશે !

વિલિયમ સ્લીમન ઉત્તેજનાભેર ઘોડો દોડાવતા હતા. કલ્યાણસિંહે આપેલી બાતમી સાચી ઠરે તો એક કપરી સિદ્ધિ હાંસલ થવાની. છાતી ઠોકીને હું સૌને કહી શકીશ કે તમે મારી વાતને હસી કાઢતા હતા, પણ જુઓ આ રહ્યો પુરાવો...

પણ કલ્યાણસિંહે આ બાતમી મને શું કામ આપી ? એમાં એને શું લાભ થવાનો ?

જરાવાર માટે શંકા ઊપજી, પણ તેનુંય સમાધાન મળી ગયું. ચોરીના અપરાધ માટે પોતે કલ્યાણને જેલમાં ધકેલ્યો હતો અને પોતે જ તેના ઘરવાળાની ખબરઅંતર પૂછીને જોઈતું કરાવતું મોકલાવતા રહેતા એની કલ્યાણના મન પર અસર થઈ હોવી જોઈએ... સાંજ સુધીમાં સાચા-ખોટાનું પારખું થઈ જશે.

ઘોડા કરતાંય વધુ તેજ ગતિએ સ્લીમનનું મન દોડતું હતું : એ બદમાશોની ટોળીમાં સો કરતાંય વધુ માથાં દેખાતાં હતાં. શું એ બધા જ ઠગ હશે ? કે પછી કેટલાક નિર્દોષ મુસાફરો પણ તેમાં ભળેલા હશે ? તો તો કદાચ પોતાને ઠગનું ઘાતકી કૃત્ય નજરે

જોવા પણ મળશે...

એ વિચાર માત્રથી સ્લીમને કંપારી વછૂટી ગઈ, પછી પોતાના આવા વાહિયાત અનુમાન પર હસવું આવી ગયું. મદ્રાસના 'વિટરરી ગેઝેટ'માં ડૉક્ટર રોબર્ટ ફાંસી પર લખેલો લેખ યાદ આવ્યો. તેમાં ફાંસીગરો કઈ રીતે શિકારને ફસાવે છે તે બહુ વિગતથી લખ્યું છે. એકાન્ત સ્થળ પસંદ કરીને અંધારામાં જ એ લોકો કામ કરવાનું પસંદ કરતા હોય છે !

અને પોતે સાંજ સુધીમાં એ બધાને પકડી લેવા માગે છે... પણ પેલા લોકો હજુ આગળ ક્યાંય નજરે કેમ પડતા નથી ? ધૂળમાં એનાં પગલાં ચોખ્ખાં દેખાય છે, કેટલાંક ટટ્ટુ સાથે હતા એની ખરીઓના નિશાન પણ તાજાં જ છે તો શું પગપાળા એ આટલા ઝડપભેર ચાલવા ટેવાયેલા હશે ?

સ્લીમને ઘોડાની ગતિ ધીમી કરી. આમ એમનો પીછો પકડવાની રીતે ઘોડો દોડાવવો ન જોઈએ. બહુ સિફતથી કામ લેવાનું છે... પછી પાછળ જોઈને બબડ્યા : ઘોડેસવાર ટુકડી પણ આવતી દેખાતી નથી !

માથા પરથી હેટ ઉતારીને સ્લીમને પસીનો લૂછ્યો. કપડાં પરની ધૂળ ખંખેરી અને ફરી ઘોડાનો વેગ વધાર્યો : એક વાર એ ટોળાને દૂરથી જોઈ લઉં, પછી જ મને નિરાંત થશે.

*

એક પાટણ પાસે વિલિયમને ટોળી દેખાણી. પેલા બધા તો લહેરથી હસતાં-ગાતાં ગપ્પા મારતાં પગ ઉપાડ્યે જતા હતા. પાછળ પોતાને આવતા જોઈને કોઈની હિલચાલમાં જરા સરખોય ફરક વરતાયો નહીં ત્યારે સ્લીમને તાજજુબી અનુભવી : કદાચ કલ્યાણની બાતમી ખોટી તો નહીં પડે ને ? પોતે દોડધામ કરી ધાંધલ મચાવી એથી બીજાઓને હસવાનું બહાનું તો નહીં મળે ને ?

ધૂળ ઉડાડતા ઘોડાને પસાર થવા માટે ટોળીએ એક તરફ સરકી જઈ રસ્તો કરી આપ્યો ત્યારે સ્લીમનનો જીવ અધ્ધર થવા લાગ્યો. જરાક શંકા પડી તો આટલા બધા ભેગા મળીને ચપટીમાં તેને મસળી શકે એમ છે.

સડસડાટ ઘોડાને ટોળાના મોખરે લઈ જઈ સ્લીમન ઊભા રહી ગયા. ઘોડાને રસ્તાની વચ્ચેવચ્ચે ઊભો રાખી તેમણે આડો હાથ ધરી દીધો : 'ઠહર જાવ !'

પેલા બધા અચંબામાં પડી ગયા હોય તેમ ગોરા સાહેબની સામે જોતા ઊભા રહી ગયા. સ્લીમનની નજર ફરતી ફરતી એક આસામી પર સ્થિર થઈ જે ટોળીની વચ્ચેથી બહાર નીકળી તેમના તરફ સરકી આવતો હતો, 'એ જ દુર્ગા હોવો જોઈએ.' કલ્યાણે ટોળીનું નામ દુર્ગાસિંહ કહ્યું હતું એના પરથી સ્લીમને અનુમાન કર્યું.

'સલામ સા'બ !' કરતો એ અદબભેર સાહેબના ઘોડા પાસે આવ્યો : 'આપે ઠહરી જવાનો હુકમ આપ્યો સા'બ ?'

કેવા વિવેકથી, કેવી સભ્યતા સાથે તેણે સવાલ કર્યો ?

સ્લીમનથી મરકી જવાયું : 'હા !'

'અમારો કાંઈ વાંકગનો સા'બ ?'

'નરસિંહપુરમાં કેટલાક મહિના પહેલાં એક ઘરમાં ચોરી થઈ હતી.' સ્લીમને સૌ સાંભળે એટલા મોટા અવાજે કહ્યું : 'ચોરી કરીને ઘર જલાવી દેવામાં આવ્યું હતું !' પછી જરાક કડક થતા ઉમેર્યું : 'એ માટે તમારા પર શક ગયો છે !'

'અરે બાપ રે !' પેલાનું રૂંવાડું ફરક્યું ન હોય એટલી આસાનીથી કહેવા લાગ્યો : 'નરસિંહપુર તો અમે જોયું સુધ્ધાં નથી !'

સ્લીમન પણ જાણતા હતા કે એનો ખુલાસો વ્યાજબી છે, નરસિંહપુરમાં એવી કોઈ ઘાડ જ પડી નહોતી. તેમને તો આ લોકોને રોકી રાખવા માટે બહાનું જ જોઈતું હતું અને તે પણ એવું બહાનું કે એ લોકોને ફડકો ન પડે !

બનવાજોગ છે કે તમે નરસિંહપુર ગયા ન હો, છતાં મારે ખાતરી તો કરવી જ પડશે.'

'જેવી આપની મરજી !' પેલાએ જરાય આનાકાની ન દેખાડી : 'અમને તો સાહેબનો વખત બરબાદ ન થાય એની ફિકર છે. અમારે મુસાફરોને ક્યાં ઉતાવળ હોય છે ?'

સ્લીમને જોયું કે 'મુસાફરો' પર પોતાની વાતની ખાસ અસર થઈ નથી. ઊલટાનું પોરો ખાવા મળ્યો હોય તેમ આનંદમાં આવી જઈને એ લોકો ઝાડનો છાંયો ગોતીને બબ્બે ચચ્યારના કુંડાળામાં બેસી જવા લાગ્યા. સ્લીમન ઘોડા પરથી નીચે ઊતરી કપડાં ખંખેરવા માંડ્યા.

'સા'બ, આગલા પડાવ પર પણ આવું જ બનેલું.' પેલાએ માથું ખંજવાળતાં ભોળાભાવે કહ્યું : 'કોઈ શંકા કરી એમને કચેરીમાં લઈ ગયા. વાતમાં કાંઈ માલ નીકળ્યો નહીં એટલે જવા દીધા !'

સ્લીમન તેની ચાલાકી પર ખુશ થયો. એ પોતાને કચેરીમાં જોઈ ગયો હશે એટલે જાણે કરીને સંભળાવે છે.

'તારું નામ શું ?'

'દુર્ગા... દુર્ગાસિંહ !' તેણે ગૌરવભેર ઓળખાણ આપી : 'રજપૂત છીએ... બાપદાદાઓએ ઘણી લડાઈઓ જીતી હતી !' કહીને તેણે સાહેબના ઘોડાની લગામ પકડી લીધી.

સ્લીમને એ બે વાર પાછળ જોયું. ઘોડેસવાર ટુકડી દેખાણી નહીં એટલે વખત વિતાવવા માટે આંબાના ઝાડ નીચે બેસીને એ લોકોને વાતમાં રોકી રાખવાની જરૂર લાગી.

બેસતી વખતે બ્રીચીસના ખિસ્સામાં રાખેલા ટોસ્ટ યાદ આવ્યા પણ એ લોકોની સામે ખાવાનું અજુગતું લાગ્યું. એટલે ભૂખ્યાં જ બેસી રહ્યા. એમને થવું ન જોઈએ કે સાહેબે એમનો પીછો પકડવા માટે ખિસ્સામાં નાસ્તો લઈને નીકળી પડ્યા છે !

આંબાના થડને ટેકે બેસીને સાહેબે થોડી આડીઅવળી વાતો કરી લીધા પછી એકે ચડી ગયા હોય તેમ આંખો મીંચીને બેસી રહ્યા. પેલા બધા અંદર ગપસપ કરતા હતા. એમની વાતચીતમાં ખાસ કાંઈ દમ નહોતો, કોઈ ઉચાટ પણ નહોતો. દૂર બેઠેલામાંથી કોઈક તો વળી ગીત લલકારતા હતા. આ બધામાંથી કોઈને ઉચાટ હોય તો એ પોતાને જ હતો !

‘ટટ્ટ પરસે કોઈ સામાન ઉતાર દો - ઉસકો ભી આરામ મિલે.’ મીંચેલી આંખે સ્લીમને દુર્ગાનો અવાજ સાંભળ્યો. ઘોડેસવારો ન આવ્યા એ માટે મનમાં તો એ દાઝે ભરાયેલા હતા.

‘સામ કાની ! રાકલન !’

અચાનક એ શબ્દો સાંભળ્યાયા અને સ્લીમનના કાળજે થથરાટી થઈ. હવે બીજા પણ એવા શબ્દો ઉચ્ચારીને વાતને આગળ વધારતા હતા. હિન્દુસ્તાની છોડીને આ લોકો એમની ભેદી ભાષા પર આવી ગયા ! સ્લીમને પરાણે આંખો બંધ રાખી - રખેને તેમની કીકીઓમાં આ ચાલાક લોકોનો શકનો ઓછાયો કળાઈ જાય !

મદ્રાસનાં ‘લિટરરી ગેઝેટ’માં ડૉક્ટર શેવરવુડે ફાંસીગરોની રામસી જબાનનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો તેમાંથી સ્લીમને કેટલાક શબ્દો ટપકાવી લીધેલા. આ લોકો બોલતા હતા એને મળતા જ એ શબ્દો હતા. કાન સરવા રાખીને સાંભળતા રહ્યા.

‘બર્સ’ એટલે રૂપિયા, ‘સેતક’ એટલે સોનું, ‘નાયામત’ એટલે માલદાર માણસ !

દરેક શબ્દો વિલિયમ સ્લીમનના ધબકારા વધતા જતા હતા. બસ, હવે નક્કી થઈ ગયું આ બદમાશો ઠગ જ છે !

ઘોડેસવાર ટુકડી આવી પહોંચી એટલે સ્લીમને હુકમ કર્યો : ‘આ બધાને ઘેરો ઘાલીને ઊભા રહી જાવ ! નરસિંહપુરની એક ધાડના મામલામાં એમને જબલપુર લઈ જવાના છે !’

એ સાંભળ્યું છતાં દુર્ગા કે એના સાથીઓના પેટનું પાણી હલ્યું નહીં, નરસિંહપુરની ધાડનો ઉલ્લેખ એમને ધરપત આપી જતો હતો. કોઈ પુરાવો મળતો નથી, કાંઈ થવાનું નથી એવી ટાઢકથી એ બેઠા હતા.

‘હુઝૂરસાહેબ ! હજુ આપણે અહીં જ બેસી રહેવાનું છે ? પાછા ફરવું નથી ! ધાડના મામલાની તપાસ કરી લો એટલે આપના દિલનું સમાધાન થઈ જાય !’ સ્લીમને તેની ઠાવકાઈ પર પીઠ થાબડવાનું મન થયું. હસીને તેણે એટલું જ કહ્યું : ‘હજુ એક પોલીસ ટુકડી પગપાળા આવવાની છે, પછી તમને બધાને જબલપુર લઈ જઈશ.’

‘ભલે સા’બ !’ કહીને દુર્ગા ફરી તેના સાથીઓ જોડે તડાકા મારવા બેસી ગયો !

સ્લીમન એ બધામાંથી કલ્યાણના ભાઈ મોતીને ઓળખી કાઢવા મથતા હતા, પણ સો જેટલાં માથાંમાંથી એને અલગ તારવી શક્યા નહીં, દુર્ગાને પૂછીને જાણી લેવાનું મન થયું. આમાં કોનું નામ મોતી છે ?

પણ એવી અધીરાઈ મૂર્ખાઈ પુરવાર થવાની વકી હતી. આવા ચાલાક બદમાશો

સાથે પનારો પડ્યા પછી એક છોટીસી ગલતી પણ બાજી પલટાવી નાખે !

સુકાઈ ગયેલા ટેસ્ટના ટુકડાને ચાવતાં ચાવતાં વિલિયમ સ્લીમને પોતાની અધીરાઈને કચડી નાખી.

✱

નમતા પહોરે નવ્વાણું જણાંની ટોળીની પાછળ ઘોડા પર બેસીને જબલપુરને રસ્તે આગળ વધતા સ્લીમન સાહેબ ઘેટાને દોરીને જતા ભરવાડ જેવા લાગતા હતા ! કોને ખબર, આ એકસોને અઢાણું હાથે કેટલી હત્યા કરી હશે ? કેવી ઠંડી ફૂરતાથી એના કાળજા ઘડાયા હશે ! દરેકના ચહેરા પર શરાફતનું આબાદ મહોરું મઢાયું છે. રોષ કે ભયની એક કરચલી સુધ્ધાં ઊપસવા નથી દેતા. અદબભેર હસતાં ગાતાં અને દિલ બહેલાવાતા જઈ રહ્યા છે. ઘોડેસવાર સૈનિકના મોં પર કંટાળો છે. પાયદળ પોલીસોની ચાલમાં વેઠનો અણસારો છે, પણ પેલા લોકો ઉત્સાહભેર આગળ વધી રહ્યા છે.

ચારેક કલાકની એ સફરમાં તેમણે પોલીસો અને સૈનિકોના દિલ જીતી લીધા ત્યારે એ બધાની નજરમાં તો સ્લીમન સાહેબ જ અપરાધી જેવા દેખાવા માંડ્યા : આવા ભલા અને ભોળા માણસો પર આરોપ મૂકીને સાહેબ એમને પજવી રહ્યા છે અને સાથે સાથે અમને પણ કૂચ મારે છે !

ગામમાં દાખલ થતાં જ જબલપુરના થાણેદાર તેમનું સામૈયું કરવા ઊભા હતા. એમની સલામના જવાબમાં સાહેબે હુકમ કર્યો : ‘જાવ, આ બધાને બેરેકમાં બેસાડી દો.’ પછી ઘોડા પરથી ઊતરીને થાણેદારના ‘કાનમાં ફૂંક મારી : ‘એમના સામાનનો કબજો લઈ લેજો. દરેકના નામ પૂછતા જજો અને મોતી નામના શખસને અલગ કોટડીમાં રાખજો.’

નવ્વાણું જણાનો એ સંઘ જેલના દરવાજામાં એટલી હોંશભેર દાખલ થયો કે જાણે કોઈ ધર્મશાળામાં રાતવાસો કરવા જતા હોય ! આટલી હદે ધરપત ધરાવતા એ જીવો પર સ્લીમનને તિરસ્કાર છૂટ્યો તેની સાથે વસંતસો પણ જાગ્યો : આ લોકો ખરેખર બેકસૂર પુરવાર થશે તો ?

‘રાત્રે હું પાછો આવું છું ?’ કહીને સ્લીમન સાહેબે બંગલે જવા ઘોડાની લગામ ખેંચી.

✱

મોતી અને કલ્યાણસિંહે પહેલી વાર આમને-સામને થયા ત્યારે નાનાભાઈ મોટાભાઈ સામે તિરસ્કારભરી નજરે જોઈ લીધું. ગોરા સાહેબની હાજરીમાં ગાળ દેવાની કે ઝઘડો કરવાની હિંમત ન ચાલી.

‘જો મોતી !’ મામલો હવે મારા હાથમાં છે.’ સ્લીમને સમજાવટની ઢબે કહ્યું : ‘સચ્ચાઈ સામેથી મોં ફેરવી લેવામાં કોઈ ફાયદો નથી. કલ્યાણસિંહનો આમાં કોઈ વાંક નથી. આ દેશમાંથી ઠગોને નાબૂદ કરવાનો મારો ફેસલો અફર છે.’

‘ઠગ !’ મોતીસિંહે પાછળ ફરીને જોયા વિના જ કહ્યું, ‘કોણ ઠગ ? કયા ઠગ ?’ સ્લીમન સાહેબ કાંઈક કહેવા જાય એ પહેલાં કલ્યાણસિંહ વચ્ચે ઊછળી પડ્યો : ‘સાહેબ, એ અજાણ્યા થવાનો ઢોંગ કરે છે... મેં એને લાખ સમજાવ્યો કે આપણા જેવાને એ ઘંધો શોભે નહીં. ચોરી કરવી સારી, પણ આવા ઘાતકી કામ... !’

‘તું ચૂપ રહે કલ્યાણ !’ સ્લીમને બાવડું પકડીને તેને રોક્યો, બેસાડી દીધો. પછી અવાજમાં કોઈ અજબ રણકો લાવીને મોતીને કહ્યું : ‘તું રજપૂત છો મોતી !’ રજપૂતો બહાદુર હોય છે, સાચું બોલતાં ડરતાં નથી. મારી સામે જોઈને જે કહેવું હોય તે કહે.’

થોડી વાર ખામોશી છવાઈ રહી. મોતી ડોક મરડીને પાછળ જોવા માગતો ન હોય તેમ જડવત્ ઊભો હતો. સ્લીમને સબૂરી રાખી છતાં પેલો પીગળ્યો નહીં ત્યારે એ ઊભા થયા. ગોળ ફરતાં ફરતાં મોતીની સામે આવ્યા. મોતીએ માન્યું કે હમણાં જ જડબા પર થપાટ પડશે. ભયના આંચકા સાથે તેની ડોક ઊંચી થઈ અને ગોરા સાહેબની નજર સાથે નજર ટકરાણી.

જે આંખોમાંથી ક્રોધ અને તિરસ્કારની ધારણા રાખી હતી, ત્યાં દયા અને કરુણા જ દેખાયાં ત્યારે મોતીનો ચહેરો ઝંખવાણો પડી ગયો. નજર તારવી લેવાની ઇચ્છા થઈ પણ કોણ જાણે કેમ, મન પર કાબૂ ગુમાવી બેઠા હોય તેમ એ ગોરાસાહેબના સૌમ્ય ચહેરા સામે જોતો જ રહ્યો, તેની પાંપણો મટકું મારવાનુંય ભૂલી ગઈ !

‘મોતી, તું મને સાથ આપીશને ?’ શુદ્ધ હિન્દુસ્તાનીમાં ભારોભાર મીઠાશ સાથે અને વિશ્વાસ સાથે સવાલ પુછાયો, મોતીએ તે સાંભળ્યો, એના ભીતરની આરપાર ઊતરી ગયો અને એની આંખો ઝૂકી ગઈ, ડોકું નમાવીને તેણે હાં પાડી દીધી.

કલ્યાણસિંહ અને થાણેદારને તાજજુબી થઈ. ખુદ મોતીને પણ પોતાની સંમતિ માટે અચરજ થયું, છતાં સ્લીમન સાહેબ એટલા સ્વસ્થ હતા – જાણે એમને પૂરેપૂરો ભરોસો હોય કે મોતી સાથે આપવાનો જ છે.

‘તો ચાલ આગળ !’ એટલું જ કહ્યું અને મોતીએ પગ ઉપાડ્યા. પણ કમરાની બહાર નીકળતી વખતે એ થોભ્યો અને સાહેબ સામે જોયું ત્યારે પેલા બંનેને થયું કે એ ફરી જવાનો...

‘સાહેબ, સાથે કોશ-કોદાળી લેવા પડશે.

‘એ તૈયાર જ રાખ્યા છે.’ સ્લીમને આત્મવિશ્વાસનાં સ્મિત સાથે કહ્યું ‘સિપાઈઓને મેં પહેલેથી જ કહી દીધું છે.’

શું તમને આટલી હદે ખાતરી હતી ? એવા વિસ્મય સાથે મોતીએ સાહેબ સામે જોયું અને ફરી ચાલવા માંડ્યું.

*

શુદ્ધ ચૌદશની ચાંદની રાત હતી. બધા જ પગે ચાલતા હતા. સ્લીમને જાણે કરીને ઘોડો સાથે લીધો નહોતો. શરીરમાં થાકને બદલે અનોખી તાજગી વરતાતી હતી. મોતી

ઝડપભેર પગલાં ઉપાડતો હતો, એની ઝડપમાં એક પ્રકારની ઉત્તેજના હતી, મનનો બોજ ઉતારી નાખવાની અધીરાઈ હતી.

લુકણાદુન પહોંચ્યા ત્યારે મધરાત થવા આવી હતી, ગામ વટાવીને પાદરના એક આંબાવાડિયા પાસે મોતી ઊભો રહી ગયો. કોઈ ભેદી જગ્યાએ આવ્યા હોય તેમ શ્વાસ રોકીને બધા મોતીની સામે જોવા લાગ્યા. એ કાંઈક અકળામણ અનુભવી રહ્યો છે એમ સ્લીમનને લાગ્યું. પવન પડી ગયો હતો અને સન્નાટાને કારણે અજવાળી રાત હોવા છતાં પણ કોઈ ગેબી ભય સૌના મન પર તોળાઈ રહ્યો.

‘ક્યાં ?’ સ્લીમને એકાક્ષરી સવાલ કર્યો.

મોતીએ સાહેબની સામે જોયું અને કપાળ પરથી પસીનો લૂછી મૂંગામૂંગા જ પગ ઉપાડ્યા. હવે પગમાંથી જોશ ઓસરી ગયું હોય તેમ ચાલવામાં એને બળ પડતું હતું.

થોડે આગળ જઈને તે ફરી અટક્યો. ધરતી પર નજર ખોડીને ચૂપચાપ ઊભો રહ્યો. સ્લીમન તેની દરેક હિલચાલને અધ્ધર શ્વાસે નિહાળી રહ્યા હતા. મોતી નીચો નમ્યો, માટી પર હાથ ફેરવીને તેણે સાહેબ તરફ ઊંચું જોયું : ‘અહીં ખોદાવો !’

બોલતાં બોલતાં એનો કંઠ રૂંધાયો અને એ ત્યાં જ બેસી પડ્યો.

સ્લીમને ઇશારત કરી અને સિપાઈઓ કોશ-કોદાળી લઈને ખોદવા માંડ્યા. થાણેદાર કલ્યાણસિંહ અને સ્લીમન સાહેબ ખોદાતી જમીન પર નજર ખોડીને પૂતળાની જેમ ઊભા હતા. મોતી નીચું ઘાલીને બેઠો બેઠો અંગૂઠાના નખથી ભોંય ખોતરતો હતો.

એ માત્ર ખાડો જ ખોદતો નહોતો, સેંકડો વરસોથી અસ્તિત્વ ધરાવતા ઠગોની નાબૂદી માટે ઘોર ખોદાઈ રહી હતી સ્લીમનની નજર સામે !

‘તમારા સિપાઈઓને ખોદતા આવડતું નથી !’ લુખ્ખું હસીને મોતીએ સ્લીમન સામે જોયું : ‘આ કામમાં અમારા લુધાઓ બહુ પાવરધા હોય છે.’

‘મને ખબર છે !’ સ્લીમને સામું હસીને કહ્યું ત્યારે મોતીને અચરજ થયું : ‘જે વાતની દેશી લોકોનેય ઓછી ખબર છે તે આ ગોરા સાહેબ ક્યાંથી જાણી ગયા ?

બસ... બસ !’ મોતીએ હાથ ઊંચો કરીને સિપાઈઓને રોક્યા : ‘હવે ધીમે ધીમે માટી ખસેડો...’

સિપાઈની સાથે કલ્યાણ અને થાણેદાર પણ વાંકા વળી ખાડામાંથી માટી ખસેડવા લાગ્યા. સ્લીમન સાહેબના શ્વાસની ગતિ વધતી જતી હતી, છાતી પર હથોડા પડતા હોય એમ એ હાંફતા હતા. ઉત્તેજનાથી શરીરના સાંધા ભીના થવા માંડ્યા હતા.

ત્યાં માટી ખસેડતો એક સિપાઈ ચીસ પાડી ખાડાથી દૂર ઊછળી પડ્યો. બધાના હાથ આંચકા સાથે રોકાઈ ગયા. સ્લીમન ચોંક્યા : ‘શું થયું !’ કહીને ખાડામાં ગોઠણભેર બેઠા. ધીમે ધીમે એમની આંખો પહોળી થવા લાગી, હોઠ ભિડાવા માંડ્યા, જડબાં તંગ થતાં કપાળની નસો ઊપસી આવી. લડાઈમાં અનેક મડદાં જોઈ ચૂકેલા સ્લીમન સાહેબને એક અર્ધનગ્ન લાશનો ચહેરો જોતાં કમકમાં આવવા લાગ્યાં !’ પેલા સિપાઈનો હાથ મડદાનાં મોં પર અડકી ગયો હોવાથી છળીને એ ઊછળી પડેલો તેનો હવે ખ્યાલ આવ્યો. મોતી

હલ્યાચાલ્યા વગર સૂનમૂન બેસી જ રહેલો.

ગોઠણમાં કળ વળી ગઈ હોય તેમ સાહેબ જોર કરીને ઊભા થયા : 'લાશને બહાર કાઢો.'

કાંપતા હાથે અને ફફડતા કાળજે બધાએ ભેગા થઈને મડદું ઊંચક્યું. ખાડાની બહાર કાઢીને જમીન પર મૂક્યું ત્યારે સ્લીમન સાહેબને ખબર પડી કે નીચે બીજી લાશ પણ છે !

'આ તો કોઈ ઓરત લાગે છે !'

'હા સા'બ' મોતી ઘોઘરા અવાજે બોલી ગયો : 'હજુ ત્રીજી લાશ પણ અંદરથી નીકળશે !'

મોતીનું કહેવું સાચું ઠર્યું. ત્રીજી લાશ પણ ખાડામાંથી નીકળી.

સ્લીમન વિચારે ચડી ગયા : છેલ્લી ઘડી સુધી આ બિચારાઓને ખબર નહીં હોય કે પીઠ પાછળથી મોત એમના પર ત્રાટકવાનું છે. ઠગોએ તેમને વાતોમાં કે ગાન-તાનમાં તલ્લીન કરી દીધા હશે, પેલા દુર્ગાએ લાગ જોઈને ઝીરણી આપી હશે. બબ્બે-ત્રણત્રણ ઠગો આ બેકસૂર મુસાફરો પર તૂટી પડ્યા હશે. રૂમાલથી એમના શ્વાસ રૂંધી નાખ્યા હશે. ઠડે કલેજે એમની લાશોને ઊંચકીને ખાડામાં ગોઠવી હશે. હસતાં-ગાતાં એ લાશો પર માટી ધરબી દીધી હશે. પછી પોતાના ઘાતકી કામ પર હરખાતા અહીં જ રાત ગુજારી નાખી હશે. કોને ખબર પડવાની હતી કે આ જમીનમાં ત્રણ જીવ કમોતે મરીને દફનાવાઈ ગયા છે !

સ્લીમને એક ધુજારી અનુભવી. કદાચ પોતે ઊભા છે એની નીચે પણ લાશ નહીં હોય એની શું ખાતરી ? આ કલ્યાણ, થાણેદાર સિપાઈઓ અરે ખુદ મોતી બેઠો છે એ

જમીનના ગર્ભમાં અનેક મડદાં દટાયેલા નહીં હોય એ કોણ કહી શકવાનું હતું ? વરસોથી સદીઓથી આ ઘાતકી ધંધો ધરમને નામે ચાલી રહ્યો છે - કોઈ એમને રોકવાવાળું નહીં, ટોકવાવાળું પણ નહીં !

'પણ એ નરાધમોએ ઓરતનેય છોડી નહીં ?' સ્લીમન મોટેથી બબડ્યા ત્યારે મોતીએ ઊંચે જોયું : સાહેબ શું એને પૂછી રહ્યા હતા ?

તેને નિસાસો નાખવાની રીતે કહ્યું : 'સા'બ, કોઈને જીવતા રહેવા દેવાનો નિયમ નથી. મુસાફરો સાથે કૂતરો હોય તો એને પણ ખતમ કરવામાં આવે છે - ગંધ પારખનારું એ મૂંગુ જનાવર ચાડી ખાઈ જાય તો ?'

'અહીં... આટલામાં બીજા કોઈ દટાયા છે ખરા ?'

મોતીએ માથું હલાવીને ના પાડી : 'આ ત્રણ જણાં જ હતાં. નજીકના ગામના જ હશે... બહુ માલમત્તાય મળેલી નહીં.'

કામ પતાવીને પાછા ફરી વખતે સ્લીમનનું દિલ ઉછાળા મારતું હતું. પાંચ વર્ષથી જેનો પુરાવો મેળવવા માટે દિવસ-રાત પરિશ્રમ કરતાં હતા તેનું પહેલું ફળ આ ચાંદની રાતે અણધાર્યું જ તેમને સાંપડ્યું હતું ! એક નવી દિશા ઊઘડી રહી હતી...

*

અઢાવીસ ઠગોને ફાંસી અને બાકીના સિત્તેરને સખ્ત કેદની સજા !' અદાલતે ચુકાદો આપ્યો ત્યારે સ્લીમને ઠગ સરદાર દુર્ગા સામે જોયું, પણ એ તો નફકરું હસતો હતો : શું કામ ?

સ્લીમને તેને ઘણો સમજાવેલો : 'તારા બધા જ અપરાધોનો એકરાર કરી દે. તમારી ટોળી સામેના પુરાવા મોજૂદ છે. તમે ફાંસીની સજામાં છટકી નહીં શકો... મને તારી બધી જ વાત ખુલ્લા દિલથી કહી દે બીજી ઠગ ટોળીઓ ક્યાં છે ? એના સરદાર કોણ છે ? તારે ફક્ત આંગળી ચીંધવાની છે. બદલામાં કદાચ ફાંસીમાંથી ઊગરી જઈશ.'

પણ દુર્ગા જરાય પીગળ્યો નહીં : 'ફાંસીની મને બીક નથી, બધું જ દેવીની મરજીથી થાય છે. અમારી કોઈ ભૂલ થઈ હશે, શુકન જોવાનું ચૂક્યા હશે - નહીંતર આટલાં વરસમાં તમારા જેવા કંઈક ગોરા સાહેબને હાથતાળી આપી છે અમે !'

ફાંસીની સજા સાંભળ્યા છતાં દુર્ગાના ચહેરા પર એવી જ મક્કમતા જોઈને સ્લીમનને તાજજુબી થઈ. તેને પેલી વિધવા યાદ આવી ગઈ જે પતિની પાછળ સતી થવાની જીદ લઈને બેઠેલી હતી. અને આખરે જીત મેળવીને જ જંપેલી ! ધર્મનું ઝનૂન માણસને કેટલી હદે નિર્દય અને નિર્ણય બનાવી શકે છે !

આખા તાલુકામાં હાહાકાર મચી ગયો. ગોરાસાહેબ માટે રૈયતનું માન અનેકગણું વધી ગયું. આજ સુધી સ્લીમનની ધૂન પર હસીને એમને 'ઠગીસાહેબ' કહેનારાઓને કાન પકડવાનો વારો આવ્યો. કારણ કે ફાંસીએ ચડાવેલા અઢાવીસમાં એક પોલીસ અધિકારી હતો અને એક સરકારી કાસદ (સંદેશાવાહક) પણ ભળેલો હતો. પહેલાને કારણે ઠગોને

સલામતી સાંપડતી અને બીજા મારફત બાતમી મળતી રહેતી !

મોતીને સાહેબે માફી અપાવી દીધી.

‘જો ફરી આ રસ્તે ક્યારેય ડગ ભરતો નહીં !’ શિખામણ આપીને તેમણે મોતીને કહેલું : ‘તારે થોડો વખત મારી સાથે રહેવાનું છે – મને રામસી જબાન શીખવવા માટે !’

‘ભલે સાહેબ...’ મોતી હવે સ્લીમન સાથે છૂટથી બોલતો થઈ ગયો હતો : ‘આપ ખરેખર આખા મુલકમાંથી ઠગોને નાબૂદ કરવા માગો છો ?’

‘અલબત્ત એ કામ પૂરું કર્યા વગર હું જંપવાનો નથી.’

સાંભળીને મોતી ચૂપ રહ્યો એટલે સ્લીમને પૂછ્યું : ‘પણ મોતી, તેં આ સવાલ શા માટે કર્યો ?’

‘માફ કરજો સાહેબ !’ મોતી બોલતાં બોલતાં અટકી ગયો. પછી નીચું જોઈને ઉમેર્યું : ‘એ માટે એક જનમ તમને ઓછો પડશે. સાત જનમ લેવા પડશે.’

સ્લીમને જાણ લાગી. એક મામૂલી માણસ પોતાને આવું સંભળાવી જાય !

પણ તેમણે સ્વસ્થતા ગુમાવી નહીં, ગુસ્સે થયા વિના જ કહ્યું : ‘તું તો સાત જનમની વાત કરે છે મોતી ! હું તો અર્ધા જનમમાં આ કામ આટોપી લઈ અને બાકીની જિંદગી મારા દેશમાં જઈને શાંતિથી વિતાવીશ.’

માતાને સાહેબના બોલવા પર હસવાનું મન થયું પણ એ હસ્યો નહીં.

૭૬

‘હું...હું...હું !’ બિછાનામાં સૂતેલી અઝીમાના બદન પર અમીરની આંગળીઓ ફરતી ફરતી એક જગ્યાએ અટકીને અટક્યાળો કરવા લાગી ત્યારે આંખો ઉઘાડ્યા વગર પેલીએ મીઠો વિરોધ કર્યો : ‘સવારની આ ખુશનુમા હવામાં બેઘડી તો નિરાંતે ઊંઘવા દે.’

‘મેરી જાન !’ અમીરે અડપલું અટકાવ્યા વિના કહ્યું : ‘સવાર ઊંઘવા માટે નથી હોતી.’

‘તો...’ હોઠ મરકાવીને મીંચેલી આંખે તેણે પૂછ્યું : ‘સવાર શેના માટે હોય છે ?’

‘પ્યાર કરવા માટે !’ કહીને અમીરે હાથની ભીંસ વધારી. ઝણઝણાટી અનુભવતી અઝીમાએ હોઠ પર દાંત દાબી દીધો, છતાં આંખો ન ઉઘાડી : ‘હું...હું...હું...આટલા જોરથી નહીં.’

‘અરજા...’ કહીને અમીરે હાથ હઠાવી તો લીધો પણ એ બીજા અંગ પર મૂકવા માટે જ !

અઝીમાને એ વધુ ગમ્યું : ‘સવાર અને રાત પ્યાર કરવા માટે છે તો પછી બપોર ?’

આનો જવાબ આપવા માટે અમીર અઝીમાના માથા પર ઝૂક્યો અને રતૂમડા ગાલ પર હોઠ ચાંપી દેતા કહ્યું : ‘બપોર પણ એ માટે જ !’

‘નહીં... નહીં !’ અઝીમાએ છટકવા માટે જોર અજમાવ્યું : ‘જાલીમ... મારા ગાલનો મુરબ્બો કરી નાખીશ તું !’

‘મુરબ્બા કરતાંય એ વધુ મીઠા લાગે છે !’

અઝીમા તરફડતી વિરોધ કરતી રહી : ‘જરાક તો વિચાર કર... પેલી નોકરાણી ગાલના ડાઘા જોઈને છાનીછાની હસ્યા કરે છે ત્યારે મારે શરમમાં મરી રહેવું પડે છે.’

તો તો મારે બીજા ગાલે પણ નિશાન કરવા પડશે.’ અમીરે તેની હડપચી પકડીને ડોક ફેરવવા જોશ અજમાવ્યું, પણ એ અરસામાં અઝીમાને લાગ મળી ગયો. બંને હથેળીથી તેણે મોં ઢાંકી દીધું : ‘જાવ હઠો અહીંથી... હવે બુઢા થયા.’

‘એય !’ અમીરે તેનો કાન મસળ્યો : ‘સવારના પહોરમાં ગાળ દે છે ! મને બુઢો કહે છે ?’

‘એક વાર નહીં, સાત વાર બુદ્ધા !’ અઝીમા કાન છોડાવીને બિછાના પર છાતી દબાવીને સૂઈ ગઈ : ‘મને તો હવે પસ્તાવો થાય છે.’

‘પસ્તાવો !’ પીઠ પર મુક્કી મારતાં અમીરે પૂછ્યું : ‘શેનો પસ્તાવો – મારી સાથે શાદી કરવાનો ?’

‘ના !’

‘તમને સફરે ન જવા દેવા માટે !’ અઝીમાએ બંને પગ હલાવતાં કહ્યું : ‘વરસમાં છ મહિના બહાર રહેતાં ત્યારે આટલો ત્રાસ વેઠવો ન પડતો... મરદ ઘરમાં બેસી રહે તો બીબીનું આવી બને એ મને હવે સમજાયું !’

‘એમ !’ કહીને અમીરે અઝીમાના વાંસા પર માથું ટેકવી દીધું : ‘તારી જેમ મનેય પસ્તાવો થાય છે !’

‘શેનો ?’

‘આવી ખૂબસૂરત બીબી ઘરમાં હોવા છતાં જુવાનીના દિવસો રઝળપાટમાં વેડફી નાખ્યા એનો વસવસો થાય છે.’

‘એટલે હવે બુદ્ધા થઈ ગયા એ વાત કબૂલને ?’ અઝીમાએ વાંસો ઉછાળી અમીરનું માથું હલબલાવ્યું.

બુદ્ધા થવાનું બીજીવાર મારેલું મેણું આકરું લાગ્યું હોય તેમ અમીરે બંને હાથે જોર અજમાવી અઝીમાને ચત્તી સુવડાવી દીધી : ‘તને હમણાં જ બતાવી આપું છું કે હું કેટલો જુવાન છું !’

‘નહીં રે નહીં !’ અઝીમાએ સામે બળવો કરવા માટે બંને પગ ગોઠણથી વાળી લીધા. પણ અમીરના શરીરમાં ઉત્તેજનાના પુર ઊમટ્યાં હતાં. ધાર્યું કરીને જ રહેવાનું ઝનૂન ચડ્યું હતું.

પણ અણધાર્યાં જ કમરાનાં બારણાં પર ટકોરા થયા : ‘માલિક !’ નોકરનો અવાજ સંભળાયો.

અઝીમાના ખભા પરથી અમીરના હાથ આંચકા સાથે હઠી ગયા. મોં બગાડીને તે બબડ્યો : ‘બેવકૂફ અત્યારે જ બારણું ખખડાવ્યું !’ કહેતો એ ઢોલિયા પરથી નીચે ઊતર્યો. અઝીમાને તેની હાલત પર હસવું આવ્યું. અંગૂઠો દેખાડીને એને ખીજવ્યો : ‘કેમ અજમાવી લીધું જોર !’

હોઠ કરડતો અમીર દરવાજા તરફ જવા લાગ્યો ત્યારે ફરી પીઠ પર અઝીમાનું મેણું અફળાયું : ‘હવે બિચારા નોકર પર ગુસ્સો ન ઠાલવતા.’

બારણું ઉઘાડતાં પહેલાં અમીરે કમરાનો પરદો પહોળો કરી લીધો જેથી અઝીમાનો મલાજો જળવાઈ રહે.

પરદાની પેલી બાજુ થતી વાતચીત અઝીમાને કાને પડી.

‘શું છે ?’ અમીરે નોકરને અણગમા સાથે પૂછ્યું : ‘બારણાં ખટખટાવવાની કેમ જરૂર પડી ?’

‘બેઅદબી માફ માલિક !’ નોકરનો અવાજ સંભળાયો : ‘આપને મળવા માટે બે આસામી આવ્યા છે.’

‘અત્યારના પહોરમાં મળવા આવ્યા ?’ અમીર વધુ નારાજ થયો : ‘કોણ છે – શું કામ આવ્યા છે ?’

અઝીમાને અચરજ તો થયું. જાલોન ગામમાં અમીર હવે મોટો માણસ ગણાવા લાગ્યો હતો. નાનાં-મોટાં કામ માટે ઘેર મુલાકાતીઓ આવતા રહેતા. છતાં સૂરજ ઊગતાં પહેલાં મળવા આવનારાઓ કોઈ ખાસ કામે આવ્યા હોવા જોઈએ તેમ અઝીમાએ માન્યું. પોતાના શૌહરના માન-મરતબા માટે અઝીમાએ મગરૂરી અનુભવી. પરદા પાછળ વાતચીત સાંભળવા માટે એ બિછાનામાંથી ઊભી થઈ.

‘માલિક, એ લોકો શું કામ આવ્યા છે એ તો કહ્યું નહીં.’ નોકર બોલતો સંભળાયો : ‘પણ ટિહરી ગામથી આવ્યા છે એટલું કહ્યું છે.’

‘ટિહરી ગામથી !’ અમીર હેબતાઈ ગયો હોય તેમ બોલ્યો એ અઝીમાના ધ્યાન બહાર રહ્યું નહીં. ત્યારે પછી તેણે નોકરને બહુ ધીમેથી કાંઈક પૂછ્યું અને કાંઈક કહ્યું એ અઝીમાના સાંભળવામાં આવ્યું નહીં.

નોકર ચાલ્યો ગયો અને અમીરે પરદો હઠાવ્યો ત્યારે એનો ઊતરી ગયેલો ચહેરો જોઈને અઝીમા ચોંકી ગઈ : ‘કોણ આવ્યું છે ?’

‘હશે કોઈક !’ એમ કહેતો અમીર આડું જોઈ ગયો. પણ અઝીમાએ ત્રાંસી નજરે તેના ચહેરા પર વધતી જતી ફિકાશ નીરખી લીધી. ધણીના ધંધાદારી મામલામાં માથું મારવાનું ઠીક ન લાગ્યું એટલે એ ચૂપચાપ બીજા કમરામાં ચાલી ગઈ.

‘એ જ લોકો હોવા જોઈએ.’ અમીર મનમાં બબડ્યો : ‘શેખ નસરુદ્દીનના પેલા બેય બુઝર્ગ દોસ્તો... ટિહરીથી છેક અહીં સુધી તલાશ કરવા આવી ચડ્યા હશે ? એક વરસ પહેલાં મારી સાથે સફરમાં જાલોન આવવા નીકળેલો શેખ પાછો કેમ ન ફર્યો એ પૂછવા આવ્યા હશે ! મેં પણ બેવકૂફી કરી !’

અમીરને પોતાની જાત પર ગુસ્સો ચડ્યો : પોતાનું નામ-ઠામ અને ગામની સાચી બાતમી આપીને શેખને સફરમાં સાથે લેવાની શી જરૂર હતી ? એ વખતે વિચાર ન આવ્યો કે જાલોનના રાજાને મોતી વેચવા ગયેલા એ શેખ પાછો નહીં ફરે તો તેની તલાશ કરનાર સૌ પહેલાં પોતાની પાસે જ આવશે ? હવે એને કઈ રીતે પાછા વાળવા ?

અમીરમાં રહેલો ઠગ ફરી સળવળવા લાગ્યો : હોઠ સાજા તો ઉત્તર ઝાઝા ! મોં છુપાવવાથી મુશ્કેલી દૂર થતી નથી. તેને તો હિંમતથી બાથ ભીડીને મસળી નાખવા પડે છે. બુદ્ધાઓને મૂરખ બનાવવામાં શું મોટી વાત છે ?

અને અમીરે મહેમાનો માટે ઝટપટ નાસ્તો તૈયાર કરવાની અઝીમાને હાંક મારી પછી પોતે નીચે જવા માટે ટાપટીપ કરવા લાગ્યો.

✱

‘સુભાન અલ્લાહ ! આપ ?’ દીવાનખાનામાં બેઠેલા મહેમાનોને ઉમળકાભેર આવકાર આપતો અમીર અદબથી બંનેને ભેટી ભેટ્યો : ‘નોકરે આપના નામ ન આપ્યાં એટલે હું તો અનુમાન જ કરતો રહ્યો કોણ આવ્યું હશે ? નહીંતર નીચે દોડી આવત !’ હકીકતમાં તો અમીરને એ બંનેના નામની જાણ જ નહોતી.

‘અઝમલખજાને હું એ જ કહેતો હતો !’ બેમાંથી એક બુઝર્ગ હતો તેણે શરૂઆત કરી : ‘અમીરમિયાં આપણને જોતા વેંત જ ઓળખી કાઢશે. શરીફ માણસો એમ કાંઈ ભૂલી જતા નથી.’

અમીરને પરાણે નમવું પડ્યું. પોતાને લોકો શરીફ કહીને મેણું મારે છે કે શું ? ‘શરીફ બરીફ તો ઠીક છે !’ તેણે વિવેકથી કહ્યું : ‘તમારા જેવા બુઝર્ગોની દુઆથી ગામમાં આ એક ઘર અને બે-ચાર માણસોમાં થોડી ઈજ્જત ધરાવું છું.’

‘રહેવા દો મીર સા’બ !’ હવે અઝમલે બોલવા માંડ્યું. ‘તમે અમને બનાવવાની વાત ન કરો.’

‘બનાવવાની ?’ અમીર સહેજ થોથવાયો : ‘આપ આ શું કહો છો ?’

‘અમે બરાબર કહીએ છીએ.’ પેલાએ ઠાવકાઈથી સમજાવ્યું : ‘તમારી અસલિયતથી હવે અમે અજાણ નથી. ગામમાં કોઈ માણસ એવો નથી કે જે તમને ઓળખતો ન હોય, સરાઈમાં ઉતારો કરીને આપના વિશે કારભારીને પૂછપરછ કરી ત્યારે એ અમારી વધુ સારી રીતે સરભરા કરવા માંડ્યો. કહેવા લાગ્યો કે તમે અમીરમિયાંના પહેચાનવાળા છો ! આ સરાઈ બાંધવામાં એનો ઘણો ફાળો છે.’

‘એટલે તમે સરાઈમાં ઉતારો રાખીને જ મળવા આવ્યા ?’ અમીરે બનાવટી અચંબો દેખાડ્યો : ‘આપે એમ માની લીધું હશે કે આ બિચારા સિપાઈને ત્યાં ઠહેરવાની સગવડ નહીં હોય...’

‘એ શું બોલ્યા ?’ બુઝર્ગ નાદીરઅલી કહેવા લાગ્યો : ‘તમારી હેસિયતથી અમે અજાણ્યા થોડા છીએ... ઉતારો અહીં જ રાખવાના હતા, પણ સાથે બીજા ચારપાંચ મુસાફરો હતા એટલે ઠીક ન લાગ્યું.’

અમીર વિચારમાં પડી ગયો. એમની સાથે બીજા કોણ હશે એ કઈ રીતે પૂછવું તેની ગડમથલમાં હતો ત્યાં પેલા અઝમલે સામેથી જ કહી દીધું, ‘કાપડની ખરીદી માટે અમે સફરે નીકળ્યા હતા. પાછા ફરતાં જાલોન આવ્યું એટલે તમે યાદ આવ્યા. અમારી સાથેના એક ઝવેરીને થોડો માલ ખરીદવો હતો એથી અર્ધા દિવસ માટે મુકામ કર્યો.’

ઝવેરી ! અમીર ચમક્યો, એ પામી ગયો કે આ લોકો મૂળ મુદ્દા પર આવતા પહેલાં ફાલતુ વાતો કરી રહ્યા છે. એ પૂછે તે પહેલાં જ પોતે જ શરૂઆત કરી દેવી એમ નક્કી કર્યું અને તેણે સિફતથી વાત પૂછી લીધી.

‘અરે હાં, ઠીક યાદ કરાવ્યું.’ અવાજમાં થોડો સરખો ફડકો વરતાવા દીધા વિના એ બોલ્યો, ‘તમારા પેલા શેખ નસરુદીનનું શું થયું ?’

સાંભળીને પેલા બંને ચોંક્યા. ડઘાઈ ગયા હોય તેમ એકબીજા સામે બાઘાની જેમ

જોવા લાગ્યા. અમીર તેની હાલત સમજી ગયો છતાં અજાણ્યો રહ્યો.

‘તમારા એ શેખ બહુ ભલા માણસ નીકળ્યા.’ ફરી એ પેલા બંને પોતાની સામે જોવા લાગ્યા એટલે તેણે કહેવા માંડ્યું : ‘મેં તેમને સમજાવી જાલોન આવવા તૈયાર કર્યા અને અર્ધ રસ્તેથી એ વિખૂટા પડી ગયા.’

‘વિખૂટા ગયા ?’ પેલા બંને એકસાથે બોલી ઊઠ્યા.

‘કેમ, તમને એણે વાત કરી નથી ?’ અમીરે બનાવટ ચાલુ રાખી : ‘જાલોનને સાત-આઠ દિવસનું છેટું હતું ત્યારે રસ્તામાં કેટલાક વેપારીઓ જેવા દેખાતા મુસાફરો મળ્યા. શેખને તેમણે કહ્યું કે શિવપુરીના રાજાના પાટવીકુંવર પરણાવાનો છે. અમે લોકો ત્યાં ઊંચી કિંમતનું કાપડ વેચવા જઈ રહ્યા છીએ. અમારી સાથે ચાલો તો તમનેય સારો ફાયદો થાશે.’

અમીર જાણે કરીને ત્યાં અટક્યો ત્યારે પેલા બંને, ‘પછી શું ?’ એવી નજરે તેની સામે જોવા લાગ્યા. અને તેણે આગળ ચલાવ્યું :

‘મેં શેખજીને ઘણું સમજાવ્યા, અજાણ્યા માણસોની વાત પર ભરોસો ન કરો. કોને ખબર, એ લોકો તમને સાચું કહી રહ્યા છે કે જુઠું ? પણ શેખે મારી વાત માની નહીં. કદાચ પેલાઓએ જ તેમને મારી વિરુદ્ધ ચડાવ્યા હશે... જે હોય તે પણ જાલોનનો રસ્તો છોડી એ શિવપુરી તરફ ઊપડી ગયા.’

પેલા ફરી એકબીજાની સામે જોવા લાગ્યા.

‘તમે બંને ખામોશ કેમ છો ? તમારા ચહેરા પરથી લાગે છે કે કાંઈક અજુગતું બની ગયું છે...’ પછી અવાજમાં ઉચાટ ભેળવીને ઉમેર્યું : ‘મને પેલા લોકો બહુ સારા માણસો નહોતા લાગતા.’

‘તમારું અનુમાન સાચું પડ્યું.’ નાદીરઅલીએ નિસાસો નાખ્યો : ‘શેખે તમારી વાત માની હોત તો સારું થાત...’

‘કેમ...’ અમીરે વસવસો દેખાડ્યો : ‘શું એ લૂંટાઈ ગયાં ?’

‘ખુદા કરે એટલેથી જ પત્યું હોત તો સારું થાત...’ અઝમલ ગળગળા અવાજે બોલ્યો : ‘આ તો કાયમને માટે અમે એને ગુમાવી બેઠા.’

‘હું !’ અમીર ગાદી પરથી અર્ધો ઊભો થઈ ગયો : ‘કાયમને માટે ગયા ? ત્યારે તો નક્કી એ લૂંટારુંઓ જ હોવા જોઈએ... એમની લાશ ક્યાંથી મળી ?’

‘લા...શ ?’ નાદીરઅલીએ વધારે મોઢે નિસાસો ઠાલવ્યો : ‘એમનો પત્તો જ લાગ્યો નહીં.’

‘શું વાત કરો છો ?’ અમીરે ધ્રૂજી ઊઠવાનો દેખાવ કર્યો : ‘તો તો...’ એ અટકી ગયો.

‘તો તો શું ?’ પેલા બંનેએ સાથે જ સવાલ કર્યો : ‘કહો અમીરમિયાં, અટકી કેમ ગયા ?’

‘મને વહેમ છે કે પેલા લૂંટારુંઓ નહીં, પણ ઠગ હોવા જોઈએ.’

‘અમને પણ એવો જ વહેમ છે !’

સાંભળીને અમીર ફરી ચોંક્યો. આ લોકોને એવો વહેમ ક્યાંથી પડ્યો ?

‘તમને વહેમ પડવાનું કારણ ?’ જરાક આવેશ સાથે આમ પુછાઈ ગયું.

પણ પેલા બંને હજુ સ્વસ્થ જ હતા. અઝમલે જવાબ આપ્યો : ‘તમે પણ સાંભળ્યું તો હશે એક અંગ્રેજ સાહેબે ગયા વરસે સો બદમાશોની એક ટોળીને ગિરફતાર કરેલી. એ લોકો ઠગ નીકળ્યા. મુસાફરોને મારીને એમને ખાડામાં દફનાવી દીધા હતા, અંગ્રેજ સાહેબે એમની લાશ ખોદાવી ત્યારે ખબર પડી !’

‘ઓ...હ !’ અમીરને આંચકો લાગ્યો હોય તેમ ઉદ્ગાર નીકળી ગયો પણ તરત જ તેણે જાત સંભાળી લીધી : ‘શું નામ કહ્યું એ અંગ્રેજ સાહેબનું ?’

‘કાંઈક સુલેમાન જેવું નામ છે.’

‘સુલેમાન !’ અંગ્રેજનું નામ આવું હોય તે અમીરના માનવામાં ન આવ્યું.

‘નહીં સલીમાન જેવું કાંઈક છે.’ અઝમલે સુધારો સૂચવ્યો.

‘જે હોય તે !’ અમીરે વાતનો અંત લાવવા કહ્યું : ‘એ માણસ ખરેખર કાબેલ હોવો જોઈએ. નહીંતર જુઓને, આપણે ઠગોની વાત ઘણી સાંભળી છે પણ ક્યારેય કોઈ ઠગ પકડાયાનું જોયું છે ખરું ?’

એ જ વખતે નોકર નાસ્તો અને કાવો લઈ આવ્યો અને અમીરે નિરાંતની શ્વાસ લીધો : ચાલો મુશીબત ટળી.

અર્ધા કલાક લગી નાસ્તા સાથે આડીઅવળી વાતોથી પેલા બંનેનું પેટ ભરીને અમીરે ઉપરછલ્લો વિવેક ઉચ્ચાર્યો : ‘બપોરનું ખાણું પણ આપણે સાથે લઈ લેશું.’

પણ પેલા બંનેને હવે ત્યાં રોકાવામાં રસ રહ્યો નહોતો. તેમણેય બહાનું કાઢ્યું : ‘ખાણા માટે શુક્રિયા મીર સા’બ, અમારા સંગ્રાથવાળા રાહ જોતા હશે.’

અને એ જવા માટે ઊભા થયા. અમીરને હવે કોઈ વાતે ઉચાટ રહ્યો નહીં. કાંઈક હોવું જોઈએ એટલા ખાતર છૂટા પડતી વખતે તેણે વ્યવહાર મુજબ કહ્યું : ‘શેખની બીબીઓને મારા વતી દિલાસો આપજો. બિચારા બહુ ઉમદા ઇન્સાન હતા.’ અને અમીરથી જીભ કચડાઈ ગઈ : ‘બાકી હું જાલોન પહોંચ્યો ત્યાં જ મને તો ખબર પડી ગયેલી કે શિવપુરીના રાજાના પાટવી કુંવરની શાદીની વાત બનાવટી જ હોવી જોઈએ. હજુ એમને ત્યાં કોઈ કુંવર જ જન્મ્યો જ નથી !’

*

પેલા બંને સરાઈ પર પહોંચ્યા ત્યાં સુધી એમના મનમાં અમીરના છેલ્લા શબ્દો પડઘા પાડતા રહ્યા. અમીરની બધી જ વાત એમને ગળે ઊતરી ચૂકી હતી. અહીં આયા પછી એના માન-મોભા અને શરાફત વિશે જે જાણવા મળ્યું તેના પરથી અમીર ઉપરનો વહેમ ઓછો થઈ ગયેલો અને તેને રૂબરૂ મળી આવ્યા પછી રહીસહી શંકા પણ ભૂંસાઈ ગયેલી. પોતે ભોંઠા પડીને પાછા આવ્યા હોય એવું બંનેને લાગતું હતું છતાં...

જાલોન છોડતાં પહેલાં કારભારીને અમસ્તું જ પૂછ્યું : ‘તમારા રાજાની કુંવરીની

શાદી થવાની હતી તે થઈ ગઈ કે ?’

સવાલ સાંભળીને પેલો કારભારી ખડખડાટ હસી પડ્યો.

‘અરે જનાબ, આપ કેવી વાત કરો છો ?’ માંડ માંડ હસવું રોકીને એ બોલ્યો હતો : ‘અમારા રાજાને કુંવરી જ નથી અને બુઢાપામાં કુંવરી થવાની કોઈ આશા પણ રહી નથી...’

‘હં !’ પેલા બંનેને ઝાટકો લાગ્યો.

તો પછી અમીરે શેખને ખોટું કહીને અહીં જાલોન આવવા કેમ તૈયાર કર્યા ?

શું એ પોતે જ ઠગ છે ?

અને તેમણે પાકી તપાસ કર્યા વિના જોલોન છોડવાનું માંડી વાળ્યું.

અમીર તેની બે વરસની છોકરીને અધ્ધર ઉછાળીને રમાડતો હતો. અબ્બાના હાથમાં ઊંચી ઊછળતી ત્યારે છોકરીના ચહેરા પર ભયનો એક દ્રાસકો વરતાતો પણ જેવી અમીરના બંને હાથમાં ઝિલાઈ જતી કે ખિલખિલાટ હસી પડતી. બેટીના ગાલ પર બાપ હેતથી ચૂમીઓ ભરતો, પહેલાં એ હસતી પણ બાપની મૂછનો વાળ ગાલ પર ખૂંચી જતો ત્યારે મોં ફેરવી લેતી. અને અમીરને હસવું આવી જતું. અઝીમા પણ ક્યારેક આ રીતે જ મોં ફેરવીને કહેતી : 'તમારી મૂછના વાળ ગાલ પર ભોંકાય છે - જરા જોર ઓછું વાપરો...'

'તો પછી મૂંડાવી નાખું ?' અમીર મજાક કરતો.

'એમ તો તમારી દાઢી પણ વાગે છે હોં !' અઝીમા સામી ચીડવતી : 'એ પણ મૂંડાવી નાખશો કે ?'

'તું વારંવાર મોં ફેરવી લેવાની હો તો મારે દાઢી-મૂછ બંને ઉતારી નાખવા પડશે.'

અને અઝીમા ખડખડાટ હસી પડતી, બેવડ વળી જાય એટલું હસતી. કાન પકડીને અમીર તેનું હસવું રોકાવતો : 'એકલી એકલી કેમ હસે છે - કહે તો ખરી... મનેય તારી સાથે હસવાની મજા પડે.'

'કહું ?'

અમીર ડોકું નમાવી હા કહેતો.

'પહેલાં મારો કાન છોડી દો.'

'છોડી દીધો... હવે કહી દે.'

કહેતાં કહેતાંય અઝીમાને હસવું આવી જતું હતું : 'તમે દાઢી-મૂછ ઉતારાવી નાખો તો કેવા લાગો એનો વિચાર કરીને હસતી હતી.'

'કેવો લાગું હું ?'

'ખૂબસૂરત ઓરત જેવા !' અને અઝીમા ફરી ખડખડાટ હસી પડતી.

છોકરીને રમાડતી વખતે અમીરને એ કેમ યાદ આવી ગયું ? એક વિચાર આવ્યો : બેટી મોટી થશે, કોઈની સાથે તેની શાદી કરીશ, પછી એ મિયાં-બીબી વચ્ચે પણ મૂછ માટે મીઠી તકરાર થશે ને ?

અઝીમાને પ્યાર કરતી વખતે અમીરને થતું કે કાયમ માટે આવી જ જુવાની ટકી રહે તો કેવું સારું ! અને બેટીને રમાડતો ત્યારે એવા ખ્યાલને પંપાળતો કે આ જલદી મોટી થઈ જાય તો કેટલું સારું !

અને અમીરને ઘોડાના ડાબલા સંભળાયા. બારીની બહાર જોયું તો રાજાનો કાસદ ગામના ચોગાનમાં દાખલ થતો હતો. એ સમજી ગયો કે મહારાજાનું તેડું આવ્યું છે. હમણાં આઠ-દસ દિવસ થયા પોતે મહેલમાં ગયો નથી એટલે રાજાએ યાદ ફરમાવી હશે. રાજાએ એકબે વાર ટકોર કરેલી : 'અમીરમિયાં, તમે મહેસૂલ તો સારું વસૂલ કરી લાવો છો, પણ બાકીના છ મહિના ઘરમાં કેમ બેસી રહો છો - સફરે જવાનું રાખતા હો તો ?'

અમીર આ ટકોર પાછળનો મતલબ સમજી જતો. સફરેથી આવીને પોતે મહારાજાને સારું એવું નજરાણું ધરતો એ હવે બંધ થયું એટલે લાલચુ રાજાને ખટકે છે. છેલ્લી સફરેથી આવીને બે-અઢી હજારનું નજરાણું ધરેલ તોપણ ખુશાલી દેખાડી નહોતી : 'અમીરઅલી, જાલોનના સૌથી મોટા સોદાગરમાં તમારી ગણના થાય છે અને તમે જ આટલું નાચીઝ નજરાણું આપો એમાં આપણા રાજની પ્રતિષ્ઠા ન ગણાય... હવે પછી એ યાદ રાખજો.'

'અન્નદાતા ! આ વખતે ધંધો સારો થયો નહીં !' અમીરને અન્નદાતા સંબોધન પર મનમાં હસવું આવી ગયેલું - રૈયતને નજરાણામાં જીવ રાખનાર રાજાને અન્નદાતા કેમ કહેવાય ? પછી તેણે તરત જ ઉમેર્યું હતું : 'હું તો સફરે જવાનું જ બંધ કરવા માગું છું. આપની સેવા કરીને દાળ-રોટલો મળશે તેનાથી સંતોષ માનીશ.'

ત્યારે આ વાત ગળે ઊતરી ન હોય તેમ ખંધું હસેલા.

'આપને મહારાજ સાહેબે યાદ ફરમાવ્યા છે !' અદબભરે જૂકીને કાસદે સંદેશો પાઠવ્યો : 'હમણાં જ આવી જવાનું કહ્યું છે.'

'હમણાં જ !' અમીર બબડ્યો. કાસદને પૂછી લેવાનું મન થયું કે ખાસ તાકીદનું કામ છે ? પણ આવા નાના માણસ પાસે સવાલ કરવાનું અજુગતું લાગ્યું એટલે પૂછ્યું : 'મહારાજ સાહેબનો મિજાજ કેવોક છે ?'

રાજા પાસે જતાં પહેલાં અમીર હંમેશાં એના મિજાજ અંગે પૂછપરછ કરી લેતો.

'આજે એમના મિજાજનો ખ્યાલ ન આવ્યો.' કાસદે નજર ઝુકાવીને કહ્યું : 'બહુ ઉતાવળમાં હોય એવું લાગ્યું.'

'ભલે હું હમણાં જ આવી પહોંચું છું.' કહીને અમીરે તેને રવાના કર્યો. પછી નોકરને હાંક મારી : 'મારો ઘોડો તૈયાર કરજે.'

રસોડામાં કામ કરતી બેઠેલી અઝીમાના ખભા પર છોકરીને બેસાડી અમીરે કહ્યું : 'સંભાળ તારી લાડલીને... મારે દરબારમાં જવું પડશે.'

અઝીમાએ છોકરીને ખભા પરથી નીચે ઉતારતાં પૂછ્યું : 'દરબારમાં ! અત્યારે ?'

'હા, રાજાનું તેડું આવ્યું છે.' પછી મજાકમાં ઉમેર્યું : 'કેમ આપની રજા છે ને દરબારમાં જવાની ?'

‘બધું મારી રજા લઈને જ કરો છો કેમ ?’ અઝીમાએ સામી મજાક કરી : ‘જો મારું રાજ ચાલતું હોય તો હું તમને કડક સજા ફટકારું.’

‘શેની સજા અઝીમા ?’ અમીરે અડપલું કરીને પૂછ્યું ત્યારે અઝીમાએ છણકો કર્યો : ‘ચોવીસ કલાક ઘરમાં રહીને તમે અટક્યાળા કર્યા કરો છો એ માટે તમને છ મહિનાની જેલ થવી જોઈએ.’

‘બસ, છ મહિનાની જ ?’ ફરી અઝીમાને ગલીપચી કરતાં અમીરે કહ્યું : ‘તું કહેતી હો તો હું જનમભરની જેલ માગી લઈશ રાજા સાહેબ પાસે.’

મજાકમાં કહેવાયેલા આ એ શબ્દોએ અઝીમાને આંચકો આપ્યો. ડોક ઊંચી કરીને તેણે અમીર સામે જોયું : ‘શરમાતા નથી એવું બોલતાં ?’ પછી નજરમાં ઉન્માદક ઉછાળો લાવીને ઉમેર્યું : ‘જનમભર માટે તો મેં તમને કેદ કરી લીધા છે – હવે એમ છટકવા નહીં દઉં.’

બોલતાં બોલતાં અઝીમાના ગાલ પર પથરાતી જતી લાલી જોઈને અમીર નીચે ઝૂક્યો, પણ પેલીએ સિફતથી મોં ફેરવી લીધું : ‘ખસો અહીંથી – બીજો કોઈ ધંધો જ નથી તમારે તો...’

‘એમ વાત છે ?’ અમીરે પગ ઉપાડતાં શરારત કરી : ‘તો રાતે વાત છે તારી !’

અઝીમાના દિલમાં ઝણઝણાટી વ્યાપી ગઈ. સોહાગરાત ઊજવતાં પહેલાં અમીરે એ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા : રાતે વાત છે તારી...

પણ અઝીમાને ક્યાં ખબર હતી કે એમના જીવનમાં કોઈ રાત હવે આવવાની નથી !

*

કુર્નિશ બજાવીને અમીર રાજખંડમાં દાખલ થયો. બહુ મહત્ત્વની કામગીરી હોય ત્યારે જ મહારાજ એ ખંડમાં કોઈને મુલાકાત આપતા. એમના ચહેરા પરથી મિજાજ પારખી લેવાની અમીરે કોશિશ કરી, પણ ખુશી કે નારાજી બેમાંથી કાંઈ વરતાયું નહીં. બેસવાનો ઇશારો ન કરે ત્યાં સુધી અમીરને ઊભા જ રહેવું પડ્યું. હુક્કો પકડીને ઊભેલા હજૂરિયાને આંખની ઇશારત કરીને બહાર મોકલી દીધો ત્યારે અમીરને નવાઈ લાગી. એ હજૂરિયો બહેરો-મૂંગો હતો. એટલા માટે તો તેને રાજાની તહેનાતમાં રાખેલો, જેથી કોઈ વાત સાંભળી ન શકે અને જોયેલું કોઈને કહી ન શકે. તો પછી એને બહાર મોકલી દેવાની શી જરૂર ?

‘બેસો મિયાં !’ મહારાજાએ પોતાથી નીચે આસન તરફ આંગળી ચીંધીને સામે બેસવા કહ્યું.

‘ફરમાવો અન્નદાતા !’ અમીરે ફરી વિવેક દર્શાવ્યો : ‘નામદારે ખાદીમને યાદ કર્યો ?’

‘એક કામ પડ્યું.’ હુક્કાની નળી હોઠ વચ્ચે દબાવેલી રાખીને મહારાજે કહ્યું અને

થોડી વાર અમીરના ચહેરા સામે જોતાં ખામોશ રહ્યા. અમીર એની આ આદતથી વાકેફ હતો. કોઈ વાત જલદી કહી દેવામાં મહારાજા માનતા નહીં. ધીમે ધીમે, અટકી અટકીને બોલવાથી પોતાનો મોભો જળવાઈ રહે છે !

‘તમારું કામ તો એટલા માટે પડ્યું કે...’ ફરી પાછી હુક્કાની ગડગડાટી ચાલી અને રાજાની જબાન બંધ રહી. કોણ જાણે કેમ, પણ મહારાજાની આજની રીતભાત અમીરને અકળાવી રહી હતી. ખાસ તો એટલા માટે કે રાજા તેના ચહેરાનું વારંવાર બારીક અવલોકન કરીને બોલતા હતા.

‘એક રાજકુંવરીના લગ્ન માટે ઝવેરાત પસંદ કરવાનું છે.’ ત્રાંસી નજરે જોતાં મહારાજ બોલ્યા : ‘મોતીના તમે સારા પારખું છો ને.’

‘પારખું-બારખું તો ઠીક નામદાર !’ અમીરને હવે ધરપત થઈ : ‘બાકી થોડુંઘણું જાણું ખરો.’

વૃદ્ધ મહારાજે હસીને ધોળી દાઢી ખંજવાળી પછી હુક્કાની નળી ચીંધીને કહ્યું : ‘સામે થાળમાં થોડું ઝવેરાત છે, જરા અહીં લાવો તો.’

હુકમનો અમલ કરવા અમીર હોંશભેર ઊઠ્યો, એક ખૂણામાં મલમલનું કપડું ઢાંકેલો થાળ પડ્યો હતો ત્યાં જઈને એ ઊંચકી લાવ્યો. મહારાજ સામે થાળ મૂકીને તેણે કપડું ખસેડ્યું અને તેના અંગેઅંગમાં ઝાળ લાગી ગઈ. મોતીની માળાને હાથ અડાડતાં જ જાણે દાઝી ગયો હોય તેવો ઝાટકો લાગ્યો. મહારાજાની સામે જોયું તો એ વૃદ્ધની ઊંડી ઊતરતી આંખોમાં કોધનો ફૂંફાડો દેખાયો. અમીરને એમાં પોતાનું મોત કળાયું.

પણ ગમે તેમ તો એ કાબેલ ઠગ હતો. ભયના એધાણથી કાયબો શરીર સંકોચીને ઢાલનો આશરો લઈ લે એટલી ત્વરાથી અમીરે ચહેરાના ભાવ પલટાવી નાખ્યા. હમણાં જ લાગેલો આંચકો આસાનીથી પચાવી જઈ તે મીઠું હસ્યો : ‘આ મોતીએ મને ચોંકાવી દીધો !’

‘કેમ !’ રાજા ખંધું હસ્યા : ‘તેમાં કોઈ ખાસ ખૂબી છે ?’

અમીર કહેવા જતો હતો : ‘આને મેં અગાઉ ક્યાંક જોયા હોય તેવું લાગે છે... પણ સીધી રીતે કહીને પોતે ઉપાધિમાં આવી પડશે એટલે ચાલાકી વાપરી : ‘આપ નામદારને તો ખ્યાલ હશે કે થોડો વખત હું ચીતુ પિંઢારા સાથે રહી ચૂક્યો છું.’

રાજાને રસ પડતો હોય તેમ ચહેરા પર એકાગ્રતા ધારણ કરી જેનો અર્થ એવો થયો કે અમીરે વાત ચાલુ રાખવી.

‘ચીતુ સાથે એક સરદાર હતો. નામ તો હું ભૂલી ગયો પણ ભારે ઘાતકી. તેને ઝવેરાત લૂંટવાનો બહુ શોખ. તેની પાસે આવા પાણીદાર મોતીની માળા જોઈ હોવાનું યાદ આવે છે.’

‘ત્યારે તો આ લૂંટનો માલ છે !’ રાજા ફરી અર્ધું જ બોલ્યા અને તેની સામે વેધક નજરે જોવા લાગ્યા. અમીરને મનમાં દાઝ તો રાજા પર ચડી : સાલો બુદ્ધો લૂંટના માલનું નજરાણું હસતાં મોંએ માન્ય રાખે છે અને પૈસા આપીને ખરીદવાની વાતમાં મોં બગાડે

છે ! પણ હજુય તેને રાજાના સાચા ઇરાદા અંગે ખાતરી થઈ નહોતી. સંભાળીને બોલવાનું હતું.

‘મહારાજા ! આપે એ કહ્યું નહીં કે કયા રાજ્યની રાજકુંવરીની શાદીમાં આપ આ સોગાદ આપવા માગો છો !’

અને રાજાના કરચલીવાળા ચહેરાએ કરડાકી ધારણ કરી લીધી : ‘કેમ, આપણી કુંવરીની શાદી છે એની તમને જાણ નથી ?’

જાણે કોઈએ કાળજું કાપી લીધું હોય એવી ચરચરાટી અનુભવી અમીરે...

‘આપની કુંવરી ?’ માન્યામાં ન આવતું હોય તેમ એ બબડ્યો. પણ રાજાએ તેને આગળ બોલવા ન દીધો.

‘કેમ, નવાઈ લાગે છે ?’

‘પણ... આપને તો કોઈ કુંવરી નથી !’

‘કોણે કહ્યું ?’ રાજાનો ગુસ્સો ઝાલ્યો ન રહ્યો : ‘મારા રાજમાં આટલાં વરસથી રહે છે અને તને એટલું પણ ભાન નથી ?’

અમીરને પસીનો વળવા માંડ્યો. હાથ જોડીને માફી માગતો એ હાંફવા લાગ્યો. બિલાડી ઉંદરને રમાડે તેમ રાજા પોતાને હળવે હળવે નહોર ભરાવે છે એ સમજી ગયા પછી હવે બોલવાની હિંમત રહી નહોતી. છતાં તેણે સમતોલપણું ન ગુમાવ્યું.

‘હું, હવે યાદ આવ્યું !’ તેણે સ્વસ્થ થવા માટે થોડો સમય મેળવી લીધો, ચડેલા શ્વાસને બેસાડી દીધો : ‘ટિહરીના એક ઝવેરીને મેં કહ્યું હતું કે આપની રાજકુંવરીની શાદી થવાની છે.’

અને રાજાના મુખ પર ખુશાલી છવાઈ ગઈ. પણ એ વધુ વાર ન ટકી. દાંત ભીંસીને તેણે સંભળાવ્યું : ‘પણ એ ઝવેરી બિચારો જાલોન સુધી પહોંચ્યો જ નહીં ! રસ્તામાં જ તે એનું કાસળ કાઢી નાખ્યું !’

‘નામદાર !’ ઝાટકા સાથે આસન પરથી ઊભા થઈને અમીરે રાતાપીળા ચહેરે રાડ પાડી : ‘મારા પર આવો ઇલ્લામ ?’

જાણીબૂઝીને જ અમીરે આવેશ ઉછાળ્યો હતો. મહારાજા પર તે એવી છાપ પાડવા માગતો હતો કે પોતે બેકસૂર હોવાથી આવું અપમાન સાંખી શક્યો નહીં એથી તમીઝ ચૂકી ગયો. આ સિવાય બીજો કોઈ ઇલાજ નહોતો.

પણ તરત જ તેણે જાત સંભાળી લેવાનો દેખાવ કર્યો. માથું ઝુકાવી ચહેરા પર શરમના ભાવ લાવી આજીજીભર્યા અવાજે તેણે કહ્યું : ‘બેઅદબીની માફી ચાહું છું નામદાર ! આપ તો અમારા અન્નદાતા છો, ગમે તેવો ઇલ્લામ મૂકવાનો આપને હક્ક છે. આ બદતમીઝને માફ કરી દો.’

અમીર છેલ્લા વાક્યમાં બદતમીઝી માટે માફી માગતો હતો કે પોતાના અપરાધનો એકચાર કરી રહ્યો હતો ? રાજાએ ધોળી મૂછના છેડાને વળ ચડાવતા તેની સામે ધારદાર નજરે જોયું :

‘અમીર, તારે દરબારમાં હાજર થવું પડશે.’

‘પણ નામદાર, આપે મને આપેલા માન-મરતબાનો વિચાર કરો !’

‘હવે બહુ મોડું થઈ ગયું.’ રાજાના અવાજમાં સખ્તાઈ આવી ગઈ : ‘અમારી કુંવરીના શાદીના બહાને તેં ટિહરીના ઝવેરીને ફસાવ્યો, આવાં કિંમતી મોતી પચાવી પાડ્યાં અને મને મામૂલી નજરાણું આપીને છેતર્યો ?’ રાજાએ હુક્કાની નળી હાથમાંથી હડસેલી લીધી : ‘દરેક વખતે તું મને બનાવતો હતો કે મહારાજા આ સફરમાં ખાસ ધંધો થયો નથી. જેણે આશરો આપ્યો એની સાથે જ છેતરપિંડી કરી બદમાશ ?’

રાજાનો વધતો જતો કોધ અમીરને દઝાડી રહ્યો હતો. છતાં અમીરે છટકી જવાની કોશિશ ચાલુ રાખી :

‘નામદાર, કોઈએ મારા વિરુદ્ધ આપને કાનભંભેરણી કરી લાગે છે.’ ગળગળા અવાજે કહેતાં તે ઘૂંટણિયે પડ્યો : ‘મારી બધી મિલકત હું આપના ચરણોમાં ધરી દઉં, પણ આપ મને દરબારમાં ઊભો ન કરો.’

‘હા...હા...હા... !’ ભયાનક અટ્ટહાસ્ય કરીને અમીરની હાલત પર ખુશ થતા હોય તેમ તેણે કહ્યું : ‘હવે તારી બધી જ મિલકત મારી થઈ જવાની છે. પણ તે પહેલાં મારે ફરિયાદીને ન્યાય આપવો જોઈએ જેથી કોઈને કહેવાની તક ન મળે કે જાલોનના રાજવી ન્યાય કરી જાણતા નથી.’

‘ફરિયાદી કોણ છે નામદાર ?’

‘એની તને દરબારમાં ખબર પડી જશે.’

‘શું ન્યાયનું નાટક ભજવવું જરૂરી છે ?’ અમીરથી બોલાઈ ગયું અને રાજાનો પિત્તો ઊછળ્યો :

‘નિમકહરામ ! બદમાશ ! કુત્તા !’ ઊછળીને રાજાએ તેના પર કોધ ઠાલવ્યો : ‘મારા ન્યાયને નાટક કહેવાની તારી હિંમત ?’

અને તેણે ગુસ્સામાં તાળી બજાવી માણસોને અંદર આવવા માટે હુકમ કર્યો : ‘હવે જોજે, હું તારી કેવી વલે કરું છું તે !’

અમીર પણ હવે વિફર્યો હતો. દરબારમાં ઊભા રહીને ગુનેગાર પુરવાર થવા કરતાં તેને મોત બહેતર લાગ્યું. તેણે છેલ્લી કોશિશ અજમાવી જોઈ : ‘નામદાર ! મારી બૂરી વલે કરતા પહેલાં એક વાત યાદ રાખજો... ભર્યા દરબારમાં હું ચિલ્લાઈને કહીશ કે મારા બધા જ અપરાધના આપ ભાગીદાર છો, મારા અસલી ધંધાથી તમે વાકેફ હતા અને હંમેશાં તમે નજરાણાંના બહાને તેમાંથી ભાગ માગી લીધો છે !’

રાજાથી આ બોલ સહેવાયો નહીં. ઉશ્કેરાટના ઝનૂનમાં કમ્મરમાંથી તલવાર ખેંચવા જતા હતા ત્યાં યાદ આવ્યું કે અમીર હજુ છુટ્ટો છે, એ ધારે તો તરાપ મારીને પોતાની તલવાર ખેંચી લઈ ઘા કરી શકે એવો ચપળ છે..

અને એ જ વખતે ચાર-છ હથિયારધારી સિપાઈઓ ખંડમાં દાખલ થતા દેખાયા :

‘ગિરફતાર કરી લો આ બદમાશને !’

અમીરના પગમાંથી તાકાત ઓસરી ગઈ. પોતાની પાસે કોઈ હથિયાર નહોતું. રાજખંડમાં દાખલ થતાં પહેલાં હથિયાર બહાર રાખી જવાના નિયમ મુજબ તે તલવાર વિના જ અંદર આવ્યો હતો. તેણે ધારદાર નજરે સિપાઈઓ સામે જોયું. જાણે કહેતો હોય કે ખબરદાર, મને હાથ અડાડ્યો છે તો...

જેને હંમેશાં ઝૂકીઝૂકીને સલામ કરવી પડતી અને જેની પાસેથી વાર-તહેવારે ઉમદા બક્ષિસ મળ્યા કરતી એ અમીરઅલી તરફ આગળ વધતાં સિપાઈઓના પગ પણ ખચકાયા.

‘ઊભા છો શું ?’ રાજાએ ત્રાડ નાખી : ‘કહું છું કે ગિરફતાર કરી લો આ ઠગના બચ્ચાને !’

બીજી જ પળે ચાર મજબૂત સિપાઈઓના સકંજામાં અમીર ઝડપાઈ ગયો.

‘લઈ જાવ એને મારી નજર સામેથી.’ રાજાએ અંગારા વરસાવતી આંખે ફરી ત્રાડ નાખી : ‘સાંકળે બાંધીને દરબારમાં હાજર કરો. એના અપરાધનો હિસાબ ત્યાં ચૂકતે થશે.’

સિપાઈઓ અમીરને ઘસડીને બહાર ખેંચી જવા લાગ્યા. ધૂંઆપૂંઆ થયેલો અમીર દાંત ભીંસીને રાજા સામે એવી ફૂર નજરે જોવા લાગ્યો કે બંદીવાન બનેલો હોવા છતાં રાજાને તેની બીક લાગી. તેમણે માન્યું હતું કે અમીર માથા પછાડશે. કાકલૂદી કરીને રહેમની ભીખ માગશે, આંસુ ઊભરાવીને આજીજી કરશે... તેને બદલે એ તો લાપરવાહી બનીને સામો રોષ ઉછાળે છે ! કઈ તાકાત પર તે આટલો બધો મુસ્તાક હશે ?

‘સાંભળી લે અમીર !’ ખંડના દરવાજા સુધી ઘસાડાયેલા અમીરને તેણે થોડીક નરમાશ સાથે કહ્યું : ‘જે કાંઈ તું અહીં બોલી ગયો એનો એક હરફ સુધ્ધાં દરબારમાં ઉચ્ચારીશ તો તારી સાથે તારા બાલ-બચ્ચાની પણ બૂરી વલે થશે.’

અને એક વાક્યમાં જ અમીરની બધી તાકાત નીચોવાઈ ગઈ. માથું ઝુકાવીને તેણે હાર કબૂલી લીધી, આંખની પાંપણ નમાવીને તેણે રાજાની ધમકી માથે ચડાવી લીધી અને અપરાધની રોતી સૂરત સાથે એ બહાર નીકળી ગયો.

૭૮

‘એક અત્યંત ગંભીર ફરિયાદના ફેસલા માટે તાત્કાલિક દરબાર ભરવો પડ્યો છે.’ સિંહાસન પર બેઠક લઈને મહારાજે દરબારીઓ પર ઊડતી નજર નાખી લીધી : ‘મારી ડાબી બાજુએ બેઠેલો આ પરદેશી ફરિયાદી છે અને આરોપી...’ એટલું કહીને આદત મુજબ એ અટક્યા. આરોપીનું નામ સાંભળવા માટે દરબારીઓની જિજ્ઞાસા તીવ્ર બની પણ રાજાએ તેમને ભોંઠા પાડ્યા : ‘આરોપીને હમણાં જ દરબારમાં હાજર કરવામાં આવશે ત્યારે તમે બધા જ એને ઓળખી જશો.’

દરબારીઓનું કુતૂહલ વધ્યું. મામૂલી દેખાતા પેલા બે પરદેશી આસામી તરફ સૌ તાકીને જોવા લાગ્યા ત્યારે એ બંને નીચું જોઈ ગયા. તેમના ચહેરા પર ગમગીની લીંપાયેલી હતી.

તો પછી આરોપી કોણ હશે ?

જે હોય તે હમણાં ખબર પડશે... મામલો ગંભીર હતો, વાતાવરણ તંગ હતું એટલે કમનસીબ આરોપીનું આજે આવી બનવાનું ! ન્યાયનો આધાર રાજાના મિજાજ પર રહેતો, અત્યારે મહારાજનો ચહેરો વિકરાળ દેખાતો હતો !

‘એને હાજર કરો !’ હુકમ સાંભળતા જ બધાં ટટાર થઈ ગયા. બધી જ કીકીઓ દરબારના પ્રવેશદ્વાર પર મંડાણી. લોખંડી બેડીનો ખજાખજાટ સાંભળવા માટે કાન સતેજ થયા. થોડી વારના એ વિલંબે સૌના શ્વાસ અધ્ધર કરી મૂક્યા.

આગળ બે ને પાછળ બે એમ ચાર સિપાઈની વચ્ચે માથું ઝુકાવીને દાખલ થતાં આરોપીને ઓળખતાં બે-ચાર પળ લાગી, પણ આગળ પાછળથી સિપાઈઓ હટી ગયા અને તેણે મહારાજ તરફ જોવા માટે ગરદન ઊંચી કરી, ત્યારે સૌના રોકાઈ ગયેલા શ્વાસ એકી સાથે સિસકારો કરી ઊઠ્યા. ‘ઓહ ! અમીરઅલી ?’

જાણે કોઈના માનવામાં આવતું નહોતું. શહેરનો એક શરીફ શ્રીમંત, રાજનો એક મોભાદાર દરબારી અને રૈયતનો માનીતો અમીરઅલી અહીં અપરાધી તરીકે ઊભો છે ?

ગણગણાટ અને ગુસપુસ શરૂ થઈ. અપરાધ વિશે અટકળો થવા લાગી. અમીરઅલી સામે ફરિયાદી બનીને આવેલા પેલા બંને તરફ કેટલીક નજરોએ નફરત

પણ અમીરનું ધ્યાન એ બંને પર પડ્યું ત્યારે કાળજું ફફડી ઊઠ્યું હોય તેમ એ હચમચી ગયો. તેના દાંત ભીંસાયા : નાદીરઅલી અને અઝમલખાં ! અહીં પહોંચી ગયા ? એમણે ફરિયાદ કરી ? અમીરના કાંડાની નસોમાં ઝનૂન ઊભરાયું : ઘેર આવ્યા ત્યારે સાલાઓની ગળચી મરડી નાખી હોત તો...

પેલા બંને પર કોઈ અસર થઈ નહીં. નાદીરઅલી સફેદ દાઢી પંપાળતો અમીર સામે ખંધું હસ્યો. અઝમલખાંએ કતરાતી આંખે એના પર ગુસ્સો ઉછાળ્યો. જાણે કહેતો હોય : સાલા ઠગ !

‘આ માણસ !’ મહારાજાએ અમીર તરફ આંગળી ચીંધી : ‘જેને આપણે શરીફ માનતા હતા, જેને આપણે મહેસૂલખાતું સોંપ્યું અને જે આપણા રાજમાં આવીને ભરપૂર ઇજજત-દોલત કમાયો એ અમીરઅલી...’

રાજાનો દરેક શબ્દ તુચ્છકારથી ઘૂંટાતો હતો અને દરેક વાક્યમાં ક્રોધ ઉગ્ર બનતો જતો હતો :

‘મને પણ પહેલાં માનવામાં આવ્યું નહીં કે શરીફ દેખાતો આ માણસ આવો ઘાતકી હોય !’

ઘાતકી શબ્દ પર દરબારીઓની આંખ પહોળી થઈ ગઈ ત્યારે મહારાજા આદત મુજબ અટકી ગયા.

અમીર ઇલ્લામના છરકા પચાવી જઈને સ્વસ્થ રહેવાની કોશિશ કરતો હતો. પોતાની આ આકરી કસોટી છે. અહીં જે કોઈ ફેંસલો થવાનો તેના પર બાકીની જિંદગીનો આધાર છે. જીવ ! તું જરાય અધીરો થઈશ નહીં, મગજ ! તું જરાય કાબૂ ગુમાવીશ નહિ. કોને ખબર છેલ્લી ઘડીએ ઝૂંટવાઈ ગયેલી બાજી હાથમાં આવી જાય !

‘તમે સૌ એની સામેની ફરિયાદ સાંભળો.’ રાજાએ ઇશારત કરી એટલે દરબારનો મુખ્ય કારભારી ઊભો થયો. હાથમાં કાગળનું ફીડલું હતું તે ઉખેળીને વાંચવા લાગ્યો.

ફરિયાદમાં લખેલી દરેકે દરેક વાત સાચી હતી, અમીરથી અજાણી નહોતી છતાં એ ધ્યાનપૂર્વક અચંબા સાથે સાંભળતો હતો :

ટિહરીના શેખ ઝવેરી, અમીર સાથે થયેલી તેની ઓળખાણ, જાલોનના રાજા વતી પોતે દોલતરાવ સિંધિયા સાથે સુલેહ કરવા ગયો હતો. એ બનાવટ, ઝવેરાત ખરીદવાનું બહાનું, જાલોનની રાજકુંવરીની શાદીને બહાને કીમતી ઝવેરાત ખપી જશે એવી લાલચ આપીને શેખને સફરમાં સાથે લેવાની બદમાશી અને જાલોન પહોંચતા પહેલાં જ એ બિચારાનું કાસળ કાઢી તેનું ઝવેરાત પચાવી પાડવાનો ઘોર અને ઘાતકી અપરાધ !

‘ગલત ગલત !’ અમીર બરાડી ઊઠ્યો : ‘આ સરાસર જૂઠ છે, ઉપજાવી કાઢવામાં આવેલો ઇલ્લામ છે, મારી જાણેજલાલી જોઈને જલનારાના કાવાદાવા છે !’

અમીર ધૂઆપૂઆ થઈને બોલી ગયો ત્યારે દરબારમાં થોડી વાર માટે સન્નાયે છવાઈ ગયો. બે સિપાહીઓએ અમીરની નજીક દોડી જઈને તેને બાવડેથી પકડી ઝાલી

લીધો ન હોત તો ઉશ્કેરાટમાં તે પેલા ફરિયાદી પર હુમલો કરવા ધસી જાત, એવું ખુન્નસ તેના ચહેરા પર ભભૂકી ઊઠ્યું હતું. એનું ઝનૂન જોઈને નાદીર અને અઝમલ પણ ધ્રુજવા લાગ્યા.

‘અમીર !’ મહારાજાએ ખામોશી ખળભળાવતા ત્રાડ પાડી : ‘તું ભૂલી જાય છે કે આ અમારો દરબાર છે. અહીં બરાડા પાડીને ન્યાયના કામમાં ખલેલ પહોંચાડનારને આકરી શિક્ષા થાય છે.’

‘બેઅદબીની માફી ચાહું છું નામદાર !’ અમીરે ચાલાકીથી ચહેરા પર નમ્રતા લીધી : ‘કોઈ પણ હરીફ ઇન્સાન આવો ઇલ્લામ સાંભળીને તમીઝ ગુમાવી બેસે છે. આમ કરવાથી મારાથી આપની અને દરબારની બેઈજજત થઈ હોય તો આ નાચીઝ ગરદન ઝુકાવીને આપની માફી માગે છે !’

અમીરે અદબભેર માથું ઝુકાવી દીધું ત્યારે દરબારીઓના મનમાં ખાતરી થઈ ગઈ કે આ શરીફ માણસના હાથે કદી પણ આવો ઘોર અપરાધ થાય જ નહીં !

અને ન્યાયનું કામ આગળ વધ્યું.

ફરિયાદી નાદીરઅલીને બ્યાન આપવા ઊભો કરવામાં આવ્યો. શરૂઆતમાં તો તેણે અગાઉ ફરિયાદમાં કહેવાઈ ગયું હતું એ દોહરાવ્યું પણ પાછલા ભાગના બ્યાનમાં સૌને રસ પડ્યો : ‘એક વરસ લગી અમારો દોસ્ત શેખ જાલોનથી પાછા ન ફર્યા ત્યારે બધાને શંકા પડી કે નક્કી એમની સાથે દગો થયો છે. એમની બીબીઓ અને શાહજાદાઓની હાલત અમારાથી સહેવાઈ નહીં એટલે અમે તલાશ કરવા નીકળ્યા. અહીં આવીને સૌ પહેલાં અમે બંને આ બદમાશ માણસને ઘેર ગયા. શહેરમાં એની જે ઇજજત હતી, ઘરમાં જે ઠાઠમાઠથી એ રહેતો હતો તે જોયા-જાણ્યા પછી અમને થયું કે આ માણસ પર શક ન કરવો જોઈએ. તેણે મીઠી મીઠી વાતો કરીને અમને વધુ ભરમાવ્યા. અરે, તેમણે તો સામેથી અમને શેખના ખબરઅંતર પૂછ્યા ! અમે જ્યારે તેને કહ્યું કે શેખ કદી ઘરે પાછા ફર્યા નથી ત્યારે એણે ગમગીન બની જવાનો દેખાવ કર્યો. પછી અમારા મનમાં ઠસાવી દેવા માટે એક વાત ઉપજાવી કાઢી કે સફરમાં શેખને કેટલાક વેપારી જેવા માણસો ભેટી ગયા અને શિવપુરીના કુંવરની શાદીમાં કીમતી ઝવેરાત ખપી જવાનું છે એમ કહી શેખને પોતાની સાથે લઈ ગયા... તેની આ વાત પણ અમારા ગળે ઊતરી ગઈ. અમે માની લીધું, કે શેખને ભોળવીને લઈ જનારાઓ ઠગ હોવા જોઈએ, કારણ કે ઠગલોકો શિકારને ખતમ કરી દફનાવી દે છે. આ માણસ પર રહ્યોસહ્યો શક પણ ભૂંસાઈ ગયો. પણ ખુદાને એ મંજૂર નહોતું. છૂટા પડતી વખતે આ માણસે એક એવી વાત કહી નાખી કે...’

નાદીર બોલાવાથી હાંફી ગયો હોવાથી થોડું અટક્યો. આવેશથી તેના શરીરે પરસેવો વળવા લાગ્યો હતો એ લૂછવા માટે રોકાયો. અમીર લાપરવાહીથી તેની વાત સાંભળતો હતો. દરબારીઓનું કુતૂહલ ફૂદાફૂદ કરતું હતું.

‘તેમણે તમને એવી શું વાત કહી ?’ રાજાએ સવાલ કર્યો.

‘એણે કહ્યું કે, શિવપુરીના રાજાને ત્યાં તો હમણાં જ કુંવરનો જનમ થયો છે, એની

શાદી થવાની વાત પેલા ઠગલોકોએ જ ઉપજાવી કાઢી હશે અને બિચારા શેખ એ ધુતારાઓની જાળમાં ફસાઈ ગયા.'

‘પછી ?’

‘અમને તેની એ વાત પણ સાચી લાગી. અમે શેખની તલાશ પડતી મૂકીને જાલોન છોડી જવાની તૈયારી જ કરતાં હતાં ત્યાં એક સવાલ મનમાં ઊઠ્યો, શું જાલોનના મહારાજાને ત્યાં પરણવાલાયક કોઈ રાજકુંવરી છે ખરી ? અમે પૂછપરછ કરી ત્યારે જાણવા મળ્યું કે એ પણ એક બનાવટ જ હતી !’

‘પછી ?’

‘પછી અમે જાલોનના એક સૌથી મોટા ઝવેરી પાસે ગયા. કિંમતી મોતી ખરીદવા નીકળ્યા છીએ એવો દેખાવ કરી ઝવેરાત જોયું. અમને ખાતરી હતી કે અમીરના હાથે જો અપરાધ થયો હશે તો એનું ઝવેરાત પણ તેણે અહીં જ વેચ્યું હશે, કારણ કે ટિહરી અને જાલોન વચ્ચે આવાં કીમતી મોતી ખરીદે એવું કોઈ મથક નથી.’

અહીં અમીર ચોંક્યો. પોતાની મૂર્ખાઈ અને ફરિયાદીની ચાલાકી પર તેણે દાંત ભીંસ્યા.

‘આગળ વધો.’ અટકી ગયેલા નાદીરઅલીને રાજાએ આજ્ઞા કરી.

‘એ ઝવેરીને ત્યાંથી અમને શેખના મોતી જોવા મળ્યાં ત્યારે અમારા કાળજે જાળ લાગી છતાં સબૂરી રાખીને અમે ઝવેરીને પૂછપરછ કરી : ‘આવા કીમતી મોતી આપની પાસે ક્યાંથી આવ્યાં ? પેલાએ અમને સાચો જવાબ ન આપ્યો અને અમે આપની સમક્ષ ફરિયાદ કરી.’

બ્યાન પૂરું કરીને મહારાજાની કુર્નિશ બજાવી એ બેસી ગયો.

‘એ ઝવેરાત અહીં હાજર કરો.’

રાજખંડમાં અમીરે જોયેલો થાળ દરબારમાં પેશ કરવામાં આવ્યો.

‘અમીર ! આ મોતી તો ઝવેરીને વેચ્યા હતા એ વાત સાચી ?’

ઘડીભર તો અમીરને ઇન્કાર કરી દેવાની ઇચ્છા થઈ પણ એ બીજી મૂર્ખાઈ કરવા બરાબર હતું. ઝવેરી ભરી દરબારમાં કબૂલાત કરશે કે મારી પાસેથી જ આ ઝવેરાત તેણે ખરીદ્યું છે.

‘હા, નામદાર ! મેં આ ઝવેરાત વેચ્યું હતું !’ અમીરે ઇન્કાર ન કર્યો એથી દરબારીઓ દિગ્ધ થઈ ગયા. પણ તેણે તરત જ ઉમેરો કર્યો, ‘નામદાર સૌ કોઈ જાણે છે કે કાપડ અને ઝવેરાતની લે-વેચ કરવા માટે જ હું સફરે જાઉં છું !’ ત્યારે ફરી દરબારીઓના મન તેની તરફેણમાં ઢળી ગયાં !

‘પરંતુ આ ઝવેરાત તો શેખ પાસેથી ખરીદ્યું નહોતું. એનો જાન જૂંટવીને લૂંટી લીધું હતું !’ મહારાજાએ કરડાકી સાથે કહ્યું.

‘નહીં નામદાર ! આ ઝવેરાત શેખનું છે જ નહીં !’ અમીરે સૌને ચોંકાવી દીધા : ‘મેં તો સફરમાં એક પિંઢારા સરદાર પાસેથી ખરીદ્યું હતું. ઘણાં વરસથી લૂંટમાં મેળવેલ

આ મોતી તેણે સાચવી રાખ્યાં હતાં. હું એક વાર ચીતુ પિંઢારાના લશ્કરમાં રહી આવ્યો છું એ આપ નામદાર જાણો છો.’

અમીરની આ ચાલથી રાજા ડઘાઈ ગયા. તેમણે માનેલું કે અમીર ઝવેરાત જોઈને કહેશે. હું આ બાબત કાંઈ જાણતો નથી. આ મોતી મેં અગાઉ ક્યારેય જોયા નથી... અને પછી ઝવેરી જુબાનીમાં તેનું આ બ્યાન ખોટું સાબિત કરશે એટલે અમીર અપરાધી પુરવાર થઈ જશે. પણ તેણે ઊલટો પાસો ફેંકીને બાજી પલટાવી નાખી !

‘નામદાર, આ માણસે પિંઢારાની વાત ઉપજાવી કાઢી છે.’ અઝમલખાં ઝનૂનભેર બરાડી ઊઠ્યો : ‘આ ઝવેરાત અમારા દોસ્ત શેખનું જ હતું.’

મહારાજાને તેનું વચ્ચે ટપકવું ખટક્યું : ‘તમે ચૂપ રહો પરદેશી ! સાચુંખોટું પુરવાર કરતા મને આવડે છે !’

પછી ખોંખારો ખાઈને તેમણે અમીર સામે ધારદાર નજરે જોયું : ‘અમીર, તું એક જુકને છુપાવવા માટે હજારો જુકાણાં ઊભા કરીશ તોપણ સજામાંથી છટકી નહીં શકે !’

‘ન્યાયનું ત્રાજવું આપ નામદારના હાથમાં છે !’ અમીરે અદબભેર કહ્યું : ‘મને ખાતરી છે કે આપ મારા જેવા બેકસૂરને અન્યાય નહીં કરો.’

મહારાજા વિમાસણમાં પડી ગયા. રાજખંડમાં અમીર એકરાર કરી ચૂક્યો હતો કે આ ઝવેરાત શેખનું જ છે, માફ કરી દેવા માટે એ હાથે પગે લાગ્યો હતો, કરગર્યો હતો, બદલામાં માગે તે આપવા તૈયાર થયો હતો અને હવે આબાદ ફરી ગયો ! ક્યા જોર પર તે આટલો બધો મુસ્તાક રહી શક્યો હશે ? રાજખંડની વાત દરબારમાં છતી કરી દેવાની તેમને ઇચ્છા થઈ. પણ એ સાંભળ્યા પછી અમીર વીફર્યા વગર નહીં રહે. ભર્યા દરબારમાં તે બોલી નાખશે કે મહારાજાને નજરાણું ઓછું પડ્યું એની અદાલતમાં મને અન્યાય કરી રહ્યા છે. માણસ મરણિયો થાય છે ત્યારે છેવટના ઇલાજ તરીકે એ સામાનો માન-મોભો કે મોતનો ભય ભૂલી જઈને ઝઝૂમી ઊઠે છે...’

અને રાજાએ એ વિચાર પડતો મૂક્યો. તેમની પાસે હવે એક જ કીમિયો બાકી હતો.

‘તો અમીર સાંભળી લે ! અપરાધનો એકરાર કરવા માટે રહેમની થોડીઘણી પણ જોગવાઈ હોય છે એય તું ગુમાવી દેવા તૈયાર થયો છે.’

‘હું સમજ્યો નહીં નામદાર !’ અમીર હવે સાવધ થઈ ગયો. રાજા પાસે હજુય કોઈ પુરાવો હોવો જોઈએ, એમાં ફસાયો નહીં તો આબાદ છટકી શકીશ ! દિમાગને સ્વસ્થ રાખીને તેણે સાંભળ્યું :

‘તું ઝવેરીને ત્યાં મોતી વેચવા ગયો ત્યારે એકલો નહોતો !’

અને અમીર ભડક્યો. તેને રામુ યાદ આવી ગયો. શરીરમાંથી એક કંપારી વછૂટી ગઈ. ચહેરાના ભાવ ચાડી ન ખાઈ જાય એટલા માટે લુખ્ખું હસીને બોલ્યો : ‘નામદાર મને યાદ નથી, કદાચ હું એકલો જ ગયો હોઈશ.’

‘જૂઠ !’ મહારાજાએ સિંહાસનના હાથા પર મુઠ્ઠી પછાડી : ‘તું એકલો નહોતો

ગયો, યાદ કર, તારી સાથે રામલાલ હતો કે નહીં !'

અમીરના પગ નીચેની ધરતી ધ્રુજવા લાગી. તેની ખામોશીએ પુરવાર કરી આખું કે રામુ તેની સાથે ઝવેરાત વેચવા ગયો હતો...

'અને એ અત્યારે જેલખાનામાં છે !' મહારાજાના એક વાક્યે જ અમીરને ટટાર કરી દીધો. પરાણે હિંમત જાળવી રાખવાની જહેમત કરતો હતો ત્યાં ફરી સાંભળવા મળ્યું :

'એણે બધી કબૂલાત કરી લીધી છે.'

'હૈં !' અમીરના મોંમાંથી હાયકારો નીકળી ગયો. દરબારીઓ પણ આભા બનીને અમીર સામે તાકીને જોવા લાગ્યા. અમીરનો નિસાસો સૌને સંભળાય એવો સન્નાટો થોડી વાર ચવાઈ ગયો.

'રામલાલે કબૂલાત કરતાં પહેલાં સારો એવો મેથીપાક ખાધો છે !' મહારાજા શબ્દો ઘૂંટીઘૂંટીને શોધતા હતા : 'અત્યારે એ પગે ચાલીને જેલખાનાથી દરબાર સુધી પણ આવી શકે એમ નથી. જો હજુ તું કબૂલ કરવા તૈયાર ન હોય તો એને અહીં ઊંચકી મંગાવું, પણ ત્યાર પછી તારા માટે સજા સિવાય બીજું કંઈ બાકી નહીં રહે... બોલ !'

અમીર શું બોલે ? તેની હાથની મુઠ્ઠીઓમાં પરસેવાના પાણી ઊતરવા લાગ્યા હતા : રામલાલે બધું જ ઓકી નાખ્યું હોય તો હવે બચાવ કરવાનો કોઈ અર્થ નથી. હું જેટલો વિરોધ કરીશ એટલું વધારે તે ઉઘાડું પડતું જશે. સૌના મોત માટે હું નિમિત્ત બનીશ.

ઉત્તેજના સાથે સૌ અમીરનો જવાબ સાંભળવા અધીરા થયા હતા, પણ અમીરે ગરદન ઝુકાવીને વગર બોલ્યે જવાબ આપી દીધો. તેની બંધ પાંપણો વચ્ચેથી આંસુ ટપકી પડ્યાં.

'આ માણસ ?' રાજાનો ઘમંડભર્યો અવાજ કાનમાં ભોંકાયો : 'અત્યાર સુધી બૂમો પાડીને પોતાની શરાફતની બાંગ પોકારનારો એક ઘાતકી માણસ હવે મોતથી ડરીને માથું ઝુકાવી દે છે ! એ ચોર હોત તો આપણને એટલો આઘાત ન લાગત. લૂંટારો હોત તો પણ એના માટે આટલી નફરત ન જાગત પણ...'

રાજા અટક્યા અને ધિક્કાર ઘૂંટીને ઉમેર્યું : 'આ તો રાક્ષસ છે. ભલે મેં એને મોતમાંથી માફી આપી, પણ મોત કરતાંય બદતર સજા હું એને ફટકારવાનો છું.'

છતાં અમીરે માથું ન ઊંચક્યું.

'આ દરબારમાં હંમેશાં દરેકની દાદ-ફરિયાદ સાંભળવામાં આવે છે. ન્યાયના આસને બેઠા પછી હું નાના-મોટા કે રાય-રંક વચ્ચે ભેદ રાખતો નથી. ફરિયાદીએ એમનું એક સ્વજન ગુમાવ્યું છે, બીબીઓએ શૌહર ગુમાવ્યો છે, બેટાએ બાપ ગુમાવ્યો છે... એ તો એમને પાછા નથી આપી શકતો, પણ આ મલમત્તા હું એમને સોંપવાનો હુકમ કરું છું !'

ત્યારે ઝાટકા સાથે અમીરથી ઊંચે જોવાઈ ગયું. લાલચ રાજા હવે બીજું નાટક ભજવી રહ્યો છે એવું તુચ્છકારભર્યું હાસ્ય તેના હોઠ પર ફરકી ગયું એ મહારાજાના ધ્યાન બહાર રહ્યું નહીં.

'અને આ ઠગને...' રાજાએ ઘૃણા અને ખુન્નસ સાથે અમીર તરફ આંગળી ચીંધી :

'તેણે કરેલા પાપનો પસ્તાવો કરવા માટે એને જીવતો રાખું છું અને જનમટીપની સજા ફટકારું છું.'

'હા...હા...હા...' એક ભયાનક અટહાસ્ય કરતો અમીર ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. દરબારમાં તેના પડઘા ધૂમરી ખાઈને શમી ગયા પછી ગળાની નસો ફુલાવીને તેણે પોકાર કર્યો : 'આ ન્યાય નથી પણ નાટક છે ! જેનો બદલો તને ઉપર બેઠેલા તારા ભગવાન તરફથી બહુ જલદી મળી જશે, યાદ રાખજે બુદ્ધા !'

અમીરના એ શબ્દોએ સૌને અર્ધા ઊભા કરી મૂક્યા. મહારાજાનું આ અપમાન ! ચાર સિપાઈઓ હાથપગ ઝાલીને અમીરને દરબાર ખંડમાંથી ઘસડી જવા લાગ્યા ત્યાં રાજાનો અવાજ અમીરના કાને અફળાયો :

'એ નાદાનને પહેલાં તો કૂતરા પૂરવાના પાંજરામાં નાખી આખા શહેરમાં ફેરવો !' તેમના બોલમાં ક્રોધ લબકારા મારતો હતો : 'એના ભયાનક અપરાધનો ગામમાં ઢંઢેરો પીટો અને લોકોને કહો એના પર બની શકે એટલો ફિટકાર વરસાવે, કૂતરાની જેમ આને હડધૂત કરે. કોઈ એને પાણીનું એક ટીપું પણ પીવા ન આપે !'

અને બીજી જ ઘડીએ ન્યાયપ્રિય રાજાધીરાજના જયજયકારથી દરબાર ગુંજી ઊઠ્યો.

અઝમલખાં અને નાદીરઅલીને શેખનું ઝવેરાત સોંપ્યું ત્યારે અહેસાનમંદભાવે બંનેએ મહારાજાની કુર્નિશ બજાવી : 'અમારા મુલકમાં જઈને અમે આપના ન્યાયની તારીફ કરતાં થાકશું નહીં !'

'એ બંધુ ઠીક છે !' રાજાએ પોતાની મોટાઈની પરવા ન હોય તેમ કહ્યું : 'બે ચોકીદારોને અમારા રાજની હદ સુધી તમારી સાથે મોકલું છું. શેખના બીબી-બચ્ચાંઓને અમારા વતી દિલાસો આપજો.'

પણ દરબાર વિખરાય તે પહેલાં જ મહારાજાએ તેના ખાસ માણસના કાનમાં ફૂંક મારી : 'એ બંનેને આપણી હદમાં જ ખતમ કરી નાખજો. આવાં કીમતી મોતી તો આપણા ખજાનામાં જ શોભે !'

અને 'ન્યાયપ્રિય' રાજા સિંહાસન પરથી ઊભા થઈ ગયા.

‘હજુ કેમ ન આવ્યા ?’ અઝીમા વારેવારે ચોગાનમાં પડતી બારીમાં ડોકાઈને ઉચાટ કરતી રહી : કોઈ વાર આટલું મોડું નથી થતું, ખાણાનો વખત પણ વીતી ગયો, ખાસ કામે રોકાઈ ગયા હોય તો સિપાઈ સાથે ઘેર કહેવડાવી દે છે.

ઘણી ધાર્યા બહાર મોડો આવે છે ત્યારે બૈરી અનેક શંકા-કુશંકાઓથી મનને ખોતર્યા કરે છે. છૂટા પડતી વખતે અમીર સાથે મજાકમાં થયેલી વાતચીતને યાદ કરીને અઝીમા જીવ બાળવા લાગી : યા ખુદા, મેં પણ કેવું કહી નાખ્યું ! રાજાસા’બે તમને છ મહિનાની સજા કરવી જોઈએ. મજાકમાંય ઘણીને આવું તે કહેવાય ?

પણ પાછી પોતાની જાતને ટપારી : અરે ગાંડી, એમ બોલવાથી તે કોઈને કાંઈ થોડું થઈ જતું હોય છે ! એમના જેવા શરીરફ લાયક અને ઈજ્જતદાર માણસને રાજા તો શું, ખુદા પણ કદી રાજા ન કરી શકે.

દિલને ધરપત આપવા માટે અઝીમા પોતાની ખુશનસીબીના ખ્યાલોને પંપાળવા લાગી. અમીર સાથેની પહેલી મુલાકાત યાદ કરી. પોતે જહન્નમમાં જીવતી હતી. તેમાંથી છૂટકો મેળવવા માટે ઝેર ઘોળી લેવાની તૈયારી કરી રાખેલી. અચાનક અમીર તેની નજરે ચડ્યો, દિલમાં વસી ગયો અને હિંમત કરીને પોતે એનો સાથ માગી લીધો. ત્યારે પોતાને ક્યાં ખબર હતી કે અમીર આટલો બધો શરીરફ, આટલી હદે પ્રેમાળ અને બહાદુર નીકળશે ! ખુદાની અનહદ દુઆ સિવાય આવો આવો મેળ મળે નહીં, આવું સુખ કોઈને સાંપડે નહીં. દરબારીઓની બીબી સુધ્ધાં મોઢામોઢ કહે છે : અઝીમાબાનુ, મિયાં-બીબી તો ઘણા જોયા પણ તમારી તોલે કોઈ ન આવે. તમારામાં ચાર ચાર શાદીની છૂટ છે છતાં મિયાં બીજા કોઈ સામે નજર પણ માંડતા નથી, અને અમારા ‘એ’ રખાતો રાખવામાં હરીફાઈ કરતા હોય છે !

એ યાદ કરીને અઝીમાને ત્યારેય હસવું આવી ગયું. હસવા જતાં પેટમાં કાંઈક ફરક્યું. અચાનક અઝીમાના શરીરમાં ઝણઝણાટી જાગી ઊઠી. પહેલી વાર મા બનવાની હતી ત્યારે આવો જ અનુભવ થયો હતો. તો શું ફરીવાર ? અને આંચકા સાથે અઝીમાનો હાથ ડોકમાં લટકતાં તાવીજ પર ગયો. તાવીજ સાથે બાંધેલા ઘસાઈ ગયેલાં સિક્કા પર

આંગળીના ટેરવા ફેરવતી એ મનગમતા ખ્યાલમાં લપસી પડી : તો તો આ વખતે બેટો જ આવવો જોઈએ... પછી કોઈ કમી બાકી નહીં રહે... એ આવી પહોંચે એટલે એમને વળગી પડીને ખુશખબર આપીશ. પણ ના, એવી અધીરાઈ સારી નહીં, હજુ તો મહિના પર થોડા જ દિવસ કોરા ગયા છે. કદાચ હું ખોટી પણ પડું... પંદરવીસ દિવસ જવા દઈને પછી જ કહેવું છે... કહીશ ત્યારે એમની ખુશાલી ઊભરાઈ ઊઠશે. એ નક્કી કહેવાના : ‘ખ્યારી અઝીમા, આ તાવીજની દુઆ છે, શું નામ રાખવું આપણા બેટાનું ?’

અને ઘોડાના ડાબલા સંભળાયા. સુંવાળા ખ્યાલને મનની ડાબલીમાં ઝટપટ ભરી લેતી હોય તેમ અઝીમાએ બહારની આંખે બારી બહાર જોયું. પણ ના, આ દરબારનો સિપાઈ છે. કદાચ એનો સંદેશો લઈને આવ્યો હશે : એ મોડા આવવાના હશે...

પણ આ શું ? એક-બેને બદલે આઠ-દસ સિપાઈઓ કેમ છે ? આમ ઝનૂનમાં શું કામ ધસી આવે છે ! જરૂર કાંઈક બન્યું છે - અજુગતું થયું છે...

સીડી ચડતાં સિપાઈઓના પગલામાં અધીરાઈ અને ઉદ્વેગ વરતાતી હતી. અઝીમાએ ઝટપટ બુરખો પહેરી લીધો છતાં તેને ધરપત હતી કે સિપાઈ પરવાનગી વિના તેના કમરામાં પગ નહીં મૂકે.

પણ ધારણા ખોટી ઠરી. બુરખાની જાળીમાંથી જોયું. જમાદાર બે સિપાઈઓ સાથે જરાય અચકાયા કે ખચકાયા વિના તેના કમરામાં દાખલ થઈ ગયા. નોકર ગુલામ હાંફતો હાંફતો તેમની પાછળ આવ્યો અને જમાદાર આગળ વધે તે પહેલાં વચ્ચે ઊભો રહી ગયો : ‘ગુસ્તાખી માફ ! આ ઝનાના કમરો છે અને માલિકની ગેરહાજરીમાં...’

પણ એ બોલવાનું પૂરું કરે તે પહેલાં જ એના ગાલ પર જમાદારના પોલાદી પંજાની થપાટ પડી : ‘બેવકૂફ ! તારી આ હેસિયત ?’ અને ગુલામ ગાલ પંપાળવા જાય ત્યાં બીજા ગાલ પર થપાટ વીંઝણી : ‘હઠી જા !’

ત્યારે બે સિપાઈઓએ ગુલામને બાવડેથી ઝાલીને ધક્કો મારીને કમરાની બહાર હડસેલી દીધો.

બુરખામાં ધૂજતી-કાંપતી અઝીમા શરીર સંકોચીને સ્થિર ઊભી રહી. જમાદાર બે ઘડી તેની સામે તાકી રહ્યો. આ એ આદમી હતો જે અમીરની ઈજ્જત કરતો. હંમેશાં તેની તારીફ કરતો ને એકબે વખત ખાણું લેવા પણ આવી ગયેલો !

‘આ બધી ધમાલ શેની છે ?’ અઝીમાએ માંડ માંડ બોલવાની હિંમત કરી. પોતાની સામે જમાદારનું ધૂરક્યા રહેવું એને અકળાવી રહ્યું હતું : ‘એ હજુ દરબારમાંથી પાછા આવ્યા નથી !’

અને જમાદાર એવી જ તકની રાહ જોતો હોય તેમ ખડખડાટ હસવા લાગ્યો. એના આ ભયાનક અટહાસ્યથી ભરઊંઘમાં પડેલી અમીરની બચ્ચી ઝબકીને ચિલ્લાવા લાગી છતાં અઝીમા ત્યાંથી ઊઠી નહીં. જમાદારના વર્તનમાં તેને કોઈ આફતના ઔધાણ વરતાયાં.

‘કમનસીબ ઓરત !’ દાંત વચ્ચે શબ્દો કચડીને એ કહેતો હતો : ‘તું એના પાછા આવવાની રાહ જુએ છે ? એ બદમાશ હવે ક્યારેય પાછો નહીં આવે !’

‘ખબરદાર !’ અઝીમાએ ત્રાડ નાખી. બુરખાની આડશેથી પણ તેનો ગુસ્સો અસ્તો નહોતો રહેતો : ‘જનાબ, આપ જબાન સંભાળો, એને બદમાશ કહેનારાને આ ઘરમાં હું પગ નહીં મૂકવા દઉં.’

‘બદમાશ ! બદમાશ !’ જમાદાર તુમાખીબેર આગળ વધ્યો : ‘એક વાર નહીં, હજારવાર... બદમાશ... ઘાતકી ઠગ !’

એક એક બોલ અઝીમાનું કાળજું વીંધતો ગયો. આવેશમાં ભાન ભૂલીને તેણે મોં પરથી બુરખો હઠાવી દીધો. બે ગજ છેટે ઊભેલા જમાદાર સામે ક્રોધ વરસાવતી આંખે તેણે જોયું. પણ પેલાને કોઈ અસર થતી ન હોય તેમ પરાયી બીબીની ખૂબસૂરતી નિહાળતો મરક મરક હસતો રહ્યો ત્યારે અઝીમાને ચહેરો ડાંકી દેવો પડ્યો. બાજુના કમરામાં ચિલ્લાતી બેટીને લેવા તેણે પગ ઉપાડ્યા.

‘બચ્ચીને લઈને ઘરની બહાર નીકળી જા !’

જમાદારની ત્રાડે તેને થંભાવી દીધી. એ કંઈક કહે કે કરે એ પહેલાં તો સિપાઈઓ ઘરની ચીજવસ્તુઓ ઊથલાવવા માંડ્યા.

‘તમારે શું જોઈએ છે ?’ પીઠ ફેરવ્યા વિના જ તે ગળગળા અવાજે બોલી : ‘મને કાંઈક તો સમજાવે !’

‘સાંભળવું છે ?’ જમાદારને મજા પડી હોય તેમ ખીલી ઊઠ્યા : ‘સાંભળી શકીશ ?’

અઝીમાએ બેત્રણ વાર હકારમાં ડોક હલાવી અને મન મક્કમ કરતી હોય તેમ હાથની મુઠ્ઠીઓ વાળીને ઊભી રહી.

‘તારો ખાવિંદ અમીરઅલી ઘાતકી ઠગ પુરવાર થયો છે !’

બરડાનો આંકડો તૂટી ગયો હોય તેમ ઝટકા સાથે અઝીમાની કમ્મર ઝૂકી ગઈ. ‘શહેરનો એ શરીફ માણસ બહારગામની સફરે જઈને લોકોના જાન લૂંટતો હતો.’ ગોઠણબેર બેસી પડી અઝીમા...

‘આ જાહોજલાલી, આ રોનક, આ સુખ-સાહબી એ બેઇમાનની કમાણી હતી ! એની ઈજજત બનાવટી હતી, એની શરાફત નકલી હતી, એની ઉદારતા પોલી હતી !’

‘બસ કરો !’ અઝીમાએ ભોંય પર માથું પછાડ્યું : ‘ખુદાને ખાતર હવે બસ કરો !’

એ જ વખતે નોકરાણી રડતી છોકરીને લઈને હાંફળીફાંફળી કમરામાં દોડી આવી. માથા પછાડતી અઝીમાને રોકતી બોલી ઊઠી : ‘આ હું શું સાંભળું છું બીબીજી !’

અઝીમા જવાબ આપે તે પહેલાં બહાર થતો શોર કાને પડ્યો. ઢોલ પર દાંડી પડવાનો અવાજ સંભળાયો. કમરામાં સન્નાયે છવાઈ ગયો. જમાદારની આંખોમાં ખુન્નસની ચમક ઊપસી આવી.

‘સાદ સાંભળજો !’ બે-ત્રણ પોકાર પાડીને ફરી ઢોલ પિટાયો. ઢોલની થાપી પર પડતી દાંડી અઝીમાના માસૂમ દિલ પર સોળ ઉપસાવતી જતી હતી.

‘આ અમીરઅલી ઈસ્માઈલ સૈયદ !’ એક પડકાર થયો અને અઝીમાનું દિલ

ધબકારો ચૂકી ગયું : ‘જાલોનનો આ આબરુદાર માણસ એક ભયાનક ઠગ પુરવાર થયો છે. તેણે જાતે જ દરબારમાં પોતાના ઘાતકી અપરાધોનો એકરાર કર્યો એટલે મૃત્યુદંડને બદલે નામદાર મહારાજાધીરાજે જન્મટીપની સજા ફરમાવી છે. આ રાજમાં ગુનેગારોના શા હાલ થાય છે એ જોવા માટે એને પાંજરામાં પૂરીને શેરીએ શેરીએ ફેરવવાનો હુકમ છે.’

અઝીમાએ બંને હાથ કાન પર દાબી દીધા છતાં પણ એ રસ્તા પર વધતા જતા શોરબકોરના પડધાને રોકી શકી નહીં.

‘મારો એ બદમાશને ! થૂંકો એના પર !’

અને પાંજરા પર ધડાધડ પથ્થરો પડતા હોય એવા અવાજો સંભળાયા.

‘અમીરઅલી ઠગની બીબી !’ જમાદાર ધીમાં છતાં કાતીલ અવાજે બોલી ગયા : ‘જરા ઊઠો... ઊભાં થઈને બારીમાંથી તમારા પ્યારા શૌહરનો તમાશો જુઓ ! હડકાયા કૂતરાની જેમ લોકો તેને હડધૂત કરે છે !’

પણ જમાદાર બોલવાનું પૂરું કરે તે પહેલાં જ અઝીમા ભોંય પર બેહોશ થઈને ફસડાઈ પડી.

*

પાંજરામાં પુરાઈને શહેરની શેરીએ શેરીએ જનાવર જેમ હડધૂત થવાનું અમીરને ફાંસીની સજા કરતાંય વધારે વસમું લાગ્યું. ફક્ત એક જ રાતમાં કેવો ગજબનાક ફેરફાર થઈ ગયો – જાણે ઊંચા પર્વતની ટોચ પરથી પતનની ખીણમાં હડસેલાઈ ગયો !

હાથપગમાં લોખંડની બેડી જડીને સિપાઈઓ અમીરને કૂતરા પકડવાના પાંજરામાં લઈ જતા હતા ત્યારે તેણે વિરોધમાં ઘણું જોર અજમાવ્યું, થઈ શકે એટલા ઉધામા કર્યા : ‘મારે જનમકેદ નથી જોઈતી, મને ફાંસીએ લટકાવી દો. ચાહે તો હાથીના પગ નીચે કચડી નાખો, પણ આ જુલ્મ ન કરો. મારે કૂતરાના પાંજરામાં નથી પુરાવું...’

પણ પડેલાને પાટું મારવામાં સૌને મજા આવતી હોય છે. ચાર સિપાઈઓ અમીરને ઊંચકીને પાંજરામાં નાખી ન શક્યા ત્યારે જમાદાર ગિન્નાયા : ‘હવે તો તને કૂતરાની માફક ઊંચકીને જ પાંજરામાં પૂરવો પડશે. અમીરને લાત લગાવીને તેણે હાંક મારી : ‘અરે કોઈ સાણસો લઈ આવો તો...’

એ સાંભળતાં જ અમીરને ઝટકો લાગ્યો : સાણસો ! સાલા આ બેરહેમ કુત્તાઓ મને સાણસામાં ભીંસીની પાંજરામાં હડસેલવા માગે છે ? ગામમાં કૂતરાઓનો ત્રાસ વધી જતો ત્યારે રાજની ગાડી કૂતરા પકડવા નીકળતી. વીફરેલા કૂતરાના ગળામાં સાણસો ભીંસતા જ એનું જોર ઓગળી જતું. બકરી જેવો ગરીબ બનીને એ ચીસો પાડતો અને ઊંચકાઈને પાંજરામાં હડસેલાઈ જતો. એ દૃશ્ય અમીરની આંખ સામે તરવરવા લાગ્યું. શું મારી પણ એ જ વલે કરવા માગે છે આ નરાધમો !

‘સબૂર !’ અમીર ચિલ્લાયો : ‘સાણસો લાવવાની જરૂર નથી. શું જાતે જ પાંજરામાં પુરાઈ જવા તૈયાર છું...’

અને પાંજરામાં પુરાયા પછી તેને હડધૂત કરવાની પહેલ જમાદારે જ કરી હતી : 'થૂં !' એવા અવાજ સાથે તે અમીરના મોં પર થૂંક્યો. અપમાનના પહેલા પ્રહારે અમીરને વીફરાવ્યો. જમાદાર પર સામું થૂંક ઉડાડીને તેણે ગાળ ભાંડી હતી : 'ફૂતરીના પેટના !'

પણ અમીર કેટ-કેટલાને ગાળ દઈ શકવાનો હતો ? ઘોડા સાથે બાંધેલી ગાડી મહોલ્લે-મહોલ્લે ફરતી હતી. ઘોડા પર બેઠેલો સવાર ઢોલ પીટીને લોકોને ભેગા કરતો હતો. બૂરામાં બૂરા બોલમાં તેના અપરાધનું બ્યાન સંભળાવતો, એની ઇજાતની પરદો ચીરી નાખતો, અને તેના પર ફીટકાર વરસાવવા લોકોને પાણી ચડાવતો.

અમીર કાન પર હાથ દાબી, ગોઠણ વચ્ચે માથું ભેરવીને ઊભડક બેસી રહેતો, પણ તમાશો જોવા ભેગા થયેલા લોકો તેને મોં છુપાવીને બેસી કેમ રહેવા દે ? છ આંગળ પહોળા સંળિયા વચ્ચેથી તેના પર પથ્થરો વીંઝતા 'બદમાશ તારું કાળું મોં જોવા દે !'

શરૂઆતમાં તેણે મોં છુપાવવા પથ્થરોનો એ માર સહી લીધો. પણ એથી તો લોકો વધુ ઉશ્કેરાઈને પાંજરાની નજીક આવતા થયાં. કોઈક તેનું પહેરણ ખેંચીને આધું ખસી જતું તો કોઈ વળી લાકડી ખોંકાવીને અટક્યાળો કરતું. ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈને અમીર તેની સામે દાંતિયા કરતો અને લોકોનું ટેળું હી-હી કરીને તેને વધારે ખીજવતું.

આજ સુધી ઝૂકી ઝૂકીને કુર્નિશ બજાવનારાઓ, સલામ આલેકુમ કહીને માન આપનારાઓ, તારીફ કરીને સખાવત અને મદદ લઈ જનારાઓ જ અત્યારે પોતાની નાલેશી કરવામાં સામેલ થયા છે એ જોઈને અમીરનું લોહી ઊકળી ઊઠતું. આંખોમાં રતાશ ઊપસી આવતી અને દિમાગમાં ખુન્નસ ઊભરાઈ જતું : 'સાલા કુત્તાઓ, સિંહને પાંજરામાં પૂરીને એની છોડતી કરો છો ?'

બારી-ઝરૂખામાંથી ઘૂંઘટ કે બુરખા પાછળથી તેને જોતી સ્ત્રીઓ તરફ આંખ ઊંચકવાની અમીરની હિંમત ન ચાલતી. એ ઓરતના મનમાં પોતાને માટે કેવી નફરત ઘૂંટાતી હશે ? એના વિચારથી જ તેને કમકમા આવી જતાં. કોઈ ડોશીમા દૂરથી એના છોકરાને સાદ પાડીને ઘરમાં બોલાવતી વખતે કહેતી : 'એલા એય, એવા પાપીનું મોં જોવા ક્યાં જાય છે ? ખરાબ માણસની નજરનું ઝેર પણ જિંદગી બરબાદ કરી નાખે છે.' એ બોલ અમીરનું કાળજું પીંખી નાખતા.

પોતાના જ મકાનની સામે પાંજરાગાડી આવીને ઊભી રહી ત્યારે અમીરને ખુદા યાદ આવી ગયો : 'યા પરવરદિગાર થોડીક તો રહેમ કરવી'તી ! મારા જ મકાનની સામે, મારી જ બીબી-બચ્ચીની નજર સામે આ હાલ...'

પોતાના જ મહોલ્લાવાળા સૌથી ઘાતકી લાગ્યા અમીરને... આંખની શરમ પણ આડે ન આવતી હોય તેમ અઝીમા સાંભળે એવા ખ્યાલથી પોકારી પાડીને ગાળો ભાંડતા હતા. અમીરે પથ્થરના મારની પરવા કર્યા વિના એક વાર ઘરની બારીઓ તરફ જોયું. દિલ કહેતું હતું : 'એક વાર અઝીમાનું મોં જોઈ લઉં, પછી કોને ખબર ક્યારેય મેળાપ થશે કે નહીં ?' પણ દિમાગ કહેતું હતું : 'નહીં, એ મને આવી હાલતમાં નહીં જોઈ શકે - મારી નાલેશી જીરવી નહીં શકે.'

એ એક એક પળ અમીરનાં રૂંવાડાં સળગાવી જતી હતી. ઘણી વાર સુધી બારીમાં કોઈ ડોકાયું નહીં અને તેનું પાંજરું ચાલતું થયું ત્યારે અમીરે રાહત અનુભવી... પણ તેણે ઘર તરફ છેલ્લી નજર નાખી ત્યારે તેને આંચકો લાગ્યો : તેની સામે કરડાકીભર્યું હસતો જમાદાર ત્યાં ઊભો હતો : શું એ મારી બીબીની પણ બેઠજજતી કરવા આવ્યો હશે ?

*

સૂરજ આથમી ગયો અને રાત પડવા લાગી ત્યારે અમીરે થોડી રાહત અનુભવી. શહેરના ચોકની વચોવચ પાંજરાગાડીને થોભાવી દેવામાં આવી. હાથ-પગમાં બેડી ઉપરાંત પાંજરે પુરાયો હોવા છતાં ચાર હથિયારબંધ ચોકીદારો ગોઠવાઈ ગયા. અંધારું વધતું ગયું તેમ લોકો વીખરાવા લાગ્યા ત્યારે અમીર અપમાનના જખમ લૂછતો સળિયાના ટેકે નિરાંતે બેઠો. લાંબા થઈને સૂઈ ન શકાય કે ઊભા ન થઈ શકાય એવું સાંકડું પાંજરું હતું, છતાંય આખા દિવસની યાતના બાદ અમીરને કાંઈક રાહત વરતાવા લાગી. જે કાંઈ બની ગયું તે યાદ કરવાનું ગમતું નહોતું, છતાં મનમાં એ સિવાય બીજા કોઈ વિચાર જ આવતા નહોતા. કપાળમાં અણીદાર પથ્થર વાગેલો તેનું ઢીમણું લબકારા મારતું હતું, આખા દિવસના તાપથી માથું ફટફટ થવા લાગ્યું, હાથ-પગ કળવા માંડ્યા અને હવે યાદ આવ્યું કે ઘેરથી નીકળ્યા પછી પોતે કાંઈ ખાધું-પીધું પણ નહોતું ! પથ્થરનો બેસૂમાર માર ખાધો અને ઘૂંટડે ઘૂંટડે ઝેરીલા અપમાનો પીધાં ત્યારે ભુલાઈ ગયેલી ભૂખ-તરસ હવે સળવળવા લાગી.

‘સાલા જાલીમ રાજાએ પાણી સુધ્યાં આપવાની મનાઈ ફરમાવી !’ અમીર બબડ્યો : ‘કાલનો દિવસ પણ આમ જ કાઢવો પડશે ?’

અંધારામાં ટહેલતાં સિપાઈઓને જોઈને વિચાર આવ્યો : એમને કહી જોઉં, કદાચ દયા જાગે તો બે-ચાર ઘૂંટ પાણી મળી જાય. આખરે તો એ પણ ઇન્સાન છે ને !

સુકાઈ ગયેલી જીભ હોઠ પર ફેરવી, બે-ચાર ખાંસીના ઠસકાં ખાઈને સુકકા તરડાઈ ગયેલા અવાજે તેણે સાદ પાડ્યો : ‘એ ભાઈ, એ જનાબ !’ એક સિપાઈનું ધ્યાન ખેંચાયું, એટલે તેણે આજીજી કરી : ‘ભાઈસા’બ મને થોડું પાણી પીવા આપોને.’

‘પા...ણી !’ ઘટ્ટ અવાજ સંભળાયો. એ શબ્દમાં કોઈ જાદુ હોય તેમ અમીરની તરસ ઉગ્ર બની. અંધારામાં એના ચહેરાના હાવભાવ દેખાતા નહોતા છતાં અમીરની આશા બળવત્તર થઈ. હમણાં તે છાનોમાનો પાણી લઈને નજીક આવશે અને મારી તરસ છિપાવશે. બે-ત્રણ વાર તેણે હોઠ પર સૂકી જીભ ફેરવી લીધી. પસીનાના ખારા સ્વાદથી જીભ ચચળી.

પેલો સિપાઈ પાસે આવ્યો : ‘તારે પાણી પીવું છે ?’

એ તુંકારો પણ અમીરને ત્યારે મીઠો લાગ્યો – પાણી જેટલો જ મીઠો !

‘થૂં !’ સિપાઈ તેના તરસ્યા મોં પર થૂંક્યો : ‘લે પાણીને બદલે થૂંક પી... હજુ વધારે પીવું છે ?’ એમ પૂછીને ફરી થૂંક્યો.

‘શયતાન !’ વિકરાળ ચહેરે અમીરે ત્રાસ નાખી. બંને મુઠ્ઠીમાં સળિયા પકડીને પાંજરાને જોરથી હચમચાવી નાખ્યું. સળિયા વચ્ચેથી હાથ બહાર કાઢી સામેવાળાની ગળચી દાબી દેવા માટે નાકામિયાબ કોશિશ અજમાવી, પણ બેડીથી જકડાયેલા બંને હાથ બહાર લંબાવી જ શક્યો નહીં. સિપાઈના મોં પર સામું થૂંકવા સિવાય બીજું કાંઈ કરી શકે તેમ નહોતો, પણ એય બન્યું નહીં. તેના સૂકા મોંમાં થૂંક જ રહ્યું નહોતું ! લાચારીભર્યો ઊંડો નિસારો નાખીને એ ખામોશ થઈ ગયો.

તરસનો ત્રાસ ભૂલી જવા માટે ટૂંટિયુંવાળીને ઊંઘી જવાની કોશિશ કરી તો ભીતરનો તરફડાટ વધતો ગયો. રડી પડવાની ઇચ્છા થઈ, પણ આંસુય સાથ છોડી ગયાં હોય તેમ પાંપણો કોરી જ રહી. પાણી નહીં મળે તો સવાર પહેલાં જ પોતાનું અસ્તિત્વ શોષાઈ જશે એવી અકળામણ થવા લાગી. પાગલ થઈ જવાની બીક લાગવા માંડી...

‘પા...ણી !’ કણસતા કંઠે તેણે પોકાર પાડવા માંડ્યા.

પણ દરેક પોકારના પડઘામાં સિપાઈઓનું અટ્ટહાસ્ય જ તેને સાંભળવા મળ્યું : ‘તું માથા પછાડીને મરી જઈશ તોય તને અહીં કોઈ પાણી આપવાનું નથી. શું કામ બીજાની નીંદર ખરાબ કરે છે ?’

‘આખરે થાકી-હારીને જાતને ખુદને હવાલે કરતો હોય તેમ અમીર અર્ધ બેહોશીમાં ઊંડો ઊતરવા લાગ્યો...

*

‘કોણ ?’ અમીર ચીસ પાડવા જતો હતો પણ શોષાઈ ગયેલા કંઠમાંથી અવાજ બહાર ન પડ્યો. કોઈએ પગનો અંગૂઠો હલાવ્યો હોય એવા ભ્રમ સાથે તે બેઠો થયો. પણ કોઈ દેખાયું નહીં. બહાર ગાઢ અંધકાર ઘેરાયો હતો, બધું જ સૂમસામ હતું. આસમાનમાં ઝબકતા તારા આંખમાં કણાંની જેમ ભોંકાયા. વિસરાઈ ગયેલી પ્યાસ ફરી પરેશાન કરવા માંડે તે પહેલાં ઊંઘી જવા લંબાવ્યું, પણ ફરી બીજા પગના અંગૂઠા પર કોઈનો સ્પર્શ થયો. તેને ફડકો પડ્યો : કોઈ દુશ્મને પાંજરામાં સાપ તો નહીં મૂક્યો હોય ને ?

ઝાટકા સાથે તેણે બંને પગ અંદર ખેંચી લીધા. સાપની બીકે ઊંઘવાની હિંમત ન ચાલતી હોય તેમ શરીરને સંકોરીને પાંજરાના એક ખૂણામાં એ બેસી ગયો.

‘મા...લિ...ક... !’ એક ધીમો ભયવિહ્વળ અવાજ કાને પડ્યો. અમીરના અંગેઅંગમાં આછી ઝણઝણાટી વ્યાપી ગઈ. અવાજ જાણીતો હતો, પણ એ ભ્રમ તો નહીં હોય ?

ધીમે ધીમે પાંજરા પાછળથી એક આકૃતિ ઊંચી થતી દેખાણી. અમીર પહેલાં થથરી ગયો : શું શયતાન એનો જીવ લેવા આવ્યો હશે ?

‘હું ગુલામ છું ?’ ગભરાટથી ધ્રૂજતા નોકરે હાથમાં પકડેલો પાણીનો લોતે સામે ધર્યો.

અમીરના હાથ-પગની બેડી ખણખણી ઊઠી. આવેશ સાથે તેણે લોતે ઝડપી લેવા

સળિયા બહાર હાથ કાઢવા જોર અજમાવ્યું.

‘માલિક ! જરાય અવાજ ન થાય !’ ગુલામનો હાથ અને અવાજ ધૂજતા હતા. પાણીના લોટાને અમીરની આંગળીનાં ટેરવાં અડક્યાં ત્યાં જ રૂંવાડે રૂંવાડે ઉત્તેજના વ્યાપી ગઈ. પણ પાંજરાના સળિયા વચ્ચેથી લોટો અંદર ન લઈ શક્યો ત્યારે તરસનો તરફડાટ તેનાથી સહેવાયો નહીં.

‘માલિક, આપ ખોબો ધરો !’ ગુલામે લોટો સહેજ વાંકો કરી પાણી રેડવાની તૈયારી કરી : ‘પણ મહેરબાની કરીને આપ પાણી નીચે ઢોળવા દેશો નહીં. સિપાઈઓ જાગી જશે તો... !’

એટલીવારમાં અમીર ખોબો ધરીને તૈયાર થઈ ગયો હતો. પ્યાસી આંખે ગુલામને જોઈ રહ્યો હતો : જાણે કહેતો હોય, એનું એક ટીપું સુધ્યાં હું નીચે ગીરવા નહીં દઉં. બેહદ તરસ લાગી છે ગુલામ !

નોકરે લોટામાંથી ધાર કરી, પાણીના ઘૂંટડા નીચે ઊતરતા ગયા અને અમીરની આંખમાંથી આંસુની ધાર વહેવા લાગી. પાણીની સાથે અમીર હર્ષના આંસુય પી ગયો. લોટો ઠલવાઈ ગયો છતાં પણ અમીર ખોબો ધરીને ટગરટગર આંખે ગુલામ સામે જોતો રહ્યો ત્યારે માલિકની દયાજનક હાલત પર નોકરની આંખો ચૂવા લાગી.

‘રડ નહીં ગુલામ !’ અમીરે પાંજરાના સળિયામાંથી એક હાથનું કાડું બહાર લંબાવી તેના ગાલ પર દડી જતા આંસુ લૂછવા માંડ્યો : ‘તારો અહેસાન જિંદગીભર નહીં ભૂલું ! ગળગળા થઈ જતા અમીરે કહ્યું : ‘હવે તું જા, કોઈ જોઈ જશે તો કુટાઈ જઈશ.’

ગુલામ માથું ઝુકાવી ખામોશ ઊભો રહ્યો. બધા જ જ્યારે પોતાને નજરે નિગાહેથી જોતા હતા ત્યારે આ એક નોકર હજુય પોતાની અદબ છોડતો નથી એ ખ્યાલથી અમીરનું હૈયું ગદ્ગદ થઈ આવ્યું.

‘ગુલામ, ઘરવાળાના શું ખબર છે ?’ ધબકતા દિલે તેનાથી પૂછી જવાયું.

સાંભળીને નોકરની દાઢીના વાળ સુધ્યાં ધૂજી ઊઠતા દેખાયા.

‘કહે ગુલામ, કાંઈ પંજા છુપાવ્યું છે તો તને માલિકના કસમ !

‘માલિક !’ ગુલામ હવે હીબકાં ભરવા લાગ્યો. સિપાઈઓની હાજરી પણ ભુલાઈ ગઈ : ‘સાંભળીને દિલ બેસી જશે.’

પણ અમીર આતુરતાથી સાંભળવા તેની સામે તાકી રહ્યો હતો.

‘બધું જ બરબાદ થઈ ગયું માલિક !’ ગુલામ કહેતાં કહેતાં ભાંગી પડવા જેવો થઈ ગયો : ‘બીબીજી અને બચ્ચીને એમણે રખડતાં કરી દીધાં. સિપાઈઓ બધું જ લૂંટી ગયા, ઘર જલાવી દીધું...’

‘યા ખુદા !’ અમીરે સળગતો નિસાસો નાખ્યો : ‘ગુલામ, અત્યારે અઝીમા ને મારી બેટી ક્યાં છે ?’

‘માલિક...’ ગુલામે ડૂસકું રોકી લીધું : ‘એ બન્નેને આપણા મૌલવી પોતાને ઘેર લઈ ગયા.’

‘ખુદા એ રહેમદિલ બંદાનું ભલું કરે !’ અમીરની નજર સમક્ષ મૌલવીનો ચહેરો તરવરી ઊઠ્યો. ત્રણ-ચાર વરસ પહેલાં મૌલવીની બેટીની શાદીમાં પોતે મદદ કરી હતી બદલામાં આજે તેણે અઝીમા અને બચ્ચીને આશરો આપ્યો. આખી દુનિયા દુશ્મન થઈ જાય ત્યારે જે સાથ આપે તેનો શુક્રગુજાર કઈ રીતે કરવો ?

‘ગુલામ, અઝીમાની હાલત કેવી છે ?’ અપરાધીની ઢબે અમીરે સવાલ કર્યો, પણ ગુલામ જવાબ ન આપી શક્યો. તેણે જોયું કે બુદ્ધો નોકર પોતાની સાથે નજર મિલાવી શકતો નથી : શું ન કહેવા જેવું કાંઈક બની ગયું હશે ?

‘કહે ગુલામ, હવે આ દિલને મેં પથ્થરનું બનાવી દીધું છે. ગમે તેવો આઘાત હું પચાવી જઈશ.’

‘પણ માલિક...’ ગુલામ ગળગળો થઈ ગયો : ‘બીબીજી એ આઘાત જીરવી ન શક્યાં, લોકોની નિંદાના નહોરે એમનું દિલ ઊતરડી નાખ્યું. બે કલાક પહેલાં જ એ ખુદાને પ્યારા થઈ ગયાં !’

‘આ...હા !’ અમીરના મોંમાંથી નીકળેલા હાયકારાએ ખામોશ રાતને ખળભળાવી મૂકી. એક ઊંઘતા સિપાઈએ બેઠા થઈને દૂરથી જ તેને ગાળ સંભળાવી ત્યારે જાત સંભાળી લેવાનો ખ્યાલ આવ્યો.

પ્યારી બીબીના મોત પર મોકળા દિલે રડી પણ શકતો નહોતો ! મૂંગા આંસુ દ્વારા ગમને વહેવા દઈ તેણે ભીંસાતી છાતી પર હાથ દાબ્યો. એ પીડાને પચાવી જતાં થોડી વાર લાગી : ‘સારું થયું અઝીમા ! તને છુટકારો મળી ગયો. જીવતી રહીને તું આ બધું જીરવી ન શકત - મને કદી પણ માફ ન કરત...’

થોડી વાર ફાંટી આંખે આકાશમાં જોતો એ ખામોશ બેસી રહ્યો. ગુલામ હજુ માથું ઝુકાવીને, જવા માટેની રજાની રાહ જોતો ઊભો છે એનો ખ્યાલ આવ્યો ત્યારે કહ્યું : ‘ગુલામ, મારું એક કામ કરજે.’

‘જી માલિક !’

‘મૌલવીસા’બ પાસે મારો શુક્રગુજાર કરજે અને કહેજે કે’ તેનાં ગળે ડૂમો ભરાઈ આવ્યો : ‘મારી બેટીના બાપ બનીને એને ઉછેરે અને... અને...’ અમીર લાગણીના તોફાનથી હચમચી ગયો : ‘કહેજે, ક્યારેય એને ખબર ન પડવા દે કે તે અમીરઅલી ઠગની બેટી છે !’

ઝાટકો લાગ્યો હોય તેમ ડોક ઊંચી કરીને ગુલામે પાંજરામાં પુરાયેલા માલિક સામે જોયું. અમીર ભાંગી પડ્યો હોય તેમ બે પગ વચ્ચે માથું છુપાવી ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડતો હતો.

✱

‘ખનન...ખણ ! ખનન...ખણ !’ લથડતી ચાલે અમીર કેદખાનાના ચોગાનમાં દાખલ થયો. બેડી ખખડવાનો અવાજ સાંભળીને કોણ નવું આવ્યું એ જોવા માટે કેદીઓ પોતપોતાની કોટડીની બહાર ડોકાવા લાગ્યા.

‘આ તો બહુ મોંઘેરા મહેમાન દેખાવ છે !’ એક ચોરે ટીખળ કરી : ‘આવો પધારો જનાબ, આપનાં પગલાંથી અમારું મહેમાનખાનું પાવન થયું !’

‘આના કરતાં તો આપણે હજાર દરજ્જે સારા !’ બીજાએ અમીરની પીઠ પર મેણું માર્યું : ‘ચોરીના ધંધા કરીએ પણ શરાફતનો દેખાવ નથી કરતા !’

અને હા-હા-હી-હીથી જેલખાનું ગાજી ઊઠ્યું. અમીર આગળ વધતો ગયો.

દારોગાએ એક કોટડીનો દરવાજો ઉઘાડી તેને અંદર ધકેલી દીધો : ‘જિંદગીભર મોજ કરજે !’ ધક્કો લાગવાથી અમીર સામેના કાળમીઠ પથ્થરની દીવાલ જોડે અફળાયો. હાથ-પગની બેડીઓ રણકી ઊઠી. કોટડીનો દરવાજો બંધ થયો ને ચોકીદારો તુચ્છકારભર્યું હાસ્ય ફેંકીને ચાલતા થયા.

અમીરની પહેલી નજર ખૂણામાં પડેલ પાણીના મટકા પર પડી. આગલી રાતે એક લોલે પાણી મળ્યા પછી આખો દિવસ કોરો ખેંચી કાઢવો પડ્યો હતો. બંને હાથે મટકું ઊંચકીને એ પાણી ગટગટાવા માંડ્યો. હોઠના બંને ખૂણેથી પાણીના રેલા દડતા હતા એને કારણે બદનમાં પણ ટાઢક વરતાવા લાગી. અર્ધું મટકું પીવાયું હશે ત્યાં કોટડીના ખૂણેથી ઊંહકારો સંભળાયો. અમીર ચોકીને જોવા ગયો, તેમાં અંતરાશ આવી ગઈ. ખાંસી સાથે નાકમાંથી પાણી નીકળવા લાગ્યું. મટકું નીચે મૂકીને તે સૂતેલા કેદી તરફ સરકવા લાગ્યો.

‘પા...ણી !’ કામળો ઓઢી ટૂંટિયું વાળી પડેલા એ કેદીને કણસતો અવાજ સંભળાયો એટલે અમીરે પાણીનું મટકું તેની પાસે મૂકી માથા પરથી કામળો હટાવ્યો : ભાઈ, પાણી પીવું છે તારે ? એમ કહેવા જતો હતો ત્યાં એના શરીરે જાળ લાગી. સમલાને જોઈને તેના ચહેરા પર ખુન્નસ ઊભરાઈ આવ્યું. એ ગદારને કારણે તો પોતે ગુનેગાર ઠયો. આ અરમાનો અને પાતનાઓ વેઠવા પડ્યા, બીબીને કમોતે મરવું પડ્યું, બચ્ચીને નિરાધાર બનવું પડ્યું...

‘બેઠમાન !’ દાંત ભીંસીને અમીરે તેનો કાંઠલો પકડ્યો : ‘હવે તો તારું ખૂન પી જઈશ.’ ઝટકા સાથે તેણે રામુના શરીર પરથી કામળો હટાવ્યો અને બીજા હાથે તેના વાળ મુઠ્ઠીમાં પકડવા જાય છે ત્યાં હાથમાં લોહી આવ્યું. પછી જોયું તો માથા નીચે લોહીનું ધાબું દેખાયું. રામુના જડબા પર તાજો ઘા જોયો ! અધમૂઆ પર હાથ ઉગામવાનો જીવ ન ચાલ્યો.

‘ચાલ બેઠો થા !’ અમીર સખ્તાઈ વાપરવા ગયો પણ હમદર્દી જ રણકી : ‘પહેલાં પાણી પી લે.’

તેણે ટેકો દઈને રામુને ઊભો કર્યો, ભીંતને અઢેલીને સરખો બેસાડ્યો પછી મોં પાસે મટકું ધર્યું : ‘લે પી, બેઠમાન !’

થોડું પાણી ગળા હેઠળ ઊતર્યા પછી રામુની આંખની પાંપણો ખૂલવા લાગી, પાણી પાઈ રહેલા અમીર સામે જોઈને તેને આંચકો લાગ્યો. થોડી વાર બાઘાની જેમ કાળમીઠ પથ્થરની દીવાલ સામે જોયું. અમીરના હાથપગની બેડીઓ પર તાકી રહ્યો પછી માંડ બોલી શક્યો : ‘જમાદાર તમે અહીંયા ?’

મુઠ્ઠી વાળીને અમીરે તેના પર હાથ ઉગામ્યો પણ એ અધ્ધર જ રહી ગયો. રામુની આંખોમાં યાચના અને પીડા તરવરતી હતી. ગમે તેમ તો એક વખતનો વફાદાર સાથી હતો. આટલો માર પડ્યા પછી માણસ કબૂલાત કરી લે તો એમાં એના પર જુલ્મ શું ગુજારવો ? છતાં અમીર તેને માફ કરવા માંગતો નહોતો.

‘બોલ રામલા ! જીવ બચાવવા માટે ગદાર થયો !’

રામુ ડઘાઈ ગયો હોય તેમ ચકળવકળ આંખે અમીર સામે જોવા લાગ્યો. માથું ધુણાવીને ઇન્કાર કરવા ગયો પણ દુખતા જડબા પર અમીરનો મુક્કો વીંઝાયો : ‘પાછું જુઠું બોલે છે !’

રામુની આંખમાંથી આંસુ દડવા લાગ્યાં : ‘જમાદાર, કબૂલાત ન કરવાની સજા તો સિપાઈઓએ ઘણી કરી, હવે બાકીનું આપ કરો !’ તેના અવાજમાં સચ્ચાઈનો રણકો વરતાયો : ‘મા ભવાનીના સોગન પર કહું છું મેં એ લોકોને કાંઈ કહ્યું જ નથી !’

‘હું !’ અમીરના રૂંવાડાં સળગી ઊઠ્યાં. થોડી વાર રામુની આંખોમાં જોઈને તેણે ખાતરી કરવા માંડી. જેમ જેમ માનવામાં આવતું ગયું તેમ તેમ છાતીમાં હાંફ ચડવા માંડી. લાગણીના આવેશ સાથે તેણે રામુને છાતીએ દાબી દીધો : ‘તારા નામે એ લોકોએ મને ફસાવ્યો !’

‘કોણે ?’

‘મતલબી મહારાજાએ !’ અમીરનો ક્રોધ ઘૂંટાવા લાગ્યો : ‘દરબારમાં તારી પાસે કબૂલાત કરાવશે તો બીજા સાથીઓ પણ સપડાઈ જશે એ બીકે મેં મૂંગે મોંએ અપરાધ માથે ચડાવી લીધો, રામુ !’

‘અરે રે... મારા પરનો તમારો ભરોસો ઓછો પડ્યો ?’

‘નહીં, મારા તકદીર જ અવળા પડ્યા.’

‘જમાદાર વાદ છે ?’ રામુએ નજર ઝુકાવીને કહ્યું : ‘ટિહરીના શેખને તેના ઘેરથી સફરમાં સાથે લેવા સામે મેં વિરોધ કરેલો. એ કામ આપણા નિયમની વિરુદ્ધ થયું એની આ સજા...’

અમીર મૂંગો થઈ ગયો. હવે તેને સમજાયું કે ભવાનીએ પોતાની રક્ષા કેમ ન કરી !

‘છતાં રામુ ! બેવકૂફ મહારાજાએ રહેમનો દેખાવ કરીને મને ફાંસીએ નથી લટકાવ્યો તેમાંય ભવાની દેવીનો કોઈ સંકેત છે !’ એટલું કહીને તે મૂંગો થઈ ગયો. મનમાં ઝબકેલો વિચાર રામુથી છુપાવી રાખ્યો :

મારી સાથે દગો કરીને મહારાજાએ મને કેદખાનામાં હડસેલ્યો, પણ હું એને બતાવીશ કે અમીરઅલી જેલ તોડીને પણ નાસી જઈ શકે છે !

દુર્ગા ઠગની ટોળી ઝડપાયા પછી વિવિધ સ્લીમન મધ્યભારતની બીજી ઠગ ટોળીનું પગેરું શોધી કાઢવા તલપાપડ થયા. ઊંઘતા જાગતા કે ખાતા-પીતા એ જ રટણ એમના મનમાં રમ્યા કરતું. મોતીસિંહ પાસેથી ઠગોની ગુપ્તભાષા. રામસીની થોડી જાણકારી પણ મેળવી લીધી હતી. છતાં મોતી હજુ નવો-સવો ઠગ હતો, ઠગનો વારસો તેને બાપ-દાદા તરફથી મળ્યો નહોતો એટલે સાહેબને તે બહુ બાતમી આપી શક્યો નહીં. સ્લીમન જાણતા હતા કે પોતે કેવું ભગીરથ કામ હાથમાં લઈને બેઠા છે. મોતીના પેલા શબ્દો તેને વારંવાર ખટકાયા કરતા : 'સાહેબ, ઠગને નાબૂદ કરવા માટે તમારે સાત જનમ લેવા પડશે.' તેના જવાબમાં, 'હું તો અર્ધા જનમમાં આ કામ પતાવીને બાકીની જિંદગી મારા વતનમાં આરામથી વિતાવીશ.' પોતે કહેલા આ શબ્દો ક્યારેક એમને જ બોદા લાગતા હતા.

દુર્ગાની ટોળીના ફંસીની સજામાંથી બચી ગયેલા ઠગોમાંથી બે-ત્રણને સ્લીમન સાહેબે પોતાને વશ કરી લીધા. કેટલાં વરસોથી એ ઠગ બન્યા ? કોની ટોળીમાં રહ્યા ? ક્યાં કેટલા મુસાફરોના શિકાર કર્યા એ બધી બાતમી પંપાળી પંપાળીને તેમની પાસેથી કઢાવીને સ્લીમન સાહેબે ઠગોની વંશાવલીનો આંબો તૈયાર કરવા માંડ્યો. એક થડમાંથી અનેક ડાળીઓ ફૂટતી જતી હતી. એક ડાળીમાંથી અનેક ફાંટા ફૂટતા જતા હતા. કોને ખબર કેટલી પેઢીઓથી આ આંબો ફૂલ્યોફાલ્યો હશે, કેટલી સદીઓથી એના મૂળ ઊંડા ને ઊંડા ઊતરતા ગયા હશે ? સ્લીમનથી નિસાસો નખાઈ જતો : એક એક ડાળ કાપવા બેસીશ તો મોતીના કહેવા મુજબ જન્મારો જશે. મારે તો થડ અને મૂળમાં જ ઘા કરવા છે. ટોળીના જમાદારોનું નિકંદન કાઢતો જઈશ તો જ આ દેશમાંથી ઠગની હસ્તી નાબૂદ કરી શકીશ.

પણ વિવિધ સ્લીમનની આ ધગશ સામે એક અણધાર્યું વિઘ્ન ધસી આવ્યું.

'વેરી બેડ મિસ્ટર સ્લીમન !' પાકટ વચના ગોરા ડોક્ટરે સ્ટેથોસ્કોપની ભૂંગળી કાન પરથી હઠાવતા કહ્યું : 'ફરજ બજાવવાના ઉત્સાહમાં તમે શરીરની ફરજ ચૂકી ગયા. કેટલા વરસથી શરીર અને મનને આરામ નથી આપ્યો ?'

'યાદ નથી !' સ્લીમને હસીને કહ્યું : 'હાથમાં લીધેલું કામ પતાવ્યા પછી બાકીની જિંદગી આરામ કરવાનું ઠેરવ્યું છે.'

'તો તમે ક્યારેય સફળ નહીં થાવ.'

'એટલે ?' સ્લીમનને ડોક્ટર સ્કાઉટ તરફ માન હોવા છતાં જરા ઊંચા અવાજે બોલાઈ ગયું : 'તમે પણ મને હતાશ કરવા માગો છો ડોક્ટર ?'

'ના, હું તમને સાજા કરવા માગું છું.' ડોક્ટરે મીઠું સ્મિત ફરકાવ્યું : 'એક વરસ માટે તમારે સંપૂર્ણ આરામ કરવો પડશે.'

'આ તો આપ સજા કરી રહ્યા છો !' સ્લીમનને હતું કે ડોક્ટર મજાકમાં એક વરસની વાત કરી રહ્યા છે : 'આરામ મહિનો બે મહિનાનો હોય.'

'ડોક્ટર હું છું કે તમે ?' સ્કાઉટે ગંભીર થવાનો પ્રયાસ કરવો પડ્યો : 'એક તો આ દેશનું હવામાન આપણા લોકોને માફક નથી આવતું. જીવલેણ રોગચાળો અવારનવાર અટક્યાળા કરી જાય છે. અહીં કેટલા અંગ્રેજો વૃદ્ધાવસ્થા સુધી પહોંચી શકે છે એનો આંકડો સાંભળવો છે ?'

'ના !' હતાશ થઈ જવાય એવી કોઈ વાત એ જાણવા માગતા નહોતા.

'મોટા ભાગના પ્રૌઢાવસ્થામાં જ પોઢી જાય છે.' ડોક્ટરે વાત ચાલુ રાખી : 'નિવૃત્ત થઈને વતન પાછાં ફરવાના સપનાં કબરમાં સાથે લેતા જાય છે.'

આ ભલા ડોક્ટર સ્લીમનને અત્યારે કડવા લાગ્યા, છતાં એમની વાતનો વિરોધ થઈ શકે એમ નહોતો. મજાકમાં કહેવાનું મન થયું કે ડોક્ટર સ્કાઉટ આપ પોતે વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચી શક્યા છો અને નખમાંય રોગ નથી... પણ ડોક્ટરે એવો મોકો જ ન આપ્યો.

'વિવિધ !' એમના અવાજમાં આત્મીયતા છલકાતી હતી : 'તમે જે કામ ઉપાડ્યું છે એની પૂરેપૂરી કદર છે. તમારાથી એ કામ પૂરું નહીં થાય એવું હું નથી કહેતો. પણ તમે અત્યારે શરીરની પરવા નહીં કરો તો એ કદી પૂરું નહીં કરી શકો એટલું હું જાણું છું.'

ડોક્ટર થોડી વાર અટક્યા. સ્લીમને જોયું કે એમની વૃદ્ધ આંખોમાંથી લાગણી નીતરતી હતી.

'હું ઇચ્છું છું કે તમને આ કાર્યમાં જશ મળે અને એટલે જ તમને એક વરસ હવાફેર માટે જવાનું કહ્યું છું.' પછી ઉતાવળે પૂરું કર્યું : 'તમે નહીં માનો તો મારો રિપોર્ટ વાંચ્યા પછી ખુદ ગવર્નર-જનરલ જ તમને પરાણે રજા પર ઉતારશે.'

'પણ મને એવો તો શું રોગ છે ?' સ્લીમનના અવાજમાં થડકો આવી ગયો : 'કોઈ અસાધ્ય બીમારી છે ?'

'અત્યારે તો કોઈ એવી બીમારી નથી, પણ શરીરની તમે જે હાલત કરી નાખી છે તેના પરથી કહી શકું છું કે કોઈ પણ રોગ સામે એ ઝીંક ઝીલી નહીં શકે.'

સ્લીમનને એમની વાત ગળે ઊતરતી હતી. હમણાં બે-ત્રણ મહિનાથી ઊંઘ ઓછી

થવા લાગી હતી. રઝળપાટ કરવાથી થાક વરતાતો હતો છતાં ભૂખ લાગતી નહોતી. અર્ધા રાતે ઊઠીને એ ઠગનો આંબો ચીતરવા બેસી જતા. ગમે તેટલું કામ કરવા છતાં સંતોષ ન થતો, સતત અજંપામાં જીવવાથી શરીરને ઘસારો લાગ્યો હતો એ વાતનો ઇન્કાર કેમ થઈ શકે ?

‘ભલે ડોક્ટર સાહેબ ! તમારી સલાહ હું માથે ચડાવું છું. કહો હવાફેર કરવા માટે મારે કયું હિલ સ્ટેશન પસંદ કરવું ?’

‘ગુડ !’ ડોક્ટર સ્કાઉટ તેનો ખભો દબાવતાં હસ્યા પણ સ્લીમનને ચોંકવાનું હજુ બાકી હતું : ‘હવાફેર માટેનું સ્થળ તમારે પસંદ કરવાનું છે પણ તે આ દેશની બહાર !’

‘ડોક્ટર !’ બિછાનામાંથી અર્ધા બેઠા થઈને સ્લીમન આવેશમાં બોલી ઊઠ્યા : ‘તમે મને આ દેશની બહાર ધકેલી દેવા માગો છો ? હાથમાં લીધેલું કામ છોડાવી દેવા ઇચ્છો છો ?’ પછી ચહેરા પર વળેલો પસીનો લૂછવા રોકાઈને ઉમેર્યું : ‘એક વરસની ગેરહાજરીમાં આટલાં વરસની મહેનત પર પાણી ફરી જશે એનું શું ? દર વરસે ચાલીસ હજાર માણસોના જાન ઠગ લોકોના રૂમાલથી ઝૂંટવાઈ જાય છે અને તમે હવાફેર માટે મને એક વરસ બહાર મોકલવા માગો છો ?’

‘કેટલાં વરસથી આ ઠગ લોકો હસ્તી ધરાવે છે ?’ ડોક્ટરે જરાય અસ્વસ્થ થયા વિના પૂછ્યું એટલે સ્લીમનનો આવેશ ઠડો પડ્યો. આ વાતમાં કોઈ પૂછપરછ કરે તે તેને બહુ ગમતું.

‘કેટલાં વરસ નહીં કેટલા સૈકા થયા એમ પૂછો ડોક્ટર સાહેબ !’ સ્લીમન બધું જ ભૂલી જઈને કહેવા લાગ્યા : ‘ત્રણસો વરસથી આ ચાલતું હોવાનો પુરાંવો છે.’

‘બસ તો પછી ! એક વરસ મોડું ન થાય એટલા માટે તમે તમારી આવરદા ઓછી કરવા માંગો છો ?’ હવે ડોક્ટર જરા સખ્તાઈથી કહેતા હતા : ‘હિન્દુસ્તાનની બહાર ગયા વગર તમારા મગજમાંથી ઠગ બહાર નીકળશે નહીં. તમે આ અજંપામાંથી બહાર નીકળી શકશો નહીં અને તબિયત કદી સારી થશે નહીં.’

‘એટલે કે મારે ડાવરઝનની જરૂર છે એમ જ ને ડોક્ટર સાહેબ ?’

‘ધેટ ઇઝ કરેક્ટ !’ દર્દી પોતાની સલાહ માથે ચડાવે એ દરેક ડોક્ટરને ગમતું હોય છે. સ્કાઉટ સાહેબે ખુશ થતાં પૂછ્યું : ‘ઓસ્ટ્રેલિયામાં તમારા કોઈ ઓળખીતા છે ખરા ?’

સ્લીમન સાહેબ સમજી ગયા કે ડોક્ટર ઓસ્ટ્રેલિયા જવાનું સૂચન કરી રહ્યા છે : ‘યસ ડોક્ટર, મારો એક ભાઈ ત્યાં મિલિટરીમાં છે. એને ઘણા વખતે મળવાનું થશે.’

‘તો પછી તૈયારી કરો.’ ડોક્ટરે ઊભા થતાં કહ્યું : ‘રજાની અરજી સાથે મારો રિપોર્ટ મોકલી આપશો એટલે મંજૂરી તાત્કાલિક મળી જશે.’

‘પ...ણ ડોક્ટર સાહેબ, ખરેખર એક વરસ બહાર રહેવું જરૂર છે ?’

‘જો પાછા ફરીને હાથમાં લીધેલું કામ પૂરું કરવું હોય તો યસ !’

અને ડોક્ટર હસતાં હસતાં બહાર નીકળી ગયા.

વિલિયમ સ્લીમન એક વરસની લાંબી રજા પર બહાર જઈ રહ્યા છે એ જાણ્યા

પછી ઘણાખરાએ માની લીધું કે હવે એ પાછા નહીં આવે અને આવશે તોપણ ઠગ પકડવાની ઘેલછા છોડીને જ આવશે.

મોતીએ ગોરા સાહેબની માંદગીનો જુદો જ મતલબ તારવ્યો : ‘આખરે સ્લીમન સાહેબ પર દેવી ભવાનીનો કોપ ઊતર્યો ખરો !’

અને વિલિયમ સ્લીમને હિન્દુસ્તાનનો કિનારો છોડ્યો ત્યાં સુધીમાં મોતીસિંહ ફરી ઠગની ટોળીમાં જોડાઈ પણ ગયો !

*

આઠ મહિનામાં જ અમીર જેલખાનાની જિંદગીથી ત્રાસી ગયો. ચેપી રોગના દરદીઓ હોય એમ જેલની છેવાડેની એક અલાયદી કોટડીમાં બંનેને રાખવામાં આવેલા. સવારના ઊઠીને મેતરનું જ મોં જોવા મળતું. ચોકીદારો ચક્કર મારવા આવતાં ત્યારે ફરિયાદ સાંભળવાને બદલે ગાળ સંભળાવી જતા. ગળેથી પાછું ફરે એવું બેસ્વાદ ખાવાનું પણ બે ટંક વખતસર મળતું નહીં. પંદર દિવસે-મહિને જમાદાર જોરાવરસિંહ કેદીઓની ‘ખબર કાઢવા’ આવતો અને દરેક વખતે અમીરની બેઈજજતી કરવાનું ચૂકતો નહીં : ખોરાક બરાબર નથી ? ઓઢવા માટે કંબલ જોઈએ છે ? અઠવાડિયામાં એક જ વાર નહાવા મળે છે ? ગંધાતાં કપડાં પહેરવા પડે છે ? આટલાં વરસ સાલ્વબીમાં રહ્યા પછી આ બધું ક્યાંથી ફાવે ? પણ ફિકર ન કરતો... મહારાજાધીરાજ આપને માટે એક આલીશાન મહેલ ચણાવી રહ્યા છે. થોડો વખત ખમી જાવ, પછી તમને ત્યાં ફેરવી નાખશું...

અને ખડખડાટ હાસ્યના પડઘા અમીરનાં કાળજે અફલાતા.

‘જેલમાંથી છૂટીને પહેલવહેલાં તો આને જ ખતમ કરીશ.’ અમીર દરેક વખતે ફેંસલો કરતો અને પછી વજનદાર નિસાસા નીચે ફેંસલાને કચડી નાખતો. છૂટવા માટેનો કોઈ લાગ દેખાતો નહોતો, કોઈ સચોટ તરકીબ સૂઝતી નહોતી, કોઈનો સાથ પણ સાંપડતો નહોતો.

‘રામલા, તને તો જેલ સદી ગઈ લાગે છે.’ અમીર એની લાપરવાહી પર ક્યારેક ગિન્નાતો : ‘બહાર નીકળવાનો એકાદ રસ્તો તો સુઝાડ !’ છતાં રામલો મૂંગો રહેતો ત્યારે અમીરને શક પડતો : ‘કે પછી બહાર નીકળવાની તારી ઇચ્છા જ નથી !’

‘આપણી ઇચ્છા કાંઈ કામ લાગવાની નથી અમીરમિયાં !’ એ બોદા અવાજે કહેતો : ‘બધું ભવાની દેવીની ઇચ્છાથી થયું છે. આપણી ભૂલનો દંડ ભોગવાઈ નહીં રહે ત્યાં સુધી એ આપણને કાંઈ સૂઝવા જ નહીં દે.’

આ જવાબ અમીરને જાળ જેવો લાગતો. દરેક વાતમાં દેવીને આગળ કરવાનો શું અર્થ ? છતાં પણ દેવીની વિરુદ્ધ બોલવાની હવે તેનામાં હિંમત રહી નહોતી : બાપુએ અને બદ્દીએ મને ઘણી વાર કહ્યું હતું કે શુકન-અપશુકનની અવગણના કરીશ તો ભારે ફટકો પડશે. ટિહરીના શેખ ઝવેરીને ઘરમાંથી સફરમાં ખેંચી લાવવા સામે પણ રામુએ વિરોધ કરેલો : જે રસ્તામાં મળે તેનો જ આપણાથી શિકાર કરી શકાય, એ નિયમનો ભંગ કરીએ

તો દેવી કોપાયમાન થાય... કદાચ આ બધું સાચું હોય. નહીંતર હું આમ પકડાઈ શું કામ જાઉં ?

‘ભલે રામ, દેવી સુઝાડે ત્યાં સુધી આપણે રહી જોઈશું.’ એમ કહીને ફરી પાછો પૂછતો : ‘છતાં આપણે કોશિશ કરવી કે નહીં ?’

‘મિયાં !’ રામ પોતાની રીતે દલીલ કરતો : ‘આ જમાદાર તમારા પર બહુ ખાર રાખે છે. પહેલાં તો તમે એની સામે ફરિયાદ કરવાનું બંધ કરી દો.’

‘એ શું કામ ?’

‘તમે વધુમાં વધુ દુઃખી થાવ એમાં એને મજા પડે છે.’ રામ ચતુર માણસની જેમ સમજાવતો : ‘બીજા કેદીઓ પાસે એ મજૂરી કરાવે છે અને આપણને અહીં ગોંધી રાખે છે. એનું કારણ શું ?’

‘કામ કરવા માટે બહાર કાઢે તો આપણે છટકી જઈએ એટલા માટે !’ અમીરના મગજમાં ઝબકારો થયો. રામની ચાતુરી પર ખુશ થતાં એ બોલી ઊઠ્યો : ‘હવે સમજાયું... ફરિયાદ બંધ કરીને આપણે મોજમાં છીએ એવો દેખાવ કરવો, ચોકીદારોને સંભળાવવું કે અમને તો અહીં જલસા છે. બીજા કેદીઓ કાળી મજૂરી કરીને તૂટી જાય છે ત્યારે અમને તો બેઠાં બેઠાં જ ટંકના રોટલા મળે છે... જમાદારને કાને વાત જશે એટલે એ જલ્દી જશે. આપણને આકરું કામ સોંપશે, આપણે કોટડીની બહાર રહીને છટકી જવાનો કોઈ લાગ વિચારી શકશું બરાબરને ?’

અમીર ખુશ થઈ ગયો. જે વાત રામને સૂઝી તે પોતાના મગજમાં કેમ ન ઊગી ? પણ એનો જવાબ રામને જ આપ્યો :

‘મિયાં, હવે માનવામાં આવે છે ને કે દેવીની ઇચ્છા થશે ત્યારે આપણને રસ્તો સુઝાડશે ?’

ઉત્સાહભરે બે-ચાર વાર ડોકું હલાવીને અમીરે હા ભણી ! કોની ઇચ્છાથી થવાનું છે એની પંચાતમાં શું કામ પડવું ? તેને તો જેલમાંથી છટકવા સાથે નિસ્બત હતી !

*

બીજા ત્રણ મહિના વીતી ગયા. અમીરે જમાદાર પાસે ફરિયાદ કરવાનું બંધ કરી દીધું. ખુશમિજાજમાં હોવાનો દેખાવ કરવા માંડ્યો. મજૂરી કરવી પડતી નથી અને ઘેર બેઠાં બેઠાં ખાવા મળે છે એવો પોરસ ચોકીદારોના કાન પર અફળાવ્યા કર્યો... પણ એ બધી જ ગણતરી ખોટી ઠરી. કોટડીની બહાર નીકળવા ન મળ્યું. અઠવાડિયામાં એક વાર વારાફરતી બંનેને સામેના ચોકમાં નહાવા લઈ જવા સિવાયની છૂટછાટમાં કોઈ વધારો થયો નહીં.

અમીરની ધીરજ ખૂટવા લાગી.

‘રામ તું ઘોડી થઈશ ?’ અમીરે એકાએક કહ્યું ત્યારે પહેલાં તો એ સમજ્યો નહીં. અમીરની નજર કોટડીની પાછલી દીવાલના સળિયાવાળા બાકોરા પર મંડાયેલી હતી :

‘એમાંથી બહાર નજર કરીને જોવાનું મન થાય છે. અગિયાર મહિનાથી આસમાન જોવા મળ્યું નથી.’

એ બંધિયાર કોટડીમાં હવા-ઉજાસ માટે એક જ બાકોરું હતું. કેદી બહાર ડોકાઈ ન શકે એટલા માટે દોઢ માથોડાં ઊંચું રાખવામાં આવેલું અને કોઈ નાસી ન જઈ શકે એવી સાવચેતીથી બે આંગળ જાડા લોખંડી સળિયા જડેલા હતા.

રામ અમીરને ખુશ રાખવા ગમે તે કરવા તૈયાર હતો, છતાં ઘોડી વળતાં પહેલાં દરવાજાના સળિયામાંથી તેણે બહાર જોઈ લીધું. ચોકીદારો સોગઠાબાજી રમવામાં મશગૂલ હતા એટલે ધરપત અનુભવી : ‘લો જલદી ઉપર ચડી જાવ.’ ઘોડી વળીને તેણે અધીરાઈ દેખાડી : ‘આસમાન જોવામાં બહુ વાર ન લગાડતા, બેડી ખખડે નહીં એનું ધ્યાન રાખજો. ચોકીદાર જોઈ જશે તો એક હવાબારી છે એ પણ છાંદી દેશે.’

અમીરે સાવધાનપણે રામની પીઠ પર વારાફરતી પગ મૂક્યા અને ભીંતનો ટેકો લઈ બાકોરાના સળિયા પકડી લીધા. બહાર ડોકાવા માટે તેને પગની પાની અને ગરદન પણ ઊંચી કરવી પડી. રાત હોવા છતાં શ્રાવણ સુદ સાતમ-આઠમના ચંદ્રમાના અજવાળામાં બધું બરાબર દેખાતું હતું. દીવાલ પાછળના મેદાનમાં લીલું ઘાસ ચમકતું હતું. વચોવચ એક વાવ જેવું હતું, જેલની ઊંચી દીવાલ પછવાડે એક મંદિરની ધજા ફરકતી હતી. નજર ભરીને એ બધું જોવામાં અમીરે વાર લગાડી ત્યારે તેનો ભાર ઝીલતા રામને પીઠ હલાવીને તેને જલદી ઊતરી જવાની યાદ દેવડાવવી પડી.

નીચે ઊતરતી વખતે અમીરની બેડી ખણખણી ઊઠી અને ચોકીદારોનો અવાજ સંભળાયો : ‘હવે તારી ખેર નથી !’

અમીર શ્વાસ રોકીને રામ સામે જોતો રહ્યો. રામ મલક્યો. હળવેકથી કહ્યું : ‘હરામખોરો ચોપાટ રમે છે. એકબીજાની સોગઠી મારવામાં પડ્યા છે.’

અમીરે નિરાંતનો શ્વાસ લીધો. હથેળીમાં લાગેલા સળિયાના કાટના ડાઘ સાફ કરતાં તેણે કહ્યું : ‘રામ હવે તારો વારો, બહાર જોવાથી દિલને કેવી તસલ્લી થાય છે.’ કહીને અમીર ઘોડી વળી ગયો, પણ રામ ઊઠ્યો નહીં : ‘નહીં, મારાથી તમારી પીઠ પર ઊભા ન રહેવાય ! ગમે તેમ તો તમે અમારા જમાદાર !’

અમીરને એ ખટક્યું છતાં જીદ ન કરી. આવી બાબતમાં રામ બહુ ચુસ્ત હતો. જેલમાં પણ આ સાથીએ ઠગ જમાદાર તરીકેની પોતાની ઇજ્જત અને માન-મરતબો જાળવી રાખ્યાં છે એ જાણીને અમીરનું દિલ ભરાઈ આવ્યું. રામની પીઠ પરથી પોતાના પગના ધાબાં ખંખેરી નાખવાને બહાને તેણે એના વાંસામાં હેતથી હાથ ફેરવી લીધો. પછી બહાર પોતે જે કાંઈ જોયું હતું એ કહી સંભળાવ્યું.

‘રામ, મને એક વિચાર સૂઝ્યો છે.’ કહી અમીર થોડી વાર હવાબારી સામે જોતો રહ્યો : ‘આના બે સળિયા ખસેડી શકાય તો બહાર સરકી જવાય.’

‘દરેક કેદીને આ વિચાર સૂઝતો હશે.’ કોણ જાણે કેમ પણ નાસી જવાનું સાહસ રામને ગળે ઊતરતું નહોતું. પકડાયા પછી તેના પર જે જુલમ વરતાવવામાં આવેલો તેનો

વિચાર મગજમાંથી નીકળતો નહોતો. ફરી એવી હાલતમાંથી ગુજરવાનો ખ્યાલ કમકમાટી ઊપજાવતો હતો : 'એ સળિયા તોડવાનું જ મુશ્કેલ છે.'

'પાણીદાર કાનસ હોય તો ગમે તેવું લોહું ઘસાઈ જાય !' અમીરનું મગજ કામ કરવા માંડ્યું : 'આ બેડીઓ સુધ્યાં તોડી શકાય એમ છે !'

અમીરની આંખોમાં એ વખતે જે ચમક ઊપસી આવી તે જોઈને રામુને ભરોસો પડ્યો. છતાં દલીલ તો કરી જ : 'ધારો કે ત્યાંથી બહાર સરકી જઈએ પણ પછી જેલની દીવાલ કઈ રીતે ઓળંગવી ?'

'બહુ ઊંચી નથી !' અમીર જરા વધુ ઊંચેથી બોલી ગયો ત્યારે રામુએ તેના ખભે હાથ દબ્યો : 'મિયાં, જરા ધીરેથી...'

અમીર થોડી વાર મૂંગો રહ્યો. તેના મગજમાં કાનસ ઘસાતી હોય એવી ઝણઝણાટી થવા લાગી : 'બસ, એક સારી કાનસ જોઈએ. એ કેવી રીતે મેળવવી ? એકાદ ચોકીદારને ફોડવો જોઈએ. કંઈક તો કરવું જ જોઈએ.'

વિચારમાં ઘણો વખત વીતી ગયો ત્યારે રામુ બેઠાં બેઠાં જ ઝોકાં ખાવા લાગ્યો. અમીરને રામુની વાત પર ભરોસો હતો. એક વાર તેના મનમાં વાત જચી ગઈ તો પછી સાથ આપવામાં એ દિલચોરી નહીં કરે એની તેને ખાતરી હતી.

'રામુ !' તેણે એનો ખભો હલબલાવ્યો : 'જરા સાંભળ તો ખરો. આમાંથી કોઈ ચોકીદાર ફૂટે એવો લાગે છે ?'

'હું !' રામુ ઝબકીને જાગ્યો હોય તેમ આંખો ચોળવા લાગ્યો. અમીરે સવાલ દોહરાવ્યો ત્યારે તેના હોઠ મરક્યા. પહેલી વાર તેણે નાસી જવાની વાતમાં દિલચસ્પી દેખાડી : 'પેલો કાળુ લાલચુ છે. નવો આવ્યો છે. એક વખત મને છાનામાના તમાકુ આપેલી પણ હરામખોરે બીજીવાર મારું મોં તોડી લીધું. કહેતો 'તો કે તું જનમભર જેલમાં રહેવાનો પછી તને તમાકુ ખવડાવીને મને શું લાભ થવાનો ?'

'ત્યારે તો એ આપણા કામનો માણસ.' અમીરના હાથની મૂઠ્ઠીઓ વળી : 'આપણે એને લલચાવી શકશું.'

'નાણાં સિવાય બીજી કોઈ ચીજ એને લલચાવી નહીં શકે.' રામુ દલીલ કરીને અમીરને આગળ દોરી રહ્યો હતો : 'અહીં આપણી પાસે એક દોકડો સુધ્યાં નથી. આવી બાબતમાં કોઈ ઊછીનું રાખે નહીં.'

અમીરને ત્યાં અટકી જવું પડ્યું. નાણાની જોગવાઈ કેમ કરવી ? એક વફાદાર નોકર ગુલામ સિવાય કોઈના પર ભરોસો મૂકી શકાય નહીં. અરે કોઈ પોતાના નામે હવે એક દમડી પણ પરખાવે નહીં અને ગુલામ બિચ્ચારો પાંચ-પચ્ચીસ રૂપિયાની જોગવાઈ કરી શકે નહીં. અત્યારે તો એને જ ખાવાના ફાંફાં હશે.

ફરી રામુ ઝોકો ખાવા લાગ્યો. એને બેઠાં બેઠાં ઊંઘવાની આદત હતી. એવી જ રીતે ગમે તેવી ઊંઘમાંથી ઉઠાડો તો સ્ફૂર્તિથી જવાબ આપવાનીય ત્રેવડ હતી.

'રામ એક વિચાર સૂઝી આવ્યો.' તેણે એને ફરી ઝબકાવ્યો : 'મને હતું જ કે કોઈ

વાર દાટેલું ધન કામ લાગશે... ભલે આ બદમાશોએ મારું ઘર જલાવી દીધું, મારી મિલકત લૂંટી લીધી, છતાં દાટેલું ધન તો સલામત જ હશે.'

'ક્યાં ?' રામુ ટટ્ટાર થઈ ગયો.

'ઊભો રહે મને યાદ કરવા દે !' અમીર ચપટી વગાડતો મગજને કસવા લાગ્યો. એકાએક ચપટી વગાડતી આંગળી થંભી ગઈ : 'બે જગ્યાએ દાટ્યું છે. મારા ઘરની પાસે જ છે. નિશાનીઓ પણ રાખેલી છે.'

'કેટલું હશે ?' રામુએ અચકાતા પૂછ્યું.

'એ પણ મને યાદ છે.' અમીરનો આવેશ વધતો જતો હતો : 'એક જગ્યાએ થોડી સોનામહોર થેલીમાં ભરીને દાટી છે અને બીજી જગ્યાએ...'

અમીર થોડીવાર અટક્યો. રામુને તેના ચહેરા પરના ભાવ પલટાતા દેખાયા. બોલતાં પહેલાં અમીરે થૂંક ગળે ઉતારવું પડ્યું એ પણ રામુના ધ્યાન બહાર ન રહ્યું.

'બીજી જગ્યાએ અઝીમાના થોડા દાગીના એક તપેલીમાં ભરીને દાટી રાખ્યા છે... ગુલામને હું કહેવાનું ભૂલી ગયો. મૌલવીને પહોંચાડી દીધા હોત તો બેટીને માટે એ સાચવી રાખત.'

'મિયાં એ ધન તો હવે બેટીનું જ થઈ ગયું, આપણાથી એને હાથ ન લગાડાય... પેલી સોનામહોરો કેટલીક હશે ?'

'પાંચેક છે !' અમીર બબડ્યો : 'કાળુ ચોકીદારે એની જિંદગીમાં કદી સોનામહોરને હાથ લગાડ્યો નહીં હોય. મને ખાતરી છે કે એ માની જશે.'

'પણ લાલચુ માણસ બેઈમાનીય કરી શકે.' રામુએ શંકા ઉપજાવી : 'ધારો કે સોનામહોર પચાવી પાડ્યા પછી આપણું કામ કરવાનો ઇન્કાર કરી દે તો ?'

'એટલું જોખમ ખેડવું જ રહ્યું.' અમીર જુસ્સાભરે બોલીને પોતાનો જ આત્મવિશ્વાસ વધારતો હતો : 'પાંચ સોનામહોરના બદલામાં લોઢાની બે કાનસ આપવાનો સોદો કોઈ પણ મંજૂર કરી લે.'

*

ચારપાંચ દિવસ પછી અમીરને દાણો દાબી જોવાનો લાગ મળી ગયો. રાતે બીજા ચોકીદારો ચોપાટ રમતા હતા ત્યારે કાળુ 'રોન' મારવા નીકળ્યો. અમીર તેના પગલાનો અવાજ સાંભળતો કોટડીના દરવાજે ટાંપીને બેઠો હતો. રામુ ત્યારે ઘોરતો હતો.

'કેમ મિયાં, ઊંઘ નથી આવતી ?' કાળુએ હમદર્દી સાથે પૂછ્યું : 'ગઝલો ગાઈને રાત ગુજારો છો ?'

'બીજું તો શું કરીએ !' અમીરે નિસાસો નાખીને કહ્યું : 'તમારી માફક અમને ચોપાટ રમવાની થોડી છૂટ છે ?'

કાળુને વાત કરવાની ખૂજલી હોય તેમ ઊભો રહ્યો : 'છૂટ તો અમનેય ક્યાં છે ? છતાં રમીએ છીએ.'

‘પણ તમે આજ કાં રમતાં નથી ?’

કાળુના હાથમાં ફાનસ હતું. તેના અજવાળામાં અમીરે જોયું તો પોતાના સવાલથી એનો ચહેરો થોડો ઊતરી ગયેલો દેખાયો.

‘સાલાઓ રમાડવાની ના પાડે છે.’ કાળુએ દાઝભર્યા અવાજે કહેવા માંડ્યું : ‘આખા મહિનાનો પગાર દસ દિવસમાં હારી ગયો. હવે મારા બેટાઓ કહે છે કે તને ઉધાર રમવા નહીં દઈએ.’

અમીરની આંખો ચમકી ઊઠી : ‘કુદરત પોતાની તરફેણમાં હતી. હવે આ માણસ પોતાનો ગુલામ થઈ જશે. માત્ર પાસો નાખું એટલી જ વાર...’

કાળુ કોટડી પાસેથી જવા માટે પગ ઉપાડતો હતો ત્યાં જ અમીરે લાલચનો ગાળિયો ફંગોળ્યો :

‘નાણાની તકલીફ હોય તો હું મદદ કરી શકું.’

કાળુને પહેલાં તો મજાક લાગી છતાં તેના પગ ત્યાં ચોંટી ગયા. અમીર સામે એ ટગર ટગર જોવા લાગ્યો.

‘હું સાચું કહું છું !’ અમીરે ખૂબ ખાનગી વાત હોય એમ અવાજ ધીમો કરી નાખ્યો : ‘એક જગ્યાએ મેં સોનામહોર સંતાડી રાખી છે !’

સોનામહોરનું નામ પડતાં જ કાળુની આંખોમાં લાલચ આળોટવા માંડી. છતાં ખાતરી કરી લીધી કે આ મિયાં મજાક તો કરતા નથીને ?

‘મજાકની આ વાત નથી કાળુ !’ હવે અમીરની હિંમત વધી : ‘તું મને મદદ કરવા તૈયાર હો તો એ સોનામહોર તારી.’

કાળુ ધૂજી ઊઠ્યો. તેના ચહેરા પર ભય તરવરવા લાગ્યો. સોનામહોરના બદલામાં મિયાં શું મદદ માગશે તે એને સમજાઈ ગયું. છતાં લાલચ છૂટી નહીં.

‘સોનામહોરના બદલામાં મારે શું આપવાનું છે મિયાં ?’

અમીરે તેની સાથે નજર મિલાવી, પછી કાનમાં કહેતો હોય તેમ ધીમેથી ઉચ્ચાર્યું : ‘બે સારી કાનસ !’

પગમાં જાણે સાપ વીંટળાયો હોય તેમ કાળુ ભડક્યો, શરીરમાંથી કંપારી વછૂટી ગઈ. કપાળ પર પસીનો ફૂટી નીકળ્યો.

અમીર અધ્ધર શ્વાસે તેના પ્રત્યાઘાત નિહાળી રહ્યો હતો. હમણાં જ ઇન્કાર કરીને ચાલતો થઈ જશે એવી બીક લાગી : ‘પૂરી પાંચ સોનામહોર છે. પછી જેલની નોકરી કરવાની જરૂર નહીં રહે.’

કાળુની છાતીના ધબકારા વધતા જતા હતા. નજર સામે સોનામહોરો ટિંગાવા લાગી હતી...

‘ક્યાં સંતાડેલી છે ?’ તે માંડ માંડ પૂછી શક્યો.

‘એ હું પછી કહીશ.’ અમીરે એટલું કહ્યું ત્યાં કાળુનો ચહેરો પલટાઈ ગયો. તેને એમાં બનાવટની ગંધ આવતી હોય એમ લાગ્યું એટલે અમીરે ઉમેર્યું : ‘પહેલાં સોગન પર

વાયદો કર કે સોનામહોર મળ્યા પછી બીજા દિવસે મારા હાથમાં બે કાનસ આપી જઈશ !’ કાળુએ આવેશમાં બેત્રણ વાર માથું ધુણાવ્યું. કેમ જાણે મગજમાંથી સોનામહોર ખંખેરી નાખવા માગતો હોય !

‘મને બીક લાગે છે !’ કહીને તે ચાલતો થયો, પણ અમીરને તેનો અવાજ બોદો લાગ્યો. બે દિવસમાં આ માણસ કબૂલ થઈ જશે એની ખાતરી થઈ ગઈ. સોનામહોરનો ખ્યાલ હવે એની ઊંઘ હરામ કરી દેશે !

અને ચાર દિવસ પછી કાળુએ બે પાણીદાર કાનસ અમીરની કોટડીમાં સરકાવી દીધી ત્યારે ધૂજતા અવાજે તેણે ફરીવાર ખાતરી માંગી હતી : ‘તમે દેવી ભવાનીના સોગન પર કહ્યું છે કે મારું નામ નહીં આવે, એ યાદ રાખજો !’

‘એવો વખત જ નહીં આવે કાળુ.’ અમીરે કાનસ પર આંગળી ફેરવતાં કહ્યું : ‘જેલખાનાને હવે આ મારી છેલ્લી સલામ હશે !’

રામુ ત્યારે ટૂંટિયું વાળીને ઊંઘવાનો ઢોંગ કરતો હતો !

લોખંડની બેડી પર પહેલી વાર અમીરે કાનસની ખરબચડી ધાર ઘસી. એક તીખી કરકરાટી થઈ. રાતની ખામોશી સહેજ ધૂજી. ધાર્યા કરતાં વધુ અવાજ થઈ ગયો એથી ચેતીને અમીરે કાનસને પગ નીચે સંતાડી દીધી. રામુએ આછો થડકો અનુભવ્યો. અમીરને મીઠી ઝણઝણાટી થઈ આવી. થોડી વાર બંને ચૂપચાપ એકબીજા સામે જોઈ રહ્યા.

કોઈના કાને કાનસનો અવાજ પડ્યો નથી એની ખાતરી થયા પછી અમીરે ડાબો પગ રામુ તરફ લંબાવ્યો : ‘જો તો ખરો !’ બેડીની કડી પર થયેલો ઉઝરડો દેખાડતાં ઉમેર્યું : ‘જરાક ઘસી તેમાં આટલો ખાડો પડી ગયો !’

પણ રામુનો ફફડાટ હજુ શમ્ય નહોતો : ‘મિયાં ! આ કાનસની ચીસ આપણું કપટ ઉઘાડું પાડી દેશે. ચોકીદારો બહેરા નથી અને કાનસ મૂંગી નથી !’ કહેતા રામુને ઉપરાઉપરી બેચાર ખાંસી આવી ગઈ.

અમીરને તેની ખાંસી કાનસ જેવી ધારદાર લાગી. એના મગજમાં એક વિચાર ઝબકી ગયો, આંખો ચમકી ઊઠી : ‘રામુ તારી આ ખાંસીમાં કાનસનો અવાજ દબાઈ જશે. ચાલ અજમાયશ કરી જોઈએ, ખાંસીને થોડી લંબાવજે.’

રામુને એ વિચિત્ર લાગ્યું છતાં આનાકાની ન કરી શક્યો. બેડી પર કાનસ ટેકવીને અમીરે તેને આંખ મારી અને રામુએ ખાંસવા માંડ્યું. પહેલાં ખોટી અને પછી સાચી ખાંસી ચડી. અમીરે કાનસ પર જોર અજમાવ્યું. ચારછ ઘસરકા થયા. પણ રામુનું મોં લાલચોળ થયું ત્યારે એ વધુ ખેંચી ન શક્યો. અમીરનું કાંડું પકડી લઈ તેણે એને રોક્યો : ‘બસ કરો !’ થોડી વારે શ્વાસ હેઠો બેઠા પછી હાંફતાં હાંફતાં ઉમેર્યું : ‘આમાં તો મારો દમ નીકળી જશે !’

પણ અમીરનું ધ્યાન લોખંડની બેડીના ઘસારા પર રોકાયું હતું. ‘જો તો ખરો, કેટલો ઊંડો ખાડો થઈ ગયો !’ તેણે રામુનો હાથ ખેંચીને એની આંગળી બેડીની કડી પર મૂકી. ટેરવા પર આછો ડામ પડ્યો, કાનસે લોઢાને ધગાવી દીધું હતું.

‘ફરી ખાંસી ચાલુ કરી દે !’ અમીરની અધીરાઈ વધી ગઈ : ‘રામુ, ચોકીદારો ચોપાટ ખેલવામાં પડ્યા છે. આપણે એમની લાપરવાહીનો લાભ ઉઠાવી લઈએ.’

રામુએ બેચાર વખત ખાંસીની તરકીબ અજમાવી અને બેડીની એક કડી કપાઈ પણ ગઈ.

‘અલ્યા ક્યારનો ખોં-ખોં કરીને ખલેલ શું કામ પહોંચાડે છે ?’ એક ચોકીદારે બેઠાં બેઠાં જ રુઆબ ઉછાળ્યો : ‘અહીં અમારી બાજી જામતી જાય છે ત્યારે થોડીક વાર તો જંપી જા !’

રામુએ અમીર સામે જોયું ત્યાં બીજો અવાજ સંભળાયો : ‘સાલા આજકાલ તો ચોરનેય રાજરોગ (ક્ષય) થવા માંડ્યો !’

અને ચારછ જણાંનો એકી સાથે હસવાનો ખી-ખી અવાજ જેલખાનામાં ફેલાઈ ગયો ત્યારે અમીરને કાનસ મૂકી દઈને ઊંઘી જવું પડ્યું.

સવાર, સાંજ અને રાત અમીરને એક જ ચટપટી થયા કરતી - કાનસ ચલાવવાની !

તેણે રામુના પગની બેડીની પણ બે કડી ઢીલી કરી નાખી હતી. રામુનો ફડકો ઓછો થવા લાગ્યો હતો. છટકી જવાની આશા દઢ થવા લાગી હતી. અમીરે બધી જ ગણતરી કરી રાખેલી. શ્રાવણ વદના પંદર દિવસમાં આ કામ પતી જવું જોઈએ. અમાસની રાતના અંધારાનો લભ લઈને નાસી છૂટવાનું વધારે ફાવશે. એ પહેલાં હવાબારીના બે સળિયા ઘસાઈ જવા જોઈએ. અને એ કામ જ કપરું હતું. સળિયા સુધી પહોંચવા માટે રામુને ઘોડી થવું પડે. તેના ઉપર ઊભા રહીને અમીરે કાનસ ચલાવવી પડે. અને પીઠ પર અમીરનો બોજો ઉપાડીને ખાંસી ખાવાની રામુને ફાવટ આવતી નહોતી. કાનસની કરકરાટી સાંભળીને જ ધૂજી ઊઠતો.

‘અમીરમિયાં, આ યુક્તિમાં આપણે ફાવશું નહીં.’ નાસીપાસ થઈને એ કહેતો : ‘કાંઈક બીજું વિચારો, નહીંતર થોડા મહિના ખમી જાવ.’

પણ અમીર ખમી શકે તેમ નહોતો : ‘રામુ, પલાળ્યા પછી હવે પૂરું કરવું જ રહ્યું. બેડીની કડીઓ ઘસાઈ ચૂકી છે. ચોકીદારની નજર ચૂકવવા માટે બહુ સાવચેત રહેવું પડે છે. નહાવા લઈ જાય છે ત્યારે બે જણાં માથે જ ઊભા હોય છે. હવે પડતું મૂકવાથી શું લાભ ? પકડાઈ જશું તો મારપીટ થવાની એને બદલે કુદરતને ભરોસે જોખમ ખેડી જ નાખીએ. નસીબમાં હશે એ થાશે.’

રામુ અમીરની દલીલ વાગોળતો હતો ત્યાં જેલ પાછળના શંકરના મંદિરનો ઘંટ રણકી ઊઠ્યો.

‘જોયું ને ! તારા દેવ પણ સાથ પુરાવે છે - આપણું જોખમ નક્કી પાર પડવાનું.’

‘મને એક વિચાર આવે છે.’ રામુના ચહેરા પર પહેલી વાર ઉમળકો ઝગારા મારતો દેખાયો : ‘મંદિરમાં રોજ મોડી રાત સુધી ભજન-કીર્તન થાય છે. એના ઘોંઘાટમાં આપણે કાનસ ચલાવીએ તો કેમ ?’

અમીરને વિચાર જચી ગયો : ‘રામલા, તારું ભેજું ચાલવા માંડ્યું ! આજે જ આપણે અજમાયશ કરીએ.’

અને એ અજમાયશ કામિયાબ રહી. ઝાંઝ-પખવાજ અને મંજીરાના તાલ સાથે ઊંચા સૂરે ગવાતાં ભજનના અવાજમાં કાનસ વધુ જોરથી ચલાવી શકાતી હતી. રામુ ભાર ઊંચકીને થાકે નહીં ત્યાં સુધી અમીર બારીનો સળિયો વેર્યા કરતો. એક તરફ ચોકીદારો ચોપાટનો જુગાર ખેલતા હતા ત્યારે આ તરફ અમીર અને રામુ જિંદગીના જોખમી જુગારનાં પાસાં ફેંકવામાં પડ્યાં હતાં. હારજીત હાથવેતમાં દેખાતી હતી. દિવસે દિવસે શ્રાવણ વદનાં અંધારાં વધતાં જતાં હતાં અને નાસી છૂટવાની અમીરની આશા ઊજળી બનતી જતી હતી.

*

‘હવે સરખામણી કરી જુઓ’ વિલિયમ સ્લીમન પટેલને સમજાવી રહ્યા હતા : ‘મેં ત્યાંથી મોકલાવેલી શેરડીની જાત સાથે તમારી અહીંની શેરડીને સરખાવી જુઓ. ટાહિટીની શેરડી રસ અને મીઠાશમાં ચડિયાતી લાગે છે કે નહીં ?’

‘ઘટ્ટી શેરડી સારી છે એમાં બે મત નથી.’ પટેલને ટાહિટી બોલતાં જીભે લોચા વળતા હતા. એથી સ્લીમનને હસવું આવ્યું. સાહેબ આવતી ફસલમાં આજુબાજુવાળા પણ આનો પાક લેવાનું કહેતા તા !’

આ સાંભળીને સ્લીમનના ચહેરા પર સંતોષની ઝલક પ્રસરી ગઈ. ઑસ્ટ્રેલિયામાં તબિયત સુધારવા સાથે હિન્દુસ્તાનની શેરડીની જાત સુધારવાનું એમને સૂઝી આવેલું. હિન્દુસ્તાનથી દૂર થયા પછી ઠગના વિચારોને મગજમાંથી હાંકી કાઢવા માટે તેમણે ખેતીવાડી પર ચિત્ત રોક્યું હતું. ટાહિટીની શેરડીના રોપા સ્ટીમર મારફત મોકલાવીને તેની ફસલ લેવા માટે હિન્દુસ્તાન આવેલા ભત્રીજા જેમ્સને ખાસ ભલામણ કરેલી અને નરસિંહપુર પહોંચીને સીધા જ ખેતરે દોડી આવ્યા.

શ્રાવણનું એક સરવડું અચાનક વરસી ગયું. સાંજની હવા વધુ શીતળ બની. સ્લીમન લહેરાતાં ખેતર તરફ જોતાં બેઠા હતા ત્યાં એમની નજર ટટ્ટુ પર આવતી એક યુવતી તરફ ખેંચાણી. ઝરમર વર્ષાનાં ટીપાં તેના રતૂમડા ગાલ પરથી દડી જતાં હતાં, ટૂંકા છૂટા વાળ હવામાં ફરફરતા હતા. ટટ્ટુની ચાલ સાથે શરીરનાં અંગોને તાલબદ્ધ રીતે ઉછાળતી તે એમની તરફ ધસી આવતી હતી.

‘અગાઉ ક્યારેય તેને જોઈ નથી... કોણ હશે ?’ સ્લીમન તેના પરથી નજર હઠાવ્યા વિના વિચારતા હતા : ‘અંગ્રેજ નથી લાગતી.’

નજીક આવીને યુવતીએ લગામ ખેંચી ટટ્ટુ ઊભું રાખ્યું અને નીચે ફૂદી : ‘એક્સક્યુઝ મિ !’ કહીને તે એના છૂટા વાળમાંથી પાણી ઝંકોરવા લાગી : ‘બે મિનિટ હું અહીં આશરો લઈ શકું ?’

તેની ભાંગીતૂટી અંગ્રેજી અને ઉચ્ચાર પરથી સ્લીમન સમજી ગયા કે આ ફેન્ય છે. એટલે ફેન્ય ભાષામાં જ જવાબ વાળ્યો : ‘ખુશીથી અહીં બેસો !’ કહીને ખાટલા પરથી રજાઈ ખંખેરી આપી : ‘અહીં ખેતરમાં ખુરશી તો નથી, પણ થોડીવાર માટે આ ખાટલા

પર બહુ અગવડ નહીં પડે.’

મધુર શૈલીમાં સ્લીમનને શુદ્ધ ફેન્ય બોલતાં સાંભળીને યુવતીએ રોમાંચ અનુભવ્યો : ‘ઓહ, તમે તો ફેન્ય સરસ બોલી શકો છો.’ તેના હોઠ પર આછી મુસ્કાન ફરકી ગઈ : ‘મારું નામ એમિલી !’

‘બેસોને !’ ચાલીસ વરસના પ્રૌઢ સ્લીમને સ્ત્રીદાક્ષિણ્ય દાખવીને પોતાનો પરિચય આપ્યો : ‘મારું નામ વિલિયમ સ્લીમન !’

એ યુવતી બેસવા જતી હતી ત્યાં નામ સાંભળીને ચોંકી. તેના નમણા ચહેરા પર પ્રસન્નતાની ઝલક અને આંખોમાં આદરની સુરખી ચમકી ગઈ : ‘આપનું નામ તો બહુ સાંભળ્યું છે.’ પછી વરસાદનાં સરવડાં તરફ જોઈને મીઠાશથી ઉમેર્યું : ‘અણધાર્યાં ખાપટાએ આપનો પરિચય કરાવી આપ્યો !’

અને બંને એકબીજાં સામે અમસ્તાં જ હસી પડ્યાં.

આજ સુધી વિલિયમ સ્લીમનને કોઈ સ્ત્રી તરફ આકર્ષવાની કુરસદ જ મળી નહોતી. ચાલીસમે વરસે પણ પરણી જવાનો વિચાર સ્ફુર્યો નહોતો. કેટલાકને એ શરમાળ લાગતા. કેટલાકને એ ગંભીર દેખાતા તો કોઈ કોઈને એ અતડા અને કામઢા માણસ વરતાતા.

‘તમારે વિશે મેં સાંભળેલું એ બધું જ સાચું નથી લાગતું.’ ફેન્ય યુવતીએ સ્લીમનને ચમકાવ્યા : ‘ફેન્ય ભાષા બોલનાર પુરુષ રસિક હોવો જ જોઈએ.’

‘તમને કોણે કહ્યું કે હું અરસિક છું ?’ સ્લીમને સ્મિત ફરકાવતાં પૂછ્યું : ‘તમારા વિશે હું કાંઈ જ જાણતો નથી અને તમે મારી બાબતમાં આટલું બધું જાણી લીધું ?’

એમિલી જવાબ આપવાને બદલે મીઠું હસવા લાગી. સ્લીમનને લાગ્યું કે પોતાની ભૂરી આંખો મારફત આ છોકરીનું સ્મિત દિલને સ્પર્શી રહ્યું છે.

‘લ્યો સા’બ, બંને જાતની શેરડીના રસ કાઢી લાવ્યો છું !’ હીરજી પટેલ બે લોટા લઈને હાજર થયા ત્યારે સ્લીમન થોડા ઓઝપાઈ ગયા. પટેલ એક અજાણી યુવતીને અણધારી આવી ચડેલી જોઈ જરા ખચકાયા : ‘જરા ખમજો હું બીજું છાલિયું લઈ આવું.’ કહી એ અંદર ચાલ્યા ગયા ત્યારે ગોરા સાહેબથી હસી જવાયું : ‘તમને જોઈને એ બિચારો ભડકી ગયો.’

તમેય મને જોઈને પહેલાં ભડકી ગયા હતાને ! એમિલીને કહેવાનું મન થયું પણ એ વાક્ય બદલી નાખ્યું : ‘એમાં એ બિચારાનો વાંક નથી. હું આરામથી બેઠી છું અને તમે ખડે પગે ઊભા છો એ જોઈને તેને કૌતુક થયું હશે... એને લાગ્યું હશે કે આ છોકરી સાહેબની ઉપરી હશે !’ કહીને એમિલી ખડખડાટ હસી પડી ત્યારે સ્લીમનને ખ્યાલ આવ્યો કે ખાટલામાં ઘણી જગ્યા હતી અને પોતે બેસી જવું જોઈએ !

‘હવાફેર માટે ઑસ્ટ્રેલિયા ગયો હતો ત્યાંથી મેં ટાહિટીના શેરડીના રોપા મોકલાવેલા !’ સ્લીમને વાત બદલવા માટે છાલિયામાં શેરડીનો રસ રેડતાં કહ્યું : ‘અહીંની શેરડી કરતાં ટાહિટીની શેરડી બેશક વધુ સારી છે. લ્યો ચાખીને તમારો અભિપ્રાય આપો.’

એમિલીની આંખો ચમકી ઊઠી : 'તમે મારો મનગમતો વિષય છેડ્યો, મોન્સ્યોર સ્લીમન !' ચાખ્યા વિના જ હું કહી શકું છું કે ઉત્તમ શેરડી તો મોરેશિયસની...'

'તમે તો જાણકાર હો એટલી બધી દબતાથી કહી રહ્યા છો મિસ એમિલી !'

'હા જી !' એમિલીએ નમ્રતાને બદલે મક્કમતાથી કહ્યું : 'આ બાબતમાં હું તમને ખોટા પાડી શકું તેમ છું. મોરેશિયસના શેરડીનાં ખેતરો વચ્ચે જ હું ઊછરી છું. બાપ-દાદાના વખતનો એ અમારો ધંધો છે. પિતાજીએ મને હિન્દુસ્તાન એટલા માટે જ મોકલી છે. અહીંના હવા-પાણી માફક આવે તો જમીન ખરીદીને ખેતીવાડી કરવાનો ઇરાદો છે !'

સ્લીમનને હવે સમજાયું કે છોકરી વરસાદમાં આશરો લેવા નહીં પણ શેરડીનું ખેતર જોઈને અહીં દોડી આવી હતી ! બંનેની વાતચીત સમજી નહીં શકવા છતાં સાંભળવાનો ડોળ કરીને એક ખૂણે ઊભેલા પટેલને તેમણે કહ્યું : 'ત્યારે તો પટેલ તમને આવતી ફસલમાં શેરડીની વધુ સારી જાત વાવવા મળશે. મોરેશિયસની શેરડી વધુ મીઠી હોય છે.'

હિન્દુસ્તાની નહીં સમજતી એમિલીએ કુતૂહલથી પૂછ્યું : 'તમે એમને શું કહ્યું ?'

'મેં કહ્યું કે...' સ્લીમનને મજાક સૂઝી એટલે વાતમાં જરા ફેરફાર કરી નાખ્યો : 'મેં કહ્યું કે મોરેશિયસની શેરડી તમારી જબાન જેવી જ મીઠી હોય છે.'

'ઓહ માય ગોડ !' એમિલીના ચહેરા પર રતાશ ફૂટી નીકળી : 'તમે તો ધાર્યા કરતાંય વધુ રસિક નીકળ્યા !'

શેરડીના રસના ઘૂંટડા પીતી વખતે સાંભળેલું આ વાક્ય સ્લીમનને અમૃત કરતાંય વધુ મીઠું લાગ્યું ! પોતાની રસિકતાની કદર કરનાર એ ફ્રેન્ચ યુવતીનો આભાર માનવા માટે તેમણે પ્યારભરી નજરે તેની સામે જોયું ત્યારે ચાર આંખોના મિલનમાં બંને વચ્ચેની ઉમ્મરનો તફાવત જણાઈ ગયો, દેશ અને ભાષાના ભેદ ભૂંસાઈ ગયા !

'બસ હવે આજની રાત છેલ્લી છે !' અમીરે કાનસને હોઠેથી ચૂમી લઈ કોટડીની બારી તરફ જોયું : 'વચ્ચેનો એક સળિયો થોડો ઘસવાનો છે. પછી આ પંખી ઊડીને છૂ થઈ જવાના !'

'મને તો બીક લાગે છે !' રામુ બોદા અવાજે બોલ્યો : 'પેલો કાળુ છેલ્લી ઘડીએ ફસકી જવાનો... બેવકૂફ એ દિવસથી મારી સામે કરડી નજરે જોયા કરે છે.'

'કાળુની બીક નકામી છે !' અમીરે તસલ્લી આપી : 'ચાડી ખાય તો એનું આવી જ બને. એ બિચારો તો રાહ જોઈને બેઠો હશે કે આપણે ક્યારે અહીંથી છટકી જઈએ, ત્યાં સુધી એ ચેનથી સૂઈ નહીં શકે.'

'આપણે નાસી છૂટ્યા છીએ તેની પહેલવહેલી ખંબર પણ એને જ પડવાની.' રામુએ નિરાશા ખંખેરવાની ગણતરીથી કહ્યું : 'મધરાત પછી રોન મારવા એ જ આવે છે ને ?'

'પણ એ કોઈને કહેવાની હિંમત નહીં કરી શકે.' અમીર પોતાના સાથીનું મન બહેલાવવા કહી રહ્યો હતો : 'પોતાને કાંઈ જાણ નથી એમ આંખ મીંચામણાં કરશે... સવાર

સુધીમાં આપણે પણ આઘેરા નીકળી ગયા હશું.'

અને જેલ પાછળના મંદિરમાં ભજન-કીર્તન શરૂ થયા. અમીર એ ઘડીની જ રાહ જોતો હતો. મોક્ષ માટે ભગવાનના ભજન ગાતા ભક્તોનું તો જે થાય તે ખરું, પણ પોતાને તો એના કારણે જેલમાંથી મુક્તિ મળવાની.

'ચાલ રામુ ઘોડી થઈ જા.' અમીરે ઊભા થઈને દરવાજાના સળિયા બહાર ડોકું કરી લીધું : 'આજ હવે છેલ્લીવાર તારે મારો ભાર ઉપાડવાનો છે.'

રામુની પીઠ પર ઊભા થઈને સળિયા પર કાનસ ઘસતાં પહેલાં અમીરે બહાર ખુલ્લામાં નજર કરી લીધી. શ્રાવણ વદ ચૌદસનો ઘટ્ટ અંધકાર છવાયો હતો. ઉપરથી ઝરમર ઝરમર વરસાદ પણ વરસતો હતો. આ ખુલ્લા આકાશ નીચે લીલાં ઘાસ પર કાલે પોતે પગ મૂકશે ત્યારે કેવો રોમાંચ થશે ! કાનસ ઘસતાં ઘસતાં અમીરને તેની બેટી યાદ આવી ગઈ. જાલોનની હદ છોડતાં પહેલાં એક વાર તેનું મોં જોઈ લેવાની ઇચ્છા જોર કરતી હતી. પણ વાત્સલ્યની એ લાગણી પર તેણે લગામ નાખી દીધી : નહીં, મધરાતે મૌલવીના બારણા ખખડાવીને આફત ઊભી કરવી નથી... પછી યાદ આવ્યું : પોતે જ મૌલવીને કહેવડાવ્યું હતું કે એ હવે અમીરઅલી ઠગની બેટી રહી નથી, ક્યા નાતે એમનું મોં જોવા જાઉં ? બેટીનો ખ્યાલ હવે મનમાંથી કાઢી નાખ, અમીર ! હવે આ દુનિયામાં તારું કોઈ રહ્યું નથી...

દાંત ભીંસીને કાનસ ઘસતાં અમીરને અચાનક એક આંચકો લાગ્યો. ઘોડી વાળેલો રામુ કાળી ચીસ પાડતો ઊથલી પડ્યો. તેની પીઠ પરથી અમીર પણ ગડથોલિયું ખાઈને નીચે ઝીંકલાઈ પડ્યો. તેના હાથમાંથી કાનસ નીચે પડી અને જેલમાં હોહા મચી ગઈ.

'શું થયું - શું થયું ?' ના પોકારો પાડતા, ચોપાટ રમવાનું પડતું મૂકીને ચોકીદારો કોટડી તરફ દોડી આવ્યા. ફાનસના અજવાળામાં જોયું તો રામુ ડાબા પગનો અંગૂઠો દાબી પીડાથી બેવડ વળી બેઠો હતો અને અમીર તેને પૂછી રહ્યો હતો : 'શું કરડ્યું રામુ ?'

'વીંછી !' એક ચોકીદારે કોટડીના ખૂણામાં આંગળી ચીંધી : 'એને વીંછી ડંખ્યો છે, બહાર કાઢો જલદી.'

'સબૂરે !' બીજા ચોકીદારનો ભયભીત અવાજ સંભલાયો : 'અહીં આ શું પડ્યું છે - કાનસ !'

અને ઝાટકા સાથે અમીરે રામુ તરફનું ધ્યાન હઠાવ્યું. બધા જ ચોકીદારોની આંખો દરવાજા પર પડેલી કાનસ પર ચોંટી હતી; ધીમે ધીમે એ આંખો તેના પર મંડાણી : 'બદમાશ !' નાસી જવા માટે ઢોંગ કરે છે ? મુખ્ય ચોકીદારે સળિયામાં હાથ નાખીને કાનસ ઉપાડી લીધી : 'કોઈ ઘંટ વગાડો... બધાને સાબદા કરી દો !'

અમીરના ચહેરા પરથી લોહી ઊડી ગયું. રામુ પણ ઘડીવાર માટે વીંછીના ડંખની પીડા વીસરી ગયો.

‘તમે પહેલા આનો ઇલાજ કરો – એને ઝેર ચડી જશે.’ અમીરે આજીજી કરી. પણ એના શબ્દો જેલના જોરદાર ઘંટારવમાં ડૂબી ગયા !’

*

‘બોલ, કોણે તને કાનસ લાવી આપી ?’ અમીરના બરડા પર કોરડા વીંઝાતા ગયા અને જમાદાર જોરાવરસિંહની જીભ સવાલ ફંગોળતી રહી : ‘કહી દે કોને તેં ફોડ્યો હતો ?’

‘તમે જુલમ ગુજારીને મારી પાસે ખોટું બોલાવવા માંગો છો ? કોઈ બેકસૂરને દંડ દેવા માંગો છો ?’ અમીર એક જ જવાબને વળગી રહ્યો : ‘જેલમાં આવ્યો ત્યારે મારા લેંઘામાં કાનસ સંતાડી લાવ્યો હતો.’

એ પોતે જાણતો હતો કે એની વાત કોઈના ગળે ઊતરે એવી નહોતી. પાંજરામાં પૂર્યા પછી કોઈએ તેને કાનસ લાવી આપી હોય એ પણ શક્ય નહોતું. જેલમાં આવ્યા પછી કેદીની ઝડતી લેવામાં આવતી એટલે કાનસ છૂપી રહી શકે નહીં.

‘તું હજુય મારી આંખોમાં ધૂળ નાખવા માગે છે.’ જમાદાર તાડૂક્યો : ‘કાનસ સાથે લાવ્યો હતો તો શું એક વરસ સુધી એની પૂજા કરવા બેસી રહ્યો ?’ હાથની ચળ ભાંગવા અને મનની દાઝ ઉતારવા માટે તેણે અમીરના જડબા પર ઉપરાઉપરી બે અડબોથ લગાવી દીધી. અમીરના હોઠના એક ખૂણામાંથી લોહી ઝરવા લાગ્યું.

‘લઈ જાવ એને જુલમખાનામાં, ડામ દેવા માટે સળિયા તપાવો !’ જોરાવરસિંહે દાંત ભીંસીને ત્રાડ નાખી : ‘પછી જોઈ છું કબૂલ કરે છે કે નહીં ?’

જમાદાર સામે તુચ્છકારભર્યું હસીને અમીર ચૂપચાપ ચોકીદારો સાથે જુલમખાના તરફ પગ ઉપાડ્યા. કાળુનું નામ ન આપવાનો તેણે મક્કમ ફેસલો કરી રાખ્યો હતો. કબૂલ કરવાથી પોતાને કોઈ લાભ થવાનો નહોતો. નાસી છૂટવાની એક કોશિશમાં નાકામિયાબ થયા પછી પણ તે નાસીપાસ થયો નહીં : જિંદગીભર જેલમાં ગોંધાઈ રહેવું નથી. વરસે-બે વરસે ફરી બીજો લાગ મળશે. કદાચ કાળુ જ તેને સાથ આપશે... એ આશાના જોરે અત્યારે બધું જ સહી લેવા એ તૈયાર થઈ ગયો.

જેલની વચોવચ એક ભોંયરા જેવું હતું. માથાભારે કેદી પર જુલમ ગુજારવાનો હોય ત્યારે એને એ ભોંયરામાં લઈ જવામાં આવતો. ત્યાં ગયેલો કેદી અધમૂઓ થઈને પાછો ફરતો. એની દુર્દશા જોયા પછી બીજા કેદીઓ માથું ઊંચકવાની હિંમત ન કરતા. જુલમખાનું નામ સાંભળીને જ કેદીના રૂંવાડાં ખડાં થઈ જતાં.

પગ અને ડોકમાં સાંકળ નાખી અમીરને એક થાંભલા સાથે જકડી લીધો. બંને બાજુએ લટકતી સાંકળના કડામાં તેના કાંડા પરોવી દીધા પછી રામુને ભોંયરામાં લાવવામાં આવ્યો. તેની સામે હસીને અમીરે હિંમત આપી : ‘મારા પર ગમે તેટલો જુલમ ગુજારે તોપણ તું મક્કમ રહેજે. જોવાય નહીં તો આંખ મીચી રાખજે.’

સામે એક મોટો સગડો પડ્યો હતો. ધીમે ધીમે દેવતાં લાલચોળ થતા જતા હતા. તેના પર ટેકવેલો સળિયાનો છોડો લાલાશ પકડતો જતો હતો. અંગારા વરસાવતી આંખે જમાદારે અમીર સામે જોયું : ‘બોલ કબૂલ કરે છે કે પછી બંને આંખો ગુમાવીને આંધળા થવું છે ?’

અમીર થથરી ઊઠ્યો. ઘડીભર તો તેની આંખો સામે અંધારાં છવાઈ ગયાં. આંખો ગુમાવ્યાં પછી જીવવાનો શું અર્થ છે ? અંધાપો આવ્યા પછી કદી જેલની બહાર નીકળાશે નહીં. જિંદગીભર આ દોજખમાં સબડ્યા કરવું પડશે... તેનો ભય વિહ્વળ ચહેરો જોઈને જમાદારને ખુશી ઉપજી. હમણાં જ કબૂલ કરી દેશે એવી ધરપત સાંપડી.

અમીરની જીભ સળવળી. આંખો મીચીને તે એકરાર કરી દેવાની તૈયારીમાં જ હતો ત્યાં મગજમાં ઝબકારો થયો : આંખ ફોડી નાખવી હોત તો બે સળિયા તપાવત, પણ અહીં તો એક જ સળિયો દેખાય છે ! તરત જ યાદ આવ્યું કે જમાદાર ડામ દેવા જુલમખાનામાં લઈ જવાનું બોલી ગયો હતો... ના, ડામ સહન કરી લઈશ, પણ કબૂલ તો નથી જ કરવું.

‘આંખો ફૂટી જશે તો તારું મોં જોવું નહીં પડે...’ અમીર હજુ તો એટલું બોલે છે ત્યાં જમાદારનો ક્રોધ ભભૂકી ઊઠ્યો : ‘તારી આ હિંમત !’ ગુસ્સાથી તેનું શરીર કંપતું હતું. ખૂણામાં ઊભેલા એક તગડા માણસ સામે ઇશારત કરીને તેણે ત્રાડ નાખી : ‘ચાંપી દે સળિયો અને સળગાવી દે એના કપાળની નસ !’

‘હા...શ !’ અમીરે ધરપત અનુભવી. પોતાનું અનુમાન સાચું ઠર્યું. એ તેને આંધળો કરવા માંગતો નહોતો. કદાચ આંખો ફોડવાનો તેને હુકમ નહીં હોય...

અને લાલચોળ સળિયો ઊંચકીને જલ્લાદ તેની નજીક આવવા લાગ્યો. અમીરે એક વાર રામુ સામે જોઈને હસી લીધું. તેને ફરી યાદ દેવડાવ્યું કે તું મક્કમ સહેજે, હું સહી લઈશ...

સળિયો અમીરના ચહેરાની નજીક આવતો ગયો તેમ અમીરના કપાળની નસ ઊપસવા લાગી, જડબાં તંગ થવા માંડ્યાં, આંખો બળવા લાગી અને શરીરમાં જોરદાર ધ્રુજારી વ્યાપી ગઈ.

ધગતા સળિયાનો છેડો હવે ચાર આંગળ જ છેટે રહ્યો હતો. જમાદાર અધ્ધર શ્વાસે અમીર સામે જોતો હતો. હમણાં જ એ રાડ નાખીને કહેશે : હું કબૂલ કરી દઉં છું ! પણ એની અધીરાઈ વેડફાઈ ગઈ. અકળાઈ ઊઠેલા અમીરે જુદું જ કહ્યું : ‘જલદી કર જાલીમ, નહીંતર તારો સળિયો ઠરી જશે !’

‘લગાવી દે !’ જમાદારે આંખો મીંચીને ત્રાડ નાખી અને ધગધગતો સળિયો અમીરના કપાળ પર ચંપાઈ ગયો.

‘યા ખુદા !’ એક કાળી ચીસ ભોંયરાની દીવાલોમાં અફળાઈને ધૂમરી ખાવા લાગી. પીડાતા પ્રત્યાઘાતમાં તાણ આવી હોય તેમ હાથપગ હલાવીને ડોક ખભા પર ઢાળી દીધી. બેહોશીમાં ડૂબી જતાં પહેલાં તેના મોંમાં ફીણ ઊમટી આવ્યાં.

‘લઈ જાવ એને કાળ કોટડીમાં !’ પોતાનું ધાર્યું ન થવાથી જમાદાર પગ પછાડીને ભોંયરામાંથી બહાર નીકળી ગયો.

૮૨

‘...અને તમને બંનેને હું પતિ-પત્ની જાહેર કરું છું !’ જબલપુરના દેવળમાં પાદરીએ વિલિયમ સ્લીમન અને એમિલી જોસેફાઈનની લગ્નવિધિ પૂરી કરી ત્યારે નવદમ્પતી વચ્ચે થયેલી ચુંબનની આપલે ત્યાં હાજર રહેલા અનેક જુવાન અંગ્રેજ અમલદારોની આંખમાં ખટકી ગયેલી. વીસ વરસની આવી ફાંકડી ફેન્ય છોકરીને ચાલીસ વરસનો આધડ સ્લીમન ઉપાડી ગયો ! આટલા બધા દેખાવડા થનગનતા અંગ્રેજો હોવા છતાં આ છોકરી સ્લીમનમાં શું ભાળી ગઈ ? એના પર કાં મોહી ગઈ ? ઉમ્મરના તફાવતનો પણ એણે વિચાર ન કર્યો ?

અને વિલિયમ સ્લીમન નવવધૂનો હાથ પકડી ગૌરવભેર સ્મિત ફરકાવતા, અભિનંદનો ઝીલતા દેવળમાંથી બહાર નીકળી મધુરજનીની રાત માણવા માટે બગીમાં બેસીને પોતાના બંગલા તરફ ઊપડી ગયા ત્યારેય બે જુવાન અંગ્રેજ ગુસપુસ કરતા રહ્યા : ‘ઠગી સ્લીમન ભલે થોડા દિવસ મજાક કરી લેતો... એમિલી બહુ લાંબું નહીં ખેંચી શકે. તેણે એવો પતિ પસંદ કર્યો છે કે જે ક્યારેય મહેફિલ અને મેળાવડામાં જતો નથી, શિકાર કે સહેલગાહ કરતો નથી અને ઠગોને પકડવા માટે દિવસ-રાત ભટક્યા કરે છે... થોડા દિવસમાં જ એમિલી તંગ આવી જશે. એને પોતાની પસંદગી માટે પસ્તાવો જાગશે અને ત્યાર પછી આપણા જેવા કોઈક પર તેણે નજર નાખવી પડશે !’

પણ ઈર્ષાભરી આ આગાહીઓ સમય જતાં ગલત પુરવાર થવા લાગી. પસ્તાવો થવાને બદલે એમિલી પોતાની પસંદગી પર મુસ્તાક દેખાતી હતી. પોતે એક એવા પુરુષને પસંદ કર્યો છે કે પોતાના મોજશોખમાં જીવન વેડફી નાખવાને બદલે હજારોની ભલાઈ માટે જીવન સાર્થક કરી રહ્યો છે !

‘એમિ, તું ન મળી હોત તો કદાચ હું જિંદગીભર કુંવારો રહી જાત.’ સ્લીમને પહેલી રાતના પરોઢિયે એમિલીના કાનમાં કહેલું : ‘તું મને પરણી બેઠી એ હજુય માનવામાં આવતું નથી.’

‘શું કહ્યું ?’ એમિલીએ ફેન્ય ભાષામાં છણકો કર્યો : ‘આખી રાત સાથે રહ્યા છતાં આવું બોલો છો ? મિસ્ટર, ઇરાદો બદલવાની ઈચ્છા તો નથી થઈને ?’

‘સાચું કહેજે એમિ !’ સ્લીમન ગંભીરતા સાથે કહેતા : ‘પરણતા પહેલાં તને ઇરાદો બદલવાની ક્યારેય જરા સરખી પણ ઇચ્છા થયેલી ?’

‘હા થયેલીને !’ એમિલીને તોફાન સૂઝ્યું : ‘ક્યારે થઈ હતી એ કહું ?’ તેણે પડખે સૂતેલા પતિની આંખમાં નજર પાડી ત્યારે સ્લીમન વધુ ગંભીર થઈ ગયેલા : ‘કહેવામાં વાંધો ન હોય તો કહી દે.’

‘તો યાદ કરો એ પ્રસંગ !’ એમિલી જાણી કરીને થોડું અટકી : ‘આપણે બંને ખેતરથી ઘોડા પર પાછાં ફરતાં હતાં. મારું ઘર આવ્યું એટલે મેં નીચે ઊતરવા માટે હાથનો સહારો માંગ્યો. તમે જરાક હાથ ખચકાઈને હાથ લંબાવ્યો. હંમેશાં હું તમારા પહેલાં મારા ટકુ પરથી નીચે ફૂદી જતી એટલે તમને કદાચ આ વિચિત્ર લાગ્યું હશે. તમારો હાથ પકડીને હું નીચે ઊતરી... યાદ છે એ વખતે તમારા ખભા સાથે મારાં અંગો ઘસાયાં હતાં. ક્ષણવાર માટે મારા દેહમાં ઝણઝણાટી વ્યાપી ગયેલી. ચહેરો લાલચોળ થઈ ગયો હોય એવો ગરમાવો મેં અનુભવેલો. મારી જેમ તમે પણ આવું જ કાંઈક અનુભવ્યું હોય તેમ લાગ્યું, છતાં ઝટકા સાથે તમે મારો હાથ છોડાવી દીધો અને ફરીવાર સામું જોયા વિના ગુડનાઈટ કહીને ચાલ્યા ગયેલા – યાદ આવે છે વિવિ ?’

‘વિવિ’ ના એ હૂંફાળા સંબોધનમાં સ્લીમનને પ્યારનો રણકો વરતાયો છતાં એમની ગંભીરતા ઓસરી નહીં : ‘એમિ, તારી સામે જોયા વિના ‘ગુડનાઈટ’ કહીને ચાલ્યો ગયો એ તને બહુ ખટક્યું હશે, નહીં ? મારા પર ગુસ્સો ચડ્યો હશે ?’

‘અરે મને તો જાળ લાગેલી !’ એમિલીએ નિખાલસપણે ગુસ્સે થયા વિના કહેતી હતી : ‘મને થયું કે આ પુરુષ કદી કોઈના પ્રેમમાં નહીં પડી શકે.’

‘તને મારા વરતાવમાં પ્રેમનો અભાવ દેખાયો હતો ?’ હવે સ્લીમનના હોઠ પર સ્મિત ઝલકવા માંડ્યું. સવાલ પૂછીને જવાબ સાંભળવાની આતુરતા સાથે એ રમતિયાળ નજરે એમિલીને જોતા રહ્યા.

પ્રેમનો અભાવ વરતાયો હોત તો મેં ‘ગુડનાઈટ’ ના જવાબમાં ‘ગુડબાય’ કહી દીધું હોત મિસ્ટર !’ એમિલી ફરી ઠસ્સાથી બોલવા લાગી : ‘તમારા અણુએ અણુમાં પ્રેમ ઊભરાતો હતો અને છતાં તમે છલકાવા દેવા માગતા નહોતા. ઘેર જઈને મેં એના પર ઘણો વિચાર કર્યો. તમારી જગ્યાએ બીજો કોઈ પણ પુરુષ હોત તો એ મારો હાથ ભીંસી નાખત, મને નજીક ખેંચી લેત... કદાચ ચુંબન પણ ચોડી દેત. પણ તમે એમ ન કર્યું, મને એનો ગુસ્સો હતો. તમને ફરી ન મળવાનો ઇરાદો મક્કમ કરવા માટે હું ગુસ્સાને ઘૂંટતી હતી...’

એમિલી જરા વાર અટકી એટલે સ્લીમનની અધીરાઈ ઊછળી : ‘પછી ?’

‘પછી શું ?’ સ્લીમનની વધુ નજીક સરકી એ કહેવા લાગી : ‘ગુસ્સો બહુ ટકી ન શક્યો. પાણી આછરવા લાગે ત્યારે કચરો તળિયે બેસી જાય તેમ સવાર પહેલાં તો ગુસ્સો ઓસરી ગયો. જે પુરુષે પોતાના પ્યારને અકબંધ રાખ્યો છે, ગાઢ પરિચય પછી પણ છેડછાડ કરવાની અધીરાઈ દેખાડી નથી. એનામાં કાંઈક અનોખાપણું હોવું જોઈએ, અને

તમારા એ અનોખાપણાએ મને પૂરેપૂરી પલાળી નાખી, આંજી દીધી અને આકર્ષી લીધી !’

એમિલીના એ છેલ્લા શબ્દો બીજા બે હોઠના સ્પર્શથી ધ્રૂજી ઊઠ્યા. પરોઢિયાની લહેરખીથી મચ્છરદાની ફરફરી ઊઠી. મૌન વધુ ને વધુ રોમાંચક બનતું ગયું, આલિંગન વધુ ને વધુ ઉન્માદક થતું ગયું.

*

બે વર્ષ પછીના એવા એક પરોઢિયે સ્લીમનના શયનખંડના દરવાજે ટકોરા પડ્યા. ભર ઊંઘમાં હોય તોપણ સ્લીમન ટકોરા સાંભળીને સડાક કરતા બેઠા થઈ જતાં. એ કહેતા, તક બારણું ખખડાવતી હોય છે ત્યારે ભાગ્યશાળીએ ઊંઘતા નહીં રહેવું જોઈએ. તાકીદનું કામ હોય તો અર્ધી રાતેય જગાડી દેવાની તેમણે નોકરને છૂટ આપેલી.

‘વન મિનિટ !’ ટકોરા સાંભળીને સ્લીમન પથારીમાંથી ઊઠ્યા. આવે વખતે બગાસું ખાવાનીય તેમને આદત નહોતી. એક મિનિટમાં જ તેમણે બારણાં ઉઘાડ્યાં.

‘હુઝૂર !’ નોકર ગોપાલસિંહે સલામની અદા સાથે કહ્યું : ‘ખાનસાહેબ આપને મળવા આવ્યા છે.’

‘રૂસ્તમખાન !’ સ્લીમનની આંખો ચમકી ઊઠી. રહીસહી ઊંઘ પણ ગાયબ થઈ ગઈ. ત્યારે તો જરૂર કોઈ ઠગના બારામાં આવ્યા હશે... પોતાના હાથ નીચે કામ કરતા પોલીસઉપરી સામે નાઈટડ્રેસમાં જવાથી મોભો ઓછો થઈ જાય એવા ખ્યાલની પરવા કર્યા વિના એ સીધા દીવાનખંડ તરફ ધસી ગયા.

ખુરશી પર બેઠેલા રૂસ્તમખાનને ઊભા થઈને કટાણે ખલેલ પહોંચાડવાનો અફસોસ જાહેર કરવાનો મોકો આપ્યા વિના જ પૂછી લીધું : ‘યસ રૂસ્તમખાન, એની હોટ ન્યૂઝ ?’

‘યસ સર ! એકસ્ટ્રીમલી હોટ ન્યૂઝ સર !’ રૂસ્તમખાનનો ઉત્સાહ શબ્દે શબ્દે ઉફાળો થઈ જતો હતો : ‘ફિરંગીઆ આપણા વિસ્તારમાં આવ્યો છે !’

‘ફિ...રં...ગી...આ !’ આંચકા સાથે સ્લીમન ખુરશીમાં ઊભા થઈ ગયા : ‘આપણા વિસ્તારમાં ?’ જાણે હજુય એમના માનવામાં ન આવતું હોય તેવું અચરજ ફંગોળાયું : ‘સિંહ સામે ચાલીને જાળમાં ફસાવા આવ્યા ? કોણે બાતમી આપી ?’

સાહેબની સામે રૂસ્તમખાન પણ ઊભા થઈ ગયેલા. તેણે ધાર્યું જ હતું કે સ્લીમન સાહેબ આ સમાચાર સાંભળીને બેહદ ખુશ થઈ જવાના. ફિરંગીઆને હડફેટમાં લેવા માટે છેલ્લા એક વર્ષથી ગોરા સાહેબ સાથે પોતે કેટલી રજળપાટ કરી હતી ! પકડવાયેલા ઠગ છેલ્લા એક વર્ષથી ગોરા સાહેબ સાથે પોતે કેટલી રજળપાટ કરી હતી ! પકડવાયેલા ઠગ છેલ્લા એક વર્ષથી ગોરા સાહેબ સાથે પોતે કેટલી રજળપાટ કરી હતી ! પકડવાયેલા ઠગ જમાદારોને મોંએથી વારંવાર આ નામ સાંભળવા મળતું : ફિરંગીઓ ! એ તો ઠગનોય ઠગ છે. ભારે બાહોશ છે. એને તમે નહીં પકડી શકો. એ કદી તમારા હાથમાં નહીં આવે...’

‘ફિરંગીઆની બાતમી કોણ લાવ્યું ?’ થોડી વારની ખામોશી બાદ સ્લીમને રૂસ્તમખાનને પૂછ્યું : ‘એ વિશ્વાસુ માણસ છે કે ?’

‘સાહેબ, ધનસિંહ બાતમી લઈ આવ્યો.’ ઊંચા પડછંદ પઠાણ રૂસ્તમખાને તાળી બજાવીને બહાર ઊભેલા ધનસિંહને અંદર બોલાવ્યો : ‘એને હું સાથે લેતો આવ્યો છું.’

ધનસિંહનું નામ પડ્યું એટલે સ્લીમનની આંખો ફરી ચમકી ઊઠી. એની બાતમી મોટા ભાગે સાચી ઠરતી. ઠગ તરીકે પકડવાયેલા ધનસિંહને એ શરતે માફી અપાવેલી કે સરકાર તરફથી તેણે ઠગોની જાસૂસી કરતાં રહેવાની. એ કામમાં ધનસિંહ વફાદાર પુરવાર થઈ ચૂક્યો હતો. વરસો સુધી જુદી જુદી ઠગટોળીમાં કામ કરવા છતાંય પોતાને ઊંચી પાયરી મળી નહીં એથી એ બખ્ષોઝખ્યો હતો. સ્લીમન સાહેબની જાસૂસી કરીને તે હવે ઠગ જમાદારો સામેની અંગત દાઝ કાઢતો હતો.

કદમાં ઈંગણો અને દેખાવમાં મીઠો લાગતો ધનસિંહ ગોરા સાહેબ સામે રજૂ થયો. સાહેબ કાંઈ પૂછે નહીં ત્યાં સુધી બે હાથ જોડી ગરદન ઝુકાવીને મૂંગા ઊભા રહેવાની તેને આદત હતી.

‘ફિરંગીઆ આ તરફ આવ્યો છે ધનસિંહ ?’

‘હા હુઝૂર ! ત્રીસેક ગાઉ છેટે ભીલસા પાસે મુરઘી ગામે અત્યારે એણે પડાવ નાખ્યો છે.’

જવાબમાં જેટલી ચોકસાઈ હતી એટલી જ એના અવાજમાં મક્કમતા પણ રણકી.

‘ત્રીસ જ ગાઉ છેટે છે ?’ સ્લીમનના હાથમાં મુઠ્ઠી વળવા લાગી : ‘ત્યારે તો આપણે એને આંતરી લેવો જોઈએ.’

‘યસ સર !’ રૂસ્તમખાને બીજા પણ એક ખબર આપી દીધા : ‘ધનસિંહના કહેવા મુજબ ફિરંગીઆએ તેના ઘરવાળાને ઝાંસીમાં રાખ્યા છે.’

‘એ...મ !’ સ્લીમનની ડાબા હાથની મુઠ્ઠીઓ પણ ભિડાઈ ગઈ : ‘તો તો એક પોલીસ ટુકડીને ત્યાં પણ દોડાવી જોઈએ. એના ઘરના બધાને જ ગિરફતાર કરીને અહીંયા હાજર કરવાનો હુકમ આપજો. બસો માઈલનો પંથ છે એટલે ઘોડેસવાર ટુકડીને જ મોકલજો...’ સ્લીમને ઉત્તેજના સાથે બોલતાં થોડું રોકાઈને ઉમેર્યું : ‘ફિરંગીઆની ટોળીને પકડવા આપણે સાથે જઈશું.’

‘ભલે સાહેબ.’ સૂબેદાર રૂસ્તમખાન હજુ તો આમ કહે છે ત્યાં પાછળથી રણકાભર્યો અવાજ સંભળાયો : ‘અને મને પણ તમારે સાથે લઈ જવી પડશે.’

સ્લીમને ડોક ફેરવી. એમિલી મલકતી ઊભી હતી : ‘તું જાગી ગઈ એમ ?’

‘કેમ તમે મને ઊંઘતી મૂકીને જવા માગતા હતા કે ?’

પતિપત્ની ફેન્ચ ભાષામાં જ વાત કરતાં હતાં એટલે બીજાઓની હાજરીનો ક્ષોભ રાખવો પડતો નહીં. એમિલી અંગ્રેજી બધું જ સમજી શકતી, પણ બોલી શકતી નહીં. અને ફેન્ચ ભાષા જાણતા સ્લીમન તેને એ મોકોય આપતા નહીં.

‘એમિ, આ સફર જોખમી છે. ફિરંગીઆને પકડવા જવાનું છે.’

પણ એમિલી પાસે જવાબ તૈયાર હતો : ‘એટલે જ મારે સાથે આવવું છે. જોઈ તો ખરી કે જેને માટે તમે સતત રાત-દિવસ બેચેન રહો છો એ ફિરંગીઆ કેવોક દેખાય છે !’

‘એ તો એને પકડી લાવ્યા પછીય તું જોઈ શકીશ.’ સ્લીમને અધીરાઈ સામે દલીલ કરી.

‘એટલે શું એ જીવતો પકડવાઈ જશે ?’

એમિલીના આ સવાલે સ્લીમનને ચોંકાવ્યા. અત્યાર સુધી પોતાને આ વિચાર કેમ ન આવ્યો ? ફિરંગીઆ વિશે જે સાંભળ્યું હતું એના પરથી એમિલીનું અનુમાન સાચું પડે તેમ હતું. એ હંમેશાં પોતાની સાથે તલવાર ઉપરાંત પિસ્તોલ પણ રાખતો હતો. નિશાનબાજીમાં નિપુણ હતો. ગામેગામ એના બાતમીદારો અને આશ્રિતો રહેતા. જાગીરદારો અને ઠાકુરો સુધ્ધાં તેને આશરો આપતા.

‘રૂસ્તમખાન !’ વિલિયમ સ્લીમને સૂબેદારની સામે જોયું : ‘મેં વિચાર બદલી નાખ્યો છે. હું તમારી સાથે નહીં આવું.’

આટલું સાંભળીને રૂસ્તમખાનની આંખો આશ્ચર્યથી પહોળી થતી દેખાઈ એટલે ગોરા સાહેબે હસીને ખુલાસો કરવો પડ્યો : ‘તમે બીજું કાંઈ માની ન લેતા. જાનનું જોખમ હોત તો હું મોખરે રહેત, પણ આમાં ફિરંગીઆને ચેતવી દેવાનું મને જોખમ દેખાય છે. હું સાથે હોઈશ તો ફિરંગીઆને કાને આ વાત જલદી પહોંચી જશે. આપણે તો એને જીવતો પકડવાનો છે. અણધાર્યો ઝડપી લેવાનો છે.’

‘હું સમજી ગયો સાહેબ !’ રૂસ્તમખાનને સોનેરી મોકો હાથ લાગ્યાનો આનંદ ઉપજ્યો : ‘આપ ફિરંગીઆને પકડવાનું માન મને અપાવો એનાથી વધારે આનંદ બીજો શું હોઈ શકે ?’

‘ખાન, માન તમને મળશે અને પાંચસો રૂપિયાનું ઇનામ આ ધનસિંહને !’ આ સાંભળીને ધનસિંહની ડોક ટટ્ટાર થઈ એટલે સ્લીમને હળવેકથી ઉમેર્યું : ‘જો એની બાતમી સાચી પડશે તો !’

પંદર મિનિટ પછી રૂસ્તમખાન અને ધનસિંહ સાહેબની સાથે સવારની ચા પીને ફિરંગીઆને પકડવા ઊપડી ગયા ત્યારે સ્લીમનને થયું કે હવે મંઝીલ નજર સામે જ દેખાઈ રહી છે.

*

‘ફિરંગીઆ, તં ચીડિયાનો અવાજ સાંભળ્યો કે ?’ ખોડિયાએ નદીમાં નહાતા સરદારને ગભરાટભર્યા અવાજે હાંક મારી : ‘ખરા બપોરે ઘુવડનું બચ્ચું બોલ્યું... હવે તો અપશુકનની હદ આવી ગઈ.’

‘ખોડા જરા ધીમે બોલ !’ લાંબા હાથપગ હલાવીને નદીનાં પાણી કાપતો

ફિરંગીઆ કાંઠા તરફ ધસી આવ્યો. ચીડિયાનો અવાજ તેણે સાંભળ્યો હતો, પહેલાં તો પોતે હેબતાઈ ગયો હતો. તેણે માન્યું કે ખોડિયાના કાને એ અવાજ નહીં અફળાયો હોય. સફરની શરૂઆતથી જ અવળાં અપશુકન તેનો પીછો કરતા હતા અને છતાં પોતે ટોળીને લઈને આગળ વધતો હતો. પણ હવે આ ખોડિયાને મનાવવું મુશ્કેલ થવાનું.

ગમછાથી ડિલ લૂછતાં તેણે કહ્યું : 'આ વાત સાથીઓને કહેવાની જરૂર નથી. આપણે પાછા નથી ફરવું, હજુ પૂરતા શિકાર મળ્યા નથી. ફિરંગીઆ ખાલી હાથે અધૂરી સફર છોડતો નથી.' અને એ શ્વાસ ખાવા રોકાયો.

'પણ આ તો ઘુવડિયું બોલ્યું !' ખોડિયાના ચહેરા પર ભય થીજી ગયો હતો. ભીના વાળમાંથી દડતા પાણીના રેલાની સાથે પસીનો પણ ભળવા લાગ્યો હતો : 'ફિરંગીઆ, દેવીના સંકેતની અવગણના કરીને આફત વહોરી લેવી છે ?'

'સરદાર તું છો કે હું ?' ફિરંગીઆની આંખમાં રતાશ ઊપસી આવી, પણ તરત જ ખ્યાલ આવ્યો કે ખોડિયા સાથે સખ્તાઈથી વાત કરવામાં સાર નથી. એને ફોસલાવીને જ કામ લેવું પડશે : 'જો ખોડા, અપશુકનથી આમ ગભરાઈ જવાનું ન હોય. સાથીઓનો જુસ્સો ફસડી ગયો તો પછી ઘર સુધી પાછા ફરવામાં ઉપાધિ થવાની !'

છતાંય ખોડિયાને ગળે એ વાત ઊતરી નહીં. એની આંખોમાં હજુય ભય ડોકાતો દેખાયો એટલે તેણે ધરપત આપી : 'આપણે હોશિયારીથી કામ લેશું. પહેલાં ભીલસા ગામ સુધી પહોંચીએ. ત્યાંનો મુખી આપણો મળતિયો છે. જરા પૂછપરછ કરી લઈએ પછી ફેસલો કરશું બસ !'

'ભલે !' બોદા અવાજે હોંકારો ભણીને બુદ્ધો ખોડિયો જુવાન ફિરંગીઆની પાછળ પાછળ પડાવ તરફ ચાલવા લાગ્યો. પગલે પગલે તેનો ફડકો વધતો જતો હતો. સફરની શરૂઆત કરી ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં કેટલા અપશુકન થયાં એનો હિસાબ મંડાતો જતો હતો !

ફિરંગીઆ કાલી માતાને બકરાનો ભોગ ધરી સફરે ઊપડતો. એક બકરો મુસલમાન ઠગના હાથે કતલ થાય અને હિન્દુ ઠગના હાથે વધેરાય. આ વખતે મહમદ બક્ષે પહેલા બકરાની ગરદન તો છરીના એક જ ઝાટકે રહેંસી નાખેલી, પણ ફિરંગીઆના ઓરમાન ભાઈ ઝેહરૂની કુહાડીનો ઘા સહેજ ત્રાંસો પડ્યો અને રિવાજ મુજબ પહેલા ઝાટકે બકરો વધેરાયો નહીં. ત્યારે ખોડો બોલી ઊઠેલો : 'આ તો અપશુકન ગણાય.'

શુકન જોવાનું કામ ખોડિયાનું હતું અને તેના એ ચુકાદાએ ચારે જમાદારને ચોંકાવ્યા. પણ ફિરંગીઆ સફર પડતી મૂકવામાં માનતો નહીં. ક્યારેય એવો સવાલ ઊભો થયો નહોતો : 'આપણે દેવીના સંકેતની રાહ જોઈએ અને પછી નક્કી કરીએ.' ફિરંગીઆની ધાક એવી હતી કે કોઈ આનાકાની કરી શક્યું નહીં.

ઘણી વારે રાહ જોયા પછી એક મેના બોલતી સંભળાઈ અને ફિરંગીઆ હાથ

ઊંચા કરીને બરાડી ઊઠ્યો : 'જય કાલીકા, જય ભવાની !' સાથીઓને તેણે જુસ્સો ચડાવ્યો : 'દેવી આપણા પર પ્રસન્ન છે. આગળ વધવાનો સંકેત મળી ગયો.'

એક અઠવાડિયાની સફર પછી કોઈ મુસાફર ભટકાયો નહીં ત્યારે ખોડિયાની શંકા સળવળવા લાગી. બીસૈની ગામે થોડા મુસાફરને સંગાથે લીધા પણ બોલકણા ભોલાએ ઝુલ્ફકાર સાથેની વાતચીતમાં રામસી સાથે હિન્દુસ્તાનીમાં બાફી નાખ્યું : 'આપણે ખાલી હાથે સફરમાં જઈએ તો બૈરી-છોકરાનું શું થાય ?' અને તેના શબ્દોએ મુસાફરોને ચેતવી દીધા. સાંજ પડતાં પહેલાં જ એ બીજા રસ્તે ફેટાઈ ગયા.

'અને મનોર ગામમાં પેલી ઓરતને મારવાની શી જરૂર હતી ?' ખોડિયો મનમાં બબડ્યો : 'એકલી સ્ત્રીનો શિકાર કરીને તેણે અપશુકનમાં વધારો કર્યો... અધૂરામાં પૂરું ઝુલ્ફકારની ઘોડીને વછેરું વિચાર્યું, તે અપશુકનનીય ફિરંગીઆએ પરવા ન કરી !'

ઘુવડિયું બોલ્યું તેનો ફડકો ફિરંગીઆને સતાવતો હતો, પણ આ ઠગ સરદાર ગભરાઈને નાસભાગ કરવામાં માનતો નહીં. ઠડે કલેજે બધી ગણતરી કરીને હિંમતભેર જોખમનો સામનો કરતો અને આજ લગી તે ફાવતો જ રહ્યો તો...

પડાવ પર પહોંચતા જ ઝાડ નીચે વિસામો ખાતા સાથીઓને તેણે જરાય ઉચાટ દેખાડ્યા વિના કહ્યું : 'આપણે ભીલસામાં જઈને પડાવ નાખવો છે. ત્યાં માલદાર મુસાફરો આવી ચડવાની વકી છે. હમણાં જ મને બાતમી મળી.'

ફિરંગીઆના આ જુદાણાએ ખોડિયાને ધ્રુજાવી દીધો, પણ સરદારની કરડાકીભરી નજરે તેને એક હરફ સુધી ઉચ્ચારવા ન દીધો.

શિકારની ગંધથી ભૂખ્યા વાઘની જેમ જુસ્સામાં આવીને ઠગ સાથીઓ પડાવ ઉપાડવામાં લાગી પડ્યા.

*

ભીલસાના મુખીના ઘરથી પચાસ-સો ગજ છેટેથી સાથીઓને રાહ જોવાનું કહીને ફિરંગીઆ પૂછપરછ કરવા માટે પહોંચી ગયો. મુખીને ત્યાં બીજા બે-ત્રણ ગામલોક બેઠેલા હતા એટલે ઉઘાડી પૂછપરછ થઈ શકી નહીં. બેચાર આડીઅવળી વાત કરીને તેણે સવાલ છોડ્યો.

'ભાઈસા'બ આજકાલ સફરમાં ડગલે-પગલે ફફડાટ રહ્યા કરે છે. ઠગ લોકો હવે અંગ્રેજ લશ્કરથીય ડરતા નથી લાગતા.' જાણે પોતે કોઈ શરીફ માણસ હોય તેમ ફિરંગીઆ બોલતો હતો. તેને જે જાણવું હતું તે આડકતરી રીતે જ પૂછી શકાય તેમ હતું : 'શું આ તરફ લશ્કર બશ્કરનો પડાવ છે ખરો ? તો એમની સાથે જ આગળ વધી જઈએ.'

ફિરંગીઆનો ખરો ઇરાદો તો મુખી પામી ગયા પણ તેનાથી સાચો જવાબ આપી શકાય તેમ નહોતું. સંકેતમાં એ છેતરવા માગતા હતા કે ફિરંગીઆ તારા માટે જાળ પથરાઈ ચૂકી છે. નીકળી જા અહીંથી... પણ એ મોકો જ મળ્યો નહીં.

‘મારો... પકડો... ભાગો...’ ના શોરે ફિરંગીઆને ભડકાવ્યો. પાછળ ફરીને જોયું તો પોતાના સાથીઓ સિપાઈથી ઘેરાઈ ગયા હતા. કેટલાક નાસી છૂટતા દેખાયા. કેટલાકને જખમી થતા જોયા. હજુ ઝપાઝપી ચાલતી હતી. પોતાની તરફ કોઈનું ધ્યાન ગયું નહોતું. નાસી છૂટવાનો મોકો હાથવેત હતો.

પણ ઘોડો ક્યાં ? ફિરંગીઆ ઘોડાને ઝડ સાથે બાંધીને મુખી પાસે આવ્યો હતો અને આ ઝપાઝપીમાં ઘોડો જ નાસી છૂટ્યો !

‘ક્યાં છે ફિરંગીઆ ?’ સૂબેદાર એક ઠગને ફટકારીને પૂછી રહ્યો હતો. હવે ફિરંગીઆ ત્યાં ઊભો રહી શક્યો નહીં. પગપાળા નાસી છૂટવામાં ફાવવાનો નથી એ જાણવા છતાં તેણે મુખીના ઘર પાછળ સરકી જઈને દોટ મૂકી.

અને પચાસ ડગલાં કાપે છે ત્યાં ચમત્કાર થયો. પોતાનો માનીતો ઘોડો જ દૂર ઘાસ ચરતો દેખાયો. ફિરંગીઆની આંખો ચમકી ઊઠી.

સાપની ગતિથી ફિરંગીઆ ઘોડા તરફ ધસી ગયો. ચરતા ઘોડા પર છલાંગ મારીને સવાર થઈને બીજી જ ઘડીએ ગીચ ઝાડીઓ વચ્ચે અલોપ થઈ ગયો !

૮૩

દિવસ-રાત ઘોડાને આરામ આપ્યા વિના ફિરંગીઆ નાસતો રહ્યો. દોઢસો-બસો ગાઉનો પંથ કાપી બને એટલા વહેલા ઘરભેગા થવું હતું. ઘરવાળાની ફિકરનો ફડકો લાગ્યો હતો. નજર સામે તેણે સાથીઓને ઘેરાતા જોયા, ત્યારથી એના મનમાં ગડમથલ શરૂ થઈ ગયેલી : પેલો પઠાણ સૂબેદાર એ બધાને ગોરા સ્લીમના સામે હાજર કરશે. એ વિલાયતી સાહેબ ભારે પહોંચેલો છે. ધાકધમકી કે લાલચ આપીને બે-ચાર સાથીઓને એ જરૂર ફોડી નાખશે. એકાદ જણ તો મારા ઘરવાળા તરફ આંગળી ચીંધશે. વિલાયતી સાહેબે અગાઉ પણ ઠગ જમાદારોના સગાંવહાલાંને જેલમાં પૂરી દઈ પોતાનું ધાર્યું કરી ચૂક્યો છે. માણસની આ નબળાઈ પર એ ધોળો મુસ્તાક રહે છે, પણ હું એને નહીં ફાવવા દઉં...

ફિરંગીઆના દાંત ભીંસાયા. ઠગનું નિકંદન કાઢવાની સ્લીમનની પ્રવૃત્તિ વેગ પકડતી ગઈ તેમ તેમ ફિરંગીઆને આ ગોરા સાહેબ પર દાઝ વધતી ગઈ હતી, છેલ્લી સફર એટલા માટે તો તેણે સ્લીમનના મથક પાસે ખેડવાનું નક્કી કરેલું. બીજા ઠગ લોકોના મનમાંથી એ સ્લીમનની ધાક ખંખેરી નાખવા માગતો. એટલે તો તેણે અપશુકનોની પરવા કરી નહીં. પણ પાસાં અવળાં પડ્યાં અને પોતાના સાથીઓ જ સ્લીમનની જાળમાં ફસાયા. ફિરંગીઆને સૌથી વધુ અફસોસ પોતાના ઓરમાન ભાઈ ઝોહરૂ માટે થતો હતો. ધોળિયો એને ફાંસીએ ચડાવ્યા વિના નહીં રહે.

રસ્તો કપાતો જતો હતો તેમ તેમ ફિરંગીઆના મનમાં વિલાયતી સાહેબ તરફની દાઝ ઘૂંટતી જતી હતી. એક વાર ઘરવાળાને સલામત ઠેકાણે સગેવગે કરી દીધા પછી એને બતાવી આપીશ...

ગોહરા ગામના મંદિરની ધજા ફરકતી દેખાણી ત્યારે સૂરજ નમવા આવ્યો હતો. ફિરંગીઆએ ગામલોકોની નજરે ન ચડવા માટે ઉજ્જડ કેડી પકડી. સંધ્યાની આરતીના શંખનાદે એના બ્રાહ્મણ જીવને ચહત બક્ષી.

ફિરંગીઆ ઘોડાની લગામ નોકરના હાથમાં સોંપી ઘરમાં દાખલ થયો ત્યારે મા અને ભૈરી બેય ડઘાઈ ગયાં, ‘ત્રણચાર મહિનાનું કહીને ગયો’તો અને આમ અણધાર્યો કાં પાછો ફર્યો ?’ પગે લાગતા બેટાને વિધવા માથી પુછાઈ ગયું, પણ પછી ખ્યાલ આવ્યો કે

દીકરાને આવી પૂછપરછ પસંદ નથી. એટલે માની લાગણી જુદી રીતે વ્યક્ત થઈ : 'દીકરા, તારું મોં લેવાઈ કેમ ગયું ? કાંઈ ઉપાધિ જેવું તો નથી ને ?'

આ સવાલ ફિરંગીઆના દિલને સ્પર્શી ગયો. ગમે તેમ તો મા છે, એનાથી દીકરાના મનોભાવ અસ્ત્ર નથી રહેતા. પોતે હસતું મોં રાખીને ઉચાટ છુપાવવાની કેટલી બધી કોશિશ કરી છતાં એ કળી ગઈ, 'પહેલાં મને ખાવા આપ !' કહીને ફિરંગીઆએ વાત ટાળી દીધી પણ સવાર પહેલાં ઘર અને ગામ છોડવાનું હતું એટલે જ કહેવું પડ્યું : 'જરૂરી ચીજ-વસ્તુઓ બાંધી ચીંધીને તૈયાર રાખો. આપણું અહીંથી નીકળી જવાનું છે.'

વધુ પૂછપરછનો મોકો ન આપવા માટે ફિરંગીઆ ચાર દિવસના ઉજાગરાનો બોજ હલકો કરવા બગાસાં ખાતો બિછાનામાં આડો પડ્યો. અને આંખો મીંચી દેતા પહેલાં વિશ્વાસુ નોકરને હાંક મારીને સૂચના આપી દીધી : 'રાતોરાત ચાર સાંઢણીની જોગવાઈ કરી રાખ અને કોઈ મારા બારામાં પૂછતાછ કરે તો કહેતો નહીં કે હું ઘરે પાછો આવી ગયો છું.'

અને ચડેલી ઊંઘનો હિસાબ ચૂકવવા માટે નાખોરાં બોલાવવા માંડ્યાં. આફતના વાદળાં વીખેરાઈ ગયાં હોય એવી ધરપતથી એ ઊંઘતો હતો, પણ એને જાણ નહોતી કે ગોરા સાહેબે મોકલાવેલી ટુકડી તેના ગામ તરફ કૂચ કરતી ઝડપભેર આગળ આવી રહી છે !

✱

સ્લીમન કચેરીમાં બેઠાં બેઠાં વારે વારે બારી બહાર નજર કરી લેતા હતા. ફિરંગીઆની ટોળીને ઝડપી લેવા ગયેલાં રૂસ્તમખાનની અધીરાઈથી રાહ જોતા હતાં. પોતે સાથે ન ગયા એનો અફસોસ પણ અવારનવાર થઈ આવતો હતો. રૂસ્તમખાન ખાલી હાથે તો પાછા નહીં ફરે ને એ ઉચાટમાં આખી રાત ઊંઘી શક્યા નહોતા. કચેરીમાં આવીનેય કામમાં ચિત્ત ચોંટતું નહોતું. ઠંડીના દિવસો હોવા છતાં તેમણે છત પર લટકતાં કપડાના પંખાનું દોરડું ખેંચાવી હવા ખાવી પડતી હતી. તોપણ મનના ઉકળાટ સુધી એ પવન પહોંચતો નહોતો !

ઘડી ઘડી ખિસ્સા ઘડિયાળ જોઈને પોતે કારકુનોની નજરમાં કુતૂહલ પેદા કરતા હતા એ જાણ્યા પછી તેમણે એ માંડી વાળ્યું અને ફાઇલના કાગળમાં નજર પરોવી દીધી. માંડ માંડ બીજો એક કલાક તેમણે એ રીતે વિતાવ્યો હશે ત્યાં ચોગાનમાં કોઈક વજનદાર બૂટનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. ધીમો ઘોંઘાટ પણ સ્લીમનના કાને અફળાયો. છતાં થોડી વાર સુધી સ્લીમને મન પર કાબૂ રાખી અને ફાઇલમાંથી માથું ઊંચું ન કર્યું.

'સબકો એક તરફ ખડા કર દો !' રૂસ્તમખાનના સત્તાવાહી અવાજે સ્લીમને ચોંકાવ્યા. ઝાટકા સાથે ડોક બારી તરફ ફરી અને આંખો ઉત્તેજનાથી ચમકો ઊઠી. પચ્ચીસ-ત્રીસ જેટલા આદમીઓને દોરડેથી બાંધીને રૂસ્તમખાનના સિપાઈઓ એક તરફ દોરી જતા દેખાયા. સ્લીમનના મનમાં ખળભળાટ મચી ગયો. ઝડપથી તેમની નજર એ દરેકના ચહેરા

પર ફરવા લાગી. એમની આતુર આંખો ફિરંગીઆને શોધતી હતી. ઊંચો, દેખાવડો, સપ્રમાણ અને સ્નાયુબદ્ધ શરીર વાળો, ધારદાર આંખો અને અણીદાર નાકવાળો ફિરંગીઆ ક્યાં ?

ફિરંગીઆ વિશે અત્યાર લગી કેટકેટલા પાસેથી કેટલું બધું સાંભળ્યું હતું ? છેલ્લા કેટલાય વખતથી કોઈ શિલ્પકારની જેમ મનમાં ન જોયેલા ફિરંગીઆની એક પ્રતિમા ઊપસતી જતી હતી. જાણે દુશ્મનભાવે ફિરંગીઆ ઠગે મનનો કબજો લઈ લીધો હોય તેમ ઊંઘતા-જાગતા એ જ રટણ ચાલ્યાં કરતું... પણ આમાંથી કોઈ મૂર્તિ સાથે મનમાં ધારી રાખેલા ફિરંગીઆનો મેળ બેસતો નહોતો. કદાચ પોતે કરેલી કલ્પના જેવો ફિરંગીઆ નહીં હોય ?

પઠાણ સુબેદાર રૂસ્તમખાન સલામ ભરતાં કચેરીમાં દાખલ થયા ત્યારે સ્લીમને બારીમાંથી નજર પાછી વાળી લેવી પડી : 'વેલડન મિસ્ટર ખાન !' કહીને હસતાં હોઠે તેમણે સુબેદારને આવકાર્યા. પણ રૂસ્તમખાનનો ચહેરો જોઈએ એટલો ઝગારા મારતો નહોતો. સ્લીમનની ચકોર આંખોએ અફસોસની એ રેખા ઉકેલી લીધી : 'ફિરંગીઆ છટકી ગયો કે ?'

'વેરી સોરી સર !' કહીને તેણે ગરદન સહેજ ઝુકાવી દીધી. ખંખેરી નાખી : 'તમે આટલા બધાને પકડી લાવ્યા એ પણ જેવી તેવી વાત નથી. ડોન્ટ બી સોરી, યુ હેવ ડન થોર બેસ્ટ !'

સ્લીમનની એ જ તો મોટી ખૂબી હતી. ફિરંગીઆ પર તેમણે કેટલો બધો મદાર બાંધી રાખ્યો હતો ! કાં તો ધનસિંહની બાતમી ખોટી ઠરશે અથવા તો ફિરંગીઆ ઝડપાઈ જશે એ બે જ ધારણા તેમણે કરી રાખેલી. ફિરંગીઆના છટકી ગયાના ખબર જાળ લાગે એવા વસમા હતા છતાં જેને જે કામ સોંપ્યું હતું એનું દિલ ન દુઃખાય એટલા ખાતર તેમણે કેટલી આસાનીથી વાત વાળી લીધી : 'એ ઠગ સરદાર એમ સહેલાઈથી આપણા હાથમાં નહીં આવે એમ હું ધારતો જ હતો !'

રાહતનો શ્વાસ લઈને રૂસ્તમખાને સાહેબને રિપોર્ટ આપવા માંડ્યો : 'ચાલીસમાંથી અઢાવીસ ઠગ પકડાઈ ગયા. ફિરંગીઆ એ જ વખતે ગામના પટેલને મળવા ગયો હતો એ વાત અમારી નજર બહાર રહી. અમે છાપો માર્યો તેની એને જાણ થઈ ગઈ અને તે હાથતાળી આપીને છટકી ગયો.'

સુબેદાર થોડી વાર શ્વાસ ખાવા રોકાયા. એક મહત્ત્વની વાત રહી ગઈ હતી એવું યાદ આવ્યું : 'છતાં સાહેબ, ફિરંગીઆનો ભાઈ આપણા કબજામાં આવી ગયો છે !'

ફિરંગીઆનો ભાઈ !' સ્લીમનના કાન ચમક્યા પણ પછી તરત જ સમજી ગયા : 'યુ મીન, એનો ઓરમાન ભાઈ !'

'યસ સર !' રૂસ્તમખાન થોડા ઢીલા પડ્યા. એ જાણતા હતા કે સ્લીમન સાહેબ દરેક માહિતીમાં ચીવટની અપેક્ષા રાખે છે. ઓરમાન ભાઈ અને સગાભાઈ વચ્ચે લોહી લાગણીના સંબંધોમાં ઘણો ભેદ પડી જાય છે. ફિરંગીઆને કોઈ સગો ભાઈ નથી તેની

માહિતી સાહેબ પાસે હતી. ફિરંગીઆના ખાનદાન વિશે બારીકમાં બારીક જાણ તેમણે કરી લીધી હતી.

ફિરંગીઆ નામ પહેલી વાર સાંભળેલું ત્યારે એ અચંબામાં પડી ગયેલો. રૂસ્તમખાનને જ તેણે પૂછી નાખેલું : બીજું બધું તો ઠીક પણ એક બ્રાહ્મણનું નામ ફિરંગીઆ કઈ રીતે હોઈ શકે ? રૂસ્તમખાનને આ વિચાર ક્યારેય નહોતો આવ્યો. સ્લીમન સાહેબનું એ કુતૂહલ સંતોષવા માટે તેને એટલી બધી પૂછપરછ કરવી પડેલી ? આખરે એકબે જાણકારો પાસેથી માહિતી મળી કે ફિરંગીઆના જન્મ વખતે તેની મા પિયરના કોઈ સગા રાયસિંહને ત્યાં રહેતી હતી. રાયસિંહ માથાભારે માણસ હતો. સરકારી મહેસૂલ ચડી ગયેલું અને વારંવાર તકાદો થતો હોવા છતાં ચૂકવતો નહોતો. આખરે મહેસૂલ વસૂલ કરવા માટે કંપની સરકારના સિપાહીઓને જપ્તીનો હુકમ લઈને આવવું પડ્યું. રાયસિંહે ગામના કેટલાક ખેડૂતોને સાથે લઈને ગોરા અફસર સામે પડકાર કર્યો : 'જોઈ છું કે તમે લોકો મારા ઘરમાં કઈ રીતે દાખલ થાવ છો ?'

પણ સત્તા સામે એ ઝાઝું ટકી શક્યો નહીં. ઝપાઝપીમાં બેચાર જણા ઘવાયા અને રાયસિંહને પાઠ ભણાવવા માટે અંગ્રેજ અફસરે એના ઘરમાં આગ ચંપાવી દીધી. આ ધાંધલ ધમાલે ફિરંગીઆની સગર્ભા માના પેટમાં પીડા ઉપજાવી અને અધૂરા મહિને ત્યાં ને ત્યાં જ પ્રસૂતિ થઈ ગઈ. અંગ્રેજો એ જમાનામાં ફિરંગીઓ તરીકે ઓળખાતા એટલે માએ દીકરાનું નામ ફિરંગીઆ પાડી દીધું !

નામ પાછળ આ ભેદ જાણ્યા પછી સ્લીમન સાહેબે ઉચ્ચારેલી આગાહી પણ રૂસ્તમખાનને યાદ આવી ગઈ : 'ત્યારે તો ફિરંગીઆના જન્મમાં અંગ્રેજો નિમિત્ત બન્યા હતા તેમ મરણમાંય અંગ્રેજોનો હાથ હોવાનો !'

'શું વિચારમાં પડી ગયા રૂસ્તમખાન ?' સ્લીમને સૂબેદારને વિચારમાંથી ઢંઢોળ્યા : 'ફિરંગીઆના ઓરમાન ભાઈ પાસેથી આપણને કાંઈક તો જાણવા મળશે ને ?'

કહી રૂસ્તમખાનનો ચહેરો ઝંખવાયો : 'મને પણ એવી ધારણા હતી. ત્રીસ માઈલની સફરમાં તેને બધાથી અલગ રાખીને મેં ઘણો સમજાવ્યો-ધમકાવ્યો, પણ ભારે જિદ્દી નીકળ્યો. એક જ જવાબ આપતો રહ્યો : 'ઓરમાન ભાઈ છું એથી શું થયું ? ફિરંગીઆની કોઈ વાત મારી જબાનેથી તમને સાંભળવા નહીં મળે. ચાહે તો જીભ કાપી લો, ચાહે તો ફાંસીએ ચડાવી દો.'

'એમ છે !' સ્લીમનને અચરજ થયું. અત્યાર સુધીમાં ઘણા ઠગ જીવ બચાવવા માટે તેની સામે નમી ગયા હતા, અરે જીવતા રહેવા ખાતર બીજા ઠગભાઈઓને પકડવામાં સાથ આપવા સુધ્ધાં તૈયાર થઈ ગયા હતા. કદાચ ફિરંગીઆનો ભાઈ એવો ન પણ નીવડે.

'રૂસ્તમખાન, ફિરંગીઆના ભાઈને ખબર છે કે આપણે એક ટુકડીને તેના ઘેર રવાના કરી છે ?'

'નહીં સર, એવી વાત એને કેમ કહેવાય ?' રૂસ્તમખાનને સવાલનો જવાબ સમજાયો નહીં : 'એ તો એવા જ ભ્રમમાં છે કે એના ઘરવાળા ક્યાં રહે છે તેની આપણને કાંઈ જ જાણ નથી.'

'ગુડ !' સ્લીમને હવે મુદ્દાનો સવાલ પૂછી નાખ્યો : 'તો પછી તમે અટકળ કરી શકો છો કે ફિરંગીઆ નાસીને કઈ તરફ ગયો હશે ?'

અને સૂબેદારની આંખમાં ચમકારો ઝબકી ગયો : 'ફિરંગીઆ નાસીને એના ઘેર જ જવાનો !'

'તો બસ !' સ્લીમને મેજ પર ઉત્સાહભરે હાથ પછાડ્યો : 'તો બસ અહીંથી છટકેલો ત્યાં આપણા માણસોના હાથમાં ફસાઈ જવાનો.'

'હું ?' રૂસ્તમખાનનું મોં ઉઘાડું રહી ગયું, શું સાહેબ પોતાને દિવાસો આપવા આવી અટકળ કરી રહ્યા હતા કે પછી કુદરત ફિરંગીઆની વિરુદ્ધમાં કામ કરતી હતી ! સ્લીમન સાહેબનો આત્મવિશ્વાસ ઘણી વાર સાચો પુરવાર થયો હતો, શું આ વખતે પણ તે ખરા પડશે ? કાંઈ કહેવાય નહીં !

*

વિલિયમ સ્લીમન કામે લાગી ગયા. પકડાયેલા અઢાવીસ ઠગોની ઊલટપાસ આદરી દીધી. તેમાંથી કેટલા ખરી પડે એવા છે તેની ચકાસણી કરવા માંડી. અદાલતમાં મુકદમો ચાલે ત્યારે તાજના સાક્ષી તરીકે કેટલાકની જરૂર પડવાની એ સિવાયના ઠગોના અપરાધ પુરવાર કરવાનું અશક્ય બનતું. પુરાવાના અભાવે અગાઉ ઘણા અપરાધીઓ સકંજામાં પકડાઈને છટકી ગયા હતા. સ્લીમને કાયદાની જડતા ઓછી કરવા માટે બની શકે એટલી સત્તા ગવર્નર જનરલ પાસેથી મેળવી હતી. છતાં ઠગ સાથીઓની સાક્ષી વિના પૂરતી સજા ફટકારી શકાતી નહીં અને નિકાલમાં વિલંબ થતો.

માણસ મોતથી ડરતો હોય છે. જીવતા રહેવા માટેની એની ઝંખના પ્રબળ હોય છે. સ્લીમન માણસની આ મૂળભૂત મનોવૃત્તિ ખપમાં લેતો. માનવજાતના આ ઘાતકી દુશ્મનોને મોતને હવાલે કરવા માટે ક્યારેક તેમને લુચ્ચાઈ પણ અજમાવી પડતી. ઓછા અપરાધી ઠગને ફાંસીની સજા થવાની નથી એ જાણવા છતાં પોતે એને ધમકાવતાં : 'મોત પસંદ કરવું છે કે જીવતા રહેવું છે ? જીવતો હોઈશ તો ક્યારેક જેલમાંથી છૂટીશ.' ઘણી પસંદ કરવું છે કે જીવતા રહેવું છે ? જીવતો હોઈશ તો ક્યારેક જેલમાંથી છૂટીશ.' ઘણી વાર ઠગને એના ઘરવાળાની ફિકરમાંથી રાહત આપવાનું વચન આપતા : 'તું સરકારનું કહ્યું કરીશ તો સરકાર તારા બાળ-બચ્ચાને આશરો આપશે. દાણા-પાણીની જોગવાઈ કરશે. એમને હળવા-મળવા માટેની છૂટછાટ પણ આપશે !'

મોટા ભાગે આ તરકીબો કામિયાબ નીવડતી. સ્લીમનને ઠગ લોકો પોતાનો કટ્ટર દુશ્મન સમજતા હોવા છતાં તેની વાત પર વિશ્વાસ મૂકતા કોઈ અચકાતું નહીં. એમની ભલાઈમાં સૌને ભરોસો પડતો. એમને મળેલી સત્તાથી સૌ વાકેફ હતા. એ કહેશે એટલું કરી શકશે અને કરી છૂટશે એવી એક સચોટ છાપ થઈ ગયેલી.

પણ ફિરંગીઆનો ઓરમાન ભાઈ ઝોહર ગોરા સાહેબની લાલચ કે ધમકીથી ડગ્યો નહીં : 'તું જો ફિરંગીઆને પકડાવી દેવામાં સાથ આપે તો તને ફાંસીમાંથી બચાવી લઉં.' એ જીવતદાનને તેણે મક્કમપણે નકારી કાઢ્યું હતું : 'મને ફાંસી નહીં મળે તો મારા

ભાઈને ફાંસીએ ચડાવશો - એમાં શું ફેર પડ્યો !

‘તારો ભાઈ આમે તે ફાંસીએ ચડવાનો જ !’ સ્લીમને દલીલ કરી : ‘કદાચ અત્યારે તો એના ઘરવાળા સાથે પકડાઈ ચૂક્યો હશે. મારી પાસે એના ઘરનો પત્તો આવી ગયો છે અને બસો સિપાઈઓ ત્યાં પહોંચી પણ ગયા છે.’

સ્લીમને હતું કે એ સાંભળીને પેલો હેબતાઈ જશે, પીગળી જશે... પણ ધારણા ખોટી ઠરી : ‘તો પછી સાહેબ, એને પકડાવી દેવા માટે મને લાલચ શું કામ આપો છો ? તમારા એ સિપાઈઓ ખાલી હાથે પાછા ફરે ત્યાં સુધી રાહ જુઓને !’

એના એ કટાક્ષે સ્લીમની બિલોરી આંખમાં રોષ પ્રગટાવ્યો : ‘મૂરખ ! તારે જો મરવું હોય તો મારે હમદર્દી દેખાડવાની શું જરૂર ?’ પછી જેલમાંથી જતાં જતાં ઉમેર્યું : ‘પણ એટલું યાદ રાખજે કે એક વાર અદાલતમાં સજા ફટકારી દીધા પછી તું ગમે તેટલી રોકકળ કરીશ તો કાંઈ જ નહીં વળે.’

જવાબમાં ફિરંગીઆનો ભાઈ કેવું ખંધું હસ્યો હતો ! અને સ્લીમન સાહેબે મોતની સજા ફટકારી ત્યારે પણ એના હોઠ પર એવું જ લાપરવાહીભર્યું સ્મિત ફરકી ગયેલું !

*

ઝાંસી ગયેલી ટુકડી પાછી ફરી રહી છે એવા ખબર મળતાં જ સ્લીમન કચેરી પર દોડી આવ્યા. દોરડાથી બંધાયેલા ફિરંગીઆને જોવા માટે એમની આંખો તલસી ઊઠી. જે દશ્ય જોવા મળવાનું હતું એની કલ્પના ઘરથી કચેરી સુધીના રસ્તામાં એ કરી ચૂક્યા હતા. પણ કચેરીના ચોગાનમાં દાખલ થતાં જ બે પાલખી પાસે ઊભેલા હવાલદારની રોત્તી સૂરત જોવા મળી ત્યારે હાથમાંથી ફસકી ગયેલા કાચના વાસણની જેમ એમની કલ્પનાના ભૂકા થઈ ગયા !

પોતાના કમરામાં જઈને બેઠા એટલે હવાલદાર ગભરાતો ખચકાતો અંદર આવ્યો.

‘કામ થઈ ગયું ને ?’ સ્લીમને પરાણે હસી લેતા પૂછી લીધું : ‘પાલખી જોઈને જ હું સમજી કે ફિરંગીઆના ઘરવાળા ગિરફતાર થઈ ગયાં.’

‘પણ સાહેબ !’ હવાલદારની જીભે લોચા વળવા લાગ્યા. ગળે ડૂમો બાઝી ગયો હોય તેમ એ કાંઠલા પર હાથ ફેરવતો રડું રડું થઈ ગયો : ‘ફિરંગીઆ જરાક માટે છટકી ગયો !’

જરાક માટે !’ અજાણ્યા થઈને જ તેમણે પૂછ્યું : ‘એટલે તમે પહોંચ્યા ત્યારે ફિરંગીઆ એના ઘરમાં હતો !’

‘હા સા’બ !’ અપરાધીને જેમ હવાલદારે એક નજર મેળવીને માથું ઝુકાવી દીધું : ‘ફિરંગીઆ એ સાંજે અચાનક જ ઘેર આવી ચડ્યો હતો. અમને જો પહેલેથી ગંધ આવી હોત તો અમે સાવચેત રહેત. બસો સિપાઈઓની ટુકડી જોઈને મધરાતેય ગામ આખું જાગી ગયું ! અમે દરવાજા ખટખટાવ્યા. બારણાં ઉઘાડવામાં વાર થઈ એટલે બે જણાં વંડી ઠેકીને અંદર ફૂટી ગયાં. પણ મોડાં પડ્યાં. ઘરની ઝડતી લીધી ત્યારે ખબર પડી કે ફિરંગીઆની

પથારી હજુ ગરમ હતી, તેની પિસ્તોલ અને બંદૂક બાજુમાં જ પડી હતી. અમારા આવવાની જાણ થઈ કે હથિયાર લીધા વિના જ એ પાછલા બારણેથી પલાયન થઈ ગયો !’

છેલ્લા શબ્દો બોલતી વખતે હવાલદારની આંખમાંથી આંસુ સરી પડ્યાં. સ્લીમન સાહેબે ઘણો કાબૂ રાખ્યો છતાં ફિરંગીઆને ફરી ગુમાવી બેસવાનો નિસાસો એ દબાવી શક્યા નહીં. બારી તરફ નજર ફેરવી લઈને તેમણે બહાર પડેલ બે પાલખી સામે જોયું. હવે એ બે ઓરત પર જ બધો મદાર છે. જ્યાં સુધી એ મારા કબજામાં હશે ત્યાં સુધી ફિરંગીઆ ચેનથી જીવી નહીં શકે ! જે માણસે અનેક સ્ત્રી-પુરુષો અને બાળકોને ઘાતકી રીતે મારી નાખ્યા છે એના ઘરવાળા તરફ ઘૂણા થવી જોઈતી હતી પણ એ એમના સ્વભાવમાં જ નહોતું : કોને ખબર, બિચારી આ ઓરતો ફિરંગીઆની અસલિયતથી વાકેફ હશે કે નહીં ?

વિચારને વાળી લેવા માટે સ્લીમને બારીમાંથી ધ્યાન પાછું ખેંચી લીધું. હવાલદારની આંખો હજુ સુકાઈ નહોતી. પોતે એની કદર કરવાનું ભૂલી ગયા છે એ યાદ આવ્યું એટલે તરત જ ઊભા થયા. પાસે જઈને એના ખભા પર હુંફાળો હાથ મૂક્યો : ‘રણજિતસિંહ, અફસોસ કરવાની જરૂર નથી. તમને સોંપ્યું હતું એ કામ તમે બરાબર પાર પાડ્યું છે. ફિરંગીઆને હવે આપણે શરણે આવવું જ પડશે.’

આ આશ્વાસનથી હવાલદાર રણજિતસિંહે તસલ્લી અનુભવી હોય તેમ એના હોઠ પર પહેલી વાર સ્મિત ફરકી ગયું. ‘જાવ, આ પાલખીઓને જેલભેગી કરો. અને જોજો ઓરતોને કોઈ જાતની અગવડ ન પડે. એમની સાથે અજુગતું વર્તન ન થાય.’

‘જેવો આપનો હુકમ સાહેબ !’ કહીને એક જોરદાર સલામ ભરતો રણજિતસિંહ બહાર નીકળી ગયો.

*

બીજા દિવસે જ ફિરંગીઆના ઓરમાન ભાઈને ફાંસીએ લટકાવવાનો હતો. સ્લીમન સાહેબને રહી રહીનેય આશા જ જાગતી હતી કે છેવટના દિવસે એ માણસની હિંમત ફસકી જશે. કાલાવાલા કરીને બચાવી લેવા હાથે-પગે પડશે. તેને જ્યારે જાણ કરવામાં આવી કે એની સાવકી મા અને ફિરંગીઆની ભૈરીને ગોરા સાહેબે ગિરફતાર કર્યા છે ત્યારે એનું મોં ઊતરી ગયું હતું. રૂસ્તમખાને સ્લીમનને આ માહિતી આપી ત્યારે તેમને છેલ્લો એક દાવ અજમાવી લેવાની ઇચ્છા થઈ આવી : ‘ખાન, એમને પૂછી જુઓ કે મરતા પહેલાં તારે સાવકી માને મળવું છે ?’

ઝોહરૂ આ પ્રસ્તાવ સાંભળીને પહેલાં ખુશ થયો, પછી લાગણીથી તેની કીકીઓ ભીની થઈ ગઈ : ‘મરતા પહેલાં એક વાર એમના ચરણ સ્પર્શ કરી લઉં.’

જેલમાં ઓરમાન મા-બેટાની મુલાકાત ગોઠવાઈ હતી. એ મેળાપ નજરેનજર નિહાળવા અને એમની વાતચીત સાંભળવા સ્લીમન સાહેબે બંદોબસ્ત કર્યો હતો. પોતાની હાજરીની બેમાંથી કોઈને ગંધ ન આવે તેવી જેલવાળાને તાકીદ કરવામાં આવેલી. મા-બેટા

મળે ત્યારે કોઈને હાજર ન રહેવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું. પોતેય ચૂપકીદીથી વહેલા આવીને બાજુના કમરામાં બેસી ગયા હતા.

‘મા !’ એક લાગણીભીનો સાદ અને બેડીઓ રણકવાનો અવાજ સાંભળીને સ્લીમને દીવાલના બાકોરામાં નજર નાખી. ફિરંગીઆની મા ધારી’તી એટલી વૃદ્ધ ન લાગી. બાઈના ચહેરા પર તેજ તરવરતું હતું. જુવાનીમાં એ કેટલી સુંદર લાગતી હશે અને તેનો સગો દીકરો ફિરંગીઆ પણ કેટલો બધો દેખાવડો હશે એવી અટકળ એ વખતે પણ તેમનાથી થઈ ગઈ.

બેડીઓથી જકડાયેલા ઓરમાન બેટાને જોઈને વૃદ્ધાએ આછી ધ્રુજારી અનુભવી, પણ એ ન દેખાવા દેવા માટે મન પર બહુ જડપથી તેણે કાબૂ મેળવી લીધો. એની સ્વસ્થતા જોઈને સ્લીમને એ અભણ બાઈ માટે માન જાગ્યું.

ઝોહર દોડીને માના પગમાં પડી ગયો. માએ તેને ખભેથી પકડી લઈ હેતાળ હાથે ઊભો કર્યો. દીકરાની આંખોમાં આંસુ તો નથીને એ જોવા તેના કપાળ પર હાથ મૂકીને મોં ઊંચું કર્યું. ના, ઝોહરની આંખો કોરી ધાકોર હતી.

‘મા !’ મર્દના અવાજમાં બાળકના કંઠ જેવી કુમાશ વરતાતી હતી : ‘બચપણથી તેં મને ઉછેર્યો, સગી માની જેમ મારું જતન કર્યું એનું ઋણ અદા કરવાનું મારાથી ન બન્યું.’ સાવકા બેટાના માથા પર વૃદ્ધ માનો હાથ હળવે હળવે ફરતો હતો. ન રડવાનું જાણે બંને નક્કી કરીને આવ્યાં હોય તેમ સ્વસ્થ રહ્યાં હતાં. ઝોહર થોડું અટકાવીને કહેવા લાગ્યો : ‘મરતા પહેલાં મારા પર એક ઉપકાર કરી દે, મને એ ઋણમાંથી મુક્તિ આપી દે.’

ખુદ સ્લીમન ગળગળા થઈ ગયા. એક ઘાતકી ઠગ આમ બોલી રહ્યો હતો ? પાપનો પસ્તાવો ન કરનારો અપરાધી તેની ઓરમાન મા પાસે ઋણ-મુક્તિ માગતો હતો !

‘બેટા, અણધારી આ આફત કેમ આવી પડી એ તો કંઈ હું જાણતી નથી.’ સ્લીમને આશા જાગી કે હવે કાંઈક ઉપયોગી માહિતી સાંભળવા મળશે. પણ ડોશીમાના આગળના શબ્દોએ તેમને છોભીલા પાડી દીધા : ‘દીકરા, મા-બેટા વચ્ચે ઋણ કે ઉપકાર કેવા ? ભગવાને મોત મોકલ્યું છે તો બહાદુરની જેમ હસતો હસતો એને ભેટી જજે.’

સ્લીમનનો શ્વાસ અધ્ધર થઈ ગયો. થોડી વાર માટે ખામોશી છવાઈ ગઈ ત્યારે એમને લાગ્યું કે હમણાં ફિરંગીઆની વાત ઉચ્ચારશે. કાંઈક સૂચના કે સંદેશો આપશે. પણ ફરી એ ખોટા ઠર્યા.

ઝોહર નીચો નમી ફરીવાર માને પગે લાગ્યો અને લાગણીનો ઊભરો ઊછળી પડે એ પહેલાં મા-બેટો વિખૂટા પડી ગયાં. હવે સ્લીમને બંનેની પીઠ જ દેખાતી હતી. છતાં એમને એટલું તો સમજાઈ ગયું કે બેયની આંખો ભીની થઈ હોવી જોઈએ અને દીકરાને એ ન દેખાડવા માટે માએ છેલ્લી વાર પાછું ફરીને જોયું નહીં !

સ્લીમનથી એક નિસાસો નંખાઈ ગયો.

*

‘એણે મારા ભાઈને ફાંસી આપી !’ ફિરંગીઆનો કોધ ફૂંફાડા મારવા લાગ્યો : ‘મારી બુદ્ધી મા, જુવાન બૈરી અને માસૂમ બચ્ચાંને એણે જેલમાં ધકેલી દીધાં. તું એમ માને છે કે હું તારે શરણે થઈ જઈશ ? પણ એ પહેલાં આ ફિરંગીઆ તારા પર એવો ત્રાટકશે કે જિંદગીભર તને એ ઘાની કળ નહીં વળવા દઉં.’

ફિરંગીઆ વેર લેવા માટે ભુરાયો થયો. આજ સુધી એણે ક્યારેય કોઈને વેરભાવે માર્યા નહોતા, હવે એ ઘડી આવી પહોંચી હતી... પણ સ્લીમન સામે વેર કઈ રીતે વાળવું ? આ સવાલ તેને બેહદ સતાવી રહ્યો હતો. મા-બૈરી-બચ્ચાંને આંચ ન આવવી જોઈએ. પહેલાં એને જેલમાંથી છોડાવી લાવવા જોઈએ... પણ એ કઈ રીતે બને ?

પોતાના ઘરનાને વિલાયતી સાહેબે સાગર જેલમાં પૂરી દીધા છે એ જાણ્યા પછી ફિરંગીઆ વેશપલટો કરીને સાગરની આસપાસના ગામડામાં ધૂમવા લાગ્યો હતો. જેલમાં જતા-આવતા વિશ્વાસુ મારફત તેણે મા-બૈરી અને બચ્ચાંના ખબર-અંતર જાણી લીધા. એમના પર ત્યાં રિબામણી થતી નથી એ જાણ્યા પછી થોડી રાહત અનુભવી, પણ સાથે સાથે એય જાણવા મળ્યું કે જ્યાં સુધી ફિરંગીઆ પકડાય નહીં ત્યાં સુધી વિલાયતી સાહેબ એના ઘરનાને છોડવાના નથી !

અને એ વાત ફિરંગીઆના કાળજે ભોંકાઈ ગઈ.

પહેલાં તો એણે સ્લીમને જ ખતમ કરી નાખવાનું પગલું વિચાર્યું, પણ એથી ઘરવાળા ઉપર વધુ આફત ઊતરશે. આ ભયથી તેણે એ ઉપાય પડતો મૂક્યો.

અચાનક તેને એક સચોટ ઇલાજ સૂઝી આવ્યો. સ્લીમન હમણાં સાગરમાં રહે છે અને તેની મડમ જબલપુરમાં એકલી છે. શું કામ હું એની મડમને ઉઠાવી ન લાવું ? તો જ એ ધોળિયાને ભાન થશે કે મરદોની દુશ્મનીમાં બૈરાને વચ્ચે લાવવાથી શું થાય છે ?

જેમ જેમ ફિરંગીઆ આ ઉપાય વાગોળતો ગયો તેમ તેમ તેનો ઇરાદો મક્કમ થતો ગયો. મડમના બદલામાં હું મારા ઘરવાળાંની માગણી કરીશ. સલામત રાજપૂતાનામાં પહોંચાડી દે તો જ તારી બૈરી હેમખેમ પાછી મળશે !

આ કામ પાર પડશે તો આખા હિન્દુસ્તાનમાં હાહાકાર મચી જશે. સ્લીમન ફરી કદી કોઈ ઠગનું નામ નહીં લે. આ મુલક છોડીને વિલાયત ભેગો થઈ જશે...

અને ફિરંગીઆ ઘણા દિવસે પહેલી વાર દાંત ભીંસીને મુસ્કુરાયો !

વિલિયમ સ્લીમનની જુવાન પત્નીનું અપહરણ કરી જવાની યુક્તિ તો ફિરંગીઆએ બહુ જલદી વિચારી નાખી પણ તેમાં સાથ આપે એવા હિંમતબાજ માણસો મળવા મુશ્કેલ હતા. કેટલાક ઠગસાથીઓ પાસે રમૂજમાં તેણે આ પ્રસ્તાવ રજૂ કર્યો ત્યારે તેને દાદ સાંપડી નહીં. જમાદાર ફિરંગીઆનો કોઈ પણ હુકમ માથે ચડાવવા તૈયાર થઈ જતા એ સાથીઓએ રમૂજના ઢંગથી જ સરદારની વાતને હસી કાઢી : 'ગમ્મત ખાતર ઠીક છે, બાકી આપણે રહ્યા ઠગ. સફરમાં નીકળીએ ત્યારે મુસાફરોને ખતમ કરવાનો આપણો ધરમ, કોઈની બીબીને આપણાથી ઉઠાવી ન જવાય અને તેમાંય ગોરી મડમને તો હાથ સુધ્યાં ન લગાડાય.'

ઠગ, ડાકુ અને પિંઢારાના ત્રાસ વચ્ચે પણ વિલાયતી મડમો બાળ-બચ્ચાં સાથે લાંબી સફરો ખેડતી અને કોઈ તેમની સામે આંખ ઊંચી ન કરતું. માનસેલ સિવાય કોઈ અંગ્રેજ મરદનેય ક્યારે કોઈએ વતાવ્યો નહોતો. કંપની સરકાર આ એક બાબતમાં તો જરાય ચલાવી લેશે નહીં એવી ધાક રૈયતમાં વરતાતી હતી. અંગ્રેજ મુસાફરને જરા સરખી આંચ ન આવે તેની ઠગ-લૂંટરા પણ કાળજી રાખતા : સરકાર દેશી રૈયતની ઓછી પરવા કરે છે છતાં ગોરી ચામડીવાળા માટે આખું લશ્કર સાબદું કરી દેતાં અચકાવાની નહીં એની સૌને ખાતરી થઈ ગયેલી.

પણ ફિરંગીઆ પીછેહઠ કરવા માગતો નહોતો. ગમે તે ભોગે તેણે કામ પાર પાડવું હતું. કોઈનો સાથ ન મળે તો છેવટે પોતે એકલા જઈને વિલાયતી મડમનું હરણ કરી આવવાનું ઝનૂન ચડી આવ્યું પણ એ શક્ય નહોતું. ગોરી ઓરતને ઘોડા પર બેસાડીને એ નાસી છૂટે તો એ લાંબું ન જઈ શકે. કમસેકમ પાલખી ઉપાડનાર ચાર માણસોનો તો સાથ જોઈએ જ. એક વાર મડમને પાલખીમાં નાખી દીધા પછી કોઈને વહેમ નહીં જાય. અરે, એકાદ દિવસ સુધ્યાં કોઈ અટકળ નહીં કરે કે મડમનું હરણ થયું છે, આવો વિચાર જ કોઈને નહીં આવે !

ફિરંગીઆએ પોતાના બાતમીદારો મારફત જબલપુરની બની શકે એટલી માહિતી ભેગી કરી લીધી હતી. સ્લીમનની મડમ રોજ ઘોડા પર એકલી ફરવા નીકળે છે. ઘણી વાર

શેરડીનાં ખેતરોમાં કલાકેક બેસી રહે છે. ક્યારેક કોઈ અંગ્રેજને ત્યાં ચાનક ચડી જાય તો બેચાર ગાઉની સફર કરી આવે છે. કોઈને હિંજાજત માટે સાથે રાખવાનું એ પસંદ નથી કરતી. હા, કમ્મરમાં પિસ્તોલ જરૂર રાખે છે, પણ એ તો જંગલી જનાવર સામે સલામતી માટે જ ! બાકી કાળા માથાના માનવીની બીક નથી રાખતી. અને તેની આ નિર્ભયતાએ જ ફિરંગીઆની હિંમત વધારી દીધી હતી !

સ્લીમનની બૈરીને ગુલાબના ફૂલો બહુ ગમે છે એ વાત ફિરંગીઆએ ખાસ યાદ રાખી. વેરાન રસ્તે સમી સાંજે મડમ ઘોડા પર નીકળે ત્યારે વેશપલટો કરીને પોતે એક જગ્યાએ છુપાઈ રહેશે. આજુબાજુ કોઈ નથી તેની ખાતરી કરી લઈ પોતે સડક પર દેખા દેશે. ફૂલનો એક સરસ મજાનો ગજરો ધરીને વિલાયતી મડમને રોકશે. આનાકાની કરશે તોપણ પોતે ફૂલો તેને આપી દેશે. કોઈ પણ માણસને તમે ફૂલ આપો એટલે સૌ પ્રથમ તે એને સૂંધ્યા વિના નહીં રહે. સ્લીમનની મડમ ફૂલ સૂંધશે એટલે તેનું મગજ ફરવા લાગશે. થોડી જ વારમાં એ ઘોડા પર હાલકડોલક થવા માંડશે. પોતે એને પડતી બચાવી લઈને નીચે ઉતારશે. પાલખીવાળા ભોયા તૈયાર જ ઊભા હશે. એક વાર મડમને હાથ-પગ-મોં બાંધીને પાલખીમાં સુવાડી દીધા પછી કોઈ ભય નહીં રહે. ભાનમાં આવશે ત્યારે તો ક્યાંય દૂર નીકળી ગયા હઈશું...

નાના એવા એક ગામના જાગીરદારે પાલખી સાથે ચાર ભોયા આપવા તૈયારી બતાવી ત્યારે ફિરંગીઆની ઉલઝન ઊકલી ગઈ. તેણે જાગીરદારને સાચી વાત જણાવી નહોતી : 'એક ખૂબસૂરત ઓરતને ભગાડી જવી છે. પાલખી ઉઠાવવા ચાર વિશ્વાસુ માણસો જોઈએ.' એટલું કહીને તેણે એનો સાથ મેળવી લીધો. આ જાગીરદારને ફિરંગીઆ તરફની અવારનવાર કીમતી ભેટ-સોગાદો મળતી અને ધીમે ધીમે દોસ્તી પણ વધતી ગયેલી. ફિરંગીઆ આફતમાં હોય ત્યારે દોસ્તી દાવે મદદ કરવાનું જાગીરદારને ગમ્યું. વેશપલટો કરવા માટે ફિરંગીઆએ એક ભવાયાને પકડ્યો : 'મને બુઢા રાજપૂતનો વેશ પહેરાવી દે. થોડા દિવસ અજમાયશ કરવી છે.' આમ બધી જ તૈયારી પાકી થઈ ગઈ ત્યારે ફિરંગીઆએ પાલખીવાળા સાથે જબલપુરનો રસ્તો પકડ્યો. એક અજોડ સાહસ કરવા જઈ રહ્યો છે એ ખ્યાલથી પહેલું પગલું ભરતી વખતે એના દિલમાં જોરદાર ઝણઝણાટી જાગી ઊઠી.

*

'રૂસ્તમખાન ! બસ્સો બસ્સો બાતમીદારોને રવાના કર્યા છતાં ફિરંગીઆના કોઈ સગડ કેમ નથી મળતા ?' આઠ-દશ દિવસમાં ધીરજ ખૂટી ગઈ હોય તેમ સ્લીમને પહેલી વાર સૂબેદારને જરા સખ્તાઈથી કહ્યું : 'આપણા દરેક દાવને ઠગ સરદાર અવળા કરી દે છે. મારું મન કહે છે કે સાગરથી બહુ દૂર ગયો નથી અને આવો ખતરનાક માણસ લાંબો વખત સુધી નજદીક રહે એ નહીં સારું.' સ્લીમન સાહેબ થોડી વાર અટક્યા. કલમથી કાગળ પર નકામા લીટા કરતા રહ્યા. પછી ઉમેર્યું : 'એના ઘરવાળાને છોડાવવા માટે એ

કોઈ ચાલ તો નહીં વિચારતો હોય ?

રૂસ્તમખાન પાસે આનો કોઈ જવાબ નહોતો. કડક પહેરા વચ્ચે જેલમાંથી કોઈને નસાડી જવાનું કોઈ કાળે બંનવાનું નહોતું. ફિરંગીઆ એમ કરવા જાય તો ખુદ ફસાઈ જવાની વકી હતી. રૂસ્તમખાન આટલા દિવસથી એ જ લાગ જોતા બેઠા હતા. પણ ધીમે ધીમે એ આશા ઠગારી નીવડતી લાગી, ત્યારે એમણે મનને મનાવી લીધું : એ ઠગ સરદાર આ ઇલાકાથી ઘણો દૂર ચાલ્યો ગયો હોવો જોઈએ. એને ખાતરી થઈ ગઈ હશે કે ઘરનાને છોડાવવા માટે તેનાથી કાંઈ બનવાનું નથી. સ્લીમન સાહેબ ઘરવાળાને સતાવવાના નથી એવી ધરપત હશે અને એટલે જ જીવ બચાવવા સલામત જગ્યાએ ભરાઈ બેઠો હશે... પોતાનો આ તર્ક એક વાર સ્લીમન સમક્ષ એ રજૂ કરી ચૂક્યા હતા પણ ગોરા સાહેબને ગળે એ અનુમાન ઊતર્યું નહીં. સાહેબ તો એમ જ કહેતા : એ આપણી આસપાસમાં જ ક્યાંક છે, કદાચ આપણી દરેક હિલચાલ પર નજર રાખી વેશપલટો કરીને ફરતો હશે. સૂબેદારને આ તર્ક બહુ ખતરનાક લાગ્યો. શું ફિરંગીઆ બદલો લેવાની તૈયારી કરતો હશે. તો તો એમણે બહુ સાવચેત રહેવું જોઈએ. કદાચ સ્લીમન સાહેબ ઉપર જ ઘા કરી બેસે.

મેજ પર નકશો પાથરીને સ્લીમન કેટલાક સ્થળે નિશાનીઓ કરતા જતા હતા : 'આ દરેક લાલ ટપકા પર આપણા પાંચ-દશ માણસોને ગોઠવી રાખો. કાંઈ પણ મહત્ત્વની બાતમી કે કડી મળે તો એક જણ આવીને આપણને જાણ કરી જાય. બીજા કોઈએ ત્યાંથી હઠવું નહીં એવી તાકીદ કરી દો. આઠ-દસ દહાડામાં આપણે ઓપરેશન ફિરંગીઆને પકડવો જોઈએ.' બહુ અગત્યનું કામ બજાવવા માટે નકશો રૂસ્તમખાન તરફ સરકાવી એ ઊભા થઈ ગયા. પણ કચેરીની બહાર જવા પગ ઉપાડે છે ત્યાં એક માણસ અંદર દાખલ થતો દેખાયો : 'અરે ગોપાલ તું ?'

જબલપુરના ઘર-નોકરને અહીં અણધાર્યો આવી ચઢેલો જોઈને સ્લીમન સાહેબને આશ્ચર્યભર્યો ઉચાટ થયો : 'મેમ સા'બ તો કુશળ છે ને ?'

'હા સા'બ ! મજામાં છે !' ગોપાલે સલામ ભરીને પહેરણના એક ખિસ્સામાંથી કાગળ કાઢ્યો : 'આપને આ ચિઠ્ઠી આપવા મને દોડાવ્યો.'

સ્લીમન ઝટપટ કાગળની ઘડી ખોલવા માંડ્યા ત્યારે રૂસ્તમખાનનું ધ્યાન પણ નકશામાંથી એ તરફ દોરવાયું. સાહેબ ચિઠ્ઠી વાંચીને થોડા ગૂંચવાતા દેખાયા, પણ પછી તરત જ મલક્યા : 'ગોપાલ, આટલા ખાતર મેમસા'બે તને અહીં સુધી ધક્કો ખવડાવ્યો ?'

પણ નોકર બાઘાની જેમ મૂંગો જ ઊભો રહ્યો. તેણે માનેલું કે મડમનું બહુ અગત્યનું કામ બજાવવા પોતે આવ્યો છે, પણ ચિઠ્ઠી વાંચ્યા પછી સાહેબ પર એવી કોઈ અસર દેખાઈ નહીં.

'રૂસ્તમખાન !' કાગળ ખિસ્સામાં મૂકતાં તેમણે કાંઈક વિચારી લીધું : 'આજે મારે અહીં ખાસ કામ નથી. એક દિવસ માટે હું જબલપુર જઈ આવું... ?'

પછી કાંઈક ગણતરી કરીને ઉમેર્યું : 'પરમ દિવસે પાછો આવી જઈશ.'

રૂસ્તમખાનને અચરજ થયું. સાહેબ ભલે કહેતા નથી, પણ જરૂર કાંઈક બન્યું છે. નહીંતર મેમસા'બને મળવા જવાને બદલે તેને અહીંયા જ બોલાવી લે... પણ ઉપરી વિશે ન વિચારવું જોઈએ એવું એક રંગીલું અનુમાન પણ કરી લીધું : જુવાન મેમસા'બની જુદાઈ ઓછી કરવા તો નહીં જતા હોય ?

અને રૂસ્તમખાન મનમાં જ મલકીને નકશાના લાલ ટપકા પર ધ્યાન રોકવા મેજ પર ઝૂકી ગયા.

*

'ઠાકુર, અહીં આ પાણી પીને થોડી વાર પોરો ખાઈએ તો ?' પાલકી ઉપાડનારા ભોયાએ પરસેવો લૂછતાં કહ્યું : 'જબલપુર હવે ચારેક ગાઉ છેટે જ છે.'

રજપૂતના વેશમાં ઘોડે બેઠેલા ફિરંગીઆની ઈચ્છા રોકાવાની નહોતી. છતાં હા પાડવી પડી. ખાલી પાલખી ભરેલી હોય એવો સ્વાંગ રચીને પોતે જઈ રહ્યો હતો. જબલપુર પહોંચ્યા પહેલાં કોઈને પાલખીમાં સવારી નથી એવો વહેમ ન જવો જોઈએ. ભાર ખાતર તેણે પાલખીમાં ચોખાની બે ગૂણીઓ મુકાવી હતી તેથી ભોયાઓ બોજ ઊંચકી રહ્યા છે એવું રસ્તે જનારાને લાગે. કોઈ વટેમાર્ગુ પૂછે તો કહેતો : ઠાકુરાણીને લઈને નાગપુર એને પિયર મૂકવા જાઉં છું...

પાલખી ઉપાડનારાઓએ પોરો ખાઈ લીધો એટલે ફિરંગીઆએ હાંક મારી : 'ચાલો હવે, જબલપુર પહોંચીને પેટપૂજા કરીએ. પછી જોઈએ એટલો વિસામો ખાઈ લેજો.'

ઘોડા પર ચડીને ફિરંગીઆએ લગામ ખેંચે છે ત્યાં સામેથી બે ઘોડેસવાર આવતા દેખાયા. માથે આવતા તડકાને રોકવા કપાળ પર હાથની છાજલી કરી ફિરંગીઆએ ધારીધારીને જોયું તો આવનારાઓ સિપાઈ જેવા લાગ્યા. ડરવાનું કોઈ કારણ ન હોવા છતાં તેને લગામ પકડેલા હાથમાં કળતર થવા લાગી. તેણે બનાવટી દાઢી પર હાથ ફેરવીને ભોયાઓને પાલખી ઊંચકતા રોક્યા : 'થોડી વાર સબૂર કરો. પેલા કોઈ આવી રહ્યા છે તે ઓળખીતા લાગે છે.'

ભોયાઓને ફિરંગીઆના કારસ્તાનની જાણ નહોતી. ખાલી પાલખીમાં ચોખાની ગૂણી મૂકવા માટે એમને કુતૂહલ જાગેલું, પણ જાગીરદારના એ વિશ્વાસુ માણસો આવા કામથી ટેવાઈ ગયેલા રંગીલા જાગીરદાર માટે બહારગામથી રૂપાળી ઓરતોને છાનીમાની ઉઠાવી લાવવાનું કામ અગાઉ કરી ચૂક્યા હતા. પોતાને દોરી જનારા આ રજપૂતે વેશપલટો કર્યો છે એ તેનાથી છાનું નહોતું, છતાં એની અસલિયતથી અજાણ જ હતા.

'સિપાઈઓ સાથે મને વાતે વળગવા દેજો.' પેલા બંને સવારો નજીક આવવા લાગ્યા એટલે ફિરંગીઆએ ભોયાઓને સાવધ કર્યા : 'કાંઈ પૂછપરછ કરે તો વહેમ જાય એવું બોલતાં-કરતાં નહીં.'

'ભલે ઠાકુર !' કહીને ભોયા થોડે દૂર ઝડના છાંયડે લાંબા થઈને પડ્યા. આ બહાને થોડો વધુ પોરો ખાવા મળ્યો એ તેમને ગમ્યું.

પેલા સિપાઈઓ વારેવારે ડોક ફેરવીને પાછળ જોતા આવતા હતા એથી ફિરંગીઆને અચરજ થયું. કદાચ સિપાઈઓની બીજી ટુકડી પણ આવતી હશે ? તેણે મનમાં નક્કી કરી નાખ્યું કે એ બંને અહીંથી પસાર થઈ જાય એટલે પાલખી ઊંચકાવીને પોતે ચાલતા થઈ જવું. આજકાલ સિપાઈઓ બહુ પૂછપરછ કરે છે. જનાના સવારી હોય તોપણ શંકા કરીને મુસાફરોને રોકી રાખે છે. હમણાં હમણાં એક એવી વાત વહેતી થયેલી કે ફિરંગીઆ સિપાઈઓની નજર ચૂકવીને પાલખીમાં સફર કરે છે. આ અફવા સાંભળી ત્યારે પોતાને જાણ લાગી હતી : મને શું એ લોકો બાયલો સમજે છે ?

‘રામ રામ !’ બંને સિપાઈઓ નજદીક આવ્યા એટલે ફિરંગીઆએ મૂછને તાવ દેતાં સાદ દીધો. પેલા બંનેએ સામા ‘રામ રામ’ કરીને ઘોડા રોક્યા : ‘ક્યાં જવું છે ઠાકુર ?’

‘નાગપુર !’ એમની પૂછપરછમાં તકાદો નહોતો એટલે ફિરંગીઆએ ધરપત અનુભવી : ‘ઠાકુરજાને મૂકવા જાઉં છું.’ પછી પૂછવા ખાતર પૂછ્યું : ‘જબલપુર હવે કેટલેક દૂર છે ?’

વાત કરતાં કરતાં પણ બંને સિપાઈઓ સાવધાનપણે પાછળ જોઈ લેતા હતા. એક સિપાઈ જવાબ આપવા ગયો ત્યાં બીજાએ તેનું ધ્યાન ખેંચ્યું : ‘સાહેબ દેખાય છે !’

ફિરંગીઆનું ધ્યાન એ બંનેનાં માથાં વચ્ચેથી દૂર રસ્તા પર ગયું. બે ઘોડેસવાર રુઆબભરે આવતા હતા, પણ એ સિપાઈ નહોતા. બેમાંથી એક ગોરા અફસર જેવા દેખાતા હતા. ફિરંગીઆએ ચોંકીને પૂછ્યું : ‘કોણ સાહેબ છે ?’

બંને સિપાઈ સચેતપણે ટટ્ટાર થઈ ગયા : ‘વિલાયતી સાહેબ છે.’ એકે કહ્યું અને બીજાએ ઉમેર્યું : ‘સ્લીમન સાહેબ...’ તેના અવાજમાં બનાવટી બુઢાપો ગાયબ થઈ ગયો. પણ પેલા બંનેનું ધ્યાન એ તરફ નહોતું.

ફિરંગીઆ ઉલ્લસમાં પડી ગયો. સ્લીમન અહીં ક્યાંથી ? અચાનક જ તેનો હાથ કમરમાં બાંધેલી તલવારની મૂઠ પર ગયો. ચહેરા પર ખુન્નસ ઊભરાઈ આવ્યું. કટ્ટર શત્રુનો આમ અણધાર્યો ભેટો થઈ ગયો અને તે પણ આવી કફોડી હાલતમાં ? હવે શું કરવું ?

‘સાહેબ ક્યાંથી આવે છે ? કઈ બાજુએ જઈ રહ્યા છે ?’ ફિરંગીઆએ અવાજ પર બને તેટલો કાબૂ રાખી કુતૂહલના ભાવ સાથે પૂછ્યું : ‘ઠગ લોકો જેનાથી બહુ બીએ છે એ જ આ સાહેબ ને ?’

‘હા...હા...’ તેના છેલ્લા સવાલનો ફિરંગીઆને જવાબ મળ્યો અને તે પણ સિપાઈએ તેની સામે જોયા વિના જ આપ્યો.

હવે ફિરંગીઆ નજદીક આવી રહેલા સાહેબને ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો. અચાનક તેને ખ્યાલ આવ્યો કે તેની સાથે બીજા ઘોડા પર છે એ તો કોઈ ઓરત દેખાય છે. કોઈ મડમ લાગે છે !

અને ફિરંગીઆને ફડકો પડ્યો. શું મારું કાવતરું સ્લીમનના કાને પહોંચી ગયું હશે ! હજુ તો એક આઘાતને પચાવે છે ત્યાં બીજો આઘાત ફિરંગીઆના દિલ પર

પછડાયો. થડકતા અવાજે તેનાથી સિપાઈને પુછાઈ ગયું : ‘શું સાહેબની સાથે એમના મડમ પણ છે ?’

પેલા બંનેએ હકારમાં માત્ર માથાં જ હલાવ્યા અને ત્યાં સુધીમાં તો સાહેબ અને મડમ લગોલગ આવી પહોંચ્યાં હતાં એટલે બંને સિપાઈઓ ઘોડા પરથી અદબભરે નીચે ઊતરી ગયા.

અધર જાસે અને ઝીણી નજરે ફિરંગીઆ સાહેબ-મડમને જોવા લાગ્યો. જેનાથી ઠગ લોકો આટલા બધા ડરતા હતા એ ગોરા સાહેબનો ચહેરો ઘણો નરમ દેખાયો. કરડાકી કે ગુસ્સો શોધ્યા પણ ન જડ્યા. મન મક્કમ રાખીને તેણે સામનો કરવાની તૈયારી કરવા માંડી. હળવે હળવે ફિરંગીઆ ખાલી પાલખી પાસે સરકીને ઊભો રહ્યો. અંદર કોઈ ન હોવા છતાં પણ તેણે વાત કરવાનો ડોળ કર્યો : ‘ઠાકુરજા પરદા પાછળથી જુઓ – ગોરા સાહેબ અને વિલાયતી મડમ આવી રહ્યાં છે !’

પાલખી ઊંચકનારા ભોયાઓ એક તરફ ઊભા રહી ગયા. ગોરા, સાહેબની ધાક એના ચહેરા પર ચોખ્ખી દેખાતી હતી. પહેલી વાર એમને ભય લાગ્યો કે પાલખીની તપાસ થશે તો પોતે પણ આ રાજપૂતની સાથે આફતમાં સપડાઈ જવાના.

એમિલી છેલ્લા થોડાક ગજ પોતાનો ઘોડો ઝડપથી દોડાવીને સ્લીમનની સાથે થઈ ગઈ. તેણે હાંફતા હાંફતા પાલખી તરફ આંગળી ચીંધી : ‘આવી ગરમીમાં અંદર બેઠેલી ઓરત બફાઈ નહીં જાય ?’

પાલખી સંબંધમાં વાતચીત થઈ એટલે ફિરંગીઆની ફડક વધી. તેણે દાંત ભીંસીને ત્રાંસી આંખે ગોરી મડમ તરફ જોયું. ખરેખર એ તેને ખૂબસૂરત લાગી. એની ગરદનમાં રૂમાલ નાખ્યો હોય તો એક જ ઝાટકો બસ થઈ પડે એટલી નાજુક લાગી !

‘મુસાફર !’ સ્લીમને તેના તરફ જોઈને હાંક મારી ત્યારે ફિરંગીઆ ઝબકી ગયો હોય તેમ થોડો ચોંક્યો. પછી પરાણે હસ્તું મોં રાખીને કહેવું પડ્યું : ‘ફરમાવો હુઝૂર !’

‘કઈ તરફ જઈ રહ્યા છે ?’

‘નાગપુર બાજુ.’ આંખ મિલાવ્યા વિના જ તેને કહેવું પડ્યું. તેણે સાંભળ્યું હતું કે વિલાયતી સાહેબ ભારે ચકોર છે. માણસની આંખમાં જોઈને તે એના મનનું કપટ વાંચી શકે છે : ‘ભૈરીને એને પિયરે મૂકવા જાઉં છું.’

સ્લીમનની ભૂરી આંખો પાલખી પર મંડાણી. એમિલીને તેણે ફેન્ય ભાષામાં કંઈક કહ્યું ત્યારે પેલીના હોઠ મલક્યા. ફિરંગીઆનો ઉચાટ વધવા લાગ્યો. પાલખી પાસેથી હઠીને તે હવે પોતાના ઘોડા પાસે પહોંચી ગયો હતો. ગમે તે ઘડીએ સ્લીમન પાલખી તપાસવાનો હુકમ કરે તો નાસી છૂટવાની ગણતરી તેણે કરી લીધી.

‘મુસાફર !’ ફરી ગોરા સાહેબે તેને ચોંકાવ્યો : ‘નાગપુર સુધી જાય છે તો કોઈનો સંગાથ કેમ ન લીધો ?’

આ સવાલમાં ફિરંગીઆને શંકાનો અણસાર વરતાયો. છતાં હિંમતભરે જવાબ આપી લીધો : ‘હુઝૂર આજકાલ કોઈનો સંગાથ લેવામાં જોખમ છે. કોને ખબર, એ ઠગ

નીકળી પડે તો ?' ફિરંગીઆએ અવાજમાં થોડો થડકો ભેળવ્યો.

‘હું પણ તને એ જ કહેવાનો હતો.’ સ્લીમન ઉતાવળે બોલી ગયા : ‘રખે કોઈ અજાણ્યા મુસાફરોનો વિશ્વાસ કરતો, નહીંતર ઠગના શિકાર બની જશો.’

સ્લીમને આગળ વધવા માટે સિપાઈઓને ઇશારત કરી અને લગામ ખેંચીને ઘોડાને દોડાવી મૂક્યો. તેમણે એકાદ વખત પાછું ફરીને જોયું હોત તો કદાચ ફિરંગીઆ ત્યાં જ ઝડપાઈ જાત... ભોયાઓ ઉતાવળમાં પાલખી ઊંચકવા ગયા ત્યારે એક તરફથી એ એટલી બધી નખી ગયેલી કે અંદર ગોઠવી રાખેલી ચોખાની એક ગુણી જમીન પર પછડાઈ પડી હતી !

*

‘સાહેબ, ફિરંગીઆનો પત્તો લાગી ગયો !’ સૂબેદાર રૂસ્તમખાન ચોથે દિવસે સ્લીમનની કચેરીમાં હાંફળાફાંફળા ધસી આવ્યા. મેજ પર નકશો પાથરી દીધો : ‘પાંચ ગામના ઝૂમખામાં એ ક્યાંક ભરાઈ બેઠો છે. સઘરા પાકી બાતમી લઈ આવ્યો.’

‘સઘરા કોણ ?’ એમ પૂછવા માટે સ્લીમને નજર ઊંચી કરી પણ રૂસ્તમખાનની પીઠ પાછળ કચેરીના દરવાજે ધનસિંહની સાથે ઊભેલા એક કાળા આદમીને જોઈ લીધા પછી એ સવાલ તેમણે માંડી વાળ્યો. સઘરા ફિરંગીઆની ટોળીનો જ એક ઠગ હતો અને ફાંસીમાંથી ઊગરી જવા ખાતર પોતાના સરદારને પકડવામાં સાથ આપવા કબૂલ થઈ ગયેલો.

‘સાહેબ, આ ફેરા પર આપણી મહેનત ફોગટ નહીં જાય.’ સ્લીમનને વિચારમાં પડી ગયેલા જોઈને રૂસ્તમખાને વાત આગળ વધારી : ‘આ સઘરાએ તેની સગી આંખે ફિરંગીઆને ત્યાં જોયો અને વીસ ગાઉ દોડતો અહીં કહેવા આવ્યો.’

‘એ કોના ઘરમાં ભરાયો છે ?’

‘એ પાંચે ગામડાં નાનાં છે. ત્યાં પચ્ચીસપચાસ ઘરથી વધારે નહીં હોય. ફિરંગીઆને ગામના મુખી સાથે સારું બને છે એટલે સઘરા કહે છે કે પાંચમાંથી એક ગામના મુખીના ઘરમાં હોવો જોઈએ.’

‘હં...’ સ્લીમન નકશા પર આંગળી ફેરવતા બબડ્યા. એ પાંચે ગામની ભૂગોળ ઉકેલી. પહેલાં તેમણે વિચારેલું કે પહેલાં અને છેલ્લા ગામને ઘેરી લેવું, પણ એ વિચાર પડતો મૂકવો પડ્યો. સિપાઈઓની વધુ પડતી હિલચાલ ફિરંગીઆને ચેતવી દેશે.

‘રૂસ્તમખાન !’ નકશો સંકેતી લેતાં તેમણે સૂચના આપવા માંડી : ‘આઠ-દસ સિપાઈઓને લઈને તમે જ ઊપડો, ધનસિંહ અને સઘરાને સાથે રાખજો. રાતના અંધારામાં જ છાપો મારજો. જરૂર પડે તો બાતમી કઢાવવા ગામના મુખીને ઠમકોરજો.’

‘ભલે સાહેબ.’ કહીને રૂસ્તમખાન રુઆબભેર ઊભા થઈ ગયા. સાંજ પડવા આવી હતી અને રાત સુધીમાં તેમણે પચાસ ગાઉનો પંથ કાપવાનો હતો.

‘અને બીજી વાત !’ સ્લીમને વીશ યુ બેસ્ટ ઓફ લક કહીને ઉમેર્યું : ‘તમે એક

ગામમાં પહોંચો ત્યારે ત્યાંનો કોઈ પણ માણસ બીજા ગામે જઈને ફિરંગીઆને સાવધાન ન કરી દે એનું ખાસ ધ્યાન રાખજો.’

‘ઓલ રાઈટ સર !’ કહીને રૂસ્તમખાન અધીરાઈથી પગથિયાં ઊતરી ગયા ત્યારે તેના પગલાંના અવાજમાં સ્લીમનને સફળતાની છડી પોકારાતી સંભળાણી.

*

એક...બે...ત્રણ...અને ચાર ગામ ગોતી વળ્યા પણ ફિરંગીઆ હાથ ન લાગ્યો. દરેક ગામનો મુખી આગલા ગામ તરફ આંગળી ચીંધતો અને રૂસ્તમખાન મુખીને દોરડેથી બાંધી, બે સિપાઈઓને તેના પર જાપ્તો રાખવાનું સોંપી બીજે ગામ દોડી જતા. સંતાકૂકડીની એ રમત પૂરી થવા આવી હતી. હવે છેલ્લું જ ગામ બાકી હતું. ત્યાંથી ફિરંગીઆ પલાયન થઈ ગયો તો જલદી હાથ લાગવાનો નહીં. દરેક ગામ બબ્બે સિપાઈઓ રોકાઈ જતા એટલે ટુકડી પણ ઘટતી ગઈ. પાંચમા ગામે પહોંચ્યા ત્યારે રૂસ્તમખાન સાથે ધનસિંહ અને સઘરા સિવાય બીજું કોઈ જ રહ્યું નહીં ! એમનું દિલ અમંગળ આશંકાથી ધબકવા લાગ્યું : ‘એ ગયો, હાથમાં આવતાં આવતાં છટકી ગયો !’

સઘરાએ આંગળી ચીંધી : ‘આ સામે રહ્યું મુખીનું ઘર !’ અને રૂસ્તમખાનનો શ્વાસ રૂંધાવા લાગ્યો. ઘરનું બારણું બંધ હતું. પરોઢિયાનો ઉજાસ પથરાવા માંડ્યો હતો. એ અજવાળામાં બંધ બારણા પાછળથી શું જોવા મળશે ?

શ્વાસનોય અવાજ ન સંભળાય એટલી સાવચેતીથી સૂબેદારે ઘર તરફ પગલાં ઉપાડ્યાં. બારણાં પાસે આવીને રોકી રાખેલો શ્વાસ છોડ્યો અને સઘરાને ઇશારત કરીને બારણું ખખડાવવા કહ્યું.

ફિરંગીઆનો સામનો કરતાં થરથરતો હોય તેમ સઘરા હિંમત એકઠી કરવા થોડું રોકાયો, એટલીવારમાં તો રૂસ્તમખાને કમ્મરમાંથી પિસ્તોલ કાઢીને તૈયાર રાખી.

સઘરાએ કમાડ ખખડાવ્યું. વાતાવરણમાં ધુમરાતી ખામોશી થોડી વાર ધૂજી અને ફરી ઘટ્ટ થઈ ગઈ. અંદરથી કોઈ જવાબ ન મળ્યો. ત્રણે જણાના ચહેરા પર ફિકાશ ફરી વળી. રૂસ્તમખાનની રહીસહી આશા ફસકી ગઈ. પિસ્તોલને ફરી કમ્મરમાં ભરાવી દેવા જતા હતા ત્યાં સઘરાએ બીજીવાર સાંકળ ખખડાવી અને અંદરથી પડકાર ફેંકાયો : ‘કોણ છે ?’

એકી સાથે ત્રણેય ચોંક્યા. અંદરથી આવેલા અવાજમાં થડકો વરતાયો. નક્કી ફિરંગીઆ અંદર હોવો જોઈએ. રૂસ્તમખાનના દાંત ભીંસાયા. દીવાલની ઓથે છુપાઈને ઊભા રહી જઈને તેણે સઘરાને ફરી બારણાં પર હાથ પછાડવા ઇશારત કરી.

અને ત્રીજી વારના એ પ્રયાસે અંદરથી બારણું ઊઘડી ગયું : ‘કોણ છે ?’ ફિરંગીઆએ સવાલ કર્યો પણ ધનસિંહ અને સઘરાને જોતા જ તેને જવાબ મળી ગયો. બેચાર પળ ફિરંગીઆ બંને સામે કરડાકીથી જોતો રહ્યો : ‘હવે શું કરવું ?’ પણ રૂસ્તમખાને તેને વધુ વિચારવાનો મોકો જ ન આપ્યો : ‘ફિરંગીઆ તાબે થઈ

જા !' પડછંદ પછાણે તેની સામે પિસ્તોલ તાકી : 'જરાય હલ્યોચલ્યો છે તો અહીં જ ઢળી પડીશ.'

ફિરંગીઆના હોઠ ભિડાયા. કમ્મરમાં ભરાયેલી કટાર પર હાથ મૂકવાની ઇચ્છા થઈ એવી જ દબાઈ ગઈ. આ અફસર એકલો નહીં હોય. આખું લશ્કર સાથે લઈ આવ્યો હશે...

ફિરંગીઆની આ ગડમથલ પામી ગયા હોય તેમ સૂબેદારે રુઆબ ઉછાળ્યો : 'ગામ આખું ઘેરી લીધું છે, છટકવાનો વિચાર માંડી વાળ... તારા ઘરવાળા પણ અમારા કબજામાં છે એ ભૂલી ન જતો !'

થઈ રહ્યું, ફિરંગીઆની હિંમત ફસકી ગઈ ! સિંહ જેવો એ ઠગ બકરી બની ગયો ! એક વાર લુખ્ખું હસ્યો અને હાથ લાંબા કરીને તાબે થઈ ગયો !

ફિરંગીઆને દોરડાથી મુશ્કેટાટ બાંધ્યો છતાંય રૂસ્તમખાનના માનવામાં નહોતું આવતું કે ચાલાક, હિંમતબાજ અને ઘાતકી ઠગ સરદાર ફિરંગીઆ આ પોતે જ છે !

✱

આ ખુશખબર સાંભળીને સ્લીમન ખુશીના માર્યા ઊછળી પડ્યા. રૂસ્તમખાન સામે ન હોત તો કદાચ એમિલીને બેય હાથમાં ઊંચકીને પ્યારથી એના હોઠ ચૂમી લીધા હોત ! પણ સ્લીમને ઠાવકાઈથી ખુશાલીને કાબૂમાં લઈ લીધી. ફિરંગીઆને જોવાની ઉત્કંઠા તેમણે દબાવી દીધી. ના, ફિરંગીઆને એટલું મહત્ત્વ આપવું નથી. પહેલાં એને નરમ પડવા દેવો, હાથ જોડીને સામે આવે નહીં ત્યાં સુધી તેની સાથે વાત સુધ્યાં ન કરવી.

અને સ્લીમનની એ અટકળ ચોથે દિવસે જ સાચી ઠરી. 'સાહેબ, ફિરંગીઆએ આપને મળવા માટે અરજ ગુજારી છે.' રૂસ્તમખાન ખબર લઈ આવ્યા : 'એ તેના ઘરવાળાં બાબતમાં આપને મળવા માગે છે.' સ્લીમનના હોઠ પર ત્યારે ખંધું હાસ્ય ફરકી ગયેલું.

કચેરીમાં બેઠાં બેઠાં એ ફાઈલ જોતા હતા ત્યાં બેડી ખખડી. રૂસ્તમખાનનાં પગલાં સંભળાયાં. ફિરંગીઆ આવી ગયો છે એ જાણવા છતાં સ્લીમને કામ ચાલુ રાખવાનો ડોળ કર્યો બે... પાંચ... દસ પંદર મિનિટ સુધી સ્લીમને ઊંચું જોવાની પરવા ન કરી ત્યારે ફિરંગીઆએ એમનું ધ્યાન ખેંચવા આસ્તેથી પગની બેડી રણકાવી.

ઝટકા સાથે સ્લીમને ડોક ઊંચી કરી. આંખોમાં કરડાકી લાવવાનો પ્રયાસ કર્યો પણ સામે ઊભેલો ફિરંગીઆ મરક મરક હસતો દેખાયો અને એમનો રોષ ઘડીવારમાં વચળ થઈને ઊડી ગયો. તેમણે માનેલું કે ફિરંગીઆ રોતલ ચહેરે ઊભો હશે, હાથ જોડીને કરગરશે...

પણ ગમે તેમ તો એ ઠગ સરદાર હતો : 'હુજૂર, મને ખોટી રીતે પકડવામાં આવ્યો છે. મારા ઘરવાલાને જેલમાં મોકલીને મારા પર ગેર ઇન્સાફ થયો છે. હું આપની સમક્ષ ન્યાય માગવા આવ્યો છું.'

'ન્યાય !' સ્લીમનના દાંત કચડાયા, વેધક નજરે એ ફિરંગીઆને ક્યાંય સુધી જોતા

રહ્યા. એ નજર ઠગના કઠોર દિલનેય હચમચાવી ગઈ. જાણે એની માંજરી આંખોમાં પોતાના અપરાધનો હિસાબ-કિતાબ સાફસાફ વાંચતા હોય એવો તેને આભાસ થયો.

'બધા જ બહાર નીકળી જાવ !' સ્લીમને હુકમ કર્યો. આ આજ્ઞા પોતાને માટે નથી એમ માની રૂસ્તમખાન ત્યાં જ ખોડાઈ રહ્યા, પણ સ્લીમને ઇશારત કરી ત્યારે એમનેય બહાર નીકળી જવું પડ્યું.

ફિરંગીઆને વિલાયતી સાહેબ બહુ વિચિત્ર લાગવા માંડ્યો : એ એકાન્તમાં મારી પર શું જાદુ કરવા માગે છે ?

'સાંભળ !' એનું ધ્યાન ખેંચીને સ્લીમને શરૂ કર્યું : 'તારા ભયાનક અપરાધોનો હિસાબ મારી પાસે તારી નજર સામે હાજર છે. હું એની પંચાતમાં પડવા માગતો નથી. તારો બચાવ પણ મારે સાંભળવો નથી.'

એ થોડું અટક્યા. એમના વર્તનમાં આપોઆપ સખ્તાઈ આવતી જતી હતી. ખિસ્સામાંથી સાંકળવાળી ઘડિયાળ કાઢી. ફિરંગીઆ તેની હિલચાલને તાજજુબીથી જોતો હતો.

સ્લીમને હથેળીમાં ઘડિયાળ રાખીને તેને બતાવી. ત્યાં સુધી એ ઠગને કાંઈ સમજાયું નહીં : 'આમાં એક મોટો કાંટો ઝડપથી ફર્યા કરે છે.' એમ કહ્યું ત્યારે તેણે કુતૂહલવશ નીચે જૂકીને ઘડિયાળમાં જોયું.

'આ કાંટો એક ચક્કર લગાવે એટલો સમય તને હું આપું છું. તારા તકદીરનું ચક્કર કઈ બાજુ ફરશે એનો આધાર તારા જવાબ પર છે !'

અને ઘડિયાળ સ્લીમન સાહેબના જિસ્સામાં સરકી ગઈ.

39131 ✓

ફિરંગીઆ તેની પાતળી મૂછોમાં થોડુંક મલક્યો. જવાબ આપવામાં તેણે કોઈ

આનાકાની દેખાડી નહીં : 'સાહેબ, એ મારી મજબૂરી હતી તેમ ગેરસમજૂતી પણ હતી. ધાર્યું હોત તો ધનસિંહ કે સઘરાને મેં તલવારના ઝાટકે ત્યાં જ વાઢી નાખ્યા હોત... પણ તમારી ચાલાકીએ મને મજબૂર બનાવી દીધો હતો. મારાં ઘરવાળાં તમારા કબજામાં હતાં. મારા કોઈ પણ પગલાની સજા એમને ભોગવવી પડત એ હું જાણતો હતો. અને આ વિચારથી તલવાર પર ગયેલો મારો હાથ જડ થઈ ગયો.'

સ્લીમને તેનો આ નિખાલસ ખુલાસો ગમ્યો : 'અને ફિરંગીઆ, મજબૂરી ઉપરાંત ગેરસમજૂતીની તો વાત કરી એ શું ?'

'એમાં તમારા સૂબેદારની ચાલાકી કામ કરી ગઈ !' આમ કહેતી વખતે ફિરંગીઆના ચહેરા પર એક તંગ રેખા ખેંચાઈ આવી : 'મને પકડવા માટે એ એકલા આવ્યા હશે એવી અટકળ પણ ક્યાંથી હોય ? પચીસ-પચાસ સિપાહીઓ તો ઘેરો ઘાલીને પડ્યા હશે એમ મેં માની લીધું અને સૂબેદાર ખાનની ધમકીમાં તેનો પડઘો સંભળાયો એટલે નાસી છૂટવાનો કોઈ રસ્તો મારી નજરમાં ન આવ્યો.'

'અને ફિરંગીઆ !' સ્લીમને માંજરી આંખોથી એના ચહેરાના ભાવ વાંચતા પૂછી લીધું : 'જે ઘરવાળાને ખાતર તું શરણે થઈ ગયો એ લોકો જાણે છે ખરાં કે તું ઠગ છો ?'

ત્યાં ફિરંગીઆના હોઠ સહેજ ધ્રુજ્યા : 'નહીં સાહેબ, એમને મારી અસલિયતની જાણ નથી. ભાગ્યે જ કોઈ ઠગના ઘરવાળા આનાથી વાકેફ હોય છે. મારું પણ એમ જ છે.'

ત્યાર પછીનો સવાલ પૂછતાં પહેલાં સ્લીમન થોડું રોકાયા. એનો સાચો જવાબ નહીં મળે એ જાણવા છતાં જિજ્ઞાસાને રોકી શક્યા નહીં : 'તો એ કહે કે ઘરવાળાને છોડાવવા માટે તે આટલા દિવસમાં કાંઈ જ કર્યું નહોતું ?'

હવે ફિરંગીઆને ખ્યાલ આવ્યો કે ગોરા સાહેબ રમતિયાળપણે તેની પાસેથી ઘણું બધું જાણી લેવા મથે છે ! સાવધ થઈ જવા છતાં તેણે બનાવટી સ્મિત કર્યું : 'જેલમાંથી છોડાવી શકાય તેમ હોત તો હું ગમે તેવું જોખમ ખેડતાં અચકાત નહીં.' પછી જરા અસાવધપણે બોલી ગયો : 'મારે તમને પાઠ ભણાવવો હતો, પણ હું ફાવ્યો નહીં !'

આવેશમાં તે કદાચ કહી બેસત કે તમારી મડમને ઉઠાવી જવાની બાજી છેલ્લી ઘડીએ પલટાઈ ગઈ... આપણે સામા મળ્યા છતાં મારા વેશપલટાથી તમે છેતરાઈ ગયા... પણ આમ કહીને સ્લીમન સાહેબને શું કામ ઉશ્કેરવા એ વિચારે જબાન પર તેણે કાબૂ મેળવી લીધો.

તેની આ ગડમથલ દરમિયાન ગોરા સાહેબે ખિસ્સામાંથી એક કાગળ કાઢીને મેજ પર મૂક્યો હતો તેનું ફિરંગીઆને ધ્યાન રહ્યું નહીં.

'નામદાર સાહેબે તને ફાંસીમાંથી માફી આપવા મંજૂરી લખી મોકલી છે.'

એ સાંભળીને ફિરંગીઆના હોઠ મલક્યા પણ સાહેબની વાત અધૂરી હતી : 'બાકી આમે તેમણે એક આકરી શરત મૂકી છે.'

'શું ?' ફિરંગીઆ સચેત બની ગયો : 'મેં બધી રીતે સાથ આપવાનું કબૂલ રાખ્યું

છે એ સિવાયની કોઈ શરત છે ?'

'શરત એ જ પણ તેમાં સખ્તાઈ દેખાડી છે.' સ્લીમને કાગળમાંથી બેચાર લીટી વાંચી જઈને ઉમેર્યું : 'ક્યારેય પણ અમને લાગે કે તું સાથ આપવામાં દિલચોરી કરે છે, અગત્યની બાતમી છુપાવે છે તો આ માફી અમે પાછી ખેંચી લેશું.'

સ્લીમને માનેલું કે આ સાંભળીને ઠગ સરદાર ચોંકી જશે. આવેશમાં આવીને છંછેડાઈ જશે પણ તેને બદલે ફિરંગીઆ મુક્તપણે ખડખડાટ હસી પડ્યો - ગવર્નર સાહેબની શરત તેને જાણે મજાક જેવી લાગી.

'સાહેબ !' હસવાનું પરાણે રોકીને બોલ્યો : 'આપણા વચ્ચેની લડાઈ ખતમ થઈ ચૂકી. હું હાર્યો, તમે જીત્યા... જીવતા રહેવા માટે મેં સોદો મંજૂર રાખ્યો. હવે દિલચોરી કરવાનો સવાલ જ ક્યાં આવે છે ! સાચો ઠગ ચોરી કે દિલચોરી કરતો નથી. મુસાફરોને માર્યા વિના તેની ચીજને અડકતો નથી. હું તમારે કેદી થયો છું, પણ ઠગ મટી ગયો નથી - એટલું યાદ રાખજો.'

તેના બોલમાં સચ્ચાઈનો રણકો વરતાયો અને સ્લીમન સાહેબે વધુ સવાલ પૂછવાનું માંડી વાળ્યું. પણ ફિરંગીઆને કંઈક કહેવાનું બાકી હતું : 'સાચું પૂછો તો દિલનો બોજ હળવો કરી નાખવાની મને જ અધીરાઈ છે. આપ કહો તો કાલે જ આપણે ઊપડીએ. મારા ઠગજીવનના કેટલાક અપરાધોના પુરાવા આપીને હું જ તમને ખાતરી કરાવી દેવા માગું છું...'

'ક્યાં જવાનું છે ?' ચોંકીને સ્લીમને વેધક નજરે તેની સામે જોયું.

'સફરે !' ફિરંગીઆ નિર્લેપભાવે કહી ગયો : 'આપને બહુ દૂર નહીં જવું પડે. સિરાંજના જતાં રસ્તામાં જ એ ગામ આવે છે. મેં કરેલા શિકારના પુરાવા આપને નજરોનજર જોવા મળશે !'

કોઈ બહાદુર માણસ પોતાના પરાક્રમ દેખાડવા માગતો હોય એવી ઢબે ફિરંગીઆ બોલી ગયો તે સ્લીમન સાહેબને ખટક્યું. પોતાના અપરાધના પુરાવા દેખાડવાની તેને આટલી બધી અધીરાઈ કેમ છે ? એ બહાને તે કોઈ ચાલબાજી અજમાવી રહ્યો હશે ? સ્લીમને ધારી ધારીને ફિરંગીઆનો ચહેરો નીરખી જોયો, પછી ફેંસલો કરી લીધો : 'ભલે, કાલ સવારે જ ઊપડીશું.' પછી ઉમેર્યું : 'અરે અમસ્તું પણ એ તરફ જવાનું જ છે.'

એ સાંભળીને ફિરંગીઆ ફરી મૂંઝમાં હસ્યો. એનું હાસ્ય સ્લીમન સાહેબને ત્યારે રહસ્યમય લાગ્યું હતું.

*

સાગરથી બે મઝલ વટાવીને સ્લીમન સાહેબના કાફલાએ સેલોદ ગામે પડાવ નાખ્યો. ગોરા સાહેબ મહિને-બે મહિને એમના વિસ્તારમાં ચક્કર લગાવવા નીકળતા ત્યારે એમિલી હંમેશાં સાથે રહેતી. ધૂળિયા રસ્તા, ઉનાળાની ગરમી કે તંબૂના રાતવાસાની અગવડો ભોગવીને પણ ધણીને તે સફરમાં સાથ આપતી. ફિરંગીઆને હાથ-પગમાં બેડી

સહિત જ સાથે લીધો હતો. તેના પર જાપ્તો રાખવાનું કામ ચાર હથિયારધારી સિપાઈઓને સોંપેલું અને તાકીદ કરેલી કે આપણી સાથેનો કેદી ઠગ સરદાર ફિરંગીઆ છે એવી જાણ બહારના લોકોને થવી ન જોઈએ.

સવારથી સાંજ લગીની સફરમાં ફિરંગીઆનું વર્તન બહુ સ્વાભાવિક રહ્યું. સિપાઈઓ સાથે ટોળટપ્પા મારતો, ક્યારેક દુહા લલકારતો ઝડપી ચાલે એ રસ્તો કાપતો આવ્યો હતો. પોતે કેદી છે એવી ન તો નાનપ દેખાડી કે ન અપરાધના પુરાવા બતાવવા જઈ રહ્યો છે એવો બોજ વેઠાયો. પરગામ જઈ રહેલા કોઈ શરીફ મુસાફરની ઢબે એ સફર ખેડી રહ્યો હતો. સેલોદ ગામના આંબાવાડિયામાં રાતના પડાવ માટે તંબૂ તજાયા ત્યારે પણ સ્લીમન સાહેબને તેણે કળાવા દીધું નહીં કે એ જ ધરતીમાં તેના પાપના પુરાવા દફનાવેલા છે !

‘વિભિ ! તમે માણસ પર બહુ જલદી વિશ્વાસ મૂકી દો છો !’ તંબૂમાં એકલાં પડ્યા પછી એમિલીએ સ્લીમનને કહેલું : ‘તમારા આ ફિરંગીઆનું વર્તન મને તો રહસ્યમય લાગ્યા કરે છે.’

‘કઈ રીતે ?’ ખાટલામાં પડ્યા પડ્યા સ્લીમને એક મચ્છરને મુઠ્ઠીમાં પકડતાં પૂછ્યું.

‘મારી સામે જોઈને એ કેટલી બધી વાર મરક મરક હસ્યો !’ બીબીના અવાજમાં અજાગમો નહીં પણ કુતૂહલ હતું : ‘એની રીતભાત જોતા લાગે નહીં કે એ આટલો બધો ભયાનક માણસ હશે !’

‘એમિ ! એનું નામ ઠગ જ કહેવાય !’ સ્લીમને સમજાવ્યું : ‘અને વિશ્વાસ મૂકવાની વાત તો તું જાણે છે. શરીફ માણસો કરતાં ઘણી વાર આવા ખૂનીઓ સામાના વિશ્વાસનું વધારે જતન કરી જાણે છે.’

‘એનું પારખું તો સવારે થઈ જશે.’

‘સવારે ?’ સ્લીમને ચોંકીને પૂછ્યું : ‘સવારે શું થવાનું છે ?’

‘તમે ઊઠશો ત્યારે ફિરંગીઆ અહીં નહીં હોય.’ એમિલી મજાકના ઢંગમાં જ કહેતી હતી : ‘તમારા પેલા સિપાઈઓને હાથતાળી આપીને રાતોરાત પલાયન થઈ જવાનો !’

‘લાગી શરત ?’ સ્લીમને હાથ લંબાવીને સામી મજાક કરી.

‘શેની શરત !’ એમિલીએ વાત લંબાવી કહ્યું.

‘એ તો કાનમાં કહેવી પડશે.’ કહીને સ્લીમને પડખું ફેરવ્યું અને કાનમાં કહેવાની વાત તેમણે એમિલીના હોઠોમાં જ રેડી દીધી !

*

હજુ તો મળસકું થયું હશે ત્યાં સ્લીમન ઊંચક જીવે તંબૂમાંથી બહાર નીકળી ગયા. પંખીઓના કિલકિલાટમાંય તેમને એમિલીના પેલા શબ્દોનો પડઘો સંભળાતો હતો : સવાર સુધીમાં તમારો ફિરંગીઆ પલાયન થઈ ગયો હશે... જો કે આવું કાંઈ બન્યું હોય તો રાતે હોહ થયા વિના રહે નહીં એ જાણવા છતાંય બહાર નીકળીને સ્લીમને પહેલી વહેલી

ફિરંગીઆના તંબૂ તરફ નજર નાખી લીધી. બધું સૂમસામ હતું. પૂર્વ દિશામાં હજુ સૂરજના આગમનની રંગોળી પથરાઈ નહોતી. પંખીઓ પણ કલબલાટ કરીને ફરી પાછાં જંપી જતાં હતાં. આંબાની ડાળીઓ હલાવતા પવનને હજુ રાતની શીતળતાનો નશો ઊતર્યો નહોતો.

ફરી તંબૂમાં જઈને આડા પડવાની ઇચ્છાથી સ્લીમને પગ ઉપાડ્યા પણ ત્યાં તો એક રણકો કાન પર અફળાયો. ‘રામ રામ સા’બ !’

જાણે પાછળથી કોઈ તેમના પર હલ્લો કરવા ધસી આવતું હોય એમ સ્લીમન ચોંકી ઊઠ્યા. ગરદન ફેરવીને જોયું તો ફિરંગીઆના તંબૂના દરવાજે એક આકૃતિ ઊભી હતી : ‘આપ પણ મારી જેમ વહેલા ઊઠી ગયા સાહેબ !’

સ્લીમનના પગ એ તરફ ખેંચાયા. ફિરંગીઆ તંબૂના દરવાજે સ્થિર ઊભો હતો. તેની નજીક જઈ રહેલા સ્લીમને તંગદિલી મહેસૂસ કરી : ચોકીદાર સિપાઈઓ કેમ દેખાતા નથી ? એવો સવાલ મનમાં ઊઠ્યો. છતાં એ આગળ વધ્યા. ફિરંગીઆ પર એવી છાપ ન પડવી જોઈએ કે પોતે એનાથી ડરે છે.

પાંચ-દસ ડગલાનું અંતર રહ્યું ત્યારે આપોઆપ એમના પગ થંભી ગયા. ફિરંગીઆના હાથપગમાં બેડી હતી, તેની કમ્મરે બાંધેલું દોરડું પકડીને થોડે દૂર તંબૂમાં એક સિપાઈ ઝોકા ખાતો હતો. ફિરંગીઆના પગની બેડીની સાંકળનો છેડો જમીનમાં ખોડેલા ખીલા સાથે જકડાયેલો હતો. ગોરા સાહેબ અને ઠગ સરદાર થોડી વાર આમને-સામને ખામોશ ઊભા રહ્યા !

‘ચોકીદાર ઊંઘે છે ?’ સ્લીમનના અવાજમાં તીખાશ ભળી : ‘અને તું જાગે છે ?’

‘વિચિત્ર લાગે છે ને સાહેબ !’ ફિરંગીઆના બોલ પરથી સ્લીમને માન્યું કે અંધારામાં ન દેખાતા એના ચહેરા પર મજાકની રેખા ખેંચાણી હશે : ‘હું તો આખી રાત ઘસઘસાટ ધોરતો હતો. આદત મુજબ આંખો વહેલી ઊઘડી ગઈ. મેં જ ચોકીદારોને કહેલું જરા ઝોલા લઈ લ્યો, હમણા સવાર પડી જશે.’

સ્લીમનને આ ઠગ સરદાર અત્યારે વધુ વિચિત્ર લાગ્યો. પછી ખ્યાલ આવ્યો કે ફિરંગીઆ નાસી જવાની કોશિશ શું કામ કરે ? જેમને ખાતર પોતે શરણે થઈ ગયો હતો એ ઘરવાળાં હજુ જેલમાં હતાં !

‘આ જગ્યાએ અગાઉ અમે બેત્રણ વાર પડાવ નાખ્યો હતો.’ ફિરંગીઆએ આપમેળે કહેવા માંડ્યું : ‘મને એ દિવસો યાદ આવી ગયા. રાત્રે મેં જાણે કરીને આપને કહ્યું નહોતું.’

‘શું ?’ સ્લીમન બે ડગલાં આગળ જઈને ઊભા રહ્યા. હવે ફિરંગીઆનો ચહેરો આછો આછો કળાતો હતો : ‘રાતે તેં શું ન કહ્યું ?’

‘આપ જે તંબૂમાં મડમ સાથે સૂતા હતા ત્યાં અમે પાંચ શિકારને દફનાવેલા...’

‘હું !’ સ્લીમનને આંચકો લાગ્યો, પણ પછી તરત જ સ્વસ્થ થઈ ગયા : ‘એમાં રાત્રે કહેવામાં શું વાંધો હતો ?’

‘કહ્યું હોત તો મડમ આટલી નિરાંતે તંબૂમાં ઊંઘી ન શકત.’ ફિરંગીઆ બહુ

સ્વાભાવિકપણે બોલતો હતો : 'ગમે તેમ તો એ ઓરત છે. એમને ખબર પડે કે પોતાના ખાટલા નીચે એક સ્ત્રી અને ચાર પુરુષો દટાયેલા છે તો રાતે બીકથી છળી પડે.'

'એમિલી એવા પોચા દિલની નથી.' સ્લીમને દલીલ કરવા ખાતર જ કહ્યું : 'એ તો તારી વાત પણ સાચી માનત નહીં.'

ફિરંગીઆ ખંધું હસ્યો : 'સામે આપના ઘોડાં ઊભાં ઊભાં ઊંઘે છે ને...' તેણે અંધારામાં આંગળી ચીંધી : 'ત્યાં એક હવાલદાર અને ચાર સિપાઈઓને અમે દફનાવ્યા હતા.'

સ્લીમન ધ્રુજી ઊઠ્યા : આમ કહેતી વખતે આ માણસનું રૂંવાડું ફરકતું નથી ! ફિરંગીઆની વાત પર ભરોસો પડતો ન હોય તેમ, 'ઠીક છે સવારે જોશું.' કહીને સ્લીમને પાછા જવા માટે પીઠ ફેરવી ત્યાં પેલાએ કહ્યું :

'અને સાહેબ, તમારા તંબૂના પાછલા ભાગમાં દોરડાના ખીલા ઠોકાયા છે ત્યાં એક ઢોંગી સાધુ અને તેના છ ચેલાઓને અમે દફનાવેલા !'

ઝટકા સાથે સ્લીમને ફિરંગીઆ તરફ કતરાતી આંખે તેની સામે જોયું, પણ ફિરંગીઆ પર એની કોઈ અસર થતી દેખાઈ નહીં, 'આપને મારા અપરાધના પુરાવા જોઈએ છે ને...' એમ બબડીને એ ખંધું હસતો રહ્યો અને સ્લીમન ઝડપભેર પોતાના તંબૂમાં ચાલ્યા ગયા.

*

સવાર પડતાં જ ખોદકામ શરૂ થયું. આસપાસના ગામમાંથી માણસો બોલાવી ફિરંગીઆએ ચીંધેલી જગ્યાએ ખાડો ખોદાતો જતો હતો. થાણાંદાર, સિપાઈઓ, ફિરંગીઆ અને સ્લીમન ઘેરો વળીને ઊભા હતા. એમિલી હજુ એના તંબૂમાં ઊંઘતી હતી.

ચા પીતાં પીતાં જ સ્લીમને ફિરંગીઆને એક બાજુ બોલાવી ફેરવી ફેરવીને પૂછેલું : 'તને પૂરેપૂરી ખાતરી છે કે તારા શિકાર અહીં જ - તે ચીંધેલી જગ્યાએ દફનાવેલા છે ?'

'સાહેબ, ખોટા પડીને આપનો વિશ્વાસ ભંગ કરવાથી શું ફાયદો ?'

'ફિરંગીઆ !' સ્લીમનને થોડું સખ્ત થવું પડેલું : 'ખોદકામ માટે મેં બહારથી માણસો બોલાવ્યા છે. ત્યારે એવું ન બને કે એમની મહેનત અને અમારો વખત વેડફાઈ જાય.'

ફિરંગીઆ ત્યારે જરાક વાર માટે વિચારમાં પડી ગયેલો. સ્લીમનને થયું હવે તે આનાકાની કરશે, એની ખાતરી અટકળમાં પલટાઈ જશે.

'સાહેબ, એક આંટો મારીને હું નજદીકથી જગ્યા જોઈ લઉં !' સ્લીમને આંખના સંકેતથી સંમતિ આપી અને એક ચક્કર લગાવીને ફિરંગીઆ પાછો આવ્યો. તેના ચહેરા પર હવે દઢતા વરતાતી હતી : 'આપ કામકાજ શરૂ કરાવો. ખાડો ખોદ્યા પછી એમાંથી કાંઈ ન નીકળે તો મને જ અંદર દાટી દેજો - બસ !'

કમાલ માણસ છે. આ ! સ્લીમન વિચિત્રપણે તેની સામે જોતા જ રહેલા પણ ફિરંગીઆના આત્મવિશ્વાસમાં જરા સરખો ફરક નહોતો પડ્યો.

એક ગજ જેટલો ખાડો ખોદાયો, છતાં અંદર કાંઈ દાટેલું હોવાની જરા સરખી નિશાની ન મળી ત્યારે સ્લીમને વેધક નજરે ફિરંગીઆને નીરખ્યો. ખોદકામ કરનારા માણસો અને સિપાઈઓને હાથ-પગમાં બેડી પહેરેલા એ કેદીનું મગજ ચસકી ગયું હોય એમ લાગ્યું. ગોરા સાહેબ ઊભા ન હોત તો કદાચ કોઈકે બેચાર ગાળો ચોપડાવી દીધી હોત. કમબખ્ત સવારના પહોરમાં વગર મફતની મહેનત કરાવે છે !

'હજુ વધારે ખોદાવો સાહેબ !' ફિરંગીઆએ જરાય ડગ્યા વગર કહ્યું : 'એકના માથા પાસે અને બીજાના પગ બાજુ એવી રીતે પાંચ લાશો ગોઠવેલી છે... જમીન પોચી હોય ત્યાં અમીરે ઊંડો ખાડો ખોદાવો પડે છે !'

'વધુ ખોદો !' સ્લીમન થોડા અણગમા સાથે બોલી ઊઠ્યા અને માણસો ઊંધું ઘાલીને કામે લાગી ગયા. હવે ફિરંગીઆ અટકવાનું ન કહે ત્યાં સુધી ખોદ્યા જ કરવાનું એમને ખુન્નસ ચડ્યું હતું.

સૂરજ ધીમે ધીમે ઊંચે ચડવા લાગ્યો તેમ ફિરંગીઆનો શ્વાસ પણ અધ્ધર થતો ગયો. ન સમજાય એવી અકળામણ ભીંતરમાં ઘૂંટાતી હોય તેમ એ છાતી પર હાથ પસારવા માંડ્યો :

'બસ ! બસ કરો !' ફૂંફાડા મારતા શ્વાસ સાથે તેણે ત્રાડ નાખી : 'હવે કોદાળી નહીં મારતા, હાથેથી માટી ખસેડો એટલે લાશ દેખાશે.'

બધા જ ચોંકીને તેની સામે જોઈ રહ્યા. ફિરંગીઆના કપાળ પરથી પસીનો રેલાવા

લાગ્યો હતો. કોદાળી ફગાવીને ખોદનારાઓએ ખોબે ખોબે માટી ખસેડી ત્યારે એક હાડપિંજર દેખાયું ! સૌની આંખો ફટી રહી અને ફિરંગીઆના હોઠ પર સ્મિત ફરકી ગયું.

એક...બે...ત્રણ...ચાર અને પાંચે હાડપિંજરો એક બીજા પર, ફિરંગીઆના કઠ્ઠા મુજબ ખડકાયેલાં મળી આવ્યા. કોઈ એક હરફ સુધ્યાં ઉચ્ચારી શકતું નહોતું. બોલવા જતાં ઊભકા આવશે એવી ગૂંગળામણ બધા અનુભવતા હતા. એ તંગ ખામોશી વચ્ચે ફિરંગીઆના અવાજે તેને ભડકાવ્યા.

આજથી છ વરસ પહેલાં શિકાર થયેલા હવાલદાર અને ચાર સિપાઈઓની આ લાશ છે.

પસ્તાવાનો લેશભાર પણ પડઘો તેના બોલવામાં નહોતો. સ્લીમને બે ઘડી માટે એ માણસ પર કાળ ચડી આવ્યો. કોઈ શિકારી પોતાની બહાદુરીનું બ્યાન કરવા માટે વાઘનું ચામડું કે સિંહનું ડોકું દેખાડીને પોરસ કરે એ રીતે આ ઠગ સરદાર તેના ઘાતકી કૃત્યની સાલ પણ કહી સંભળાવે છે !

બીજો ખાડો ખોદીને ઢોંગી સાધુ અને તેના છ ચેલાની લાશ કાઢવામાં આવી ત્યારે તો સ્લીમનની અકળામણ હદ બહાર વધી ગઈ. એમિલી એ વખતે બીજા તંબૂમાં ચાનાસ્તો કરવા બેઠી હતી. આવું કંપારીભર્યું દૃશ્ય એની નજરે ચડશે તો એ હેબત ખાઈ જશે એવી બીક પણ લાગી અને ત્રીજો ખાડો પાછળથી ખોદજો એમ કહી સ્લીમને કામ રોકાવી દીધું. ફિરંગીઆના આવા કેટલા પુરાવા પોતે જોઈ શકશે ? સેંકડો લાશો ખોદાવવાથી શું ફાયદો ?

*

સ્લીમને ફિરંગીઆનો બીજી રીતે સાથ લેવાનું શરૂ કરી દીધું. શંકા પરથી પકડાયેલા ઠગોથી જેલ ઊભરાવા લાગી હતી. સ્લીમન એક પછી એક કેદીને સામે લાવી ફિરંગીઆ પાસે તેની પિછાણ કરાવતા ગયા અને જુદી જુદી ટોળીની બાતમીઓ મેળવતા ગયા. દિવસો સુધી એ કામ ચાલ્યા કર્યું. ફિરંગીઆ દિલચોરી કર્યા વિના સાથ આપતો ગયો.

‘ફિરંગીઆ, તારા ધ્યાનમાં કોઈ એવો ઠગ છે જેને પકડવાથી તારા જેટલી જ બાતમી હું મેળવી શકું ?’

ગોરા સાહેબે આ સવાલ પૂછ્યો ત્યારે ફિરંગીઆ ઘડીભર વિચારમાં પડી ગયેલો. સાહેબ, આખા દેશમાં અમારી જમાત પથરાયેલી છે. તમે કેટકેટલાને પકડશો ? એમ કહેવાનું તેને મન થયું, પણ સાહેબને આવી વાત સંભળવી પસંદ નથી એ ખ્યાલે તેણે વિચાર બદલી નાખ્યો : ‘મારી જેવો બીજો એક ઠગ અમલદાર છે, પણ અત્યારે તો એ જાલોનની જેલમાં સબડે છે.’

‘કોણ ?’ ઉત્તેજના સાથે સાહેબ પૂછી બેઠા : એનું નામ શું ?’

‘અમીરઅલી !’ ફિરંગીઆ મરક મરક હસતો કહી ગયો : ‘એને પકડવાની તમારે

તસદી લેવી પડે તેમ નથી. એણે કેટલાંક પરાક્રમ એવાં કરેલાં કે મને પણ તેની અદેખાઈ ઊપજી હતી.’

‘અમીરઅલી !’ સ્લીમન બબડ્યા : ‘એ નામ તો મારી આંખોમાં ચીતરાઈ ચૂક્યું છે. આજ સુધી એનો ખ્યાલ કેમ ન આવ્યો !’

અને ધીમે ધીમે સ્લીમનના હોઠ ભિડાયા. એમના મગજમાં ફિરંગીઆનું સ્થાન હવે અમીરઅલીએ લીધું હતું.

વિલિયમ સ્લીમને ગવર્નર જનરલનો પત્ર વાંચવો શરૂ કર્યો :

‘ઠગ ફિરંગીઆ અંગેનો તમારો સંપૂર્ણ અહેવાલ હું વાંચી ગયો. જે ધીરજ અને કુનેહથી તમે આ કામગીરી બજાવી એ માટે તમે અભિનંદનના અધિકારી બન્યા છો. સરકારને હવે ખાતરી થતી જાય છે કે આ મુશ્કેલ કામ તમે અવશ્ય પાર પાડી શકશો અને સમસ્ત દેશમાંથી ઠગની હસ્તીને મિટાવી દેવામાં સફળ નીવડશો. તમારી ધગશ અને નિષ્ઠાને ધ્યાનમાં લઈને સરકાર તમને આ વરસે કર્નલનો ખિતાબ એનાયત કરે એવી ભલામણ કરી જ છે...’

આટલું વાંચીને સ્લીમન મલક્યા, પણ અટક્યા નહીં. પછીના લખાણમાં એમને વધુ રસ પડ્યો.

‘જાલોનના રાજવીના કેદી અમીરઅલી ઠગનો તમે કબજો લેવા માગો છો એ જાણ્યું, આ અંગેની પરવાનગી માગતો તમારો પત્ર આવ્યો ત્યારે એ કામ એટલું આસન નહોતું લાગ્યું. તમે તો જાણો છો કે જાલોનનો બુદ્ધો રાજવી હમણાં હમણાં આપણાથી અતડો રહેતો હતો. અગાઉ એકબે કિસ્સામાં કંપની સરકાર સાથે અંટશ પડી ગઈ હતી. બુઢાપામાં એની બુદ્ધિ બહેર મારી ગયેલી. ખુદ તેના સગા દીકરા - પાટવીકુંવર ઉપર પણ એને નિશ્વાસ નહોતો. ગાદી પચાવી પાડવા માટે પુત્ર ખોરાકમાં ઝેર ભેળવીને પોતાને મારી નાખવાની હિંમત ન કરે એ માટે રાજા કોઈ પણ ચીજ ખાતાં પીતાં પહેલાં રાણીને એ ચખાડતા. એમને ખાતરી હતી કે દીકરો માને ખૂબ ચાહે છે એટલે ઝેર ભેળવવાની કદી હિંમત નહીં કરે. તેને બીજો પણ એક વહેમ રહેતો કે કંપની સરકાર પાટવી કુંવરને ગાદીએ બેસાડવા આતુર છે, આથી સરકાર સામે તેને પૂર્વગ્રહ બંધાઈ ગયો...’

સ્લીમનને નવાઈ લાગી. ગવર્નર જનરલે આટલા વિસ્તારથી જાલોનની રાજખટપટનો ખુલાસો કરવાની શી જરૂર પડી ? શું અમીરઅલી ઠગનો કબજો નહીં મળી શકે એમ કહેવા માટેની આ પ્રસ્તાવના હતી ? પણ ત્યાર પછીના વાક્યે એમને ગજબના ચોકાવી દીધા.

‘આવા સંજોગોમાં રાજા આપણને તેનો કેદી સોંપવા જરૂર આનાકાની કરત, પણ

કુદરતે અચાનક સંજોગો પલટાવી દીધા છે. ગઈ કાલે જ જાલોનના વૃદ્ધ રાજવીનું અવસાન થયું. પાટવીકુંવરે પોતાના રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે પધારવા માટે મને માનભર્યું નિમંત્રણ પાઠવ્યું છે અને કોઈ સંજોગોમાં શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરવા મારાથી ન જઈ શકાય તો પોલિટિકલ ઓફિસરને સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલવા વિનંતી કરી છે.

સ્લીમનની આંખોમાં ખુશાલી ચમકી ઊઠી. ત્યાર પછીનું લખાણ પોતાની અટકળ મુજબનું જ હતું :

‘અને મેં સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે તમને તથા મેડમ સ્લીમનને જાલોન મોકલવાનું નક્કી કર્યું છે. રાજ્યાભિષેકની ખુશાલીના અવસરે અમીરઅલી ઠગને સોંપી દેવાની મામૂલી માંગણી નવા રાજવી બેહદ ખુશાલી સાથે સ્વીકારી લેશે. તમારું કાર્ય નિર્વિઘ્ને પતી જાય એવી શુભેચ્છા પાઠવું છું - આ પત્ર મળતાં જ તમે બંને જાલોન ઊપડવાની તૈયારી કરશો.’

પત્રનો છેલ્લો ફકરો ફરીવાર વાંચીને આવેશમાં આવી ગયેલા સ્લીમન કચેરીમાં વધુ વાર બેસી શક્યા નહીં. ઘેર જઈને એમિલીને ખુશખબર આપવાની અને જાલોન ઊપડવાની તૈયારી કરવાની અધીરાઈથી હૈયું થનગનવા લાગ્યું હતું.

*

જાલોનના નવા રાજવી ફત્તેસિંહનો રાજ્યાભિષેક ભારે ધામધૂમ અને ઠાઠમાઠથી ઊજવાયો. વિલિયમ સ્લીમન અને મેડમ સ્લીમન સૌથી મહત્ત્વનાં મોંઘેરાં મહેમાન તરીકે માનપાન અને સરભરા પામ્યાં. એમિલીએ આ પ્રસંગનો લ્હાવો બરાબર માણ્યો. રાજમહેલની સ્ત્રીઓનાં શણગાર, હાથી પર ધામધૂમથી નીકળેલી રાજાની સવારી, રાજ્યાભિષેક વખતની ધાર્મિક વિધિ, દેશી નાચ-ગાનની રમઝટ અને ભાતભાતનાં ખાન-પાનની લિજ્જતમાં એમિલી એવી લિન થઈ ગઈ કે દિવસ ક્યાં વીતી ગયો તેનો જ ખ્યાલ ન રહ્યો. પણ સ્લીમન સાહેબનું મન કોઈ વાતમાં પરોવાતું નહોતું. આ બધી ધાંધલ-ધમાલ વચ્ચે વારેવારે એ અમીરઅલી ઠગના વિચારે ચડી જતાં. આદત મુજબ માનસપટ પર અમીરઅલીના ચહેરા-મહોરાનો આકાર ચીતરતા અને ભૂંસી નાખતા. આ ઠગ સરદાર વિશે જેની પાસેથી જે કાંઈ જાણવા મળ્યું તે જાણી લીધા બાદ એમને લાગવા માંડ્યું કે અમીરઅલી ફિરંગીઆ જેટલો જ ઉપયોગી થઈ પડવાનો. પણ ફિરંગીઆની જેમ તે સાથ આપવા એટલો જલદી કબૂલ થશે ખરો ? કહે છે કે એ ભારે હઠીલો છે, જાન જાય તોપણ જીદ છોડતો નથી. પોતે તેને ફાંસીની ધમકીય આપી શકે તેમ નથી. જાલોનના રાજાના એ ઊછીના કેદી પર અદાલતમાં કયા કાયદાની રુએ કામ ચલાવી શકાય ? ફિરંગીઆની જેમ એના કોઈ ઘરવાળાં હયાત નથી કે તેમને પકડી લઈ અમીરને મજબૂત કરી શકાય...

છેક મોડી સાંજે સ્લીમન સાહેબે જાલોનના રાજા પાસે આ મામૂલી માંગણી મૂકવાનો મોકો મેળવી લીધો. રાત્રે નાચ-ગાનની ખાસ મહેફિલ થવાની હતી. તેમાં ભાંગ-શરાબની છોળ ઊડવાની હતી. એવી હાલતમાં રાજા વાત સાંભળવાની પણ હોશ ગુમાવી

બેઠો હોય એટલે ત્યાર પહેલાં જ બે ઘડીનું કામ છે કહીને તેમણે વાત છેડી દીધી :

‘સવારે વહેલા ઊપડવાનો ઇરાદો છે.’

‘આપ સાહેબ અમારે ત્યાં ક્યારે આવો ?’ રાજાએ વિવેક બિછાવ્યો : ‘બે દિવસ મહેમાનગતિ કરવાનો મોકો પણ નહીં આપો ? અમારી તરફ ભારે વિકરાળ વાઘ-ચિત્તા જોવા મળે છે.’

‘શિકારમાં મને બહુ દિલચસ્પી નથી.’ પોલિટિકલ ઓફિસરના રુઆબથી તેમણે કહ્યું, પણ તરત જ યાદ આવ્યું કે આની પાસેથી કામ કઢાવવાનું છે : ‘મને તો એક જ શિકારમાં રસ છે.’

‘ફરમાવોને ?’ રાજાએ ઉત્સાહભરે ખુશામત બજાવી : ‘આપ કહેશો તેના શિકારનો બંદોબસ્ત કરીશું.’

‘હું ઠગનો શિકારી છું મહારાજા !’ સ્લીમને વિવેકથી કહેતાં સ્મિત ફરકાવ્યું : ‘બોલો એનો બંદોબસ્ત કરી આપો છો ?’

‘આપ પણ કમાલ છો !’ રાજાને થયું કે ગોરા સાહેબ તેની મજાક કરી રહ્યા છે : ‘અહીં અમારા રાજમાં ઠગ ક્યાંથી ?’

‘ઠગ તો દરેક રાજમાં મળી આવે છે – માત્ર તેને શોધવાની તકલીફ લેવી પડે.’ સ્લીમનનો આ કટાક્ષ રાજાના દિમાગમાં ઊતર્યો નહીં ત્યારે તેમને ચોખવટ કરવી પડી : ‘એક નામચીન ઠગ અમીરઅલી તમારા જ ગામનો હતો ને... જેને તમારા પિતાશ્રીએ પકડીને જેલમાં પૂરી દીધેલો.’

‘હાં...હાં...હાં !’ રાજાના અવાજમાં ખચકાટ ભળ્યો. આવા આનંદપ્રમોદના પ્રસંગે ગોરા સાહેબે ઠગની વાત ક્યાં ઉચ્ચારી ? છતાં કટાક્ષ મોં કર્યા વગર, પોતે અપરાધી હોય તેમ કહેવું પડ્યું :

‘હા, આપની વાત સાચી છે. અમીરઅલી નામનો એક ઠગ અહીં થઈ ગયો ખરો.’ થોડી વાર પછી ઉમેર્યું : ‘પણ એ તો જૂની વાત થઈ. ત્યાર પછી અમારે ત્યાં કોઈ ઠગ દેખાયો નથી.’ સ્લીમનને તુચ્છકારભર્યું હસવાનું મન થયું : ઠગ એમ જલદી ઓળખતા નથી. શરીફ ઇન્સાનના લેબાશમાં તે આપણી આસપાસ ફરતા હોય છે તોપણ કોઈને ખબર પડતી નથી, પછી દેખાવની વાત ક્યાં રહી ? પણ સ્લીમનને રાજા સાથે દલીલમાં ઊતરવાનું ઠીક ન લાગ્યું, તેમને તો પોતાના મતલબની પડી હતી. વાતને વધુ ગૂંચવ્યા વિના તેમણે આખરે કહી દીધું : ‘એ અમીરઅલી ઠગ તમારી જેલમાં છે, અને હું તેનો બોજો તમારા પરથી ઓછો કરવા માગું છું. તમારે એ કોઈ કામનો નથી, મારે એની જરૂર છે. આ ખુશાલીના પ્રસંગે કંપની સરકારને એક ભેટ આપી એમ માનીને તમે એને મારા હવાલે કરી દો. હું મારી સાથે લઈ જઈશ.’

હવે રાજા ફત્તેહસિંહને ખડખડાટ હસી પડવાનું મન થયું. સ્લીમન તેને બહુ વિચિત્ર પોલિટિકલ ઓફિસર લાગ્યો. કંપની સરકાર તરફથી આવી મામૂલી ભેટ માગનાર ગોરા સાહેબ સામે એ ધારીધારીને જોવા લાગ્યા. આવા પ્રસંગે મોંઘેરા મહેમાન તરીકે આવેલા

સાહેબને બહુ કીમતી સોગાદ આપીને રાજી કરવાનો ઇરાદો તેણે કરી રાખેલો. ગોરી મેડમને હીરાનો એકાદ કીમતી હાર આપવાનોય વિચાર હતો. તેને બદલે આ સાહેબ તો અમારા પરથી એક કેદીનો બોજો ઓછો કરવામાં રાજીપો સમજે છે ! ચાલો સારું થયું, વેદિયા માણસને કીમતી સોગાદની કિંમત હોતી નથી !

‘બહુ વિચારમાં પડી ગયા મહારાજ ?’ સ્લીમનને તેની ખામોશીમાં અમીરને સોંપવાની આનાકાનીનો આભાસ થયો : ‘તમને એવો ડર તો નથી ને કે અમીરઅલી તમારા પિતાશ્રીનો એક કારભારી હતો એટલે એની પાસેથી અમને રાજ વિરુદ્ધની કોઈ બાતમી જાણી લેવા મળશે ?’

‘એટલે ?’ રાજા ફત્તેહસિંહને આ સવાલ પણ વિચિત્ર લાગ્યો : ‘અમારા રાજ વિરુદ્ધની બાતમી એક ઠગ પાસેથી ?’

‘હા, ઠગની ટોળીને ઘણી વાર રાજા-મહારાજાઓનો ટેકો હોય છે. બીજા રાજમાં જઈને જે કંઈ કમાઈ લાવે તેમાંથી રાજાને નજરાણું મળતું રહે છે.’ સ્લીમને હવે પરદો હઠાવી દીધો : ‘તમારા પિતાશ્રીનો અમીરઅલી બહુ વિશ્વાસુ કારભારી હતો, કદાચ અમીરઅલીના અપરાધોમાં તમારા પિતાનો ટેકો હોય અને એ અમે જાણી લઈએ તો...’

‘હું...હું...હું !’ રાજા ફત્તેહસિંહ ઉતાવળે બોલી ગયા : ‘આપ એવું કોઈ અનુમાન કરશો નહીં, મારા પિતાના અપરાધો ઉઘાડા પડે એમાં મારે શું ? મને એમના ન્યાયમાં ક્યારેય વિશ્વાસ હતો નહીં. અરે, એમને સગા દીકરા પર પણ ક્યાં વિશ્વાસ હતો !’

‘બસ તો પછી...’ સ્લીમને સત્તાવાહક સ્વરે કહ્યું : ‘અમીરઅલીને સોંપી દો... તમારા સેનાપતિને કહો, જેલ દેખાડે અને સવારે અમે ઊપડીએ ત્યારે એ ઠગને અમારી સાથે મોકલી આપવાનો બંદોબસ્ત કરી રાખે.’

‘જરૂર... જરૂર !’ સાહેબની અધીરાઈ પારખી જઈને રાજાએ સેનાપતિને બોલાવ્યા. સ્લીમન સાંભળે તે રીતે હુકમ પણ આપ્યો : ‘નામદાર સાહેબને આપણી જેલ દેખાડવા લઈ જાવ... પેલા ઠગ અમીરઅલીને એ કંઈ પૂછપરછ કરવા માગે છે.’

પણ સેનાપતિનો ચહેરો ઘડીવારમાં ઊતરી ગયો. મહારાજાએ આગળ શું કહ્યું તે પણ સંભળાયું નહીં, ‘તમે ઊભા છો કેમ ?’ એવો ઠપકો સાંભળવા મળ્યો ત્યારે તેણે મહારાજાને બાજુમાં લઈ જઈને કાંઈ કહેવાની ઇશારત કરી : ‘આપને એક વાત યાદ કરાવવાની છે.’

શંકાશીલ નજરે સ્લીમન એ બંનેના હાવભાવ નીરખતા હતા, સેનાપતિએ કાનમાં ફૂંક માર્યા પછી ચહેરો પલટાતો ગયો. એ મુઠ્ઠીવાળીને પેલા પર ખફા થઈ ગયા. સેનાપતિને વિનાકારણ શિર ઝુકાવી દેવું પડ્યું.

‘નામદાર સાહેબ ! એક જબરો ગોટાળો થઈ ગયો...’ ગોરા સાહેબની નજીક આવીને રાજા ફત્તેહસિંહ ગડમથલમાં હોય તેમ થોથવાતા બોલ્યા : ‘મને એ યાદ જ ન રહ્યું કે રાજ્યાભિષેકની ખુશાલીમાં અમે ઘણાખરા કેદીઓની સજા માફ કરી દીધી છે.’

‘સજા માફ કરી દીધી ?’ સ્લીમનને ઝાટકો લાગ્યો : ‘એ ઘાતકી ઠગની પણ ?’

‘હા નામદાર !’ હવે રાજા ખુદ અપરાધી બની ગયો : ‘ખુશાલીના તોરમાં મેં કહી દીધું કે બધા જ કેદીઓને છોડી મૂકો... ભલે એ અને એમનાં બાળ-બચ્ચાં આપણી ખુશીમાં ભાગ પડાવે !’

જાણે કોઈ ખતરનાક કેદી જેલમાંથી ભાગી છૂટ્યા હોય એવું ખુન્નસ સ્લીમનના ચહેરા પર છવાઈ ગયું : ‘તો સેનાપતિને કહો કે એ મને અમીરઅલીને ઘેર લઈ જાય... કોઈ પણ હિસાબે મારે એને ગિરફતાર કરવો પડશે... જલદી કરો !’

સ્લીમને રોષમાં પગ ઉપાડ્યા પણ સેનાપતિ જડની જેમ તેની જગ્યાએ ઊભો હતો. થોડી વાર બાંધાની જેમ બંનેની સામે જોયા કરીને માંડ એ બોલી શક્યો : ‘પ... પણ એને તો અમે હદપાર મૂકી આવ્યા.’

‘હદપાર મૂકી આવ્યા !’ રીતભાતમાં માનનારા સ્લીમને ગુસ્સાના આવેશમાં પગ પછાડ્યો : ‘ક્યારે ?’

‘આજ સ...વા...રે !’ સેનાપતિએ આટલું કહીને પોરસ કર્યો : ‘એવા ખતરનાક અપરાધીને રાજમાં રાખવાની ઉપાધિ શું કામ કરવી ?’

સ્લીમનનો ગુસ્સો ઓર વધી ગયો : ‘અને એવા ખતરનાક કેદીને ખુશાલીમાં છોડી મૂકી તમે બીજા કેટલાના જાન જોખમમાં મૂક્યા એનો વિચાર ન આવ્યો તમને ?’

મહારાજા અને સેનાપતિ પૂતળાની માફક એકબીજા સામે જોતા રહ્યા. કંપની સરકારના મોંઘેરા મહેમાનને એક મામૂલી બાબતમાં આમ નારાજ કરવા પડ્યા એ બંનેને ખટક્યું, પણ હવે કોઈ ઇલાજ નહોતો : ‘નામદાર સાહેબ, એમાં કોઈનો કસૂર નથી. પાંચ વરસથી એ જેલમાં સબડતો હતો, ત્યાં સુધી એની જરૂર ન પડી અને જ્યારે આપ લેવા આવ્યા ત્યારે જ ને તે દિવસે જ તેને માફી આપીને અમે છોડી મૂક્યો – કેવો દુઃખદ જોગાનુજોગ !’

સ્લીમનને એની વાત સાચી લાગી. ઢોળાયેલા દૂધ પર વધુ અફસોસ શું કરવો ? ઝડપથી તેમણે ચહેરા પરના ભાવ પલટાવી નાખ્યા : ‘ખેર, એને હું ગમે ત્યારે ઝડપી લઈશ. પણ ફરી તમારા રાજમાં દેખાય તો મને જાણ કરવાનું ચૂકતા નહીં.’

‘જરૂર જરૂર !’ ગોરા સાહેબે બહુ જલદી રીસ ખંખેરી નાખી તેથી રાજાએ ધરપત અનુભવી, પણ તેમનાથી કદાચ વિના રહેવાયું નહીં : ‘ફરી એ અમારા રાજમાં આવે એવી વકી તો નથી... હદપાર કરેલો કેદી ફરી હદમાં આવવાનું કોઈ જોખમ કરતો નથી !’

સ્લીમનને એનો જવાબ આપવાની કોઈ જરૂરત જણાઈ નહીં. હવે રાજાની નાય-ગાનની મહેફિલમાં પોતાનો ગમ ભૂલી જવાનો દેખાવ કરવા સિવાય તેમને બીજું કંઈ કરવાનું રહેતું નહોતું !

*

જાલોન હદમાં પગ મૂકતાં જ અમીરે રોમાંચક ધ્રુજારી અનુભવી. કેવી બેચેનીથી તે સૂરજ આથમવાની રાહ જોતો હતો ! આખો દિવસ જાલોનની હદબહાર કેવી

ગડમથલમાં તેણે ગુજાર્યો હતો ? મળસડે જે ચમત્કાર થયો તેની ઝણઝણાટી હજુય શમી નહોતી. કાળકોટડીના દરવાજા ઉઘાડીને દારોગાએ કહેલું કે, ‘જાવ, આજથી તમે છુટ્ટા !’ ત્યારે અમીર અને રામલાને એ મજાક જેવું લાગ્યું હતું. નાસી છૂટવાની નાકામિયાબ કોશિશ પછી ત્રણ વરસે પહેલી વાર માણસનું મોં જોવા મળ્યું ! એ અંધકારમાં તેમને એકબીજાના ચહેરા સુધ્ધાં દેખાતા નહીં ! બે વાર માટીનાં વાસણમાં ખાણું મુકાતું તેનો અવાજ, એક વાર પાણીનું માટલું ભરાતું તેનો અવાજ, રોન મારવા નીકળતા ચોકીદારોનાં પગલાંનો અવાજ, પોતાની બેડીઓ ખણખણતી એ અવાજ, કામ કરતા કેદીઓની બોલચાલ, ગપાટાં મારતાં પહેરેગીરોની વાતચીત, પવનને કારણે હલતાં ઝાડવાનો ખખડાટ, ચોમાસામાં ગરજતાં વાદળ અને વરસતા વરસાદનો અવાજ... ફક્ત આ અવાજો સાંભળીને એમણે વરસો વિતાવી નાખ્યાં હતાં. તેમાં દારોગાએ છુટકારાનો અવાજ સંભળાવ્યો ત્યારે જ તેણે મહેસૂસ કર્યું કે બહાર પણ એક દુનિયા છે !

જાલોનનાં ઝાડવાંને છેલ્લી સલામ કરતાં અમીરે જીદ પકડી : ‘એક વાર હું ગામમાં જઈ આવું. મૌલવીને ત્યાં જઈને છાનોમાનો બેઠીનું મોં જોઈ આવું.’ પણ રામુ તેને આ જોખમ ન ખેડવા મનાવતો હતો. સિપાઈઓ પાંજરાગાડીમાં એમને હદબહાર મૂકી ગયા ત્યારે કહેલા શબ્દોના પડઘા તેના દિમાગમાં ઘુમરાતા હતા : ‘ફરી રાજની હદમાં પગ મૂક્યો છે તો ફાંસીએ લટકાવી દેશું !’

‘નહીં અમીરમિયાં, અત્યારે બેઠીનું મોં જોવાની જીદ ન કરો... કુદરતે આપણને ફરી દુનિયા જોવાનો મોકો આપ્યો છે ત્યારે દીકરીનું મોં જોવાની લાલચમાં ખેંચાવાનું રહેવા દો. ફરી કોઈ વાર આ તરફથી નીકળીશું ત્યારે જઈ આવજો. અત્યારે કોઈ જોઈ જશે તો નવા રાજાની ખુશાલી ખોફમાં ફેરવાઈ જશે. થોડો વખત વીતી જવા દો, ત્યારે આપણા ચહેરા લોકો ભૂલી ગયા હશે, આપણો કિસ્સો કોઈને યાદ નહીં હોય.’

‘નહીં રામુ ! બેઠીને જોયા વિના મારાથી એક કદમ પણ આગળ નહીં વધાય.’ લાગણીભીના અવાજે અમીર તેને વીનવતો હોય તેમ કહેતો હતો : ‘આ દુનિયામાં હવે એના સિવાય મારું કોઈ રહ્યું નથી. મૌલવીને રૂબરૂમાં એને માટે ભલામણ કરી આવું, બેઠીનો ચહેરો ધારી ધારીને એક વાર જોઈ લઉં. બસ, ત્યારબાદ બાકીની આખી જિંદગી હું એ ચહેરાને મારી આંખોમાં સમાવીને જીવી લઈશ. ફરી ક્યારેય તેની પાસે જવાનું નામ નહીં લઉં, કદી દીકરીના ખબરઅંતર નહીં પુછાવું, કોઈને જાણ નહીં થવા દઉં કે મારે એક બેઠી છે.’

છેલ્લા શબ્દો કહેતી વખતે અમીરની આંખો ઊભરાઈ આવી હતી. એ આંસુમાં રામુને બાપનું હેત ટપકતું દેખાયું. છતાં તેણે અમીરને વારવાની વધુ કોશિશ કરી જોઈ : ‘ઘોળે દિવસે કોઈ પણ તમને ઓળખી જશે. મહોલ્લામાં હોહા થઈ જશે. લોકો બેઈજજતી કરશે અને સિપાઈઓનું ધ્યાન ખેંચાશે.’

‘પણ હું દિવસ આથમ્યા કેડે જ ગામમાં જઈશ.’ અમીરે ધખતા સૂરજ તરફ જોઈને કહ્યું : ‘જેલમાં કેટલાં વરસ ગયાં એની તો ખબર નથી પણ જાહોજલાલીમાં જીવતા

અમીરઅલીને હવે આવા વેશમાં અંધારામાં કોઈ ઓળખી નહીં શકે. રામુ અંધાર કોટડીમાંથી બહાર નીકળીને આટલા વખતે પહેલી વાર તમારો ચહેરો બરાબર જોયો ત્યારેય હું અચંબામાં પડી ગયો હતો. જાણે તું સાવ બદલાઈ ગયેલો દેખાયો હતો. તારી જેમ હું પણ બદલાઈ ગયો હઈશ - બુદ્ધો થઈ ગયો હઈશને !

‘તો પછી તમને મૌલવી ઓળખી શકશે ?’ તમારી બેટી તમને પિછાણી શકશે ?

રામુની આ દલીલે અમીરને નિસાસો નંખાવ્યો : ‘ઓળખાણ કરાવવા હું ક્યાં જાઉં છું રામુ ! બસ બેટીને દૂરથી જોઈ લેવી છે. મૌલવીને ભલામણ કરવી છે અને બની શકે તો...’

‘બની શકે તો શું ?’

‘યાદ છે રામુ મેં તને કહ્યું હતું !’ અમીર આંખો મીંચીને બધું તાજું કરતો હોય તેમ કહેવા લાગ્યો : ‘મકાનના બગીચામાં એક જગ્યાએ મેં ધન દાટી રાખ્યું છે. તને યાદ છે, મેં એક વાર તને કહેલું કે મારી દીકરીની શાદી માટે ઝવેરાત સાચવી રાખ્યું છે ! ત્યારે તેં કહ્યું કે એ તો દીકરીનું ધન છે, આપણાથી એને હાથ ન લગાડાય ! બસ દીકરીનું એ ધન દીકરીના પાલક બાપને સોંપી દઉં. નહીંતર મૌલવીને માંગી-ભીખીને બેટીની શાદી કરવી પડશે.’

આ વાત પર રામુ પીગળી ગયો. અમીરની ઇચ્છા પૂરી નહીં થાય ત્યાં સુધી એને કોઈ કામમાં ચેન નહીં પડે. એનો જીવ દીકરીના ખ્યાલમાં અટવાયા કરશે અને પીળા રૂમાલ પરની એની પકડ ઢીલી પડી જશે... નાછૂટકે રામુએ તેની જોખમી જીદ સામે નમતું જોખ્યું અને અમીરે અંધારાની ઓથે જાલોન ગામની હદમાં પગ મૂકી દીધો.

✱

શહેરમાં ખુશાલીની ઝાકઝમાળ હતી, આતશબાજી જોવા માટે લોકો મહેલ તરફ ઊમટી રહ્યાં હતાં અને ચોરે-ચોટે નંવા રાજાની વાહ-વાહ બોલાતી હતી. અમીરને થયું, પોતે ઠગ તરીકે ઉઘાડો પડી ગયો ન હોત તો અત્યારે મહેલમાં માનભેર રંગરાગમાં સામેલ થઈને મજા માણતો હોત... તેને બદલે મોં સંતાડીને ગલીફૂચીઓ વટાવતો એક વખતના પોતાના ‘ઘર’ તરફ કપાળ પરનો ડામ સંતાડવા માટે ફકીરની જેમ માથે કપડું બાંધીને જઈ રહ્યો હતો !

ને તેના પગ અટકી ગયા. કાળજે એક અરેરાટી વીંટળાઈ ગઈ : ‘આ ઘર ! જ્યાં પોતે બાદશાહીથી રહેતો હતો, બીબી-બચ્ચાં સાથે ચેનથી જિંદગી માણતો હતો. નોકર-ચાકરો જ્યાં એનો પડયો બોલ ઝીલવા શિર ઝુકાવીને ખડે પગે ઊભા રહેતા હતા એ ઘર ક્યાં ? પોતાની જિંદગીની જેમ એ પણ બિસ્માર હાલતમાં ઊભું હતું. ઘર હવે ઘર રહ્યું નહોતું, તારાજ થયેલી હસ્તીની યાદ આપતું એક ખંડિયેર જ દેખાતું હતું. શાપિત મકાનની જેમ એકલું, અટૂલું અને ભેંકાર ઊભું હતું.

અમીર આઠ-દસ પગલાં માંડ આગળ વધી શક્યો. પગમાંથી જાણે તાકાત

નીચોવાઈ ગઈ હોય તેમ એક પથ્થર પર તેને બેસી જવું પડ્યું. ઘેરાતા અંધકાર અને ઘૂંટાતા સૂનકાર વચ્ચે પોતાના ઊજડી ગયેલા સંસારના ભંગારને જોતો જડવત્ બેસી રહ્યો. કેવા સુખી હતા એ દિવસો, કેટલી શાનદાર હતી એ જિંદગી ! કેવી પ્રેમાળ હતી અઝીમા, કેટલો પ્યારો દોસ્ત હતો અફલો ! અહીં... આ જ ઘરમાં તેણે અઝીમાને બેહદ પ્યાર કર્યો હતો, આ જ ઘર છોડીને અફલો ચાલ્યો ગયો હતો. સામેના ખૂણામાં કમરો હતો ત્યાં બેટી જન્મેલી, આ તરફ બાગમાં હું એને રમાડતો. છેલ્લીવાર તેને ઉછાળતી વખતે મેં એની શાદીનાં સપનાં પંખાળેલાં. એને માટે શાહજાદા જેવો કોઈ જુવાન શોધી લાવવાની ઉમ્મીદ રાખેલી, ધામધૂમથી પરણાવવાનો મનસૂબો કરેલો... અને આમ એકાએક માળો વીંખાઈ ગયો, મનસૂબો પીંખાઈ ગયો...

ત્યાં એક પંખી પાંખો ફફડાવતું ખંડિયેરમાં ચકરાવો લેતું ઊડ્યું અને અમીર ભડકી ગયો. હવે તેને ખ્યાલ આવ્યો કે પોતે વધારે પડતો વખત બેસી રહ્યો અને મૂળ કામ ભૂલી ગયો. હજુ જમીનમાં ઘટેલું ધન ખોદી કાઢવાનું હતું. ઊભા થતાં તેને ધ્રાસકો પડ્યો : ‘એ ત્યાં હશે ?’

તેને બરાબર યાદ હતું. અહીં આ લીમડાના ઝાડથી ચાર ડગલાં છેટે ઉતરાદી બાજુ ખાડો ખોદીને અઝીમાના દાગીના દાટી દીધેલા. ત્યારે ખબર પણ નહોતી કે પોતાની ચીજ ચોરીછૂપીથી લેવા તેને આમ આવવું પડશે ! એક અણીદાર પંથરાથી તેણે પોચી જમીન ઝટપટ ખોદવા માંડી. થોડી જ વારમાં તેના ધૂળવાળા હાથને ધાતુના વાસણનો સ્પર્શ થયો અને એ સ્પર્શ તેના અંગેઅંગમાં ઝણઝણાટી જગાવી દીધી. પિત્તળનું ઠામ બહાર કાઢીને તેના પરથી ધૂળ ખંખેરી ત્યારે વાસણની ધાર પર બાંધેલા કપડાનો ખ્યાલ આવ્યો. ફરી પાછી ઝણઝણાટી જાગી ઊઠી. તેને યાદ આવ્યું, તે દિવસે તેણે પોતાનો પીળો રૂમાલ વાસણ પર બાંધી રાખ્યો હતો ! આજે બેટીને આ દાગીના આપવાની જેટલી જરૂર હતી એટલી જરૂરત પોતાને એ પીળા રૂમાલની પણ હતી ! એ તેનો માનીતો રૂમાલ હતો, જેનાથી તેણે અનેકના જીવ લીધા હતા અને એ રૂમાલે જ તેને બેહદ કામિયાબી અપાવી હતી.

અધીરાઈથી તેણે રૂમાલ છોડ્યો અને વાસણમાં હાથ નાખ્યો. ઘરેણાંનો સ્પર્શ તેને ઉત્તેજનાભર્યો લાગ્યો - સોનાના કંગન, મોતીની માળા, રૂપાનાં ઝંઝર, કાનની બુટ્ટી, નાકની ચૂંક અને બીજી બેચાર ચીજો અકબંધ હતી. હવે તેને મૌલવી પાસે પહોંચી જવાની ઉતાવળ જાગી. ઝટપટ ખભે લટકતી જોળીમાં ઘરેણાંનું વાસણ મૂકી દીધું અને પેલો રૂમાલ કમ્મર પર બાંધી દીધો. ખંડિયેર તરફ એક ઊડતી નજર નાખીને તેણે પગ ઉપાડ્યા. આ અધીરાઈમાં તે સાવચેતી રાખવાનું પણ વીસરી ગયો.

✱

મસ્જિદની લગોલગ એકઢાળિયા મકાનમાં રહેતા મૌલવીના ઘરનો દરવાજો ખટખટાવતી વખતે તેનું દિલ થથરી ઊઠ્યું. તેણે માનેલું કે બારણાં ઉઘાડવા માટે સાત-

આઠ વરસની કોઈ છોકરી જ આવશે અને પોતે ધારી ધારીને તેને જોઈ લેશે... પણ તેને બદલે મૌલવીએ જ ખડકી ઉઘાડી.

‘કોણ ?’ બુદ્ધા મૌલવી તેની સામે કુતૂહલથી જોઈ રહ્યા. કોઈને પણ કુતૂહલ જાગે એવો અમીરનો વેશ હતો. છતાં મૌલવીનું ઘર બધાંને માટે ખુલ્લું હોય છે એટલે અમીરને વગર ઓળખાણે આવકાર મળી ગયો.

અંદર જઈને અમીરે ચારે તરફ ઉત્સુકતાભરી નજર ફેરવી, પણ હતાશ થઈને નજર મૌલવી પર પાછી ફરી ગઈ : ‘આપે મને ઓળખ્યો નહીં ?’

મૌલવી ફરી તેને ધારીધારી જોવા લાગ્યા. ચહેરો જાણીતો લાગ્યો, પણ પિછાણ પડી નહીં.

‘હું...હું અમીરઅલી !’

ચોકી ગયા મૌલવી... તેમના વૃદ્ધ ચહેરાની કરચલીઓ થોડી વાર માટે ધ્રૂજતી દેખાણી.

‘કેમ આપે સાંભળ્યું નથી, આજે બધા જ કેદીઓને છોડી મૂક્યા.’

ખુદના બંદા મૌલવીને ખ્યાલ આવ્યો કે એક અપરાધી તરફ નફરત કરવાથી પોતાની બંદગીમાં ઊણપ આવશે. સ્વસ્થ થવા માટે થોડો સમય લીધા પછી અમીરને તેમણે બેસવાનું કહ્યું : ‘અહીં કેમ આવવું પડ્યું ?’

અમીરને ઝટકો લાગ્યો. મૌલવી જાણે છે કે મારી બેટી એમને ત્યાં છે છતાં પૂછે છે કેમ આવવું થયું ? શું એક બાપ તેની બેટીનું મોં જોવા ન આવી શકે ? શું ઠગને પોતાની દીકરી માટે પ્યાર નથી હોતો ?

‘હું બેટીનું મોં જોવા આવ્યો છું !’

‘કોની બેટી ?’ મૌલવીએ ધોળી દાઢી પર હાથ ફેરવતાં પૂછ્યું અને ઉમેર્યું : ‘અમીરઅલી, તમે જ તો કહેવડાવ્યું હતું, એને ખબર પડવા ન દેશો કે તે એક ઠગની બેટી છે !’

‘ઓહ !’ એક નિસાસો નાખીને અમીરે થૂંક ગળે ઉતાર્યું : ‘મૌલવી સા’બ એ બરાબર યાદ છે મને... હું તો ફક્ત એક વાર તેને જોવા આવ્યો છું... છેલ્લીવાર જોઈ લેવા માટે મારી આંખો તલસી ઊઠી અને દોડી આવ્યો.’ પછી અંદરના કમરામાં નજર દોડાવીને અધીરાઈથી પૂછ્યું : ‘ક્યાં છે એ ?’

મૌલવીના મુખ પર અધીરાઈનો કોઈ પડઘો ન પડ્યો. કદાચ એ નક્કી કરી શક્યા નહીં હોય કે બાપ-બેટીનો મેળાપ કરાવવો યા નહીં ?

‘અમીરમિયાં, એ અહીં સુખી છે. મૌલવીના ઘરમાં તમારા જેવી અમીરી તો નથી. એને માટે નોકર-ચાકરો નથી, મુલાયમ પોશાક નથી, ભાતભાતના પકવાન નથી, એને લાડ લડાવે એવી મા પણ નથી... છતાં એ અહીં દુઃખી નથી !’

‘એની મને ખાતરી છે મૌલવી સા’બ !’ અમીર ગળગળો થઈ ગયો : ‘લાગણીના આવેશમાં હું આપનો શુકગુજાર કરવાનું પણ ચૂકી ગયો. કોઈનો સહારો નહોતો ત્યારે

માસૂમને તમે આશરો આપ્યો. એને પ્યાર મળશે, અહીં આ નાનકડા ઘરમાં એને સારાં સંસ્કાર મળશે.’

‘છતાં તમે એના સુખમાં પથરો નાખવા આવ્યા !’

‘પથરો નાખવા !’ અમીરને જાળ લાગી : ‘કોઈ બાપ પોતાની બેટીના સુખમાં પથરો નાખવાનું પસંદ કરે મૌલવી સા’બ !’

‘તમે એના બાપ છો એટલે જ હું આમ કહું છું.’ મૌલવી નરમાશથી બોલી ગયા : ‘એક બાપ તેની બેટીને દૂરથી જોઈને તસલ્લી નહીં અનુભવી શકે. એને નજીક બોલાવશે. એના માથે હાથ ફેરવશે, જઝબાતના આવેશમાં બેટી કહીને પોકારી ઊઠશે... અને પછી માસૂમના મનમાં એક ઉલઝન ઊભી થશે. એક સવાલ એના નાનકડા મગજમાં ચકરાવો લેશે : એને બેટી કહેનાર, બાપની જેમ વહાલ કરનાર એ કોણ હતું ? આ સવાલનો હું જવાબ નહીં આપી શકું, છતાં ગમે ત્યાંથી એ તેનો જવાબ હાંસલ કરી લેશે અને...’

એક શ્વાસે બોલી રહેલા મૌલવીના અમીરે પગ પકડી લીધા.

‘નહીં મૌલવી સા’બ, ખુદના કસમ ખાઈને કહું છું હું એને બેટી કહીને નહીં પુકારું – બસ, એકવાર તેને અહીં બોલાવી લો, છેલ્લીવાર મારી ઓલાદને મને જોઈ લેવા દો.’

અને મૌલવીના પગ અમીરના ગરમ આંસુથી પલળી ગયા. દિલ પણ ભીંજાઈ ગયું.

‘પહેલાં તમારા આંસુ પોછી નાખો.’ એમનો મક્કમ અવાજ સંભળાયો અને અમીર જાટકા સાથે ટટ્ટાર બેસી ગયો. પહેરણની બાંધથી ચહેરો લૂછી નાખ્યો. છતાં આંખમાં ઊભરાતું હેત તો એ ન લૂછી શક્યો !

‘માસૂમા !’ મૌલવીએ હાંક મારી.

અને અમીરના દિલમાં ઘેરો પડઘો પડ્યો : ‘માસૂમા ! કેવી મીઠાશ છે એ નામમાં ! બરાબર અઝીમાને મળતું નામ પાડ્યું હતું મૌલવીએ.’

પણ હાંકનો જવાબ ન મળ્યો ત્યારે અમીર બેચેન થઈને મૌલવી સામે જોવા લાગ્યો.

‘પાછળ વાડામાં એની બહેનપણીઓ સાથે આતશબાજી જોવા ઊભી હશે.’ કહેતા મૌલવી ઊભા થયા. અમીરનેય એમની પાછળ દોડી જવાનું મન થયું, પણ મૌલવીને નાપેલો વાયદો યાદ રાખીને મન પર કાબૂ મેળવી લીધો.

‘બેટી માસૂમા !’ મૌલવીએ ફરી હાંક મારી.

‘આવી અબ્બા જાન !’ જવાબમાં એક રણકો સંભળાયો. અમીરને એ અવાજે વિહ્વળ કરી દીધો. કેવી મીઠાશ છે એના અવાજમાં, કેવી તેહજબ છે એના જવાબમાં !

‘બેટી, એક તરસ્યા ફકીર આવ્યા છે – એમને જરા પાણી પાને.’ કહીને મૌલવી ફાનસના અજવાળે કુરાન વાંચવા બેસી ગયા.

પાણીના મટકામાં પ્યાલો ડૂબવાનો અવાજ અમીરના સતેજ કાને અફળાયો અને તરસી કીકીઓ અધીરપણે ચકળવકળ થવા લાગી. રાંધણિયાના અધખુલ્લા દરવાજામાંથી નાનકડી છોકરી બે હાથમાં પ્યાલો પકડીને આવતી દેખાઈ એટલે અમીર ઝાટકા સાથે

ગોઠણભેર બેઠો થયો. ધીમા ડગલે હસતી હસતી ઢીંગલી જેવી એ છોકરી જરાય સંકોચ વિના તેની પાસે આવતી જતી હતી તેમ અમીરનું હૈયું ઘટતા જતાં એ અંતર પર ઊછળફૂદ કરતું હતું. પેલા મૌલવી ત્રાંસી નજરે બાપ-બેટીનો મેળાપ જોતા ત્યાં બેઠા ન હોત તો અમીરે સામે દોડી જઈને બાકીનું અંતર ક્યારનું મિટાવી દીધું હોત.

કેટલી મોટી થઈ ગઈ... બરાબર અઝીમા જેવી જ દેખાય છે... કેવું મીઠું મીઠું હસે છે. કેટલું ધીમું ચાલે છે !

આવ બેટી આવ... અમીરનું દિલ પોકાર પાડી ઊઠ્યું, પણ જબાન પર એ પોકારને તેણે આવવા ન દીધો. સાવ સામે આવીને પેલીએ પાણીનો પ્યાલો ધર્યો. અજાણ્યા ફકીરની આંખોમાંથી ઊછળતાં હેતના ફુવારાને તેને અચંબામાં નાખી દીધો હોય તેમ ઝીણીઝીણી આંખોથી ટગરટગર જોતી રહી. અમીર પણ પ્યાલો લેવા માટે હાથ લંબાવ્યા વિના બેટીના હાવભાવ નીરખતા તેના પર હેત નિતારતો રહ્યો.

મૌલવીએ ખોંખારો ન ખાધો હોત તો તેના કાંપતા ફફડતા હોઠ પરથી બે...ટી શબ્દ ઊછળી પડ્યા વિના ન રહેત.

ધૂજતી આંગળીએ દીકરીના હાથમાંથી પ્યાલો લેવા જતાં પાણી થોડું છલક્યું અને બેટી ઉપર નજર રાખીને પીવા જતાં પાણી દાઢી પર ઢોળાયું ત્યારે છોકરી ખિલ-ખિલ હસી પડી. અનાયાસ અમીરનો બીજો હાથ તેના માથા તરફ ખેંચાયો. બેચાર ઘડીના સ્પર્શ અમીરના હૈયાને ગદ્ગદ કરી મૂક્યું.

‘પ્યાલો લઈને અંદર જા બેટી.’ મૌલવીનો કર્કશ અવાજ અમીરને કાળજે ભોંકાયો : ‘આપત પઢી લઉં ત્યાં સુધી રમી લે.’

અને છોકરી વળી વળીને બેચાર વાર આ વિચિત્ર ફકીરની સામે જોતી અંદર ચાલી ગઈ. અમીરની નજર તેના પગલે પગલે બારણાં સુધી જઈને લથડી ગઈ. એનો એક હાથ અધ્ધર જ રહી ગયો. દાઢી પરથી દડી રહેલાં પાણીના રેલા લૂછવા માટે બીજા હાથે તેણે કમ્મરમાંથી પેલો રૂમાલ ખેંચી કાઢ્યો હતો એનું પણ તેને ભાન રહ્યું નહીં !

‘તમારી તરસ છિપાઈ ગઈ ?’ મૌલવીના એ સવાલે અમીરને સજાગ કર્યો. પીળો રૂમાલ એની નજરે ચડી ન જાય એટલા માટે તેના ઝટપટ ગોઠણ નીચે ભરાવી દીધો.

‘શુક્રિયા મૌલવી સા’બ !’ અમીરે ભીની થતી આંખે કહ્યું : ‘તરસ તો ક્યાંથી છીપાય, પણ પ્યાસાને બે ઘૂંટ પાણી મળી ગયું.’

‘તો હવે કોઈ આવી ચડે તે પહેલાં અહીંથી...’ મૌલવીના એ અધૂરા વાક્યમાં અમીર સમજી ગયો કે તેની હાજરી એમને ખટકી રહી છે. એક રીતે પોતાને માટે વધુ વખત ત્યાં રહેવામાં જોખમ હતું. પણ એ પહેલાં એક સોંપણી કરી જવાની હતી.

‘આપને એક અરજ ગુજારવાની છે.’ અમીર થેલીમાંથી ઘરેણાંનું વાસણ કાઢવા માંડ્યો. મૌલવી ખામોશ રહ્યા. બે હાથમાં ઘરેણાવાળું વાસણ પકડી અમીર તેમની પાસે ગયો : ‘આ અમાનત સોંપતો જાઉં છું.’

‘શું છે ?’ તપેલી તરફ ધારદાર નજરે જોતા મૌલવીએ પૂછ્યું : ‘શેની અમાનત છે ?’

‘બેટીનાં ઘરેણાં...’ અમીર ગળગળા અવાજે કહી ગયો : ‘એની શાદીમાં કામ આવશે.’

‘નહીં નહીં !’ મૌલવીની દાઢી ધૂજવા લાગી : ‘અપરાધ કરીને મેળવેલી કોઈ મિલકતને હું હાથ લગાડીશ નહીં. એ માસૂમ છોકરીને હું એવાં ઘરેણાં પહેરાવીશ પણ નહીં.’

અમીરના લંબાયેલા હાથના કાંડામાં ઝટકો લાગ્યો : ‘મૌલવી સા’બ, આ પાપની કમાઈ નથી. હું સાચું કહું છું એની મા શાદી વખતે એ પહેરીને આવી હતી.’

વેધક નજરે મૌલવીએ તેની ભીતરમાં ડોકિયું કરી જોયું. અમીરઅલીના બોલમાં સચ્ચાઈ વરતાણી છતાં ખાતરી કર્યા વિના તે લેવા તૈયાર નહોતા.

‘તો રાખ આ કુરાન પર હાથ... અને કહે કે આ ધન પાપની કમાણીનું નથી !’

પળવાર માટે અમીર ખચકાયો. કુરાન પર હાથ મૂકતાં ગભરાયો. પણ બીજી જ ઘડીએ તેણે એ ખચકાટને ખંખેરી નાખ્યો. ઘરેણાંનું ઠામ ભોંય પર મૂકીને કુરાન પર હાથ મૂકી દીધો : ‘આમાંની એક ચીજ પર મારા પાપનો પડછાયો નથી !’

એ બોલતાં બોલતાં એને શું જોમ આવી ગયું કે મૌલવીની મંજૂરી માટે સામે જોયા વિના અમાનત ત્યાં જ રાખીને એ સડસડાટ ઘરની બહાર નીકળી ગયો.

જાલોન ગામની હદ વટાવી ત્યાં સુધી તેને પ્યાલ ન આવ્યો કે પોતે પીળો રૂમાલ તો ત્યાં ભૂલતો આવ્યો હતો !

મંઝીલ વગરના મુસાફરની જેમ અમીર અને રામુ રસ્તો કાપતા જતા હતા. જાલોનથી દૂર નીકળી જવાની ઉતાવળ સાથે વિસામો લીધા વિના ભાગતા હતા. વડના ટેટા કે આંબલીના કાતરા ખાઈને પાણી પી લેતા. પાસે એક કોડી ન હતી, પહેરેલ કપડાં સિવાય કોઈ માલ-સામાન નહોતો અને રસ્તામાં હજુ સુધી કોઈ મુસાફર ભેટ્યો નહોતો. ભાદરવા મહિનામાં ભાગ્યે જ લોકો સફરે નીકળતા.

‘મુસાફર ભેટી જાય તોપણ આપણા વેશ જોઈને એ ભડકી જવાના.’ રામુ બબડ્યો. પણ અમીરે એ કાન પર ધર્યું નહીં. એના દિમાગમાં હજુ જાલોનની જિંદગી ઘુમરાતી હતી. ભેટીના ખ્યાલ મનમાં ચકરાવો લઈ જતા હતા. જે કાંઈ છોડીને આવ્યો હતો તે જાણે પીછો કરીને એને પાછો બોલાવતું હોય એવી ભમણામાં પાછળ ફરીને જોઈ લેતો હતો.

‘આપણી પાસે કુહાડી પણ નથી.’ રામુએ બબડાટ ચાલુ રાખ્યો : ‘લાશને દફનાવવા માટે ખાડો શેનાથી ખોદશું ?’

છતાંય અમીરે જવાબ ન આપ્યો ત્યારે એ અકળાયો : ‘મિયાં, કઈ તરફ જવાનો ઇરાદો છે ?’

‘આ રસ્તો કઈ તરફ જાય છે ?’ તેણે સામે જોયા વિના આમ કહ્યું એટલે ઉલ્ઝાનમાં પડ્યો : ‘હમણાં તો રસ્તો એક દિશાએ લઈ જાય છે, પણ આગળ બે બાજુ ફટાશે.’ રામુએ થોડું અટકીને ઉમેર્યું : ‘એક શિવપુરી તરફ અને બીજો...’

‘બસ તો આપણે શિવપુરી જ જવું છે.’ અમીરે ફરી એક વાર પાછળ જોઈ લીધું : ‘જૂના સાથીઓને ગોતીને દશેરાએ સફરે ઊપડશું.’

‘હુંય એમ જ વિચારતો હતો.’ રામુને અમીરનો ઇરાદો ગમી ગયો. જેલમાં અમીર ઘણી વાર ખુદાની બંદગીમાં બાકીની જિંદગી વિતાવી દેવાનું બોલતો ત્યારે રામુને ફડકો પડતો. છેલ્લાં બે વરસમાં તો તેણે નાસી છૂટવાના વિચારનેય મનમાં હાંકી કાઢ્યો હતો. પણ છૂટીને સફરે ઊપડવાની વાત અમીરે ઉચ્ચારી ત્યારે એને ધરપત થઈ. એક વાર એના દિલમાં પહેલાં જેવો જુસ્સો અને જોમ આવી જાય તો અમીર જે સાહસ ખેડશે તો તેમાં

પાર ઊતરવાનો એની રામુને ખાતરી હતી. એટલે જ તે અમીરનો સાથ છોડવા માંગતો નહોતો અને તેને ઠગપણું છોડવા દેવા ઇચ્છતો નહોતો.

ફટાતા રસ્તે શિવપુરીનો વળાંક લેતાં પહેલાં અમીરે આખરીવાર જાલોન તરફ ડોક ફેરવીને જોઈ લીધું. એક નિસાસો નાખીને વીતેલી જિંદગીને આખરી સલામ કરી દીધી.

નમતી બપોરે થાક વરતાયો, ભૂખનો તકાદો તેજ થયો. સાંજ પડતાં સુધીમાં એકાદ શિકાર હાથ કરવો જરૂરી હતો. રાતે શિવપુરી પહોંચીને પેટ ભર્યા વિના ઊંઘ આવે તેમ નહોતી. રામુનો ઉચાટ વધતો જતો હતો, પણ અમીર ભૂખ, થાક કે ભવિષ્યની ચિંતાને મનમાંથી ફગોળી એને આગળ ખેંચી જતો હતો. અને એકાએક તેની આંખો ચમકી ઊઠી :

‘જો, સામે કૂવા કાંઠે કોઈ મુસાફર પોરો ખાતો દેખાય !’

રામુ તો સાંભળીને ઊછળી પડ્યો : ‘ક્યાં છે ?’ આંખ પર પડતા સૂરજના પ્રકાશની સામે હાથની છાજલીથી કપાળ ઢાંકીને તેણે દૂર નજર નાખી જોઈ : ‘એકલો જ દેખાય છે કે ?’

‘હા !’ અમીરની આંખોમાં ખુન્નસ ઊભરાવા લાગ્યું : ‘એકલો જ છે... નજીકના ગામમાંથી નીકળ્યો લાગે છે. તું બહુ બોલતો નહીં મને જ મામલો સંભાળી લેવા દેજે.’

પાંચ વરસ પહેલી વાર શિકારનો લાગ જોઈને બંનેની ઠગવૃત્તિ સતેજ બની ગઈ. સફરે નીકળ્યા નહોતા, દેવીની પૂજા કરી નહોતી અને શુકન જોયા નહોતા છતાં કપરાં સંજોગોમાં આમ શિકાર કરી લેવાની છૂટ ગણાય એમ માની તેણે મન મનાવી લીધું.

‘કોઈ મુસલમાન જ લાગે છે !’ નજીક પહોંચતાં પહેલાં જ અમીરે પેલાની હિલચાલ પરથી અનુમાન કર્યું : ‘કદાચ બપોરની નમાઝ પઢવા રોકાયો હશે.’

જેલમાં અમીર પાંચ વખત નમાઝ પઢતો થઈ ગયો હતો.

‘સલામ આવેકુ !’ તેણે મુસાફર તરફ હસીને મીઠાસથી કહ્યું : ‘ખુદા બંદાની મુરાદ પૂરી કરવામાં જરૂર મદદગાર થાય છે.’

દોરી-લોટાથી કૂવાનું પાણી ખેંચતા મુસાફરે : ‘આલેકુ સલામ’ કહીને અમીરની સામે જોયું. એના હોઠ પરની મુસ્કાન મુરઝાઈ જતી અમીરને દેખાણી. પોતાનો વેશ જોઈને આ માણસને સારી છાપ નથી પડી એ કળી ગયો.

‘જનાબ, જાલોનના રાજાએ આ કપડાં ઉતારી નથી લીધા એટલી ખુદાની દુઆ.’ વગર પૂછ્યે અમીરે કહેવા માંડ્યું ત્યારે રામુ ભડક્યો. શું અમીરનું ભેજું ચસ્કી ગયું છે કે જેલમાંથી છૂટીને આવવાની વાત માંડી ! પણ તેના ઉસ્તાદની ચાલાકી તો પાછળના વાક્યમાં છતી થઈ : ‘તમને જાણ હશે, જાલોનના મરહૂમ રાજાનો બેટો આજે ગાદી પર બેઠો. બાપ-બેટા વચ્ચે કેવી દુશ્મની હતી એ પણ તમે જાણતા હશો. સવારે એ ગાદીએ બેઠો અને સાંજે તો બાપના વિશ્વાસુ કારભારીની મિલકત જપ્ત કરી લીધી. કાફરે એક જોડ કપડાં કે એક ટંકનું ખાવાનુંય સાથે ન લેવા લીધું અને હદપાર કરી દીધા.’

રામુએ જોયું કે આટલી જ વારમાં પેલા મુસાફરની આંખોમાંથી હમદર્દી નીતરવા લાગી હતી ! અમીરે એને વિચારવાનો મોકો આપ્યા વિના ઉપજાવી કાઢેલી વાત આગળ વધાવી.

‘ગઈ કાલ સુધી સિપાઈ-હજૂરિયાઓની સલામો ઝીલનારો અને ઘોડા સિવાય એક ડગલું નહીં ભરનારો આ અમીર આદમી આજે ઉઘાડા પગે અને ખાલી પેટે રસ્તો માપી રહ્યા છે.’

‘છતાં તમારી અસલિયત છાની નથી રહેતી જનાબ !’ પેલા મુસાફરે હસીને આટલું કહ્યું ત્યારે રામુ ભડક્યો. અમીરનેય આછો ધ્રાસકો પડ્યો પણ તે કળાવા દીધા વિના એને આગળ બોલવા દીધો : ‘તમે જે તેહજબથી ‘સલામ આવેકુમ’ કહ્યું તેના પરથી જ હું પારખી ગયો કે કોઈ ખાનદાન ઇન્સાન છે !’

અમીર હસ્યો. આ માણસ હવે ફરી ગયો ! રામુએ પણ નિરાંતનો શ્વાસ લીધો : ‘મુસાફર હવે ફસાઈ ગયો !’

‘હું નમાઝ માટે વજૂ કરી આવું, ત્યાં સુધી તમે પોરો ખાઈ લો.’ પેલાએ ખાનદાની દેખાડી : ‘ત્યાર પછી આપણે સાથે જ ટીમણ કરીશું.’ લોટો લઈને જતાં જતાં તેણે રામુ તરફ જોઈને અમસ્તું જ પૂછ્યું : ‘તમારા આ સાથીદાર પણ જાલોનથી જ આવે છે ?’

‘હા, એ મારો વફાદાર નોકર છે.’ અમીરે દર્દભર્યા અવાજે કહ્યું : ‘મેં ઘણું સમજાવ્યો કે મારી સાથે તું શું કામ દુઃખી થાય છે, પણ જીદ લઈ બેઠો – આપનું નમક ખાધું છે. હવે જિંદગીભર સાથ નહીં છોડું.’

આ સાંભળીને પેલાએ રામુને માનભરી નજરે જોયો : ‘શરીફ માણસને નોકર પણ વફાદાર મળે છે !’ કહીને એ લોટો પકડીને ચાલતો થયો.

રામુએ અમીર સામે આંખ મીંચકારી. પેલો જરા છોટે ગયો એટલે તેણે અમીરને દાદ પણ દીધી : ‘કહેવું પડે ઉસ્તાદ, આટલાં વરસ જેલમાં રહ્યા છતાં તમારા દિમાગને જરાય કાટ ચડ્યો નથી ! બે ઘડીમાં એને આબાદ પઢાવી લીધો.’

ઝડપાછળ એકી કરવા બેઠેલા મુસાફરની પીઠ પર તાકી લઈને અમીર ફૂવામાં ડોકાયો : ‘રામુ, હવે ખાડો ખોદવાની પણ જરૂર રહી નહીં. બે પથરા બાંધી લાશને અંદર ધકેલી દેશું.’

‘એ નમાઝ પઢતો હોય ત્યારે જ ગળામાં રૂમાલ નાખી દેશું ?’ રામુએ અધીરાઈ દેખાડી અને અમીરનો હાથ કમ્મર પર ગયો. બીજી જ પળે તેના મોંમાંથી ધ્રાસકો બહાર પડ્યો : ‘મારો રૂમાલ ક્યાં ? જમીનમાં દાટી રાખેલો શુકનિયાળ રૂમાલ મેં સાથે તો લીધો હતો.’

એ જ વખતે પેલો મુસાફર પાણીનો લોટો ખાલી કરીને ઊભો થતો દેખાયો. અમીરે ઝડપભેર વિચારી લીધું : ‘રામુ, નમાઝ પઢતી વખતે મારાથી એના પર હાથ કેમ ઉગામાય ! આપણે એવી ઉતાવળ નથી કરવી.’

રામુને એ ખટક્યું. પેલો આવી પહોંચે એ પહેલાં તેણે દલીલ કરી લીધી : ‘પણ

એ ટીમણ કરવાની વાત કરતો હતો. એની સાથે ખાધા પછી તમારો હાથ ખચકારો નહીં ને ?’

અમીરને જવાબ આપવાનો વખત ન રહ્યો. પેલાને શક ન પડે એટલા ખાતર તેણે વાત બદલી નાખી : ‘રામુ, હું પણ વજૂ કરીને નમાઝ પઢી લઉં ત્યાં સુધીમાં તું જરા હાથ-મોં ધોઈ નાખ.’

અમીરની એ વાત સાંભળીને પેલા મુસાફરે લોટો તેને ધરી દીધો : ‘મને હતું જ કે તમારા જેવા શરીફ માણસ નમાઝ પઢવાનું ચૂકે નહીં !’

રામુની નજર મુસાફરે પહેરેલી સોનાની અંગૂઠી પર ચોંટી હતી. અમીરે તેને સાવધ કરવા લોટો ધર્યો : ‘લે ફૂવામાંથી પાણી સીંચી આપ !’

એ જ વખતે પેલાએ અમીરને સવાલ કર્યો : ‘તમારું નામ પૂછતાં તો ભૂલી જ ગયો.’

અમીરની એક ખાસિયત હતી. બને ત્યાં સુધી નામ છુપાવવું નહીં. ઘણી વાર ખોટું નામ આપવાથી છબરડો થઈ જાય છે. અને આ માણસ ક્યાં હવે વધુ જીવવાનો છે ?

‘મારું નામ અમીરઅલી ! જાતે સૈયદ છું.’

પેલા પર નામની કોઈ અસર થઈ નહીં એટલે તેણે સામું પૂછી લીધું : ‘અને આપની તારીફ ?’

‘મારું નામ હસનઅલી.’ જવાબની સાથે તેણે બીજો સવાલ પણ કર્યો : ‘અમીરઅલી, તમે કઈ તરફ જવા માંગો છો ?’

‘શિવપુરી.’ તેણે બેધડક કહી દીધું. એ સાંભળીને પેલાની આંખો પણ ચમકી : ‘એમ, ત્યારે તો આપણી મંઝીલ એક જ છે !’

શિવપુરીમાં ક્યાં ઊતરવાના છો એવો સવાલ પુછાય તે પહેલાં જ અમીર, ‘નમાઝનું મોડું થાય છે.’ કહીને ચાલતો થયો.

પણ વહેલોમોડો એ સવાલ પૂછવાનો જ હતો. નમાઝ પછી ટીમણ કરવા બેઠો ત્યારે રામુ તો ખાઉધરાની જેમ તૂટી પડ્યો. કકડીને ભૂખ લાગી હોવા છતાં અમીરે વિવેક રાખ્યો. સામે બેઠેલો માણસ પોતાના રૂમાલની ભીંસ કેટલી ખમી શકશે અને તેને કેટલીક તાકાત વાપરવી પડશે એનો અંદાઝ કાઢતો રહ્યો. શરીરે તે બહુ ભરાવદાર નથી, છતાં બાંધો મજબૂત દેખાય છે. ઉમ્મરમાં પોતાથી ચારપાંચ વરસ વધુ મોટો હશે. શીળીના ચાઠાને લીધે ચહેરો મોહક નહોતો પણ આંખોમાં સમજદારી દેખાતી હતી. ખાસ દોલતમંદ ન હોવા છતાં મામૂલી પણ નથી. દશેરા સુધી ગુજારો થાય એટલી મત્તા જરૂર મળવાની.

‘શિવપુરીમાં કોના મહેમાન બનવાના ?’ હસનઅલીએ અમીરને વિચારમાંથી ચોંકાવ્યો : ‘તમારે તો ઘણા બધા રિશ્તેદારો હશે ?’

‘હા !’ અમીરે જવાબમાં નિસાસો નાખ્યો : ‘રિશ્તેદારોનો તો તોટો નથી, પણ દોલત ચાલી ગયા પછી મોટાભાગના મોં ફેરવી લેતા હોય છે. એટલે કોના મહેમાન બનવું એ ત્યાં પહોંચ્યા પછી નક્કી થશે.’

‘બરાબર છે, બરાબર છે !’ હસનઅલીએ ચાવતાં ચાવતાં કહ્યું : ‘તમને હરકત ન હોય તો અમારા મહેમાન બનો.’

અમીરને જાણે આંચકો લાગ્યો હોય તેમ મોં તરફ લંબાવેલો હાથ અટકી ગયો. જે માણસને પોતે ખાઈ-પીને ખતમ કરી નાખવાનો છે એ વગર પિછાણે તેને મહેમાન બનાવવા માગે છે ! રામુને એ ખટક્યું : અમીર કદાચ પીગળી જશે તો આને ખુદાનો મહેમાન બનાવવાનું માંડી વાળશે ! અમીરનો સંકોચ સમજીને મુસાફરે વધુ આગ્રહ કર્યો : ‘શિવપુરીના મરહૂમ મુખી મોયુદીનનું નામ તો તમે સાંભળ્યું જ હશે ?’

અને એટલું સાંભળતાં જ અમીરનો ચહેરો પલટાઈ ગયો : ‘મોયુદીન મુખી ! બાપુનો એક વખતનો જિગરી દોસ્ત... પાછળથી જેણે દગો દઈને બાપુને હાથીના પગ નીચે કચડાવી નાખ્યા ! પેલો માણસ પોતાના ભાવ નીરખતો બોલતો બંધ થઈ ગયો છે એ ખબર પડી એટલે અમીરે મન પર કાબૂ મેળવી લીધો.

‘હું, તો શું કહેતા’તા તમે મરહૂમ મુખીનું ?’

‘એ જ કે હું તેમનો જમાઈ થાઉં !’

અમીરને એ બીજો આંચકો લાગ્યો. મુખીચાચાનો જમાઈ ? પોતાને ખાવિંદ બનાવવા માગતી રોશનનો આ ખાવિંદ !

કપાળ પર ફૂટી નીકળેલો પરસેવો તેને લૂછવો પડ્યો. સાવ અજાણ્યો લાગતો આ માણસ તો બહુ નજીકનો ઓળખીતો નીકળ્યો !

‘મુખી મરહૂમ થયા પછી તો એમની બેટી સાથે મારા નિકાહ થયા.’ હસનઅલી કહેતો હતો : ‘એમની જમીન-જાયદાદ સંભાળવાવાળું કોઈ નહોતું એટલે મારે ઘરજમાઈ બનવું પડ્યું.’

‘અરે એમ વાત છે !’ અમીરથી મલકી જવાયું : ‘તમે ખરા તકદીરવાળા નીકળ્યા. મુખીચાચાની બેટી જેવી બીબી મળી, ઘર-જાયદાદ અને માન-મરતબો મળ્યાં !’

પેલો થોડો શરમાયો હોય તેમ નીચું જોઈ ગયો : ‘ત્યારે તો તમે રોશનને જોઈ લાગે છે !’

‘અરે તમે જોવાની વાત કરો છો મિયાં !’ અમીર આવેશમાં બોલતાં અટકી ગયો. રોશનના શૌહર સામે કાંઈક અણછાજતું બોલાઈ ન જવાય એ માટે સાવધ થઈને ઉમેર્યું : ‘મુખીચાચા સાથે બાપુને બહુ જૂની દોસ્તી... શિવપુરી જતા ત્યારે અમારો ઉતારો ત્યાં જ રહેતો. રોશનની મહેમાનવાઝી હજુય ભુલાતી નથી... વરસો વીતી ગયાં એ વાતને !’

અત્યાર સુધી ખાવામાં પડેલા રામુને ઉલઝન થઈ : અમીરના છેલ્લાં વાક્યોમાં રિશ્તેદારીનો જે રણકો છે તે અસલી છે કે બનાવટી ?

‘હવે તમારે અમારા જ મહેમાન બનવાનું છે.’ મુસાફરે મક્કમપણે કહ્યું : ‘આવડું મોટું ઘર તમ જેવા મહેમાનથી ભર્યું-ભર્યું લાગશે.’

અમીર એની હમદર્દી પર ગળગળો થઈ ગયો : ‘એ સિવાય બીજો કોઈ ઇલાજ પણ નથી. રોશન જાણે કે મેં એનું ઘર છાતર્યું છે તો એને ઓછું જ આવેને ?’

આટલી વાત થઈ ત્યાં સુધીમાં હાથ-મોં ધોવાયા, પાણી પીવાઈ ગયું અને પેલો મુસાફર સંકેલો કરતો હતો ત્યાં રામુએ અમીર સામે આંખ મીંચકારી : તૈયાર ?

અમીરને એનો ઇશારો અંકારો લાગ્યો. આ માણસ કેવો રઘવાયો થયો છે ! આટલી વાતચીત પછી પણ એ સમજતો નથી ? રોશનનો ખાવિંદ મારા હાથે ખતમ થાય – એ કેમ બને ? રામુને મારે સંકેતમાં એ કેમ સમજાવવું ?

તેણે આંખમાં કરડાકી લાવીને એટલું જ કહ્યું : ‘રામુ, હવે ઇરાદો બદલી નાખો.’

‘શેનો ઇરાદો ?’ પેલા મુસાફરે જરાક ચોંકીને તેની સામે જોયું, કદાચ અમીરની આંખમાં ઉપસેલી કરડાકીય તેના ધ્યાનમાં આવી ગઈ હશે.

‘હવે તમારાથી શું છુપાવવું ?’ અમીરે ઝડપથી ભાવ પલટાવી નાખ્યા : ‘અમારો ઇરાદો કોઈ વીશીમાં ઉતારો રાખવાનો હતો. પણ હવે હું તમારો મહેમાન બનીશ અને રામુ પોતાની ગોઠવણ કરી લેશે.’

થોડી વાર પછી ત્રણે શિવપુરીના રસ્તે આગળ વધ્યા. અમીર રોશનના વિચારે ચડી ગયો હતો. એના મનમાં હજુ જૂનો ડંખ રહ્યો હશે ? એ મને આવકારશે ? વિચારનો પ્રવાહ વધુ ને વધુ ફંટાતો જતો હતો : એને આ હસનઅલી ગમતો હશે ? એ સુખી હશે ? કેટલાં બાળકોની મા બની ગઈ હશે ?

‘કેમ મૂંગા થઈ ગયા અમીરઅલી ?’ હસને અચાનક પૂછ્યું : ‘શું વિચારે ચડી ગયા ?’

‘હું વિચારતો હતો...’ અમીરે જવાબ શોધી કાઢ્યો : ‘આટલાં વરસે રોશનને ઘેર જાઉં છું પણ એના બાલ-બચ્ચાંને આપવા મેવા-મીઠાઈ જેવુંય સાથે નથી !’

‘એવો અફસોસ કરવો રહેવા દો મિયાં !’ હસને બોદા અવાજે કહ્યું : ‘હજુ લગી અમને ઓલાદનું મોં જોવા નથી મળ્યું...’

‘હું !’ અમીરના મોંમાંથી હાથકારો નીકળી ગયો : ‘આટલાં વરસ થયાં છતાં ઓલાદનું સુખ ન સાંપડ્યું ?’ અમીરે હસનઅલી તરફ એવી કરડાકીથી જોયું જાણે એ બિચારો અપરાધી હોય : ‘તમે કોઈ પીર-દરગાહની મન્નત-બન્નત માની કે નહીં ?’

તેના આ સવાલમાં રોશન તરફની લાગણી ઉઘાડી પડી જતી હતી, છતાં હસને નિખાલસ જવાબ આપ્યો : ‘એટલા માટે તો પચ્ચીસ કોસનો પંથ કાપીને ગયો હતો. દરગાહે જઈને જ આવું છું... બાકી તો તકદીરની વાત છે.’

‘હા... તકદીરની જ વાત છે !’ અમીરે ઊંડો નિસાસો નાખ્યો. તેને પોતાની હાલતનો ખ્યાલ આવ્યો. કેટલાં વરસે એક ઓલાદનું મોં જોવા મળ્યું છતાં પોતે આજે બાપ મટી ગયો હતો, દીકરીને બેટી કહીને બોલાવી ન શક્યો...

અજાણપણે જ અમીરની ગતિ તેજ થવા લાગી. શિવપુરી પહોંચવાની ઉતાવળ જાગી, શું કામ ? એની તો એનેય ખબર નહોતી. રોશનને મળવાની એ અધીરાઈ હતી ?

ઓલાદ વિના તે કેવીક દુઃખી છે એ જોવા-જાણવાની બેચેની હતી કે પછી...

શિવપુરીના કોટનો દરવાજો બંધ થતો હતો. ત્યાં ત્રણે જણા ગામમાં દાખલ થઈ ગયા. છૂટા પડતાં રામુને એક બાજુ લઈ જઈને અમીરે સમજાવી દીધો : 'આપણા જૂના સાથીઓની ભાળ કાઢીને મને ખબર આપ. દશેરાની સફરે ઊપડવા કેટલા તૈયાર છે ? હમણાં હમણાં કયા જમાદારોનું જોર ચાલે છે ? અને બેચાર દિવસે મુખીને ત્યાં આવીને બાતમી આપતો રહેજે.'

મરહૂમ મુખીના ઘર પાસે આવીને હસનઅલીએ ડેલીનું બારણું ખટખટાવ્યું ત્યારે અમીરની આંખો રોશનને જોવા માટે તલસી રહી હતી. એ કેવી દેખાતી હશે એવા ખ્યાલમાં તે પોતાના દેખાવનું ભાન ભૂલી ગયો. અને ત્યાં ડેલીની સાંકળ ખૂલી, હળવે રહીને ડોકાબારી ઊઘડી, સામેથી ફાનસ ધરાયું અને રોશન દેખાણી ! ધણીને જોઈને, 'આવી ગયા !' કહેતાંની સાથે જ તેની નજર પાછળ ઊભેલા અમીર પર પડી. ઓળખવામાં જરા વાર લાગી હોય તેમ એની કીકીઓ થોડી વાર ભાવશૂન્ય રહી. અમીર દર્દીલું હસ્યો અને એના એ હાસ્યે રોશનને ઓળખાણ આપી દીધી.

'મહેમાનની પિછાણ પડી કે નહીં ?' હસનઅલીએ અંદર પગ મૂકતાં કહ્યું : 'અમીરઅલી છે.'

પણ નામ સાંભળ્યા પહેલાં જ રોશનની આંખો ચકળવકળ થઈ ચૂકી હતી. ફાનસ પકડેલો હાથ જરા ધ્રૂજી ગયો હતો. ખુસી અને ઉદાસી એકી સાથે ચહેરા પર ઊભરાઈ આવી હતી.

'એમને આવકાર આપીશ કે પછી ઓળખવામાં જ સવાર પાડી દઈશ ?' ધણીના અવાજમાં અધીરાઈ આવી : 'સફરમાં ભેટો થઈ ગયો અને હું જ પરાણે ખેંચી લાવ્યો.'

ત્યારે રોશન સજાગ થઈ, અંદર આવવા દેવા માટે રસ્તો કરતી હોય તેમ બાજુએ ખસીને બોલી ઊઠી : 'આવો આવો, ભાઈજાન !'

અને અમીરના ઊંચકાચેલા એક પગમાં ઝટકો લાગ્યો. એ આવકાર હતો કે ટોણો ? છેલ્લીવાર તેણે આ ડેલીમાં પગ મૂક્યો ત્યારે મુખીનો જનાજો સામો આવ્યો હતો, ભરી બિરાદરી વચ્ચે તેણે રોશનને બહેન કહીને બોલાવેલી અને રોશન છેડાઈ પડેલી એ યાદ આવી ગયું. અત્યારે શું રોશને છેછેડાઈને તેને ભાઈજાન કહ્યો હતો ? એ ઉલઝન સાથે અમીર ઘરમાં દાખલ થયો.

*

ચાર-છ દિવસની મહેમાનગતિ માણી ત્યાં જ અમીરનો ચહેરો રતાશ પકડવા માંડ્યો. રોશનને પોતાની આટલી બધી ખાતર બરદાસ્ત કરતી જોઈ તેનું અચરજ વધતું રહ્યું. બુઢાપાને કારણે સાસુને આંખે દેખાતું નહીં, હસનઅલી દિવસના ભાગમાં ખેતરે જ રહેતો એટલે રોશન અને અમીર વારંવાર આમને-સામને થઈ જતાં. ક્યારેક ફક્ત નજર મળતી. ભૂતકાળની લાગણીઓ ઊછળતી અને બંને સાવધ થઈ જતાં. અમીરની દર્દભરી કહાણી ટુકડે ટુકડે સાંભળીને રોશનની આંખો ઊભરાઈ આવતી. અલબત્ત, તેણે રોશનની સાચી વાત છુપાવવી પડી હતી, અઝીમા સુવાવડમાં ગુજરી ગયાં પછી પોતે દુનિયામાં સાવ એકલો પડી ગયો એમ કહીને નિસાસા સાથે બોલાઈ ગયું : 'કોઈ ઓરતના લાંબા સંગ્રાથનું મારે લેણું લખાયું નથી.'

રોશનની આંખો ત્યારે ચમકી ઊઠી : 'અઝીમાબહેન સિવાય બીજી કેટલીક ઓરતોનો અનુભવ થયો ?'

અમીરે રોશનની સામે જોયું. ના, એ મેણું નહોતી મારતી, એની કીકીઓમાં દર્દ દેખાતું હતું.

'રોશન, ગુલુની વાત તો તું જાણતી જ હતી... એને બીબી બનાવવાનું ખ્વાબ પંપાળ્યું અને એ ખુદાને પ્યારી થઈ ગઈ.'

'પછી ?' રોશનને હતું કે હવે અમીર પોતાનું નામ ઉચ્ચારશે.

'ત્યાર પછી અહીં આવીને સફરે ગયેલો !' જોહરાની વાત કરવી કે નહીં તેની ઉલઝનથી અમીર અટક્યો ત્યારે રોશન બોલી ઊઠી : 'અને સફરમાં અઝીમાબહેનનો ભેટો થઈ ગયો !'

‘ના. તારાથી હવે શું છુપાવવું ?’ રોશનને અમીરનું એ વાક્ય ગમ્યું. પોતે અમીરનો એટલો વિશ્વાસ મેળવી શકી હતી તેનો આનંદ થયો. અમીર નીચું જોઈને કહી ગયો : ‘અઝીમાની પહેલાં એક જોહરા મળી હતી. સાચું કહું તો તેણે જ મારી જુવાનીને જગાડી. હું એના પર મોહી પડ્યો. એના સહવાસમાં મેં ઝિન્નતનું સુખ અનુભવ્યું. એના જિંદગીભરના સંગાથની ઉમ્મીદ સમજાવી પણ એ અચાનક ગાયબ થઈ ગઈ. ફરી ભેટો જ ન થયો.’

‘ગુલુ અને જોહરા બે થઈ.’ રોશન અમીરના અંતરને ઢંઢોળવા લાગી : ‘અને ત્રીજી ?’

‘ત્રીજી અઝીમા... જેના વિશે તું બધું જાણે છે રોશન !’ અમીરે લાગણી ઊભરાતી આંખે તેની સામું જોયું : ‘ત્રણમાંથી કોઈનો સંગાથ ટક્યો નહીં, સુખ જાણે હાથતાળી આપીને છટકી જાય છે !’

‘સુ...ખ !’ એટલું બોલતો રોશને નિસાસો નાખ્યો. પછી ખામોશ થઈ ગઈ.

‘રોશન, હું મારું જ દુઃખ ગાયા કરું છું. તું તો કાંઈ કહેતી નથી.’ ઘણી વાર જે પૂછવાનું મન થયા કરતું હતું તે હવે અમીરની જબાને આવી ગયું : ‘સાચું કહેજે, તું તો સુખી છે ને !’

લાગણીના રણકા સાથે અમીરે આમ પૂછ્યું હતું. રોશનના હોઠ પર એક આછી ધ્રુજારી આવી ગઈ. કપાળની એક નસ થોડી ઊપસતી દેખાઈ. ગળા નીચે થૂંક ઉતારીને તે એટલું જ બોલી શકી : ‘તમે આવ્યા પછી કાંઈક સુખ વરતાય છે.’

આટલું સાંભળીને અમીરની આંખોમાં લાગણીની છોળ ઊછળતી દેખાણી એટલે રોશને તરત જ ખુલાસો કર્યો : ‘મારા કહેવાનો મતલબ એ છે કે તમારું દુઃખ જોતાં મને હું સુખી લાગું છું.’

અમીરને એ સરખામણી વિચિત્ર લાગી. તેણે તો મન્યું હતું કે પોતે આવ્યો એથી રોશન ખુશ રહેવા લાગી, હજુય એ તેને ચાહી રહી છે, તેને ઝંખી રહી છે ! તેને બદલે એ તો મારા દુઃખથી સુખી દેખાય છે. પણ રોશનના એ શબ્દો દિલથી બોલાયા હોય એવું અમીરને લાગ્યું નહીં. એ તેના ભીતર સુધી પહોંચવા માગતો હતો.

‘રોશન સાચું કહેજે - તું દુઃખ છુપાવીને ઉપરથી હસવાનો ડોળ કરે છે ને ? ઓલાદ વિનાનો ખાલી ખોળો તને ખટકે છે ને ?’

રોશન વિચિત્ર રીતે તેની સામે જોતી રહી. એક વખતના પોતાના મહેબૂબે દુખતી રગ પર હાથ દાબી દીધો હતો. શું કામ ?

‘એ દુઃખ જાણીને તમે શું કરશો ?’ રોશન સમસમીને ઊભી થઈ ગઈ : ‘મારું દુઃખ તમે ઓછું કરી શકશો ?’

ઉતાવળા પગલે સડસડાટ કમરામાંથી ચાલી ગયેલી રોશનને જોતો અમીર ડઘાઈ ગયો. એ શું કહી ગઈ ? એનું દુઃખ ઓછું કરવાનો પડકાર આપતી ગઈ ? શું ધણીથી

એને સંતોષ નહીં હોય ? પણ એનો ઇલાજેય હવે શું છે ? ઘડીવાર માટે અમીરને થયું કે હસનઅલીને અજાણપણે ખતમ કર્યા પછી પોતે રોશનને મળ્યો હોત તો ? પણ તરત જ એ વિચારને તેણે મનમાંથી હડસેલી દીધો.

*

‘શું ખબર છે રામુ.’ સાત દિવસે મોં દેખાડતા રામુને અમીરે પૂછ્યું : ‘ક્યાં ગાયબ થઈ ગયો હતો ?’

‘ખબર તો બહુ સારા નથી.’ રામુએ ખભા ઉછાળ્યા : ‘પેલા અંગ્રેજ અફસરે ભારે ધાક જમાવી છે. મોટા મોટા ઠગ સરદારોને તેણે ઝડપી લીધા. ફિરંગીઆ જેવા સિંહનેય પણ તેણે બકરી બનાવી દીધો. સફરે જતાં હવે ઠગો ડરવા માંડ્યા છે... બસ, એક માત્ર ગણેશાની બોલબાલા છે. તે એકલો જ સ્લીમન સા’બથી બીતો નથી.’

‘પાંચ વરસમાં ઠગભાઈઓની આવી હાલત થઈ ગઈ !’ અમીરે દાંત કચકચાવ્યાં : ‘ગોરા સ્લીમનને માથાનું કોઈ મળ્યું નહીં ? રામુ, તને ગણેશા મળ્યો ?’

‘એ તો મળ્યો નથી પણ એના એક સાથી જોડે તેણે સંદેશો મોકલ્યો.’

‘શું ?’

‘એણે કહેવડાવ્યું છે કે અમીરને મારી સાથે સફરમાં જોડાવું હોય તો મારી રીતે કામ કરવું પડશે. મારું કહ્યું માનવું પડશે...’

‘એની એવી દાદાગીરી !’ અમીર ગિન્નાયો : ‘તો પછી હું જુદી ટોળી લઈ જઈને એનેય બતાવી આપીશ.’

‘નહીં મિયાં, એ બહુ મુશ્કેલ છે.’ રામુએ અમીરને આંચકો આપ્યો : ‘પાંચ વરસની ગેરહાજરીએ તમારા નામની અસર ભૂંસી નાખી છે ! ફરી એને જમાવવા માટે ગણેશાનો સાથ લેવો જરૂરી છે. આમાં જીદ કરવા જેવું નથી.’

થોડી વાર તો અમીર ગૂંચવાઈ ગયો. બહુ વિચારને આખરે તેણે ફેંસલો કર્યો : ‘ભલે, ગણેશાની શરત મને મંજૂર છે. એની સાથે મારો મેળાપ ગોઠવી દે.’

એ સાંભળીને રામુ રાજી થઈ ગયો.

અમીર મળવા ગયો ત્યારે ગણેશા ખાટલા પર આડો પડીને હુક્કો પીતો હતો : 'આવ અમીરઅલી !' કહીને તે અર્ધો બેઠો થયો. બાજુમાં બેસાડવાને બદલે અમીરને તેણે સામે પહેલી એક નાની ખાટલી તરફ સંકેત કરીને કહ્યું : 'બેસ !'

એક વખત પોતે જેનો સરદાર રહી ચૂક્યો હતો તે ગણેશાએ તેને પૂરતું માન આપ્યું નથી તે અમીરના ધ્યાન બહાર રહ્યું નહીં. આમ તો ગણેશા પહેલેથી જ એને તોછડો અને તેહજીબ (રીતભાત) વગરનો લાગતો હતો. તેમાં સમય બદલાયો હતો, અત્યારે તેનું ચલણ હતું એટલે તુમાખી દેખાડે એમાં અચરજ પામવાનું શું ?

થોડી વાર લગી બંને અરસપરસ જોતા રહ્યા. ગણેશા હવે બુદ્ધો થઈ ચૂક્યો હતો. આખી દાઢી ધોળી દેખાતી હતી. એના કદરૂપા ચહેરા પર પડેલી કરચલીમાં કરડાકી કચડાઈ ગઈ હોવા છતાં એની આંખોમાં દુષ્ટતા તો ડોકાતી જ હતી. અમીરને હુક્કો ધરવાનો વિવેક દેખાડ્યા વિના જ તેણે વાત ચાલુ કરી

'જેલમાં રહીને અર્ધા વાળ ધોળા કરી નાખ્યા કે ?' હમદર્દીને બદલે તેણે ટોણો માર્યો : 'અણધારી કામિયાબી મેળવનારને એક મોટો ફટકો પડે છે ત્યારે એ જલદી ભાંગી પડે છે.'

'ગણેશા, મને તારા તકદીર પર પૂરો ભરોસો છે.' અમીરે અગાઉની માફક એને તુંકારે જ બોલાવ્યો : 'તું જ કહે, તકદીર બુલંદ ન હોય તો જેલમાંથી આમ અણધાર્યો છુટકારો કેમ મળે ?'

'તકદીર !' ગણેશા તોછડું હસ્યો : 'માણસ આ શબ્દનો ઉપયોગ જાતને છેતરવા માટે કરતો હોય છે. હું તો તાકાત પર ભરોસો રાખનારો આદમી છું.' પછી પોતાના બુઢાપાનો ખ્યાલ આવ્યો હોય તેમ ઉમેર્યું : 'દિલની તાકાત જોઈએ, એના સિવાય ફિરંગીઆ કે અમીરઅલી થવાનો કોઈ ફાયદો નથી.'

અમીરને આ મેણું પણ વસમું લાગ્યું છતાં કડવા ઘૂંટડા પી જવાની તૈયારી સાથે એ આવ્યો હતો. તે લુખ્યું હસ્યો, ગણેશા તોરમાં બોલતો રહ્યો.

'ફિરંગીઆને ગુમાન હતું કે મારા જેવો ઠગ સરદાર બીજો કોઈ પાક્યો નથી, પણ

તાકાત દેખાડવાનો વખત આવ્યો ત્યારે પેલા ગોરા સુવ્વરના પગમાં પડી ગયો ! જીવતા રહેવા ખાતર ઠગ જાતની નાલેશી કરાવી... ફટ છે એના જીવતરને !'

અમીરને આ વાતમાં વિરોધ કરવા જેવું કંઈ ન સૂઝ્યું. ગણેશાની જેમ પોતે પણ મનમાં ફિરંગીઆ પર ફિટકાર વરસાવતો હતો. ગિરફતાર થઈ ગયા પછી એણે પોતાના ઠગભાઈઓ તરફ આંગળી ચીંધીને ગોરા સાહેબના ગુલામ થઈ જવાની શી જરૂર હતી ? ફિરંગીઆ દિલનો એટલો તકલાદી નીકળ્યો ! ઠગ નાબૂદીમાં ગોરાનો હાથો બન્યો !

'અને અમીર તું વિચાર કરી જો.' ગણેશાએ હુક્કાની નળી પડતી મૂકીને બબડાટ ચાલુ રાખ્યો : 'એક જમાનામાં ઈસ્માઈલ જમાદારની બોલબાલા હતી, મારા પર એ રુઆબ છાંટતો, કોઈથી નહીં દબાનાર આ ગણેશાને દાબમાં લેવાની કોશિશ કરતો પણ એના શું હાલ થયા ? હાથીના પગ નીચે કચડાઈ મૂઓને !'

હવે અમીરના દાંત કચડાયા, બાપની આ બેઈજજતીના બદલામાં ગણેશાની દાઢી ખેંચીને તેને એક તમાચો ચોડી દેવાનું મન થયું પણ પછી તરત જ યાદ આવ્યું. પોતે ઈસ્માઈલનો દીકરો છે એ વાતની ગણેશાને જાણ થવા દેવી નથી... ખુન્નસને પચાવી જઈને એ ખામોશ રહ્યો.

'પેલો બદ્દીનાથ, જમાદારને વહાલો થતો હતો... એને જલદી જમાદારની પાયરી હાંસલ કરવી હતી.' ગણેશા વચ્ચે એક વાર થૂંકીને કહી ગયો : 'અને એના શું હાલ થયા ? એક વાર ટોળી લઈને ગયો પણ સફરેથી પાછો જ ન આવ્યો.'

'પણ એ બધું યાદ કરીને આપણા જ ઠગભાઈઓની બદલોઈ કરવાનો શું અર્થ છે, ગણેશા ?' અમીર પોતાના અણગમાને દબાવી શક્યો નહીં : 'ઈસ્માઈલમિયાં કે બદ્દીનાથ બહાદુરના મોતે મર્યા હતા એ કેમ ભૂલી જાય છે ?'

ગણેશાના ચહેરાની કરચલીઓ તણાઈ : 'અમીર, હું તને એ યાદ કરાવવા માગું કે મારાથી આગળ નીકળી જવાની બડાશ મારનારાઓ અધવચ્ચે જ ડૂબી ગયા. મને ટોળીમાંથી રદ કરનારાઓ ખુદ જિંદગીમાંથી જ રદબાતલ થઈ ગયા... તારે જો મારી સાથે સફર ખેડવી હોય તો પહેલાંની જમાદારી ભૂલી જવી પડશે. વખત બદલાઈ ગયો છે, અમીરઅલીએ હવે ગણેશાના હાથ નીચે રહેવું પડશે !'

તેનો શબ્દેશબ્દ અમીરને ડંખી ગયો. આવા ઘમંડી, તોરી અને તરકટી માણસની તાબેદારી કેમ થાય ? ત્યાંથી ઊઠીને ચાલ્યા જવાની એને ઇચ્છા થઈ. ગણેશાને ગરજ દેખાડવી નહીં એવું નક્કી કરીને પોતે આવ્યો હતો તેને બદલે એનો બકવાસ સાંભળતો બેસી શું કામ રહ્યો ? મરતાં પહેલાં બાપેય કહ્યું હતું : ગણેશાથી ચેતતો રહેજે... અને છતાં આજે પોતે સામે ચાલીને ગણેશાનો સંગાથ લેવા તૈયાર શા માટે થયો ?

ગુમાવેલો મોભો તેને પાછો મેળવવો હતો. ઠગ જમાદાર તરીકે ફરીથી સિક્કો જમાવવો હતો. વધારે ઝનૂનભેર સફરો ખેડવી હતી. ઠગની હસ્તીને કચડી નાખવા બહાર પડેલા ગોરા સાહેબને હંફાવી દેવો હતો. ભૂતકાળની ઘણી વાતો ભૂલી જવી હતી. અઝીમાનો પ્યાર, અફલાની જુદાઈ, બેટીનો વિજોગ... કાળજે પડેલા આ જખમો સીવી

લેવાના હતા. એને માટે તેણે અત્યારે ગણેશની દાદાગીરી માથે ચડાવી લેવી પડશે. એક વાર સફર ખેડ્યા પછી પોતાની અલગ ટોળી જમાવી શકાશે, ગણેશને પડતો મૂકી દેવાશે. બીજીવાર એ જ પગે પડતો આવશે. અમીર, સમય સાચવી લે !

‘ગણેશ !’ કેટલા સાથીઓને લઈ જવાનો ઇરાદો છે !’ અમીરે બનાવટી સ્મિત સાથે પૂછ્યું : ‘ટોળી મોટી થશે કે નાની ?’

ગણેશ ખંધું હત્યો. અમીરે શરણાગતિ સ્વીકારી તો લીધી પણ સીધી રીતે માથું ઝુકાવું નહીં. તેને એટલું જ જોઈતું હતું. અમીર પર જમાદારી અજમાવવાની ખ્વાહિશ હવે પૂરી થવાની હતી. આમે તે એને અમીર જેવા સાથીની જરૂર હતી, તેજ દિમાગવાળો આ ઠગ અણીને વખતે અજબ ઇલાજ સુઝાડી શકે છે એનો તેને અનુભવ થઈ ચૂક્યો હતો. પોતે જબાનનો કરડો હતો જ્યારે અમીર ગમે તેવા કપરા સંજોગોમાંય જબાન પરની લગામ સાચવી રાખતો. મુસાફરોને મીઠી વાતોથી ભોળવી લેવામાં એ વધુ પાવરધો હતો. દેખાવામાં તો હજુય એની મોહકતા ખાસ ઓછી થઈ નહોતી. સાલાની પાછળ ઓરત પહેલી નજરે જ લટ્ટુ થઈ જાય છે !

‘મારો અંદાજ છે કે પોણોસો જેટલા ઠગ સવારીમાં જોડવા જોઈએ.’ ગણેશએ બહુ વાર અમીરના સવાલનો જવાબ ઉચ્ચાર્યો : ‘પણ આપણે એકએકને ચકાસી લેવા પડશે. ઘણા જૂના ઠગો પેલા ગોરા સુવ્વરના બાતમીદાર થઈને ટોળીમાં ભળી જાય છે.’

એના પર ધ્યાન ન આપતાં અમીરે મૂળ મુદ્દાનો સવાલ કર્યો : ‘કમાણીમાં મારા ભાગે શું મળશે ?’

ગણેશએ ચમકીને તેની સામે જોયું. પછી ખંધું હત્યો : ‘એક જમાનામાં જે પોતાનો હિસ્સો બીજા ઠગને આપી દેવાની અમીરાઈ દેખાડતો હતો તેને આવો સવાલ પૂછવો પડ્યો ?’

અમીરને ઘા વસમો લાગ્યો : ‘ગણેશ, એ અત્યારે યાદ કરાવવાની જરૂર નથી. રિસાઈ ગયેલી દોલત પાછી આવશે ત્યારે આ અમીરઅલી ફરી એવો જ થઈ જશે.’

‘એ તો ભગવાન જાણે !’ ગણેશએ વાત કાપી નાખી : ‘જેટલો હિસ્સો મારા ભાગે આવશે તેનાથી અર્ધો હિસ્સો તને મળશે... કબૂલ છે ?’

‘ભલે !’ અમીરે વગર વિચાર્યે જ કહી દીધું અને દશેરાની આગલી સાંજે મળવાનું ઠેકાણું નક્કી કરીને ઊભો થઈ ગયો.

*

‘ફરી ક્યારે મળશું ?’ રોશને લાગણીભીના અવાજે સવાલ કર્યો ત્યારે અમીર મૂંગો થઈ ગયો. ફરી ક્યારેય નહીં મળીએ એમ કહેવા જીભ ઊપડતી નહોતી. કોને ખબર, તકદીર, પાછો બંનેનો મેળાપ કરાવી પણ આપે ! રોશનનું એક જ વાક્ય તેના દિલમાં ચારંવાર કણસ્યા કરતું હતું : ‘મારું દુઃખ તમે થોડું ઓછું કરી શકવાના છો ?’

રોશને કયા અર્થમાં આમ કહ્યું હતું તેની ઉલ્લંઘન આટલા દિવસ પછી પણ ઊકલી

નહોતી. ઓલાદની તરસ માણસને કેવો બહાવરો બનાવી દે છે તેનો પોતાને અનુભવ થઈ ચૂક્યો હતો. રોશન તો ઓરત હતી, મા નહીં બને તો એની જિંદગી વેરાન રહેવાની... પણ પોતે એમાં શું કરી શકે ?

અચાનક તેને એક વિચાર ઝબકી ગયેલો. જેમ જેમ એ વિચાર ઘૂંટાતો ગયો તેમ તેમ દિલનો બોજ હળવો થતો હોય એમ લાગ્યું. મારી બેટી જ રોશનને સોંપી દઉં તો રોશનના અંધારા દિલમાં મમતાનો ઉજાસ ફેલાશે, મારી બેટી આ ઘરમાં વધુ સુખી થઈ શકશે. હું પણ અવારનવાર તેને મળવા આવી શકીશ.

‘રોશન, એક વાતનો સાચો જવાબ આપીશ ?’ તેણે હિમત કરીને એક વાર પૂછી લીધું હતું : ‘ઓલાદને જન્મ આપ્યા વિના પણ ઓરત પોતાનો બોળો ભરી ન શકે ?’ ‘એટલે ?’ એ ચમકી ગયેલી.

‘બીજાના બાળકને તું...’

‘સમજી ગઈ !’ રોશને અધવચ્ચાળ જ કહી દીધું : ‘બોળે લેવાનો વિચાર તો “એમણે” એકબે વાર સુઝાડ્યો હતો પણ...’

‘પણ શું ?’

‘મને આશા હતી... ક્યારેક તો મારી કુખ ભરાશે.’

‘ઘણી વાર કોઈનું બાળક ઘરમાં આવ્યા પછી પણ ઓરત મા બનતી હોય છે.’ અમીરે તસલ્લી આપવા આમ કહ્યું હતું : ‘અમારું બાળક ઊછર્યું નહીં ત્યારે અઝીમાએ પણ આવી તૈયારી બતાવી હતી.’

રોશન થોડી વાર વિચારમાં પડી ગઈ ત્યારે અમીરની આશા વધી : ‘તું કબૂલ હો તો મારા ધ્યાનમાં એવું એક બાળક છે. એને એનાં મા-બાપની જાણ નથી. એક મૌલવીને ત્યાં ઉછરે છે, પણ સારા ખાનદાની ઓલાદ છે.’

‘ક્યાં છે ?’ રોશને અધીરાઈથી પૂછી નાખ્યું છે. તેમાં અમીરને એની ઇચ્છાનો પડઘો સંભળાયો. પણ ‘ક્યાં છે !’ નો જવાબ આપતાં એ ખચકાયો. રોશન છોકરીને બોળે લેવા રાજી થશે ? હવે એને સમજાયું કે વાત છોડતા પહેલાં તેણે આનો ખુલાસો કરી લેવો જરૂરી હતો.

‘હું રોશન તને બેટી ગમે કે બેટો ?’

એ સહેજ ચમકી, જાણે બીબી મા બનવાની હોય એ પહેલાં એને પૂછતો હોય એટલા લાડથી અમીરે સવાલ કર્યો હતો. અમીર પર નજર માંડીને તેનાથી મલકી જવાયું, પછી નીચું જોઈને બોલી : ‘ખુદા આપવાના હોય તો બેટી-બેટો ગમે તે મને મંજૂર હોય છે...’ એટલું કહીને એ થોડું અટકી. આ અધૂરા જવાબથી અમીર હરખાવા જતો હતો ત્યાં તેણે વાત પૂરી કરી : ‘પણ બોળે લેવાની વાત હોય તો બેટો જ ગમે ને ?’

ખલા...સ ! અમીરનું એક ખ્વાબ કડાભૂસ કરતું ભાંગી પડ્યું હતું. વાત આગળ વધારવાની ઇચ્છા જ મરી પરવારી હોય તેમ એ રોશનથી મોં ફેરવી લેવા ગયો ત્યાં પેલીએ તેને રોક્યો : ‘મારા મનની વાત જાણી લીધી અને તમારા મનમાં છે એ છુપાવો છો ?’

અમીરે ઝડપભેર ચહેરાના ભાવ પલટાવી નાખ્યા. રોશનની સામે જોયા વિના મીઠું હસીને પૂછ્યું : 'તારાથી હું શું છુપાવું છું ?'
'કેમ, હમણાં જ તો કહેતા'તા... એક મૌલવીને ત્યાં ખાનદાન ઘરનો છોકરો છે.'
'હું...હું...' અમીર પોકળ હસ્યો. મૌલવીને ત્યાં છોકરો છે કે છોકરી એવી કોઈ ચોખવટ પોતે કરી નહોતી છતાં રોશને દીકરાની જ અટકળ કરી લીધી અને હવે આશા બાંધીને પોતે એક ઝાટકે કઈ રીતે કાપી શકે ?

'હા રોશન, આ વખતે સફરે જાઉં છું ત્યારે તપાસ કરીશ. મૌલવીને સમજાવીને તેને સાથે લેતો આવીશ.'

રોશનની આંખોમાં ત્યારે અહેસાનના ભાવ ઊછળી આવ્યા : 'પણ એક વાત યાદ રાખજો !' મોહક મુસ્કાન ફરકાવતાં તેણે કહ્યું : 'છોકરો કોઈ શાહજાદા જેવો દેખાવડો હોવો જોઈએ - તમારા જેવો !'

'મારા જેવો !' અમીરને આમ હેબતાવીને રોશન ખિલખિલાટ હસતી ત્યાંથી ચાલી ગયેલી...

અને હવે જુદા પડવાની ઘડીએ રોશન જવાબ માંગી રહી છે : 'ફરી ક્યારે મળશું ?' અમીરને શબ્દો શોધવા પડે છે. મજાકનું ટાણું હોત તો કહી દેત : તું કહેતી હો તો કાયમને માટે તારો મહેમાન થઈને ઘરમાં રહી જાઉં. આ દુનિયામાં હવે ક્યાંય કોઈ એવું ઘર નથી જ્યાં મારી રાહ જોવાતી હોય. મને આવતો જોઈને કોઈના દિલમાં થનગનાટ જાગે, મીઠી રીસથી કોઈ મોં મરડી લે, ફરી નહીં જવા દઉં કહીને પ્યારમાં જકડી લે એવું હવે કોઈ રહ્યું નથી... અમીરે નિસાસો નાખ્યો : 'તારી મહેમાનગતિ માણવા ફરી ક્યારેય આવી ચડીશ...' પણ આવા અધ્ધર જવાબથી રોશનને તસલ્લી થતી ન દેખાઈ ત્યારે તેને યાદ આવી ગયું : 'તારા માટે શાહજાદા જેવો એક સરસ છોકરો મળી જશે કે તરત જ આવી પહોંચીશ.'

એ જ વખતે રોશનનો ખાવિંદ હસનઅલી ડેલીમાંથી દાખલ થતો દેખાયો એટલે વાત આટોપાઈ ગઈ. અમીરે મહેમાનગતિ માટે સાચા દિલથી તેનો શુક ગુજાર કર્યો : 'તમે રસ્તામાં ભેટી ન ગયા હોત તો કોને ખબર આ દિવસો કેવી પરેશાનીમાં ગુજર્યા હોત... દોલત સાથ છોડી દે છે ત્યારે રિશ્તેદારો મોં ફેરવી લેતાં હોય છે, પણ તમે...' અને અમીર ગળગળો થઈ ગયો.

'મિયાં, હું તો હજુય કહું છું !' હસનઅલીએ અગાઉ બેચાર વાર કહેલી વાત ફરી દોહરાવી : 'થોડા મહિના અહીં રહીને આરામ કરી... દિલનો ગમ ઓછો થાય પછી વેપાર ખેડવા જજો.'

'નહીં હસનમિયાં, ગુમાવેલી જાહોજલાલી પાછી મેળવ્યા વિના દિલને ક્યાંય ચેન નહીં પડે.' અમીર થોડું રોકાયો : 'વરસો પહેલાં બાપુ સાથે પહેલી વાર વેપાર ખેડવા અહીંથી જ ઊપડ્યો હતો અને કામિયાબી સાથે પાછો આવેલો.'

'ફક્ત કામિયાબી જ નહીં !' રોશને ટહુકો કર્યો : 'અઝીમાબહેનનેય સાથે લેતા

આવ્યા હતા. એવી રીતે આ વખતે પણ કોઈકને લેતા આવજો.'

હસનઅલી ખડખડાટ હસી પડ્યો, પણ અમીરથી હસી શકાયું નહીં. ફરી તે ઉલઝનમાં ગૂંચવાયો : રોશને મેણું માર્યું હતું કે પછી મને બહેલાવવા માટે મજાક જ કરી ?

એનો જવાબ ફરી મુલાકાત થશે ત્યારે મેળવી લઈશ એવા ભાવ સાથે તેણે ત્રાંસી નજરે રોશન સામે જોયું, પણ રોશનની આંખો તો ઊભરાઈ ચૂકી હતી. એનાં ગરમ આંસુ જાણે કહી રહ્યાં હતાં : 'અમીર, ફરી હવે ક્યારેય મુલાકાત થવાની નહીં !

*

શુકન બહુ જ સારાં મળ્યાં. ધાર્યા કરતાં કાફલો પણ મોટો થયો. ગણેશા અને અમીર સિવાય બીજા અઠ્યાસી ઠગ સવારીમાં જોડાયા હતા. તેમાંથી વીસ-પચીસ તો અમીરના જૂના સાથી હતા. પોતાને રૂમાલનો કસબ શીખવનાર ઉસ્તાદ રૂપસિંહને જોઈને એ બહુ ખુશ થયો : 'મેં તો માન્યું હતું કે તમે આ ઉંમરે પગ વાળીને ઘરમાં બેસી ગયા હશો.... !'

'ત્રણ વરસ લગી ઘરમાં જ બેસી રહ્યો હતો.' બુદ્ધા રજપૂતે પોતાના ચેલાને દિલ ખોલીને વાત કહેવા માંડી : 'એ વરસો દુકાળ જેવાં ગયાં... ગયા વખતે ફિરંગીઆની ટ્રેળીમાં જોડાવા ગયો, તો એણે મારી ઉંમર સામે જોઈને ઇન્કાર કરી દીધો. સારું જ થયું, નહીંતર આજે એની સાથે જેલમાં હોત.'

'બુદ્ધા તમને ક્યારેય એવો દિવસ ન દેખાડે.' અમીરે ઊંડો શ્વાસ લઈને કહ્યું : 'પાંચ વરસની જેલ - જિંદગીમાં મેં મારી જુવાની ગુમાવી દીધી.'

'પણ તમે એટલા નસીબદાર કે ફિરંગીઆની જેમ સ્લીમનના હાથમાં ન સપડાયા.' બુદ્ધા રૂપસિંહે સફેદ દાઢી ખંજવાળતાં કહ્યું : 'મેં સાંભળ્યું એ જો સાચું હોય તો ગોરા સ્લીમન તમને લેવા છેક જાલોન પહોંચ્યા હતા.'

'હું !' અમીર ભડક્યો : 'એ વળી તમને કોણે કહ્યું ?'

'વાત વહેતી વહેતી કાને આવી.' રૂપસિંહના ચહેરાની કરચલીઓ વારેવારે હરફર થયા કરતી હતી : 'કહે છે કે નવા રાજા ગાદીએ બેઠા એ પ્રસંગે હાજરી આપવા ગયેલા સ્લીમને તમારી માંગણી કરી પણ એ પહેલાં તો તમે હદપાર થઈ ચૂક્યા હતા.'

'ચાચા, તમે આ શું કહો છો ?' અમીરને વાત માનવામાં આવી નહીં છતાં તેને પોતાનાં ઊજળાં તકદીર માટે તાજજુબી તો થઈ જ : 'એ ગોરો સાહેબ મને પકડવા શા માટે આવ્યો ? મારી પાસેથી એને શું મળી જવાનું હતું ?'

'મેં તો સાંભળ્યું એ કહ્યું.' રૂપસિંહનેય હવે પોતાની વાત ઢીલીપોચી લાગવા માંડી : 'બાકી આ સફરમાં તમારું નામ સાંભળીને જોડાવા આવ્યો હતો... અને આવ્યા પછી ખબર પડી કે જમાદારપણું તો ગણેશાના હાથમાં છે !'

'આજે એનો વખત છે.' અમીરે તેને ધરપત આપી : 'કાલે આપણો વખત હશે.' અમીરનું આ 'આપણાપણું' જ સાથીઓના દિલ જીતી લેતું હતું. એક

અઠવાડિયામાં એને લાગવા માંડ્યું કે ઘણાખરા ઠગો વખાના માર્યા જ ગણેશાની ટોળીમાં જોડાયા હતા. એમને બીજો કોઈ ઠગ જમાદાર દેખાતો નહોતો, ઘેર બેસી રહેવું પરવડે તેમ નહોતું અને ગણેશા ગોરા સાહેબની ધાકની પરવા કર્યા વિના વરસોવરસ સફરો ખેડતો રહ્યો હતો.

આઠ દિવસમાં તેણે એ પણ જોઈ લીધું, અંદરખાનેથી ગણેશા ડરપોક હતો. એના ઘાતકીપણામાં ઝનૂન હતું, પણ ચાલાકી નહીં.

સ્લીમનના બાતમીદારો ટોળીમાં ઘૂસી જઈને દગો દેશે એવો ફડકો તેને પરેશાન કરતો છતાં એ દેખાવા દેતો નહીં. સાથીઓ પર છાપ પાડવા એ ભૂતકાળના કિસ્સાઓ કહી સંભળાવતો. જેમાં મોટા ભાગે પોતાની બડાશ બહાર પડતી. કયા ઠગ જમાદાર સામે પોતે માથું ઊંચક્યું હતું અને કોના શું હાલ થયા એના દાખલા ટાંકીને કહેતો : 'રહેમદિલી અને ઠગબાજી વચ્ચે કદી મેળ બેસતો નથી. મુસાફરના નાનાં બચ્ચાંને જોઈને તેને રાખી લેવાની ઇચ્છા કરનાર જમાદારને હું કાયર ગણું છું. ઈસ્માઈલ નામના એક જમાદાર સાથે એ માટે તો હું ઝઘડ્યો હતો. બધાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ તેણે એક પઠાણના છોકરાને પોતાની પાસે લીધો અને તેને સફર પડતી મૂકવી પડી.'

અમીર પોતાના બાપનો કિસ્સો સાંભળીને ચોંક્યો હતો, પણ ગણેશાએ બડાઈ મારવા માટે પાછળનો ભાગ પલટાવી નાખ્યો છે એમ માની એની વાત હસી કાઢી. છતાં એ કિસ્સા સાથે સંકળાયેલી બીજી ઘટનાઓ તેના મનને ઘેરી વળી. હૈદરાબાદમાં જોહરાએ દેખાડેલી પઠાણની પેલી ભત્રીજી જે એના ભાઈને માટે ઝૂરતી જીવી રહી હતી. મોહરમના તાઝિયા વખતે તેના બાપનો પઠાણના કોઈ માણસે પીછો પકડ્યો હતો અને પોતે જોહરાના મકાનની બારીમાંથી એ જોઈ ગયો હતો. ત્યારે બાપુ પર તેને દાઝ ચડેલી, એક માસૂમ છોકરાને મારવાથી એમના હાથમાં શું આવ્યું ? પણ બાપુએ ખુલાસો કર્યો ત્યારે ખબર પડી કે પોતે એને મારી નાખવા માંગતા નહોતા, ગણેશાએ જ એનું કાસળ કાઢી નાખ્યું હતું ! આજે હવે ગણેશા એવું કહેતો ફરે છે કે ઈસ્માઈલ જમાદારે એ છોકરાને ખાતર ટોળી છોડીને ઘેર ચાલ્યા જવું પડ્યું હતું ! કેવો તરકટી ?

'જુઓ, સામે ચાર-પાંચ મુસાફરો કળાય !' વળાંક પૂરો થતાં સૌથી મોખરે ચાલતો ગણેશા બોલી ઊઠ્યો : 'એ લોકો વિસામો લઈ રહ્યા છે ત્યાં જ આપણે પડાવ નાખીએ અને ત્યાં જ ખતમ કરી દઈએ.'

સફરના પહેલવહેલા શિકારને જોતાં જ આખી ટોળીમાં ચાનક ચડી આવી, પણ અમીરને બહુ ઉત્સાહ ચડ્યો નહીં. તેને કહેવાનું મન થયું, આવી ખુલ્લી જગ્યામાં શિકાર કરવાનું જોખમ ન ખેડવું જોઈએ... પણ પહેલાં પગલે જ ગણેશા સાથે દલીલમાં ઊતરવાનું અજુગતું લાગ્યું.

'અમીર, આ લોકો સાથે તારે વાતચીત ઉપાડી લેવાની છે.' ગણેશાએ જમાદારના રુઆબ સાથે કહ્યું : 'અને યાદ રાખજે, એમની સામે મને તુંકારે નહીં પણ માનથી બોલાવજે. મારી બાબતે બેચાર સારી વાતો કરજે. કહેજે કે મોટા સોદાગર છે, પણ ચોર-

લૂંટારાઓની નજરથી બચવા માટે પોશાકમાં ઠઠેરો કરતા નથી.'

હસવું રોકીને અમીરે, 'ભલે !' એટલું જ કહ્યું અને શિકારને ફસાવવાની વેતરણમાં પડી ગયો.

*

ગણેશાની પહેલી જ ગણતરી ઊંધી પડી. ચાર મુસાફરો એમના કાફલાને જોઈ પોતાનો માલસામાન સંકેલવા લાગ્યા : 'અમે તો પાંચ કોસ છેટેના ગામે જવા નીકળ્યા પછી અહીં બે ઘડી પોરો ખાવા રોકાયા હતા.'

ચારે મુસાફરો પગપાળા જ સફર ખેડતા હતા. સાથે એક ટટ્ટુ માલસામાન માટે લીધેલું. દેખાવ પરથી માલદાર કળાતા નહોતા. એમને ખતમ કરવાથી બહુ મત્તા મળવાની નહોતી, છતાં ઠગની નજરમાં એક વાર બનીજ (શિકાર) નક્કી થયા પછી કોઈ પણ ભોગે તેમનો ભોગ લેવો જ રહ્યો.

'પાંચ કોસ છેટે જ ગામ હોય તો પછી અમે પણ અહીં પડાવ ન નાખીએ.' અમીરે વાત બદલવા માંડી : 'હું હમણાં જ અમારા સરદારને કહી આવું. ત્યાં સુધી તમે રોકાવ... આપણે સાથે જ નીકળીએ.'

ગણેશા સાથે તેણે રામસી જબાનમાં દલીલ કરી : 'અહીં કામ પતે એમ લાગતું નથી. એ લોકો નીકળવા માટે અધીરા થયા છે.'

'બસ, તારી જબાનનો જાદુ કામ ન લાગ્યો.' ગણેશાએ કવખતનું મેણું માર્યું : 'અર્ધો કલાક પણ રોકી નથી શકતો એમને ?'

'અર્ધા કલાકમાં શું વળે ?' મેણું ગળી જઈને અમીરે મુદ્દો જ રજૂ કર્યો : 'હજુ દિવસ આથમવાને ઘણી વાર છે. ધોળે દિવસે શિકાર કરવામાં જોખમ છે. કોઈ આવી ચડશે તો ઉઘાડા પડી જશું.'

ગણેશાની આંખોમાં રતાશ ઊપસી આવી : 'ભૂલી ગયો અમીર ! જમાદાર હું છું, શિકાર મેં નક્કી કર્યો છે અને તારું કામ સલાહ આપવાનું નહીં, મુસાફરોને અહીં રોકી પાડવાનું છે. તારાથી ન થાય તો ના પાડી દે.'

અમીરને ફરી ગમ ખાઈ જવો પડ્યો : 'ભલે... હું મારી ફરજ અદા કરું છું - બાકીનું તું સંભાળી લેજે.'

છેલ્લા શબ્દો તોછડાઈથી ઉછાળીને અમીર પેલા મુસાફરો પાસે પહોંચી ગયો. બે ગજના અંતરમાં તેણે તરકીબ વિચારી લીધી હતી : 'અમારા સોદાગર પણ ભારે હવે વહેમીલા છે... ડગલે ને પગલે ચોઘડિયા જોઈને આગળ વધે. અરે, એટલા માટે તો એક જોષીનેય સાથે રાખ્યો છે.' કહીને અમીરે રામુ તરફ આંગળી ચીંધી : 'કહે છે કે એ ત્રણે કાળનું કહી જાણે. જો તે કહી દે કે હમણાં કાળ ચોઘડિયું ચાલે છે તો અમારા શેઠ સોદાગર જ્યાં હોય ત્યાં જ અટકી જાય.'

'હા...હા...' કરતાં બે જણાં ખડખડાટ હસી પડ્યા : 'આવું તો અમે આજે જ

સાંભળ્યું. માણસ ઘેરથી નીકળતી વખતે ચોઘડિયું જુલે, બાકી ડગલે ને પગલે જોવાને પૂછવા જાય તો સારો ન આવે.'

'મને લાગે છે પેલો જોષી તમારા સોદાગરને બનાવીને પૈસા પડાવતો હશે.' ત્રીજા મુસાફરે શંકા કરી અને ચોથાએ નિસાસો નાખ્યો : 'હવે આ કળિયુગમાં ત્રિકાળ જ્ઞાની જ રહ્યા છે જ ક્યાં ભાઈસા'બ ?'

અમીરને આટલું જ જોઈતું હતું : 'મહેરબાન, તમારી જેમ હુંય એ જોષીને ઢોંગી માનતો હતો, પણ સાચી વાત કબૂલ કર્યા વિના નહીં ચાલે.'

'શું ?' બેત્રણ જણના મોંમાંથી એક સાથે સવાલ ફૂટી નીકળ્યો.

'બે દિવસ પહેલાંની જ વાત કહું... વિચારમાં હું ગમગીન બેઠો હતો. બેટીની શાદીની ચિંતા મનમાં ઘૂંટાતી હતી. અચાનક એ જોષી મારી બાજુમાં આવીને કહેવા લાગ્યો : 'મિયાં, બેટીની શાદી આવતા શિયાળે થઈ જશે. તમારા ગામમાં એક સિપાઈ છે, જાન મહમ્મદ એનું નામ... તમારી બેટીને લાયક છે અને માગું નાખશો તો મંજૂર પણ કરી લેશે.' હું તો ડઘાઈને એની સામે જોઈ જ રહ્યો. કમાલ છે, આ માણસ મને ઓળખતો નથી. સોદાગરને ત્યાં હું નવો નવો નોકરીમાં રહ્યો છું. છતાં બેટીની શાદીની ચિંતાની એને કેમ ખબર પડી ? પેલા સિપાઈને દામાદ બનાવવા માગું છું એ પણ તે કેમ જાણી ગયો ?'

હવે ચારે મુસાફરો આંખો પહોળી કરીને અમીરને જોવા લાગ્યા. એ દરેકની કીકીઓમાં કુતૂહલ કૂદાકૂદ કરતું દેખાયું એટલે તેણે જાળ સંકેલવા માંડી : 'અમે મુસલમાનો જોષ જોવડાવવામાં માનતા નથી, છતાં આપણે તો કાન પકડી ગયા. હું એ જોષીની અદબ રાખું છું.'

'આપણને હજુય વાત ગળે ઊતરતી નથી.' એક જણાએ બોદા અવાજે શંકા કરી અને અમીરે પડકાર ઝીલી લીધો : 'તમારે ખાતરી જ કરવી હોય તો હું જોષીને મનાવી જોઉં... એનો મિજાજ ઠેકાણે હશે તો વિદ્યાનો પરચો દેખાડી દેશે.'

'ભલે થઈ જાય !' પેલાએ 'હા' ભણી દીધી પણ પાછું ઉમેર્યું : 'બહુ વાર ન લગાડે એમ કરજો.'

અમીર ઊભો થતો અટકી ગયો : 'ભાઈસા'બ એમ ઉતાવળ કરાવશો તો જોષી મારા'જનું ફટકી જશે. જપજાપ કર્યા વિના એ ભવિષ્ય ભાખતા નથી. છતાં બનશે એટલી ઉતાવળ કરાવીશ.' પછી જતાં જતાં ઉમેર્યું : 'એ પહેલાં મારે સોદાગર શેઠની પરવાનગી લેવી પડશે.'

બધું બરાબર ગોઠવાઈ ગયું. રામુએ જોષીનો ઢોંગ કર્યો. પેલા ચારે મુસાફરોને પોતાની ફરતાં ગોળ કુંડાળામાં બેસાડ્યા. તેમની પાછળ બબ્બે ઠગો આ ચમત્કાર જોવાને બહાને ગોઠવાઈ ગયા : 'અર્ધા પ્રહર સુધી બધા જ આંખો મીંચીને ચૂપચાપ બેસી રહેજો. હું સમાધિ લગાવું છું.' રામુએ ધીરગંભીર અવાજે કહ્યું : 'એ પહેલાં એટલું કહી દઉં છું કે તમારા ચારમાંથી એકને અણધાર્યું અઢળક ધન મળવાનું છે. સમાધિ પૂરી થયા બાદ હું જેનો હાથ પકડીશ તેના પર લક્ષ્મીની કૃપા ઊતરવાની છે એમ સમજી લેજો.'

થોડે દૂર ઊભેલા ગણેશ પહેલી વાર અમીર તરફ મુસ્કુરાયો : આબાદ તરકીબ શોધી કાઢી તે !

બીજા ઠગો ગપ્પાં મારવાનો દેખાવ કરતા થોડે દૂર બેઠા હતા. ચાર-છ લુઘાઓ એમની આડશ લઈને મુસાફરો માટે ખાડો કોદતા હતા. અમીર ડોક ફેરવીને રસ્તાના વળાંક તરફ જોઈ લેતો હતો.

'જય ભવાની !' ગણેશાએ ઝીરણી આપી મને મુસાફરો પાછળ ગોઠવાયેલા ચાર ઠગોએ એકી સાથે દરેકના ગળામાં રૂમાલ પરોવી દીધા. બીજા ચાર ઠગોએ પગ ખેંચીને એમને ભોંય સરસા કરી દીધા. એક મુસાફર જરા ચેતી ગયો હતો, ગળામાં ભરાવેલો રૂમાલ ખેંચવા માટે તેણે કોશિશ કરી પણ રામુએ બે હાથે તેનું માથું દાબી દીધું... અને ખેલ ખતમ થઈ રહ્યો હતો ત્યાં જ -

'શું કરો છો ?' એક પડકાર સંભળાયો. ઘોડાના ડાબલા પણ કાને અફળાયા. ડોક ફેરવીને જુએ છે તો બે ઘોડેસવારો ધસી આવતા દેખાયા. એક સાવ લગોલગ આવી પહોંચ્યો હતો. મુસાફરોની હત્યા થતી જોઈને એના ચહેરા પર ખુન્નસ ચડી આવ્યું હતું. આ અણધાર્યા વિઘ્નથી ચોંકીને અમીર કૂદ્યો. પહેલો ઘોડેસવાર મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચે ત્યાર પહેલાં તો એણે એના જમણા હાથનું કાંડું પકડી લીધું : 'ગણેશા, એના ગળામાં રૂમાલ નાખી દે !' અમીરની ત્રાડ સાંભળીને ગણેશા દોડતો આવ્યો. ઘોડેસવારનો બીજો હાથ પકડીને તેને નીચે પાડવા જોર અજમાવ્યું.

પાછળનો ઘોડેસવાર એ જ વખતે નજદીક આવી પહોંચ્યો હતો. હવામાં તલવાર ઉગામીને તેણે પડકાર કર્યો : 'નરાધમો, મારા મોટાભાઈ પર હાથ ઉગામ્યો છે તો

એકએકના માથા વાઢી નાખીશ.’

એની રજપૂતી ત્રાડ અને નાગી તલવારે બે ઘડી માટે તો સૌને ઘિજાવી દીધા. એના ચહેરા પર ખુન્નસ ઊભરાતું હતું. એના પડકારમાં ઝનૂન ઊછળતું હતું. છતાં અમીરની ચકોર નજરે એક વાત પકડી પાડી. એ રજપૂત પણ હેબતાઈ ગયેલો દેખાતો હતો. મોટાભાઈને છોડાવવા માટે ન એ ઘોડા પરથી ફૂંધો કે ન તો ઘોડો દોડાવીને તે આમને-સામને થયો. કાં તો એની હિંમત ફસકી ગઈ હતી યા તો એની હૈયાઉકલત મૂર્છા ખાઈ ગઈ હતી... અને અમીરે તેની એ ગડમથલનો ગેરલાભ ઉઠાવી લીધો.

‘જલદી આના ગળામાં રૂમાલ નાખ રામુ !’ તેણે ઘોડેસવારના પકડેલા હાથને જોરથી ઝટકો માર્યો. આંચકા સાથે તેની ડોક નીચી થઈ અને ધસી આવતા રામુએ લાગ જોઈને એના ગળામાં રૂમાલ પરોવી દીધો. રજપૂતે કમ્મરમાંથી તલવાર ખેંચવા માટે ફાંફાં માર્યા પણ ગણેશ અને અમીરની મજબૂત પકડમાંથી એના હાથ છૂટા થયા નહીં ત્યારે એ ગડથોલિયું ખાઈ ઘોડા પરથી નીચે ઝીંકવાઈ પડ્યો.

‘એને તમે લોકો ખતમ કરી નાખો.’ કહેતાં અમીરે એ જ રજપૂતની તલવાર ખેંચી લીધી અને નાનો ભાઈ હુમલો કરે એ પહેલાં જ ઉઘાડી તલવાર સાથે તેની સામો ધસી ગયો.

પણ જુવાન રજપૂતનો દેખાવ હવે પલટાઈ ગયો હતો. મોટાભાઈને ઠગોના પંજામાં તરફડતા જોઈને તેનું લોહી ઊકળી આવ્યું હોય તેમ લાલઘૂમ ચહેરા સાથે તેણે પડકાર કર્યો : ‘મરદના બચ્ચા હો તો વારાફરતી એક એક જણ સામે આવી જાવ...’ તેનો અવાજ વધુ ઊંચો થતો ગયો : ‘લોહીના છેલ્લા ટીપા સુધી હું તમારી સામે લડી લઈશ.’

‘ઊતર હેઠો !’ અમીરે સામો પડકાર કર્યો : ‘રજપૂત થઈને ઉપર બેઠો બેઠો ક્યારનો પડકાર શું કરે છે ?’

‘નહીં અમીર !’ ગણેશએ અમીરનો તલવારવાળો હાથ પકડી લીધી : ‘એ બેવકુફ પણ એના ભાઈના જ મોતે મરશે. તારે બહાદુરી બતાવવાની જરૂર નથી.’

કટોકટીની ઘડીએ પણ ગણેશ તેની બેઈજજતી કરવાનું ચૂક્યો નહીં એ અમીરને હાડોહાડ લાગી આવ્યું. તેણે સામી આંખ કાઢી : ‘આમાં બહાદુરી બતાવવાની વાત નથી ગણેશ ! જરાક ઢીલ થઈ તો આ રજપૂત છટકી જશે. એણે જે જોયું છે તે બીજાને કહી દેશે અને...’

‘ઘેરી લો એને !’ ગણેશએ અમીરની વાત કાને ધર્યા વિના જ સાથીઓને હાકલ કરી : ‘ઘોડા પરથી હેઠે ખેંચીને ગળું ભીંસી દો એનું.’

આટલા બધા ઠગો સામે થવાનું રજપૂતનું ગજું નહોતું. ત્રણ બાજુથી એને ઘેરી લેવા માટે ઠગો ધસી આવ્યા ત્યારે એણે ઘોડાની લગામ ખેંચી. પાણીદાર ઘોડો આગલા પગે ઊંચો થયો : ‘ખબરદાર જો કોઈ આગળ વધ્યા છો તો...’ રજપૂતે તલવાર વીંઝીને ઘોડાને પાછો હટાવ્યો. અમીર તેની ચાલબાજી સમજી ગયો. જો સાથીઓ એને ઘેરી લેવાની કોશિશ કરશે તો કદાચ રજપૂત છટકી જશે !

‘નહીં નહીં !’ અમીરે ગણેશની પરવા કર્યા વિના બંને હાથ પહોળા કરીને સાથીઓને રોક્યા : ‘એ લડી લેવા માંગે છે. મારે એનો પડકાર જીલવો છે. તમે કોઈ આગળ વધતા નહીં.’

ગણેશનો પિત્તો ગયો. અમીર આ રીતે વચ્ચે પડીને હુકમ કરી જાય એ તેનાથી સહેવાયું નહીં. તેણે કમ્મરમાંથી છૂરી ખેંચી અને રજપૂતની છાતીનું નિશાન લઈને ઘા કર્યો. ગણેશનો ઘા ભાગ્યે જ ખાલી જતો. ગમે તેટલે છેટેથી એ છૂરીનું આબાદ નિશાન લઈ શકતો. પણ નસીબજોગે રજપૂતે તેનું નિશાન ચૂકવ્યું. ગણેશની છૂરી છાતીને બદલે તેના ડાબા બાવડામાં છરક કરીને છટકી ગઈ. અને ગણેશ ગિન્નાયો : ‘પકડી લો એને !’

ઘવાયેલા રજપૂતે ઠગોના ઘેરાવામાંથી બચવા માટે ઘોડાને વાળી લીધો : ‘બાયલાઓ, ઊભા રહેજો ! હમણાં જ હું પાછો આવું છું મારા જાતભાઈઓને લઈને !’

ભૂરાયા થયેલા ઘોડાને પાછો ફેરવીને દોડાવવામાં વાર લાગી. હાથમાંથી બાજી છટકી જતી જોઈને અમીરે તલવાર સાથે દોટ મૂકી. રજપૂતનો ઘોડો પૂરપાટ દોડવા માંડે ત્યાં સુધીમાં ત્રાંસીમાં ત્રાંસી દોટ લઈને તેણે એને આંતરી લીધી. નીચેથી તલવારનો ઘા રજપૂત સુધી પહોંચે તેમ નહોતો એટલે એના ઘોડા પર તેણે ફટકો માર્યો : ‘ભાગીને જાય છે ક્યાં ?’

ઘચાક કરતી તલવાર પાણીદાર ઘોડાના પાછલા પગ ઉપર ઘોંચાઈ ગઈ. હણહણાટી નાખતો ઘોડો આગલા પગે ઊંચો થવા ગયો. પણ પાછલા જખમી પગે દગો

દીધો અને એ ગડથોલિયું ખાઈ ગયો. પીઠ પર બેઠેલો રજપૂત પણ ઊથલી પડ્યો.

અમીરે એને ઊભો ધવાનો મોકો જ ન આપ્યો ! તલવારના ઉપરાઉપરી ફટકા મારીને તેની ડોક વાઢી નાખી. અમીરનું એ ઝનૂન જોઈ ઠગ સાથીઓ હેબતાઈ ગયા, રામુએ આવીને તેનો હાથ પકડી લીધો ત્યારે જ તેને ખબર પડી કે રજપૂતની ગરદન કપાઈ ચૂકી હતી અને ધડ આખરી તરફડિયા મારી રહ્યું હતું !

‘લઈ જાવ એની લાશને...’ હાંફતા અમીરે લોહિયાળ તલવાર સામે જોતાં કહ્યું :
‘દફનાવી દો એને !’

પછી ડોક ફેરવીને જોયું તો ગણેશા ધીમા પગલે તેની સામે આવી રહ્યો હતો, એના ચહેરા પરના બધા જ ભાવ થીજી ગયા હતા. અમીર ઊંડા શ્વાસ લેતો તેને જોતો રહ્યો. એની આંખોમાંથી હજુ ખુન્નસ ઊતર્યું નહોતું, ગણેશાનો સામનો કરી લેવાના મક્કમ ઇરાદા સાથે એ ટટ્ટાર ઊભો હતો.

ચાર ડગલાંનું છોટું રહ્યું ત્યારે ગણેશા થોભ્યો. તેના હોઠ જરાક મરડાયા અને તરત જ મરકી ગયા. અમીરને વતાવવાની હિંમત ચાલી નહીં, શાબાશી આપવાનીય ખેલદિલી દાખવી નહીં !

‘ગણેશા ! હવે સમજાયું ને કે એ છટકી જવાની પેરવીમાં હતો !’ અમીરે શ્વાસ લેવા રોકાઈને ઉમેર્યું : ‘હું એને કોઈ પણ ભોગે ઘોડાની હેઠે ઉતારવા માંગતો હતો – મારી બહાદુરી બતાવવા નહીં !’

‘અને હું એને રૂમાલથી મારવા માંગતો હતો, તલવારથી નહીં !’ ગણેશાએ દલીલ કરી : ‘આપણે ઠગ લોહી રેડવામાં માનતા નથી !’

‘અને ઘોડા પર બેઠેલા રજપૂતની તલવારથી આપણા બેચાર સાથીઓનું લોહી રેડાત તો ?’ અમીરના એ જડબાતોડ જવાબે ગણેશાને બોલતો બંધ કરી દીધો. અમીરે બગડતી બાજી સુધારી લીધી હતી અને એ માટે એને શાબાશી આપ્યા વિના છૂટકો જ નહોતો !

‘જે થયું તે સારું જ થયું અમીર !’ તેણે પહેલી વાર તેના ખભા પર હાથ મૂકીને દાબ્યો : ‘તારી વાત હવે મને સારી લાગે છે.’

અમીરે એ દાદની સામે નિસાસો નાખ્યો : ‘છતાં મને એક અફસોસ રહી ગયો. એ રજપૂતને લડવાનો મોકો આપ્યા વિના જ મેં ઘા કરી લીધો. એ બહાદુરનું મોત બગાડ્યું !’

૮૮

સફરની મોસમ શરૂ થઈ એટલે વિલિયમ સ્લીમન સાબદા થઈ ગયા. અમીરઅલી નક્કી સફરે ઊપડ્યો હશે એવી અટકળ તેમણે કરેલી. ફિરંગીઆએ પણ એમની અટકળને ટેકો આપ્યો હતો : ‘સાહેબ, ઠગ ગમે તેટલાં વરસ જેલમાં રહી આવે પણ ઠગીપણું છોડી શકતો નથી. મોકો મળતાં જ એ ફરી રૂમાલ લઈને સફર નીકળી પડવાનો.’

સ્લીમને ધારદાર નજરે ફિરંગીઆ સામે જોઈને પૂછી લીધેલું : ‘ધાર કે અમીરઅલીની જગ્યાએ તું હો... તને જેલમાંથી છૂટવાની તક મળી તો તું પણ...’

સ્લીમને ધારેલું કે ફિરંગીઆ જવાબ આપતા અચકાશે પણ ધારણા ગલત ઠરી : ‘હા સાહેબ, તમારી કેદમાંથી છૂટું તો હું પણ એમ જ કરું.’

આંચકો લાગ્યો ગોરા સાહેબને... આ ઠગે બેઘડકપણે કહી દીધું કે હજુય એ ઠગ મટ્યો નથી અને મટવાનો નથી !

‘ફિરંગીઆ, તને તારા અપરાધ માટે જરાય અફસોસ થતો નથી ?’ એમના અવાજમાં અણગમાનો અણસાર આવ્યો : ‘આમ કહીને તું તારા પગ પર જ કુહાડો મારી રહ્યો છે એની ખબર પડે છે તને ? ક્યારેક તને જેલમાંથી છોડવાનું હું વિચારતો હોઉં તોપણ હવે હિંમત નહીં કરું.’

‘એ તો સાચું બોલવાની સજા થઈ ગણાય !’ ફિરંગીઆએ ચબરાકપણે કહી દીધું ત્યારે સ્લીમન પાસેય તેનો જવાબ હાજર હતો : ‘એ સજા સાચું બોલવાની નહીં, પણ ઘાતકીપણાની કહેવાય... જેનામાં દયા નથી એના પર દયા કોણ કરે.’ પછી સ્લીમનને મૂળ વાત યાદ આવી એટલે વાત વાળી લેતાં પૂછ્યું : ‘ફિરંગીઆ, તને ખબર છે અમીરઅલીનું મકાન ક્યાં આવ્યું ?’

‘હા સાહેબ !’ ફિરંગીઆ બાતમી આપવામાં ક્યારેય ખચકાતો નહીં : ‘પહેલાં તો એ શિવપુરીથી સફર શરૂ કરતો હતો.’

સ્લીમને મેજ પર પડેલો નકશો ખોલ્યો અને એમની આંગળી ફરતી શિવપુરી પાસે અટકી ગઈ. સાગરથી કેટલા ગાઉનો પંથ અને ત્યાં પહોંચતા કેટલા દિવસ લાગે એની ગણતરીમાં એ ગૂંથાયા હતા ત્યાં ફિરંગીઆએ ખલેલ પહોંચાડી.

‘પણ સાહેબ, હવે ત્યાં જવાનો કોઈ અર્થ નહીં સરે... દસ દિવસ પહેલાં જ સવારી ઊપડી ચૂકી હશે.’

સ્લીમન હસી પડ્યા : ‘ફિરંગીઆ ! આટલા દિવસ પછી મને એટલી તો ખબર છે કે તમારા લોકોની સફર ક્યારે શરૂ થાય છે.’

‘તો પછી શિવપુરી જવાથી શું ફાયદો ?’ ફિરંગીઆ હવે ગોરા સાહેબ સાથે પૂછતાછ કરવામાં કોઈ સંકોચ રાખતો નહીં : ‘હવે તો તમારે બીજી સફર સુધી રાહ જોવી પડશે.’

સ્લીમનને આનો જવાબ આપવાની જરૂર ન લાગી. નકશો સંકેતી લઈને એ ફિરંગીઆને વળાવી દેવાનું વિચારતા હતા ત્યાં જ પેલાએ અણધાર્યો પ્રસ્તાવ મૂક્યો :

‘અમીરઅલીને હાથ કરવો હોય તો આપે એક જોખમ ખેડવું પડે.’ આટલું સાંભળીને ઝાટકો લાગ્યો હોય તેમ સ્લીમનની ડોક ઊંચી થઈ અને ફિરંગીઆએ હસતાં હસતાં ઉમેર્યું : ‘મને એની પાછળ મોકલો... હું ગમે ત્યાંથી એનો પત્તો મેળવી લાવીશ !’

સ્લીમનના કપાળમાં કરચલીઓ પડી ગઈ : ‘અને પછી તારો પત્તો મારે ક્યાંથી મેળવવો ?’ કહેતાં કહેતાં એ ખંધું હસ્યા : ‘અમીરઅલીને મેળવવા માટે ફિરંગીઆને ગુમાવવાનું જોખમ મારે નથી ખેડવું.’

તેમને હતું કે આ સાંભળીને ફિરંગીઆ ભોંઠો પડી જશે, પણ ના એ તો ગોરા સાહેબ સામે મલક્યો : ‘આપને મારામાં આટલો બધો વિશ્વાસ તો ન જ હોય... છતાં એક અજમાયશ કરી જુઓ. તમારા વિશ્વાસુ માણસને મારી સાથે મોકલો. હું છટકીને ન જાઉં એ માટે નજર રાખવા...’

પણ સ્લીમને હાથ હલાવીને એના પ્રસ્તાવ પર વિચાર કરવા સુધ્ધાં ઇન્કાર કરી દીધો. ફિરંગીઆ વખત બગાડે છે એમ લાગ્યું એટલે પહેરેગીરને ઇશારત કરી : જા, એને લઈ જા.

ફિરંગીઆય વધુ દલીલ ન કરતાં પગની બેડી ખખડાવતો પીઠ ફેરવી ગયો. પણ હજુ તે ચાર-છ ડગલાં ચાલ્યો હશે ત્યાં સાહેબનો અવાજ સંભળાયો : ‘ઊભો રહે !’

ફિરંગીઆ રોકાઈ ગયો. ઊભા રહી જઈને તેણે ગરદન ફેરવી સાહેબ તરફ જોયું. ‘મને સમજાયું નથી કે તું એક ઠગ સરદાર બીજા ઠગ જમાદારને ગિરફતાર કરવા આટલો બધો આતુર કેમ છે ?’

‘સાહેબ !’ ફિરંગીઆ જવાબ આપતાં પહેલાં સ્લીમનની અદબ માટે સરખો ઊભો રહ્યો. વિચાર કરવા માટે સહેજ રોકાયો અને પછી હસી પડ્યો : ‘એનું કારણ તો મનેય સમજાતું નથી !’

શું ફિરંગીઆ જવાબ ખાઈ ગયો હતો ? તેના ગયા પછી સ્લીમન ઘણી વાર સુધી એ વિચારને વાગોળતા રહેલા. એ જાણતા હતા કે ઠગો વચ્ચે પણ આપસમાં દુશ્મની હોય છે. અદાવતને ખાતર એકબીજાને પછાડવામાં માનવ સ્વભાવથી આ ઠગ લોકો પણ મુક્ત રહી શકે નહીં. છતાં ફિરંગીઆનું આ વલણ તેમને ગળે ઊતર્યું નહીં અને અમીરઅલીને

ઝડપી લેવા માટે તેમણે જોરદાર પ્રયાસો શરૂ કરી દીધા.

*

હૈદરાબાદ સુધીની સફરમાં ગણેશ-અમીરની ટોળીને સફળતા જ સાંપડતી રહી. અમીરનો આત્મવિશ્વાસ વધતો ગયો, સાથીઓ પરનું વર્ચસ્વ પાછું મળવા લાગ્યું અને ગણેશ પણ હવે તેનું માન રાખતો થઈ ગયો. સફરનો રસ્તો એવો પસંદ કર્યો કે અંગ્રેજ હકુમતની હદથી અને તેટલા આઘા રહી શકાય. અમીર સ્લીમનના પંજાથી સાવધ રહેવા માગતો હતો. રૂપસિંહે જાણ કરી કે એ ગોરા સાહેબ તેને લેવા છેક જાલોન પહોંચ્યા હતા ત્યારથી અમીર સચેત બની ગયેલો. વિલાયતી સાહેબની નજર હવે પોતાના પર ચોંટી છે. પોતે પગભર થાય ત્યાં સુધી જો તેનાથી બચતો રહે તો પછી ક્યારેય સ્લીમન એને વતાવી નહીં શકે.

લૂંટનો માલ હૈદરાબાદમાં સારા ભાવે રોકડ કરી લીધો. ભાગે પડતાં નાણાં સૌને વહેંચી આપ્યા. અમીરના હિસ્સે ગણેશની અર્ધી જ રકમ આવી. એ બાબતમાં ગણેશએ ઉદારતા દેખાડી નહીં અને અમીરે રકઝક પણ કરી નહીં. સંજોગોના તકાદા મુજબ તે ગણેશ સાથે મતભેદના પ્રસંગો ટાળતો રહ્યો હતો.

વળતી સફરે પાછા ફરતાં પહેલાં હૈદરાબાદના ચાર-છ દિવસના મુકામમાં હળવા મને મોજ મારી લેવાનો અમીરનો ઇરાદો હતો, પણ તેને બદલે દિલમાં ઊભરાતી પુરાણી યાદો તેને બેચેન બનાવવા લાગી. જોહરાના મકાન પાસેથી પસાર થતી વખતે, જિંદગીમાં અચાનક આવીને પલાયન થઈ ગયેલી પહેલી ઓરતના વિચારો મગજમાં ઝંઝવાત જગાડી ગયા. જોહરાની જાડી મા અને તેની મિજાજ બહેનને એક વાર મળી લેવાનીય ઇચ્છા થઈ. એ ઇચ્છા પાછળ જોહરાના ખબર પૂછવાની ઝંખના છુપાયેલી હતી. પણ એ મકાનમાં હવે બીજું જ કોઈ રહેવા આવી ગયું હતું એ જાણીને દિલને એક ધક્કો લાગેલો.

આગળ ચાલતાં બીજા એક મકાન પાસેય તેના પગ આપોઆપ થંભી ગયેલા. અહીં જ અઝીમા સાથે તેને પહેલી મુલાકાત થઈ હતી. જોહરાની ખોટ પૂરે એવી બીબીનો ભેટો પણ તેને ત્યાં જ થયો હતો. આજે હવે અઝીમાય જિંદગીમાંથી ચાલી ગઈ હતી... ચાર મિનાર તરફથી પસાર થતો ત્યારે તેને પઠાણની પેલી છોકરી યાદ આવી જતી જે વરસોથી એના ભાઈની રાહ જોતી જીવી રહી હતી. જેનાં મા-બાપ ઠગનો શિકાર થઈ ગયા અને એ એમ માનતી હતી કે એનો ભાઈ ઠગને ત્યાં જીવતો છે. ‘બિચારી !’ અમીરને એ યાદ કરતા નિસાસો આવી જતો : ‘કેવા ભ્રમમાં ભાઈની એ રાહ જુએ છે, એને શું ખબર કે ગણેશના હાથે તેનો ભાઈ પણ મા-બાપ સાથે ખાડામાં દફનાવાઈ ગયો હતો !’ અમીરને મન થયું કે એ છોકરીને સાચી વાત કરી દેવી જોઈએ. પણ જેટલીવાર તેણે ઊંચી ડોક કરીને પઠાણના ઘરની બારીમાં જોયું તેટલીવાર એ બારી બંધ જ દેખાઈ હતી : કદાચ એ પણ હવે ત્યાંથી ચાલી ગઈ હશે.

રામુએ બેત્રણ વાર તેને ઇશારામાં સમજાવ્યું હતું, ‘અમીરમિયાં, આ રંગીન

શહેરની ગલી-ફૂંચીઓમાં ખાલી ફોગટ ફર્યા કરવાને બદલે દિલ બહેલાવવાના ઠેકાણે ચાલોને. કહેવાય છે કે અહીંની નાયનારીઓ ગમે તેવા ઉદાસ દિલમાં રંગત ભરી દે છે... હમણાં ગાંઠે પૈસા પણ છે અને વરસોથી મોજ માણી નથી. તરસ છિપાવવા માટે આનાથી વધુ સારું શહેર બીજું ક્યાં મળશે ?

પણ અમીરને એવો ઉમળકો જ જાગતો નહોતો. હૈદરાબાદ સાથે સંકળાયેલી તેની જિંદગીની ઘણી રંગીન યાદો હવે ગમગીન બેચેનીમાં પલટાઈ ગઈ હતી. નાયનારી શબ્દની સાથે તેના દિલમાં જોડરાની છબી ઊપસી આવતી અને હોઠ કરડીને તે બબડી ઊઠતો : બધી જ નાયનારી જોડરાઓ જ છે. મતલબથી માયા રાખનારી, કાયા આપીને કામ કઢાવી લેનારી અને લાગ મળે ત્યારે હાથતાળી દઈ જનારી... !

સાતમે દિવસે હૈદરાબાદ છોડવાનું થયું ત્યારે અમીર બેચેનીનાં બોજને માંડ દિલ પરથી ફંગોળી શક્યો. હવે ફરી ક્યારેય આ તરફ આવવું નહીં. મારા જીવને કદી ચેન નહીં મળે, હંમેશાં અહીંની યાદો મને સતાવ્યા કરશે.

છતાં પણ હૈદરાબાદ છોડતી વખતે તેના પગ ભારે થઈ ગયા હતા. તેણે મનને મનાવવું પડ્યું હતું : આ શહેર સાથેનો નાતો એમ તોડ્યો તૂટવાનો નહીં. કોને ખબર હજુ પણ મને કોણ ખેંચી રાખે છે ? મરતાં પહેલાં એક વાર તો જરૂર અહીં આવીશ... બનશે તો બાકીની જિંદગી અહીં જ વિતાવી નાખીશ.

*

વળતી સફરની અર્ધી મજલ કપાઈ ત્યાં સુધીમાં ખાસ માલદાર મુસાફરો ભેટ્યા નહીં ત્યારે ઠગ ટોળીમાં થોડો થોડો ઉચાટ થવા લાગ્યો. હૈદરાબાદમાં હાથ જરા છૂટો રાખ્યો હોવાથી અર્ધી કમાણી ઓછી થઈ ગયેલી. ઘેર લઈ જવાની મૂડી હવે ઘટતી જતી હતી. કેટલાક કરજ ચૂકવવાની ચિંતા લઈને સફરે આવ્યા હતા, કોઈ કોઈને દીકરા કે દીકરી પરણાવવાનો ખરચો કાઢવાનો હતો. નાંદેડ પહોંચ્યા ત્યારે સફરનો રસ્તો બદલવા માટે શુકન જોવાની વાત ઊભી થઈ.

‘અમીર, આપણે જલગાંવથી સુરત અને વડોદરા થઈને જવાને બદલે નાગપુર તરફનો રસ્તો પકડીએ છીએ.’ ગણેશાએ પ્રસ્તાવ મૂક્યો ત્યારે અમીર ચમકી ગયો. તેને આ ફેરફાર અજુગતો લાગ્યો. છતાં વિરોધ કરવાને બદલે માત્ર સવાલ જ પૂછવાનું રાખ્યું :

‘નાગપુરથી આગળ કેમ વધશું ?’

‘ત્યાંથી ભોપાલ થઈને નીકળી જશું.’

‘એનાથી ફરક શું પડવાનો ?’

‘ઘણો ફરક પડશે.’ ગણેશાના અવાજમાં થોડી જીદ ભળી : ‘જ્યાં જ્યાં આપણે પડાવ નાખીએ છીએ ત્યાંથી એ જ સાંભળવા મળે છે કે સલામતપણે ઘેર પહોંચવા માંગતા હો તો જબલપુર બાજુનો રસ્તો પકડજો.’

‘એનું કારણ શું ગણેશા ?’

‘કારણ કે એ તરફ મુસાફરોને લૂંટવાનો ભય નથી.’

‘શું કામ ભય નથી ?’

સવાલ પૂછવાની અમીરની આ રીત ગણેશાને ખટકી. જરા ઉશ્કેરાઈને એ બોલી ઊઠ્યો : ‘તારા બધા સવાલનો જવાબ આપવા હું બંધાયેલો નથી. જમાદાર હું છું એ ભૂલી જાય છે ?’

ગણેશા જ્યારે દલીલ કરીને સમજાવી ન શકતો ત્યારે આ એક વાક્યનો આશરો લઈને અમીરને ચૂપ કરવાનું હથિયાર અજમાવતો. પણ ચૂપ થવાને બદલે અમીરે તો બોલવાનું શરૂ કર્યું :

‘મુસાફરો જબલપુરને રસ્તે જવાનું પસંદ કરે છે કારણ કે ત્યાં એમને સલામતીની ઓથ છે. અને એ સલામતીનું કારણ પેલો સ્લીમન છે.’ અમીર બોલતાં બોલતાં આવેશમાં આવી ગયો : ‘આપણે શિકારની લાલચે એ રસ્તો પકડશું તો આપણો જ શિકાર થઈ જશે !’

ગણેશાને લાગ મળી ગયો. ખંધું હસીને એ બોલી ઊઠ્યો : ‘હવે મને સમજાયું કે તું આવા સવાલો કેમ કરતો હતો ! એને બદલે સાફ કહી દે ને કે ગોરા સાહેબથી ડરીને તું દસ ગાઉ દૂર રહેવા માંગે છે ?’

‘ગોરો સાહેબ મારા એકલાનો દુશ્મન નથી, ઠગ માત્ર સામે એની દુશ્મની છે.’ અમીર પણ હવે છંછેડાયો : ‘એનાથી દસ ગાઉ જ નહીં, હું સો ગાઉ દૂર રહેવાનું પસંદ કરીશ !’

‘એટલે તું એ રસ્તે અમારી સાથે નહીં આવે ?’ ગણેશા સામો તાડ્યો : ‘અહીંથી જુદો પડી જવા માંગે છે ?’

‘ના !’ અમીરે મક્કમપણે કહ્યું : ‘સાથે તો હું સફર પૂરી થશે ત્યાં સુધી રહેવાનો... મારા એકલાનો હું વિચાર નથી કરતો. ટોળીની સલામતી આપણે જોવાની છે.’

‘એ જોવાનું કામ મારું છે.’ ગણેશાએ કહી તો દીધું પણ તરત જ સુધારી લીધું : ‘આપણી સલામતી દેવી ભવાનીના હાથમાં છે. શુકન જે રસ્તો દેખાડે એ તરફ જતા આપણે અચકાશું નહીં.’

તેણે શુકનની વાત કહી એટલે અમીર ઢીલો થઈ ગયો. એક રીતે તો ગણેશાએ પણ નમતું જ જોખ્યું હતું. તકરાર ટાળવા માટે અમીરે એ પ્રસ્તાવ કબૂલ રાખી લીધો : ‘તો ભલે શુકન જોઈને જ ફેંસલો કરીએ.’

‘તમે લોકો એ વિધિ કરો ત્યાં સુધીમાં હું ગામમાં એક ચક્કર લગાવી આવું.’ ગણેશાએ આદત મુજબ બે આંગળીના નખ વચ્ચે દબાવીને માથાનો એક વાળ ખેંચી કાઢ્યો : ‘મુસાફરો વિશે કાંઈક બાતમી મળે તો લેતો આવું છું.’

જતાં જતાં કતરાતી આંખે તેણે અમીર તરફ જોઈ લીધું, પણ અમીરે એ ધ્યાનમાં લીધું નહીં.

*

શુકન જોવાયાં પછી ફેંસલો કરવામાં ઊલટાની ઉલટન વધી પડી. બંને દિશા માટે એકસરખાં શુકન મળ્યાં હતાં. આવું ભાગ્યે જ થતું અને થાય ત્યારે જમાદારની સૂઝ પર એ છોડી દેવું પડતું.

‘ગણેશ પાછો ફરતો દેખાય છે.’ રામુએ અમીરનું ધ્યાન ખેંચ્યું : ‘સાથે બીજા બે જણ પણ છે.’

‘એ શિકારને શોધી લાવ્યો લાગે છે.’ બેચાર ઠગો ઉત્સાહભરે બોલી ગયા ત્યારે અમીરે ડોક ફેરવીને જોયું. તેની પારખું નજર પામી ગઈ કે એ મુસાફરો જેવા દેખાતા નથી. એમની સાથે કોઈ માલ-સામાન પણ નહોતો. ગણેશની જમણી બાજુ ચાલતો આદમી પાતળો, ઊંચો અને સ્ફૂર્તિલો લાગતો હતો. ડાબી તરફનો શખ્સ ઠીંગણો, જાડો અને સૂરતીલો દેખાતો હતો. ગણેશ એ બંનેની વચ્ચે રુઆબભરે ચાલ્યો આવતો હતો તેના પરથી અમીરે અનુમાન કર્યું કે જરૂર કોઈ બાતમી લાવ્યો છે !

‘બંને દિશાના શુકન સારાં મળ્યાં !’ ગણેશના એક વિશ્વાસુ ઠગે રામસી જબાનમાં કહ્યું : ‘હવે ફેંસલો તમારે કરવાનો છે !’

‘ફેંસલો તો હું રસ્તામાં જ કરતો આવ્યો છું.’ ગણેશએ સૌ સાંભળે તેમ રામસીને બદલે ચાલુ ભાષામાં કહ્યું ત્યારે અમીર ચમક્યો. ગણેશએ પેલા બંનેની ઓળખાણ આપી : ‘આનું નામ દેવીસિંહ છે અને આ છે શંભુસિંહ’ પછી પોરસ કર્યો : ‘એમણે બાતમી આપી તે મારા મતને મળતી આવે છે. થોડા દિવસ પહેલાં જ અહીંના બે શાહુકારો કીમતી માલસામાન લઈને નાગપુર તરફ ગયા છે. કહે છે કે એમની પાસે ઓછામાં ઓછે પચ્ચીસેક હજારનો માલ તો હશે જ...’

આંકડો સાંભળીને બધાંની આંખોમાં લાલચ ઊછળી આવી, અમીર તો હજુ પેલા બે અજાણ્યા આદમીઓની જાંચ કરવામાં જ ગૂંથાયો હતો : ‘ગણેશ, આ બંને બાતમીદાર છે કે... ?’

કે... આગળ અમીર જાણે કરીને અટકી ગયો. અને એ સવાલ ગણેશને ખટકી ગયો. વાત ઉડાવી દેતો હોય એવી ઢબે તેણે કહ્યું : ‘એમની બાબતમાં ફિકર કરવા જેવું નથી. અગાઉ એકાદવાર મારી ટોળીમાં રહી ચૂકેલા છે. વચ્ચે ફિરંગીઆ સાથેય એક સફર ખેડી આવ્યા’તા... આપણી સાથે નાગપુર સુધી આવશે અને પેલા શાહુકારોનો શિકાર થયા પછી ફરી જશે.’

અમીરને એ વાત જચી નહીં. ઊંચો-પાતળો દેવીસિંહ ત્રાંસી આંખે તેની સામે જતો મરક્યા કરતો હતો. તેને હજુ વધુ પૂછપરછ કરવાની ઇચ્છા હતી પણ ગણેશએ મોકો ન આપ્યો.

‘ચાલો હવે જલદી કરો... આપણે પેલા શાહુકારોને આંબી જવા માટે ઝડપ કરવી પડશે.’

અને તેની હાકલના જવાબમાં ઠગટોળી પડાવ ઉપાડવાની તૈયારીમાં ગૂંથાઈ ગઈ. આનંદમાં આવી ગયા હોય તેમ કેટલાક તો ગીતો લલકારવા માંડ્યા. કોઈ કોઈ ગણેશની હોશિયારીની તારીફ કરવા લાગ્યા પણ અમીરને જરાય ઉમળકો થયો નહીં. એનું મન એ રસ્તે આગળ વધવા આનાકાની કરતું હતું. પેલા બંને પર ભરોસો મૂકતાં મન પાછું પડતું હતું.

કચવાતા જીવે બધાની સાથે આગળ વધવા માટે તે ઘોડા પર બેઠો પણ લગામ ખેંચતાં પહેલાં તેણે રામુના કાનમાં ફૂંક મારી દીધી : ‘તું પગપાળા ચાલે છે એટલે પેલા બંનેની હારે હળીમળી જજે. મને એમના પર વહેમ જાય છે.’

‘શેનો વહેમ મિયાં ?’ કુતૂહલ સાથે રામુએ સવાલ કર્યો પણ અમીર તેનો ખુલાસો કરી ન શક્યો : ‘શેનો વહેમ પડે છે એની તો ખબર નથી, પણ સાવચેત રહેવું સારું.’ કહીને તેણે ગણેશ સાથે જવા માટે ઘોડો દોડાવ્યો.

અને એ જ વખતે દેવીસિંહે શંભુસિંહ સામે આંખ મીંચકારી : ‘મને લાગે છે કે એ લોકો બરાબરના ફસાયા છે !’

‘એમ અધીરા થવાની જરૂર નથી !’ શંભુ અમીરની પીઠ તરફ તાકીને બોલી ગયો : ‘આ અમીરઅલી બહુ પહોંચેલો ઠગ છે. હજુ લગી તેણે આપણા પર ભરોસો કર્યો નથી.’

એમને વાત ત્યાં જ અટકાવી દેવી પડી, કારણ કે સામેથી રામુ હસતો હસતો આવતો હતો.

*

અમીરને હતું કે એકબે મઝલમાં શંભુ અને દેવીસિંહની બનાવટ ઉઘાડી પડી જશે. એટલે તો દરેક મુકામે તે જાતે જ પૂછપરછ કરતો : બે શાહુકારો અમારી આગળ નાગપુર રસ્તે ગયા છે ખરા ? અને તેનો જવાબ હકારમાં જ મળવા લાગ્યો ત્યારે અમીર મૂંઝાણો. શું પોતે પેલા બે રજપૂતો પર નકામો વહેમાયો છે ?

ગણેશનો ઇરાદો નાગપુર પહેલાં જ એ શાહુકારને આંતરી લેવાનો હતો. નાગપુર પહોંચ્યા પછી કોને ખબર એ લાગમાં આવે કે નહીં ? એટલા ખાતર તેણે સફરની ઝડપ બમણી વધારી દીધી. રસ્તામાં મામૂલી મુસાફરો ભેટી જતા એમને સંગાથમાં લેવાની પણ પરવા કરી નહીં. છતાં નાગપુર દેખાયું ત્યાં સુધીમાં પેલા શાહુકારો દેખાયા જ નહીં !

શંભુ અને દેવીસિંહ વારેવારે ગણેશના કાનમાં શાહુકારોની લાલચ રેડ્યા કરતા હતા : ‘આપણાથી બચીને એ ક્યાં જઈ શકવાના હતા ? નાગપુરમાં માલ વેચવા જરૂર રોકાશે. ત્યાંથી જબલપુર તરફ જવાના છે. આપણે એ પહેલાં જ તેને આંતરી લેશું. માલના નાણાં એમણે રોકડા કરી લીધા હશે એટલે આપણને તો ફાયદો જ થવાનો... !’

જબલપુરનું નામ પડ્યું ત્યારે અમીર મૂંગો ન રહી શક્યો : 'ગણેશા, શાહુકારોની લાલચમાં આપણે એ રસ્તે જવું નથી. જબલપુર ઇલાકીમાં પગ પણ મૂકવો નથી.'

શંભુ અને દેવીસિંહ ચોંકી ગયા. ગણેશા અમીરની સામે કતરાયો : 'મને ખબર નહીં અમીર કે તું સફરમાં આવી રુકાવટો ઊભી કરતો રહીશ. નાગપુર પહોંચ્યા પહેલાં જ તારા પગમાંથી જોર ઓસરી ગયું. જબલપુર પગ ન મૂકવાની વાત અત્યારથી જ કરવા માંડ્યો !'

ફરી અમીર ગમ ખાઈને નાગપુર સુધી ખામોશ રહ્યો. શંભુ અને દેવી પરનો શક ઓછો થતો નહોતો તેમ એમની ચાલબાજીનો કોઈ પુરાવો પણ મળતો નહોતો. રામુએ સફરમાં એ બંનેની થોડી દોસ્તી હાંસલ કરી લીધી હોવા છતાં એમના કપટની એક કડી સુધ્ધાં એ મેળવી શકતો નહોતો, ઊલટાનું એ તો અમીરને વારંવાર કહ્યા કરતો કે બંને રાજપૂત તમારા પર ખુશ છે. અવારનવાર તમારી તારીફ કર્યા કરે છે.

રામુ બીજી પણ એક દલીલ કરતો : જો દગો રમવા માગતા હોય તો આપણી સાથે શું કામ રહે ? આંગળી ચીંધીને પણ આપણને ખોટે રસ્તે ચડાવી શક્યા હોત. હા, એમને શાહુકારના શિકારમાંથી ભાગ પડાવવાની લાલચ જરૂરી છે. પણ એ તો દરેક ઠગને બાતમીદાર હોય છે. અને એટલા ખાતર તો આપણી જોખમમાં જોડાયા છે.

અમીર વધુ ને વધુ ઉલ્લાસમાં પડતો જતો હતો. ક્યારેક તેને પોતાની જાતને ઠપકો આપવાનું મન થઈ આવતું : એક જમાનામાં હું સામે ચાલીને જોખમોને બાથ ભીડતો અને હવે જોખમની ગંધ આવતા જ ભડકી કેમ જાઉં છું ! ગોરા સલીમનનો એટલો બધો ડર મારામાં પેસી ગયો કે એની હદમાં પગ મૂકતાંય થયરી જાઉં ? હવે તો બીબી-બચ્ચાંનીય માયા રહી નથી. તો પછી શું કામ એ વિલાયતી સાહેબની ધાકથી ફફડ્યા કરવું ? એક વાર એનેય બતાવી આપું કે અમીરઅલી જેવો કોઈ માથાભારે ઠગ તેને ભેટ્યો હતો...

જુસ્સાના એ આવેશમાં તે એટલી બધો તણાઈ ગયો કે નાગપુરમાંય પેલા શાહુકારોનો ભેટો ન થયો અને પંચગઢી સુધી એનો પીછો કરવાની ગણેશાએ જીદ લીધી છતાંય અમીરે આનાકાનીનો એક હરફ સુધ્ધાં ન ઉચ્ચાર્યો. તેને બદલે તેણે સૌને પાણી ચડાવ્યું : 'તમે બધા રાજી હો તો આપણે છોક જબલપુર સુધી જવા તૈયાર છીએ. એક વાર સુવ્વર સલીમનનું મોં જોવાની ઇચ્છા છે, એ પણ પૂરી થઈ જશે...'

એ સાંભળીને બીજા સૌની સાથે શંભુ અને દેવીસિંહ પણ જુસ્સામાં આવી ગયેલા. એકબીજાની સામે મૂંઝામંડ હસીને શંભુએ દેવીના કાનમાં ફૂંક પણ મારી લીધી : 'ગોરા સાહેબનું મોં જોવાની તેની ઇચ્છા આપણે જ પૂરી કરી દેશું - કેમ ?'

ત્યારે દૂર બેઠેલા રામુને એમના શબ્દો તો સંભળાયા નહીં, પણ એમના વચ્ચે થયેલી એ કાનફૂસી નજર બહાર ગઈ નહોતી...

૯૦

નાગપુર અને પંચગઢી વચ્ચે ચાર મઝલનો ફાંસલો હતો. ગણેશાની ટોળીએ બે મઝલ વટાવી ત્યાં સુધીમાં શાહુકારના સંઘનો ભેટો ન થયો ત્યારે હતાશા અને થાકથી ઘણાખરા ઠગ કંટાળી ગયા. દિવસ-રાત આટલી બધી રઝળપાટ કરવા છતાં શિકારનો પત્તો જ ન લાગે એવું અગાઉ ક્યારેય બન્યું નહોતું. શંભુ અને દેવીસિંહે ખોટે રવાડે ચડાવી દીધાનો અફસોસ હવે ગણેશાને સુધ્ધાં થવા લાગ્યો હતો. પોતાના કરતાં અમીર વધુ ગણતરીબાજ છે એવી છાપ ઠગસાથીઓ પર પડવા દેવી નહોતી અને એટલા ખાતર તેણે જીદ કરીને આ રસ્તો પકડ્યો, પણ એ જીદ જીતને બદલે હારમાં પલટાઈ રહી હતી. સાથીઓ હઠ લઈને બેસી ગયા : 'પહેલાં અહીં એક રાત નીંદર ખેંચવી છે, એક દિવસ પગ વાળીને બેસવું છે. પછી આગળ જવું કે પાછા ફરવું એ શુકન જોઈને નક્કી કરજો.'

'પણ એક રાત અને દિવસ અહીં પડ્યા રહ્યા પછી શાહુકારો ક્યારેય લાગમાં નહીં આવે.' ગણેશા અકળાઈ ઊઠ્યો : 'પંચગઢી સુધી જોર કરીને આપણે ચાલી નાખીએ. આ તો છેડે આવીને ધીરજ ખૂટી જવા જેવું થયું.'

ગણેશાને હવે સમજાવટથી જ કામ લેવું પડે તેમ હતું. તેણે અમીરનેય પંપાળવાની કોશિશ કરી : 'તને નથી લાગતું કે બે મઝલ ખાતર હિંમત હારી જવામાં આપણે મૂર્ખાઈ કરીએ છીએ ?'

અમીર ગણેશાની લાચારી અને ચાલાકી સમજી ગયો. જો હવે પોતે વિરોધ કરે તો ગણેશા બધો કસૂર તેના પર ઢોળી દેવાનો ઇરાદો ધરાવે છે... તેણે સામી ચાલાકી અજમાવી : 'આપણે બંને બાબતમાં તૈયાર છીએ. આગળ વધવામાં મને કોઈ હરકત નથી. મારી પાસે તો પાણીદાર ઘોડો છે. જેમને પગપાળા ચાલવાનું છે તેમના ટાંટિયામાં હવે જોર હોવું જોઈએ !'

પોતાનો ઘા ખાલી ગયો એની ખીજમાં ગણેશાએ હોઠ કરડ્યા. પછી શંભુ અને દેવીસિંહ સામે જોયું : 'તમે બેય કેમ ચૂપ છો ?'

પેલા બંને ઉલ્લાસમાં હોય તેમ એકબીજા સામે જોવા લાગ્યા. વધુવાર મૂંગા રહેવાથી શક પડવાનો ભય લાગ્યો ત્યારે દેવીસિંહે કહ્યું : 'મને એક ઇલાજ સૂઝે છે...' ફરી તે થોડી વાર રોકાયો, બધા તેનો ઇલાજ સાંભળવા આતુર થયા ત્યારે એ બોલી ગયો :

‘વાંધો ન હોય તો પહેલાં હું આ શંભુને સમજાવી જોઉં, પછી તમને મારો ઇરાદો કહી દઉં.’

અમીરને એ ખટક્યું, પણ ગણેશાએ વાંધો ન લીધો : ‘જે કહેવું હોય તે જલદી પતાવ એટલે ફેંસલો કરવાની ખબર પડે.’

દેવીસિંહ હાથ પકડીને શંભુને એક બાજુ લઈ ગયો. બંને વચ્ચે થોડી ઘુસપુસ ચાલી. કોઈ બાબત પર રકઝક થતી હોય તેમ થોડી વાર બંને હાથ-માથાં હલાવતા એકબીજા પર ગુસ્સે થતા દેખાયા. અમીર તેમનું વર્તન ધારીધારીને નીરખતો હતો. જો કાંઈ રકઝક કરવી હોય તો આવેશમાં તેનાથી કહેવાઈ જાત : ‘જે કાંઈ રકઝક કરવી હોય તે અહીં આવીને ખુલ્લેઆમ કરો...’ પણ એ પહેલાં તો પેલા બંને વચ્ચે કોઈ ફેંસલો થઈ ગયો.

હસતો હસતો શંભુ તેની સાથે આવીને બોલ્યો : ‘મને લાગે છે કે તમે બધા અહીં પડાવ નાખીને આરામ કરી શકશો !’

‘તમે બધા એટલે ?’ અમીર છોડાઈ પડ્યો.

‘એટલે એમ કે તમે લોકો પોરો ખાવ ત્યાં સુધીમાં હું જ પંચગઢી જઈને શાહુકારોનો પત્તો મેળવી આવું.’

સાવ અણધાર્યો પ્રસ્તાવ સાંભળીને બધા વિચારમાં પડી ગયા, અમીર સુધ્ધાં ગૂંચવાઈ ગયો. ગણેશાએ માત્ર એટલો જ ખુલાસો માંગ્યો : ‘એનાથી શું લાભ ?’

તેનો જવાબ શંભુને બદલે દેવીસિંહે જ આપ્યો : ‘ગણેશબાબુ, આ શિકાર હાથમાંથી જાય એવું આપણે કોઈ ઇચ્છતા નથી. અમને તેમાં બેવડો ગેરલાભ છે. પરચીસ હજારમાંથી હિસ્સો ગુમાવવા, ઉપરાંત તમારા બધાનો વિશ્વાસ પણ ગુમાવવો પડે. અમે તમને આ શિકાર ચીંધ્યો ને હવે આટલેથી પાછા ફરી જાવ એ વસમું તો લાગે જ ને ?’

દેવીસિંહે જોયું કે વાત સામા લોકોને ગળે ઊતરી રહી છે એટલે તેનો જુસ્સો વધ્યો : ‘શંભુ હમણાં જ અહીંથી પંચગઢી તરફ નીકળી જાય, આખી રાત સફર કરે અને કાલે બપોર લગીમાં પાછો ન આવે તો સમજવું કે શાહુકારો તેને રસ્તામાં ભેટી ગયા છે.’

‘અને જો કાલ બપોર લગીમાં હું પાછો ફરી જાઉં તો આપણે એ શિકારમાંથી હાથ ખંખેરી નાખશું.’ શંભુએ બાકીની વાત પૂરી કરી : ‘તમને મંજૂર હોય તો પંદર કોસની મઝલ કાપવા હું તૈયાર છું... પણ એ માટે તમારે મને થોડી મદદ કરવી પડશે.’

‘શું ?’

‘એક પાણીદાર ઘોડો આપો તો હું પવનવેગે પહોંચી જાઉં...’

‘ભલે, તું મારો ઘોડો લઈ જા !’ ગણેશાએ અધીરાઈભરે મંજૂરી આપી દીધી. તેને આ ઇલાજ જલદી જચી ગયો કારણ કે તેમાં પોતાની જીદ જળવાઈ રહેતી હતી. અને સાથીઓને વિસામોય મળી જતો હતો : ‘શંભુ તું જલદી રવાના થા... કાલ બપોર લગીમાં પાછો નહીં આવે તો અમે સમજી જશું કે શિકારને તું આંબી ગયો છો !’

ગણેશાએ વગર વિચાર્યો પ્રસ્તાવ સ્વીકારી લીધો ત્યારે પેલા બંને વધુ પડતા ખુશ થયા. સૌએ માન્યું કે પરચીસ હજારમાંથી હિસ્સો હાંસલ કરવાની એ ખુશાલી છે, પણ અમીરને હજુ એના કપટની ગંધ આવતી હતી : ‘ગણેશા, શંભુને બદલે હું જ પંચગઢી

જાઉં તો ?’

દેવીસિંહને આ સાંભળીને ઝાટકો લાગ્યો હોય તેમ અમીર સામે ડોક ફેરવીને ડોળા કાઢ્યા. શંભુ પણ સાવધ થઈ ગયો. ગણેશાય થોડો વિચારમાં તો પડી ગયો. અમીર આવું જોખમ ખેડવા કેમ તૈયાર થાય છે ! કદાચ પોતાનું પાણી દેખાડવા તલપાપડ થયો હશે... ?

‘નહીં અમીર, શંભુને જવા દે. આપણે એને ફોગટમાં હિસ્સો નથી આપવાના, ભલે બે દિવસ રઝળપાટ કરતો.’

ત્યાં દેવીસિંહે ટાપશી પુરાવી : ‘અને અમીરઅલી તમે શાહુકારોને ક્યાં પિછાણો છો ? શંભુ એને કોઈ પણ બહાને પંચગઢી રોકી રાખશે કારણ કે એક શાહુકાર તેનો ઓળખીતો છે.’

‘તો બંદાને અહીં આરામ કરવા મળશે.’ અમીરે સિફતથી વાત વાળી લીધી. પંચગઢી જવાનો પોતાનો ઇરાદો હતો જ નહીં. એ તો પેલા બંનેને ચકાસી જોવા માગતો હતો ! તેણે જે કાંઈ કરવાનું હતું એ અહીં જ બેઠા થઈ શકે એમ હતું...

અને ગણેશાનો ઘોડો લઈ શંભુ ઊપડી ગયો એટલે ઠગટોળી વિસામોયની એ રાત મોજથી વિતાવી દેવાની વેતરણમાં ગૂંથાઈ ગઈ. કેટલાક બંધાણી બાજુના ગામે ગાંજા-તમાકુની જોગવાઈ કરવા ઊપડી ગયા. ત્યાર બાદ અમીરે આંખ મારીને રામુને ઇશારો કરી દીધો : તું દેવીસિંહને એકલો મૂકતો નહીં.

*

સવારે હજુ સૂરજ તપ્યો નહોતો અને ઠગ લોકો ઊંઘમાંથી ઊઠ્યા નહોતા ત્યારે રામુ આંખો ચોળતો ગણેશા પાસે દોડી ગયો : ‘ગજબ થઈ ગયો !’

‘શું થયું ?’ ગણેશા ચટાઈ પર પડખું ફરતો ફરી આંખો મીચી ગયો.

‘અમીરમિયાં એની છાવણીમાં નથી.’ રામુએ ધ્રાસકા સાથે કહ્યું.

‘એમાં ગજબ શું થઈ ગયો ?’ ગણેશાએ વડચકું ભર્યું : ‘ઘૂરી ચડી હશે તો ફરવા નીકળ્યો હશે !’

‘નહીં ગણેશાબાબુ... રાતે એ પંચગઢી જવાનું કહેતો હતો.’

‘પંચગઢી !’ ગણેશા સડાક કરતો બેઠો થઈ ગયો : ‘મને પૂછ્યા વગર ?’

ગણેશાનો ક્રોધ જોઈને ભડકી જવાના ભાવ સાથે રામુ બબડ્યો : ‘એમના મગજમાં કોઈ વાર ભૂસું ભરાય છે ત્યારે એ કોઈને પૂછવા સાંભળવાની પરવા કરતા નથી. મેં મહામહેનતે તેમને રોકી રાખ્યા, પણ મધરાતે હું ઊંઘી ગયો પછી શું થયું ખબર નથી... એમનો ઘોડોય દેખાતો નથી.’

‘એ એના મનમાં સમજે શું ?’ ગણેશાએ ત્રાસ નાખીને ઊંઘતા ઠગોને જગાડી દીધા : ‘મારી ઉપરવટ જવાની તેની આદત હવે હું બરદાસ્ત નહીં કરું... હવે આ ટોળીમાં તેનું કોઈ સ્થાન નથી.’

દેવીસિંહને જાણ થઈ કે અમીર શંભુની પાછળ ગયો છે ત્યારે એ ધૂંઆપૂંઆ થતો બરાડી ઊઠ્યો : ‘ગણેશા, પહેલેથી જો ખબર હોત કે અમીર અમારા પર જલે છે તો

સફરમાં સંગાથે જ ન આવત... ધંધા ભાઈ પર આવો અવિશ્વાસ ?

અમીર વિરુદ્ધ હોહા ગણેશાએ ચાલુ રહેવા દીધી. સાથીઓની નજરમાં એને બદતમીઝ ઠરાવવાનો સારો લાગ મળી ગયો : 'એ આવે ત્યાર પહેલાં આપણે ફેંસલો કરી નાખીએ !'

'શેનો ?' રામુ અને રૂપસિંહે સાથે જ પૂછ્યું.

'એને સજા કરવાનો.' ગણેશા દાંત ભીંસીને કહેતો હતો : 'હું એને ટોળીમાંથી રદ કરી દેવાનું વિચારતો હતો, પણ હવે લાગે છે કે એને આકરી સજા થવી જોઈએ...' એમ કહીને ગણેશાએ કમ્મરમાંથી પોતાનો રૂમાલ ખેંચી કાઢ્યો : 'બોલો, તમે બધા શું કહો છો ?'

રામુ વારેવારે પંચગઢીના રસ્તા પર જોઈ લઈને અકળાતો હતો : જાલિમ ગણેશા અમીરની વિરુદ્ધમાં બધાને આટલી હદે ભડકાવી રહ્યો છે !

'તમે બધા ચૂપ કેમ છો ?' ગણેશા ગિન્નાઈને બરાડી ઊઠ્યો પણ આગળ બોલવાનો રામુએ તેને મોકો જ ન આપ્યો.

'સબૂર !' ફટી ગયેલા અવાજે તેણે રાડ નાખી : 'આ તરફ જુઓ તો ખરા, અમીરમિયાં જ આવતા લાગે છે.'

બધાની નજર પંચગઢીના રસ્તા પર દોડી ગઈ. સામેથી એક ઘોડેસવાર પૂર વેગે ધસી આવતો હતો. હાથમાં ઉગામેલી તેની તલવાર સવારના તડકામાં ચળકતી હતી. એકીટશે બધા તેને જોઈ રહ્યા. ધૂળના ગોટા વચ્ચેથી અમીરની આકૃતિ ઊપસવા લાગી ત્યારે ઘણાના શ્વાસ ઊંચા ચડી ગયા. જાણે કોઈએ પીછો કર્યો હોય એવી તેજ ગતિએ એ ઘોડો દોડાવતો હતો. નક્કી કંઈ અજુગતું બની જવાનું છે એવો ધ્રાસકો પડ્યો.

દસ ગજનું અંતર રહ્યું ત્યારે અમીરે ઘોડાની લગામ ખેંચી. પૂરપાટ ગતિએ દોડતો પાણીદાર ઘોડો થોડાં ડગલાં જમીન પર ઘસડાઈને સ્થિર થયો ત્યારે એના મોંમાંથી ફીણ ટપકવાં લાગ્યાં. હાંફતાં અમીરે ઘોડાની પીઠ પરથી છલાંગ મારી ત્યારે સૌને ખ્યાલ આવ્યો કે તેની ઉઘાડી તલવાર લોહીથી ખરડાયેલી હતી અને અમીરનો ચહેરો કદી જોયો ન હોય એટલો વિકરાળ બનતો જતો હતો. થોડી વાર માટે તો ખુદ ગણેશા પણ હેબતાઈ ગયા જેવો થઈ ગયો. પેલો દેવીસિંહ હાંફતો-કાંપતો ગણેશાના પડખામાં સરકી ગયો.

નેવું સાથીઓ આંખ ફાડીને જોતા હતા અને અમીર ફૂંફાડા મારતા શ્વાસે એક એક ડગલું આગળ વધતો હતો. જેમ જેમ નજદીક આવતો જતો હતો તેમ તેમ એની આંખમાં ખુન્નસ ઘૂંટાતું જતું હતું. જાણે તેના દિમાગ પર શયતાન સવાર થયો હોય એવો ભયાનક દેખાતો હતો.

'અમીરમિયાં !' રામુએ તેનું બાવડું પકડી લીધું : 'તમને શું થઈ ગયું છે ?' કહીને તે એને રોકવા ગયો પણ અમીરે ઝનૂનભરે ઝાટકો મારી તેને દૂર હડસેલી દીધો : 'ગણેશા, ક્યાં છે એ ગદાર ?'

ખલાસ ! દાંત વચ્ચે કચડાતા એ શબ્દોએ દેવીસિંહને થથરાવી મૂક્યો. ધૂજતા પગે તેણે ગણેશાની પીઠની આડશ પકડી લીધી.

'કોણ ગદાર ?' ગણેશા સાવધ થઈ ગયો.

અમીરે દાંત કચકચાવ્યા : 'તારી પીઠ પાછળ લપાઈ ગયો તે !'

અને બધાની આંખો દેવીસિંહ પર મંડાણી. થરથર કાંપતો એ માંડમાંડ બોલી શક્યો : 'નહી... નહીં !'

અમીર બે ડગલાં આગળ વધ્યો ત્યારે ગણેશાએ કમ્મરમાંથી કટારી ખેંચી કાઢી : 'ખબરદાર પાસે આવ્યો છે તો ! પાગલની જેમ આ શું તમાશો માંડ્યો છે ?'

'ત...મા...શો ?' અમીરે તલવારની લોહિયાળ ધાર તરફ આંખ ફેરવી : 'આ જો ! આ કોનું લોહી છે તે જાણવું છે ગણેશા ?'

'કો...નું ?'

અને અમીર ખડખડાટ હસી પડ્યો. એ અટ્ટહાસ્ય કાળજે ભોંકાય એવું ધારદાર હતું : 'દેવીસિંહને ખબર છે આ લોહી કોનું છે.' પછી તલવાર પેલા તરફ લંબાવીને ત્રાડ નાખી : 'ખોલ દગાબાજ રજપૂત ! કહી દે બધાને કે આ કોનું લોહી છે ?'

પણ દેવીસિંહ ગણેશાની પીઠ પાછળથી ખસ્યો નહીં : 'મને કાંઈ ખબર નથી, હું કાંઈ જાણતો નથી !' કહેતો એ ગોઠણ વાળીને જમીન પર બેસી પડ્યો.

'બદમાશ, હજી પણ જુદાણું છોડતો નથી !' અમીરે તલવાર નીચી કરીને ગણેશાના બે પગ વચ્ચેથી તેના તરફ ધરી : સૂંઘી જો આ સમશીરને... લોહીમાં ગદારીની બદબો આવે છે કે નહીં ?'

પણ દેવીસિંહે બંને હથેળીથી મોં ઢાંકી દીધું : 'મને કાંઈ ખબર નથી - હું કાંઈ જાણતો નથી.' કહીને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડવા માંડ્યો.

થોડી વાર ખામોશી છવાઈ ગઈ. હવે ગણેશાની ધીરજ ખૂટી હતી. કતરાતી આંખે તેણે અમીરને કહ્યું : 'અમીર, તને સજા કરવાનું અમે નક્કી કર્યું છે.'

'સ...જા !' અમીરે હોઠ ભીડ્યા. બધા ઠગસાથીઓ તરફ એક નજર ફેરવી લીધી અને પછી ગણેશા સામે તુચ્છકારભર્યું હસ્યો : 'સાથીઓની સલામતી માટે જાનનું જોખમ ખેડનાર અમીરઅલીને સજા કરવી છે ? ગદારને સજા કરનાર વફાદાર સાથીને એ રીતે બદલો આપવો છે ?'

'ગદાર... ગદાર... ગદાર !' ગણેશા છંછેડાયો : 'એકના એક શબ્દને વારંવાર ઉછાળવાથી તું તારો બચાવ નહીં કરી શકે, અમીર !'

'તો પહેલાં મારું સાંભળી લો !' ગણેશાને નહીં પણ સાથીઓને કહેતો હોય તેમ બધા તરફ ફરીથી ઝડપી નજરે જોઈ લીધું : 'આ લોહી દેવીસિંહના દોસ્ત શંભુનું છે !'

'શંભુનું !' સોની જબાન સળવળી ઊઠી. દેવીસિંહ પર જાણે વીજળી પડી. અમીરે આગળ ચલાવ્યું :

'મને કપટનો વહેમ તો પહેલેથી જ આવ્યો હતો. માલદાર શાહુકારોની પાછળ ખેંચી જઈને આ બદમાશો આપણને જાળમાં ફસાવવાની વેતરણમાં હતા. આ દેવીએ શંભુને પંચગઢી શું કામ મોકલ્યો હતો ખબર છે ?'

સૌ પ્રશ્નાર્થ નજરે અમીરની સામે જોઈ રહ્યા.

‘વહેલો જઈને તે આપણી બાતમી પહોંચાડવા માંગતો હતો.’

‘કોને ?’ ગણેશાએ ભડકીને પૂછ્યું.

‘એ હું હમણાં નહીં કહું.’ અમીરે હોઠ કરડ્યા : ‘પહેલાં મારે એની પાસે કબૂલાત કરાવવી છે.’ એમ બોલતો અમીર ફરી દેવીસિંહ તરફ વળ્યો : ‘શંભુને મેં અધરસ્તે જ આંતરી લીધો. તલવારના બે કાપા કર્યા ત્યાં એ ગદારની જબાનનું તાળું ખૂલી ગયું. તેને ખતમ કરીને અહીં પાછો આવ્યો છું... આ ગદારનો હિસાબ ચોક્કસ કરવા.’

હવે દેવીસિંહ હિંમત હારી ગયો. આટલા બધા વચ્ચેથી નાસી છૂટવાનો રસ્તો દેખાયો નહીં ત્યારે અમીરના પગ પકડી લીધા : ‘મને માર્ફ કરી દો.’ કહેતો માથાં પછાડવા લાગ્યો.

પહેલાં કતરાતી આંખે ગણેશ તરફ જોયું. એનું મોં હવે ઊતરી ગયું હતું. દેવીસિંહ આક્રંદ કરતો અમીરના પગમાં આળોટતો હતો.

‘પહેલાં કબૂલ કર, માર્ફ કરવાની વાત પછી.’ અમીરે ખુન્નસભરે મોં પર પાટું મારીને ચત્તોપાટ સુવાડી દીધો. લોહિયાળ તલવારની ધાર તેની આંખો સામે ચમકાવીને ફરી ત્રાડ નાખી : ‘બોલ, અમારી ધીરજ ખૂટી જાય તે પહેલાં ભસી મર !’

છતાંય દેવીસિંહની જીભ ચાલી નહીં ત્યારે અમીરે તલવાર વીંઝીને તેના બાવડા પર એક છરકો કર્યો અને પેલો ચીસ પાડી ઊઠ્યો. તલવારનો બીજો ઘા પડે તે પહેલાં રાડ નાખી ગયો : ‘કહું છું - બધું જ કહી દઉં છું.’

અને તલવાર ઉગામેલો અમીરનો હાથ અધ્ધર રહી ગયો. બધા ઠગ એ બંનેની આસપાસ ફૂંડાળું કરીને ઊભા રહી ગયા હતા. દેવીસિંહની કબૂલાત સાંભળવા માટે સૌના શ્વાસ ધૂંટાતા જતા હતા. અમીરને રોકવાની હવે ગણેશ પણ હિંમત કરી શક્યો નહીં.

‘બોલ જલદી ! એક... બે...’

‘અમે ગદારી કરી હતી !’ દેવીસિંહ રડતો રડતો બોલી ગયો : ‘અમે ફીરંગીઆની ટોળી સાથે ગિરફતાર થઈ ગયા હતા. સજામાંથી બચવા માટે ગોરાસાહેબના બાતમીદાર બની ગયા...’ આટલું કહીને તે અટકી ગયો. હવે દરેકે દરેક ઠગની આંખોમાં ખુન્નસ ઊભરાવા લાગ્યું. ઘણાની કમ્મરમાંથી રૂમાલ ખેંચાઈ આવ્યા.

‘પછી ?’ અમીરે તલવાર લંબાવીને પૂછ્યું : ‘આગળ બોલ જલદી !’

‘શાહુકારોની બાતમી અમે સાચી આપી, પણ એમની પાસે પચ્ચીસ હજારનો માલ છે એ ખોટું હતું.’ બોલતાં બોલતાં દેવીસિંહની આંખો ઊંડી ઊતરતી જતી હતી : ‘શંભુને બાતમી પહોંચાડવા જ અગાઉ રવાના કર્યો હતો. એ પાછો ન આવે એટલે આપણે પંચગઢી તરફ આગળ વધવાના હતા.’

‘અને ત્યાં ગોરાસાહેબ અમારી રાહ જોતો બેસવાનો હતો એમ જ ને ?’ અમીરે તલવારની અણી તેના પર ટેકવી પૂછ્યું. ત્યારે નીચે પડેલો દેવીસિંહ હકારમાં માત્ર માથું જ હલાવી શક્યો. એની જીભ હવે તાળવે ચોંટી ગઈ હતી. અમીરની તલવારમાં તેને મોત દેખાઈ ચૂક્યું હતું.

‘સાંભળી લીધું ગણેશ !’ અમીરે તેના તરફ ડોક ફેરવી : ‘તું મને સજા કરવા

માંગતો હતો ને ? ડરપોક કહીને મારી બેઈજજતી કરતો હતો ને ?’

પણ ગણેશાનું માથું ઝૂકી ગયું. તેની જબાન સિવાઈ ગઈ હતી.

અમીરે એક અટ્ટહાસ્ય કર્યું ત્યારે સૌને એ વિચિત્ર લાગ્યું. ઘણી વાર સુધી હસતા રહ્યા પછી તેણે ધડાકો કર્યો : ‘હું શંભુની પાછળ ગયો જ નહોતો !’

બધાની સાથે ગણેશાની ડોકનેય ઝાટકો લાગ્યો : ‘તું ગયો જ નહોતો ?’

‘ના, મળસાકા સુધી હું મારી છાવણીમાં જ હતો. રામુ પણ એ જાણતો હતો !’ અમીર દેવીસિંહ સામે તુચ્છકારભર્યું હસ્યો : ‘આની પાસેની કબૂલાત કરાવવા માટે મારે જ આ તમાશો કરવો પડ્યો.’

આ સાંભળીને દેવીસિંહની આંખો ફાટી રહી. અમીરે તલવાર ઉગામીને તેના પડખામાં બીજો છરકો કર્યો : ‘અર્ધા કોસ સુધી જઈને મેં એક બેકસૂર બકરાની ડોક વાઢી નાખી. ત્યાંથી ઘોડો દોડાવતો પૂરપાટ અહીં ધસી આવ્યો. લોહિયાળ તલવાર દેખાડીને મારે આ બેવકૂફ રજપૂતને બોલતો કરવો હતો.....’

અમીર દરેકે દરેક વાક્યે દેવીસિંહનાં અંગો પર તલવારથી છરકા કરતો જતો હતો. પેલો ચિલ્લાતો, તરફડતો લોહીભીની ધૂળ પર રગદોળાતો હતો. કોઈને એને માટે દયા જાગતી નહોતી, બધાને એની ગદારી પર એક સરખી દાઝ ચડતી હતી. અમીર એનું શું કરવા માગે છે તે પણ કોઈ પૂછતું નહોતું. દેવીસિંહના શરીરનો કોઈ ભાગ એવો ન રહ્યો જ્યાં અમીરની તલવારે છરકા અને કાપા ન કર્યા હોય. એની રીબામણી વધતી જતી હતી, કાળી ચીસો મોટી થતી જતી હતી.

‘બસ અમીર !’ ગણેશા આખરે બોલ્યા વિના ન રહી શક્યો : ‘કોઈ આવતું-જતું

આ જોઈ જશે તો આપણે ઉપાધિમાં મુકાશું.' પછી બંને હાથમાં રૂમાલના છેડા પકડીને તે અમીરની બાજુમાં આવ્યો : 'લાવ હું એને એક ભીંસમાં ગૂંગળાવી નાખું... ઠગની ગદારી કરનારને એજ સજા થાય છે !'

પણ અમીરનો ઇરાદો જુદો હતો. રૂમાલનાં મોંતે દેવીસિંહને મરવા દેવો નહોતો : 'નહીં ગણેશા સજા મેં નક્કી કરી રાખી છે.'

'શું ?'

ગણેશા એટલું પૂછે છે ત્યાં જ અમીરની તલવાર ઝનૂનભેર ઊંચકાણી અને ઝટકા સાથે ઊંધા સૂતેલા દેવીસિંહની ગરદનમાં વીંઝાણી... ઘચાક ! એવી અવાજ થયો અને પેલાનું માથું ધડથી અલગ થઈને બે ગજ છેટે ઊડી પડ્યું !

'હાય બાપ રે !' કેટલાયનાં મોંમાંથી હાયકારો નીકળી ગયો. દેવીસિંહનું ધડ થોડી વાર તરફડ્યું. બધા એ તરફડાટ જોતા રહ્યા અને અમીરે ધીમા પગલે આગળ વધીને પેલું ડોકું ઉઠાવી લીધું :

'ગદાર બાતમીદારોના શું હાલ થાય છે તેની સૌને મારે જાણ કરવી છે.' જડબા ભીંસીને અમીર બોલતો હતો : 'ગોરા સ્લીમનને મારે આ ડોકું ભેટ ધરવું છે !'

દેવીસિંહના ડોકામાંથી લોહીની ધાર થતી હતી. અમીરની હથેળી પર તેના રેલા દડતા હતા, 'હું આ ડોકું લઈને પંચગઢી જાઉં છું. તમે લોકો નાગપુર પાછા ફરી જાવ.'

'નહીં અમીરમિયાં !' રામુ અકળાઈ ઊઠ્યો : 'મામલો અહીં જ ખતમ કરી દો. આગળ જઈને જોખમ ખેડવાની શી જરૂર છે ?'

રૂપસિંહે પણ તેને વાર્યો : 'હજુ શંભુ જીવતો છે. એ તારા પહેલાં ત્યાં પહોંચી ગયો હશે. આપણી બાતમી ગોરા સા'બને મળી ગઈ હશે...'

'હું બધું જ જાણું છું.' અમીરના અવાજમાં મક્કમતા વધતી જતી હતી : 'શંભુને રસ્તામાં આંતરી શકીશ તો એના પણ આ હાલ કરવા છે. ગોરા સા'બને એક વાર ચેતવણી આપી દેવી છે - અમારા રસ્તામાંથી હટી જાવ, નહીંતર તમારો પણ આવો અંજામ થશે.'

અમીરના જુસ્સા પાસે કોઈની દલીલ કામ લાગી નહીં. ગણેશાએ ઠાવકાઈથી ખામોશી ધારણ કરી લીધી : 'બહાદુરીનું વધુ પડતું ગુમાન બૂરો અંજામ લાવશે. એને મારે શું કામ રોકવો ? કદાચ એનું મોત એને બોલાવી રહ્યું હશે...'

'રામુ ! તું કોઈનો ઘોડો લઈ લે.' અમીરે પેલું ડોકું એક કપડામાં વીંટી લીધું : 'તારે પણ મારી સાથે આવવાનું છે.'

અમીર ઘોડા પર સવાર થઈ ગયો. પોતાનો સામાન સંકેલી લેવાની રૂપસિંહને ભલામણ કરી અને ઘોડાની લગામ ખેંચી : 'ગણેશા, તમે લોકો હવે વધુ રોકાતા નહીં. નાગપુર સુધીમાં અમે બંને સૌની સાથે થઈ જશું.'

'ભલે !' ગણેશા ખંધું હસીને બોલ્યો. પણ તેના મનમાં તો જુદો જ પડઘો પડ્યો : 'હવે પાછો ફરીશ તો સાથે થઈશને ?'

૯૧

વિલિયમ સ્લીમન ઊંચા નીચા થતા હતા ઠગ ટોળી હજુ કેમ દેખાતી નથી ?

શંભુ બાતમી લઈને જબલપુર આવ્યો કે તરત જ સ્લીમન સાહેબે ઘોડો તૈયાર કરાવ્યો હતો. વીસ-પચ્ચીસ ઘોડેસવાર સિપાઈઓને લઈ રૂસ્તમખાન પણ હાજર થઈ ગયા. નેવું ઠગોની ટોળીને ઘેરી લેવા માટે આટલા સિપાઈઓ ઓછા પડે એવી ગણતરીથી સો-એક સિપાઈઓને પગપાળા પંચગઢી રવાના કરવાનો બંદોબસ્ત પણ થઈ ગયો. એમને પહોંચતા ત્રણ દિવસ લાગવાના હતા, પોતે રૂસ્તમખાન સાથે બીજા દિવસે બપોરે પહોંચી જવા માગતા હતા. શંભુએ બેત્રણ વાર સાહેબને કહ્યું હતું : આપણને પહોંચવામાં દેર થશે તો ઠગટોળી બીજે રસ્તે ચડી ગઈ હશે. અમીરઅલી પહેલેથી જ આ તરફ આવવાના વિરોધમાં હતો. એને કાંઈક વહેમ પડ્યો હતો પણ ગણેશાની જીદને કારણે પંચગઢી સુધી આવવા માંડ કબૂલ થયો હતો. હવે બાજી પલટાઈ જાય તે પહેલા આપણે પહોંચવું જોઈએ...

સ્લીમન પોતે જ ઢીલ કરવા માંગતા નહોતા. શંભુની બાતમી પર તેમને પાકો ભરોસો બેઠો હતો. અમીરઅલી આટલી આસાનીથી એમની જાળમાં ફસાવા આવે ત્યારે પોતે ધીરજ કેમ રાખી શકે ? છતાં એક ઉલઝન ઊભી થયેલી. એમિલીને પૂરા દિવસો હતા. પ્રસૂતિનો સમય પાસે આવી ગયો હતો. પ્રથમ સંતાનના જન્મ વખતે એને એકલી મૂકીને જવા માટે દિલ કોચવાતું હતું. પાછા ફરતા પાંચ-સાત દિવસ પણ નીકળી જાય, ત્યાં સુધીમાં એમિલી મા બની ગઈ હોય. નાજુક તબિયતને કારણે કાંઈક અણધાર્યું બની જાય તો ? એમિલીને તેમની હાજરીની વધારે જરૂર હતી. પોતે પત્નીને વાયદો પણ કરી ચૂક્યા હતા : આ દિવસોમાં હું બધાં કામ પડતાં મૂકીને તારી પાસે જ રહેવાનો.' અને હવે વાયદો પાડવાની ઘડી પાસે આવી પહોંચી ત્યારે જ આવી કટોકટી ઊભી થઈ !

'એમિ !' પત્નીના ખંડમાં દાખલ થઈને સ્લીમન સાહેબે તેના માથા પર હાથ ફેરવ્યો હતો : 'ખબર મળ્યા છે કે અમીરઅલીની ટોળી પંચગઢી તરફ આવી રહી છે.'

એમિલીના પીળાશ પડતા ચહેરા પરની રેખાઓ સહેજ તંગ થઈ પણ પછી તરત જ તેણે સ્મિત ફરકાવી દીધું : 'વિલિ, દીવાનખંડમાં દોડધામ થતી સાંભળી ત્યારથી જ

હું એ સમજી ગઈ હતી.'

'તું કહેતી હોય તો રૂસ્તમખાનને જ મોકલી દઉં ?' તેમના અવાજમાં રહેલી મજબૂરીને એમિલી તરત જ પારખી ગયેલી. તેણે સ્લીમનનો હાથ પકડી લીધો : 'પ્રસૂતિ વખતે સ્ત્રીને ડોક્ટર કે દાયણની જરૂર હોય છે, પતિની નહીં !'

'છતાં પણ તને મૂકીને જતાં મારો જીવ કોચવાય છે.'

'અને તમે નહીં જઈ શકો તો આપણા બંનેનો જીવ કોચવાશે.' એમિલીએ પતિનો હાથ હોઠ તરફ ખેંચ્યો. પ્યારથી પોચા પર એક ચૂમી ભરી : 'લાગણી કરતાં કર્તવ્યની કિંમત વધુ અંકાય છે. તમારી સાથે રહીને હું એ મંત્ર શીખી છું !'

લાગણીના આવેશભર સ્લીમન એમિલીના મુખ પર ઝૂક્યા હતા, પણ ચુંબન લેવાય તે પહેલાં જ ડોક્ટર આવી ચડ્યા અને ડોક્ટરસાહેબને એમિલીની સંભાળ રાખવાની ભલામણ કરીને જ તેમને નીકળી જવું પડ્યું હતું.

પોરો લીધા વિના મારતે ઘોડે સ્લીમન અને રૂસ્તમખાન પંચગઢી પહોંચ્યા તો ખરા પણ આંબાવડિયામાં કોઈ પડાવ દેખાયો નહીં ત્યારે બંને સાહેબો શંભુ સામે તાકીને જોવા લાગ્યા.

'કદાચ એ લોકો અહીં સુધી આવીને પાછા ફરી ગયા હોય.' ઊતરી ગયેલા ચહેરે શંભુ કહેતો હતો : 'ગણેશ સાથે અમે બરાબર પાર્કું કરેલું કે પંચગઢીથી પાછો ન ફરું તો તેમણે અહીં સુધી સફર ખેડી નાખવી.'

ગામના પટેલને રૂસ્તમખાને પૂછપરછ કરી જોઈ : 'મુસાફરોનો કોઈ કાફલો આ તરફ આવ્યો ખરો ?' પણ તેનો જવાબેય નકારમાં જ મળ્યો.

હવે શું કરવું ? ઉલઝનમાં પડી ગયા ગોરાસાહેબ.

'સર, મને લાગે છે કે આપણે આગળ વધીએ.' રૂસ્તમખાને ઉપાય સુઝાડ્યો : 'બનવાજોગ છે કે ઠગ લોકોએ પંચગઢી સુધી આવવાનો ઇરાદો માંડી વાળ્યો હોય. કદાચ અધવચ્ચેથી જ પાછા ફરી ગયા હોય !'

સ્લીમન સાહેબ થોડી વાર વિચારમાં ઊતરી ગયા. રાહ જોવી કે ઠગ ટોળીનો પીછો કરવો ? પોતાની પાસે પૂરતા ઘોડેસવાર નહોતા. પગપાળા સિપાઈઓને આવતા વાર લાગવાની હતી. કોઈ ફેસલો લઈ શકાયો નહીં ત્યારે સ્લીમન સાહેબે રાત પંચગઢીમાં જ વિતાવી નાખવી પડી. પટેલના ઘરમાંથી એકાદ ફર્લાંગ છોટે આવેલું આંબાવડિયું બરાબર દેખાતું હતું. રાતના ઊંઘ ન આવી એટલે વારેવારે સ્લીમન સાહેબ બારીમાંથી ડોકાઈને એ તરફ જોઈ લેતા.

અચાનક એ ઝબકીને ઊભા થઈ ગયા. આંબાવડિયામાં કાંઈક ખખડાટ થયો હોય એવો ભાસ થયો. અંધારામાં આંખો તાણીને ઝીણવટથી જોવા કોશિશ કરી તો એક ઓળો દેખાવાનો ભ્રમ થયો. નજર દગો તો નથી દેતી ને એની ખાતરી કરવા આંખો ચોળીને ફરી જોયું. હવે એકને બદલે બે ઓળા દેખાયા. એ ઘોડેસવાર જેવા લાગતા હતા. એક ઓળો આડ પર ચડતો હોય તેમ આંબાની ડાળી હલતી હતી. થોડી વાર શ્વાસ રોકીને ઊભા રહ્યા

પછી તેમની ધીરજ ન રહી. નજીકમાં સૂતેલા રૂસ્તમખાનને ઢંઢોળ્યા : 'ખાન, જરા ઊભા થઈને બારી બહાર જુઓ તો...' તેમના અવાજમાં થડકો વરતાતો હતો.

રૂસ્તમખાન બિછાનામાંથી સફાળા ઊભા થઈને બારી તરફ ધસી ગયા. પહેલાં તો એમને કાંઈ કળાયું નહીં. સ્લીમન અધીરાઈથી કહેતા હતા : 'જુઓ વચ્ચેના મોટા આંબા પાસે બે ઘોડેસવાર દેખાય છે.'

રૂસ્તમખાને વધુ બારીકાઈથી જોયું ત્યારે કાંઈક કળાયું ખરું પણ ખાતરી થાય તે પહેલાં બંને આકૃતિ અંધારામાં ઓગળી ગઈ.

'સાંભળો, ઘોડાના ડાબલા સંભળાય છે ને ?' સ્લીમને રૂસ્તમખાનનો ખભો દાબ્યો : 'અવાજ દૂર જતો જાય છે. નક્કી કોઈક ત્યાં આવ્યું હતું.' પણ રૂસ્તમખાનને કાને ઓછું સંભળાતું હતું. ઘોડાના ડાબલા અંગે સાહેબને ભ્રમ થયો જેવું તેને લાગ્યું :

'સાહેબ, અત્યારે આંબાવાડિયામાં ચોરીછૂપીથી કોણ આવે ? શું કામ આવે ?'

એનો જવાબ આપવાના બદલે સ્લીમન પિસ્તોલવાળો પટ્ટો કમ્મરે પહેરવા લાગ્યા : 'આપણે એક વાર ત્યાં જઈને જોઈ આવીએ.' એ બબડતા હતા : 'મને કંઈક વહેમ પડે છે !'

વહેમ ! રૂસ્તમખાન ચમકી ગયા. તેમના મનમાં એક વિચાર ઝબક્યો. કદાચ ઠગના કોઈ બાતમીદારે સાહેબની હાજરીના ખબર ઠગ ટોળીને પહોંચાડ્યા હોય. સાહેબ અહીં રાતવાસો રહેવાના છે એવી જાણ કરી હોય અને... ટોળીના સરદાર ગણેશા અને અમીરઅલી વેર લેવાની મુરદ સાથે ચોરીછૂપીથી આવ્યા હોય. અહીંની હિલચાલ નિહાળવા આંબા પર ચડ્યા હોય. બનવા જોગ છે કે જેમ સાહેબ તેમને જોઈ ગયા તેમ એ લોકોએ સાહેબને જાગતા જોયા હોય. ગણેશા ભારે ઘાતકી છે, અમીરઅલી બહુ ચાલાક છે. બંનેએ મળીને કોઈ કાવતરું કર્યું હોય...

'શું વિચારમાં પડી ગયા ખાન !' સ્લીમન સાહેબે તેમને ચોંકાવ્યા : 'ચાલો, આંબાવાડિયા સુધી આંટો મારી આવીએ.'

રૂસ્તમખાન આમ તો હિંમતબાજ હતા. કોઈ પણ જોખમને બાથ ભીડવામાં અચકાતા નહીં. છતાં સાહેબનું અત્યારે આંબાવાડિયામાં જવું તેને અજુગતું લાગ્યું. અંધારવેર્યા આંબાવાડિયામાં ખરેખર કોઈ છુપાયું હોય તો અણધાર્યું કાંઈક બની જાય.

'ઊભા રહો સાહેબ !' રૂસ્તમખાને વચલો રસ્તો વિચારી લીધો : 'હું પટેલને જગાડીને અહીં લઈ આવું. પછી આપણે ચાલીએ.'

સ્લીમનને તેમની અધીરાઈ દબાવી રાખવી પડી. રૂસ્તમખાન પટેલને જગાડવા ગયા એટલે ગોરા સાહેબ ફરી બારીમાં આવીને ઊભા રહ્યા. આંબાવાડિયામાં હવે સૂનકાર વરતાતો હતો. કોઈ હિલચાલ કળાતી નહોતી. તેમને અફસોસ થયો, ખાનને જગાડવાને બદલે પોતે ચૂપચાપ ત્યાં ચાલ્યા ગયા હોત તો ?

'નામદાર સાહેબને ત્યાં શું દેખાય છે ?' રૂસ્તમખાનની સાથે આંખો ચોળતા આવેલા પટેલ પૂછતા હતા : 'કોઈ ઘોડેસવાર દેખાતો છે ?'

‘અત્યારે હવે કાંઈ જ દેખાતું નથી !’ સ્લીમને નિસાસો નાખ્યો : ‘જે કોઈ આવેલું તે નાસી ગયું છે... મારી નજર કદી ધોખો ખાતી નથી... છતાં મારે ત્યાં જઈને ખાતરી કરવી છે કે કોઈ આવ્યું હતું કે નહીં ?’

‘આપની વાત સાચી છે સા’બ !’ પટેલે બંનેને ચોકાવ્યા : ‘રોજ રાત્રે એ અહીં આવે છે ?’

‘કોણ ?’ સ્લીમન આવેશભર્યા અવાજે પૂછી બેઠા : ‘રોજ રાત્રે કોણ આવે છે ?’ પટેલ થોડી વાર ખામોશ રહ્યા. તેમના વૃદ્ધ ચહેરા પરની કરચલીઓમાં આછી ધ્રુજારી ફરકી ગઈ. પછી પરાણે કહેવું પડતું હોય તેમ બોલી ગયા : ‘એ ઘોડેસવાર રણધીર હતો... એનું પ્રેત હતું !’

‘પ્રેત ?’ સ્લીમનની ભૂરી આંખો અચાનક પહોળી થઈ, કરડાકીભરી નજરે તેમણે પટેલ સામે જોયું. રૂસ્તમખાનના કપાળ પર પસીનાનાં ટીપાં બાઝી ગયાં. પટેલ નજર ઝુકાવીને કહેતા હતા :

‘આપ લોકો ભૂત-પ્રેતમાં નથી માનતા એ જાણું છું.’ પછી ખાન તરફ જોઈને ઉમેર્યું : ‘પણ ખાંસાહેબ જરૂર માનતા હશે !’

સ્લીમન સાહેબની આંખોમાંથી કરડાકી ઓસરી જવા લાગી. પોતે ભૂત-પ્રેતના વહેમમાં માનતા નહોતા, છતાં બીજાની માન્યતાને હસી કાઢવામાં પણ માનતા નહીં. ભૂત, પિશાચ અને ડાકણના ઘણા કિસ્સા તેમણે સાંભળ્યા હતા. વળગાડની વાતોય તેમના સાંભળવામાં આવી હતી. અરે, કેટલાક ઠગોએ પણ કહ્યું હતું કે ‘બનીજ’ (શિકાર)નું પ્રેત ક્યારેક અમારી છાતી પર બેસીને અમને બીવડાવી મારે છે. એને અમે અપશુકન ગણીએ છીએ.’ પણ સ્લીમન સાહેબ એ બધાની પાછળ છુપાયેલું ખરું કારણ શોધવા મથતા. શિકાર કર્યા પછી ઠગનો આત્મા ડંખતો હોય છે. અપરાધ કર્યાનો અંદરખાનેથી વસવસો તેના મનને સતાવતો હોય છે અને તેને એ પ્રેત માની લે છે.

‘સાહેબને ઊંઘ ન આવતી હોય તો હું રણધીરસિંહના પ્રેતની વાત કહી સંભળાવું.’

સ્લીમન સાહેબને વિચારમાંથી બહાર આવતાં થોડી વાર લાગી. ફરી એક વાર બારીમાંથી આંબાવાડિયા તરફ નજર નાખી લઈને બબડ્યા : ‘હવે ત્યાં જવાનો કોઈ અર્થ દેખાતો નથી અને ઊંઘવા માટે પણ પ્રેતની વાત સાંભળવી પડશે.’ કહીને એ ખાટલા પર બેસી ગયા. રૂસ્તમખાને કપાળ પરનો પસીનો લૂછી બુદ્ધા પટેલ સામે અધીરાઈભરી નજરે જોયું.

‘નવ-દસ વરસ પહેલાંની વાત છે.’ પટેલે શરૂઆત કરી : ‘અહીંના જાગીરદાર ગુમાનસિંહને રૂપરૂપના અંબાર જેવી કુંવરી હતી. નામ એનું તેજલ કહેવાય છે કે પાણી પીતી ત્યારે ગળા હેઠે ઊતરતું પાણી દેખાય એવી પાતળી એની ચામડી હતી.’

સ્લીમન સાહેબથી હસી જવાયું પણ રૂસ્તમખાનને રસ પડવા લાગ્યો.

‘એ તેજલની સગાઈ અહીંથી પચ્ચીસ કોસ છેટે બીજા એક જાગીરદારનાં કુંવર સાથે બચપણમાં જ થઈ હતી. કુંવરી તેજલ વાર તહેવારે બેત્રણ વાર તેના સાસરે જઈ

આવેલી. છેલ્લી વખત એ સાસરે ગઈ ત્યારે એક ઘટના બની ગઈ. તેજલના મંગેતરના એક દોસ્ત સાથે તેને માયા બંધાઈ ગઈ. એનું નામ રણધીર.’

પટેલે અટકીને સાહેબ અને ખાન તરફ જોઈ લીધું. વાત કહેતી વખતે સામાવાળા તરફથી હોંકારો મળતો નહોતો એથી જોઈએ એવો પોરસ ચડ્યો નહીં. છતાં તેમણે કહેવા માંડ્યું :

‘વાત બનેલી કે તેજલના મંગેતરને કેટલીક બૂરી આદતો હતી. પંદર વરસનો થયો ત્યારથી નશો કરવા લાગ્યો હતો. એકબે વાર તેજલ સાથેના મેળાપમાં તેણે હરકત કરી ત્યારે એ કુંવારી કન્યા વીફરી બેઠી : ‘તમે પીવાની આદત નહીં છોડો ત્યાં લગી હું તમને એકાન્તમાં મળવા નહીં દઉં.’ તેજલના થનાર ભરથારને એ બહુ આકરું લાગ્યું...’

‘તેજલ મિજાજની તેજલી અને જીદીલી હતી. સાસરિયેથી ભાવિ ભરથારના બે-ત્રણ તેડાં આવ્યા પણ તેણે કાંઈ ને કાંઈ બહાનું બતાવીને નકારી કાઢ્યાં. થાકીને કુંવરે તેના દોસ્ત રણધીર તેજલને તેડવા પંચગઢી મોકલાવ્યો. રણધીર અને તેજલ વચ્ચે માયાના ફણગા ફૂટી જ ચૂક્યા હતા. તેમાં આ છેલ્લા મેળાપે બાકીની કસર પૂરી કરી દીધી.’ વાત કહેતાં પટેલ થોડું રોકાયા ત્યારે રૂસ્તમખાનથી બોલી જવાયું : ‘અરે, આ પ્રેતકહાની છે કે પ્રેમકહાની ?’

‘બંને !!’ પટેલે આગળ ચલાવ્યું : તેજલને તેડવા ગયેલા રણધીરે પહેલાં તો પોતાના દોસ્તની ભાવિ બૈરીને મનાવવાની કોશિશ કરી – ‘તેજલ, એક વાર તારું રૂપ પીધા પછી કુંવરને શરાબનો નશો ફિક્કો લાગશે. તું જીદ છોડીને લગન કરી નાખ. મરદના આવા અવગુણ જોવાના ન હોય...’ પણ તેજલ પાસે તેનો જવાબ હાજર હતો : ‘રણધીરસિંહ, હવે મારું મન જ એ મરદમાંથી ઊઠી ગયું છે.’ અને હળવેકથી ઉમેર્યું : ‘તેને બદલે બીજા મરદ પર લાગી ગયું છે ?’

—સાંભળીને રણધીર ચોંકી ગયો : ‘કોના પર ?’ ફફડાટ સાથે તેણે પૂછ્યું ત્યારે તેજલ થોડી વાર તેની સામે પ્રેમ નીતરતી નજરે જોઈ રહી, અને એકાએક રણધીરનો હાથ પકડી લીધો : ‘મારું મન તમારામાં લાગી ચૂક્યું છે રણધીર !’

—‘તેજલ !’ રણધીરને આંચકો લાગ્યો, છતાં એ તેજલનો હાથ છોડાવી શક્યો નહીં : ‘તું પાગલ થઈ ગઈ છો ? કુંવરને છોડીને મારા જેવા મામૂલી માણસનો હાથ પકડવા માગે છે ?’

—‘મોં તો હાથ પકડી લીધો છે.’ તેજલ બોલવામાં ઓછી ઊતરી નહીં : ‘હવે અભડાઈ ચૂકી છું, તમારામાં હિંમત ન હોય, મારા માટે લગની ન હોય તો હાથ તરછોડીને તમતમારે ચાલ્યા જાવ.’

અને પટેલ ફરી અટકી ગયા ત્યારે પહેલી વાર સ્લીમન સાહેબની ઉત્કંઠા ઊછળી પડી : ‘પછી શું થયું પટેલ ?’

પટેલના વૃદ્ધ ચહેરાની કરચલીઓ હસી પડી : ‘પછી તો ન થવાનું થઈ ગયું.’ એક નિસાસો નાખીને તેણે ઉમેર્યું : ‘તેજલ રાતોરાત રણધીર સાથે નાસી જવા તૈયાર થઈ.

વેશપલટો કરીને હવેલીની બહાર પણ નીકળી. ઘોડા પર બેસીને બંને આ આંબાવાડિયા લગી પહોંચ્યા ત્યાં પાછળથી પૂરપાટ દોડ્યા આવતા ઘોડાના ડાબલા સંભળાયા. રણધીરે તેજલને છુપાવી દેવા માટે આંબા પર ચઢાવી દીધી, પણ બંને ઉપર કુદરત રૂઠી હતી. આંબાની ડાળી પકડવા ગયેલી તેજલનો હાથ કાળોતરા સાપની ફેણ પર પડ્યો. પહેલાં એક ફૂંફાડો સંભળાયો, પછી તેજલની કાળી ચીસે વાતાવરણને ધ્રુજાવી દીધું. જાગીરદાર અને તેના સિપાઈઓ આવી પહોંચ્યા ત્યારે રણધીર તેમની સામે ઝનૂનભેર ઝઝૂમ્યો. એકલા હાથે ઘણી વાર લગી સામનો કર્યો પણ છેવટે હાંફી ગયો. જાગીરદારની તલવારે તેનું ડોકું વાઢી નાખ્યું. છતાં કહેવાય છે કે એનું ધડ ઘોડા પરથી નીચે ન પડ્યું. ધડ સાથે ઘોડો ક્યાં નાસી ગયો તેનો કોઈને પત્તો લાગ્યો નહીં - બસ ! ત્યારથી રોજ મધરાત પછી રણધીર અને તેજલના પ્રેત અહીં આવે છે. પહેલાં બે ઘોડેસવાર દેખાય છે. બંને આંબાવાડિયા પાસે અટકે છે. બેમાંથી એક ઝાઝ પર ચડતું હોય એવું લાગે છે. પછી એક જ ઘોડાના ડાબલા સંભળાય છે - જેમ તમને સંભળાયા તેમ !

‘આહ...હા...હા !’ સ્લીમન સાહેબના અટ્ટહાસ્યે રાત્રિને ખળભળાવી મૂકી : ‘પટેલ, આવી પ્રેતવાર્તા આજ સુધી મેં ક્યાંય સાંભળી નથી.’ બગાસું ખાઈને ઉમેર્યું : ‘છતાં તેનો એક ફાયદો થયો, હવે મને જલદી ઊંઘ આવી જશે.’

રૂસ્તમખાન મૂંગા જ રહ્યા. પટેલ પણ ગોરા સાહેબના મેણાનો જવાબ આપવાને બદલે ઊંડો નિસાસો નાખી ત્યાંથી ચાલતા થયા.

અને સવારે એક અજબ ઘટના બની ગઈ.

*

‘સાહેબ ઊઠો તો !’ રૂસ્તમખાનનો ગભરાટ ભર્યો સાદ સાંભળીને સ્લીમન બેઠા થઈ ગયા : ‘શું છે ?’

‘આપણો શં...ભુ !’ ખાનનો અવાજ રૂંધાયો ત્યારે સ્લીમનને ફાળ પડી હોય તેમ ઊભા થઈ ગયા : ‘શું થયું શંભુને ?’

‘ખબર પડતી નથી શું થયું...’ ખાનની પઠાણી અવાજમાં તિરાડ પડતી હતી : ‘એ પેલા આંબાવાડિયાની પાછળની દિશાએ ગયો હતો. ત્યાંથી હાંફતો-કાંપતો પાછો દોડી આવ્યો. હેબત ખાઈ ગયો હોય તેમ ડોળા ફાડીને આંબા તરફ આંગળી ચીંધી છે. પસીને રેબઝેબ થઈ ગયો છે.’

‘ક્યાં છે એ ?’ કહેતા સ્લીમને તેમનો કોટ પહેરી લીધો : ‘આપણી જેમ પટેલે તેને પણ પ્રેતની વાત કહી નહોતી ને ?’

‘સર, એનો દેખાવ તો એવો જ લાગે છે, જાણે ભૂત જોઈને ભડકી ગયો હોય.’

‘હિન્દુસ્તાનના લોકોનું આ જ તો દુઃખ છે.’ ભાગ્યે જ રૈયતનું વાંકું બોલનારા સ્લીમને ઉતાવળે પગ ઉપાડ્યા : ‘વહેમ પર જીવે છે અને વહેમથી જ મરતા હોય છે !’ નીચે આવીને તેમણે શંભુની હાલત જોઈ ત્યારે ક્રોધ ઓસરી ગયો. આ માણસને

હવે કાંઈ કહીશ તો એની છાતી બેસી જશે એવી દયા ઊપજી છતાં તેનો ફડકો તો દૂર કરવો જ જોઈએ.

‘ચાલ મારી સાથે !’ ઘોડા પર ચડીને ગોરા સાહેબે હાંક મારી : ‘બતાવ મને... તો શું જોયું ?’

સાહેબની હાંક સાંભળીને પાળેલા કૂતરાની જેમ શંભુ ઊભો થઈને તેમની પાછળ ચાલવા લાગ્યો. રૂસ્તમખાન પણ ઘોડા પર પલાણી સાથે થયા. પટેલને તો તેમની પાછળ ગયા વિના છૂટકો જ નહોતો.

આંબાવાડિયું જેમ જેમ પાસે આવતું હતું તેમ શંભુના ચહેરા પર ભય ઘૂંટાતો જતો હતો. વચ્ચે વચ્ચે એકબે વાર એના પગ જમીન સાથે ખોડાઈ જતા હોય તેમ એ ઊભો રહી ગયેલો, પણ રૂસ્તમખાનની બીકે ફરી પરાણે પગ ઉપાડવા પડ્યા તેને...

‘બતાવ શું છે ?’ આંબાવાડિયે પહોંચીને ઘોડા પરથી ઊતરીને સ્લીમન સાહેબે શંભુ સામે આછી ત્રાડ નાખી : ‘અહીં કોનું ભૂત ભાળી ગયો તું ?’

કાંપતા હોઠે ધ્રુજતી ડોકે શંભુ ચાર ડગલાં મહામહેનતે આગળ આવ્યો. ભય વિહ્વળ આંખે એક વાર રૂસ્તમખાન સામે અને બીજી વાર સ્લીમન સાહેબ સામે જોઈને તેણે હાથના ઝાટકા સાથે સામે બાજુના આંબાની એક ડાળી તરફ આંગળી ચીંધી હતી.

બધાની નજર સડસડાટ ઉપર ચડી અને ત્યાંનું દૃશ્ય જોઈને છએની આંખો ફાટી રહી.

‘આ શું ?’ સ્લીમન સાહેબના મોંમાંથી રાડ નીકળી ગઈ : ‘શંભુ, આ કોનું ડોકું લટકે છે ?’

પણ શંભુ ભાંગી પડ્યો હોય તેમ ગોઠણભેર જમીન પર ફસડાઈ પડ્યો. જવાબ આપવામાં પીડા થતી હોય તેમ ગળા પર બેચાર વખતે હાથ ફેરવીને ફાટેલા અવાજે માંડ માંડ એક જ શબ્દ બોલી શક્યો : ‘દે...વી...સિંહ !’

‘હું !’ સ્લીમનને કાળજે ઘા લાગ્યો : ‘દેવીસિંહનું ડોકું અહીં ?...કોણ લટકાવી ગયું ?’

શંભુ હવે ઊંચું ઘાલીને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડતો હતો. પટેલને દેવીસિંહના લટકતા ડોકામાં રણધીરસિંહનો આભાસ થતો હતો. રૂસ્તમખાન ડોકાને ઓળખવા માટે ઝાડ પર ચડવાનું વિચારતા હતા ત્યાં સ્લીમને ખાનની કમરમાંથી તલવાર ખેંચી અને આંખના પલકારામાં આંખાની એ ડાળ વાઢી નાખી... પાંદડાં ખખડાટ સાથે ડોકા સહિત ડાળ નીચે પડી. ફાટેલી આંખોવાળું દેવીસિંહનું ડોકું જમીન પર દડીને સ્થિર થઈ ગયું : ‘જુઓ, ઘોડાનાં જ પગલાં છે.’ પછી તેમણે બીજા બેચાર પગલાં જોયાં : ‘સામેથી આ પગલાં આવ્યાં છે.’

થોડી વાર માટે એ થીજી ગયા. મગજમાં એક ઝબકારો થયો : ‘રાતે મેં જે જોયું હતું તે ભ્રમ નહોતો. ભૂત પણ નહોતું ! દેવીસિંહનું ડોકું લટકાવવા માટે બે જણ આવ્યા હતા. બેમાંથી એક ઉપર ચડતો દેખાયો હતો. ત્યાર પછી ઘોડાના ડાબલા પણ સંભળાયા... કોણ હતા એ બે જણ ?’

‘કદાચ...’ રૂસ્તમખાને થોડી વાર અટકીને જવાબ આપ્યો : ‘એ ગણેશા અને અમીરઅલી જ હશે. આપણી ચાલ ઉઘાડી પડી ગઈ હશે. દેવીસિંહને એ લોકોએ સજા કરી હશે !’

‘પણ આ ડોકું અહીં શું કામ લટકાવ્યું ?’ અકળાઈ ઊઠ્યા હોય તેમ સ્લીમને બરાડીને પૂછ્યું.

‘કદાચ એ આપણને કહેવા માગતા હોય...’

‘શું ?’

‘કે તમારા બાતમીદારનાં અમે આવા હાલ કર્યા છે !’

હવે સ્લીમન સાહેબને જાળ લાગી : ‘એ બદમાશોની આ હિંમત !’ ઝનૂન ચડી આવ્યું હોય તેમ એ ઘોડા પર ચડ્યા. લગામ ખેંચી અને ધૂળમાં પડેલાં ઘોડાનાં પગલાં જોતાં થોડે સુધી ધસી ગયા પણ થોડી જ વારમાં તેમને અટકી જવું પડ્યું. તેમને ખ્યાલ આવ્યો કે હવે તેનો કોઈ અર્થ નથી. આવનારાઓ તો છ-સાત કલાક પહેલાં નાસી છૂટ્યા હતા. પોતે એમને કોઈ પણ હિસાબે આંબી નહીં શકે... તેમને ઘોડો વાળી લેવો પડ્યો.

પાછા ફરીને પટેલને કહ્યું : ‘એક કપડામાં આ ડોકું ઢાંકીને ઘેર લઈ લો... તમારી

વિધિથી એનાં અંતિમ સંસ્કાર કરજો.’ કહેતાં કહેતાં ગોરા સાહેબનો અવાજ ભીનો થઈ ગયો.

‘શંભુ હવે ઊઠ !’ રૂસ્તમખાને હાંક મારી : ‘ચાલ હવે... રજપૂત થઈને આમ ભાંગી પડ્યો કે ?’

પણ શંભુ તો જમીનમાં માથું નાખી ઊંધમુંધ પડ્યો જ રહ્યો.

રૂસ્તમખાન થોડાં ગુસ્સા અને થોડી દયા સાથે ઘોડા પરથી ઊતર્યા. શંભુ પાસે જઈ તેના ખભાને ઝટકો આપીને હાંક મારી : ‘ચાલ ઊઠ !’

પણ ઊઠવાને બદલે શંભુનો દેહ જમીન પર ગથોલિયું ખાઈને ઢળી પડ્યો. તેની આંખો ફાટેલી હતી, મોં અર્ધું ઉઘાડું હતું, ચહેરા પર ભય થીજી ગયો હતો અને જીવ ઊડી ચૂક્યો હતો...

સ્લીમનના કાળજે બીજો વસમો ફટકો પડ્યો !

વિવિધમ સ્ત્રીમનના ગ્રહો હવે ચાલ બદલતા હતા અને અમીરઅલી ઠગનો સિતારો જોર પકડતો હતો.

પંચગઢીથી ખાલી હાથે પાછા ફરવાનો સ્ત્રીમન સાહેબને અફસોસ જબલપુર પહોંચતાં જ સાંભળેલા ખુશખબરે હળવો કરી નાખ્યો : 'એમિલીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. પ્રસૂતિ સુખરૂપ થઈ અને મા-દીકરાની તબિયતનેય આંચ ન આવી !

પણ છ મહિનામાં સ્ત્રીમનની પોતાની જ તબિયત લથડવા માંડી. દેવીસિંહનું ડોકું પોતાને ભેટ મોકલનાર અમીરઅલી-ગણેશની ટોળીને આખરી ફટકો મારવાના એમના જુસ્સા પર ડોકરે જ ફટકો માર્યો : 'ફરી તમારે એકાદ વરસ આરામ કરવો પડશે. આ પ્રદેશ છોડીને ઉત્તર બાજુ હવાફેર માટે જવું પડશે... તમારા પુત્ર જહોનનેય અહીંનું હવામાન માફક નથી આવતું, અત્યારે શરીર નહીં વળે તો પાછળથી નડશે...'

ડોકરની એ ચેતવણી અને એમિલીની વિનવણી સામે સ્ત્રીમનને નમતું જોખવું પડ્યું અને ઠગ લોકોને ફરી માથું ઊંચકવાનો મોકો મળી ગયો.

પાંચ વરસના જેલવાસમાં ગુમાવેલી તાકાત અમીરે બે વરસમાં પાછી મેળવી લીધી, પહેલાંનો માન-મોભો ફરી હાંસલ કરી લીધો અને ગણેશ સહિત આખી ટોળી પર મોતાનું વર્ચસ્વ જમાવી દીધું.

સ્ત્રીમનની ગેરહાજરીની બે સફરમાં બેફામપણે શિકાર કર્યા. સવાસો જેટલા મુસાફરોની ગરદન ભીંસી અને દોઢ લાખની માલમત્તા અમીરે ઘરભેગી કરી દીધી !

ગણેશ હવે ઝેરની કોથળી કાઢી લીધેલા સાપ જેવો બિનજોખમી બની ગયો હતો. અમીરને ડંખ મારવાનું ભૂલી જઈને એની જમાદારી માથે ચડાવી લીધી હતી, છતાં અમીર તેનાથી સાવધ રહેતો. ત્રીજી સફરમાં તેને ટાળવાનો અમીરનો ઇરાદો હતો પણ ટોળીમાંથી છૂટ્યે થયા પછી ગણેશ વધુ ખતરનાક બની જશે એવી દહેશત લાગી. ગોરા સાહેબ ફરી પાછા મેદાને પડ્યા હતા. ગણેશ જાત પર જઈને ગદારી કરતાં પણ અચકાય નહીં. એટલે તેને સાથે રાખવામાં જ અમીરને વધુ સલામતી લાગી.

શુકન સારાં થયાં હોવા છતાં અર્ધી સફરમાં ખાસ માલદાર શિકાર ન મળ્યા ત્યારે

અમીરને ઉચાટ થવા લાગ્યો. ગણેશાય અધીરો થયો : 'અમરાવતી સુધી આવી પહોંચ્યા પણ ચાનક ચડે એવો કોઈ સંગ્રાથ જ મળતો નથી !'

અમરાવતીનું નામ પડતાં જ અમીરના દિમાગમાં ઝબકારો થયો : 'અરે, આ તો મારા માટે શુકનિયાળ નગરી છે. પિંઢારા સાથે હતો ત્યારે મેં જ આ શહેરને ચીતુના ખોફમાંથી ઉગારી લીધું હતું. અહીંના મહાજને મને ઇજાજત આપી હતી. ફરી ક્યારેય આવવાનું થાય તો મહેમાન બનવાનું ઇજન આપ્યું હતું !

પિંઢારાવાળી વાત મનમાં જ મમળાવી લઈને તેણે ગણેશને કહ્યું : 'તું ધીરજ રાખ. આ દોલતમંદ શહેરમાં પહોંચીએ પછી જોજે કે આપણા તકદીર કેવા ખૂલી જાય છે !'

અમરાવતીની સરાઈમાં પડાવ નાખ્યા પછી અમીરે એવો દમામદાર પોષાક પહેર્યો કે જાણે આબરૂદાર નવાબ શહેરમાં આવ્યો હોય. રામુનેય તેણે સમજાવી દીધું : 'હવે તારે મારો હજૂરિયો બનીને તેહજીબથી વરતવાનું છે. વાક્યે વાક્યે હુઝૂર શબ્દ વાપરીને વાત કરજે. મારું નામ લઈને સંબોધન કરવાની ગુસ્તાખી કરતો નહીં.'

'ભલે હુઝૂર - જેવો આપનો હુકમ !' એ જ ઘડીથી સૂચનનો અમલ કરતા હોય તેમ રામુએ ઝૂકી ઝૂકીને અદબ ગુજારી : 'નીકળતા પહેલાં હુઝૂરને એક વાત પૂછી લઉં, આપની તારીફમાં મારે શું કહેવાનું છે ?'

'કહેજે કે...' અમીરને થોડું રોકાવું પડ્યું : 'અમારા નામદાર બહુ મોટા સોદાગર છે. માલની ખરીદી કરવા હૈદરાબાદ જઈ રહ્યા છે.'

કહીને અમીર પોતાના પાણીદાર ઘોડા પર સવાર થઈ ગયો અને રામુ તેની પડખે ચાલતો આગળ વધ્યો.

અમરાવતીની બજારમાં દાખલ થઈને અમીરે ચોક તરફ ઘોડાને વાળ્યો. બજારનો ઠાઠમાઠ અને ઝાકઝમાળ જોઈને બાર-પંદર વરસ પહેલાંનો એ દિવસ યાદ આવી ગયો. ચીતુ પિંઢારાના મોખરાનું દળ લઈને પોતે અહીં આવેલો ત્યારે ધોળે દિવસે પણ કેવો સોપો પડી ગયો હતો ! દુકાનો બંધ થઈ ગયેલી, ઘરનાં બારી-બારણાં ભીડી દઈ ફફડતા જીવે લોકો અંદર ભરાઈ બેઠાં હતાં. ચોકમાં મહાજનના માણસો હાથ જોડીને તેને કરગર્યા હતા : 'જનાબ, અમે અમારા ગજા મુજબ આપને રાજી કરશું પણ આ નગરીને મહેરબાની કરીને લૂંટતા નહીં... પોતાને એ લોકો માટે કેવી હમદર્દી જાગેલી, કેવી તરકીબથી અમરાવતીને ચીતુના ખોફમાંથી બચાવી લીધેલું, મહાજનોએ પોતાનો કેટલો બધો અહેસાન માનેલો અને જતાં જતાં ચીતુ પાસેથી અભય વચન પણ અપાવી દીધેલું કે હવે ક્યારેય અમરાવતીને પિંઢારાઓ તરફથી આંચ નહીં આવે !

'હુઝૂર, ગામ લોકો આપના તરફ દાદભરી નજરે જોતા દેખાય છે.' રામુએ આમ કહ્યું ત્યારે અમીરનું મન ભૂતકાળમાં ડૂબકી લગાવીને ઝડપભેર વર્તમાનની સપાટી પર આવી ગયું. ટટ્ટાર થયા. તેણે રુઆબથી કહ્યું : 'જરા કોઈને પૂછી જો તો, પંદર વરસ પહેલાં અહીંના મહાજન-મેવાડી હતા તેમની પેઢી ક્યાં આવી ?'

પણ રામુને પૂછવાની જરૂર ન પડી. એક દલાલ અમીરને માલદાર સોદાગર

માનીને સામેથી જ દોડતો આવ્યો. ફરમાવો જનાબ, અમરાવતીમાં કંઈ પણ ખરીદી કરવા માટે આ દલજીત દલાલ આપની સેવામાં હાજર છે. હીરા-ઝવેરાત, મોતી-માણેક, સોનું-રૂપું, માનમલ-કીનખાબ, જે ખરીદી કરવી હોય એ બંદાને ફરમાવો... ખાતરીવાળી ચીજ, વ્યાજબી દામ અને છતાં ઓછી દલાલીમાં કામ થઈ જશે.'

ગોખી રાખેલો કક્કો એકી શ્વાસે કડકડાટ બોલી ગયો ત્યારે અમીર તેની સામે મલકતો રહ્યો. એને મજાક સૂઝી. તેણે બંને હથેળી કાન પર મૂકી મોં મચકોડયું ને સમજાવ્યું કે હું બહેરો છું !

દલાલનો જુસ્સો એકાએક ઓસરી ગયો. આવો રુઆબદાર ઘરાક મળ્યો અને તે પણ બહેરો-મૂંગો નીકળ્યો ! હવે તેણે રામુને સાધવા કોશિશ કરી જોઈ : 'તું માલિકને સમજાવ, ખરીદી કરવામાં મને સાથે રાખે.' પછી અમીર ન જુએ તેમ આંખ મીંચકારીને ઉમેર્યું : 'દલાલીમાં તારો પણ ભાગ રાખીશ.'

રામુ કાંઈ કહે એ પહેલાં તો અમીરે તલવારની મૂઠ પર હાથ મૂકી દીધો : 'બેવકૂફ ! દલાલી કરે છે કે દગાબાજ ?'

પેલો દલજીત અમીરને બોલતો સાંભળીને હેબત ખાઈ ગયો. તેનું ઉગ્ર સ્વરૂપ જોઈને થરથર કાંપતો ઊભી પૂંછડીએ ભાગ્યો અને અમીર ખડખડાટ હસી પડ્યો : 'રામુ, એને કેવો બનાવ્યો !'

થોડે દૂર ગયા ત્યાં એક દુકાનદાર રસ્તા પર આવ્યો : 'આપ ગામથી અજાણ્યા હશે પણ ભારે માણસ પારખું દેખાવ છો. એ બદમાશ દલાલને બરાબરનો તગડી મૂક્યો.' પછી મતલબની વાત ઉચ્ચારી : 'અમારી દુકાનમાં પધારો, વગર દલાલે સારામાં સારો માલ મળશે.'

અમીરને વખત વેડફવાનું ઠીક ન લાગ્યું : 'રામુ, એમને કહે કે માલની વાત પછી, પહેલાં એક માહિતી આપો.'

'ફરમાવો - શું જાણવું છે આપને ?'

અમીરે તેના સવાલનો જવાબ આપવાને બદલે પોતાના મોભા મુજબ રામુએ જ કહ્યું : 'એમને પૂછી જો, અહીંના નગરશેઠની પેઢી કઈ છે ?'

'નગરશેઠ !' દુકાનદાર ચમક્યો હોય તેમ બોલી ઊઠ્યો : 'તમારે એમનું શું કામ પડ્યું ? નગરશેઠ પાસેથી શું ખરીદવું છે તમારે ?'

અમીરને રોષ ચડ્યો : 'મારે શું ખરીદવું છે એ જાણવું જ છે ?' પેલાએ હા-હા કરીને એકબે વાર ડોક હલાવી એટલે અમીરે ફટ દેતાંક કહી દીધું : 'મારે નગરશેઠ પાસેથી આ અમરાવતી નગરી ખરીદવી છે !'

'હૈં !' પહેલાં તો એ સમજ્યો ન હોય તેમ બાઘાની જેમ જોઈ રહ્યો અને સમજ પડી ત્યારે ભોંઠો પડીને દુકાન ભણી ચાલતી પકડી.

'આપને આજ મજાક કેમ સૂઝે છે ?' રામુથી પૂછ્યા વિના રહેવાયું નહીં.

'તને ખબર નથી રામુ, એક વાર ચીતુ સાથે હું ચોકમાં ઊભો હતો. ત્યારે આ બધા

જ શાહુકારો થરથર કાંપતા મિયાંની મીંદડી બનીને ઊભા હતા. જો એને ખબર પડે કે આ એ જ અમીરઅલી છે તો દુકાન બંધ કરીને ભાગી છૂટે !'

પોતાનાથી બીજા થરથર કાંપે એવો ખ્યાલ પંપાળવાનું દરેક માણસને ક્યારેક ગમતું હોય છે. ચીતુ સાથે પિંઢારા તરીકે અહીં આવેલો ત્યારે એમના ઘાતકીપણા પર એને નફરત જાગી હતી અને અત્યારે વરસો પહેલાંનો એ દિવસ યાદ કરવામાં મજા પડતી હોય તેમ વરતી રહ્યો હતો !

આખરે કુબેર શેઠની માહિતી મળી ત્યારે બે મજલાની એમની હવેલી પર અમીર પહોંચી ગયો. દરવાજા પર એક શાનદાર પાલખી પડેલી જોઈને અમીરને નવાઈ લાગી : આ તો કોઈ મુસ્લિમ ઓરતની ઝનાના સવારી છે ! નગરશેઠને ત્યાં કોઈ મહેમાન હશે ?

અમીરનો રુઆબ જોઈને હવેલીમાં તેને ઉમળકાભેર આવકાર મળ્યો. દોઢડાઘા મુનીમે દીવાનખંડમાં બેસાડીને હોંશભેર પૂછપરછ કરવા માંડી : 'કોણ છો, ક્યાંથી આવો છો, શું કામ છે ? પણ અમીરે કોટું ન આપ્યું. શરબતનો ખ્યાલો ધરીને મુનીમે ફરી સવાલ કર્યો : 'આપ પણ ઝવેરાતની ખરીદી કરવા આવ્યા છો ?'

અને અમીર મલક્યો : ત્યારે તો ઝનાના સવારી ઝવેરાતની ખરીદી માટે આવી છે ! પોતાને એટલે જ અહીં બેસાડવામાં આવ્યો છે. હવે મુનીમને સરખો જવાબ આપવો જોઈએ : 'મુનીમજી, તમારી અટકળો સાચી છે. કુબેર શેઠનું મારે એવું જ કાંઈક કામ છે...' પછી અટકીને પૂછી લીધું : 'નીચે ઝનાના સવારી જોઈને હું સમજી ગયેલો કે શેઠનું કોઈ માનીતું ઘરાક આવ્યું હશે.'

'એ તો બેગમ સાહેબા છે. વરસોથી શેઠ પાસે જ ઝવેરાત ખરીદે છે. નગરશેઠ આજકાલ બીમાર રહે છે એટલે બેગમ જાતે જ અહીં આવ્યાં.'

ક્યાંની બેગમ છે એવું કાંઈક પૂછવાનો અમીર વિચાર કરતો હતો ત્યાં જ બાજુના કમરાનું અટકાવેલું બારણું ઊઘડ્યું. અત્તરની ખુશબો સાથે રેશમી પરદામાં ઢંકાયેલી એક ઓરત ઝડપભેર બહાર નીકળતી દેખાણી. તેની પાછળ એક બાંદી ઝવેરાતની પેટી ઊંચકીને ચાલતી હતી. ઉતાવળા પગલે જઈ રહેલી બેગમે પરદાની જાળીમાંથી અમીર તરફ નજર નાખી ત્યારે ઘડીવાર માટે તેની ગુલાબી પાની જમીન પર જડાઈ ગઈ અને અમીરથી પણ પરદા પાછળનો ચહેરો જોયા વિના જ મલકી જવાયું... એ વખતે એને ખબર નહોતી કે તેની એ મુસ્કાન સામી વ્યક્તિનું જિગર હચમચાવી દેવાનું હથિયાર બની ચૂકી છે !

'શેઠે આપને અંદર પધારવા કહ્યું છે.' મુનીમના શબ્દોએ અમીરે પેલી પરદાનશીન ઓરતના ખ્યાલમાંથી ઝબકાવ્યો હોય તેમ એ માથું હલાવીને ઊભો થયો : 'ચાલો.'

બીમાર શેઠ પલંગ પર ગોળ તકિયાને અઢેલીને બેઠા હતા. પંદરેક વરસ પહેલાં જોયેલા શેઠની કાયા હવે નંખાઈ ગઈ હતી. અમીરે સામેની ગાદી પર બેસતાં કહ્યું : 'અમરાવતી આવવાનું થયું એટલે આપ અચાનક યાદ આવી ગયા. હમણાં જ ખબર પડી કે આપ બીમાર રહો છો. શું દરદ રહે છે ?'

પણ જવાબ આપવાને બદલે શેઠ અમીરને ધારીધારીને જોવા લાગ્યા ત્યારે તેને ખ્યાલ આવ્યો કે હજુ એમને ઓળખાણ પડી નથી : 'પિછાણ ન પડી કે ?'

'ક્યાંક જોયા હોય એવું તો લાગે છે પણ...'

'હમણાં જ તમને યાદ કરાવી દઉં.' અમીરના બોલમાં આછોરો અણગમો આવી ગયો : 'મારું નામ અમીરઅલી.'

'અમીરઅલી...' શેઠ હજુય ઓળખી શકતા ન હોય તેમ યાદશક્તિ માટે ફાંફાં મારતા દેખાયા. અમીરને એ બહુ વસમું લાગ્યું : 'કદાચ એ નામથી તમે નહીં ઓળખો, પણ મીરસાહેબ નામ તરત જ યાદ આવી જશે !'

ઓળખાણ આપવાની અમીરની આ રીત શેઠને ઉખાણા જેવી લાગી. એ સમજદાર વાણિયો પામી ગયો કે આવનારને મુનીમની હાજરી નડે છે, એ સીધી ઓળખાણ આપતા અચકાય છે.

'મીરસાહેબ... હાં હાં હવે યાદ આવ્યું !' તેમણે અવાજમાં એકાએક પલટો લાવીને ઉમળકો દેખાડ્યો : 'અરે મુનીમ તમે ઊભા છો શું, મહેમાન માટે કાંઈ ખાણીપીણીનો બંદોબસ્ત કરો - જાવ.'

મુનીમ ગયો એટલે અમીરે પહેલાં તો રાહત અનુભવી પણ શેઠે તેને ઓળખ્યા પછી ઊભા થવાનો કે પોતાને નજીક બોલાવીને બેસાડવાનો વિવેક સુધ્ધાં ન કર્યો ત્યારે એ એને ખટક્યું : 'મને લાગે છે કે તમે મને ઓળખવા માંગતા નથી. યાદ કરો એ દિવસ, જ્યારે પિંઢારાઓ તમારું ગામ ખેદાનમેદાન કરી નાખવા આવેલા અને તમે બીજા મહાજનો સાથે હાથ જોડીને કાલાવાલા કરતા ઊભા હતા...'

'હૈં !' શેઠના ચહેરા પર અણધાર્યો પલટો આવી ગયો. શેઠ સહેજ ધ્રૂજ્યા અને આંખોમાં આછો થડકો ઊપસ્યો : 'માફ કરો મીરસા'બ ખરેખર હું ઓળખી શક્યો નહોતો... આંખે હવે ઓછું દેખાય છે. યાદશક્તિ પૂરો સાથ આપતી નથી...' ગળગળા અવાજે કહેતા એ પલંગને ટેકે ઊઠવા ગયા પણ અમીરે તેમને એ તકલીફ લેવા ન દીધી. ઊભો થઈને એ જ તેમની પાસે ગયો અને કુબેર શેઠને ઉમળકાથી ભેટ્યો : 'તમારા મુનીમની હાજરીમાં મારે એવી ઓળખાણ નહોતી આપવી તેમાં આટલી વાર થઈ.'

શેઠે ટેકા માટે અમીરની પીઠ પાછળ તકિયો સરકાવ્યો : 'આપનો ઉપકાર કેમ ભૂલી જવાય જનાબ ! આપની કુનેહને લીધે તો આ અમરાવતી ચીતુની તારાજીમાંથી હેમખેમ ઊગરી ગયું હતું.' પછી એકાએક યાદ આવ્યું હોય તેમ ઉમેર્યું : 'ચીતુ પિંઢારાને આખરે અંગ્રેજો સામે હાંફી જવું પડ્યું, એના જેવા બહાદુરને જંગલમાં ભટકીને કમોતે મરવું પડ્યું...'

અમીરને થયું કે આવા કોઈ ખરખરાની જરૂર નહોતી. કદાચ શેઠ એમ માનતા હશે કે હું છેવટ સુધી ચીતુની સાથે રહ્યો હોઈશ. તેમના મનમાંથી એ છાપ હઠાવવી જરૂર લાગી : 'શેઠજી, બીજી ચઢાઈ પછી મેં પણ ચીતુનો સાથ છોડી દીધો, રૈયત પર જુલ્મ ગુજારવાની તેની રીત મારાથી સહેવાતી નહીં. બેસ ત્યારથી પિંઢારાનો વેશ ઉતારી નાખ્યો.

કદાચ એટલે જ ખુદાએ મારા પર દુઆ કરી. આજે શરીફ માણસો વચ્ચે બેસીને સુખેથી જીવું છું.'

શેઠે એ વાત ખુશાલીભેર ઉપાડી લીધી : 'તમને એક જ વાર જોયા ત્યારથી મને તો સમજાઈ ગયેલું કે ખાનદાન ઘરના આદમી છો, સંજોગોવશાત્ પિંઢારાઓને સાથ દીધો છે, ધંધો કરો તો રિદ્દિ અને સિદ્દિ મળે.'

અમીર મલક્યો : 'હવે એ જ તો કરું છું શેઠજી... આ ગામના મહાજનો પાસેથી ત્યારે મને દસ હજાર રૂપિયા મળેલા એ મૂડી પર ધંધો શરૂ કર્યો અને આજે દોઢ-બે લાખનો આસામી ગણાઉં છું.'

શેઠ હવે અમીરને કુતૂહલભેર જોવા લાગ્યા. તેના ઠાઠમાઠ ભર્યા દેખાવમાં અમીરી છડી પુકારતી હતી : 'મીરસા'બ, તમને એ દસ હજાર રૂપિયા ફળ્યા એનું કારણ જાણો છો ?'

અમીરે ડોકું ધુણાવ્યું : 'ના જી, ઘણી વાર હું વિચારતો રહું છું કે લૂંટના પૈસા માણસને પચતા નથી છતાં મારી કેમ બરકત થતી જાય છે ?'

'કારણ કે તમે એ પૈસા અમારી પાસેથી લૂંટ્યા નહોતા.' શેઠની સફેદ મૂછો હાસ્યથી ફરકી ઊઠી : 'તમે અમારી આંતરડી કકળાવી નહોતી... બેશક ચીતુએ અમારો ઘણો ગેરલાભ લીધો, પૈસા પડાવીને અમને ખંખેરી નાખ્યા પણ તમને અમે જે આપ્યું એ પ્રેમથી તમે લઈ લીધું એટલે એ લક્ષ્મી તમારા માટે શુકનિયાળ નીકળી.'

'હવે મને પણ એમ જ લાગે છે.' અમીરે ધાપ મારી : 'આખરે તો ઇન્સાનને એની શરાફતનો જ સાચો સહારો મળે છે, એના વગર બધું નકામું છે. જુઓને એટલે તો આજે હું આપની હવેલીમાં આવકાર પામી શક્યો. તમારી સાથે બેસીને સુખદુઃખની બે વાતો કરી શક્યો.'

એ જ વખતે મુનીમ ખાણી-પીણીની ચીજો પીરસવા આવી ચડ્યો અને તેણે વાત વાળી લીધી : 'આ બધી તકલીફ લેવાની શી જરૂર હતી શેઠજી ?'

'આમાં તકલીફ ક્યાં છે ?' શેઠ સમજી ગયા કે મુનીમની હાજરીમાં અમીર પિંઢારાવાળી વાત છેડવા રાજી નથી : 'આ તો હજુ પ્રસાદી છે. તમે ઉતારો ક્યાં રાખ્યો છે ? કેટલું રોકાવાના ? જતાં પહેલાં એક વાર અમારે ત્યાં ભોજન લેવાનું રાખવું પડશે તમારે.'

'ભોજન તો શેઠજી રોજ તમારું જ જમું છું !' અમીરની જબાન પરથી મધ ઝર્યું : 'આ શહેર સાથે મનમાં એક માયા બંધાઈ ગઈ છે. હૈદાબાદ પહોંચવાની ઉતાવળ ન હોત તો જરૂર બેચાર દિવસ વધુ રોકાત... ઘણી વાર એમ થાય છે કે આવી દોલતમંદ નગરીમાં જ ધંધો શું કામ ન કરવો ? આમે તે અમે આ જ રસ્તે પાછા ફરવાના છીએ ત્યારે થોડું ઝવેરાત ખરીદવા આપની પાસે જ આવવાનું થશે. આવતી સાલ બેટીની શાદી કરવાની છે.'

'અરે હા !' શેઠને હવે ખ્યાલ આવ્યો કે અમીરના કુટુંબ કબીલાં વિશે તો પોતે

કાંઈ ખબર પૂછ્યા જ નહોતા : 'એ તો જણાવો આપને કેટલાં બાળબચ્ચાં છે ?'

'ઓલાદમાં એક બેટી જ છે શેઠજી !' અમીરથી નિસાસો નંખાઈ ગયો. એ નિસાસામાં બનાવટ નહોતી : 'એ પણ હવે પારકી થઈ ગઈ.'

થોડી વાર ખામોશી જળવાઈ રહી. અમીરને થયું કે હવે તેણે ઊઠવું જોઈએ. શેઠની નજરમાં પોતે શરીફ સાબીત થઈ ચૂક્યો છે. આ શહેરના કોઈ પણ માલદાર મુસાફરને ફસાવવા માટે શેઠની ઓળખાણનો હવાલો ઉપયોગી થશે.

'તો હવે હું જાઉં.' અમીર હાથ જોડતો ઊભો થયો : 'મારી સાથે બીજા ઘણા માણસો છે. સરાઈમાં મારી રાહ જોવાતી હશે, જતાં પહેલાં મળવા આવી જઈશ.'

'જરૂર પધારજો.' શેઠે અમીરના બંને હાથ પકડી લઈને લાગણીભેર કહ્યું : 'બીમાર ન હોત તો નીચે સુધી મૂકવા આવત... છતાં પણ મારે લાયક કામકાજ હોય તો જરૂર ચીંધજો મીર સા'બ.'

'આપની મહેરબાની છે એટલું ઘણું...'

અને અમીર સડસડાટ હવેલીની સીડી ઊતરી ગયો.

નીચે રામુ તેની રાહ જોતો ઘોડાની લગામ પકડીને ઊભો હતો. અમીરને જોઈ તેણે મોં બગાડ્યું : 'યાર ઊભાં ઊભાં કંટાળી ગયો એવું કાંઈક કહેવાનું મન થયું પણ તરત જ યાદ આવ્યું કે પોતે અત્યારે અમીરના ગુલામના પાઠમાં હતો. માથું ઝુકાવીને અમીરના હાથમાં ઘોડાની લગામ સોંપીને એ ચૂપચાપ ઘોડાની પાછળ ચાલતો થયો.

બજાર વટાવ્યા બાદ રામુની અધીરાઈ ઊછળી પડી : 'મિયાં, પેલી પાલખીવાળી કોણ હતી ?'

અને અમીરથી ચમકી જવાયું. પોતાના મગજમાંથી એ પરદાનશીન ઓરત કેમ નીકળી ગઈ ? અને રામુએ તેને કેમ યાદ રાખી ?

'કોઈ બેગમ છે એમ મુનીમ કહેતો'તો.' અમીરને થયું કે કદાચ રામુએ વધારે બાતમી મેળવી હશે : 'તને એના અંગે કોઈ ખબર પડી ?'

'પાલખી ઊંચકનારાને મેં ફેરવી ફેરવીને પૂછ્યું પણ મારા બેટા વાત ટાળતા જ રહ્યા.' આટલી વાતથી અમીર હતાશ થયો. પેલી બેગમ પરદાની જાળીમાંથી તેને જોઈને અટકી કેમ ગયેલી તેના વિચારમાં ગૂંથાવાનો ઇરાદો હતો ત્યાં રામુનો અવાજ સંભળાયો :

'પણ મિયાં એ બેગમને તમારામાં દિલચશ્પી હોય એવું લાગ્યું...'

ઝટકા સાથે અમીરે ડોક ફેરવીને પાછળ આવતા રામુ સામે જોયું. ક્યારેક મીઠી મજાક કરી લેવાની રામુને આદત હતી પણ અત્યારે આવી ટીખળ તેને બેમોકાની લાગી : 'બકવાસ ન કર રામુ... હજુ આપણે એકલા નથી પડ્યા.'

'મજાક નહીં હું સાચું કહું છું મિયાં ! શેઠની હવેલીમાંથી ઊતરીને પહેલાં તે તમારા આ પાણીદાર ઘોડા સામે જોઈ રહી હતી. પછી પાલખીમાં બેસતી વખતે એક નોકરને મારી પાસે પૂછવા મોકલ્યો.'

'શું ?' હવે અમીર ટટ્ટાર થઈ ગયો : 'કહે જલદી, શું પુછાવ્યું તેણે ?'

'હવે તમને મારી વાતમાં બકવાસ નથી લાગતો ને ?' રામુએ મેણું મારી લઈને જ અમીરની અધીરાઈ સંતોષી : 'નોકર મને પૂછી ગયો કે તારા માલિક કોણ છે ? ક્યાંના છે ? એકલા છે કે બીબી બચ્ચાં સાથે આવ્યા છે ?'

'અને તે શું જવાબ આપ્યો ?' અમીરને બેગમની પૂછપરછમાં કાંઈક રહસ્ય વરતાયું : 'તે બધું બરાબર તો કહ્યું છે ને ?'

'હુઝૂર એમાં આ રામુને કહેવું ન પડે ! આપનું નામ મીરસાહેબ કહ્યું. મોટા સોદાગર તરીકેની ઓળખાણ આપી, બીબી-બચ્ચાં સાથે નથી અને હૈદ્રાબાદ જઈ રહ્યા છે.'

અમીરને ખામોશી ઘેરી વળી. કોણ હશે એ બેગમ ? તેણે મારામાં દિલચશ્પી કેમ દેખાડી ?

આઠ વરસથી ઓરતના વિરહમાં જીવી રહેલા અમીરના દિલમાં ન સમજાય એવી ઝણઝણાટી જાગી ઊઠી.

અમરાવતીના નગરશેઠની મુલાકાત લેવા પાછળ અમીરની ગણતરી પોતે આબરૂદાર સોદાગર છે એવી છાપ ઊભી કરવાની હતી. માલદાર મુસાફરો હવે અજાણ્યા સંઘમાં ભળતાં બહુ સાવધ રહેવા લાગ્યા હતા. એટલે જ અમીર અમરાવતીના નગરશેઠની ઓળખાણનો ઉપયોગ શિકાર સપડાવવા માટે કરવા માગતો હતો. સરાઈમાં જઈને તેણે બીજા મુસાફરો સાંભળે તે રીતે કુબેર શેઠે કરેલી મહેમાનગતિની વાતો મીઠું-મરચું ભભરાવીને મોટે મોટેથી કહેવા માંડેલી : 'શેઠે તો મને ખાણા માટે દાવત આપી, પણ એમની બીમારીનો ખ્યાલ રાખીને મેં જ ઇન્કાર કરી દીધો.'

છતાંય અમરાવતીના પડાવના ત્રણ દિવસ સુધી ધાર્યા પ્રમાણે કોઈ જ શિકાર સપડાયો નહીં ત્યારે અમીર હતાશ થઈ ગયો. કોણ જાણે કેમ, પણ પેલી બુરખાવાળી બેગમને જોયા પછી તેનું દિલ બેચેન રહેવા લાગ્યું. ઓરતની જુદાઈ સાલવા માંડી. અઝીમાનો સાથ છૂટ્યાને આટલાં વરસ વીતી ગયાં પછી પહેલી જ વાર એની ગેરહાજરી મહેસૂસ થઈ હતી. ક્યારેય વિચાર્યું નહોતું કે બીબી વિનાની પાછલી જિંદગી કેમ ગુજારશે ? કદી પણ ખ્યાલ કર્યો ન હતો કે કોઈની હૂંફ વિના બુઢાપાનો બોજ કઈ રીતે ખેંચી શકાશે ? આજે હવે એકાએક આ એકલતા કેમ ખટકવા માંડી ? પેલી બુરખાવાળીએ તો ઘડી-બે ઘડી માટે જ પડદાની જાળી પાછળથી તેની સામે જોયું હતું છતાં વારેવારે તેનો ચહેરો જોવા માટે દિલ કેમ તલસી રહ્યું છે ? એનાં ઝવેરાત પર દાનત બગડી હતી કે પછી ન જોયેલા એનાં જોબન પર મન લાગ્યું હતું ?

પોતાની વાત તો ઠીક છે, પણ એ બેગમે નીચે ઊતરીને પાલખીવાળા મારફત રામુ પાસે મારા બારામાં પૂછપરછ શું કામ કરાવી ? તો પછી આ ત્રણ દિવસમાં ફરી એની પાલખી કેમ ક્યાંય જોવા ન મળી ? હવે તો એ તેના રસ્તે ઊપડી ગઈ હશે. હું નકામો તેના ખ્યાલને પંપાળ્યા કરું છું અને ઓરતના વિચારમાં અટવાયા કરું છું.

પહેલી વાર અમીરને આગળની સફર માંડી વાળવાનો વિચાર આવી ગયો : 'ગણેશને કહી દઉં, તું ટોળીને લઈ જે તરફ જવું હોય ત્યાં આગળ વધ, હું અહીં થોડા દિવસ રોકાઈશ. પછી મન થશે તો શિવપુરી ચાલ્યો જઈશ. રોશન બહુ યાદ આવ્યા કરે

છે... બની શકે તો જાલોન પણ આંટો મારી આવું. મૌલવીને ત્યાં ઊછરતી દીકરીની ખબર કાઢી આવું, પણ ના ના, રોશનને મેં વાયદો કર્યો છે - તારા માટે ખોળે લેવા જેવો એક દીકરો લેતો આવીશ. મૌલવીને વચન આપ્યું છે - ફરી ક્યારેય બેટીનું મોં જોવા જાલોન નહીં આવું...

તો શું કરવું ? અમીર લમણા પર હાથ દાબીને સરાઈના ચોગાનમાં ઝાડને ટેકે મૂંઝાતો બેઠો હતો ત્યાં એના કાને સાદ અફળાયો :

'અરે મિયાં સા'બ સારું થયું આપ અહીંયા જ મળી ગયા.'

અવાજ જાણીતો હતો એટલે અમીરે ધીરે રહીને માથું ઊંચક્યું અને ચોંક્યો : 'કોણ મુનીમજી ! શું ખબર છે શેઠસાહેબના ?'

'આપને તાબડતોબ તેડી લાવવા મને દોડાવ્યો.' મુનીમ ખંધું હસીને કહી ગયો ત્યારે અમીર વધુ ચમક્યો : 'તાબડતોબ ! એમની તબિયત...'

'અરે એવું કાંઈ નથી સા'બ,' મુનીમોને ટેવ હોય છે તેવી ગોળ ગોળ રીતે તેણે કહ્યું : 'શેઠજીને આપનું કામ પડ્યું છે. હવેલીમાં બીજા મહેમાન પણ આપની રાહ જોઈને બેઠા છે.'

'મહેમાન બેઠા છે !' અમીર ગૂંચવાયો. તેને થોડો ધ્રાસકો પડ્યો : 'કુબેર શેઠ પોતાના ભૂતકાળથી વાકેફ છે, પિંઢારાવાળી વાત એ જાણે છે. કદાચ ગોરો સ્લીમન તો અહીં આવી નહીં ચડ્યો હોય ને ? તેણે મુનીમના ચહેરા પરથી કાંઈક વાંચવા મળે એવી આશાએ થોડી વાર ધારીધારીને જોયું : 'કોણ મહેમાન છે - કાંઈક નામઠામ તો કહો.'

'શેઠના ઘરાક છે - પઠાણ છે !' મુનીમે એટલું કહ્યું ત્યાં અમીરને ઠગનું ઝનૂન ચડી આવ્યું હોય તેમ સડાક કરતો ઊભો થઈ ગયો. પછી સાવધ થઈને મુનીમ તરફ હસ્યો : 'તમે જાવ, હું હમણાં જ કપડાં બદલીને આવી પહોંચું છું.'

મુનીમ ગયા પછી અમીરે ચહેરાને ખીલવા દીધો. હોઠને ભિડાવા દીધા : આખરે કોઈક તગડો શિકાર મળ્યો ખરો !

*

'આવો પધારો મીરસા'બ.' કુબેર શેઠ દીવાનખંડમાં જ બેઠા હતા : 'આખરે તાબડતોબ બોલાવીને તકલીફ આપી.'

અમીરે તસ્લીમ સાથે આવકાર ઝીલતા શેઠની સામે ગાદી પર બેઠેલા આસામી પર નજર નાખી લીધી : 'શેઠજી, એમાં તકલીફ શેની ? આપને મળવા આવવાનું હું વિચારતો જ હતો. વાયદો કર્યો હતો ને કે જતાં પહેલાં જરૂર મળી જઈશ.'

કહેતાં કહેતાં અમીરની નજર પઠાણની બાજુમાં બેઠેલા ઓગણીશ-વીસ વરસના ટખાવડા જુવાન પર મંડાઈ ગઈ.

'તમે આમ ઊભા કેમ રહી ગયા ?' કુબેર શેઠે કહ્યું ત્યારે જ ખ્યાલ આવ્યો કે પોતે જુવાનને વધુ પડતું ધારી-ધારીને જોતો હતો. હવે એનો ખુલાસો કરવો પડશે.

‘વાહ રે ! કેવો પાણીદાર જુવાન છે !’ તેણે ગાદી પર બેઠક લઈને તારીફ કરી :
‘જેનો બેટો હશે એનું નામ જરૂર રોશન કરશે.’

‘બેટો તો આ ખાનસાહેબનો જ છે !’ શેઠે પઠાણ તરફ નજર કરી ત્યારે અમીરને ખ્યાલ આવ્યો કે એ ખાન પણ તેને ધારીધારીને ચકાસી રહ્યો છે !

‘સુભાનઅલ્લા !’ અમીરે પઠાણી ઢબે પોરસ કર્યો : ‘ખુદાતાલાએ આપના પર અપાર દુઆ ઉતારી ખાનસા’બ ! તમારા બેટાને જોતાં જ દિલમાં ખુશાલી ઊછળવા લાગી. જુઓ તો ખરા, પઠાણી પાણી કેવું ઝગારા મારે છે !’

પેલો જુવાન તો શરમાઈને નીચું જોઈ ગયો પણ તેનો પઠાણ બાપ હરખાઈ ઊઠ્યો : ‘મિયાં, આપની જબાન પણ ક્યાં ઓછી પાણીદાર છે... વગર પિછાણે ઘડીભરમાં તમે તો દિલ જીતી લીધું.’

કુબેર શેઠને થયું કે આ બે મીઠાબોલા માણસો એકબીજાની તારીફે ચડી ગયા તો પછી રોકવા મુશ્કેલ થશે. મૂળ વાત પહેલાં પતાવી દેવી જોઈએ : ‘જુઓ મીરસા’બ ! તમને જે કામસર બોલાવવા પડ્યા તે જરા સાંભળો.’

અમીરે તરત જ ઠાવકાઈ ધારણ કરી લીધી : ‘ફરમાવો શેઠજી.’

‘વાત એમ છે કે તમારો કાફલો હૈદરાબાદ જઈ રહ્યો છે...’ એ થોડું અટક્યા ત્યારે અમીર તેની ચટપટી માંડ રોકી શક્યો : ‘અને આ ખાનસા’બ પણ એ જ રસ્તે સવાર સુધી જઈ રહ્યા છે.’

‘ઓહ એમ વાત છે !’ પોતાની ધારણા સાચી પડી તેની ખુશાલી અમીરથી દાબી શકાણી નહીં : ‘ત્યારે તો ખાનસાહેબની સોબતનો પૂરો લાભ મળવાનો.’

‘પણ એક મુશ્કેલી છે મીરસા’બ !’ જાણે અમીરના ઉછાળાને અધવચ્ચે જ રોકતા હોય તેમ શેઠ બોલી ગયા : ‘એમની સાથે ઝનાના સવારી પણ છે !’

‘ઝ...ના... ના !’ તકલીફ પડતી હોય એમ અમીર થોથવાયો. ખરી રીતે તો એને આનંદ થયો હતો એનું કારણ તેને પોતાનેય કદાચ સમજાતું નહીં હોય... પોતે હવે ગરજ ન દેખાડવી જોઈએ એવું ભાન થયું એટલે હળવેકથી કહ્યું : ‘ત્યારે તો ખરી મુશ્કેલી ગણાય.’

‘કઈ વાતની મુશ્કેલી મિયાં !’ પહેલી વાર પઠાણે વાત ઉચ્ચારી : ‘અમારી પાસે પાલખી ઊંચકનારા મજબૂત ભોયાઓ સફરને ધીમી નહીં પડવા દે.’

પાલખી શબ્દે અમીરના મન પર જાદુઈ અસર ઉપજાવી. તેણે તાળો મેળવ્યો. પહેલી વાર અહીં આવ્યો ત્યારે જે બેગમ ઝવેરાત ખરીદવા આવેલી એની જ સવારી તો નહીં હોય ને ? આ તેનો મરદ અને પેલો બેટો હશે ?

‘શું વિચારમાં પડી ગયા મીરસા’બ !’ નગરશેઠની અધીરાઈ બહાર આવી : ‘મેં તો ખાનસા’બને વાયદો આપી દીધો કે તમે એમના સંગાથે નચિંતપણે જઈ શકશો. મીરસા’બ તો મુશ્કેલીમાં પડખે ઊભા રહે એવા નેક માણસ છે...’

અમીરે આ તારીફના જવાબમાં એક મુસ્કાન ફરકાવી. હવે હા કહેવામાં પોતાની

ગરજ દેખાવાની નથી. શિકારને પંપાળીને ફસાવી લેવાનો મોકો પાકી ગયો છે.

‘શેઠજી, આપ તો જાણો છો. સાથે ઝનાના સવારી હોય ત્યારે કેવો ઉચાટ રાખવો પડે છે ! છતાં તમારી વાત રાજખુશીથી માથે ચડાવી લઉં છું. અમે કાલે સવારે જ ઊપડવાનો ઇરાદો રાખીએ છીએ.’ પઠાણ તરફ ફરીને પૂછ્યું : ‘આપને ફાવશે ને ?’

‘અરે જનાબ, ફાવવાનો કોઈ સવાલ જ નથી.’ પેલાએ દાઢીના વાળ હાથની મુઠ્ઠીમાં રમાડતાં કહ્યું : ‘અમે તો તૈયાર થઈને જ બેઠા છીએ.’

અને અમીર લાલચુ નજરે પઠાણના જુવાન બેટા સામે જોવા લાગ્યો : ‘છોકરો બાપ પર પડ્યો નથી, તો શું એની મા એટલી બધી ખૂબસૂરત હશે ? આ જુવાનને જોઈને દિલમાં કોઈ મીઠું દર્દ કેમ જાગે છે ? મારો બેટો હયાત હોત તો એ પણ આવો જ દેખાતને ? એનેય હું સફરમાં સાથે લઈ જાત ને !’

‘તો અમે ઊઠીએ ?’ પઠાણે ઊભા થતાં નગરશેઠની રજા લીધી. અમીર સાથે બગલગિરિ કરીને ભેટ્યો અને દીકરાને કહ્યું : ‘બેટા યૂસુફ, ચાચાને તસ્લીમ કરો.’

પેલો જુવાન જરા મલકાતો, થોડું શરમાતો અમીર સામે ઝૂકીને સલામ કરવા ગયો પણ અમીરને કોણ જાણે શું ઉમળકો આવી ગયો કે બાવડા પકડી તેને છાતીએ ચાંપી દીધો. દિલમાં થીજી ગયેલી લાગણીઓ એ જુવાનની હૂંફને લીધે પીગળવા લાગી હોય તેમ ગળગળા અવાજે દુઆ દેવાઈ ગઈ : ‘ખુદા તને લાંબી ઉમ્મ બક્ષે અને સદા ખુશહાલ રાખે...’

તેનો ઊભરો જોઈને પઠાણ અને કુબેર શેઠ બંનેને એક સરખું અચરજ ઊપજ્યું છે એ જાણી જતાં અમીરને વાર ન લાગી તેણે હસીને કહેવું પડ્યું : ‘આ જુવાનને જોઈને મને મારો મરહૂમ બેટો યાદ આવી ગયો, દિલ જરા ભરાઈ આવ્યું.’

પેલા બંનેને અમીર માટે હમદર્દી જાગી. કુબેર શેઠથી તો બોલાઈ પણ ગયું : ‘આને પણ તમારો જ બેટો સમજોને મીરસા’બ !’

બેચાર ઘડી ખામોશીમાં વીતી ગયા પછી પઠાણે પગ ઉપાડ્યા : ‘તો સવારે સૂરજ ઊગતાની સાથે જ અમે સરાઈ પર આવી પહોંચીએ છીએ. ખુદા હાફિઝ !’

‘ખુદા હાફિઝ !’ અમીરે બાપ-બેટા તરફ સ્મિત ફરકાવ્યું. પઠાણ અને તેનો દીકરો હવેલીની મેડી ઊતર્યા એટલીવારમાં તો અમીર કેટલા ઊંડા વિચારમાં ઊતરી ગયો હતો !

*

અમીરનું દિમાગ પૂરઝડપે કામે લાગી ગયું. પઠાણ બહુ જાજા સાથીઓને જોઈને ભડકી ન જાય એટલા ખાતર અર્ધી ટોળીને તેણે ગણેશા સાથે આગલી સાંજે રવાના કરી દીધી હતી : ‘જંગલનો રસ્તો આવે ત્યાં સુધી તમે આગળ જ રહેજો. પછી અચાનક મળી ગયા હોય તેમ ભેટો કરજો. પઠાણને સાગર સુધી જવું છે. પણ આપણે જંગલમાં જ ખેલ ખતમ કરી નાખશું.’

ગણેશા ઊપડી ગયા પછી રાતે બાકીના સાથીઓને તેમણે જરૂરી સૂચના આપી

રાખી હતી : 'ઝનાના સવારી સાથે છે એટલે તમીઝથી વરતજો....' અને રામુને ખાનગીમાં કહી રાખ્યું હતું : 'બેગમ સાથે એની એકાદ બાંદી પણ હશે, એને જોઈને પાછો તું મજનૂની ઓલાદ ન બની જતો.... આપણે હવે બુદ્ધા થવા આવ્યા.'

પણ સાથીઓને સાવચેત કર્યા પછી એકલા પડેલા અમીરનું મન વારેવારે પેલી બેગમના જ વિચારે ચડી જતું હતું. પઠાણ ગયા બાદ કુબેર શેઠે તેને ચેતવ્યો હતો : 'મિયાં, ખોટું ન લગાડતા, પણ એક વાતનો ખ્યાલ રાખજો. મને પઠાણની બેગમ જરા ચંચળ મનની દેખાય છે.'

ત્યારે પોતે શ્વાસ રોકીને તેને સાંભળતો રહેલો.

'તમારાથી કોઈ છુપાવવાનો અર્થ નથી. એ બેગમ મારે ત્યાં ઝવેરાત ખરીદવા આવેલી ત્યારે તમારા પર એની નજર પડી હશે. કોને ખબર ક્યાંથી તેણે તમારી સફરની માહિતી મેળવી લીધી. પછી બીજે દિવસે ખરીદીમાં કાંઈક બાકી રહી ગયું છે એવું બહાનું કાઢીને ફરી અહીં આવેલી. મને પણ તમારા વિશે જાતજાતની પૂછપરછ કરી. તમારી ઘરગૃહસ્થી અંગે, તમારા વિશે જાતજાતની પૂછપરછ કરી. તમારી ઘરગૃહસ્થી અંગે, તમારા વેપાર-ધંધાના બારામાં, તમારાં બાળ-બચ્ચાં બાબતમાં.... ઘણું ઘણું પૂછ્યું અને પછી કહ્યું : 'તમે મારા ખાવિદને સમજાવો કે સફરમાં એના જ સંગાથમાં જવું... હું તો હેબતાઈ ગયો. આ બેગમનો ઇરાદો મને બહુ સારો ન લાગ્યો. તે કોઈ ખાનદાની ઘરની છોકરી હોય એવું લાગતું નથી. આ ખાને એને કેવી રીતે બીબી બનાવી તે પણ સમજાતું નથી. ઠીક છે જવા દો, આપણે પારકી પંચાત શું કામ કરવી જોઈએ.'

પોતે ત્યારે ઉલઝનમાં ગૂંચવાઈને પૂછી બેઠો હતો : 'પણ શેઠજી, મારી બાબતમાં તેનો ઇરાદો શું હોઈ શકે ?'

'એ જ મને સમજાતું નથી.' તેમણે કોયડાની રીતે કહેલું : 'ઓરતના પેટમાં પાપ હોય છે એની આપણને શું ખબર પડે ? મારે તમને એટલું જ કહેવાનું છે કે સફરમાં એ ખૂબસૂરત ઓરત તરફ લલચાઈ ન જતાં. પઠાણ મરદો ભારે ગુસ્સાબાજ હોય છે. જરાક વહેમ ગયો તો ખાનાખરાબી કરી નાખે. બસ, તમારા જેવા સમજુને આટલો ઇશારો કાઢી છે.'

'આપ એ બાબતમાં બેફિકર રહો શેઠજી !' કહીને તેણે મનમાં સળવળતો સવાલ પૂછી લીધેલો : 'શું એ ખરેખર એટલી બધી ખૂબસૂરત છે ?'

તેનો જવાબ આપતાં શેઠ જરા ખચકાયેલા : 'હા મીરસા'બ ઉમ્મરમાં તો એ તમારાથી નાની નહીં હોય, પણ તેની બોલચાલમાં હજુ જુવાનીનો જુસ્સો ઊછળી આવે છે !'

'એને આપ બેગમ કહો છો અને પઠાણને ખાન કહો છો તે શું એનો ધણી નવાબ નથી ?'

'નહીં રે, ખાન કોઈ નવાબનો દૂરનો સગો જ થાય છે.' શેઠ અણગમા સાથે કહેલું : 'પણ એની બીબીને બેગમ કહેવડાવવાનો અભરખો છે... અને ખમતીઘર ઘરાકને

ખુશ રાખવા માટે બેગમ તો શું મહારાણી કહેવામાંય આપણું શું જાય છે ?'

ઊઠતાં ઊઠતાંય પોતે એક આખરી સવાલ પૂછ્યા વિના રહી શક્યો નહોતો : 'શેઠજી, એ બેગમનું નામ શું કહ્યું તમે ?'

શેઠને એ સવાલ ખટક્યો હોય તેમ બોલેલા : 'મેં તમને નામ કહ્યું છે જ ક્યાં ? તમારે જાણવું હોય તો લ્યો કહી દઉં... નામ છે મુમતાઝ બેગમ !'

મુમતાઝ !' માથું ખંજવાળવા માગતો હોય તેમ પોતે સાફ પર આંગળીઓ ફેરવવા માંડેલો : 'નામ પણ ભારે ઠસ્સાવાળું રાખ્યું છે !'

અત્યારે ઊંઘવા મથતો અમીર એ જ નામ વાગોળ્યા કરતો હતો. સામો માણસ જ્યારે કોઈને ચેતવે છે કે આનાથી સંભાળજે ત્યારે એના તરફનું આકર્ષણ આપોઆપ વધી જાય છે. સફરમાં કમસેકમ એક વાર તો બેગમની ખૂબસૂરતી જોઈ લેવી પડશે. આખરે તો એને મારી જ નાખવાની છેને....

પણ પેલા જુવાનનું શું કરવું ?

નગર શેઠે બેગમવાળી વાત ઉચ્ચારીને નકામો મને એના વિશે વધુ પડતા વિચાર કરતો કરી મૂક્યો. મારું દિલ તો પઠાણના બેટા પર ઠર્યું છે...

અને એકાએક તેના દિમાગમાં ઝબકારો થયો. રોશનના બોલ વધુ પડતા યાદ આવી ગયા : 'બેટો લાવો તો તમારા જેવો જ દેખાવડો લાવજો !' શું કુદરતે એ વાયદો પૂરો કરવા માટે આવો સંજોગ સર્જ્યો હશે ? યૂસુફ મારા જેવો જ તો લાગે છે. ઉમ્મરમાં જુવાન છે, પણ તેથી શું થયું ? પહેલી વાર હું રોશનને મળેલો ત્યારે એવડો જ હોઈશને, ખોળે લેવા માટે આવો મજાનો જુવાનજોધ દીકરો મળે ક્યાંથી ?

પણ એ કેમ બની શકે ? ફરી તે ગૂંચવાયો. મા-બાપનો શિકાર થયા પછી નાના છોકરાને ફોસલાવી-પટાવીને ઘેર લઈ જવાય, તેને ભૂતકાળ ભુલાવી શકાય પણ આ તો ઉમ્મરલાયક છે, સમજદાર છે. નહીં...નહીં ! એને જીવતો નહીં રાખી શકાય.

પડખા ફેરવતો અમીર એ જ ઉલઝનનો ઉકેલ વિચારતો રહ્યો. એનું મન હવે ભમરાની જેમ એક જ વિચારની આસપાસ ચકરાવો લેતું થઈ ગયું. ગમે તેમ કરીને કોઈક ઉપાય ગોતી કાઢીશ, પણ એ જુવાનનો જીવ લેવો નથી. એને ગુમાવવો નથી. કામ પતી ગયા બાદ છોકરાને ખબર જ નહીં પડવા દઉં કે એનાં મા-બાપનો હું કાતિલ છું. સફરમાં હું તેનો વિશ્વાસ હાંસલ કરી લઈશ, એનો પ્યાર જીતી લઈશ. બેટો કહેવાનું મન થાય એવો જુવાન છે.

અને ત્યાં એક બીજો વિચાર ઝબક્યો.

રોશનને બેટાની જરૂર છે તેમ મારે બેટીને માટે એક જુવાનની જરૂર છે ! ભલેને દીકરી મૌલવીની ગણાય પણ એના સુખનો વિચાર કરવાની મારી ફરજ છે... રોશન જો આને પોતાના બેટા તરીકે અપનાવી લે તો હું તેના બદલામાં એક વેણ નાખીશ અને કહીશ કે આની શાદી જાલોનના મૌલવીની બેટી માસૂમા સાથે તારે કરવી પડશે... તારી જેમ મેં

મૌલવીને વચન આપ્યું હતું કે તમારી બેટી માટે હું કોઈ જાનદાન ઘરનો દીકરો શોધી આપીશ...

રોશન માની જશે તો મારી દીકરી પણ સુખી થશે, મારી કોઈ અબળખા બાકી નહીં રહે. ખુદાએ આખરે મારી સામું જોયું ખરું...

આવા મનગમતા મનસૂબાને પંપાળતો અમીર મધરાત પછી મીઠી નીંદરમાં ખોવાઈ ગયો.

*

સવારે આંખ ઊઘડતાં પહેલાં જ કાન પર રામુના ખુશખબર અફળાયા : 'ઊઠો મિયાં હું અને રૂપસિંહ શુકન જોઈ આવ્યા. બેહદ સારાં શુકન મળ્યાં છે.'

અને આંખો ચોળતો સરાઈની બહાર ઊભો હતો ત્યાં ઝનાના સવારી સાથે પઠાણ આવતો દેખાયો. એનો ઘોડો પાણીદાર હતો. શરીર પરનો પોશાક પણ રુઆબદાર હતો. થોડેક પાછળ રેશમી પરદા ફરફરાવતી પાલખી આવતી હતી. ટટ્ટુ ચલાવતો જુવાન યૂસુફ પાલખીમાં બેઠેલી મા સાથે વાતો કરતો ખુશમિજાજમાં આવતો હતો.

'સલામાલેકુ ચાચા !' એમ દૂરથી યૂસુફે અમીરને કહ્યું ત્યારે એ જુવાનને સામે દોડી જઈને ભેટી પડવાનું મન થયું હતું. હવે એ જુવાનમાં તેને પોતાનો ભાવિ જમાઈ દેખાવા લાગ્યો હતો.

'આલેકુસલામ !' થી જવાબ આપીને અમીર ઝટપટ પોશાક બદલવા સરાઈમાં દોડી ગયો હતો.

'આજની સવાર કેવી ખુશનુમા છે !' સફાઈદાર સાફો પહેરતી વખતે તે બબડ્યો : 'આજે એવી ખુશાલી થાય છે કે જાણે ઘેર બેટીની શાદી હોય, બારાત દૂરથી આવી રહી હોય અને પોતે મહેમાનને આવકારવાની અધીરાઈથી બહાવરો બની ગયો હોય...

અમીરને જાણે મનોમન ખાતરી થઈ ગઈ કે આ સફર એની જિંદગીમાં ખુશનસીબ વળાંક લાવી રહી છે...

પણ એ ભૂલી ગયો કે કમનસીબી ક્યારેક ખુશનસીબીનું મહોરું પહેરીને માણસને છક્કડ ખવડાવી જાય છે ! ખુશનસીબ લાગતો વળાંક ત્યારે ખતરનાક પુરવાર થાય છે !

૮૪

'મીરસા'બ, આપણી પહેચાનને હજુ તો આઠ દિવસ થયા છે છતાં એવું મહેસૂસ થયા કરે છે કે જાણે આપણા વચ્ચે વરસો જૂની યારી હોય !' પઠાણ પોતાના ખરબચડા મોં પર હાથ ફેરવી, પસીનાવાળી હથેળી દાઢીના વાળથી લૂછીને કહી રહ્યો હતો : 'તમારા જેવા હમસફર સાથે હોય તો ગમે તેવી મુશ્કિલ સફર પણ મજેદાર બની જાય !'

'ખાનસા'બ, આપે તો મારી જબાનની વાત છીનવી લીધી.' અમીરે મીઠી મુસ્કાન ફરકાવી : 'ઝનાના સવારીને કારણે પહેલાં તો હું આપના સંગાથ માટે અચકાતો હતો. કુટુંબ-કબીલાવાળા મુસાફરો ઘણી વાર એમનાં બીબી-બચ્ચાંની આળપંપાળમાંથી જ ઊંચા આવતા નથી, ત્યારે મારા જેવાને સફર કંટાળાજનક લાગે છે. પણ આપના સંગાથમાં જુદો અનુભવ થયો. આમ મને તમારો પોતાનો આદમી સમજીને સાથે ને સાથે જ રહો છો. છેલ્લા ચાર દિવસથી તો મારું ખાણું પણ તમારી સાથે જ રંધાય છે...' આટલું કહીને અટકી જવા માગતા અમીરથી અનાયાસ જ ઉમેરાઈ ગયું : 'મને થાય છે કે બેગમબાનુને મારા કારણે તકલીફ...'

'અરે મિયાં ! તમે ક્યાં જુદાઈ દેખાડો છો.' પઠાણે પાછળ આવતી ઝનાના સવારી તરફ એક તીરછી નજર ફેંકી લીધી : 'મારા કરતાં તો તમે એનું દિલ વધારે જીતી લીધું છે !'

'કોનું દિલ ?' જાણે આંચકો લાગ્યો હોય તેમ અમીરના હાથમાં રહેલી ઘોડાની લગામ ખેંચાણી : 'આપને મારા પર કોઈ શક...'

'હા...હા...હા !' પઠાણે ખુશમિજાજમાં આવી જઈને હસતાં હસતાં ઘોડાની ગરદન પર ડાબા હાથનો થાપો માર્યો : 'તમે પણ કમાલ આદમી છો ! મારા બેટાનું દિલ જીતી લેવાની વાત કહું છું તેમાં શક કરવાનું શું છે ?'

'ઓહ, આપ બેટાના બારામાં કહી રહ્યા હતા !' અમીર પોતાની ભૂલ સુધારી લેતા બોલ્યો : 'હું જુદું જ સમજ્યો હતો... ક્યારેક ઝનાના સવારી સામે હોય છે ત્યારે સફરમાં ઓરતને કારણે ટંટો-ફિસાદ થવાનો ડર રહે છે.'

કેમ મિયાં ! કોઈ ઓરતના બારામાં આવો અનુભવ થયો છે ખરો ?' પઠાણે

મજાકની ઢબે આમ કહ્યું પણ અમીરને એ ખટક્યું, કુબેર શેઠે તેને ચેતવેલો કે પઠાણની બેગમથી સાચવીને રહેજો, એ બહુ ખતરનાક બાઈ દેખાય છે...

આઠ દિવસથી સફર દરમિયાન અમીરે તીરછી નજરે ઘણી વાર એ પરદાનશીન બેગમની હિલચાલ નીરખી હતી. તેના બેટા યૂસુફ મારફત એના વિશે થોડુંઘણું જાણવાની કોશિશ કરી હતી. ખાનની સાથે ખાણું લેતી વખતે વારંવાર અમીરની નજર પાતળા પરદા પાછળ બેઠેલી પઠાણબીબીની 'આકૃતિમાં અટવાઈ જતી. બાંદી ખાણું પીરસવામાં પોતાને આગ્રહ કરીને ખવરાવતી તેની પાછળ બેગમનો જ કોઈ ઇશારો હશે ? શું બાંદીને તેણે એમ કહ્યું હશે કે આ મહેમાનનું બરોબર ધ્યાન રાખજે ? હજુ ત્રણ દિવસ પહેલાં બનેલી ઘટના પણ કાંઈક વિચિત્ર લાગી હતી. પઠાણ ત્યારે એના બેટાને લઈને નદીએ નહાવા ગયેલો. અમીર શરદ્દને કારણે પોતાના તંબૂમાં જ પડ્યો હતો. ના પોતે શરદ્દનું બહાનું બતાવીને પઠાણની સાથે ગયો નહોતો. પઠાણની ગેરહાજરીમાં પેલી બેગમ કોઈ હિલચાલ કરે છે કે નહીં એની તેને ચકાસણી કરવી હતી, કે પછી પોતે એવું કાંઈક થાય તેમ ઇચ્છતો હતો !

ગમે તેમ હોય, પણ તંબૂમાં પડ્યા પડ્યા અમીર કાંઈક બની જવાની ગણતરી રાખી બેઠો હતો. કુબેર શેઠની મનાઈએ તેના મનમાં જગાવેલું કુતૂહલ સળવળ્યા કરતું હતું. આસપાસની છાવણીમાં પઠાણના કે પોતાના ગણ્યાગાંઠ્યા જ માણસો હતા. કેટલાક નહાવા ધોવા ગયેલા. અમુક લોકો નજીકના ગામે ખરીદીએ ગયા હતા અને બાકીના થોડાક આરામ કરતા હતા. બેગમ જો ખરેખર રંગીલા મિજાજની હશે તો મોકાનો ફાયદો ઉઠાવશે જ.

આવા વિચારમાં કાંઈક બનવાની રાહ જોતા અમીરને માણસના મન પર હસવું આવી ગયેલું. ખરેખર પોતે બેગમ તરફથી શેની આશા રાખી બેઠો હતો ? પોતે તેની સાથે લફરું કરવા તો માગતો નથી ને ? બેગમ ગમે તેવી હોય, એને આવો મોકો આપવાની શી જરૂર હતી ? જે ઓરતને જોઈ નહોતી અને જેના વિશે ફક્ત કાંઈક સાંભળ્યું હતું તેના માટે આવી ઘેલછા શું કામ જાગવી જોઈએ ? કે પછી કોઈક ઓરત હલકટ છે એવું સાંભળીને મરદનું મન પણ હલકટ થઈ જાય છે ? એની કસોટી કરવાને બહાને ખુદ પોતે જ લપસવા માગતો હોય છે !

અને અચાનક બંગડીનો રણકાર સંભળાયો ત્યારે અમીરે ઝટકા સાથે બેઠા થઈને તંબૂના દરવાજા તરફ ડોક ફેરવી હતી. આશા તો બેગમને જ જોવાની રાખેલી પણ તેની બાંદી દેખાણી.

‘માલિક, આપના માટે શરબત લાવી છું.’

‘શરબત !’ અમીરને વિચિત્ર લાગ્યું હોય તેમ પ્રશ્નસૂચક નજરે તે બાંદીને જોઈ રહેલો.

‘બેગમસાહેબાએ મોકલાવ્યું છે.’ એમ કહેતાં તેણે આજુબાજુમાં જોઈ લીધેલું તે અમીરના ધ્યાન બહાર ગયું નહીં. અવાજ સંકોરીને બાંદીએ ઉમેર્યું હતું : ‘એમણે કહ્યું હતું

કે આપને શરદ્દ છે, શરબત પીશો તો રાહત થશે.’

અમીરના હોઠ મીઠી મુસ્કાન સાથે મરક્યા હતા. શરબતનો પ્યાલો પણ એણે એટલા ઉમળકાથી બાંદીના હાથમાંથી લીધેલો કે જાણે ખુદ બેગમ જ તેની સામે પ્યાલો ધરીને ઊભી હોય ! એટલા જ પ્યારથી તેણે શરબત પીધેલું જાણે દરેક ઘૂંટના એક એક ટીપાંની મોજ ચૂસી રહ્યો હોય !

‘બેગમબાનુને મારા તરફથી શુક્રિયા અદા કરજે.’ બાંદીના હાથમાં પ્યાલો પાછો આપતી વખતે તેનાથી કહેવાઈ ગયેલું : ‘વગર પિછાણે આવી દિલદાર મહેમાનનવાજી બદલ હું એમનો અહેસાનમંદ રહીશ.’

‘પણ આપ ખાનસાહેબ પાસે આ વાતની ઝીકર ન કરતા.’ બાંદીએ ફરી આજુબાજુ જોઈને ધીમા અવાજે આમ કહેલું ત્યારે અમીરે રોમાંચક ઝણઝણાટી અનુભવી. અજાણ્યા થઈને પૂછી લીધું : ‘કઈ વાતની ઝીકર.’

‘બેગમસાહેબાએ શરબત મોકલાવ્યું હતું એ વાતની !’

ઓરત કોઈ વાત તેના મરદથી છાની રાખવાનું કહે તેનો શું અર્થ થાય ? અમીરને પૂછવાનું મન થયું કે આમાં ખાનગી રાખવા જેવું શું છે ? શરબતનો એક પ્યાલો મોકલાવ્યો તેમાં બેગમે કયો મોટો અનર્થ કરી નાખ્યો ? પણ આવું પૂછીને પોતે બેગમની નજરમાં બેવકૂફ ઠરવા નહોતો માગતો.

‘એમને કહેજે કે આવું ખુશબોદાર શરબત મેં ઘણાં વરસે પીધું. એનાથી શરદ્દ તો હઠી ગયું, પણ દિલમાં કોઈકની યાદનું દર્દ તાજું થયું.’

બાંદી મરકાતી-હરખાતી એક વાર ઉતાવળે પાછું ફરીને જોઈ લેતી ઝડપથી તંબૂની બહાર નીકળી ગયેલી. અમીરને લાગ્યું કે જાણે તે એની બેગમને શુક્રિયાનો સંદેશો પહોંચાડવાની અધીરાઈભેર દોડી ગઈ હતી !

કાંઈક બનવું જોઈતું હતું એ બન્યું ત્યારે અમીરને થયું કે પોતે ઉતાવળ તો નથી કરી બેઠો ને ? ગલતફહેમી તો ઊભી નથી કરી રહ્યો ને ? શરદ્દ તો મટી ગયું પણ દિલમાં કોઈ જૂનું દર્દ તાજું થયું એમ કહેવાનો મતલબ શું ? કયું દર્દ તાજું થયું હતું ? હા, હવે યાદ આવે છે... આવું જ શરબત તેણે એકબે વાર પીધેલું ખુશબોદાર, નશો ચડે એવું એ શરબત તેને કોણે પીવડાવ્યું હતું ? જોહરાએ ?

ત્યારે અમીરને એકાએક કંઈક ખટકવા લાગ્યું હતું. સાચે જ કોઈ દર્દ - પહેલાવહેલા પ્યારનું દર્દ દિલમાં ભોંકાવા માંડ્યું હતું...

‘મિયાં, મારા સવાલનો જવાબ ન આપ્યો ?’ પઠાણે તેને ચમકાવ્યો : ‘બહુ ઊંડા વિચારમાં ઊતરી ગયા કંઈ ?’

‘હું...હાં...’ અમીર થોથવાયો. તેને અપરાધીની જેમ મોં ફેરવી લેવું પડ્યું. પઠાણનો સવાલ શું હતો એ યાદ કરવું પડ્યું. હાં, કોઈ ઓરતના અનુભવ બાબતમાં જ એણે મજાક છેડી હતી.

‘આપે એવો સવાલ છેડ્યો ખાનસા’બ ?’ અમીર હળવા મિજાજમાં આવી ગયો :

‘કે જુનું દર્દ તાજું થઈ ગયું !’

‘શેનું દર્દ મિયાં ?’ પઠાણને રસ પડ્યો.

‘કોઈ ઓરતના અનુભવનું દર્દ ખાનસા’બ !’

‘અરે, યાર મજાકને તમે દર્દ કહો છો ?’ પઠાણને ચટપટી થતી હોય તેમ બોલ્યો :

‘તમારા ખૂબસૂરત ઝહેરાએ જુવાનીમાં તો ઘણી હસીનાઓને ઘાયલ કરી મૂકી હશે...’

અમીરે શરમાઈ જવાનો દેખાવ કર્યો ત્યારે પઠાણે ઉમેર્યું : ‘જુઓ તમારો ચહેરો એ રંગીન યાદોની ચાડી ખાઈ રહ્યો છે. કહો યાર, એકાદો દિલચસ્પ કિસ્સો સંભળાવી દો.’

અમીરને પઠાણ પર ગુસ્સો અને થોડો અણગમો આવી ગયો. કેવો વિચિત્ર સંજોગ છે ! હું અત્યારે આ માણસની બીબીના ખ્યાલોને પંખાળવા માગું છું ત્યારે એ ઓરત સાથેનો મારો કોઈ રંગીન કિસ્સો સંભળવા તલસી રહ્યો છે ! કુબેર શેઠના કહેવા મુજબ જો આ પઠાણ ખરેખર વહેમીલો હોય તો મારી સાથે કોઈ ચાલાકી કરતો હશે ? મારા રંગીન કિસ્સા સંભળીને તે જાણી લેવા માગતો હશે કે ઓરતની બાબતમાં હું ભરોસો કરવા લાયક માણસ છું કે નહીં ?

હવે અમીર સાવધ બની ગયો : ‘ખાનસા’બ, તમને એકાદી રંગીન ચીજ સંભળાવું ખરો પણ એક શરતે.’ તેણે આંખ મીંચકારીને શરત સંભળાવી : ‘તમારે પણ એવો એકાદો અનુભવ કહેવો પડે. ગમે તેમ તમે ખાન રહ્યા, પઠાણનો પ્યાર અસલ મરદનો ગણાય છે.’

‘હો...હો...હો’ કહેતો એ લાંબું પહોળું હસ્યો : ‘તમે તો ભારે દિલચસ્પ આદમી નીકળ્યા મિયાં ! પણ આપણને તમારી શરત કબૂલ છે. જુવાનીમાં ઘણી મોજ ઉડાવી છે. સંભળીને તમેય ખુશ થઈ જશો.’

અમીરે વાતને ધક્કો મારવા પૂછ્યું : ‘ખાન હજુય ક્યાં તમે બુદ્ધા થયા છો ? અને આદમીની તબિયત તો આખર સુધી રંગીન જ રહેતી હોય છે.’

‘વાહ મિયા, બહોત અચ્છે !’ પઠાણ પોરસાયો : ‘તમે તો વાત વાતમાં શાયરી કહી દો છો...’ પછી એકાએક ગંભીર બની ગયો : ‘પણ એક ઓરતે આપણું પાણી ઉતારી નાખ્યું !’

અમીરને થયું કે પઠાણ ચગ્યો છે : ‘કઈ ઓરતે ખાન ?’

તેના આ સવાલનો જવાબ આપતી વખતે પઠાણે તેનો ઘોડો અમીરની લગોલગ લીધો અને કાનમાં કહેવાની ઢબે બોલ્યો : ‘આ પાલખીવાળી બેગમે પાણી ઉતારી નાખ્યું... બીબીની વાત અજાણ્યા પાસે ન કરાય, પણ તમે હવે ક્યાં પરાયા રહ્યા છો... બીબી એટલી ખતરનાક છે કે હવે બહાર નજર કરવા જ દેતી નથી. આપણા તો પગ બાંધી દીધા એણે...’

બેગમ માટે ખતરનાક શબ્દ તેને ફરી સંભળવા મળ્યો. શું આ પઠાણ તેની બીબીથી ડરતો હશે ? ઓરત પર વહેમ રાખનારો મરદ ઘણી વાર બહાર એવો દેખાવ કરે છે કે પોતે બહુ રંગીલા મિજાજનો માણસ છે.

‘માફ કરજો ખાનસા’બ ! અમીરે સાચવીને કહ્યું : ‘મરદને પોતાના પ્યારમાં જકડી

રાખનાર બેગમને ખતરનાક તો ન જ કહી શકાય.’

‘વાહ રે મિયાં, તમે તો મારી બીબીની તરફદારી શરૂ કરી દીધી.’ પઠાણ દાઢમાંથી બોલતો નહોતો એ અમીરે જોઈ લીધું : ‘મીરસા’બ, પ્યાર-બ્યારની હવે વાત જવા દો. શાદીને વીસ સાલ થઈ ગયા... હું તો જકડાયો છું એની ખૂબસૂરતીમાં... એક જ વાર એને જોઈને નક્કી કરી નાખ્યું હતું કે આ હસીનાને કબજે ન કરું તો હું પઠાણ બચ્યો નહીં.’

‘પછી ?’

‘પછી શું, બે ખૂબસૂરતીને કબજે તો કરી, પણ આગ જેવી નીકળી.’

‘આગ જેવી એટલે ?’

‘મિયાં, નાસમજ થવાનો દેખાવ નહીં કરો.’ પઠાણે મુસ્કુરાતાં કહ્યું : ‘આગ જેવી એની ખૂબસૂરતી દઝાડતી જ રહે છે. દૂર રહો તોપણ દઝાડે, નજીકમાં જાવ તો વધુ ભભૂકી ઊઠે ! ગમે તેટલું ઘી નાખો તોય ધરવ ન થાય એવી જલદ એ આગ છે !’

પછી એકાએક પઠાણને ભાન થયું કે પોતે ઘણુંબધું કહી દીધું છે ત્યારે અમીરના ઘોડા પર થાપો મારીને પરાણે બોલી ઊઠ્યા : ‘મિયાં, તમે પણ ચાલાકી કરો છો હું કે ?’

‘શેની ચાલાકી ખાનસા’બ ?’ અમીર ખરેખર હેબતાઈ ગયા જેવો થઈ ગયો.

‘મારી પાસેથી બધું જાણી લેવું છે અને તમારે અનુભવ કહેવાનું ટાળી દેવું છે એમ ને ?’

હવે પઠાણ તેને ભોળો લાગ્યો. શિકાર જાણે સામેથી ફસાઈ જવા તરસતો હોય એવો બેવકૂફ પણ લાગ્યો.

‘ખાંસા’બ, મારા પહેલાં પ્યારનો રંગીન કિસ્સો તમને જરૂર સંભળાવીશ.’ તેણે હસવાનો દેખાવ કરવો પડ્યો : ‘એ ઓરત પણ આગ જેવી જલદ હતી... પણ અફસોસ !’ અમીરે નિસાસો નાખીને ઉમેર્યું : ‘એ બેવફા નીવડી. હાથતાળી દઈને છટકી ગઈ... એની ખૂબસૂરતીની આગ હજુય મને જલાવે છે !’

‘પણ એ છે ક્યાં ?’

‘એની જ તો ખબર નથી.’ અમીરના અવાજમાં દર્દ ઘૂંટાયું : ‘જ્યારે જ્યારે હૈદ્રાબાદ જાઉં છું ત્યારે એની ખોજ કરું છું. એક વાર જો ભેટો થઈ જાય તો બેવફાઈનો બદલો વાળી લઉં... ત્યાં સુધી મને ચેન નહીં પડે.’

‘હો...ય ! હો...ય...યાર !’ પઠાણી લેહાજમાં ખાન બોલી ઊઠ્યો : ‘મહોબ્બતની રંગીનીને બદલે તમે આવી ગમગીની ક્યાં સંભળાવો છો મિયાં, ઓરત તો જોબનનું રમકડું છે. મરદોનું કામ તેને રમાડવાનું છે... વફા-બેવફાની વાત ભૂલી જાવ મીરસા’બ !’

‘પણ એણે મારી સાથે શાદી કરવાનો કોલ આપ્યો હતો !’

‘શાદી કર્યા પહેલાં બધું જ માફ ગણાય મિયાં !’ આટલું કહીને પઠાણ એકાએક ગંભીર બની ગયો : ‘હાં, બીબી થયા બાદ ઓરતની બેવફાઈ દેખાય તો અમે પઠાણ મરદો એક ઘા ને બે કટકા જ કરી નાખીએ.’

પઠાણ એવા ખુન્નસમાં આ બોલ ઉચ્ચારી ગયો કે અમીરને કંપારી વછૂટી ગઈ...

પણ હવે એ થોડા દિવસનો જ મહેમાન છે. તેના ઝનૂનથી ધૂજી જવાની કોઈ જરૂર નથી. મારા રૂમાલની જોરદાર ભીંસ તેનો ખાતમો કરી નાંખશે.

‘ખાનસા’બ ! પ્યારનો એ રંગીન કિસ્સો હું તમને જરૂર સંભળાવીશ... પણ એ માટે આપણે થોડી સબૂરી રાખવી પડશે. આગલા પડાવ પર આરામ કરીને રાતે મહેફિલ જમાવશું.’

એ જ વખતે પઠાણનો જુવાન બેટો યૂસુફ ઘોડો દોડાવતો બંનેની પાસે આવી પહોંચ્યો : ‘અબ્બાજાન, અમ્મી કહે છે કે શરબત પીવા અહીં થોડું રોકાશું ?’

ત્યારે પઠાણે અમીર સામે જોયું. અમીર જરા ચોંક્યો. પઠાણની નજરમાં શરબતવાળી વાતનો કોઈ અણસાર તો દેખાતો નથીને ?

‘મિયાં ! તમારો શું ઇરાદો છે ?’

બહુ જ સાહજિકપણે પઠાણે આમ પૂછ્યું હતું. સફરમાં રોકાવાની વાત આવે ત્યારે ખાન અચૂક અમીરની મંજૂરી લેતો, જેથી એને સાંભળવું ન પડે કે ઝનાના સવારીને કારણે સફર ધીમી પડી ગઈ !

‘તમે મારી બેગમનું ખાસ શરબત ચાખો તો ખરા !’ જાણે પોરસ કરતો હોય એ રીતે બોલ્યો : ‘એની ખુશબોમાં અનોખી તાજગી વરતાશે. પીધા પછી આપણે ઝડપથી આગળ વધી શકશું.’

‘ભલે ખાનસા’બ ! અમીરે સ્વસ્થ થઈને કહ્યું : ‘જો તમે કહો છો તેવું થશે તો આટલા દિવસ સુધી મને એ શરબત ન પાવા માટે હું જરૂર શિકાયત કરવાનો.’

‘ચાચા !’ પઠાણનો બેટો જ વચ્ચે બોલી ઊઠ્યો : ‘આપની શિકાયત હું હમણાં જ અમ્મીને પહોંચતી કરું છું.’

‘અરે... અરે હું તો મજાક કરતો હતો.’ અમીરે ગભરાટભર્યા અવાજે કહેવા માંડ્યું : ‘શિકાયત કરવાની કોઈ જરૂરત નથી.’

પણ એ સાંભળ્યા વિના જ યૂસુફ તો અમ્મીની પાલખી તરફ ઘોડો દોડાવતો ધસી ગયો. એની સ્ફૂર્તિ જોઈને અમીરની કીકીઓમાં ચમક ઊપસી આવી.

*

શરબત પીવાને બહાને અર્ધો કલાકનો વિસામો લેવા રોકાણ થયું ત્યારે જ અમીરે તેના આઠદસ માણસોને આગળ રવાના કરી દીધા. પઠાણને વહેમ ન પડે એ રીતે એમને કહેલું : ‘તમે પગપાળા ચાલતા રહો... અમે થોડી વારમાં જ તમને આંબી જશું...’ પણ ચમુને તેણે ખાનગીમાં સમજાવી દીધું હતું : ‘ગણેશાને પકડી પાડો અને તેને હવે આગળ વધતો રોકી દો, હવે પછીના પડાવમાં પઠાણને પતાવી દેવો છે.’

અમીરની અધીરાઈ વધતી જતી હતી. શરબતવાળી વાત કોઈ પણ સંજોગોમાં પઠાણની જાણ બહાર રહેવી જોઈએ. પેલી બાંદી કાંઈક બાફી નાખશે તો વહેમીલો પઠાણ સંગ્રાથ છોડીને ફટકો જશે. પોતાની બધી મહેનત પર પાણી ફરી વળશે. પઠાણનો દીકરો

યૂસુફ હવે તેને વારંવાર સવાલો પૂછતો હતો : તમારા ઘરવાળાં ક્યાં છે ? કેટલા છે ? અમારી સાથે તમે સાગર સુધી આવશોને ! થોડા દિવસ અમારા મહેમાન બનશોને ?

અમીરને યૂસુફ ગમતો હોવા છતાં તેના આ સવાલો ગમતા નહોતા. કદાચ એની માએ – પેલી બેગમે જ એને આ સવાલો શિખવાડીને મોકલ્યો હોય. બેગમ મને સાગર સુધી ખેંચી જવા માગે છે, તેનો મહેમાન બનાવવા આતુર છે... આની પાછળ તેનો શું ઇરાદો હશે ?

હવે આ બેગમ તેને ખતરનાક લાગવા માંડી. તેના મોહમાં લપેટાઈને પોતે કોઈ પણ ભોગે સાગર જવા માગતો નહોતો. સાગર ! તેને અણધાર્યો ઝટકો લાગ્યો. એ તો સ્વીમનનું થાણું છે... અમીરને તે વિચારે ધ્રુજાવી મૂક્યો. પોતાની સાથે કપટ તો નથી બેલાતું ને ? સાગર સુધી ખેંચી જવાની કોઈ જાળ તો બિછાવાઈ નથી ને ?

ભલું પૂછવું, કુબેર શેઠ પણ આ ચાલમાં સામેલ હોય. હવે તેને પઠાણ પણ ખંધો લાગવા માંડ્યો. પોતાની તરફ એ વધુ પડતી નરમાશ દેખાડે છે. ખાણા-પીણામાં સાથે જ રાખે છે, ઓરતના રંગીન કિસ્સા સાંભળવાની ચટપટી બતાવે છે... આ બધામાં કોઈ ચાલ છે... પોતાને ફસાવવાનું તર્કટ છે !

માણસનું મન ગલત રસ્તે ફટાય છે ત્યારે તેને વિનાકારણ અકળામણ થવા લાગે છે. થોડી વાર માટે અમીરની હાલત પણ એવી જ થઈ હતી. પઠાણ, બેગમ અને યૂસુફ એ દરેકના વર્તવાને તે શકની નજરે ચકાસવા માંડ્યો... પણ આખરે એ શકમાં તેને પોતાની બેવકૂફી દેખાણી : ના, ના, હું ખોટી અટકળો કરીને નકામો હાઉ ઊભો કરું છું. સ્વીમનને જો અમારી સફરની જાણ થઈ હોય તો સિપાઈઓ સાથે આવીને અમને ઘેરી લે... તેને આ બધી કડાકૂટ કરવાની જરૂર શી ? ભલે આ પ્રદેશ અંગ્રેજોના કબજામાં ન હોય પણ એ ધારે તો અમારી ગિરફતારીનો પરવાનો મેળવીનેય અહીં પહોંચી જાય. હું ખોટા વિચારે ચડી ગયો.

‘કેમ ખામોશ થઈ ગયા છો મિયાં ?’ પઠાણે ઘણી વાર સુધી અમીરનો અવાજ ન સાંભળ્યો ત્યારે અકળાઈ ગયો હોય તેમ પૂછ્યું :

‘ઘર યાદ આવી ગયું ? બીબીની જુદાઈ ખટકી ?’

‘નહીં રે ખાનસા’બ !’ તેણે સાવધ થઈ જતાં કહ્યું : ‘હવે તો આપણો બે-ચાર દિવસનો જ સંગ્રાથ છે. પછી રસ્તા ફટાઈ જશે. તમે સાગર તરફ ઊપડશો અને અમે હૈદ્રાબાદ ભણી ફટાશું.’

‘એટલે તમે અમારા મહેમાન નથી બનવાના ?’

‘મહેમાન !’ અમીર વિનાકારણ ચોંક્યો : ‘મહેમાન થવાની તો આપણા વચ્ચે વાત જ થઈ નથી, ખાનસા’બ !’

‘કેમ યૂસુફ તો કહેતો’તો, તમે જરૂર સાગર આવશો અને થોડા દિવસ સાથે રહેશો.’

‘નહીં નહીં ખાનસા’બ !’ અમીર વધુ અકળાયો : ‘મેં હા પાડી જ નથી. યૂસુફે

એમ માની લીધું હોય તો ભલે.'

'કદાચ મારા તરફથી દાવત ન મળી એટલે તમે હા નહીં પાડી હોય.' પઠાણ સહજભાવે બોલી ગયો : 'હું સાચી વાત કહું તમારાથી હવે શું છાનું રાખવું ? હું તમને મતલબસર સાગર આવવાની દાવત આપું છું. ઘેર પહોંચીને મારે તરત જ હૈદરાબાદ જવાનું છે. યૂસુફની સગાઈ અમે ત્યાં જ કરી છે. શાદીનો દિવસ પાકો કરી, વહુને ઘરેણાં ચડાવતો આવીશ. તમે જો સાગર સુધી સાથ આપો તો આપણે ત્યાંથી સાથે જ હૈદરાબાદ ઊપડી જઈએ.'

'ઓહ એમ વાત છે !' અમીરને થયું કે આ વળી નવો ફણગો ફૂટ્યો. પોતે જ્યાં જવા માગતો નથી ત્યાં આ માણસ તેને ખેંચી જવા માગે છે. શું કામ ? ફરી તેને એમાં કપટની ગંધ આવી. પણ હવે એની અકળામણ ન થઈ. તેણે આનાકાની કર્યા વિના કહી દીધું : 'આગળના પડાવ પર આપણે એનો ફેંસલો કરી નાખશું. થોડાક માણસોને હું સીધા હૈદરાબાદ રવાના કરીશ અને થોડાકને સાથે લઈ લેશું.'

'બહોત અચ્છ !' કહીને પઠાણ પોતાની ખુશાલી ઉછાળતો હોય તેમ મોટેથી સાદ પાડ્યો : 'યૂસુફ બેટા ! તારા અમીર ચાચા આપણી સાથે સાગર આવવા કબૂલ થયા છે.'

પઠાણના અવાજની સાથોસાથ અમીરની નજર પણ પાલખી તરફ દોડી ગઈ. તેણે જોયું કે પઠાણના સાદના પડઘાથી પાલખી થોડી હલી હતી. પોતે સાગર આવવાનો છે એ જાણી પાલખીમાં બેઠેલી બેગમે ખુશાલીની ધ્રુજારી અનુભવી હોય તેવું અમીરને લાગ્યું.

*

'અરે આ સામે તો કોઈનો પડાવ દેખાય છે !' નમતી સાંજે પઠાણે આંગળી ચીંધીને અમીરનું ધ્યાન ખેંચ્યું : 'મુસાફરોના તંબૂ તજાયા લાગે છે.'

'ક્યાં ?' અમીરે અજાણ્યા થઈને કપાળ પર હાથની છાજલી કરીને દૂર નજર ફેંકી : 'સાચી વાત છે. મોટો કાફલો દેખાય છે. મને લાગે છે આપણે પણ ત્યાં જ પડાવ નાખશું.'

પઠાણ ત્યારે ગડમથલમાં પડી ગયેલો દેખાયો. એટલે અમીરે તરત જ વાત સંભાળી લીધી : 'ગભરાશો નહીં ખાનસા'બ, સારા માણસો લાગશે તો જ એમની સાથે રાતવાસો કરશું... નહીંતર નમાજ પઢવા પૂરતું રોકાઈને આગળ વધી જશું.'

છતાં પણ પઠાણના ચહેરા પરથી ફિકર ઓસરી નહીં ત્યારે અમીરે વધારે ધરપત આપવી પડી : 'તમે બધું મારા પર છોડી દેજો... જુઓ આપણો માણસ રામુ સામો આવતો દેખાય. એ આપણને પેલા મુસાફરોની બાતમી આપશે એટલે ખબર પડી જશે.'

રામુ આવ્યો ત્યાં સુધી પઠાણ ઉચાટમાં જ રહ્યો.

'આ કોના તંબૂ દેખાય છે રામુ ?' અમીરે આંખ મીંચકારી સવાલ કર્યો.

'માલિક, કોઈ મોટા સોદાગર લાગે છે. એ લોકો પણ હૈદરાબાદ જઈ રહ્યા છે. જંગલ રસ્તે આગળ વધતાં પહેલાં કોઈ કાફલાના સંગાથની રાહ જોતા બે દિવસથી પડ્યા છે.'

અમીરે પઠાણ તરફ મુસ્કુરાટ ફરકાવી. જાણે કહેતો હોય કે ખાનસા'બ, હવે ચિંતા કરવાનું કોઈ કારણ નથી.

અમારો આ રામુ ભારે માણસ-પારખું છે ખાનસા'બ ! એક નજરમાં એ સામાને નાણી લઈને કહી દે કે આ શાહુકાર છે યા બદમાશ !

એટલીવારમાં બંનેના ઘોડા પેલી છાવણીની લગોલગ આવી પહોંચ્યા. અમીરને ઉચાટ એટલો જ હતો કે ગણેશા સારો દેખાવ કરી શકશેને ? પઠાણના મનમાંથી ગભરાટ હઠી જવો જોઈએ, શકનું કોઈ કારણ ન રહેવું જોઈએ.

ઘોડા જેમ જેમ નજદીક આવતા જતા હતા તેમ સામેવાળા માણસોમાંથી એક બુદ્ધો આદમી પઠાણની નજરમાં ખટકતો જતો હતો. એના બારામાં એ અમીરને કાંઈ કહેવા જાય તે પહેલાં તો અમીર જ બોલી ઊઠ્યો : 'અરે આ તો કોઈ ઓળખીતો સોદાગર છે...' તેણે પઠાણ જુએ એ રીતે ચહેરાના ભાવ પલટાવવા માંડ્યા : 'આપણને સામો લેવા આવે છે. મને ઓળખતો લાગે છે.'

પછી બેચાર ડગલાં ખામોશ રહીને અમીર ચિલ્લાયો : 'અરે કોણ, ગણેશાબાબુ ?'

‘વાહ રે અમીરમિયાં !’ સામેથી ગણેશાએ પડઘો પાડ્યો : ‘આપ, આમ અચાનક...’

ગણેશા બંને હાથ પહોળા કરી ખુશાલી ઉછાળતો નજીક આવ્યો ત્યારે અમીર ઘોડા પરથી કૂદીને હોંશભેર તેને ભેટી પડ્યો : ‘ગણેશાબાબુ ! ખુદાની આ કેવી કમાલ છે !’

ભેટતી વખતે અમીરે પેલાના કાનમાં કહી દીધું : ‘તું મને જ બોલવા દેજે.’

પઠાણ આ બંનેની પુરાણી પહેચાન અને એકબીજાને ભેટી જવાની ક્રિયાને તાજજુબીથી જોતો હતો.

‘ગણેશાબાબુ !’ અમીરે છૂટા પડતાં કહ્યું : ‘પાંચ વરસે મળ્યા અને તે પણ આવી અણધારી રીતે !’

અમીરને થયું કે હવે આ ગણેશાની પઠાણને ઓળખાણ કરાવવી જોઈએ :

‘ખાનસા’બ ! આ અમારા ગણેશાબાબુ ઘોડાના મશહૂર સોદાગર છે.’ આટલું સાંભળવા છતાં પઠાણના હોઠ મરક્યા નહીં. ગણેશાનો ચહેરો જ એવો કદરૂપો હતો કે પહેલી નજરે અણગમો જાગે. અમીરને પહેલી નજરની એ છાપ દૂર કરવી પડી : ‘એને જોતાં આપને ખ્યાલ પણ ન આવે કે એ કેટલા અમીર અને શરીફ છે.’

પઠાણને હવે વિવેક ખાતર નીચે ઊતરવું પડ્યું છતાં તેણે પેલાને ભેટવાની મરજી ન દેખાડી.

‘ખાંસા’બ ! અમે બે-ત્રણ સફર સાથે ખેડી છે. તમે નહીં માનો, એક વાર તો લૂંટરાઓ સામે એણે શું તલવાર ચલાવી એકેયને જીવતો જવા ન દીધો.’ પછી સિફતથી

ઉમેર્યું : ‘એમના ચહેરા પર આ ડાઘ દેખાય છે ને, એ બહાદુરીનું નિશાન છે.’

પઠાણ હવે થોડો પીગળ્યો, પણ અમીરની વાતથી ગણેશા સહેજ ચમકી ગયો. વરસો પહેલાં ઈસ્માઈલ જમાદારે એક પઠાણ શિકારને ફસાવવા માટે પોતાના ચહેરાની બદસૂરતીને આવા જ શબ્દોમાં બહાદુરીના નિશાન તરીકે ઓળખાવી હતી !

વાત આગળ વધે તે પહેલાં યૂસુફખાન ઝનાના સવારી સાથે આવી પહોંચ્યો હતો. પઠાણે ધારી ધારીને ગણેશા સામે જોઈ લીધું. ઝનાના સવારીને જોયા પછી એ બદસૂરત માણસના ચહેરા પર કોઈ જુદો ભાવ જોવા મળે છે કે ? પણ ગણેશાએ એ તરફ નજર સુધ્યાં ઊંચી ન કરી ત્યારે તેને અમીરની વાત સાચી લાગી : માણસ દેખાય છે એવો તો નથી...

‘ગણેશાબાબુ ! હવે અમે પણ અહીં જ પડાવ નાખીએ છીએ.’ તેણે પઠાણની મંજૂરી માટે પરવા ન દેખાડી : ‘ખાંસા’બ, તમારી છાવણી માટે થોડે દૂર કોઈ સારી જગ્યા પસંદ કરીએ.’

પઠાણને નવાઈ લાગી, ગણેશાએ ત્યારે પણ કોઈ ઉમળકો દેખાડ્યો નહોતો.

‘ગણેશાબાબુ, આ ખાંસા’બ સાગર જઈ રહ્યા છે. બહુ શરીફ આદમી છે. સાથે એમનો ભેટો અને ભેગમ પણ છે. તમને કાંઈ હરકત...’

‘અરે મીરસા’બ, તમે જેને શરીફ કહો અને જે તમારા સંગાથે હોય એ તો અમારા મહેમાન થયા... બાકી અમે ઝનાના સવારીનો સંગાથ પસંદ કરતા નથી.’

આટલું સાંભળ્યા બાદ પઠાણનો રહ્યોસહ્યો ઉચાટ ગાયબ થઈ ગયો : ‘ચાલો, ત્યારે હું જઈને છાવણી માટે જગ્યા નક્કી કરું છું... તમે ત્યાં સુધીમાં ગપસપ લડાવો.’

પઠાણ અને યૂસુફના ઘોડા આગળ વધ્યા. ચાર ભોયાઓએ ઊંચકેલી ભેગમની પાલખી પણ તેમની પાછળ પાછળ જવા લાગી.

એ જરા દૂર ગયા પછી અમીરે જોયું તો પાલખીનો એક પરદો જરા હઠાવીને ભેગમે નજાકતભરી ઢબે તેના તરફ ડોક ફેરવી હતી. બુરખાની જાળીમાંથી તે એને જ જોતી હતી એમાં હવે કોઈ શક રહ્યો નહીં.

આ વાત ગણેશાના ધ્યાનમાં ન આવે એટલા ખાતર અમીર ઝડપભેર પીઠ ફેરવીને પેલાની આડો ઊભો રહી ગયો હતો.

થોડી વારે ગણેશાએ ખામોશી તોડી : ‘આજે રાતે જ મામલો ખતમ કરવો છે ને ?’

‘ના !’ અમીરે ફરી એક વાર ત્રાંસી નજરે દૂર જતી પાલખી તરફ જોઈ લીધું : ‘કાલ રાત પર રાખ્યું છે... મેં બધું મનમાં ગોઠવી લીધું છે. કાલે સવારે હું ખાડા ખોદવાની જગ્યા પસંદ કરી લઈશ. અને રાતે મહેફિલને બહાને પઠાણને આપણી સાથે બેસાડી દેશું.’

‘શેની મહેફિલ ?’

‘ધ્યારની દાસ્તાન સંભળાવવાની.’ અમીરને હસવું આવી જતું હતું : ‘દરેકે ઓરતાંના અનુભવનો એક રંગીન કિસ્સો સંભળાવવાનો છે. શરૂઆત હું કરીશ. મેં બધું વિચારી રાખ્યું છે.’

ગણેશાનો હાથ અનાયાસ જ જડબા પર ગયો. ત્યાં પડેલા જખમના ચીરા પર તેણે આંગળાં ફેરવવા માંડ્યાં. એ વખતે તેને પોતાના પહેલાં પ્યારની કડવી યાદ સતાવી ગઈ હોય તેમ ચહેરા પર કરડાકી ઊપસી આવી.

અને અમીર પણ પોતાના પહેલા પ્યારના ખ્યાલમાં ગૂંથાવા લાગ્યો. પઠાણને જોહરાની વાત સંભળાવીને ખુશ કરવાનો તેણે મનસૂબો ઘડી રાખ્યો હતો.

પણ એને ક્યાં ખબર હતી કે પાલખીમાં બેઠેલી પઠાણની બેગમ મુમતાઝ એ જ તેની જોહરા હતી... ! અને એવી તો કલ્પનાય ક્યાંથી આવે કે જેના પર પોતે ફીદા થઈ ગયો છે એ પઠાણનો જુવાન બેટો યૂસુફ પણ જોહરા સાથેના પોતાના પ્યારનું પરિણામ હતું... એ તેનો જ સગો બેટો હતો !!

(૮૫)

સવારે આંખ ઊઘડતાં જ અમીરને પેલું દૃશ્ય તાજું થયું. પાલખીમાં બેઠેલી બેગમ પરદો જરા હઠાવીને ચહેરો ઓઝલમાં રાખીને, બહાર ડોકાઈને તેના તરફ જોઈ લે છે... ખબર નહોતી પડતી અમીરને કે પોતે બેગમને નફરત કરી રહ્યો છે યા તેના તરફ ઈશ્ક જાગ્યો છે ? પણ તેનાથી શું ફરક પડવાનો છે... એક દિવસની જ તો એ મહેમાન છે. રાત્રે મારા હાથે જ, પરદામાં છુપાયેલી રહેતી એની ખૂબસૂરતી મુરઝાઈ જશે. એની મરોડદાર ગરદન ભીંસાઈ જશે.

છતાં તેને મારતાં પહેલાં એક વાર તો હું એ ખતરનાક ઓરતનો ચહેરો જરૂર જોઈ લઈશ... ત્યારે એ ઊંઘતી હશે. શ્વાસોશ્વાસને લીધે તેનું જોબન થરકતું હશે. ચહેરા પર એનું ગુમાની રૂપ છલકતું હશે. કદાચ નીંદરમાં એ મારા જ ખ્વાબ જોતી હશે. ત્યારે એક આછેરા સ્પર્શથી હું એને જગાડીશ અને આંખો ઊઘાડીને મને તે જુએ એ પહેલાં જ એના ગળામાં મારો રૂમાલ પરોવી દઈશ !

ના... ના... ના ! અમીરથી બબડી જવાયું : ઊંઘતા દુશ્મનનો ચહેરો પણ હમદર્દી જગાડી જાય છે. મારે બેગમની સૂરત જોવાની શી જરૂર છે ? પહેલાં એને ખતમ કરીશ. પછી તંબૂની બહાર ઘસડી લાવીને ચાંદના અજવાળામાં ચહેરો જોઈ લઈશ.

હા... પણ એ પહેલાં એક કામ પતાવવાનું મારે યાદ રાખવું પડશે. યૂસુફને કાંઈક સુંઘાડીને નીંદરમાં બેહોશ કરી દેવાનો છે. આ કીમિયો રામુ જાણે છે. કહેતો 'તો કે એક એવી વનસ્પતિ આવે છે જે ઊંઘતા માણસને સુંઘાડો તો બેચાર કલાક સુધી હોશમાં ન આવે.

અને અમીર શેતરંજી પર બેઠો થઈ ગયો : રામુ વહેલી સવારે જંગલમાં જઈને એ વનસ્પતિ તોડી લાવવાનો હતો, સૂરજ ઊગતા સુધીમાં તો આવી જવાનો હતો. હજુ કેમ દેખાયો નહીં ?

નમાઝ પઢતી વખતે થોડી વાર માટે તેણે આ બધા વિચારોને મનમાંથી હડસેલી મૂક્યા અને ખુદાની બંદગીમાં લીન થઈ ગયો. પશ્ચિમ તરફ મોં રાખીને ગોઠણભેર બેઠેલા

અમીરે નમાઝ પૂરી થતાં જેવી આંખો ઉઘાડી કે તંબૂના દરવાજે ઊભેલી એક વ્યક્તિ નજરે પડી :

‘કોણ યૂસુફ ?’ અમીરને અકારણ અચરજ ઊપજ્યું : ‘તું અત્યારમાં અહીંયા ?’
‘ચાચા !’ એ ખૂબસૂરત જવાને તસ્લીમ સાથે સલામઆલેકુ કરીને મરકતા હોઠે કહ્યું : ‘હું તો નાસ્તા માટે તેડવા આવ્યો હતો. આપને નમાઝ પઢતા જોઈને ઊભો રહી ગયો. અબ્બા કહેતા હતા કે આપ પાકા સૈયદ છો. નમાઝ પઢવામાં કોઈ ખલેલ પહોંચાડે તે આપને પસંદ નથી.’

‘બેટા !’ પહેલી વાર અમીરે યૂસુફને માટે અજાણતાં જ આ સંબોધન વાપર્યું, ત્યારે તેના અવાજમાં લાગણી ટપકી હતી : ‘દરેક સાચા મુસલમાને નમાઝ વખતે દુનિયાદારી ભૂલી જવી જોઈએ. ચાર-છ ઘડી જ આપણામાં રહેલો ઇન્સાન ખુદાની તહેનાતમાં રહે છે. બાકીનો વખત આ મતલબી મન શયતાનના ઇશારે નાચતું હોય છે.’

જુવાન યૂસુફને એ વખતે આ પ્રૌઢ આદમી ફરિશ્તા જેવો પાક લાગ્યો. ઘણી વાર લગી તો એ તેને માનભરી નજરે જોતો રહ્યો. તેને ખબર નહોતી પડતી કે આ માણસ માટે પોતાને પ્યાર શું કામ ઊભરાઈ આવે છે. એના સહવાસમાં એવો શું જાદું છે કે દૂર હઠવાનું મન થતું નથી ?

‘જુવાન, મારી વાત તારી સમજમાં આવતી નથી ને ?’ યૂસુફ પોતાને ધારી ધારીને જોઈ રહ્યો હતો તે ગમતું હોવા છતાં અમીરે અકળામણ અનુભવી : ‘તું હજી દુનિયાદારીમાં પડ્યો નથી. તારા દિલથી કપટ હજી દૂર રહ્યું છે.’ ધીમે ધીમે અમીર તેની પાસે ગયો. હેતથી તેના ઉઘાડા માથા પર હાથ ફેરવ્યો : ‘ખુદા તને દુનિયાદારીના કપટથી દૂર રાખે.’

આંખો ભીની થઈ તે પહેલાં અમીરે જાત સંભાળી લીધી : ‘ચાલ યૂસુફ, નાસ્તા માટે ખાનસા’બ ઇન્તજાર કરતા હશે.’

એના ખભા પર હાથ મૂકીને ચાલતા અમીરને ન સમજાય એવી કોઈ રોમાંચક ઝણઝણાટી થતી હતી.

અને એ બંને પોતાના તંબૂ તરફ એ રીતે ચાલ્યા આવતા જોઈને બુરખાવાળી બેગમ (જોહરા) પણ દરેક સ્ત્રીને થાય એવી છાની ઝણઝણાટી અનુભવી રહી હતી : બાપ-બેટાની જોડી આંખમાં કેવી જ્યી જાય છે !

✱

સવાર, બપોર અને સાંજ...

દસ-બાર ગજ છોટેના એ બે તંબૂની બે વ્યક્તિઓના દિલમાં કેવી કશ્મકશ ચાલી રહી હતી !

અમીર ચાતની ચાહ જોતો બેચેન બનતો જતો હતો. કોઈ શિકાર માટે તેણે આવી

અધીરાઈ ક્યારેય અનુભવી નહોતી. તો આજે આવું શું કામ થાય છે ? મનથી તેણે અનેક વાર પઠાણ અને તેની બેગમના ગળા ભીંસી દીધા હતા. વિચારમાં તેણે કેટલીય વાર યૂસુફને ઊંઘમાં બેહોશ કરી દીધો હતો... પણ બધું પતી ગયા પછીના ખ્યાલમાં તેના મનમાં સરખો આકાર લઈ શકતા નહોતા. બેહોશ યૂસુફ ભાનમાં આવશે. તેનાં અમ્મી-અબ્બાને નહીં જુએ, સફરના વળાવિયા કે પાલખીવાળા ભોયા નહીં દેખાય ત્યારે એના પ્રત્યાઘાત કેવા હશે ? મા-બાપ તને મૂકીને ચાલ્યાં ગયાં એવી વાત આ જુવાન છોકરાના દિમાગમાં બેસાડી ન શકાય. ચોર-લૂંટારા સાથેની ઝપાઝપીમાં ખપી ગયાં. તેમ કહેવા જતાં બીજા સવાલો ઊભા થશે. યૂસુફ પૂછશે કે આટલું બની ગયું અને મને ખબર ન પડી ? ચોર-લૂંટારાએ મારાં અબ્બા-અમ્મીને ખતમ કર્યા તો તમે શું જોતા રહ્યા ? તમે એમને કેમ બચાવ્યા નહીં ? ક્યાં છે મારા મરહૂમ મા-બાપની લાશ ?

અમીરને આ ઉલ્લન સતાવતી જ રહી. તેનો કોઈ ઇલાજ મળતો નહોતો અને જેમ જેમ તે વધુ વિચારતો ગયો તેમ તે વધુ ને વધુ ગૂંચવાતો રહ્યો. હજી ગણેશાને તેણે યૂસુફના બારામાં પોતાનો ઇરાદો જણાવ્યો નહોતો. યૂસુફને જીવતો રાખવાની વાત રામુ સિવાય બીજું કોઈ જાણતું નહોતું. છેવટ સુધી કોઈને ન કહેવાનો અમીરે ફેંસલો કરી રાખેલો.

અમીરની જેમ સામેના તંબૂમાં બેગમ મુમતાઝ ઉર્ફે જોહરા પણ ઉલ્લનમાં અટવાતી હતી. સવારે નાસ્તા વખતે અમીરે સાગર આવવા માટે પઠાણ સાથે આનાકાની કરી હતી : હું ગણેશાબાબુના સંગ્રાથમાં સીધો હૈદરાબાદ જ પહોંચી જાઉં. તમારો આગ્રહ છે એટલે વળતી સફરમાં હું જરૂર સાગર રસ્તે આવીશ ત્યારે તમારી મહેમાનનવાજી જરૂર માણીશ... જોહરા આ બધું પરદા પાછળથી સાંભળતી હતી. અમીર અહીંથી અલગ પડી જાય તે એને મંજૂર નહોતું. કોઈ પણ ભોગે તે એને સાગર ખેંચી જવા માગતી હતી... શું કામ ?

આ સવાલનો જવાબ તેની પાસે હતો નહીં... અમીરને અમરાવતીમાં જોયો ત્યારથી દિલ બેચેન બની ગયેલું. જેને પોતે દિલોજાનથી ચાહ્યો હતો, જેને મનથી પોતાનો ખાવિંદ માની લીધો હતો, તેની સાથે કુદરતે આમ અણધાર્યો ભેટો કરાવી દીધો. એ ઇત્તફાક પાછળ કુદરતનો શું ઇરાદો હશે ? અધૂરાં ઓરતાં પૂરાં કરવાનો આ મોકો હતો. મજબૂરીથી પઠાણની બીબી થયા બાદ આટલાં વરસે પણ એ અમીરને ભૂલી શકી નહોતી. યૂસુફનો ખરો બાપ અમીર છે એ વાત ભીતરમાં ભંડારી રાખી હોવા છતાં બેટો જેમ જેમ યૂસુફનો ખરો બાપ અમીર છે એ વાત ભીતરમાં ભંડારી રાખી હોવા છતાં બેટો જેમ જેમ મોટો થતો ગયો તેમ તેમ અસલિયત વધુ ને વધુ ખટકતી જતી હતી... યૂસુફ અત્યારે જેવો દેખાય છે એવો જ મીર તેમની પહેલી મુલાકાતમાં દેખાતો હતો. ગમી જાય, મોહી પડાય, દેખાય છે એવો જ મીર તેમની પહેલી મુલાકાતમાં દેખાતો હતો. ગમી જાય, મોહી પડાય, પોતાનો કરી લેવાનું મન થઈ જાય એવો... ધારદાર નાક અને અણીદાર આંખો તો જાણે મીરની જ મળી છે યૂસુફને !

જોહરાએ આ આઠ-દસ દિવસમાં મનને ઘણું વાર્યું... જે વાત હવે યાદ કરવાથી કોઈ ફાયદો નથી એને શું કામ વાગોળવી ? તું હવે ઠરીઠમ થઈ ગઈ છો. જુવાન બેટાની શાદી થવાની છે. ખાન પઠાણ હવે તેને ખુશ રાખવા માટે પાછું વાળીને જોતો નથી. હા, ક્યારેક વહેમીલો મિજાજ તેને પરેશાન કરી જાય છે. કોઈ મરદની પાસે બુરખામાં ઊભેલી જુએ તોપણ તેનું ખુન્નસ ઊભરાઈ આવે છે. ઘણી વાર તેણે ભૂંડી ગાળો દીધી હતી. અનેક વાર તેના પર હાથ ઉઠાવ્યા હતા... બસ આ જ ખટકો તેને અમીર તરફ ખેંચી રહ્યો હતો ! મનને તે જેમ જેમ મનાવતી તેમ તેમ ભીતરમાં વધુ ઝંઝાવાત જાગતો. એક વાર મીરને કહી દઉં કે તારી સાથે બેવફાઈ કરી નથી. મારી ઓરમાન માએ મને મજબૂરીથી આ પઠાણને ગળે વળગાડી દીધી હતી. હું તો તને હજુય ચાહું છું અને તારી મરજી હોય તો...

‘...તો હજુ પણ તારી સાથે ચાલી નીકળવા તૈયાર છું.’

એટલા માટે તો એ અમીરને સાગર ખેંચી જવા માગતી હતી. એક વાર નકાબ હઠાવીને તેને ચહેરો દેખાડી દઉં, યૂસુફની અસલિયત જણાવી દઉં, પછી તેને મનફાવે તે ફેંસલો કરે... હું હસીખુશીથી એ માથે ચડાવી લઈશ. જરૂર પડે તો...

તો ખાન પઠાણને પડતો મૂકી દેવા તૈયાર છું. હા, એક વાર નવાબની કેદમાંથી મીરે જ મને છોડાવી હતી. આજે હવે પઠાણની કેદમાંથી છોડાવે તો ગમે તેવું જોખમ ખેડવા તૈયાર છું. મીર ધારે તો એ કરી શકે એવો સાહસી છે, હું તેને રસ્તો દેખાડીશ...

પણ યૂસુફનું શું ? તેને કઈ રીતે સાથે લેવો ? કેમ સમજાવવું કે બેટા, તારો અસલી બાપ તો આ મરદ માણસ છે ! એટલા સાલ બાપ-બેટાને અલગ રાખ્યા, હવે એક થઈ જાવ !

ના, ના, એ બંધબેસતું નથી. બધું બહુ સિફતથી ગોઠવવું પડશે. એ પહેલા મારે મીરનું મન જાણી લેવું જોઈએ. આટલાં વરસે હવે તેને મારા માટે પહેલાં જેવી લાગણી જાગશે ? એ મારા પર નફરત નહીં ઉછાળે ?

અને જોહરા પણ ઉલઝનમાં અટવાઈ ગઈ, સામસામાં તંબૂમાં બે મજબૂર માનવીઓ આ રીતે પોતાના ઇરાદાની ગાંઠ વાળવાની ગડમથલમાં પડ્યા હતા, ત્યાર પહેલાં જ કુદરતનો ફેંસલો તો ઘડાઈ ચૂક્યો હતો અને તેની ઘડીઓ હવે ગણાઈ રહી હતી.

*

‘ગણેશા ! સાથીઓને બધું બરાબર સમજાવી દીધું છે ને ?’ અમીરે તંબૂમાંથી બહાર નીકળતાં પહેલાં છેવટની ચકાસણી કરવા માંડી : ‘મારા અને તારા તંબૂની વચ્ચે ખુલ્લામાં આપણી મહેફિલ થશે. ખાનસા’બની તંબૂની બીજી તરફ આપણા સાથીઓ ગાયનવાદનનો જલસો ચાલુ રાખશે, બેગમની પાલખીવાળા ભોયા અને ખાનસા’બના વળાવિયા બધા જ જલસામાં સામેલ થવા જોઈએ. એ અગિયાર ડોકાં આપણા સાઠ

સાથીઓ વચ્ચે ઘેરાઈ જશે. એક તરફ મહેફિલ અને બીજી બાજુ જલસો શરૂ થાય ત્યાં લુધાઓ બીલ(કબર) ખોદવા માંડશે. મહેફિલમાં પઠાણ ઉપરાંત તું, હું, રામુ, રૂપસિંહ અને બીજા ચાર જણા બસ છીએ...’

‘અને પઠાણનો બેટો પેલો યૂસુફ ?’ ગણેશાની આ અધીરાઈ અમીરને ખટકી :

‘એનું પણ મેં વિચારી રાખ્યું છે. ખાનસા’બને સમજાવી દીધું છે કે ઓરતના રંગીન કિસ્સા સાંભળવા તમારા બેટાને સાથે ન બેસાડીએ તો સારું. એની હાજરીમાં જબાન પર લગામ રાખવી પડશે... અને પઠાણે આ પ્રસ્તાવ મંજૂર રાખ્યો છે.’

‘પણ એનો દીકરો ગાયન-વાદનના જલસામાં સામેલ થાય તો વધારે સારું !’ ગણેશાની દલીલ સાચી હતી, પણ અમીરના ઇરાદાથી એ ક્યાં વાકેફ હતો ?

‘ગણેશા, યૂસુફ એની અમ્મી સાથે તંબૂમાં જ રહેશે.’ અમીરે કોચવાતા મને કહેવું પડ્યું : ‘પઠાણ તેની બીબીને તંબૂમાં એકલી મૂકીને મહેફિલ માણી નહીં શકે. મેં જ તેને આ સલાહ આપી હતી !’

‘અને પેલી બુદ્દી બાંદી ?’ ગણેશાએ દાંત કચકચાવીને પૂછ્યું.

‘એને રામુ ખતમ કરી નાખશે.’ અમીરે સામે બેઠેલા રામુને પહેલેથી જ એ કહી રાખ્યું હતું છતાં ફરી યાદ કરાવ્યું : ‘રામુ, એ બાંદી ખાનસા’બના તંબૂની પાછળ જ સૂઈ રહે છે. બુદ્દી એક ભીંસમાં ખતમ થઈ જશે.’

ગણેશાએ થોડી વાર વિચારમાં ખામોશ રહ્યા પછી પૂછ્યું :

‘અને પઠાણના બેટા-બેગમને કોણ ખતમ કરશે ?’

‘હું !’ અમીરે મક્કમ અવાજે કહ્યું : ‘એ કામ મારે જ કરવું પડશે.’

‘તું એકલા હાથે બંનેને..... ?’ આમ કહેતા ગણેશાને અમીરે અધવચાળ જ રોકી પાડ્યો : ‘મારી બાબતમાં તું વધુ પૂછતાછ નહીં કર.’ પછી સુધારી લીધું : ‘ગણેશા આમ ફિકર કરવા જેવું નથી, રામુ તો તારી પાસે જ હશે. મહેફિલમાં હું મારો રંગીન કિસ્સો બહુ વિગતે કહેવાનો છું. ત્યાં સુધીમાં બીલ ખોદાઈ ગઈ હશે. પછી હું કોઈ બહાનું બતાવી મારા તંબુને બદલે હું પઠાણના તંબૂ તરફ જઈશ. ત્યાં અટકીને હું રામુને સાદ પાડીશ. રામુ, મારી ખાસ તમાકુ ક્યાં રાખી છે ? એટલે તેને જવાબ આપવા મારા તરફ આવવું પડશે. આ સાદના ઇશારે બીજા માણસો પણ સાબદા થઈ જશે. ખાનના તંબૂમાં હું ઝીરણી આપીશ એટલે સૌએ પોતપોતાનું કામ પતાવી દેવાનું... બરાબર ?’

એમ પૂછતાં અમીરે ગણેશા સામે જોયું. બુદ્ધા ગણેશાના કદરૂપા ચહેરાની કરચલીઓ મશાલના અજવાળામાં અમીરની આંખોને ખટકી. આ બંદોબસ્તમાં એ હજુય કોઈક કચાશ શોધી રહ્યો હોય એમ અમીરને લાગ્યું. છતાં પોતે તેને છંછેડવા માગતો નહોતો. કામ પતી ગયા બાદ યૂસુફ બાબતમાં એ ગણેશાને થોડો વધુ ભાગ આપીને રાજી

કરી લેશે એવા ભરોસા પર તેણે વાત આટોપી લીધી : 'તો તું હવે જા, પઠાણના શિકારમાંથી તને મારા જેટલો જ હિસ્સો મળવાનો છે એ યાદ રાખજે ગણેશા !'

ગણેશા છેલ્લી વાત પર સફેદ દાઢી ખંજવાળતો હસતો હસતો ઊઠ્યો : 'અમીર, મારા તરફથી કોઈ ક્યાશ નહીં રહે એની ખાતરી રાખજે...'

થોડી વાર સુધી તેના એ શબ્દો તંબૂમાં ધૂમરાતા રહ્યા. રામુને ગણેશા પર ભારે દાઝ હતી. તેમાં અમીરે સરખો હિસ્સો આપવાનું કહ્યું એ તેને બહુ કઠ્યું.

'અમીરમિયાં, તમે સાચે જ ગણેશાને સરખો ભાગ આપવાના ?'

'હા, રામુ, તું જાણે છે કે સાથીઓને વાપદો કર્યા પછી હું ફરી જતો નથી.'

'પણ ગણેશા પર આટલી બધી મહેરબાની શા માટે ?' રામુ ધૂંધવાતો પૂછી બેઠો :

'માથા ભારે હોય એને જ ફાયદો ?'

અમીર ચોંકીને રામુ સામે જોવા લાગ્યો. ક્યારેય પોતાની સામે દલીલ નહીં કરનારો આ વફાદાર સાથી આવું કેમ બોલી ગયો ?

'જો રામુ, તારી પાસે દિલનો ઊભરો ઠાલવી દઉં.' આગળ કહેતાં પહેલાં ગળું ખોંખારવું પડ્યું : 'મારું મન હવે આ પેશા'માંથી ઊઠવા લાગ્યું છે. શું કામ એ તો સમજાતું નથી પણ...'

'પણ શું ?'

'કદાચ હું અહીંથી જ પાછો ફરી જાઉં. હૈદરાબાદ જવાની મરજી થતી નથી.' પછી ઉતાવળમાં ઉમેર્યું : 'બધો આધાર યૂસુફ પર રહે છે. જો એ મા-બાપની જુદાઈ બરદાસ્ત કરી શકે, મારી સાથે ચાલી નીકળવા તૈયાર થઈ જાય તો હું તેને લઈને શિવપુરી ચાલ્યો જઈશ. નહીંતર પછી...'

'નહીંતર શું ?' રામુનો અવાજ બોદો થઈ ગયો.

'એ તો ખુદા જાણે !'

એ જ વખતે તંબૂ પાછળ કોઈનાં પગલાં સંભળાયા એટલે અમીર સાવધ થઈ ગયો.

'ચાચા !' યૂસુફનો હેતાળ સાદ સંભળાયો. અંદર આવીને તે કાંઈક કહેવા જતો હતો, પણ રામુને જોઈને તે થોથવાઈ ગયો.

'આવ આવ યૂસુફ !' અમીરે ઊભા થઈને તેનો હાથ પકડી લીધો. પછી રામુને કહ્યું : 'તું જા, બહાર બેઠક માટે શેતરંજી બિછાવવાનો અને હુક્કા ભરાવવાનો બંદોબસ્ત કરવા માંડ. હું ખાનસા'બને લઈને આવી પહોંચું છું.'

હુકમ માથે ચડાવતો હોય તેમ રામુ ત્યાંથી રવાના થઈ ગયો. એના જવાની જ રાહ જોતો હોય તેમ યૂસુફે ધીમેથી અમીરને કહ્યું : 'ચાચા, કાલ સવારે આપ મને ઘોડેસવારી માટે જંગલ તરફ લઈ જશો ?'

'એમાં કાંઈ પૂછવાની વાત છે બેટા !' અમીરે કહી તો દીધું પણ અચાનક આંચકા સાથે તેને અટકી જવું પડ્યું. કાલ સવાર પહેલાં શું થઈ જવાનું છે એની એ બિચારાને ક્યાંથી ખબર હોય ?

'શું વિચારમાં પડી ગયા ચાચા ?' યૂસુફ લાડભર્યા અવાજે પૂછી બેઠો : 'તમને કાંઈક તકલીફ જેવું હોય તો...'

'નહીં નહીં બેટા તકલીફનો કોઈ સવાલ નથી.' અમીરે હેતથી તેનો ખભો દાબ્યો : 'પણ ખાનસાહેબ કાલ સવારે ઘોડેસવારી માટે આવી શકશે ?'

'ના, અબ્બાજાન આવવાના નથી એટલે જ હું આવવા માગું છું.' યૂસુફે ભોળાભાવે કહી દીધું : 'મારે તમને એક ખાસ વાત કરવી છે.'

‘ખાસ વાત ?’ અમીર ચોંક્યો : ‘શું છે હમણાં જ કહી દે ને ?’
 ‘નહીં, અમ્મીએ કહ્યું છે કે સવારે જ કહેજે.’ એટલું બોલતાં એ સડસડાટ તંબૂમાંથી ચાલ્યો ગયો.

અમીરના કાનમાં છેલ્લું વાક્ય પડવાની જેમ અફળાવા લાગ્યું : અમ્મીએ કહ્યું છે કે સવારે જ કહેજે...

તેની અમ્મી જુવાન બેટા મારફત મને શું ખાસ વાત કહેવડાવવા માગે છે ? નક્કી આ ઓરત ભારે ખતરનાક હોવી જોઈએ... સારું છે કે રાતે જ મારા હાથે એ ખતમ થઈ જવાની... કાલ સવારનો સૂરજ એ નથી જોઈ શકવાની.

‘ખુદા તેં ઓરતના દિલને કેવું અજબ ઘડ્યું છે ?’

અને અમીર મહેફિલ જમાવવાના જોશ સાથે તંબૂની બહાર પડ્યો.

*

વિલિયમ સ્લીમનના તંબૂમાં રૂસ્તમખાન એક આદમીને લઈને આવેગમાં ધસી આવ્યા : ‘સર ! આ કેશુ બાતમી લઈ આવ્યો... હવે કામિયાબી આપણાથી બહુ દૂર નથી.’

પરશિયન કવિતાની કોઈ કિતાબ વાંચી રહેલા સ્લીમન આરામખુરશીમાં ટટ્ટાર થઈ ગયા. આતુર નજરે તેમણે પેલા હાંફતા બાતમીદાર તરફ જોયું : ‘હરિ અપ, જલદી કહી સંભળાવ.’ પછી જોશમાં ચપટી વગાડીને અધીરાઈ દેખાડી : ‘કવીક.’

‘સાહેબ, અમીરઅલીની ટોળીએ જંગલની પેલી બાજુ પડાવ નાખ્યો છે. હું અને માધુ સગી આંખે એમની છાવણી જોઈ આવ્યા.’

સ્લીમને એમના સ્વભાવ મુજબ ઉત્તેજના દબાવી રાખી : ‘ટોળીમાં કેટલા ઠગો છે ?’

‘પોણાસોથી સોએક હશે.’

‘એ અમીરઅલીની ટોળી છે એમ કોણે કહ્યું ?’

‘એનો એક ખાસ આદમી રામુ પાંચ કોસ છેટેના ગામે ગોળ ખરીદવા આવ્યો હતો.’

સ્લીમનના કાન ચમક્યા અને આંખો ધારદાર બની : ‘તારો મતલબ છે કે પાંચ માઈલ છેટે ગોળ ખરીદવા જ એ આવેલો ?’ પેલાએ જવાબમાં માથું નમાવ્યું એટલે સ્લીમન ઊભા થઈ ગયા : ‘ત્યારે તો એ તપોનીનો ગોળ હશે. નક્કી એ લોકોએ મુસાફરો ફસાવ્યા હશે અને આજે જ એમનો શિકાર કરવાના હશે !’

કમ્મરે પિસ્તોલ, કારતૂસનો પટ્ટો બાંધતા સ્લીમનની જબાનેથી બંદૂકની ગોળીઓ જેમ સવાલ ફૂટવા લાગ્યા :

‘એમણે ફસાવેલા કોઈ મુસાફરો ઓળખાયા ?’

‘હા, હુઝૂર, એક પઠાણના કાફલાએ એમની સાથે પડાવ નાખ્યો છે. ઝનાના સવારી પણ સાથે છે !’

‘તારો સાથી માધુ ક્યાં ?’

‘આપના હુકમ મુજબ હું તેને ત્યાં જ બેસાડીને ખબર આપવા દોડી આવ્યો છું.’

‘તને કોઈએ જોયો તો નથીને ?’

‘ના સા’બ.’

‘માધુને સંતાઈ રહેવાનું સમજાવ્યું છે ને ?’

‘હા સા’બ, છાવણીની નજીકમાં ઝાડી પાછળ એ લપાઈ બેઠો છે. આપ આવો ત્યાં સુધી રાહ જોતો ત્યાંની હિલચાલ પર નજર રાખતો જાગતો રહેશે.’

‘મારો ઘોડો લાવ !’ હાંક મારીને તેમણે ઘોડો મંગાવ્યો. સ્લીમનની ઉત્તેજના હવે ઝાલી રહી નહીં : ‘રૂસ્તમખાન આપણી પાસે ફક્ત પચ્ચીસ ઘોડેસવાર સિપાઈઓ છે પણ એ સો જણાને આસાનીથી ઘેરી લેશું. કમ ઓન... કવીક.’ સ્લીમન સ્ફૂર્તિથી ઘોડાની પીઠ પર સવાર થઈ ગયા : ‘અમીરઅલી ! હવે તું હાથતાળી દઈને છટકી નહીં શકે... નાવ નો મોર ચાન્સ !’

અને સ્લીમનના ઘોડાની લગામ ખેંચાણી સાથોસાથ બીજા ઘોડા પણ સાબદા થયા. સત્તાવીસ ઘોડાના ડાબલાના અવાજે ઊતરતી રાતને ખળભળાવી દીધી.

રાત મક્કમપણે ઘેરાતી જતી હતી, સુદનો ચંદ્રમા મુલાયમપણે ખીલતો જતો હતો અને હવા માદકપણે ટાઢમાં લપેટાતી જતી હતી.

એ વેરાન સ્થળ ગાન-તાનનાં શોરથી ગુંજી ઊઠ્યું હતું. ઢોલ, પખવાજ, સારંગી અને તબલાં બજતાં હતાં. ગીત, ગઝલ અને દુહા ચગતા હતા. એક તરફ આ જલસો ચાલતો હતો ત્યારે બીજી બાજુ અમીરે જોડરા સાથેના પોતાના પહેલાં પ્યારનો રંગીન કિસ્સો કહેવા માંડ્યો હતો.

ગરમાવા માટે વચોવચ પેટાવેલી તાપણી ફરતા બેસીને સાતઆઠ જણાએ મહેફિલ જમાવી હતી. ખુશબોદાર તમાકુવાળા હુક્કાની નળી અમીર અને પઠાણ વચ્ચે સોંપાતી-લેવાતી હતી. ગણેશા નીચલા હોઠમાં તમાકુ દબાવીને બેઠો હતો. બાજુમાં પથરાના ચૂલા પર ઊકળતા કાવાની પ્યાલીઓ ભરવાનું કામ રામુએ ઉપાડી લીધું હતું. બુદ્ધો રૂપસિંહ નજીકના થડને અઢેલીને બેઠો બેઠો ચોતરફ નજર રાખતો હતો.

‘એ વખતે મારી ઉમ્મર અઢાર-ઓગણીસની હશે.’ અમીરે તાપણીની આગમાં નજર પરોવીને કિસ્સાની શરૂઆત કરેલી : ‘ખાનસા’બ, ત્યારે હું તમારા યૂસુફ જેવડો જ હોઈશ... પહેલી જ વાર મારા વાલિદ સાથે સફરે નીકળેલો. ત્યાં સુધી ગામ બહારની દુનિયા જોઈ નહોતી. દુનિયાદારીને ઓળખી નહોતી. વાલિદ મને એમના પેશામાં પલોટવા માટે સાથે લઈ ગયેલા. દિલની કિતાબમાં હજુ ઓરતના અક્ષરો પડ્યા નહોતા. જુવાનીએ હજુ જોબનનો કેફ કર્યો નહોતો ત્યારની એ વાત છે.’

‘બહોત ખૂબ, અમીરમિયાં !’ પઠાણની જબાન પરથી દાદ ઊછળી પડી : ‘લગતા હૈ તુમ સોદાગર નહીં શાયર રહે.’

‘શુક્રિયા ખાનસા’બ !’ અમીરે અદબથી તેની દાદ ઝીલતાં કહ્યું : ‘પ્યાર માણસને બનાવે છે તેમ શાયર પણ બનાવી દે છે. એ ઓરતે મને ત્યારે પાગલ બનાવી દીધો હતો.’

‘કઈ ઓરતે મિયાં ?’ પઠાણે રંગીન લેહજાથી ટહુકો કર્યો : ‘જરા અમે એનું નામ તો સાંભળીએ ?’

‘નામથી કાંઈ ફરક પડતો નથી.’ અમીરે અમસ્તું જ કહી દીધું : ‘એટલું જ બસ

છે કે પહેલાં પ્યારમાં દરેક જુવાન પોતાને મજનુ માની બેસે છે અને મહેબૂબા તેને લયલા જેવી લાગતી હોય છે !’

‘ભલે તો તમે એને લયલા કહેજો, પણ નામ વગર કિસ્સો સાંભળવામાં રંગત નહીં આવે, કેમ ગણેશાબાબુ ?’

‘આપે સાચી વાત કહી ખાનસા’બ.’ ગણેશાએ આંખ મીંચકારીને અમીરને પૂછ્યું : ‘મિયાં, તમારી એ લયલા બેહદ ખૂબસૂરત હતી શું ?’

‘વાહ રે ગણેશાબાબુ !’ અમીરે ગણેશાની ગમ્મત ઉડાવી : ‘તમારા જેવા બુઝર્ગને પણ લયલાના નામથી જુવાનીનું જોશ ચડી આવતું દેખાય છે ! હા બાબુજી, દરેક લયલા બેહદ ખૂબસૂરત હોય છે.’

‘ખતરનાક પણ હોય છે મિયાં !’ પઠાણે આ મમરો મૂકીને અમીરને અકળાવ્યો. ખાનસાહેબ તેની બેગમને યાદ કરીને આ બોલી ગયા છે એ તેને તરત જ સમજાઈ ગયું. થોડી વાર તેને ખામોશ રહેવું પડ્યું. આમે તે અમીર કિસ્સો કહેવાની ઉતાવળમાં નહોતો. લડાવી-ચગાવીને રંગીન રીતે વાત આગળ વધારવાનો ઇરાદો હતો.

‘હું, તો એ ઓરતનો ભેટો સાવ અણધાર્યો જ થઈ ગયેલો. ત્યારે પણ અમે હૈદાબાદ જ જઈ રહ્યા હતા. રસ્તામાં ઉંમરખંડમાં આ રીતે જ પડાવ નાખેલો. ખાનસા’બ, યાર દોસ્તો કહે છે કે મને ખુદાએ બહુ મીઠી જબાન બક્ષી છે. એ સાચું હોય કે ખોટું એ તો આપ જાણો, પણ ખુદાની એટલી મહેરબાની તો છે જ કે જેની સાથે મેળાપ થાય છે એ દિલોજાન બની જાય છે.’

‘જે રીતે આપણે દિલોજાન બની ગયા ?’ પઠાણે ફરી ટહુકો કર્યો.

‘પણ ખાનસા’બ ત્યારે તો હજુ મને મૂછના દોરા ફૂટતા હતા... અને છતાં જુઓ તો ખરા, એ પહેલી સફરની પ્રાંચમી મઝલમાં હું ઉમરખેડના નવાબના દરબારમાં જઈ બેઠો ! એક તરફ એ બુદ્ધો બેવકૂફ નવાબ હતો અને બાજુમાં મારા જેવો ઊગતો બેખબર જુવાન... ખંડની વચોવચ મુજરો ચાલતો હતો, નાચતી જુવાની મેં પહેલી જ વાર જોઈ. અચાનક મારું ધ્યાન પડ્યું કે એક બુલબુલની નજર મને ઘેરી રહી છે. નવાબ એ હસીનાને હૈદાબાદથી ઉઠાવી લાવ્યો હતો. એનું રૂપ અને જોબન મને ખેંચવા લાગ્યા, છતાં હું તેને મહોબ્બત માનતો નહોતો. તવાયફો ગમે તે મરદને બહેકાવી દેવામાં માને છે. બુદ્ધા નવાબની બાજુમાં મારા જેવા જુવાનને જોઈને કદાચ એની પ્યાસ જાગી ઊઠી હશે એમ મેં માની લીધેલું પણ...’

‘પણ શું મિયાં !’ ખાનસા’બ હવે પ્રવાહમાં તણાઈ ચૂક્યા હતા. થોડી વારની રુકાવટ સહેવાતી ન હોય તેમ પૂછી બેઠા : ‘તમારો કિસ્સો રંગ પકડવા લાગ્યો છે, ચલાવો મીરસા’બ.’

અમીર પોતે પણ હવે જોડરાના ખ્યાલમાં રંગાવા લાગ્યો હતો. વરસો પહેલાંનો એ કિસ્સો યાદ કરવામાં તે થોડું દર્દ પણ અનુભવતો હતો. જે દર્દમાં પીડા હોવા છતાં એ ગમતી હતી.

‘દરબાર છોડીને બહાર નીકળ્યા પછી હું એ હસીનાને ભૂલી ગયો હતો પણ તેની બુદ્ધિ બાંદીએ બક્ષિસ માગવાને બહાને મારો રસ્તો રોક્યો. બહુ ઉતાવળમાં તેણે મારા કાનમાં ફૂંક મારી કે અમારી બાનુ આપને એક વાર મળવા માગે છે. આપ કાલે બજારમાં મને મળો તો મોટી મહેરબાની...’

‘મને એ બહુ વિચિત્ર લાગ્યું. મેં અનુમાન કર્યું કે આ તો જુવાન શિકારને ફસાવવાની ચાલ છે. છતાં મને અજમાયશ કરવાની લાલચ જાગી. અને તમે શું ધારો છો, એ ડોશીએ મુલાકાતમાં મને શું કહ્યું હશે ?’

‘એ જ કે પેલી લયલા તમારા પર આફરિન થઈ ગઈ છે; તમારી મહોબ્બતને ઝંખી રહી છે.’ પછાણે હુક્કો ગગડાવીને કિસ્સાને ધક્કો માર્યો : ‘તમે એને એક વાર મળવા નહીં આવો તો એ ખુદકુશી કરી નાખશે... બરાબરને ?’

‘ના ખાનસા’બ, વાત એટલી બધી મામૂલી નહોતી.’ અમીરે પછાણના હાથમાંથી હુક્કાની નળી લઈને બે હોઠ વચ્ચે દબાવી : ‘એ લયલા નવાબની કેદમાંથી ભાગી છૂટવા માગતી હતી. એ માટે મારી મદદ ચાહતી હતી. એને હું જો તૈયાર હોઉં તો જિંદગીભર મારી ગુલામડી બની જવા રાજી’ હતી !’

‘સુભાન અલ્લાહ ! આ કિસ્સો તો હવે સાહસનો રંગ પકડી રહ્યો છે.’ પછાણે પોતાના સાથળ પર જુસ્સાભેર થાપો મારી અમીરને પ્રાણી ચડાવ્યું : ‘વાહ મીરસા’બ, આ તો અરબસ્તાનની રંગીન રાત જેવો મામલો દેખાઈ રહ્યો છે.’

પણ અમીર હવે આસપાસનું ભાન ભૂલી રહ્યો હતો. પછાણની દાદ-મજાક તેને અડી નહીં. નજર સામે એ ઘટના બની રહી હોય તેમ આવેશમાં તે બોલતો રહ્યો. કઈ રીતે તેણે એ હસીનાને નસાડી જવાનું કાવતરું ઘડ્યું, કેવું જોખમ ખેડ્યું, બાપની ઈચ્છા વિરુદ્ધ પોતે કેવા ઝનૂનથી તેના પ્યારમાં ખેંચાતો ગયો, હૈદરાબાદ સુધીની સફરમાં બંને વચ્ચે શું ગુફ્તેગો થઈ, શાદીનો વાયદો પાકો થયા પછી હૈદરાબાદમાં એ કિસ્સાએ કેવો પલટો લીધો... એ બધું જ કાંઈ પણ છુપાવ્યા વિના અમીર લાગણી ઘૂંટવા અવાજે કહેતો ગયો. સાંભળનારા એના કિસ્સામાં મશગૂલ બનતા ગયા. સમયનો કોઈને ખ્યાલ રહ્યો નહીં. પછાણનો હુક્કો ઓલવાઈ ગયો છતાં તેમાં દેવતા ભરવાનુંય તેને યાદ આવ્યું નહીં. બાજુમાં ચાલતા જલસાનો શોર પણ કોઈના ધ્યાનમાં રહ્યો નહીં. અમીરના એક એક શબ્દને ઝીલવાની તત્પરતા સાથે સૌ ટકાર બેઠા હતા – જાણે સમય જ થંભી ગયો હોય એમ લાગતું હતું.

‘ખાનસા’બ, એ ઓરતે મને પ્યારના પહેલાં પાઠ શીખવ્યા. મને એનું જોબન સોંપી દીધું. ઓરમાન મા અને બહેનને છોડીને મારી સાથે નાસી જવાની વાત નક્કી કરી લીધી. તેના જ મકાનની બારીમાં ઊભા ઊભા અમે હૈદરાબાદના ચાર મિનાર પાસે મોહરમના તાઝિયા જોયા. તેના જ ઘરમાં શાદી પહેલાં જ પહેલી રાત ઊજવી નાખી. એ વખતે તેણે મને કહેલું, મીરસા’બ આનું પરિણામ શું આવશે એ તમે જાણો છો ? ખરેખર હું એ વાતથી બેખબર હતો. એક મુલાકાતમાં કોઈ ઓરત મા બની જાય એ જાણતો નહોતો, પણ તે

બરાબર જાણતી હતી અને છતાં તેણે મને રોક્યો નહીં. ના, એના પ્યારમાં મને કોઈ બનાવટ દેખાઈ નહોતી. એની કોઈ વાતમાં મતલબની ક્યારેય ગંધ આવી નહોતી અને છતાં... બીજા દિવસે હું એને ઘેર જાઉં છું તો પ્યારનો નશો ઊતરી જાય છે. મારી મહેબૂબા મને મળતી નથી. તેની જાડી ભદી ઓરમાન મા મારી બેઠજજતી કરે છે. હું એની હસીન બેટીને લાયક નથી. એણે તો નવાબમાંથી છુટકારો મેળવવા મારી સાથે મહોબ્બતનું નાટક કર્યું હતું ! આવું બધું કહીને મને ઘરમાંથી ધક્કો મારીને હડસેલવા માગે છે... મહોબ્બતનો મિનારો આંખના પલકારામાં જમીનદોસ્ત થતો જોઈને હું વીફરી જાઉં છું. એ ઓરતની ગંદી ગાળો સાંભળીને મારા દિમાગમાં આગ ભભૂકી ઊઠે છે. ઓરત જાત પર કદી હાથ નહીં ઉગામનારો હું જોડે જોડે તેને ઝૂડી નાખું છું... એના નોકરોનો મુકાબલો કરીને ઘર છોડી જાઉં છું છતાંય પ્યારનું પાગલપણ તો જુઓ ખાનસા’બ, મને ભરોસો પડ્યો નહીં કે મારી મહેબૂબા મને દગો દે, એ બીજા કોઈની થઈ જાય... આવા ખ્વાબ પંપાળતો હૈદરાબાદની ગલીએ ગલીએ એની શોધમાં હું ભટક્યો હતો. પણ... જેને માટે મેં બાપનો સાથ છોડી દેવાનો મનસૂબો કર્યો, જાહોજલાલી જતી કરવા મંજૂર થયો અને તવાયફ હોવા છતાં જેની સાથે શાદી કરવા તૈયાર થયો એ ઓરત મને ફરી મળી જ નહીં !’

આ છેલ્લા શબ્દો બોલતી વખતે અમીરની પીડા એટલી વધી ગઈ કે હાંફવા લાગ્યો. એના કપાળની ઊપલી નસોમાં ખુન્નસ દોડતું દેખાવા લાગ્યું. સાંભળનારાઓ જડ પૂતળાં જેવા બનીને ખામોશ બેઠા હતા અને અમીરથી નિસાસો નંખાઈ ગયો : ‘ખાનસા’બ, એ જોહરા જો મને એક વાર મળી જાય તો હું બેવફાઈનો બદલો લીધા વિના ન રહું... ખુદા કસમ આ તલવારથી એની એ ખૂબસૂરત કાયાના ટુકડેટુકડા કરી નાખતાં પણ ન અચકાઉં !’

‘અ...મી...રમિયાં !’ પછાણે જાણ રાડ પાડતો હોય તેમ બોલી ઊઠ્યો, પણ તેના અવાજના આ પલટાને એ હાલતમાં અમીર પારખી ન શક્યો. પછાણના ચહેરા પરનું ઝનૂન પણ કોઈની નજરે ન ચડ્યું. આવેશમાં ખાન પૂછી બેઠા : ‘તમે હમણાં એનું નામ જોહરા કહ્યું ને ?’

‘હૈં !’ અમીર ચોંક્યો. છતાં પછાણની સામે જોયા વિના આંગળીના ટેરવાથી આંખો દાબી રાખીને જવાબ આપ્યો : ‘હા, ખાનસા’બ, હવે નામ બોલાઈ જ ગયું છે તો છાનું રાખવાથી શું ફાયદો ? એ બેવફા ઓરતનું નામ જોહરા હતું !’

પછાણે ધગધગતો નિસાસો નાખ્યો : ‘ત્યારે તો તમારો આ કિસ્સો રંગીન થવાને બદલે ગમગીન બની ગયો.’

‘ઓ...હ !’ અમીરે ઝટપટ મોં પરથી પીડા લૂછી નાખતાં કહ્યું : ‘હું પણ કેવો બેવફૂફ છું ખાનસા’બ ! આપણે અહીં બે ઘડી દિલ્લગી કરવા બેઠા અને મેં તમને આવી દાસ્તાન સંભળાવીને ઉદાસ કરી દીધા. જવા દો એ વાત, જોહરા ગઈ તેથી શું થયું. મને એના કરતાં વધુ ઉમદા ઓરતનો સાથ સાંપડી ગયો. જેણે મારા પર પ્યાર વરસાવવામાં કદી કોઈ કરકસર કરી નથી.’

‘પણ અમીરમિયાં !’ પઠાણના દાંત ભીંસાયા : ‘તમે એમ કેમ વિચારતા નથી કે એ બેવફા ઓરતે તમને છોડીને બીજાને પકડ્યો હશે, તમારા પ્યારનું પાપ બીજાને ગળે વળગાડ્યું હશે અને પેલા બિચારાને તમારી ઓલાદનો બાપ ઠરાવી દીધો હશે !’

‘એ તો કોને ખબર ખાનસા’બ !’ અમીર જાણે ફરી ઠગ બની ગયો હતો : ‘એવી અટકળ કરીને શું કામ હવે દુઃખી થવું જોઈએ ? કોને ખબર, એને પણ કોઈ મજબૂરીથી મારી મહોબ્બત ફુકરાવવી દેવી પડી હોય !’ આટલું કહીને અમીર ઊભા થવા માટે કોઈ બહાનું શોધતો હતો ત્યાં પઠાણે જ પહેલ કરી :

‘અમીરમિયાં ! જરા બેસજો. હું હમણાં જ આવ્યો.’

ગણેશાએ અમીર સામે કતરાઈને જોયું. જાણે કહેતો હતો કે એને ઊઠવા નહીં દે... પણ અમીરને એમ કરવું અજુગતું લાગ્યું. પઠાણના ચહેરા પર આવી ઠંડીમાં પસીનો રેલાતો જોઈને તેણે એટલું જ પૂછ્યું : ‘ખાનસા’બ આપની તબિયત તો...’

‘અરે તબિયતને શું થવાનું હતું.’ પઠાણ ઊભો થયો : ‘હું જરા તંબૂમાં ચક્કર મારી આવું, બેગમ બરાબર ઊંઘે છે ને એ જોઈ આવું... પછી તમને મારો રંગીન કિસ્સો કહી સંભળાવું છું.’

પહેલાં ધીમાં અને પછી ઉતાવળાં પગલે જઈ રહેલા પઠાણની પીઠ પર તાકીને અમીરે દાંત કચકચાવ્યા : કેવો વહેમીલો મરદ છે, ઓરતની બેવફાઈનો કિસ્સો સાંભળીને તેને પોતાની બેગમ પર નજર કરી આવવાનું યાદ આવી ગયું !

‘પણ અમીર તેં ઘણો વખત વેડફી નાખ્યો.’ ગણેશાએ નારાજગી ઠાલવી : ‘લુધાઓ ક્યારના ખાડા ખોદીને પરવારી ગયા, પેલા ગાવા-બજાવવાળાનાં ગળાં અને હાથ પણ હવે દુખવા આવ્યા હશે.’ પછી ગુસ્સો થૂંકતો હોય તેમ ઉમેર્યું : ‘સાલા પઠાણનેય અત્યારે જ બીબી યાદ આવી !’

અમીરે ગણેશાને પંપાળ્યો : ‘બિચારો ભલેને આખરીવાર તેની બીબીનું મોં જોઈ આવે... આપણે હવે એનો રંગીન કિસ્સો ક્યાં સાંભળવો છે ? એ આવીને બેસે એટલે હું ઊભો થાઉં છું. રામુ, તું પણ તૈયાર રહેજે... મારી તમાકું ક્યાં રાખી છે એમ પૂછું એટલે તું આવી પહોંચજે. બસ પછી બેચાર ઘડીમાં મામલો ખતમ...’

પણ પઠાણને ફરતાં બહુ વાર લાગી. ગણેશા અધીરો થતો હતો : ‘હું ત્યાં જઈને જોઈ આવું એ સાલો બેગમને પ્યાર કરવા તો નથી બેસી ગયોને !’

‘નહીં ગણેશા... એવી જલ્દબાજી નથી કરવી.’ અમીરે જરા સખ્તાઈ વાપરી : ‘એનું મોત એને અહીં ખેંચી જ લાવશે.’

ગાયનવાદનનો શોર ચાલુ જ હતો. બધા ઠગ અમીરના ઇશારાની રાહ જોતા હતા. ધીરજ ખૂટવા આવી ત્યારે પઠાણ તંબૂમાંથી પાછો ફરતો દેખાયો : ‘એ આવે છે...’ અમીર હળવેથી બબડ્યો : ‘પાયજામો કાઢીને લુંગી પહેરી આવ્યો. ત્યારે તો ગણેશા તારી અટકળ સાચી ઠરી. બીબીને પ્યાર કરવા જ રોકાયો હતો !’

એ નજીક આવ્યો એટલે અમીરે ઊભા થવાની તૈયારી કરતાં કહ્યું : ‘બહુ વાર

લગાડી ખાન સા’બ... અમે અહીં આપનો કિસ્સો સાંભળવા અધીરા બેઠા છીએ.’

‘એક કામ પતાવવા રોકાયો તેમાં જરા વાર લાગી.’ એમ કહેતો પઠાણ લુંગી ઊંચી કરીને બેસવા ગયો ત્યારે અમીર ઊઠ્યો : ‘હું જરા મારી ખાસ તમાકું લઈ આવું... હમણાં જ આવ્યો સમજો.’ એમ કહેતો અમીર બે ડગલાં ચાલ્યો ત્યાં એની પીઠ પર પઠાણનો અવાજ અફળાયો :

‘અમીરમિયાં, જરા મારા તંબૂમાં પણ ડોકિયું કરતાં આવજોને.’

અમીરના પગ બેચાર ઘડી માટે થંભી ગયા. પઠાણે તેના તંબૂમાં ડોકિયું કરવાનું શા માટે કહ્યું ? પણ તેણે પાછળ ફરીને જોયું નહીં. એક રીતે સારું થયું, આમે તે પોતે ત્યાં જ જવા માંગતો હતો ને !

ગણેશાને પણ પઠાણનો એ પ્રસ્તાવ વિચિત્ર લાગ્યો હતો. તેણે ચાંદાના અજવાળામાં ખાનનો ચહેરો જોયા પછી તો વધુ વિસ્મય પામ્યો : આટલીવારમાં પઠાણ સાવ બદલાઈ ગયેલો કેમ દેખાય છે ? વધારે અચરજ તો એ થયું કે પઠાણ પોતાના તંબૂ તરફ જતા અમીરને તાકીને જોઈ રહ્યો હતો.

‘શું બાબત છે ખાનસા’બ ?’ તેનાથી પુછાઈ જવાયું.

ત્યારે પણ પઠાણે તેની ડોક ફેરવ્યા વિના જવાબ આપેલો : ‘મિયાં પાછા આવે એટલે તમને બધું સમજાઈ જશે ગણેશાબાબુ !’

એ દરેક શબ્દ દાંત વચ્ચે કચકાઈને બહાર આવ્યો હોય તેમ ગણેશાને લાગ્યું... અને એ જ વખતે અમીર પઠાણના તંબૂ તરફ વળ્યો.

આ શું ? અમીરના પગ તંબૂમાં દાખલ થતાં જ એટલીવારમાં જડાઈ ગયા. ગરમ પ્રવાહીથી પગનાં તળિયાં ભીનાં થયાં ત્યારે તેણે નીચે નમીને જોયું. એ ચોંક્યો : ‘આ તો લોહી છે !’ તેના કપાળ પર ગભરાટની કરચલીઓ ઊપસી આવી, લોહીનો રેલો દડતો આવતો હતો એ તરફ નજર લંબાવી ત્યારે શરીરમાં કંપારી વછૂટી ગઈ : અરે આ તો પરદા પાછળથી લોહી વહેતું આવે છે ! ફૂદીને પાછા ફરી જવાની ઇચ્છા થઈ પણ એ જ વખતે મશાલના અજવાળામાં દેખાયું કે પાતળા પરદા પાછળથી કોઈ હાથ ઊંચો કરીને તેને કાંઈક કહેવા માગે છે... અમીરને ફડકો પડ્યો : શું પઠાણને ખબર પડી ગઈ કે એની ઓરતે મારા પર નજર બગાડી છે ? શું એણે બેગમની કતલ કરી નાખી હશે ?

હવે તેનાથી ત્યાં ઊભા રહેવાયું નહીં. તંબૂના એક ખૂણે જમીનમાં ખોડેલી મશાલ ખેંચી લઈને અધ્ધર શ્વાસે તે આગળ વધ્યો.

હાથના ઝાટકા સાથે વચ્ચેનો પરદો હઠાવી દઈને મશાલના અજવાળામાં તેણે અંદર જોયું ત્યારે વસમો આઘાત લાગ્યો. એ ઓરત ચત્તીપાટ પડી હતી. તેના ગળામાંથી લોહી ધસમસતું વહી જતું હતું, એના મોંમાં લૂગડાંનો ડૂયો ખોસ્યો હતો. એની ફાટેલી આંખોમાંથી અસહ્ય પીડા ઊભરાતી હતી. પોતાને જોઈને એ ઓરત અધીરાઈથી હાથપગ હલાવતી હતી.

અમીર હોઠ ભીંસીને આગળ વધ્યો, એક...બે...ત્રણ...ચાર ડગલાં ચાલવામાં તેને

ચારસો જોજન જેટલો થાક વરતાયો. પેલીની લગોલગ આવીને એ અટક્યો. લોહીના રેલા પર ગોઠણભેર બેઠો અને થરથરતી નજરે એ બેગમના મોં પર ઝૂક્યો.

બે...ચાર...છ ઘડીમાં અમીરનું મન વીસ સાલ પાછળ ફૂદકો મારી ગયું હોય તેમ એ ચિલ્લાયો : 'કોણ... ? જો...હ...રા ?'

એના અવાજમાં દુનિયા આખીનું દર્દ ટપક્યું. મશાલ બાજુએ ફેંકીને આંચકા સાથે તેણે એના મોંમાંથી કપડાનો ડૂચો કાઢ્યો : 'તું...તું જ...બેગમ ?' તેના ગળામાં ડૂમો ભરાઈ આવ્યો. બંને હાથે જોહરાનું મોં દાબીને તેણે એને ઊંચી કરવાની કોશિશ કરી. ના, એના વર્તાવમાં તસુભાર પણ નફરત નહોતી !

'મી.....ર !' જોહરાની આંખો આંસુથી ઊભરાઈ આવી : 'તમે...' માંડ માંડ પીડાકારક એક એક શબ્દ એ ઉચ્ચારી શકતી હતી : 'એને... તમે... બધું જ કહી દી...ધું !' એના હોઠ થરથર કાંપતા હતા, છાતી જોશથી હાંફતી હતી : 'એ... બધું જા...ણી ગયા... ?'

અને અમીરની ડોકને ઝાટકો લાગ્યો. આંખોમાં રાતું ચોળ ખુન્નસ ભભૂકી ઊઠ્યું. જડબાં સખત થયાં : 'એણે તારી આ હાલત કરી ?'

'મી...ર !' જોહરા ડચકાં ખાવા લાગી : 'તારી સાથે કરેલી બેવફાઈનો બદલો...' બોલવામાં તેને હવે બહુ જોર કરવું પડ્યું : 'ખાને મારા પર લીધો અને...'

'અને શું જોહરા ?' અમીર પણ હવે ભાંગતો જતો હતો : 'કહે જોહરા !'

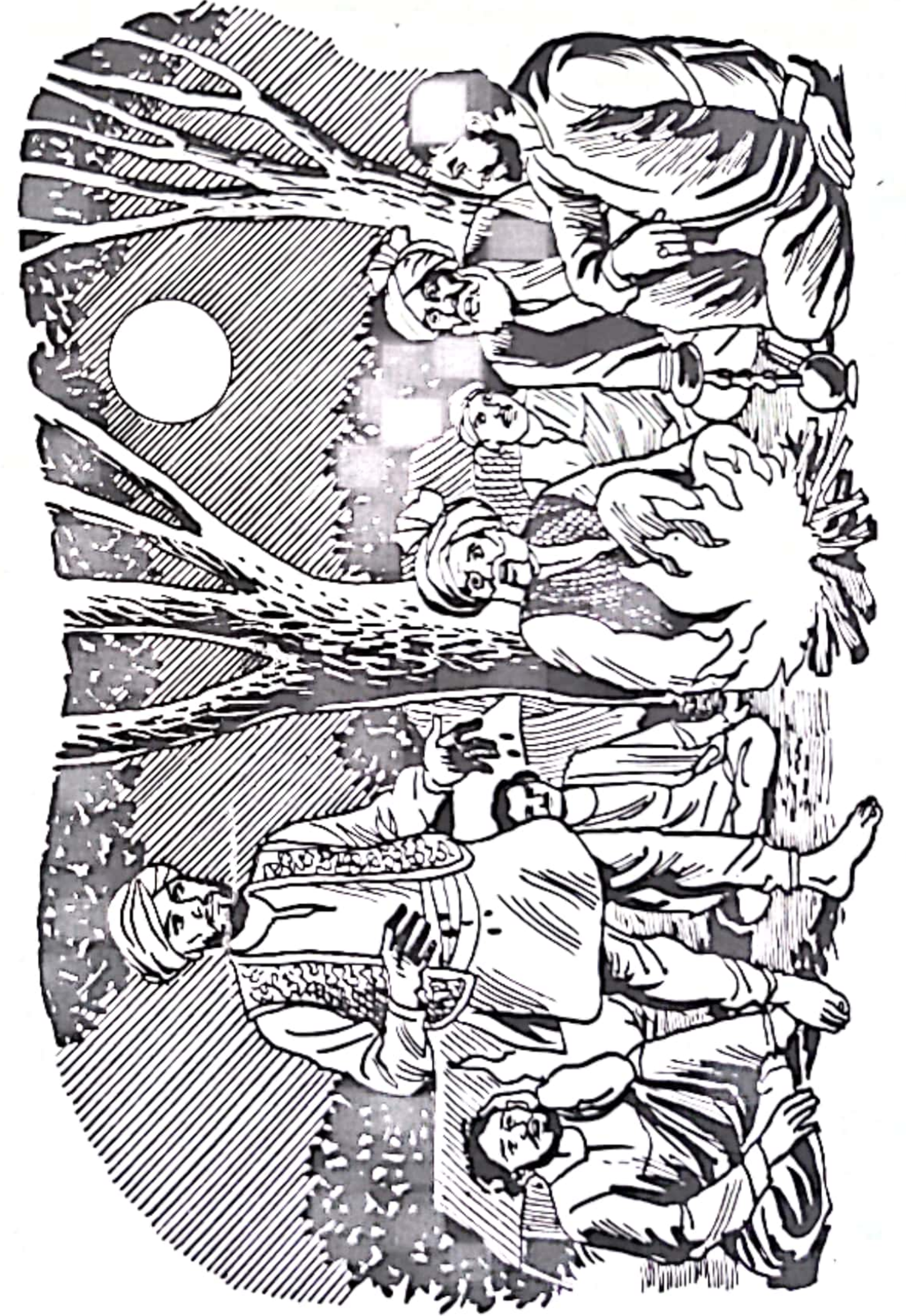
'અને ખાન સાથે કરેલી બેવફાઈનો બદલો...' કહેતાં જોહરા હાંફી ગઈ : 'તેણે આપણા બેટા પર લીધો.' તરફડાટ સાથે જોહરાએ પાછળ હાથ કર્યો : 'યૂ...સુ...ફ !'

બસ એ છેલ્લા શબ્દો ઉચ્ચારતાં સાથે જ એની ડોક અમીરના હાથમાં જ ઢળી પડી. પણ અમીરને હજુ તેનો ખ્યાલ આવ્યો નહોતો. એના કાનમાં તો જોહરાના એ શબ્દો ધુમરાતા હતા : આપણો બેટો... યૂસુફ !

'જોહરા !' તેણે બંને હથેળીમાં જોહરાનું મોં દાબ્યું : 'તું ખામોશ કેમ થઈ ગઈ ? ફરી એક વાર મને કહે કે યૂસુફ આપણો બેટો છે...'

પણ જોહરાની ચડી ગયેલી કીકીઓમાંથી હવે ચમક ચાલી ગઈ હતી, તેના ઉઘાડા મોંમાંથી શ્વાસ નીકળતો નહોતો. તેની ખૂબસૂરત કાયા હવે જડ દેખાતી હતી. અમીરની આંખોમાંથી આંસુ ટપકવાં લાગ્યાં. ધીમે ધીમે તેનું મુખ નીચે ઝૂક્યું. જોહરાના ઠંડા પડી ગયેલા ગાલ પર તેના કાંપતા હોઠ ચંપાયા. તેના ધગધગતાં આંસુ જોહરાના મુખ પર રેલાઈ ગયાં. બેચાર હીબકાં ખાઈને અમીરે બહુ હળવેથી જોહરાનું માથું જમીન પર ટેકવી દીધું. તેની ઉઘાડી રહી ગયેલી પાંપણો હળવે હાથે બીડવાની કોશિશ કરી. પછી લોહીથી ખરડાયેલી હથેળી પાસે થોડી વાર ઘૂંણાજનક તાકીને એ ઊભો થયો : 'તેના કાનમાં જોહરાના બોલ ફરી ધૂમવા લાગ્યા : 'આપણો બેટો...યૂસુફ !'

ઝાટકા સાથે તેણે બીજો પરદો હઠાવ્યો અને પરદા પાછળનું દૃશ્ય જોઈને તેને તમ્મર આવવા લાગ્યા. યૂસુફનું ડોકું ધડથી જુદું પડીને એક ખૂણામાં ફેંકાઈ ગયું હતું અને વઘાયેલી ગરદનમાંથી લોહી વહી રહ્યું હતું...

‘યા ખુદા !’ અમીરે ભીંસાતા દિલ પર હાથ દાબી દીધો.
બહાર ધન...ધન...ધન ઢોલ બજતા હતા. અમીરના કાનમાં એ શોર ભોંકાતો જતો હતો. હૈયામાં તૂફાન જાગી ઊઠ્યું હતું. યૂસુફના ચહેરા પરથી નજર હઠાવી લેવા માટે તેણે આંચકા સાથે ગરદન મરડી લીધી. એનાથી વધુવાર ત્યાં ઊભા રહી શકાયું નહીં, ત્યારે લથડતી ચાલે એ તંબૂની બહાર નીકળી ગયો – જાણે મહેબૂબા અને બેટાની લાશને ઊંચકી જતો હોય તેમ ગમના બોજથી તેની પીઠ ઝૂકી ગઈ હતી.

ગણેશા ઉચાટ સાથે ઊંચોનીચો થતો હતો. અમીરે તમાકુ માટે રામુને સાદ દીધો નહીં, ખાનના તંબૂમાં ગયા પછી પણ કોઈ હાંક મારી નહીં... આ અરસામાં પઠાણ ત્યાં બેઠો બેઠો કાંઈ કાંઈ વિચિત્ર બબડાટ કરતો હતો. જાણે એનું ખસી ગયું હોય તેમ મેળમાથા વિના ત્રુટક-છૂટક બોલ્યા કરતો હતો : ‘બેવફાઈનો બદલો... એની જોહરા જ મારી બેગમ... એના બેટાને મેં મારો માની લીધો. આટલા સાલ સુધી હું છેતરાતો રહ્યો... કમબખ્ત ઓરત !’

‘અમીર આવે છે !’ તેને પાછા ફરતો જોઈને ગણેશાને ફાળ પડી. લોહીથી ટપકતાં તેનાં કપડાં અને વિકરાળ ચહેરો. ‘અમીર આ શું કરી આવ્યો ?’ તેનાથી બબડી જવાયું.

‘ગણેશાબાબુ ! ગભરાવાની જરૂર નથી.’ પઠાણ ટાઢા કોઠે કહી રહ્યો હતો : ‘અમીરમિયાંએ કાંઈ જ કર્યું નથી. એમનું કામ મેં જ પતાવી દીધું.’ અને પછી મોટેથી હા... હા... કરતો ભયાનક અટ્ટહાસ્ય કરવા લાગ્યો.

ઢોલ-પખવાજ હવે ચલતીની ગતિમાં વાગતાં હતાં. ગીતમાં તંગદિલીના પડઘા પડતા હતા. અમીર ઝીરણી આપે તેની ઉત્તેજનાથી રાહ જોવાઈ રહી હતી.

અને ધીમે ધીમે... છતાં મક્કમપણે વીફરેલા વાઘ જેવો, ઘવાયેલા સિંહ જેવો અમીર પાસે ને પાસે વધુ ને વધુ નજદીક આવી રહ્યો હતો.

તેનું એ રૌદ્ર સ્વરૂપ જોઈને ગણેશા, રામુ, રૂપસિંહ બધા જ ડઘાઈ ગયા. એક માત્ર પઠાણ સ્વસ્થ રહ્યો હતો. એ હસતો હસતો ડોક ઊંચી કરીને અમીરની સામે જોતો હતો :

‘કેમ મિયાં, હવે દિલને તસલ્લી થઈ ગઈને ?’ એના અવાજમાં ખુશાલી ઊછળતી હતી : ‘તમે કહેતા’તાને કે એ જોહરાનો ભેટો થઈ જાય તો બેવફાઈનો બદલો લઈ લઉં... તમારી જેમ મારે પણ બદલો લેવો હતો. તમારા રંગીન કિસ્સાનો કેવો સંગીન અંજામ...’

બધા જ શ્વાસ રોકીને જડ ચહેરે અમીરને જોઈ રહ્યા. એનો વીફરેલો દેખાવ જોઈને ગણેશાની જબાન પણ ઝલાઈ ગઈ. એનાથી કહેવાયું નહીં કે અમીર હવે તો હદ થાય છે – જલદી ઝીરણી આપી દે ને ?

‘હા ખાનસા’બ તમે બદલો લઈ લીધો.’ પાગલની જેમ બોલતા અમીરે ધીમે ધીમે પગ ઉપાડ્યા. ગણેશાની પીઠ પાછળ થઈને ખાનની લગોલગ આવી પહોંચ્યો. તેની હિલચાલથી પઠાણ સહેજ ગભરાયા-વહેમાયા જેવો થઈને પાછળ જોવા માટે ડોક ફેરવવા

જાય છે ત્યાં તો અમીરે કમ્મરમાંથી પીળો રૂમાલ ખેંચી કાઢીને ત્રાડ નાખી : ‘જય ભવાની !’

બીજી જ ઘડીએ પઠાણના ગળામાં રૂમાલ ભેરવાઈ ગયો. સાથોસાથ પઠાણના માણસોના ગળામાં પણ રૂમાલ પરોવાતા ગયા. રામુએ પેલી બુદ્ધી બાંદી પાસે પહોંચી જવા માટે દોટ મૂકી. ઢોલ-પખવાજ વાગતાં જ રહ્યા, ગાન છોડાતું જ રહ્યું...

ખાનની પીઠ પર ઝળૂંબીને ભીંસ આપવા માંડી. પઠાણે તેમાંથી છટકવા માટે બંને હાથે પાછળ અમીરના પગ પકડવાની કોશિશ કરી પણ એ પહેલાં ગણેશા અને રૂપસિંહે તેનું એક કાંડું ઝડપી લીધું. ધીમે... ધીમે ખાનનો શ્વાસ ગૂંગળાવવા લાગ્યો, છાતી ફૂલવા લાગી, કપાળની નસો ફાટફાટ થવા માંડી. અમીરનું ખુન્નસ વધતું ગયું... વધતું જ ગયું...

ક્યારે ખાન ઢળી પડ્યો, ક્યારે ગાન-તાન બંધ થઈ ગયું... ક્યારે નાસભાગ થઈ... કોણ આવી ચડ્યું... એનું કાંઈ જ ભાન રહ્યું નહીં અમીરને...

એ તો બસ, લોહી નીતરતી જોહરાને યાદ કરીને. ધડથી અલગ પડી ગયેલા યૂસુફના ચહેરાને નજર સામે રાખીને ઢળી પડેલા પઠાણની ગરદન ભીંસતો હતો !

રામુએ આવીને તેને ઢંઢેળ્યો, રૂપસિંહે તેને સજાગ કર્યો ત્યારે ખ્યાલ આવ્યો કે પોતે મોડો પડ્યો હતો. તેમની છાવણીઓ ઘેરાઈ ચૂકી હતી અને સામે પિસ્તોલ ધરીને પહાડ જેવા વિલાયતી સાહેબ સ્લીમન ઊભા હતા.

‘યૂ બ્લડી કીલર !’ સ્લીમનના ભીંસાતા દાંત અમીરને દેખાયા : ‘ગ્રેટ અપ... ખડે હો જાવ નહીં તો શૂટ કર દુંગા !’

ના, અમીરે કોઈ ગભરાટ દેખાડ્યો નહીં. સામનો કરવા માટે તલવાર પણ ઉગામી નહીં. રૂપસિંહ અને રામુએ કાંડા પકડેલાં તે તરત છોડાવીને અમીર ચૂપચાપ ઊભો થયો. સ્લીમને પિસ્તોલવાળો હાથ જરા લંબાવ્યો : ‘અમીરઅલી, હવે તારી બાજી ખતમ થઈ ગઈ. છટકવાની કોશિશ કામ નહીં લાગે !’

અમીર લુખ્ખું હસ્યો. એક વાર ઊંચે આકાશમાં જોઈ લીધું. બંને હાથ ઊંચા કરીને ખુદાને યાદ કરવા આંખો મીંચી દીધી. અને એ જ વખતે પાછળથી કોઈએ તેમનો કાંઠલો પકડ્યો. એ રૂસ્તમખાન હતા. અમીરે શરણાગતિના ભાવ સાથે માથું ઝુકાવી દીધું.

અમીર અને તેના પિસ્તાલીસ સાથીઓ ઘેરાઈ ગયા. બાકીના જે છટકી ગયા તેમાં ગણેશા પણ હતો. એ અમીરનો ઘોડો લઈને જ નાસી છૂટ્યો હતો !

અચાનક આ બધું કેમ બની ગયું ?

સાગરની જેલમાં જંજીરથી જકડાયેલા અમીરનું મન વારંવાર એ સવાલની ધારથી ઘવાયા કરતું હતું. ના, બેખબરપણે પોતે ગિરફતાર થઈ ગયો એ આઘાત તો હજુ તેના દિલને અડક્યો પણ નહોતો. જોહરા અને યૂસુફના વસમા આઘાતથી મૂર્છા પામેલા મનને ગિરફતારીની એ પીડા સહેવાની તો બાકી હતી. અત્યારે બીજો કોઈ વિચાર તો દિમાગ સુધી પહોંચતો જ નહોતો !

પઠાણની બેગમ એ જોહરા જ છે એની જરા વહેલી જાણ થઈ હોત તો ? યૂસુફ મારો જ બેટો છે એની અગાઉથી ખબર પડી ગઈ હોત તો ? પોતે પઠાણને પ્યારનો રંગીન કિસ્સો સંભળાવત જ નહીં, કોઈ બનાવટી કિસ્સો કહી નાખત.

અરે, પોતે સાગર જઈને પઠાણનો મહેમાન બનત. મરતી વખતે જોહરાએ ઉચ્ચારેલા બોલમાં પ્યારની સચ્ચાઈ રણકતી હતી. ના એણે મને દગો દીધો નહોતો. એ તો મને બધું જ કહી દેવા માગતી હતી. એટલે જ એણે યૂસુફ મારફત કહેવડાવ્યું હતું ને કે તમને કાલ સવારે એક ખાસ વાત કહેવાની છે... અરે રે, મેં એ સવાર પડવા જ દીધી નહીં ! મારામાં રહેલા ઠગે મારા પ્યારને જ ગૂંગળાવી નાખ્યો. શિકારની પ્યાસ છિપાવવા જતાં જિંદગીને જ મેં તરસી રાખી દીધી !

તેને બદલે-

હું સાગર ગયો હોત, પઠાણનો મહેમાન બન્યો હોત, જોહરાનો પ્યાર જાણી લીધો હોત, યૂસુફની અસલિયતથી વાકેફ થયો હોત, જોહરા સાથે બધું નક્કી કરીને પઠાણ સાથે હૈદરાબાદ જવા તૈયાર થયો હોત, રસ્તામાં તેને ખતમ કરી નાખ્યો હોત, કોઈ બહાનાસર સાગર પાછો ફર્યો હોત અને જોહરા-યૂસુફને સમજાવીને સાથે લઈ ગયો હોત... બસ, પછી તો જોહરાનો પ્યાર મળી જાત, બેટાની ખોટ પુરાઈ જાત અને આથમતી જિંદગીમાં એક સોનેરી સવાર ઊગી જાત...

‘મિયાં !’ બે ગોઠણ વચ્ચે માથું દબાવીને બેઠેલા અમીરના ખભા પર રામુનો હાથ દબાવ્યો : ‘બે ટંકથી તમે કાંઈ જ ખાધું નથી. હવે ક્યાં સુધી આ જીદને ઝાલી રાખશો ?’

અમીરે ધીમે ધીમે ડોક ઊંચી કરી. સૂઝી ગયેલી લાલચોળ આંખો રામુ તરફ ઊંચકી. પોતાના દુઃખે કોચવાતા એ વફાદાર સાથીના મુખ પર થીજી ગયેલી પીડા જોઈ. પછી નિસાસો નાખ્યો : ‘રામુ મારી ભૂખ મરી ગઈ છે, ખાવાની રુચિ જ થતી નથી.’ કહેતાં અમીરે ગળા હેઠે થૂંક ઉતાર્યું.

‘પણ મિયાં માત્ર ભૂખ ભાંગી ગઈ હોત તો ચિંતા નહોતી.’ રામુ તેની સામું જોયા વિના બોલી ગયો : ‘તમારી હિંમત ભાંગી ગઈ એનું દુઃખ થાય છે મને.’

‘હા રામુ !’ અમીર લુખ્મું હત્યો : ‘હવે તો જાણે બધું જ ભાંગી ચૂક્યું હોય અને એના ભંગારનો જ ભાર ઊંચકીને જીવવાનું હોય એવું લાગ્યા કરે છે.’

‘મને તો આ બેડીનો ભાર પરેશાન કરે છે.’ રામુએ ત્રાંસી નજરે તેની સામે જોઈ લીધું : ‘એમાંથી છુટકારો મેળવવા માટે કોઈ કીમિયો સૂઝતો નથી અમીરમિયાં ?’

અને અમીર ટટ્ટાર થયો. પહેલી વાર તેને હાથ-પગની બેડીનું બંધન ખટક્યું. જાણે થોડીવાર પહેલાં જ ગિરફતાર થયો હોય એવી વ્યથા અનુભવી. ગરદન ફેરવીને જોયું તો એશી વરસનો બુદ્ધો રૂપસિંહ એક ખૂણામાં ઊંઘતો હતો. ગોરા સાહેબે એમને ત્રણને જ એક કોટડીમાં પૂર્યા છે અને બીજા ઠગોને અલગ રાખ્યા છે એનો ખ્યાલ પણ અત્યારે આવ્યો.

‘રામુ, આ રૂપસિંહ બીમાર તો નથી ને ?’

‘ના, શરીરે કળતર થાય છે એટલે પડ્યો રહે છે. કાલ રાતે એનું ડિલ થોડું ધગતું હતું.’

‘એણે કાંઈ ખાધું હતું કે નહીં ?’

જવાબમાં રામુ અમીર સામે થોડી વાર જોતો રહ્યો. તેનાથી એક હળવો નિસાસો નંખાઈ ગયો : ‘તમે ભૂખ્યા રહો પછી ખાવાનું કેમ ભાવે ?’

અમીરને ઝાટકો લાગ્યો. લાગણીભર્યો ઠક્કો ઊછળી આવ્યો : ‘અને તું મને વાત પણ નથી કરતો ? તારે એને ભૂખ્યો મારી નાખવો છે ? લાવ, ક્યાં છે રોટી ?’

રામુને તેનો આ રોષ ગમ્યો. અમીર ગમગીની ખંખેરીને બેઠો થાય એ માટે જ તેણે આ વાત ઉચ્ચારી હતી. ઝટપટ સરકીને તે રોટી રાખવાનું માટીનું વાસણ લઈ આવ્યો. બે ટંકની રોટીનો ખડકલો જોઈને અમીરની ભૂખ એકાએક ઊઘડી ગઈ. બેઠાં બેઠાં જ રૂપસિંહ તરફ સરક્યો. હળવેકથી તેની પાઠ પર હાથ પસવાર્યો : ‘ચાચા ઊઠો, આપણે ખાઈ લઈએ...’ રૂપસિંહને હંમેશાં તુંકારે બોલાવતો અમીર લાગણીથી તેને ચાચા કહી બેઠો હતો : ‘મને પણ કકડીને ભૂખ લાગી છે.’

બોલતાં બોલતાં તે આંસુને પોપચામાં દબાવી રાખવાની કોશિશ કરતો હતો. સૂકી રોટીની સાથે પોતાનું દર્દ પણ ચાવી રહ્યો હોય એવી પીડા તેના ચહેરા પર ઘૂંટાતી જતી હતી.

‘અમીર...’ થોડો ભાર પેટમાં પડ્યા પછી રૂપસિંહે વાત ઉચ્ચારી : ‘આપણી પાસે છટકી જવાનો મોકો હતો છતાં...’

‘તમને ચેતવવા માટે કેટલી કોશિશ કરી.’ રામુએ રૂપસિંહની અધૂરી વાત ઉપાડી લીધી : ‘પછાણની પીઠ પર તમે ચીટકી બેઠા હતા. એ ખતમ થઈ ગયો હોવા છતાં તમે રૂમાલની ભીંસ ઢીલી કરી નહીં. તમારા ચહેરા પર એ વખતે જે ખુન્નસ જોયું એવા વિકરાળ તમે ક્યારેય દેખાયા નહોતા. મેં અને રૂપસિંહે તમારા ખભા હચમચાવી નાખ્યા ત્યારે તમે હોશમાં આવ્યા... પણ એ પહેલાં તો આ કમબખ્તો આવી પહોંચ્યા હતા !’

રામુના શબ્દે શબ્દે અમીરની નજરે એ દશ્ય તાજું થતું હતું. શ્વાસ ધૂંટાતો હોય તેમ થોડી વારે એ બોલ્યો : ‘અફસોસ દોસ્તો, હું ભાન ભૂલી ગયો અને મારે કારણે તમે પણ ઝડપાઈ ગયા – ગણેશાની જેમ છટકી ન શક્યા.

‘ગણેશા ક્યારે છટકી ગયો તેનો તો અમનેય ખ્યાલ નહોતો રહ્યો.’ રૂપસિંહ ખરબચડા અવાજે બોલ્યો : ‘જતાં જતાં તેણે મને ચેતવ્યો સુધ્ધાં નહીં !’

લૂખી રોટી ગળે ઉતારવા માટે રામુ પાણીનો આખો લોટો ઘટઘટાવી ગયો : જે અર્ધા સાથીઓ છટકી ગયા તેમાંના ઘણાખરા ગણેશાના વળના જ હતા.’

એનો અર્થ એ થયો કે ગણેશા આપણને બેખબર રાખી પોતાના માણસો સાથે નાસી છૂટ્યો !’ અમીરે કોટડીની દીવાલ પર પાણીનો કોગળો કરીને પોતાનો અણગમો ઉછાળ્યો : ‘આખરે એ જાત પર ગયો ખરો !’

કોઈનાં પગલાં સંભળાયાં એટલે ત્રણે જણ બોલતાં અટકી ગયા. દારોગા સાથે જેલ કચેરીનો એક કારકુન એમની કોટડી તરફ આવતો દેખાયો. કોટડીના પહેરેગીરે દારોગાને સલામ કરી. ત્રણે કેદીઓ એની હિલચાલ જોતા ખામોશ બેસી રહ્યા.

દારોગાએ પહેરેગીરને ચાવીનો ઝૂડો આપ્યો : ‘દરવાજો ખોલો.’

ત્રણે કેદીઓની નજર એકબીજા સામે ટકરાણી.

‘તું... અને તું...’ દારોગાએ દરવાજો ખોલતાં પહેલાં રામુ અને રૂપસિંહ તરફ વારાફરતી આંગળી ચીંધીને હુકમ કર્યો : ‘તમે બેય સામી દીવાલ સરસા જઈને ઊભા રહો.’

રામુ અને રૂપસિંહ આનાકાની કર્યા વિના ઊઠ્યા અને સામે છેડે જઈને ઊભા રહ્યા ત્યારે દારોગાએ દરવાજો ખોલ્યો :

‘અમીરઅલી ઊભો થા, તારે કચેરીમાં આવવાનું છે. સાહેબે બોલાવ્યો છે.’

‘ક્યા સાહેબે !’ અમીરે ઊભા થતાં પહેલાં પૂછ્યું. દારોગાને તેનો સવાલ ખટક્યો છતાં કહેવું પડ્યું : ‘મોટા સાહેબે – ગોરા સાહેબે...’

‘અચ્છા !’ અમીર હસતો હસતો ઊભો થયો : ‘પણ તેમાં આ બંનેને દીવાલ સરસા કાં ઊભા રાખ્યા.’

ફરી દારોગાને અમીરનો સવાલ ખટક્યો. તેણે ખભા પરની બંદૂક સરખી કરતાં આંખો કાઢી : ‘એ અમારી મરજીની વાત છે. તું બહાર આવ, સાહેબ રાહ જોતા હશે.’

પગની બેડી ખણખણાવતો અમીર ઊઠ્યો. ખોલીના દવરાજે જઈને જરાવાર ઊભો રહ્યો. રામુ અને રૂપસિંહ સામે મલકીને આંખો પટપટાવી. જાણે ધરપત આપી : ‘ફિકર ન

કરતા... હું કોઈથી દબાઈશ નહીં.’

અમીર નીકળ્યો કે તરત જ પહેરેગીરે કોટડીને બારણે તાળું લગાવી દીધું અને જતાં જતાં દારોગા પેલા બંનેને કહેતો ગયો : ‘હવે તમે ફાવે તેમ હરો-ફરો !’

આગળ ચાલતાં અમીરને એ શબ્દો પર હસવું આવ્યું : ‘દારોગાજી, તમને શું એમ હતું કે ઉઘાડો દરવાજો જોઈને એ બંને નાસી જવાની કોશિશ કરશે ?’

ફરી પાછો સવાલ ? દારોગાથી તેની મૂછને વધુ પડતો વળ અપાઈ ગયો : ‘તમે લોકો કેવા ખતરનાક છો એ સૌ જાણે છે, પણ અમે લોકો ખબરદાર રહેવાના છીએ.’

‘ત્યારે તો દોઢ દિવસમાં તમે અમારા બારામાં ઘણું જાણી લીધું દારોગાજી !’ અમીર દાઢમાંથી બોલતો હતો.

દારોગાનો આ બોલકા કેદીના પડખામાં ઠોંસો મારવાની ઇચ્છા જાગી પણ તે એમ કરી શક્યો નહીં. તેને બદલે મનમાં ગોરા સાહેબ પર દાઝે ભરાયો : એમણે આ લોકોને માથે ચડાવ્યા છે. સાલા ખૂનીઓ હોવા છતાં શરીફ માણસની જેમ સામા સવાલો કરે છે !

સ્લીમનની કચેરીમાં દાખલ થઈને અમીર જમણો હાથ નાક સુધી ઊંચો લઈ જઈ સાહેબને તસ્લીમ કરીને ઊભો રહી ગયો. બેડીનો રણકો અને હાથકડીનો રણકો સાંભળ્યા પછી થોડી વારે સ્લીમને ડોક ઊંચી કરી. સામે ઊભેલો અમીરઅલી હસતો દેખાયો.

ગોરા ચહેરાની એમની માંજરી આંખો ઘડીવાર માટે અમીરને નીરખતી રહી. એમને અચરજ થયું : ‘ગિરફતાર કર્યો ત્યારે આ હસતાં આદમીનો ચહેરો એટલો વિકરાળ લાગતો હતો ! જાણે દારોગા ભૂલથી કોઈ બીજા જ માણસને લઈ આવ્યો હોય એવો ભ્રમ થયો !

પૂછતાછ શરૂ કરતા પહેલા સાહેબ દારોગા અને કારકુને બહાર મોકલી લીધા. અમીર આ બધો વખત ગોરા સાહેબની રીતભાત જોતો એમના ચહેરા પરના હાવભાવ ઉકેલવા મથતો હતો – કેમ જાણે ગુનેગાર પોતે નહીં પણ સામે બેઠેલા સાહેબ હોય !

‘હાં અમીરઅલી !’ ધીમે ધીમે ટટ્ટાર થતાં સ્લીમને શરૂઆત કરી : ‘તું ગિરફતાર થઈ ગયો એથી મને કેટલો આનંદ થયો એ તું નહીં જાણતો હો.’

‘જાણું છું સાહેબ !’ વિવેક સાથે છતાં મક્કમપણે અમીરે જવાબ આપવામાં જરાય વાર લગાડી નહીં : ‘છેલ્લાં પાંચ વરસથી તમે એ માટે ફાંફાં મારતા હતા... અને અણધાર્યા ફાવી ગયા !’

કમાલ છે આ માણસ ! સ્લીમન મનમાં બબડ્યા : અણધાર્યા ફાવી ગયા એમ કહીને મારા પર હસી રહ્યો છે !

‘સાંભળ્યું છે કે બે ટંકથી તેં કાંઈ ખાધું નથી ?’

‘અત્યારે ખાઈને જ આપની પાસે આવ્યો છું.’

તેના આ જવાબમાં આડોડાઈ હતી કે ચાલાકી એ સ્લીમન સાહેબને સમજાયું નહીં એટલે આગળ પૂછવાની ધીરજ જાળવી રાખી :

‘કાલ રાતે અને આજે સવારે તું ગુમસૂમ હતો, કોઈને કાંઈ જવાબ આપતો

નહોતો... તું શું ગિરફતારીથી ડઘાઈ ગયેલો ?

‘અત્યારે આપને હું ગભરાયેલો લાગું છું ?’

‘અમીરઅલી... !’ સ્લીમનના અવાજમાં અનિચ્છાએ થોડી સખ્તાઈ આવી ગઈ : ‘અહીં તને જવાબ આપવા ઊભો કર્યો છે, સવાલ પૂછવા નહીં.’

તેમની આ સખ્તાઈ અમીરને અડકી નહીં, છતાં તેણે તમીઝ છોડી નહીં : ‘હું સમજી ગયો. હવે સવાલ નહીં કરું સાહેબ.’

તેની આ ઠાવકાઈએ સ્લીમનને ફરી ઠંડા પાડી દીધા. તેણે ટેબલ પર પડેલી એક ફાઇલની દોરી છોડી તેમાંથી કાગળ કાઢ્યો. પછી નજર કાગળમાં પરોવેલી રાખીને બોલતા ગયા : ‘તું અને તારા જે સાથીઓ પકડાયા છો એમના પર અદાલતમાં કામ શરૂ થશે. તમારા પર મુકાયેલા આરોપો આમાં લખ્યા છે. તને વાંચી સંભળાવું છું.’

‘સાહેબ, આપ બે શબ્દોમાં કહી સંભળાવશો તોય મને કોઈ હરકત નથી.’

‘ભલે.’ સ્લીમન પણ એ લાંબું લખાણ વાંચીને વખત વેડફી નાખવા માગતા નહોતા : ‘સાંભળ, તમારા પર પકાણ, તેની બીબી, જુવાન બેટો અને બીજા દસ માણસોને ઘાતકી રીતે મારી નાખવાનો તારો આરોપ છે. તમે બધા જ ઠગ છો અને અગાઉ તમારા હાથે બીજી અનેક હત્યાઓ થઈ છે. આ બધા ગુનાઓ માટે સૌથી વધુ જવાબદાર તને ઠરાવવામાં આવ્યો છે કારણ કે તું એમનો જમાદાર હતો.’

સાંભળીને અમીર નિર્લેપ જ રહ્યો. ન તેણે શરમથી માથું ઝુકાવ્યું કે ન તો ઇન્કાર કરવા માટે માથું ધુણાવ્યું. સાહેબ સવાલ પૂછે તો જવાબ આપવો એવી ઢબે તેમની સામે જોતો રહ્યો.

‘મારી તને એક સલાહ છે.’ સ્લીમને અવાજમાં હમદર્દી છલકાવી : ‘તું અદાલતમાં તારા સાક્ષી બની જા. આ બધા અપરાધો ક્યારે, કોના હાથે અને કેટલીવાર થયા તેની કબૂલાત કરી દે.’

સ્લીમન હજુ તો આટલું કહે છે ત્યાં અમીરના અદબ વાળેલા હાથ આવેશ સાથે છૂટા થયા. ખુલ્લી હથેળીઓ ભિડાવા લાગી. છાતીમાં શ્વાસ ભરાવા માટે નાખોરાં ફૂલતાં ગયાં. કપાળમાં કરચલીઓ પડવા માંડી સ્લીમનને લાગ્યું કે હમણાં આ ઠગનો કોપ ભભૂકી ઊઠશે.

પણ ના, અમીરે હાથની મુઠ્ઠીમાં ગુસ્સાને મસળી નાખ્યો, ઘૂંટાતો શ્વાસ ફૂફાડા સાથે ફૂકી માર્યો, ચહેરાની તંગ રેખાઓને સિફતથી ઢીલી કરી દેતો સહેજ મરક્યો :

‘સાહેબ, મને તારા સાક્ષી બનાવીને આપ મારા પર રહેમ કરવા માગો છો ?’

‘રહેમ !’ આટલું કહીને સ્લીમનના ગોરા હોઠ ભિડાયા. તેમની ભૂરી આંખોમાં આછોરો અણગણો ફરકી ગયો : ‘અમીરઅલી, જુઠું બોલવાનું મને પસંદ નથી. ના, તારા પર મને જરાય દયા જાગતી નથી. તારા અપરાધો દયાને પાત્ર નથી. કાયદામાં મોતની જે જોગવાઈ છે એ પણ તારા માટે પૂરતી નથી છતાં...’

એ અટક્યા. ગળું ખંખેર્યું પછી અવાજમાં પલટો લાવીને ઉમેર્યું : ‘તને જીવતો

રાખવાથી બીજા સેંકડો બેકસૂર લોકોનો જાન બચી જતો હોય તો તને ફાંસીએ લટકાવવાનું હું પસંદ ન કરું.’

‘હું સમજ્યો નહીં સાહેબ...’ સમજી જવા છતાં અમીર કહેતો હતો કે સ્લીમન સાહેબ પણ સમજી ગયા. છતાં તેમણે ખુલાસો કર્યો :

‘જો અમીર, આ મુલકની રૈયતને ઠગોના સંક્રાંતિમાંથી કાયમને માટે છોડવાનું કામ મેં ઉપાડ્યું છે. ગિરફતાર થનાર દરેક ટોળીના જમાદારની સામે હું આ શરત મૂકું છું, બીજા ઠગોને પકડવામાં સાથ આપો તો તમારે શૂળી પર ચડવું નહીં પડે. ફિરંગીઆ જેવા ઠગે પણ આ શરત કબૂલ રાખી હતી.

‘બધાને તમે ફિરંગીઆ જ સમજો છો ?’ અમીર હવે તેનો ઉશ્કેરાટ કાબૂમાં રાખી શક્યો નહીં : ‘સાચો ઠગ જીવતો રહેવા ખાતર કદી આવું નીચ કામ નહીં કરે... આ પંથની દીક્ષા લઈને દગો કરનારની સાત પેઢી પર દેવીનો કોપ ઊતરે છે.’

અને સ્લીમનથી દર્દભર્યું હસી જવાયું : ‘દેવીના નામે તમે લોકો કેવાં ઘાતકી કામો કરો છો, ધરમનો આશરો લઈને બેકસૂર રૈયતના જાન લૂંટો છો – બોલતાં શરમ નથી આવતી તને ?’

‘બેઅદબી માફ કરજો સાહેબ !’ અમીરથી આવેશમાં સાહેબના મેજ પર મુઠ્ઠી પછાડાઈ ગઈ : ‘તમે... તમે અંગ્રેજ લોકોએ અમારી સાથે એ જ તો કર્યું છે. જે રૈયતનું નામ લઈને તમે અમારા અપરાધના હિસાબ માંડો છો એ રૈયતને પૂછો તો ખરા કે તમને લોકોને પણ એ ઠગ માને છે કે નહીં ? ધરમને નામે તમે અમારા મુલકમાં પગપેસારો કર્યો, વેપાર કરવાને બહાને તમે અહીં આવ્યા અને હવે શું કરો છો ? મુલક જીતવા માટે લડાઈઓ કરો છો, તમારું લશ્કર લોકોના જાન લૂંટે છે, રાજાઓના રાજ પચાવી પાડે છે, ચીતુ પિંઢારા જેવા બહાદુરોને તમે કૂતરાના મોતે મારો છો. અંદર અંદર લડાવી મારીને તમે ફાયદો ઉઠાવો છો... અને હવે મારી સાથે પણ તમે એ જ ચાલ ચાલવા માગો છો. એક ઠગને પકડીને એની મારફત બીજા અનેક ઠગોને પકડાવવા... પાછા ઉપરથી રહેમનો દેખાવ કરો !’

ઝનૂનને કારણે અમીરને આગળ બોલવાનું સૂઝ્યું નહીં. હાંફતાં હાંફતાં એણે સ્લીમનની સામે જોયું પણ એ તો સ્વસ્થ બેઠા હતા, જાણે કોઈ અસર જ થઈ નહોતી.

ભૂરી આંખો અમીર પર માંડીને એક કતરાતું હસ્યા : ‘તેં ઊભરો ઠાલવી દીધો ? તારી વાતનો જવાબ આપવાની હું કોઈ જરૂર જોતો નથી. જે માણસ પોતાના જ દેશ ભાઈઓનાં ગળાં ભીંસી નાખતો હોય એને દેશઘાઝ દેખાડવાનો કોઈ અધિકાર નથી અમીર ! તું તારી જાતને છેતરવા માટે અંગ્રેજોના અપરાધો ઉઘાડા પાડવાની ચેષ્ટા કરી રહ્યો હતો. મારે એની સાથે કોઈ મતલબ નથી. ફિરંગીઆને મેં એક મિનિટની મુદત આપી હતી, તને હું એક દિવસનો સમય આપું છું.’

‘શેના માટે ?’

‘તારા અપરાધોનો એકરાર અને સરકારને હાથ આપવાનો વાયદો કરવા માટે.’

‘એ નહીં બને !’ અમીરે મક્કમતા દેખાડી.

‘તું વિચાર કરીને જવાબ આપજે.’

‘હું જાણું છું સાહેબ તમે એક દિવસનો મોકો શું કામ આપો છો.’

‘શું કામ ?’ સ્લીમને જિજ્ઞાસા સાથે પૂછ્યું : ‘કહી દે અમીર, એક દિવસનો સમય તને શું કામ આપું છું ?’

‘મારી જાતને છેતરવા માટે !’ તેણે બેધડક કહી દીધું : ‘માણસ ઝનૂનમાં હોય છે ત્યારે તે જાનની પરવા કરતો નથી. ઝનૂન ઠંડું પડી ગયા બાદ તેને જીવવાની લાલચ જાગે છે. મોતનો ડર વધવા માંડે છે... પણ સાહેબ તમે શું કામ વખત બગાડો છો ? આ અમીરઅલીને એવી જિંદગીનો કોઈ મોહ નથી, છેવટે તો આ જંજીરોમાં ઝકડાયેલા રહીને તમારી સાંકડી બંધિયાર ખોલીમાં જ જીવતા રહેવાનું છે ને ? કબૂલાતની વાત ભૂલી જાવ સાહેબ !’

‘તો તું એ પણ યાદ રાખજે અમીર કે તારા જ સાથીઓમાંથી એકરાર કરવાવાળા મને ઘણા મળી રહેશે. બીજા ઠગો તરફ આંગળી ચીંધવાવાળા હું ગોતી કાઢીશ... તારા વિના મારું કામ અટકવાનું નથી. ઠગને આ ધરતી પરથી નેસ્તનાબૂદ કર્યા વિના હું જંપવાનો નથી.’

અમીર તુચ્છકારભર્યું હસ્યો : ‘તમે તમારી તાકાત પર વધુ પડતા મુસ્તાક દેખાવ છો, પણ તમને ખબર નથી કે ઠગનો બેટો ઠગ જ થવાનો છે. આ મુલકમાં કોઈ ગામ એવું નથી કે જ્યાં અમારો ઠગભાઈ અમારું કામ આગળ ધપાવતા ન હોય. તમારા હાથ ક્યાં ક્યાં પહોંચવાના ? બંગાળ, મદ્રાસ, ગુજરાત... કામ પૂરું થતાં પહેલાં તો તમારી આવરદા પૂરી થઈ જશે એનો વિચાર કર્યો છે તમે ?’

‘ડોન્ટ ટોક નોનસેન્સ !’ સ્લીમનથી બબડી જવાયું. જેનો અર્થ અમીર સમજ્યો તો નહીં, પણ સાહેબનો ગુસ્સો કળી ગયો. એ હિન્દુસ્તાનીમાં બોલે ત્યાં સુધી તે ચૂપ રહ્યો.

‘તું મારી આવરદાની ફિકર નહીં કર અમીરઅલી.’ સ્લીમને એકબે વાર ખભા ઊંચા કરીને કહ્યું : ‘તારા દિમાગમાં જ્યાં સુધી દેવીની અંધશ્રદ્ધાનું ભૂસું ભરાયું છે ત્યાં લગી તને ઉપરવાળો તારો ખુદા આવીને સમજાવે તોપણ તું સમજવાનો નથી... છતાં એક વાતનો ખુલાસો હું તારી પાસેથી જરૂર માગીશ.’

‘ફરમાવો.’

‘ધાર કે તારે અત્યારે કોઈ જુવાન બેટો હોય...’

આટલું સાંભળતાં જ અમીરને યૂસુફ યાદ આવી ગયો. તેનું ધ્યાન ફેંટાઈ ગયું, સાહેબ બાકીના વાક્યમાં શું બોલ્યા તે સાંભળ્યું નહીં.

‘હું તને કહું છું અમીર !’ સ્લીમને મેજ પર હથેળી પછાડીને તેનું ધ્યાન ખેંચ્યું : ‘તું તારા જવાન બેટાને પણ ઠગ બનાવવા તૈયાર થાય ખરો ?’

‘મારો કોઈ બેટો જ ક્યાં છે ?’

‘મેં તને ધારી લેવાનું જ કહ્યું, અમીર !’

‘એમાં ધારવા જેવું કાંઈ જ નથી.’ અમીર જુસ્સાભરે બોલતો હતો : ‘કોઈ ઠગ તેના બેટાને ઠગ બનાવ્યા વિના રહેતો નથી. નવી પેઢીને વારસો આપવાનો દસ્તુર પેઢીઓથી ચાલ્યો આવે છે. મારા બાપ ઠગ હતા, એના બાપ અને એના બાપ પણ...’

‘બસ...બસ !’ સ્લીમને ઝાટકા સાથે તેને અધવચાળ રોકી પાડ્યો : ‘આ બધી સાંભળેલી વાતો બોલી જવાનો કોઈ અર્થ નથી. તને કોણે કહ્યું કે તારા બાપ ઠગ હતા ? એના બાપ અને એના બાપ પણ ઠગ હતા ?’

અમીર ખડખડાટ હસી પડ્યો, ‘કહેવાનું મન થયું : સાહેબ ! તમારા દાદા કોણ હતા, એના દાદા શું હતા એ તમને કોણે કહ્યું હતું ? પણ એવો સવાલ અપમાનજનક લાગ્યો એટલે ખૂબ હસી લીધા બાદ બોલ્યો : ‘મારા બાપે જ મને ઠગની દીક્ષા આપી હતી. એના બાપે એટલે કે મારા દાદાએ મારા બાપુને ઠગ બનાવ્યા હતા.’

‘અને હું કહું કે આ વાત ખોટી છે તો ?’

‘એમ કહેવાથી શું ફાયદો ?’ અમીરને સ્લીમનની વાત વિચિત્ર લાગી છતાં હસી ન કાઢી : ‘મારા બાપુનું નામ તમે જાણતા નહીં હો. ઠગોમાં એ મશહૂર ઠગ હતા. શિવપુરીના રાજાએ તેમને હાથીના પગ નીચે કચડાવીને માર્યા અને આપને એ પણ કહી દઉં કે મરતાં મારા બાપુએ જ શ્રાપ આપ્યો તેના પરિણામે રાજા રક્તપિત્તમાં રિબાઈને કમોતે મર્યો હતો.’

અમીર ગૌરવભરે આમ બોલી ગયો પણ સ્લીમન સાહેબ વાતને કઈ તરફ વાળી રહ્યા હતા એનો તેને ખ્યાલ જ ન આવ્યો.

‘જો અમીરઅલી, ઈસ્માઈલ જમાદાર શું હતો, કોણ હતો એની બધી જ માહિતી મારી પાસે છે. દરેક ઠગની વંશાવલી હું રાખું છું. આ બાબતમાં કદાચ તારા કરતાંય હું વધારે જાણું છું !’

અમીર મજાકભર્યું હસ્યો પણ સ્લીમન બોલતા રહ્યા : ‘અરે, તારી બાબતમાં તું જે જાણતો નથી એવું કાંઈક હું જાણું છું.’

‘મારી બાબતમાં ?’ અમીર ચમક્યો : ‘એવું શું છે ?’

‘એ જ કે તું ઠગનો બેટો નથી...’

હા... હા... હા... આખો ખંડ ભરાઈ જાય એવું જોરદાર અટ્ટહાસ્ય અમીરે કર્યું. સાથે સાથે તેના હાથ-પગની બેડીઓ સુધ્ધાં ખણખણતી હતી.

‘હસ નહીં અમીર !’ સ્લીમને ઊંચા અવાજે ત્રાડ નાખી : ‘એ ઈસ્માઈલ તારો બાપ નહોતો, તું એનો સગો દીકરો નથી !’

અચાનક અમીરનું હાસ્ય થંભી ગયું. મોં ઉઘાડું રહી ગયું. આંખો ફાડીને તે ગોરા સાહેબ સામે જોતો ફરી હસી પડવાનો વિચાર કરતો હતો ત્યાં સ્લીમન ઊભા થઈ ગયા.

‘મારી વાત માનવામાં ન આવતી હોય તો તારા બાપના કોઈ પુરાણા સાથીને પૂછી જોજે. ઠગ હોવાનું તારું ગુમાન પછી ઓગળી જશે.’

‘નહીં... નહીં !’ અમીર જોરજોરથી બેડીવાળો હાથ મેજ પર પછાડતો ગયો : ‘એ

બધી બનાવટ છે ! તમે મને એમ ફોસલાવી નહીં શકો. મારા જેવા ઠગને ઠગી નહીં શકો.

અમીરનું મોં લાલચોળ થઈ ગયું... પણ તેની એ હાલત જોવા માટે સ્લીમન સાહેબ ત્યાં ઊભા નહોતા, પાછળ આવીને ઊભેલા જેલના દરોગાએ અમીરની કમ્મરે બાંધેલું દોરડું પકડી લીધું : 'ચાલ હવે સાહેબ ચાલ્યા ગયા !'

'ચાલ્યો ગયો !' અમીરે પહેલી વાર સ્લીમન માટે તુચ્છકાર ઉછાળ્યો : 'એ ગોરો સુવ્વર એમ માને છે કે હું ઈસ્માઈલ જમાદારનો બેટો નથી. મને બનાવવા નીકળ્યો...'

અને જતાં જતાં અમીરે ભયાનક અટ્ટહાસ્યના પડઘાથી કમરને ફરી ગજવી દીધો.

'તારો બાપ ઠગ નહોતો, તું ઈસ્માઈલનો બેટો નથી...' સ્લીમનના આ શબ્દો અમીરને વીંછીના ડંખ જેવા વસમા લાગતા હતા. પોતે આ બધું સાંભળી કેમ લીધું ? આવું કહેનાર ગોરા સાહેબ પર તેણે થૂંકવું જોઈતું હતું, બેડીવાળા હાથે તેની ખોપરી તોડી નાખવી જોઈતી હતી. એને મેં જવા કેમ દીધો ? કસમ ખુદાના... ફરીવાર ભેટો થાય ત્યારે આ જુહાણાનો બદલો લીધા વિના નહીં રહું.

જેલ કચેરીથી પોતાની કોટડી સુધી પહોંચતાં લગીમાં અમીરે બીજો પણ ફેંસલો કરી લીધો. આ વાત હું કોઈને કહેવાનો નથી. સ્લીમનની ચાલમાં ફસાઈને હું મારા મોઢે જ મરહૂમ બાપની બેઈજજતી થવા દેવાનો નથી. બનવાજોગ છે કે સ્લીમને બાપુના પુરાણા સાથીને લાલંચ આપી હોય, મારો બાપ ઈસ્માઈલ નથી એમ કહીને એ લુચ્ચો અંગ્રેજ મારા મનમાં ઠગો તરફ નફરત પેદા કરવા માગતો હોય. એમ કહીને મારો સાથ મેળવવા માગતો હોય. આ ધોળિયા લોકો કાળું કપટ કરવામાં બહુ શૂરા હોય છે.

ચોકીદારે ખોલીના દરવાજાનું તાળું ઉઘાડ્યું ત્યારે અમીર સજાગ થઈ ગયો. રામુ અને રૂપસિંહ પોતાની સામે તાકીને જોઈ રહ્યા હતા, સાહેબ સાથે શું વાતચીત થઈ એ જાણવાની આતુરતા સાથે બંને જણ દીવાલ સરસા ઊભા હતા. અમીરે ઝડપથી ચહેરા પરના ભાવ પલટાવી નાખ્યા. ખોલીનો દરવાજો બંધ થયો ત્યારે પીઠ પર દારોગાનો કરડાકીભર્યો કર્કશ અવાજ અફળાયો :

'બેવફૂર ! ફિર ભી બડે સા'બકો ગાલી દી તો જબાન કટ જાયેગી.' ઝાટકા સાથે અમીરે પીઠ ફેરવી. દારોગાને બોલવાનું બાકી હતું તે દાંત ભીંસીને પૂરું કર્યું : 'અગર યે સા'બ ઇતને ભલે નહીં હોતે તો કમબખ્ત તુમારી હડી-પસલી કબ કી તૂટ ગયી હોતી.'

આ વેણ અમીરને પડ્યા પર પાટું જેવા લાગ્યાં. સળિયા પાછળ ધકેલીને આ માણસ હવે તેને ધમકાવી રહ્યો છે ! દાંત દેખાડીને તેણે સામું વડચકું ભર્યું : 'અબે જા જા... તુમ્મારી ઓર તુમ્મારે સા'બ કી એસીતેસી !' આટલું ઓછું હોય તેમ અમીર દારોગા પર જોશથી થૂંક્યો.

દારોગાનો કોપ ભભૂકી ઊઠ્યો. આવેશમાં તેણે ખભા પરની બંદૂક ખેંચી અને

અમીર સામે તેની નાળ ધરી. રામુ, રૂપસિંહ અને ખોલીની બહાર ઊભેલા બે ચોકીદારોના શ્વાસ અધ્ધર ચડી ગયા. છતાં અમીર તો સળિયા પકડીને સામીં છાતીએ દારોગાની નાળ સામે તાકી રહ્યો. તેની આંખોમાં મોતની લાપરવાહીનો જુસ્સો હતો.

ધીમે ધીમે દારોગાના દિમાગ પરથી ખુન્નસનું ધુમ્મસ ઓસરી ગયું, લોહી ઠંડું પડવા લાગ્યું અને બંદૂક પરની પક્કડ ઢીલી પડતી દેખાણી. બાદ મેં દેખ લૂંગા... એવી ધમકી સાથે કતરાતી નજરે અમીરને વીંધીને ત્યાંથી ચાલતી પકડી.

સળિયા પકડીને ઊભેલા અમીરના ખભા પાછળથી રામુએ હાથ દાબ્યો : 'અમીરમિયાં, તમને આ શું થઈ ગયું ?'

રામુના એ સવાલમાં અચરજ હતું. આટલાં વરસમાં તેણે ક્યારેય અમીરનો આવો વર્તવ જોયો નહોતો. દુશ્મન સામે પણ કદી ગાળ-ગળોચ નહીં ઉછાળનારા અમીરની હસ્કત તેનેય અત્યારે ખટકી : 'સાહેબને પણ તમે ગાળ દીધી ?'

જવાબ આપતાં પહેલાં ટાઢા પાડવા માટે અમીર પાણીનો આખો લોટો ઘટઘટાવી ગયો. છતાંય તેનો ગુસ્સો જોઈએ એટલો ઠડો પડ્યો નહીં : 'એ ગોરા સાહેબે મને શું કહ્યું જાણે છે રામુ ?' કહેતો એ ઉશ્કેરાટમાં બોલી જતો હતો ત્યાં તેને યાદ આવી ગયું કે એ વાત તો આ લોકોને કહેવાની નથી, કોઈને કહેવી નહોતી... ઝડપથી તેણે શબ્દો બદલી નાખ્યા : 'રૂપસિંહ, ગોરા સાહેબ ચાહે છે કે હું જાન બચાવવા માટે તાજનો સાક્ષી બની જાઉં, અપરાધનો એકરાર કરી લઉં અને મારા જ સાથીઓ સાથે ગદારી કરું.'

'પણ એમાં તમે ક્યાં એને ગા...ળ દીધી ?' રામુથી પુછાઈ ગયું અને અમીર તેના પર વીફર્યો : 'હા... હા, મેં એને ગાળ દીધી, સાત વાર ગાળ દીધી. એને ખબર નથી કે સાચો ઠગ કદી બેવફાઈ કરતો નથી, દેવીનું નામ પોકારતો એ શૂનીએ ચડી જાય છે પણ બીજા ઠગને પકડવામાં કદી સાથ આપતો નથી.'

રામુ થોડી વાર તેની સામે જોઈ રહ્યો, પણ મૂંગો ન રહી શક્યો : 'સાહેબે કોને પકડવા માટે તમારો સાથ માગ્યો - ગણેશા માટે ?'

અમીરને જવાબ આપવાનો કંટાળો આવતો હોય તેમ કહેવા ખાતર જ કહી દીધું : 'હા ગણેશાને...' અને પછી વાત અટકાવવા માટે પીઠ ફેરવી ગયો.

પણ રામુએ તેનો કેડો ન મૂક્યો.

'મિયાં, બેઅદબી માફ કરજો...' કહેતાં તેણે બોલી નાખ્યું : 'આપણે એ મોકો જવા ન દેવો જોઈએ.'

અમીર આંચકા સાથે આખો ફરી ગયો. રામુની સામે ધારદાર નજરે જોઈને બરાડ્યો : 'ગદારીને તું મોકો કહે છે રામુ ?' પછી ધીમે પડીને ઉમેર્યું : 'ગણેશા સામે મને ગમે તેટલો અણગમો હોય પણ આખરે તો એ આપણો ઠગભાઈ છે !'

રામુની જગ્યાએ બીજો કોઈ હોત તો ગમ ખાઈને ચૂપ બેસી ગયો હોત. પણ આટલાં વરસથી અમીરના પડછાયા જેવા બની ગયેલા રામુએ તેની સામે આંખ મીંચકારી અને રૂપસિંહને નજીક બોલાવી, કાનમાં ફૂંક મારતો હોય તેમ બંનેને કહ્યું : 'ગણેશાને

પકડવા માટે એ લોકો તમને બહાર તો લઈ જશેને ?'

એટલો ઇશારો અમીર માટે કાફી હતો. રામુની ચાલાકીને દાદ દેતો હોય તેમ આંખો પહોળી કરીને તે મલક્યો. કપાળમાં બેચાર કરચલી વળી પણ પાછી એ તરત જ બેસી ગઈ : 'રામુ તેં આબાદ તરકીબ બતાવી... પણ મારાથી એ નહીં થઈ શકે. ગણેશાને પકડવા માટે એ લોકો મને એકલાને જ લઈ જશે... કદાચ હું છટકી શકીશ, પણ પછી તમારું શું ?' અને માથું ધુણાવતો બબડ્યો : 'ના, ના એ બરાબર નથી.'

રામુનું મોં લેવાઈ ગયું. તે કોઈ દલીલ વિચારતો હતો ત્યાં રૂપસિંહે જ કહી દીધું : 'અમીર, તમે અમારા બેનો વિચાર કરો છો પણ જમાદાર તરીકે તમારે આપણા ધંધાનો પહેલાં ખ્યાલ કરવો જોઈએ. ગોરો સાહેબ આપણા પેશાને નાબૂદ કરવા બહાર પડ્યો છે. એક પછી એક ટોળી ખતમ થતી જાય છે. આવા સંજોગોમાં તમારી જરૂર વધારે છે. આ પેશા પર ગુજારો કરનારા સેંકડો ઘર બરબાદ થઈ જશે. તમારા જેવો જમાદાર મળશે તો એ બધા ફરી બહાર પડશે. સ્લીમનનો મુકાબલો થઈ શકશે. દેવીનું કામ ચાલુ રહેશે. ઈસ્માઈલમિયાંનો આત્મા જ્યાં હશે ત્યાં એને શાંતિ મળશે.'

મોટેભાગે મૂંગો રહેનારો બુદ્ધો રૂપસિંહ પહેલી વાર આટલું બધું બોલી ગયો. અમીર પોતાના આ ઉસ્તાદને કરચલીવાળો ચહેરો જોતો વિચારમાં પડી ગયો.

'યાદ છે અમીરમિયાં !' રૂપસિંહે શ્વાસ ખાઈ લઈને ઉમેર્યું : 'રૂમાલથી શિકાર કરવાનો કસબ મેં તમને શીખવ્યો ત્યારે તમારી પાસેથી ગુરુદક્ષિણા માગી નહોતી ?'

અમીરે હકારમાં માથું હલાવ્યું.

'તો આજે હું એ માગી લઉં છું... છટકી જવાનો મોકો તમે ઝડપી લો.' રૂપસિંહનો અવાજ ત્યારે ગળગળો થઈ ગયો હતો.

ઊડો શ્વાસ લેતાં અમીરે આંખો મીંચી દેવી પડી. સાથીઓની લાગણીએ તેના ભીતરને ભીંજવી દીધું : આ બુઝર્ગ ઉસ્તાદે ગુરુદક્ષિણાને બહાને મારા છુટકારાનો જ વિચાર કર્યો ! હું ઇન્કાર ન કરી શકું એવી રીતે માગણી કરી...

ધીમે ધીમે તેણે આંખો ઉઘાડી, રામુ અને રૂપસિંહના ખભા પર એક એક હાથ મૂકીને થોડી વારે એ બોલ્યો : 'આ મોકાને હું જતો નહીં કરું બસ !' પછી ઉમેર્યું : 'પણ એ કામ એટલું આસાન નથી. વિલાયતી સાહેબ મારા પર ભારે જાપ્તો રાખશે. કદાચ ગણેશાને પકડવા એ ખુદ સાથે આવશે... ફેંસલો કરતાં પહેલાં મારે આજની રાત બધું બરાબર વિચારી લેવું પડશે. જવાબ આપવા માટે મને એક જ દિવસની મહેતલ આપી છે.'

પણ અમીર તે રાતે બીજા જ વિચારે ચડી ગયો, 'તું ઠગનો બેટો નથી, ઈસ્માઈલ તારો બાપ નથી...' સ્લીમનના આ શબ્દોએ તેને આખી રાત સતાવ્યા કર્યો.

✱

સવારની નમાઝ પઢતી વખતે અમીરનું અંગેઅંગ કળતું હતું. આખી રાત તેણે પડખાં ફેરવીને ગુજારી હતી. જે વાત પોતે સાચી માનતો નહોતો તેને જ આખી રાત

પંખાળ્યા કરીને પરેશાન થતો રહ્યો. બાપ સાથેની ઘણી ઘટનાઓ યાદ કરી જોઈ, ક્યાંય તેમણે એવો અણસાર આવવા ન દીધો કે પોતે એનો સગો બેટો ન હોય ? માની મમતામાં પોતાને ક્યારે પરાયાપણું વરતાયું ન હતું ? જો ખરેખર તે ઈસ્માઈલનો બેટો ન હોય તો પડોશના બધા આ વાતથી અજાણ હોય ખરા ? કોઈકના મોંએ તો તેને આ વાત સાંભળવા મળી હોત ને ? વિચારના આ વમળમાં ઘૂમરી ખાતાં મનને તેણે વારંવાર ટપાર્યું : શું કામ તું આ બધી પંચાતમાં પડે છે ? તું ઈસ્માઈલનો બેટો હતો, છો અને રહેવાનો જ... વિલાયતી સાહેબની વાતમાં શા માટે ખેંચાઈ રહ્યો છો ? પોકાર પાડીને એને સંભળાવી દે કે હું ગમે તેનો બેટો હોઉં એની ફિકર તમારે શા માટે કરવી જોઈએ ? હું ઠગ છું અને મરતાં સુધી ઠગ રહેવાનો છું !

‘યા ખુદા ! તું મને આ કસોટીનો મુકાબલો કરવાની તાકાત બક્ષજે...’ અમીરે નમાઝ પૂરી કરતાં દુઆ માગી : ‘તારી નજરમાં હું ગુનેગાર હોઉં તો ચાહે તે સજા કરજે પણ આ દુનિયાવાળાની ગલત સજા હું હસતા મોંએ કબૂલ રાખી શકું એટલી મારા પર રહેમ કરજે.’

પશ્ચિમની દીવાલ સામે ગોઠણભેર બેસીને બંદગીમાં પરોવાયેલા અમીરને ખ્યાલ ન રહ્યો કે ખોલીનો દરવાજો ઊઘડ્યો છે અને એક બુદ્ધો કેદી તેની પાછળ આવીને ઊભો છે. રામુ અને રૂપસિંહ પણ એ સફેદ દાઢીવાળા વૃદ્ધને ઓળખવા માટે તેની સામે જોતા ચૂપચાપ બેસી રહ્યા હતા. અમીરની નમાઝમાં કોઈ ખલેલ પહોંચાડવા માગતું નહોતું.

નમાઝ પૂરી થઈ. અમીર ઊભો થયો. માથા પર વીંટળાયેલું કપડું છોડીને એક પીઠ ફેરવે છે ત્યાં પેલા પંર એની નજર પડે છે. કમ્મરથી ઝૂકી ગયેલ એ આદમીની ઊંડી ઊતરી ગયેલી આંખોમાં ચમક ઊપસતી દેખાય છે. એના હોઠ આછી કંપારીમાં ધ્રૂજવા લાગે છે, ઊંડી ગુફામાંથી આવતો હોય તેવા અવાજે તે બોલી ઊઠે છે : ‘અમીરમિયાં...’ પછી બેડીવાળા હાથ લંબાવે છે... છતાં અમીર તેને ઓળખી શક્યો ન હોય તેમ રામુ અને રૂપસિંહ સામે એક વાર જોઈ લીધું, પણ પેલા બંનેય એને ક્યાંથી પિછાણી શક્યા હતા ?

‘મને ન ઓળખ્યો અમીરમિયાં ?’ લંબાવેલા હાથ સાથે તેના બેડીવાળા પગ એક કદમ આગળ વધ્યા : ‘હું... હુસેન... તમારા અબ્બાનો પુરાણો ગુમાસ્તો !’

‘હુસેન... ન ચાચા !’ અમીરના અવાજમાં લાગણીનો ઉછાળો આવ્યો, વૃદ્ધના લંબાયેલા હાથમાં પરોવાઈ જઈને તે એને બાઝી પડ્યો : ‘ત...મે ? તમે અહીં ?’

હવે રૂપસિંહ પણ ઊભો થઈને પાસે આવી પહોંચ્યો : ‘અરે હુસેનઅલી, હુંય તમને ઓળખી ન શક્યો !’ પછી પોતાની ઓળખાણ આપી : ‘હું રૂપસિંહ ઈસ્માઈલ જમાદારનો જૂનો સાથી !’

હુસેન અને રૂપસિંહ પણ બગલગિરિ કરીને એકબીજાને ભેટ્યા. પછી અમીરે રામુની પહેચાન કરાવી : ‘આ મારો વફાદાર સાથી રામુ.’

હુસેન એટલીવાર ઊભો રહીને થાકી ગયો હોય તેમ હાંફવા લાગ્યો ત્યારે અમીરે તેને નીચે બેસાડ્યો : ‘પહેલાં કહો કે તમે અહીં કેવી રીતે આવી ચડ્યા ?’

‘ચાર વરસથી આ જેલમાં રીબાઉં છું.’ હુસેને રામસી જબાનમાં કહેવા માંડ્યું : ‘એમ તો અવસ્થાને કારણે છ-સાત સાલથી મેં સફરે જવાનું બંધ કર્યું હતું. પાછલી ઉંમરે થયેલા બેટાનેય મેં આ ધંધે ચડાવવાને બદલે કાપડની દુકાનમાં બેસાડી દીધો હતો... પણ દેવીનો કોપ ઊતરવા જેવું થયું. વિલાયતી સાહેબે સિપાઈને મોકલીને મને મુરનાઈમાં ગિરફતાર કરાવ્યો.’

‘વિલાયતી સાહેબ છેક મુરનાઈ પહોંચી ગયો.’ અમીરને દાઝ ચડી હોય તેમ દાંત ભીંસીને બબડ્યો.

‘હા મિયાં, આમ તો તમારી તલાશમાં સિપાઈને મુરનાઈ મોકલેલા. જાલોનની જેલમાંથી છૂટીને તમે મુરનાઈમાં આશરો લીધો હશે એમ તેમણે માનેલું. કોણ જાણે ક્યાંથી પણ આ ગોરાસા’બ પાસે બધા જ ઠગ જમાદારોનાં નામ-ઠામ લખાયાં હોય છે. હું ઈસ્માઈલ જમાદારનો આદમી હતો એની પણ એને જાણ હતી. મુરનાઈના મહાજનો સુધ્ધાંએ મારી સિફારસ કરી. ઈસ્માઈલમિયાં કેટલા શરીફ હતા એ પણ સમજાયું, છતાં રાજાએ અંગ્રેજોથી ડરી જઈને મારી સોંપણી કરી દીધી. બીબી અને બેટાને રડતા રાખીને આ લોકો મને અહીં ઘસડી લાવ્યા.’

થોડી વાર માટે કોટડીમાં સન્નાટો છવાઈ ગયો. ખામોશી પીડાકારક લાગવા માંડી ત્યારે અમીરે પૂછ્યું : ‘હુસેનચાચા, તમે અપરાધનો એકરાર કરી લીધો ?’

પેલાએ હાલતી ડોકને જુસ્સાભેર ધુણાવી : ‘નહીં નહીં, મેં કોઈ એકરાર કર્યો નથી.’ પછી ટાઢોબોળ નિસાસો નાખ્યો : ‘પણ એ ગોરા પાસે બધાના અપરાધનો ચોપડો લખાયેલો જ રહે છે... ! ઘણા ઠગ જમાદાર વિશે હું જાણતો નહોતો એવી માહિતી તેની પાસે છે !’

તેના આ છેલ્લા વાક્યે અમીરને ચમકાવ્યો. અચાનક તે ટટાર થઈ ગયો. થોડી વાર લગી ધારદાર નજરે હુસેનને જોઈ લીધા પછી તેણે સવાલ છેડ્યો : ‘ચાચા, તમને કેમ ખબર પડી કે હું ગિરફતાર થઈને અહીં આવ્યો છું ?’

‘ગોરા સાહેબે જ મને કહ્યું.’

અમીરથી નીચલો હોઠ બે દાંત વચ્ચે કરડાઈ ગયો.

‘અને એણે જ તમને અહીં મોકલ્યા ?’

હુસેન આ સવાલથી સહેજ થોથવાયો. અમીરના ચહેરા પરના પલટાએ તેને થોડો હેબતાવી દીધો. રામુ અને રૂપસિંહને પણ અમીરની આ તંગદિલી રહસ્યમય લાગી.

‘કહો ચાચા, એણે તમને અહીં મારી ખોલીમાં ફક્ત મળવા જ મોકલ્યા છે કે...’

‘અમીરમિયાં, તમારા બારામાં ગોરા સાહેબે જે કહ્યું તે સાચું છે.’ હુસેન નીચું જોઈને માંડ બોલી શક્યો. ‘તમે ઈસ્માઈલમિયાંના સગા બેટા નથી.’

‘હુ...સેન !’ ત્રાડ નાખીને અમીર ઝાટકા સાથે ઊભો થઈ ગયો. હુસેન તરફ પીઠ ફેરવીને મુઠ્ઠીમાં ગુસ્સો કચડી નાખતા તેણે સંભળાવ્યું : ‘મારે તારી કોઈ વાત સાંભળવી નથી. ગોરા સાહેબનો ખાંધિયો થઈને તું તારા માલિકની જ બૂરાઈ કરવા અહીં આવ્યો ?’

રામુએય હુસેન સામે દાંત ભીંસીને જોયું, પણ રૂપસિંહની આંખમાં હુસેન તરફ હમદર્દી દેખાતી હતી.

હુસેને ધીમે ધીમે ડોક ઊંચી કરી. અમીરની પીઠ પર નજર નાખી. ન દેખાતા ચહેરાનો ગુસ્સો તેની પીઠ પર હુસેને જોયો છતાં તે મૂંગો ન રહી શક્યો : 'છોટેમિયાં ! માલિકની બૂરાઈ કરવાનો ઇલઝામ ઉછાળીને તમે મારા ધોળામાં ધૂળ નાખી, પણ હજુ સુધી ઈસ્માઈલ જમાદાર માટે મારા મોંમાંથી એક બૂરો બોલ નીકળ્યો નથી અને એવું કરવાને બદલે હું જબાન કરડીને મરી જવાનું વધારે પસંદ કરીશ.'

'તો પછી ગોરા સાહેબના જ શબ્દો સાંભળાવવા તમે અહીં શું કામ આવ્યા ? હું બાપુનો સગો બેટો નથી એમ કહેવાની શું જરૂર પડી ?'

'કારણ કે સચ્ચાઈ કહી દેવાની મારી ફરજ...'

પણ એટલું સાંભળતા જ અમીર વીફરીને હુસેન તરફ ફર્યો. તેના વિકરાળ દેખાવે રામુ અને રૂપસિંહની આંખો પહોળી કરી દીધી. હુસેનના ચહેરા પર કરચલીઓ ભયથી ઘઘરી ઊઠી.

'નિમકહરામ...' અમીર બંને હાથના પંજા પહોળા કરી નીચે ઝૂકવા લાગ્યો : 'ફરજને બહાને તું ગોરા સાહેબની ગરજ પૂરી કરવા માગે છે ?' હવે તેનો ચહેરો ખુન્નસથી લાલઘૂમ થઈ ગયો : 'ભલે મારી પાસે રૂમાલ નથી, પણ મારા પંજાથી હું તારી ગળચી ભીંસી નાખીશ !'

અને અમીરના હાથ હુસેનની ડોક સુધી પહોંચી ગયા. તેના પહોળા થયેલા પંજાએ તકલાદી ડોક પર પક્કડ લીધી. બંને અંગૂઠા હુસેનના હડિયા પર મુકાયા. હવે માત્ર ભીંસ દેવાય એટલી જ વાર હતી છતાં હુસેન જરાય હલ્ચાલ્યા વિના આંખો ઉઘાડી રાખીને અમીરને જોતો જડની જેમ બેસી જ રહ્યો.

પણ રૂપસિંહથી હવે સહેવાયું નહીં. ઝાપટ મારીને તેણે અમીરનું બાવડું પકડી લીધું : 'એમ અથરા ન થાવ મિયાં !' તેના અવાજમાં જુસ્સો ઊભરાયો : 'એનું ગળું દબાવી દેવાથી તમે સચ્ચાઈને નહીં દબાવી શકો.'

ઝાટકો લાગ્યો હોય તેમ ચોંકીને અમીરે ડોક ફેરવી. રૂપસિંહ સામે કરડાકીથી જોયું પણ એ બુદ્ધિ રજપૂતની કીકીઓમાં મક્કમતાની ચમક હતી. જરાય ડગ્યા વિના તેણે અમીર સામે નજર મિલાવી : 'હા, મિયાં મને પણ એટલી ખબર છે કે તમે ઈસ્માઈલ જમાદારના સગા બેટા નથી.'

'હું...' અમીરના કાંડામાંથી જાણે એકાએક જોશ ઓસરી ગયું. પંજાના આંગળા-અંગૂઠા બે ઘડીમાં ખોટા પડી ગયા. ઘૂંટાતા શાસે તે માંડમાંડ હુસેનની ડોક પરથી હાથ ઉઘાડી શક્યો. ત્રણેની સામે વારાફરતી નજર નાખી લીધી. હવે તેના ચહેરા પરની લાલાશ ઊઠી ગઈ હતી. ઝૂકેલી કમ્મર જાણે જડ થઈ ગઈ હોય તેમ સીધી કરવામાં પીડા થઈ. ધૂજતા પગ હમણાં જ ફસકી પડશે એમ લાગ્યું. ચાર ડગલાં ચાલીને તેણે દરવાજાના સળિયા પકડી લીધા ત્યારે એવો થાક વરતાયો કે જાણે ચાર કોસ દોડીને આવ્યો હોય અને છાતી ફાટી પડવાની હોય તેમ હાંફતો રહ્યો.

હુસેન અપરાધીની જેમ માથું ઝુકાવીને બેઠો હતો. રામુ હજુય ઉલઝનમાં ગૂંચવાયેલો દેખાતો હતો અને રૂપસિંહ હાંફતા અમીરની પસીનાથી ભીની થયેલી પીઠ પર તાકી રહ્યો. ઊભા થઈને તેનો વાંસો પંપાળવાની હમદર્દી જાગી પણ તે એમ કરી શક્યો નહીં.

અમીરને સ્વસ્થ થતાં વાર લાગી. પહેલો આઘાત પચાવી જઈને મનને મજબૂત કરવામાં મહેનત પડી. ઘણી વારે ડોક ફેરવીને તેણે પેલા ત્રણે તરફ જોઈ લીધું. ધીમે ધીમે તેણે પગ પાડ્યા. હળવે હળવે એ ત્રણની ફરતો ખોલીમાં લટાર મારવા લાગ્યો. દરેક ચક્કરમાં તેની ગતિ તેજ થવા લાગી. દસ, પંદર, અઢાર, બાવીસ, છવ્વીસ, ત્રીસ, પાંત્રીસ... ચાલીસ કોણ જાણે કેટલાય ચક્કર તેણે લગાવ્યા હશે. જાણે વીતી ગયેલી આખી જિંદગીનો ચકરાવો લીધો હોય તેમ અચાનક પેલા ત્રણેની વચ્ચે આવીને ઊભો રહી ગયો !

'તો હવે મને એ પણ કહી દો કે હું કોનો બેટો હતો ?'

એ એક એક શબ્દ દિલ ખોદી નાખે એવી પીડા સાથે તેણે ઉચ્ચાર્યો હતો.

ધીમે ધીમે હુસેને ડોક ઊંચી કરી. અમીરના ચહેરા સુધી એની નજરને પહોંચતા થોડી વાર લાગી : 'મિયાં, એ જાણીને શું કાંપદો ?'

આ જવાબથી અમીર થોડો ઉશ્કેરાઈ ગયો : 'સચ્ચાઈ કહેવા આવ્યા છો અને થોડુંક કહીને હવે પૂછો છો કે જાણવાથી શું કાંપદો ?'

‘એ માટે મનેય હવે અફસોસ થાય છે.’ હુસેન ગળગળા અવાજે બોલતો હતો : ‘આટલું કહેવાથી તમને જે પીડા થઈ તે જોયા પછી બધું કહીને હું તમારા દિલને રિબાવવા માગતો નથી. અસલિયત બહુ વસમી હોય છે અમીરમિયાં !’

‘એટલે તમે મને બાકીનું ન કહીને વધુ રિબાવવા માગો છો ?’ અમીર દર્દથી અકળાતો હતો : ‘તો પછી મને આટલું કહેવાની શી જરૂર પડી ?’

‘એટલા માટે કે ઈસ્માઈલ જમાદારે પણ તમને એટલું જ કહ્યું હોત, બધી સાચી વાત તમને એ ક્યારેય કહેત નહીં.’

‘શા માટે ?’

‘એટલા માટે કે જેને સગા બેટાની જેમ પ્યારથી ઉછેર્યો તે દુશ્મનની જેમ તેમને સખત નફરત કરવા લાગત.’ હુસેને થોડું અટકીને ઉમેર્યું : ‘એ સચ્ચાઈ છુપાવી શક્યા નહોતા એમ તમને કહી પણ શક્યા નહોતા.’

‘ઓહ !’ અમીરે મૂંઝવણનો ભાર ખંખેરી નાખવા બેચાર વાર જોરથી માથું હલાવ્યું : ‘બાપુએ મારી લાગણીની એટલી કિંમત આંકી... હું એમને નફરત કેમ કરી શકું ? સચ્ચાઈ જાણ્યા પછીય હું તો એમને મારો બાપ જ માનવાનો છું.’ પછી થૂંક ગળે ઊતરીને ઊભડક બેસતા તેણે ઉમેર્યું : ‘બસ, મારે તો એટલું જ જાણવું છે કે મારાં અસલી મા-બાપ કોણ હતાં ? અને કઈ રીતે હું ઈસ્માઈલ જમાદારનો બેટો બની ગયો ?’

પણ હુસેનની જબાન સળવળી નહીં. તેને ડર લાગતો હતો : અમીર આ બધું સાંભળી નહીં શકે, સાંભળ્યા પછી પચાવી નહીં શકે અને ઈસ્માઈલ તરફનો તેનો પ્યાર નફરતમાં પલટાઈ જશે...

‘હુસેન ચાચા !’ અમીરે આજીજીભર્યા સ્વરે કહ્યું : ‘તમારી ખામોશી મારાથી જીરવાતી નથી. મારી અસલિયત જાણવાની અધીરાઈ હવે ઝાલી રહેતી નથી. મહેરબાની કરીને કહો, જે સાચું છે તે કહી દો.’

તેના છેલ્લા શબ્દોમાં દિલને સ્પર્શી જાય એવો તલસાટ ધૂંટાયો હતો. થોડી વાર પહેલાં જે માણસ પોતાની ગળચી દાબી દેવા તૈયાર હતો તે હવે કાકલૂદી કરીને બધું કહી દેવા માટે વિનવી રહ્યો છે !

‘અમીર, તું જીદ કરે છે તો સાંભળી લે.’ ફરી તેને થોભી જવું પડ્યું. અમીર તેની સામે આતુરતાથી જોઈ રહ્યો હતો. દરેક શબ્દ ઝીલી લેવા માટે તેણે કાન સરવા રાખ્યા હતા. રામુ અને રૂપસિંહ પણ તેની જેમ ટટ્ટાર બેઠા હતા.

‘તું પઠાણનો છે !’ થોથવાતી જીભે બુદ્ધા હુસેને કહેવા માંડ્યું : ‘એ વાતને કેટલી સાલ થઈ હશે એ તો યાદ નથી, પણ ત્યારે તું પાંચેક વરસનો હતો. તારા વાલિદ ઈન્દોરની સફરે જઈ રહ્યા હતા. સાથે તારી અમ્મા પણ હતાં. સફરમાં હિફાજત માટે પઠાણે દસબાર વળાવિયાને સાથે લીધેલા. મારી એ પહેલી જ સફર હતી. એક પડાવ પર ઈસ્માઈલ જમાદારે તને શેરીમાં રમતો જોયો. શેરીના છોકરાઓ તારી સાથે ઝઘડતા હતા એટલે વચ્ચે પડીને તેમણે તને બચાવી લીધો. પછી જલેબી અપાવી દીધી. તારા પઠાણ બાપ ત્યારે

ઉતારે હાજર નહોતા. તારી અમ્માએ ઓઝલમાંથી એમનો શુકગુજાર અદા કરીને ફરી આવવા માટે કહ્યું અને ઈસ્માઈલ જમાદારે એ રીતે સંબંધ બાંધી લીધો.’

હુસેન શ્વાસ ખાવા રોકાયો ત્યારે અમીર અધીરાઈથી તરફડી ઊઠ્યો : ‘પછી ?’

‘સફરના થોડા જ દિવસમાં ઈસ્માઈલમિયાંએ તારો પ્યાર અને પઠાણનો ઈતબાર હાંસલ કરી લીધો. ઈન્દોર પહોંચવામાં થોડી મઝલ બાકી હતી ત્યારે જમાદારે પઠાણને સમજાવીને તેની સાથે આવેલા વળાવિયાને પાછા રવાના કરી દીધા, જેથી શિકાર કરવાનું આસાન બને.’

અમીરથી ત્યારે નિસાસો નંખાઈ ગયો.

‘હવે એ લોકોના આઠેક માણસો બાકી રહ્યા. તારી અમ્મા, એમની આયા, ડોલી ઉપાડનારા ચાર ભોયા, તું અને તારા પઠાણ અબ્બા... સાથે ઘરવકરીનો સામાન, ઝવેરાત અને સારી એવી રોકડ રકમ હતી. આ શિકાર પર જમાદારે મોટો મદાર બાંધ્યો હતો, પણ એમને એક જ વાતની ફિકર હતી.’

‘શું ?’ અમીરનો ધારદાર સવાલ ભોંકાયો : ‘કઈ વાતની ફિકર ?’

‘ઈસ્માઈલમિયાંને કોઈ ઓલાદ નહોતી, તને જોયો ત્યારથી એમણે ફેંસલો કરી લીધો કે એ તને જીવતો રાખશે અને પોતાનો બેટો બનાવી દેશે... આમ તો જમાદાર તરીકે એમના ઇરાદાનો કોઈ વિરોધ ન કરી શકે પણ એક માથાભારે ઠગની તેમને ચિંતા હતી.’

‘કોણ હતો એ ?’

‘ગણેશા !’

નામ સાંભળીને અમીરના દિમાગમાં ઝબકારો થયો. બાપ સાથે ગણેશાને બહુ જૂની અદાવત હતી પણ તેનું કારણ હવે સમજાયું : ‘હં... હુસેનચાચા, પછી શું થયું ?’

‘શિકાર નક્કી થયા પછી બીજું શું થાય છે અમીર ?’ હુસેન એ ઘાતકી ઘટના યાદ કરીને ખુદ પરેશાન થઈ રહ્યો હતો : ‘તારા સિવાય સૌના ગળામાં રૂમાલ પરોવાઈ ગયા... પણ ત્યારે એક અણધારી ઘટના બની ગઈ. અંધારામાં દૂરથી તું તારાં અમ્મા-અબ્બાની કતલ થતાં જોઈ ગયો અને આઘાતના આંચકા સાથે ઘોડા પરથી ઊથલી પડ્યો. બસ... ત્યાર પછી કાંઈ કહેવા જેવું નથી, અમીર.’

આટલું સાંભળીને વિચારના સમંદરમાં ડૂબકી મારી ગયેલો અમીર ચોંકી ઊઠ્યો. તેનો ચહેરો તપીને લાલ થતો દેખાતો હતો. પસીનાના રેલા ગાલ પરથી દડી જતા હતા. ધૂંટાતા શ્વાસે તેણે આગળની વાત સાંભળવાની જીદ કરી : ‘બાકીનું પણ કહી દો હુસેન ચાચા... જુઓને, આટલો વસમો આઘાત પણ હું પચાવી ગયો છું.’

‘પણ અમીર આ તો જલદ પારો પચાવવા જેવી વાત છે.’ હુસેન સુકાઈ ગયેલી જીભ મોંમાં ફેરવતા બોલ્યો : ‘છતાં તે જીદ પકડી છે તો સાંભળી લે... શિકારના શબો ખાડામાં ગોઠવાતા હતા ત્યારે તું ભાનમાં આવી એ તરફ દોડી આવ્યો. એ વખતે ગણેશા તારી અમ્માની લાશને ખાડા તરફ ખેંચી લાવતો હતો. એ છેલ્લી જ લાશ ગોઠવવાની હતી. તું ચીસ પાડીને તારી અમ્માને વળગી પડ્યો. ગણેશા તો તને જાનથી મારી નાખવા માગતો

હતો. તનેય તારાં મા-બાપ સાથે દફનાવી દેવા મરણિયો થયો હતો, તેમાં તું વચ્ચે પડ્યો એટલે વધુ ભૂરાયો થયો. તને ઊંચકીને દૂર હઠાવવા જતો હતો ત્યાં તેં એની ગરદને બટકું ભર્યું ત્યારે એનું ખુન્નસ હાથ ન રહ્યું. જોરથી હડસેલો મારીને તને દૂર ઉછાળી મૂક્યો. પથ્થર પર પટકાઈને તું ફરી બેહોશ થઈ ગયો.'

આટલે પહોંચ્યા પછી અમીર જાત પર કાબૂ ન રાખી શક્યો. આંખમાં ઊભરાતા આંસુને દાબી ન શક્યો. બે ગોઠણ વચ્ચે માથું નાખીને તેણે ડૂસકાં ભર્યાં. હુસેને હળવા હાથે તેની પીઠ પસારવા માંડી : 'અને ભાનમાં આવ્યો ત્યારે માથાની ચોટને કારણે તું તારો ભૂતકાળ ભૂલી ગયો હતો. છતાં ગણેશ તને સફરમાં સાથે લઈ જવા તૈયાર નહોતો. ઈસ્માઈલ જમાદારને તેણે ચેતવ્યા કે આ દીકરો મોટો થઈને પોતાની અસલિયત જાણશે ત્યારે દુશ્મન બની જશે. પણ જમાદારે તને છોડવાને બદલે સફર છોડી દીધી. ગણેશને ફરી ક્યારેય ટોળામાં સામેલ ન કરવાનો ફેસલો કરીને ઘેર પાછા ફરી ગયા.'

ગૂંગળાવી નાખે એવી ખામોશી છવાઈ ગઈ. હાંફતા હુસેનના શ્વાસ સંભળાતા હતા. રડતા અમીરના ડૂસકાં ચાલુ રહ્યા હતા. રામુ અને રૂપસિંહ ભીની આંખે અમીરની હાલત પર હમદર્દી વહાવી રહ્યા હતા. કોઈ કાંઈ બોલી શકતું નહીં. થોડી વાર માટે સમય જાણે થીજી ગયો.

અને અચાનક અમીરે માથું ઊંચક્યું. લાલચોળ આંખે તેણે હુસેનને પૂછી લીધું : 'તો શું મા-બાપ સિવાય દુનિયામાં બીજા કોઈ મારાં રિશ્તેદાર નહોતાં ?'

'હતાં !' અમીર અણધાર્યા જવાબથી હેબતાઈ ગયો. હુસેને નિસાસો નાખીને કહેલું પડ્યું : 'પઠાણ કહેતા હતા કે તારી નાની બહેનને હૈદ્રાબાદમાં તારા ચાચાને ત્યાં મૂકીને આવ્યા હતા. અને હા એક બીજી વાત... પેલા વળાવિયા હૈદ્રાબાદ પાછા જતાં હતા ત્યારે તેં એમને એક બેવડિયા પૈસાનો સિક્કો આપેલો અને કહેલું કે આ મારી છોટીને આપી દેજો - મારી યાદમાં...'

અને અમીરના દિમાગમાં એક બેવડિયો સિક્કો ધૂમરી લેવા લાગ્યો, હૈદ્રાબાદમાં જોહરાની બારીમાંથી જોયેલી પઠાણની છોકરી નજર સામે તરવરવા લાગી... તો શું એ જ મારી બહેન હતી ? જોહરાએ ત્યારે કહ્યું હતું : 'એનાં મા-બાપ બિચારા સફરમાં માર્યા ગયાં. ભાઈ જીવતો છે એમ માનીને બિચારી રાહ જોતી જીવી રહી છે... પણ પેલો સિક્કો તેણે બીજીવાર ક્યાંક જોયો હતો. ક્યાં... ક્યાં ?'

જાણે માથામાં ભાલા ભોંકાતા હોય તેમ અમીરે બંને હાથે લમણા દાબ્યા : યાદ આવ્યું. બરાબર યાદ આવ્યું. સફરમાં એક પઠાણ જુવાન તેને પોતાને ઘેર લઈ ગયો હતો. મને જોઈને એના બુઝર્ગ ચોંક્યા હતા. મારાં મા-બાપના બારામાં પૂછીને તેણે કહ્યું હતું : અમારી વહુનો ભાઈ તમારા જેવો જ હતો, એનું નામ પણ અમીર હતું. પછી અંદરથી વહુનું તાવીજ મંગાવેલું. એ તાવીજ સાથે બાંધેલો બેવડિયો સિક્કો દેખાડીને ફરીથી પૂછ્યું હતું : 'તમને આ જોઈને કાંઈ યાદ આવે છે ?... અને એ સિક્કા પર હાથ ફેરવતી વખતે મેં પણ કાંઈક ન સમજાય એવી વિચિત્ર લાગણી અનુભવેલી, પણ મને ત્યારે થયું કે એ અસર

તાવીજની હતી. તાવીજ હાંસલ કરવા માટે મેં જુવાન પઠાણ અને તેની બીબીને સફરમાં સાથે લીધાં. એ તાવીજની લાલચે મેં એ ઓરતનો જાન લીધો... યા ખુદા ! મારી બ...હે...ન... સગી બહેનને મારા હાથે મેં મારી નાખી.

'નહીં... નહીં !' અમીર પાગલની જેમ રાડ નાખતો - ત્રાડ પાડતો ઊઠ્યો. સાંકડી ખોલીમાંથી દોડીને નારી જવા માગતો હોય તેમ દરવાજા તરફ દોડ્યો અને ધડાંગ કરતો લોખંડના સળિયા સાથે અફળાઈને ઊથલી પડ્યો.

રામુ અને રૂપસિંહે દોડીને તેના કાંડાં પકડી લીધાં. બિચારો હુસેન ધ્રૂજતો કાંપતો હાંફતો એક ખૂણામાં ભરાઈ ગયો. અમીરના કપાળમાંથી લોહીની ધાર થતી હતી, છતાં એ રામુ અને રૂપસિંહની પકડમાંથી છૂટવા માટે શરીર ઉછાળતો બરાડતો હતો : 'છોડી દો મને... હું શયતાન છું. ઘાતકી છું. કાપી નાખો મારા આ હાથ જેણે સગી બહેનની ગળચી દાબી... ફોડી નાખો મારી આ નાપાક આંખો... ખોદી નાખો મારા આ ઘાતકી દિમાગને, રહેંસી નાખો મારાં બેરહેમ દિલને. અરે મને ફાંસીએ લટકાવી દો... ગોરા સાહેબને કહો કે મને માફ ન કરે, કદી માફ ન કરે...'

એનું આકંદ, એની ચીસો અને પસ્તાવાના એના પોકારોથી આખી જેલ ગર્જી ઊઠી. ખોલીના સળિયા પકડીને કઠણ કાળજાના કેદીઓ ધ્રૂજી ઊઠ્યા. કાળમીઠ પથ્થરની દીવાલો પણ હચમચી ગઈ. દોડી આવેલા ચોકીદારો સ્તબ્ધ બનીને દૂર જ ઊભા રહી ગયા. હાથ-પગ ઉછાળતા, માથાં પછાડતા અને ઘવાયેલા વાઘની જેમ તરફડતા અમીરને જોઈને એમને ખાતરી થઈ ગઈ કે કેદી પાગલ થઈ ગયો છે - મોતના કિનારે પહોંચી ગયો છે !

અને દારોગા સ્લીમન સાહેબને ખબર આપવા દોડ્યો.

સ્લીમન, હુસેન, રામુ કે રૂપસિંહ કોઈએ ધાર્યું નહોતું કે અસલિયત જાણવાનો આઘાત અમીર માટે આટલો વસમો પુરવાર થશે. કારણ કે એ કોઈ જાણતા નહોતા કે અમીરની સગી બહેન જ તેના રૂમાલનો શિકાર બની હતી. માણસ તેના ગમે તેવા ઘાતકી અપરાધને કદાચ પચાવી શકે, પણ પોતાના હાથે જ મા-જણી બહેનની હત્યા થઈ છે એ જાણ્યા પછી એ કદી પોતાની જાતને માફ ન કરી શકે... અને તે પણ કેવી બહેન ! બચપણમાં જ જે મા-બાપની છાયા ગુમાવી બેઠી હતી. વરસોથી ભાઈના ઈતજારમાં તલસતી રહેતી હતી. એક દિવસ તો એ ભાઈ મળી જશે એવી ખ્વાહિશ પર જીવી રહી હતી... અને એ ભાઈનો મેળાપ થયો કાતીલ તરીકે !

બસ, આ ચોટે જ અમીરનું દિલ ચીરી નાખ્યું, એના દિમાગને પીંખી નાખ્યું. આઘાતના આવેશમાં તેણે પહેલા તો જાત પર ફિટકાર વરસાવેલો, મોત માટે ખુદને આજીજી કરેલી, ફાંસીએ ચડાવી દેવા ગોરા સાહેબના નામે પોકારો પાડેલા... ત્યારે એના વર્તનમાં સૌને પાગલપણના પડઘા સંભળાયા હતા. પણ અમીર ગાંડપણની એ સરહદ સુધી પહોંચીને અચાનક અટકી ગયો. એકાએક ખામોશ થઈ ગયો હતો. પસ્તાવાની આગમાં દિલને ખાખ કરી નાખવા માગતો હોય, દિમાગને શેકી નાખવા માગતો હોય તેમ ખામોશ રહીને ભીતરમાં તરફડવા લાગ્યો. કલાકો લગી દીવાલને ટેકે ગુમસૂમ ઊભા રહીને વિચારોમાં રિબાતો ગયો. વચ્ચે વચ્ચે કોટડીમાં ચક્કર લગાવીને કંઈક બબડી લેતો. કોઈક વાર બે હાથ વચ્ચે મોં દાબીને છાનું રડી લેતો. બેચેનીમાં ભટકતું મન ઘડીકમાં મુરનાઈ પહોંચી જતું. મરતી માનો તરફડાટ જોઈને થયરી જતું. હાથીના પગ નીચે કચડાતી ગુલુને યાદ કરીને કકળી ઊઠતું... ત્યાંથી રઘવાયું થઈને મન જાલોનની પોતાની આલિશાન ઈમારતમાં પહોંચી જતું. અઝીમાનો ચહેરો દેખીને દિલ રડી ઊઠતું, મૌલવીના ઘરમાં પાણીનો પ્યાલો ધરીને સામે ઊભેલી બેઠીના ખ્યાલમાં તડપી ઊઠતું. દરેક જગ્યાએથી આકરી પછડાટ ખાઈને મન પાછું ફરી જતું, ત્રણ રાત પહેલા પોતાના બાહુમાં છેલ્લા શ્વાસ લઈ રહેલી જોહરા અને તેનાથી થોડેક જ દૂર પડેલું પોતાના અજાણ્યા બેટા યૂસુફનું ડોકું, એ યાદ નહોતું કરવું છતાં મનમાંથી હઠતું નહોતું !

કેવો મનહૂસ છું કે મારી જિંદગીમાં આવેલી દરેક સ્ત્રીને દુઃખ જ સાંપડ્યું છે ! બચપણમાં સગી મા ઠગનો શિકાર બની, નવમે વરસે પાલક મા રિબાઈને મરી, બિચારી ગુલુએ મને પ્યાર કર્યો અને તેને મોત મળ્યું, જોહરાએ મારી બીબી બનવાની ખ્વાહિશ કરી તો એ ખોવાઈ ગઈ, રોશન મને મહેબૂબ માનીને તરસી જ રહી, અઝીમાને મારી અસલિયતે આપઘાત કરાવ્યો, સગી બહેન મારા હાથે જ ખતમ થઈ અને એકની એક માસૂમ બેટી, બાપ જીવતો હોવા છતાં અનાથ રહી...

અમીરનું મન ભટકતું જ રહ્યું. ઘડી ત્રીસ વરસની કોમળ ડાળ પર છલાંગ મારી દેતું તો વળી પાછું ત્રણ દિવસ અગાઉની ઘટનામાં ધૂમરી ખાવા લાગતું... !

પસ્તાવાની જવાબમાં જલીને એક રાતમાં પોતાની શું હાલત થઈ ગઈ છે એનું એને જ ભાન ન રહ્યું.

બીજા દિવસની સાંજે સ્લીમનની સામે આવીને ઊભો રહ્યો ત્યારે ગોરા સાહેબ તેને જોતાં જ એવા તો ભડકી ગયેલા કે જાણે ભૂત જોયું હોય ! એમની માંજરી કીકીઓ અનુક્રમ્પાની ધ્રુજારીથી થયરી ઊઠી :

‘અમીર, તં આ શું હાલત કરી નાખી ?’

પણ અમીરની ગમગીન ખામોશી તૂટી નહીં. ત્યારે અચાનક સ્લીમનને કાંઈક સૂઝી આવ્યું. તેમનો જમણો હાથ મેજના ખાનામાં સરકી ગયો અને આંચકા સાથે બહાર આવ્યો.

‘લે જો !’ હથેળીમાં પકડેલો નાનો ગોળ અરીસો તેની સામે ધરીને બોલ્યા : ‘જાત સાથે તં કેવી દુશ્મની કરી છે તે આમાં તને દેખાશે.’

અમીર બેચાર ઘડી સાહેબે લંબાયેલા હાથ તરફ જોઈ રહ્યો. પછી ખોટો પડી ગયેલો પોતાનો હાથ ઊંચકવામાં તકલીફ પડતી હોય તેમ તેણે સાહેબના હાથમાંથી અરીસો લીધો. પોતાની હથેળીમાં ગોઠવીને ધીમેધીમે મોં સામે લઈ ગયો.

અને બીજી જ પળે તેના અંગેઅંગમાં કંપારી વ્યાપી ગઈ : અરીસામાં દેખાતો ચહેરો અમીરઅલીનો નહોતો રહ્યો. ઝાટકા સાથે તેનો બીજો હાથ દાઢી અને માથાના વાળ પર ફરી વળ્યો : ‘આ શું, એક જ રાતમાં તેના બધા વાળ સફેદ થઈ ગયા ! માનવામાં આવ્યું નહીં કે અરીસામાં તે પોતાને જ જોઈ રહ્યો છે... એક આંગળ જેટલી ઊંડી ઊતરી ગયેલી આંખોની કીકીઓની કાળાશ પણ ફિક્કી પડી ગઈ હતી...

અરીસાનો બોજ ઊંચકી શકતો ન હોય તેમ અમીરનો હાથ હલબલ્યો, પગ ડગમગ્યા અને અરીસાને પડતો મૂકીને તેણે બંને હાથે પોતાનું મોં ઢાંકી દીધું. હાથપગની બેડીઓમાંથી પણ દર્દ રણક્યું. સ્લીમન સાહેબના કાને ડૂસકું સંભળાયું. છતાં એ ઊભા થયા નહીં. તડ પડી ગયેલો અરીસો ઊંચકીને ફરી મેજના ખાનામાં મૂકી દીધો.

ખુદા, મેં મોત માગ્યું અને તં બુદ્ધાપો જ બધ્યો ! અમીરનું મન કકળતું રહ્યું : સવારે ઊઠીને રામુ અને રૂપસિંહ મને જોઈને આમ જ ભડકી ગયા હતા, પણ મને કળવા દીધું નહીં કે મારી આવી દયાજનક હાલત થઈ ચૂકી છે...

અને અચાનક અમીરને ખ્યાલ આવ્યો કે પોતે ગોરા સાહેબ સામે ઊભો છે, તેમની

સામે રડવાની શું જરૂર હતી ? ના, મારું દર્દ હું કોઈ સાથે બાંટવા નથી માગતો. એ સજા મારે એકલાને જ ભોગવી લેવાની છે.

થોડી જ વારમાં અમીરે ચહેરા પરની યાતના ભૂંસી નાખીને ધીમે ધીમે ડોક ઊંચકી. સાહેબની માંજરી આંખોમાંથી વરસતી દયા ખટકતી હોય તેમ એ ટટાર થઈ ગયો : 'તમે મને કેમ બોલાવ્યો ?'

તેના સવાલે સ્લીમનની છાતીમાંથી એક નિસાસો ખેંચ્યો.

'તારી આ હાલત જોયા પછી મને લાગે છે કે મેં તને ન બોલાવ્યો હોત તો સારું હતું.' સ્લીમનને ત્યાં જ અટકી જવું હતું પણ કહેવાઈ ગયું : 'મને તારી દયા આવે છે.'

અને અમીરનો પંજો મેજ પર અફળાયો :

'ના, મારી દયા ખાવાની જરૂર નથી.' તે પરાણે જુસ્સો દેખાડવા મથ્યો : 'તમારી ધારણા હોય કે અસલિયત જાણ્યા પછી મેં મારો ઇરાદો બદલી નાખ્યો હશે... તો તમે ભૂલ કરી રહ્યા છો !'

'અમીર, બહેતર છે કે આપણે થોડા દિવસ પછી મળીએ.' સ્લીમનના બોલમાં ભારોભાર હમદર્દી નીતરતી હતી : 'તારે અત્યારે આરામની જરૂર છે.'

'આરા...મ !' અમીરે હોઠ કરડ્યો : 'જો તમને ખરેખર મારી ફિકર થતી હોય તો હું માગું તે આપશો ?'

'શું ?' સ્લીમનને કુતૂહલ જાગ્યું, પણ પછી તરત જ સાવધ થઈને ઉમેર્યું : 'છુટકારા સિવાયની બીજી કોઈ માગણી હશે તો હું જરૂર વિચાર કરીશ.'

'છુટકારો જ માગું છું હું !' અમીર ઉતાવળે બોલી ગયો : 'પણ તમારી જેલમાંથી નહીં, આ દુનિયામાંથી !'

સાંભળીને સ્લીમન એટલા ચોંક્યા નહીં. અસલિયતથી વાકેફ થયો ત્યારે આવેશમાં અમીર બરાડ્યો હતો કે મને ફાંસીએ ચડાવી દો અને ગોરા સાહેબના કાન સુધી એ વાત પહોંચી ચૂકી હતી. એક રાતમાં ધોળા થઈ ગયેલા અમીરના વાળ પણ તેના ગહેરા પસ્તાવનો પુરાવો આપતા હતા. કાયદો સજા કરે છે ત્યારે માણસ એ સહી લે છે પણ ખુદ પોતાનો આત્મા પસ્તાવાની સજા ફટકારે છે ત્યારે એની રિબામણી તેનાથી સહેવાતી નથી. કાં તો માણસને એ પાગલ બનાવી દે છે યા તો તેની પાસે ખુદકુશી કરાવીને જીવનનો અન્ત લાવે છે.

'અમીરઅલી ! પશ્ચાત્તાપના, બે સ્વરૂપ હોય છે.' સ્લીમન ધીર-ગંભીર સ્વરે બોલ્યા : 'પસ્તાવો આગની જેમ માણસોના મનને દગ્ગડી શકે છે. ધીમેધીમે જલાવીને તે ખાખ કરી નાખે છે જે હાલત અત્યારે તારી દેખાય છે તે પસ્તાવાની પહેલી ક્રિયા છે.'

ત્યાં અટકીને સ્લીમને અમીરના ઝૂકી ગયેલા માથા તરફ જોયું. પણ અમીરે પસ્તાવાનું બીજું સ્વરૂપ શું એવું કાંઈ જ પૂછ્યું નહીં ત્યારે તેમણે આગળ ચલાવ્યું :

'પશ્ચાત્તાપ જેમ દાહક છે તેમ પાવક પણ હોય છે. તેની આગ ખરેખર તો મનના પાપને ઓગાળી નાખવાનું કામ કરે છે. શરીર ભલે એ પસ્તાવાથી ભાંગી પડે, પણ મનને

તે નિર્મળ બનાવે છે.'

હવે અમીર ખામોશ ન રહી શક્યો : 'મને ન સમજાય એવું બધું સંભળાવવાનો શું અર્થ છે સાહેબ ?'

સ્લીમનના હોઠ પહેલી વાર મરક્યા : 'અમીર, તું બધું જ સમજે છે. મતલબ કે તારામાં રહેલો ઇન્સાન આ બધું જ સમજવા માગે છે પણ... તારો ઠગજીવ ન સમજવાની જીદ કરીને તારી પાસે આવું બોલાવે છે.'

'અને તમારામાં રહેલો લુચ્ચો અંગ્રેજ મને આ બધું સંભળાવે છે.' અમીરે ડંખ માર્યો છતાં સ્લીમન ઉશ્કેરાયા નહીં. તેનો ઊભરો ઠાલવતો રહે એવું તો એ ઇચ્છતા હતા.

'અમીર, ગઈ કાલે મેં કહ્યું કે તું ઠગનો બેટો નથી ત્યારેય તેં મને લુચ્ચો માન્યો હતો. તને એમાં મારી ચાલબાજી દેખાઈ હતી. છતાં સચ્ચાઈ જાણ્યા પછી ઠગ થવા માટે પસ્તાવો થઈ રહ્યો છે !'

'ના. એ પસ્તાવો ઠગનો નહીં, મારી સગી બહેનને મારી નાખવાના પાપનો છે !' અમીર જુસ્સાભેર બોલી ગયો : 'હું ઠગ તો જિંદગીના આખરી શ્વાસ સુધી રહેવાનો જ.'

'ભલે, પણ અમીર મને એક વાતનો સાચો જવાબ આપજે.' સ્લીમને પૂછ્યું : 'તારા હાથે અત્યાર સુધીમાં કેટલા મુસાફરોની હત્યા થઈ ?'

અમીરે માથું ધુણાવીને કહેવાનો ઇન્કાર કરવા જતો હતો. પણ સ્લીમન વચ્ચે જ બોલી ઊઠ્યા : 'મૂંઝાતો નહીં, તું અત્યારે જે કાંઈ કહીશ તે તારા એકરારમાં નહીં ગણાય. હું તને ખાતરી આપું છું છતાંય તને ભરોસો પડતો ન હોય તો આ કોસ હાથમાં રાખીને હું તને એ વચન આપું છું.'

ગળામાં લટકતો કોસ સ્લીમને તેમની હથેળીમાં ધરી રાખ્યો. અમીરની નજર થોડી વાર સુધી ત્યાં ચોંટી રહી. પછી તેણે ગોરા સાહેબના ચહેરા પર નજર નાખી. આ માણસ અત્યારે કોઈ બનાવટ નથી કરતો... અને હવે મારે એનાથી ડરવાનું પણ શું છે ?

'સાહેબ, તમારે જાણવું જ છે ?' એના જવાબમાં સ્લીમને આંખમાંથી પાંપણોથી હકાર ભણ્યા એટલે અમીરે કહેવા માંડ્યું : 'આ સફર પર નીકળ્યો ત્યારે મેં કોઈ કારણ વિના જ ગણતરી કરેલી. ત્યારે આંકડો આઠસોની ઉપર પહોંચેલો. પઠાણની છેલ્લી હત્યાના સરવાળા સામે ગણો તો કુલ આઠસો ને એકસઠની સંખ્યા થાય !'

'આઠસો... એક...સઠ !' સ્લીમનનું મોં ફાટી રહ્યું.

'એ બધી હત્યા મારા જ હાથે થઈ છે એમ ન કહેવાય. મારી જવાબદારી નીચે - મારા હુકમથી થઈ હતી !'

'અને અમીર, એ બધામાંથી આઠસો સાઠ હત્યા બદલ તને કોઈ અફસોસ થતો નથી અને એક હત્યાનો જ પસ્તાવો કેમ પરેશાન કરી ગયો ?'

'કારણ કે મારી સગી બહેન હતી.' બોલતાં અમીર ગળગળો થઈ ગયેલો.

'તો પછી તારાં સગાં મા-બાપની હત્યા ઠગના હાથે થઈ તેનો તને કોઈ અફસોસ નથી થતો ?'

અમીર ભડકી ગયો. બહુ ધારદાર સવાલ પૂછી નાખ્યો ગોરા સાહેબે !

‘પણ એમાં હું શું કરી શકું ?’ અમીર થોથવાયો : ‘પઠાણ મા-બાપને મારવાનો કસૂર મારો ક્યાં હતો !’

‘હું એ જ તો કહેવા માગું છું.’ ઘણી વારે પોતાના મુદ્દા પર આવી શક્યા એની ઉત્તેજના સાથે મેજ પર હાથ પછાડ્યો : ‘જે ઈસ્માઈલે તારા પઠાણ બાપનો જાન લીધો અને જે ગણેશાએ તારી માને ખતમ કરી એની સામે તને કોઈ નફરત નથી જાગતી ?’

અમીરને ઝાટકો લાગ્યો હોય તેમ આંખ પહોળી કરી : ‘સાહેબ, મરહૂમ ઈસ્માઈલમિયાં સામે એક હરફ પણ ન ઉચ્ચારતાં...’ પછી ઉમેર્યું : ‘હા, ગણેશાની વાત જુદી છે. એ કપટી માટે મને પહેલેથી અણગમો રહ્યો છે. મારા ઠગબાપ ઈસ્માઈલમિયાં સાથે પણ તેણે અણબનાવ રાખ્યો હતો.’

‘છતાં તને ગણેશા સામે વેર લેવાનું મન નથી થતું ?’

સ્લીમન હજુ તો પૂછે છે ત્યાં અમીર ચોંક્યો, ગિન્નાયો અને ચિલ્લાયો : ‘આખરે તમે આવી ગયાને મૂળ વાત પર !’ પછી તુચ્છકારભર્યું હસીને ઉમેર્યું : ‘ગણેશા સામે વેર વાળવાને બહાને તમે તમારી ગરજ સારવા માગો છો એમ સાફસાફ શું કામ કહેતા નથી ?’

‘અમીર !’ સ્લીમનનો સાદ ઊંચો થયો : ‘તું ઉશ્કેરાઈને વાત કરવાનું રહેવા દે.’

પણ સ્લીમન આગળ બોલવા જાય તે પહેલાં જ ‘એક્સ્યુઝ મી સર !’ કહેતા રૂસ્તમખાન કમરામાં ધસી આવ્યા. તેમણે અમીર સામે જોયા વિના જ અંગ્રેજીમાં ગોરા સાહેબને શ્વાસભેર વાત કરવા માંડી. એમની ઉત્તેજના અને અધીરાઈ છાની રહેતી નહોતી. અમીરને એમની અંગ્રેજી જબાનનો ફક્ત એક જ શબ્દ સમજાયો અને તે બેત્રણ વાર ઉચ્ચારાયેલું ગણેશાનું નામ !

ગોરા સાહેબના ચહેરા પર ઊભરાતી ખુશાલી પરથી અમીરે અનુમાન કરી લીધું કે રૂસ્તમખાન ગણેશાની બાતમી લઈ આવ્યા છે. સ્લીમને મેજના ખાનામાંથી ઝટપટ નકશો કાઢીને પહોળો કર્યો અને એમની આંગળી ફરતી ફરતી એક જ જગ્યાએ સ્થિર થઈ ગઈ ત્યારે અમીરને પોતાના અનુમાન અંગે ખાતરી થઈ ગઈ.

ગોરા સાહેબ નકશો સંકેલવા લાગ્યા ત્યારે તેનાથી બોલાઈ ગયું : ‘આખરે તમે ગણેશાનો પત્તો મેળવી લીધો !’ સ્લીમન અને રૂસ્તમખાન એક સાથે ચમક્યા. ત્રીજા માણસની હાજરીનો એ બંનેને ત્યારે જ ખ્યાલ આવ્યો.

‘હા અમીરઅલી !’ સ્લીમન મીઠું હસી ગયા : ‘બેચાર દિવસમાં એ પણ ગિરફતાર થઈ જવાનો.’

અને રૂસ્તમખાન બહાર નીકળવા માટે એ જેવા ઊભા થયા કે અમીરે બંનેને ચોંકાવ્યા :

‘પણ સાહેબ, જે ગામનું તમે નામ બોલતા હતા ત્યાં તો ગણેશા નહીં જ હોય !’

‘હૈં !’ સ્લીમનને ઝાટકો લાગ્યો. રૂસ્તમખાનને અમીર પર ખીજ ચડી : ‘સર, ડોન્ટ રિવાય ઓન હીમ. હી ઈઝ એ લાયર !’ (તેના પર ભરોસો ન કરતા, એ જુદો છે.)

બંને સાહેબો ઉતાવળે કમરાની બહાર નીકળતા હતા ત્યારે અમીરથી કહેવાઈ ગયું : ‘ઈન્શાલ્લા ! ગણેશાને ગિરફતાર કરી શકો તો એક વાર એને મળવાનો મને મોકો આપજો સાહેબ.’

તેને જવાબ આપવાની ગોરા સાહેબને કોઈ જરૂરત ન જણાઈ, પણ અમીરનો ‘ઈન્શાલ્લા’ શબ્દ રૂસ્તમખાનના કાનમાં ઘણી વાર સુધી પડવા પાડતો રહ્યો. અલ્લાહના નામ પર શું ખરેખર તે ગણેશાની ગિરફતારી ઇચ્છતો હતો ?

*

ચાર છ દિવસ સુધી ગણેશાની ગિરફતારીના કોઈ ખબર ન આવ્યા ત્યારે અમીર અકળાવા લાગ્યો. રૂસ્તમખાન ખાલી ફર્યા એ વાત દારોગા પાસેથી જાણી લીધા પછી ખુશ થવાને બદલે એ વધુ બેચેન બની ગયો. ગિરફતાર થઈને ગણેશા સામો આવે ત્યારે નફરત ઉછાળવા માટેના શબ્દો તેણે કેટલીય વાર મનની પાટી પર ઘૂંટ્યા કર્યા હતા. રૂસ્તમખાન જે જગ્યાએ તેને ઝડપી લેવા ગયા હતા ત્યાંથી ગણેશા હાથ નહીં લાગે એની ખાતરી હોવા છતાં પોતે ખોટો પડે અને રૂસ્તમખાન કામિયાબ થઈને આવે તેવું વારંવાર તેણે ઇચ્છ્યું હતું.

‘જો મારે મરવાનું જ છે તો ગણેશા સામે વેર શું કામ ન વાળી લઉં !’ આ વિચાર દિમાગનો પીછો છોડતો નહોતો. જેણે પોતાની પઠાણ માની કતલ કરી હતી, જેણે પોતાના પાલક બાપ સાથે કાયમ દુશ્મની રાખી હતી એ ગણેશાને ગિરફતાર કરાવવામાં કોઈ પાપ નથી. ઠગ તરીકે પોતે ગદારી કરી ગણાય નહીં. અમીર, જલદી કર નહીંતર તું મોડો પડીશ... તું ફાંસીએ ચડી જઈશ અને ઘાતકી-ગણેશા મોજ માણતો રહેશે.

રામુ અને રૂપસિંહને હવે અલાયદી કોટડીમાં રાખવામાં આવેલા એટલે અમીરે જાતે જ ફેંસલો કરવાનો હતો : હમણાં હમણાં સ્લીમન સાહેબ પણ મને કચેરીમાં બોલાવતા નહોતા. કદાચ તેમણેય મારા સાથની આશા છોડી દીધી હશે. મારી સામે ખટલો ચલાવવાની પેરવીમાં પડી ગયા હશે. મોત હવે બહુ છેટું નથી... અમીર, તારી આખરી ઇચ્છા પૂરી કરી લે. નહીંતર તું હસતા ચહેરે શૂળીએ નહીં ચઢી શકે.

અને બે કલાક બાદ અમીર ફરી એક વાર વિલિયમ સ્લીમનની સામે હાજર થઈ ગયો.

‘હું અમીરઅલી !’ કાગળિયામાંથી માથું ઊંચક્યા વિના જ સાહેબે વાત ચાલુ કરી : ‘દારોગા કહેતો હતો કે મને મળવા માટે તું બહુ અધીરો થયો છે !’

‘હા સા’બ !’ અમીરે માથું ઝૂકી ન જાય એવી ચીવટ સાથે કહ્યું : ‘ગણેશાની ગિરફતારી કરાવી શકું એમ છું !’

અને ગોરા સાહેબની ડોક ઊંચી થઈ ગઈ. તેમણે ધારી ધારીને અમીરનો ચહેરો તલાશ્યો. ના, એ બનાવટ કરતો નહોતો. પોતાની સામે આછું આછું હસતો હતો.

સાહેબે પૂછ્યું નહીં કે એકાએક તારો વિચાર કેમ પલટાયો ? એમ પણ કહ્યું નહીં

કે ગણેશાની ગિરફતારીના બદલામાં તું ફાંસીમાંથી માફી મેળવવા માગે છે ?

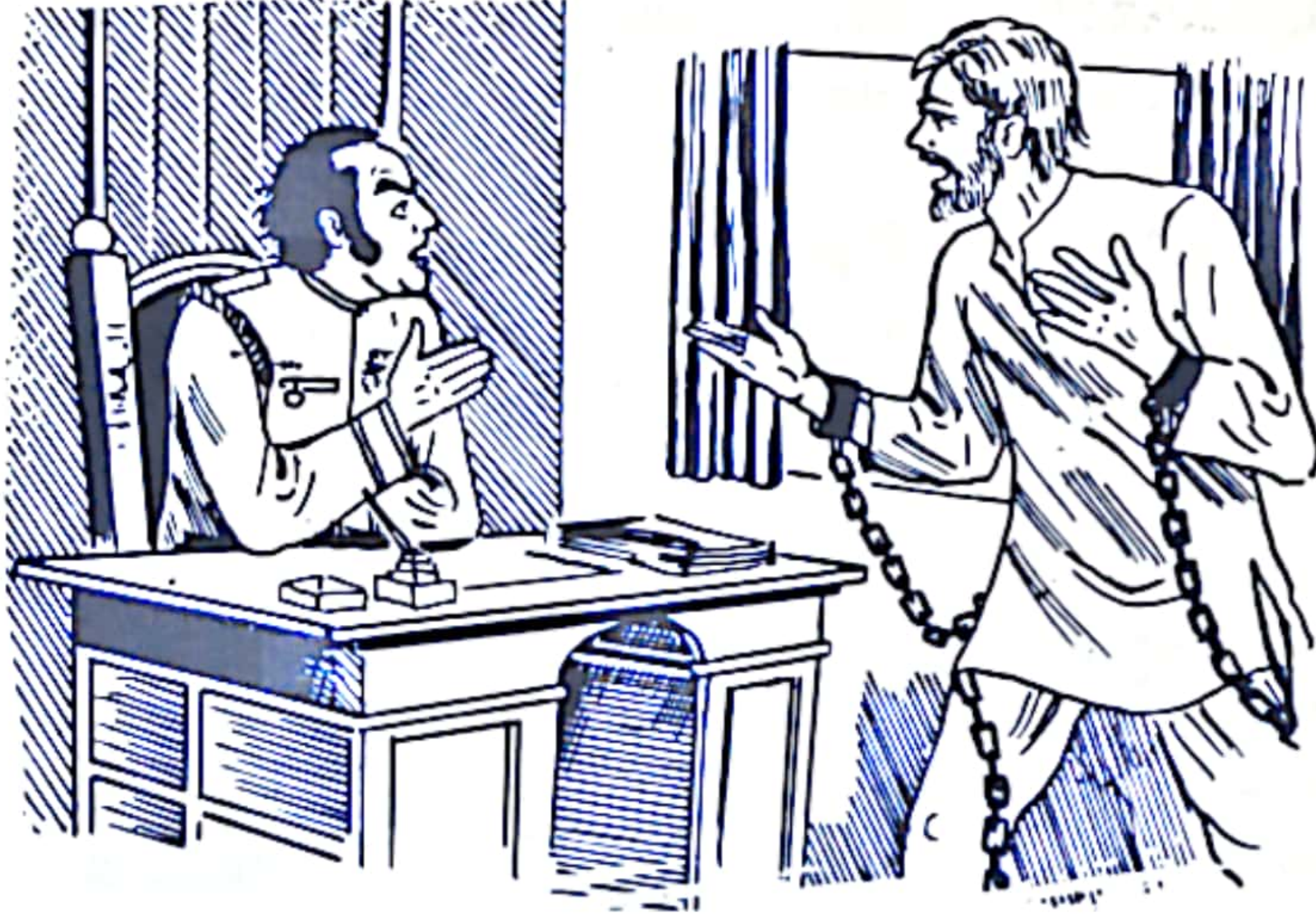
ચૂપચાપ તેમણે મેજ પર નકશો પાથરીને અમીર તરફ સરકાવ્યો : 'બતાવ જોઈએ એ કયા ગામમાં ભરાયો હશે ?'

અમીરે નકશા તરફ નજર સુધ્યાં કરી નહીં. લુખ્ખું હસીને બોલ્યો : 'સાહેબ એ રીતે ગણેશાને તમે પકડી નહીં શકો.'

'તો કઈ રીતે ?'

'તમારે મને ત્યાં લઈ જવો પડશે.'

સાંભળીને સ્લીમનના ચહેરાના ભાવ પલટાયા. એ હસ્યા. જાણે કહેતા હોય : અમીર, મારી સાથે ચાલબાજી ખેલવી રહેવા દે. તું એમ મારા હાથમાંથી છટકી નહીં શકે. ગણેશાની ગિરફતારીની લાલચમાં હું તને ગુમાવવાની મૂર્ખાઈ નહીં કરું...

ચાલાક અમીર એમના વિચાર પામી ગયો.

'સાહેબ, તમને એમ થાય છે ને કે અમીર નાસી જવા માટે આ પેરવી કરી રહ્યો છે !' એને ખુદ હસવું આવી ગયું : 'આપને આપના સિપાઈઓ પર ભરોસો નથી લાગતો ? આટલા બધા વચ્ચેથી હું કઈ રીતે છટકી શકવાનો ?'

સ્લીમન વિચારમાં ખામોશ રહ્યા.

'હા, એક વાર ગણેશાને પકડાવી દેવાને બહાને છટકી જવાની યુક્તિ મેં વિચારી હતી ખરી, પણ હવે...'

'હવે શું ?' એટલું જ પૂછ્યું સાહેબે.

'હવે જિંદગીમાં કોઈ માયા રહી નથી.' સચ્ચાઈના રણકા સાથે તે કહી ગયો : 'જે દુનિયામાં મારું કોઈ નથી ત્યાં જવાની ઇચ્છા શું કામ કરવી ? હવે તો જિંદગી બોજ બની ગઈ છે. પસ્તાવાની એક એક પળ દોજબની આગમાં જલાવી રહી છે.'

અમીરની કીકીઓ પર ભીનાશ ચડતી જતી હતી. એના શબ્દો સ્લીમનને દિલ સોંસરવા ઊતરી ગયા છતાં એ સાવધ રહ્યા.

'સાચું કહેજે અમીર, ગણેશાની ગિરફતારીના બદલામાં તારે મારી પાસેથી શું જોઈએ છે ?'

અમીરે એક નિસાસો નાખ્યો. તેના હોઠ સહેજ ધ્રૂજ્યા : 'તમે જે આપવા માગો છો એ જ મારે જોઈએ છે - મોત !'

'બીજું કાંઈ જ નહીં ?' માનવામાં ન આવતું હોય તેમ સ્લીમને પૂછ્યું ત્યારે અમીરને એકાએક યાદ આવી ગયું.

'હા સાહેબ, મારા માટે તો બીજું કાંઈ જ નહીં... છતાં રહેમ કરી શકો તો મારા સાથીઓને મોતમાંથી માફી આપજો.'

'ભલે, હું વિચાર કરીશ.' સ્લીમને બંધાયા વિના કહ્યું : 'તો કાલ સવારે તું તૈયાર રહેજે. રૂસ્તમખાન બાર ઘોડેસવાર સિપાઈઓને લઈને તારી સાથે આવશે... પણ એટલું યાદ રાખજે કે ચાલાકીની જરા સરખી કોશિશ કરી તો ત્યાં ને ત્યાં ઠાર થઈ જઈશ !'

જવાબમાં અમીર ફક્ત લુખ્ખું હસ્યો.

'અમીર, તું ગણેશાનું ઠેકાણું અત્યારથી ન કહેવા માગતો હોય તોય એટલું તો જરૂર જણાવવું પડશે કે કઈ તરફ જવાનું છે અને કેટલા દિવસની સફર થશે.'

અમીરે થોડો વિચાર કરીને આખરે કહી દીધું : 'શિવપુરી તરફ જવાનું છે. ઘોડા પર જતા-આવતા દરેક દિવસ તો લાગવાના જ.'

'ઠીક છે !' સ્લીમને તેને રજા આપવાના સંકેત સાથે કહ્યું : 'કાલ સવારે તમે લોકો રવાના થઈ જજો.'

અમીરે કમરામાંથી બહાર નીકળવા માટે પગ ઉપાડ્યા ત્યાં બેડી ખણખણી અને એકાએક એ અટકી ગયો :

'સાહેબ, દારોગાજીને હુકમ આપી રાખજો કે મારા હાથ-પગની બેડી સવાર સુધીમાં કાઢી નાખે.'

અને સ્લીમન ચોંક્યા : 'એ શું કામ ?'

અમીરથી મલકી જવાયું : 'તો શું હું બેડી સહિત ગણેશાને પકડવા જઈ શકવાનો ! મને જોતાં જ એ ભડકી જવાનો. એને ખબર ન પડવી જોઈએ કે હું તેને ગિરફતાર કરાવવા આવ્યો છું !'

'નહીં. અમીર કોઈ સંજોગોમાં એ નહીં બને.' સ્લીમનને હવે અમીરના ઇરાદા અંગે શક જાગ્યો. હાથપગ છૂટા થયા પછી આ ઠગ આસાનીથી છટકી શકે. ના, પોતે આ બાબતમાં જરાય નમતું નહીં જોખે... કોઈ જોખમ નહીં લે...'

અમીરે સાહેબને સમજાવવાની ઘણી કોશિશ કરી, પણ એ વાત તેમને ગળે ઊતરી નહીં ત્યારે અમીરને જીદ છોડવી પડી.

‘તો આપ મને મારો રોજનો પોશાક અને સાફો તો પહેરવા દેશો ને ?’ અને સાહેબ ઇન્કાર કરે એ પહેલાં તેણે ભારપૂર્વક સમજાવ્યું : ‘ગણેશા ભારે ખંધો છે. મારા હાથ-પગની બેડીઓ કપડા નીચે સંતાડીને તેની સામે જવું પડશે. મારો જુદો પોશાક જોશે તો એ તરત જ વહેમાઈ જશે. એટલું તો યાદ રાખો કે મારે એક ઠગ સાથે ઠગાઈ કરવાની છે.’

સ્લીમનને અમીરની દલીલ સાચી લાગી. કેદીના વેશમાં એને જોઈને ગણેશા ચેતી જાય, કદાચ તેના પર હુમલોય કરી બેસે.

‘ભલે, અમીર. પોશાકની તારી વાત હું મંજૂર રાખું છું, પણ તું સાવચેત રહેજે. ગણેશાનો સામનો કરવા માટે હું તને કોઈ હથિયાર નથી આપવાનો.’

‘હથિયાર નહીં પણ એક ઢાલ તો આપશોને સાહેબ ?’ અમીરે કારણ સમજાવતાં ઉમેર્યું : ‘ગણેશા ખંજરની નિશાનબાજીમાં બહુ કાબેલ છે. દસ ગજ છેટેથી એ માણસની છાતી વીંધી શકે છે અને એક ઘામાં તે સામાને ઢાળી દે છે !’

સ્લીમનને હસવું આવ્યું : ‘મારી પાસે મોત માગે છે અને ગણેશાના ખંજરથી ડરે છે ?’

અમીરને એ ટકોર ખટકી. ઉગ્ર અવાજે કહેવાઈ ગયું : ‘સાહેબ, મોત મોતમાં પણ ફરક હોય છે. ગણેશા જેવાના ખંજરથી મરવા કરતાં તો હું ગળાફાંસો ખાવાનું વધારે પસંદ કરું !’

અને અમીર પીઠ ફેરવીને કમરાની બહાર નીકળી ગયો.

એની ખજાખજાતી બેડીઓનો અવાજ સાંભળતા સ્લીમને નિસાસો નાખ્યો : આ માણસ ઠગના હાથમાં ન પડ્યો હોત તો જરૂર બહાદુર સેનાપતિ બની શક્યો હોત !

૧૦૦

ગણેશાની તલાશમાં બાર ઘોડેસવાર સિપાઈઓ અને તેરમા અમીરઅલીને લઈને નીકળેલા રૂસ્તમખાનને ચાર જ દિવસમાં આ ઠગ કોઈ શરીફ દોસ્ત જેવો લાગવા માંડ્યો. પોતે આઠદસ વરસ મોટા હોવા છતાં અમીરઅલી તેમને વધુ પીઠ અને અનુભવી લાગ્યો. માણસના સ્વભાવની બારીક જાણકારી ધરાવતો આ ઠગ ભારે બુદ્ધિશાળી પણ દેખાયો. ઠાઠમાઠભર્યા પોશાક નીચે લોખંડની જંજીરથી જકડાયેલો કેદી હોવા છતાં અમીર રુઆબભરે તેમની લગોલગ ઘોડો ચલાવતો સવારી કરતો હતો. આખે રસ્તે ગપાટા હાંકતો, પોતાના કિસ્સા-કહાણી સંભળાવતો મોજથી સફરનો સંગાથ આપતો હતો. જાણે લાગે જ નહીં કે આ માણસે સેંકડો બેકસૂર લોકોના જાન લીધા હોય !

નીકળતી વખતે સ્લીમન સાહેબે રૂસ્તમખાનને તાકીદ કરેલી. એના પર બરાબર જાપ્તો રાખજો, ચાલાકી કરીને છટકી ન જાય... પણ ચાર દિવસની સફરમાં અમીરે છટકી જવાની એક પણ કોશિશ કરી નહોતી કે એવો ઇરાદો સુધ્ધાં કળાવા દીધો નહોતો. ઊલટાનું એક વાર તેણે રૂસ્તમખાનને ભડકાવ્યા હતા : ‘ખાનસા’બ, ગઈ રાતે તંબૂની બહાર ચોકી ભરતા તમારા બે સિપાઈમાંથી એક ઝોકા ખાતો હતો અને બીજો એટલો બધો બેખબર હતો કે તેના ગળામાં આસાનીથી રૂમાલ પરોવી દીધો હોત !’

ત્યારે રૂસ્તમખાન તેની સામે ધારી ધારીને જોઈ રહેલા : ‘છતાં તો એવી કોશિશ કેમ ન કરી અમીર ?’

અમીર નિખાલસપણે મુસ્કુરાયો :

‘શું ગોરા સાહેબની જેમ તમે પણ એમ માનો છો કે છટકી જવા માટે હું બહાર નીકળ્યો છું !’

જવાબમાં રૂસ્તમખાન હા કે ના કાંઈ જ કહી શક્યા નહોતા.

અને ગણેશાનું નામ આવ્યું ત્યારે પાદર પાસે અમીરે રોકાઈ જવાનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો : ‘જરા અંધારું થવા દો, ગણેશાને આપણે એના ઘરમાં જ ઘેરી લેવો જોઈએ.’

રૂસ્તમખાને એ વાત મંજૂર રાખી ત્યારે અમીરે બીજો પ્રસ્તાવ મૂક્યો : ‘હવે હું જરા હાથમોં ધોઈને નમાઝ પઢી લઉં ત્યાર બાદ તમારા બે સિપાઈઓને સાદા વેશમાં મારી સાથે

મોકલો. આપણે એકી સાથે ગામમાં જશું તો સૌને ખબર પડી જશે કે સિપાઈઓ આવ્યા છે, ગણેશને જરાય ગંધ આવવા દેવી નથી.'

રૂસ્તમખાન થોડા વિચારમાં પડી ગયા : હવે તેમની ખરી કસોટી છે. અમીર બે જ સિપાઈઓ સાથે ગામમાં જાય તેમાં જોખમ હતું. કોને ખબર, છટકી જવાની તેની આ ચાલબાજી પણ હોય.

અમીર ખાનસાહેબનો શક કળી ગયો. પહેલી વાર તેણે ગુસ્સો દેખાડ્યો : તમને લોકોને મારા પર ભરોસો ન હોય પણ તમારી જાત પર કેમ વિશ્વાસ નથી ? હું હથિયાર વગરનો એકલો અટૂલો આદમી તમારા બે સિપાઈઓને કઈ રીતે તાબે કરી લેવાનો છું ? પગમાં બેડી હોવા છતાં કઈ રીતે ભાગી શકવાનો છું ? એટલો તો વિચાર કરો.'

આ રકઝકમાં રાત પડી ગઈ. રૂસ્તમખાને જીદ ચાલુ રાખી : 'જઈએ તો આપણે બધા સાથે જ... તું દૂરથી અમને ગણેશના ઘર તરફ આંગળી ચીંધી દેજે. અમે તેને ગિરફતાર કરી લેશું.'

'ના, એ નહીં બને !' અમીર મક્કમ રહ્યો : 'હું એકલો જ ઘરમાં જઈને ગણેશને બહાર લઈ આવીશ અને તમને સોંપી દઈશ. એની સામે બદલો લેવા માટે તો મેં તમને સાથ આપ્યો.'

મોડું થતું ગયું તેમ તેમ અમીર અકળાવા માંડ્યો. સિપાઈઓની હાજરીની ગણેશને જાણ થઈ જશે તો એ નક્કી છટકી જવાનો. આખરે તેણે એક ઇલાજ શોધી કાઢ્યો :

'તો પછી એમ કરો, તમારા બધા સિપાઈઓ અને ખુદ તમે પણ મારા જેવાં કપડાં પહેરી લો, જોનારાને એમ જ લાગે કે મુસાફરો આવ્યા છે અને મારા ઓળખીતા હશે એવું તે લોકો માની લેશે કે હું ટોળી લઈને સફરે નીકળ્યો છું.'

રૂસ્તમખાને ચપટી વગાડી : 'એ બરાબર છે. એ જ સાચો ઉપાય છે.' અને તેમણે સિપાઈઓને હુકમ આપી દીધો : 'જલદી કરો - મુસાફરો જેવાં કપડાં પહેરી લો.'

'ફક્ત મુસાફરો જેવા નહીં ખાન સાહેબ !' એવી કટોકટીમાંય અમીરને મજાક સૂઝી : 'ઠગ મુસાફરો બનવું પડશે તમારે.'

અને રૂસ્તમખાન અમીર સામે ખંધું હસી પડ્યા.

*

'એ રહ્યું ગણેશનું ઘર !'

ઊંચી ટેકરી પર એકલવાયા નાનકડા પાકા મકાન તરફ અમીરે આંગળી ચીંધીને રૂસ્તમખાનને કહ્યું : 'હવે તમને સમજાય છે ને કે ગણેશને જરા સરખી ગંધ આવે તો એ આસાનીથી પાછળની કોતરોમાં છટકી જઈ શકે !'

રૂસ્તમખાનને મુશ્કેલીનો ખરો ખ્યાલ હવે આવ્યો. એક તો ટેકરી ચડીને ઉપર સુધી પહોંચવામાં જ સામા માણસને ખબર પડી જાય કે કોઈક આવી રહ્યું છે. કદાચ ગણેશાએ

અત્યારેય તેના ઘરની ઉઘાડી બારીમાંથી એમને જોઈ લીધા હશે ?

'ઘરમાં તે એકલો જ રહે છે કે ?' ઘોડાને એક ઝાડ સાથે બાંધતા રૂસ્તમખાન બોલ્યા : 'રહેવાની જગ્યા તેણે આબાદ પસંદ કરી છે.'

'આ એનું છુપાવાનું સ્થળ છે.' અમીરે ખુલાસો કર્યો : 'ભયની ગંધ આવે છે ત્યારે તે મહિનાઓ લગી અહીં ભરાઈ રહે છે. મોટાભાગે તે એકલા રહેવાનું જ પસંદ કરે છે કારણ કે સગા બાપનોય ભરોસો કરે એવો નથી.'

રૂસ્તમખાને થોડીવારમાં ગણેશના ઘર ફરતે સિપાઈઓને ગોઠવી દીધા. ત્રણ જણાને ઘરની પાછળ પડતી કોતરોમાં મોકલી આપ્યા. ત્રણને નીચે રાખ્યા અને બબ્બે સિપાઈઓને બાકીની બે દિશા સોંપી દીધી.

'હવે આપણે ચાર ઉપર જઈએ.' રૂસ્તમખાને તેમની બંદૂક ખભા પર બરાબર ગોઠવી લેતાં કહ્યું : 'સાહેબનો આગ્રહ તેને જીવતો જ પકડવાનો છે એ યાદ રાખજે !'

અમીરે હાથ-પગની બેડીઓ કપડા નીચે બરાબર છુપાવેલી છે એની ખાતરી કરી અને પીઠ પાછળ બાંધેલી ઢાલનેય ઠીકઠાક કરી લીધી : 'ચાલો, ઘરમાં દીવો બળે છે એટલે તે અંદર જ હોવો જોઈએ.'

અમીર, રૂસ્તમખાન અને બીજા બે સિપાઈઓ જરાય અવાજ ન થાય એવી સાવચેતીભેર ચઢાણ ચડવા લાગ્યા. અમીરની બેડીની સાંકળ ક્યારેક ખણખણી જતી ત્યારે એનાથી બોલાઈ જતું : 'તમે થોડી વાર માટેય આ જંજીર છોડી નહીં. એ ચાડી ખાઈ જશે તો મહેનત માથે પડવાની.'

રૂસ્તમખાન ચૂપ જ રહ્યા.

ઉપર પહોંચીને ચારે જણાએ શ્વાસ ખાધો.

'હવે તમે અહીં દીવાલ સરસા લપાઈ જાવ. હું તેને હાંક મારું છું.' અમીરે ચહેરા પરથી પસીનો લૂછતાં કહ્યું : 'જરાય અધીરાઈ ન કરતા... વાર લાગે તો એવું નહીં માની બેસતાં કે હું છટકી ગયો છું !'

રૂસ્તમખાન ઘડીવાર તો મૂંઝાયેલા દેખાયા. અમીરને એકલા મોકલવાનું જોખમ ખેડતાં મન માનતું નહોતું, પણ હવે સંજોગો જોતાં તેમને પીછેહઠ કરવી પાલવે તેમ નહોતી.

'બહુ વાર ન લગાડતો.' કહીને તે બે સિપાઈઓ સાથે મકાનની દીવાલો તરફ સરકી ગયા.

અમીરે આગળ વધતાં પહેલાં આંખો મીંચીને બે ઘડી માટે ખુદાને યાદ કરી લીધા અને પછી ધીમે ધીમે સાંકળનો ખખડાટ ન થાય તેમ પગલાં ઉપાડ્યાં.

'ગણે...શા !' એનો સાદ રાતની ખામોશીની સાથે ખુદ પોતાનેય ધ્રુજાવી ગયો. છતાં સામેથી જવાબ ન મળ્યો ત્યારે તેણે ફરી હાંક મારી.

'કો...ણ ?' ગણેશાનો ઘોઘરો અવાજ સામેથી સંભળાયો ત્યારે અમીર ફરીથી ધ્રુજ્યો.

તેની ગણતરી હતી કે ગણેશને ઘરમાંથી બહાર લાવવો જેથી તે સહેલાઈથી ઘેરાઈ જાય. પણ એમ બન્યું નહીં. પેલાએ બારણાંમાં ઊભાં ઊભાં જ તેની ઓળખાણ માગી. 'કોણ છો તું ?'

'હું અમીરઅલી !' જરાય અસ્વસ્થ થયા વિના તેણે કહ્યું અને ખાતરી માટે ઠગોનો ભેદી સંકેત સંભળાવ્યો : 'સલામ અલીખાંભાઈ !'

પણ ગણેશ થોડી વાર ખામોશ રહ્યો. અમીરે ધારેલું કે તે પગથિયાં ઊતરીને નીચે આવશે તેને બદલે ઘરમાં ચાલ્યો ગયો. શું તેને શંકા જાગી ? અમીરને ઉચાટ થયો. પીઠ પાછળ બાંધેલી ઢાલ છાતી આડી ધરી દેવાનો વિચાર ઝબક્યો, પણ એવી ઉતાવળથી ગણેશનો વહેમ પાકો થવાની વકી હતી. શ્વાસ રોકીને તે થોડી વાર ત્યાં જ ઊભો રહી ગયો.

આખરે ગણેશ ફરી બારણે આવ્યો. તેના એક હાથમાં ફાનસ હતું અને બીજા હાથમાં ખંજર... ફાનસ ઊંચું કરીને તેણે દૂરથી જ અમીરને ઓળખ્યો. અમીરે પણ તેનો ચહેરો જોઈ લીધો. હવે તેણે હિંમતભેર આગળ વધવાનું હતું - બેડી ખખડે નહીં એવી સાવચેતી સાથે પહોંચી જવાનું હતું.

ધીમે... ધીમે... તેણે પગ ઉપાડ્યા. સાથળ પાસેની સાંકળ એક હાથે પકડીને તે આગળ વધતો હતો. નજરને તેણે ગણેશના ખંજર પર ખોડેલી રાખી હતી.

'આમ કેમ ચાલે છે ?' ગણેશનો ધારદાર અવાજ સંભળાયો. 'પગે જખમી થયો છું.' અમીરને તત્કાળ જવાબ સૂઝી આવ્યો : 'ઘરમાં બીજું કોઈ છે નહીં ને ?' બનાવટી ગભરાટ સાથે તેણે આમ પૂછી લીધું.

'હું એકલો જ છું, બેધડક ચાલ્યો આવ.' ફાનસ લઈને કમરામાં જવા ગણેશએ પીઠ ફેરવી. 'તને જીવતો જોવાની મેં આશા રાખી નહોતી.'

અમીરને જાટકો તો લાગ્યો પણ તેણે પચાવી જવો પડ્યો. જાળવી જાળવીને તે પગથિયાં ચડી ગયો. ઘરમાં દાખલ થતી વખતે તેણે ખાતરી કરી લીધી કે ગણેશ કમરાના દરવાજા પાછળ લપાયો નથી...

એ બુકો સામે ખાટલા પર બેઠો હતો, ફાનસ તેણે છત પર લટકાવી રાખ્યું હતું અને હજુ હાથમાંથી ખંજર કમ્મરમાં પાછું ખોસ્તું નહોતું.

બારણામાં દાખલ થઈને અમીર ઊભો રહી ગયો. બંનેની નજર સામસામી ટકરાણી. ના, અમીર આવ્યો એથી ગણેશએ રાજીખો અનુભવ્યો નહોતો. એને ભેટવા માટે ઊભા થવાનો ઇરાદો પણ તેણે દેખાડ્યો નહીં. લાગણીભેર આવકાર સુધ્ધાં આપ્યો નહીં !

તો શું એ વહેમાયો હતો ?

અમીરે સાવધ થઈ જવું પડ્યું. નજીક જઈને એના ખંજરના શિકાર બનવું નહોતું. તરકીબથી તેને બહાર લાવવો હતો.

'ગણેશ, તં મારી સાથે ગદારી કરી.' પાસે ન જવાનું કારણ અમીરે ઉપજાવી કાઢ્યું : 'સિપાઈઓ આવ્યા ત્યારે તું છાનોમાનો છટકી ગયો !'

'કારણ કે તું બેવકૂફની જેમ પેલા પઠાણની પીઠ પર બેસી જ રહ્યો.' ગણેશની આંખોમાં ગુસ્સો ઝબક્યો : 'તારી બેદરકારીને લીધે અર્ધી ટોળી પકડાઈ ગઈ.'

અમીરે દાઝ સાથે હોઠ ભીડ્યા. ત્યાં ઊભાં ઊભાં જ તેણે કમરામાં નજર ફેરવીને જોઈ લીધું : 'ના, કોઈ હથિયાર તેને દેખાયું નહીં.'

'શું મારા ઘરની તલાશી લેવા આવ્યો છો ?' ગણેશાએ ખંજરની ધાર પર આંગળી ફેરવતાં પૂછ્યું :

'નહીં ગણેશા, મારો હિસાબ સમજવા આવ્યો છું.'

'શેનો હિસાબ ?

'નાસતાં પહેલાં તું પઠાણનું જે ઝવેરાત ઉઠાવી લાવ્યો તેમાં મારો ભાગ ખરો કે નહીં ?' અમીરે ધાપ મારી.

'કયું ઝવેરાત !' હવે ગણેશા ગિન્નાયો, 'કોણે કહ્યું કે હું માલ લઈને નાસ્તો હતો ?'

'તારે ભાગ ન આપવો હોય તો સાફ ના પાડી દે.' અમીરે તેને ઉશ્કેરવાનું ચાલુ રાખ્યું :

'બાકી મારી સાથે બનાવટ કરવી રહેવા દે.'

'ખામોશ !' ગણેશા ઝટકા સાથે ઊઠ્યો. તેની આંખમાં ક્રોધ ભભૂકી ઊઠ્યો. ખંજર પકડેલા હાથની નસો તંગ થવા લાગી : 'ગળે પડવાની વાત કરી છે તો આ ખંજર તારી છાતી સોંસરવું ઉતારી દઈશ...'

અમીર સહેજ થથર્યો. તેણે ડરી જવાનો દેખાવ જ કર્યો હતો. ગણેશાને ઘરની બહાર લાવવા માટે કોઈ ઉપાય વિચારતો હતો ત્યાં દિમાગમાં ઝબકારો થયો : 'ભલે ગણેશા, ઝવેરાતની વાત હું ફરી નહીં ઉચ્ચારું... પણ મારો ઘોડો તો મને પાછો આપીશ ને !'

હવે ગણેશાના કરચલીવાળા ચહેરા પરથી ગુસ્સો ગાયબ થઈ ગયો. એ જ વખતે અચાનક તેનું ધ્યાન અમીરની ધોળી દાઢી પર ખેંચાયું. અચરજ સાથે એ થોડો ધ્રુજ્યો : 'અલ્યા અમીર, તારી આવી હાલત કેમ થઈ ગઈ ? દાઢીના બધા જ વાંળ ધોળા કેમ દેખાય છે ?'

ગણેશાના અવાજમાં ઉચાટ કરતાં કટાક્ષ વધારે હતો.

'મોતના ભયે મને બુદ્ધો બનાવી દીધો ગણેશા !'

સાંભળીને પેલો ખડખડાટ હસી પડ્યો. ધીમે ધીમે તે અમીર તરફ આગળ વધીને એકાએક અટકી ગયો. તેની આંખ અમીરના પગ પર ખોડાઈ ગઈ હતી. પાયજામાના પાયસા નીચેથી બેડીનું એક કડું નજરે પડી ગયું.

વાઘ વીફરે તેમ ગણેશાનો ચહેરો વિકરાળ બની ગયો. ઝપાટાભેર તે બેચાર ડગલા પાછળ હટી ગયો. ઉઘાડી બારીની બહાર એક ઉતાવળી નજર ફેંકી.

અમીરે તેની હિલચાલ પરથી અનુમાન કરી લીધું કે ગણેશા તેનો ઇરાદો કળી ગયો છે. હવે ઢીલ કરવામાં જોખમ છે.

'ગણેશા, મારો ઘોડો ક્યાં છે ?' તેણે અધીરાઈથી પૂછ્યું : 'ચાલ મને સોંપી દે.'

'ગદા...ર !' ગણેશાના અંગેઅંગમાં નફરત વ્યાપી ગઈ. ખંજરની અણીને મજબૂત રીતે પકડી તેણે અમીરની છાતી પર આંખ માંડી. અમીરે ચેતીને બે ડગલાં પીછેહઠ કરી.

એ નાસવા જાય છે એમ માની ગણેશાનો ખંજરવાળો હાથ ઊંચકાયો અને નિશાન ચૂકી ન જવાય એની ખાતરી સાથે આંખના પલકારામાં તેનું ખંજર તીર વેગે અમીર તરફ ધસી ગયું.

ઘ...ચા...ક કરતો અવાજ સંભળાયો. ગણેશાનો ઘા એવો અણધાર્યો હતો કે અમીરને હઠી જવાનો મોકો ન મળ્યો. ખંજર છાતી સુધી પહોંચે એ પહેલાં તે ઝડપભેર પીઠ ફેરવી ગયો અને ખંજર ત્યાં ખૂંતી ગયું ! એના ધક્કાથી અમીર બેવડ વળીને નીચે બેસી પડ્યો.

થોડી વારે ગણેશાને ભાન થયું કે પોતાનું ખંજર અમીરના વાંસામાં નહીં પણ ઢાલમાં ખૂંતી ગયું હતું. ઘા ચૂકી જવાની હતાશાએ તેને વધુ વીફરાવ્યો : 'અમીરના બચ્ચા ! આજ તને મારે ઘેરથી જીવતો નહીં જવા દઉં.'

બેવડ વળીને બેઠેલા અમીરની પીઠમાંથી ખંજર ખેંચી લેવા માટે ગણેશાએ છલાંગ મારી.

પણ તેને ખબર નહોતી કે અમીર ત્રાંસી નજરે તેની હિલચાલ નિહાળી રહ્યો છે. ક્રોધના આવેશમાં ધસી આવેલા ગણેશાના પગમાં અમીરે તેના હાથની આંટી મારી દીધી. અને ગણેશા ગડથોલિયું ખાઈને ઊથલી પડ્યો.

પગથિયાં પરથી દડીને તે બેઠો થવા જાય એટલીવારમાં અમીરે પીઠ પાછળની ઢાલ છોડી નાખી અને તેમાં ખૂતેલું ખંજર ખેંચી કાઢ્યું.

'ભાગવાની કોશિશ ન કરતો !' અમીરે ખંજરની અણી તેના તરફ તાકીને દાંત. ભીંસ્યા : 'બેવફૂફ, તું મારો જાન લેવા માગતો હતો, પણ હું તને જીવતો રાખવા માગું છું.'

અંધારામાં ગણેશાએ એકબે વાર આજુબાજુ જોઈ લીધું. તેણે માનેલું કે અમીર એકલો નથી આવ્યો, સિપાઈઓને સાથે લઈ આવ્યો છે, પણ હજુ સુધી કોઈ કળાયું નહીં ત્યાર તેણે ચાલ બદલી નાખી.

'અમીર, તારા પગમાં બેડી જોઈને હું ભરમાયો. મને થયું કે તું ગદાર થઈને આવ્યો છો.'

'હા...હા...' કરતો અમીર ખડખડાટ હસી પડ્યો. પણ બેચાર ઘડીની એ બેખબરીમાં ગણેશા તેની સાવ લગોલગ આવી પહોંચ્યો હતો. અમીરના હાથમાંથી ખંજર ઝૂંટવી લેવાનો તેનો ઇરાદો હતો.

'ખબરદાર કોઈ ચાલબાજી અજમાવી છે તો !' અમીરે ત્રાડ નાખી ત્યારે ગણેશા આગળ વધતો અટકી ગયો.

'હા ગણેશા, હું તને ગિરફતાર કરાવવા જ આવ્યો છું.' કહેતાં અમીરે ખાન સાહેબને હાંક મારી. ગણેશાએ આજુબાજુ અને આગળ જોઈ લીધું પણ કોઈ કળાયું નહીં ત્યારે માની લીધું કે અમીર તેને ભડકાવીને ભગાડી મૂકવા માગે છે. એ મારાથી ડરી ગયો છે, પણ હું એમ બની જવાનો નથી.

‘અમીર, હવે આ બધી બનાવટ છોડી દે !’ ગણેશના અવાજમાં એકાએક પલટો આવી ગયો : ‘તું મને ગિરફતાર શું કામ કરાવે ? આપણે તો સાથી છીએ, આપણા વચ્ચે કોઈ દુશ્મની નથી.’

હા...હા... કરતો અમીર ફરી હસી પડ્યો પણ આ વખતે તેણે ગણેશ પરથી નજર હઠાવી નહીં : ‘દુનિયામાં મારે કોઈની સાથે દુશ્મની હોય તો એ તારી જ સાથે છે ગણેશ !’ અમીરના શબ્દોમાં હવે નફરત ઘૂંટાવા લાગી : ‘અને તે પણ બચપણની દુશ્મની...’

‘બચપણની ?’ ગણેશએ ફરી એક વાર આસપાસ જોઈ લીધું : ‘અમીર, તું કેવી વાત કરે છે ! દસ વરસ પહેલાં તો આપણી પિછાણ થઈ, બચપણમાં મેં તને જોયો પણ નથી !’

‘ભૂલી ગયો બેવકૂફ ?’ અમીરે ફરી ખાનસાહેબને હાંક મારીને કહેવા માંડ્યું : ‘ગણેશ, હું ઈસ્માઈલ જમાદારનો બેટો છું એ પણ તને ખબર નથી... યાદ કરી જો, ચાર સાલના એક પઠાણના છોકરા માટે તું ઈસ્માઈલ જમાદાર સાથે ઝઘડ્યો હતો. એ છોકરો હું પોતે – અમીરઅલી !’

ગણેશના ચહેરાની કરચલીઓ થથરી ગઈ : ‘તું... તું... પઠાણનો બેટો ?’

‘હા ગણેશ, યાદ છે – તેં મારી માની લાશ સાથે ગંદાં ચેડાં કર્યાં હતાં ? યાદ છે – તેં મને અધ્ધર ઉછાળીને પથ્થર ઉપર પડકાવ્યો હતો ? યાદ છે – તેં ઈસ્માઈલ જમાદારને ચેતવ્યા હતા કે જેને તું બેટો માનીને ઘેર લઈ જવા માગે છે એ મોટો થઈને તારો જ દુશ્મન બનવાનો ?’

ગણેશને બધું યાદ આવતું જતું હતું.

‘હું ઈસ્માઈલ જમાદારનો દુશ્મન તો ન બન્યો, પણ તારી સાથેની દુશ્મનીનો બદલો લેવા જરૂર જીવતો રહ્યો.’

‘આ બધું તને કોણે કહ્યું ?’

પણ અમીરને તેનો જવાબ આપવાની જરૂર ન પડી. રૂસ્તમખાન બે સિપાઈઓ સાથે પાછળ આવીને ઊભા રહી ગયા છે તેની ગણેશને છોક છેલ્લી ઘડીએ ખબર પડી. રૂસ્તમખાને બંદૂકની નાળ તેના વાંસા પર ટેકવી ત્યારે એ છળી પડ્યો, ડોક મરડીને પાછળ જોયું ત્યારે બધું સમજાઈ ગયું. બીજી જ ઘડીએ તેના બંને હાથ દોરડામાં જકડાઈ ગયા.

અમીર પગથિયાં ઊતરીને તેની સામે આવ્યો.

ગણેશના ચહેરાએ કરડાકી ધારણ કરી તેની આંખમાંથી નફરત ઊછળી અને દાંત ભીંસીને તે અમીરના મોં પર થૂંક્યો : ‘દગ્ગાબાજ !’

આ અપમાને અમીરને ઉશ્કેરી મૂક્યો. તેનો ખંજરવાળો હાથ ઊંચકાયો પણ રૂસ્તમખાને તેને એ મોકો ન આપ્યો. બંદૂકની નાળ આડી ધરીને એ વચ્ચે ઊભા રહી ગયા : ‘અમીર, તું રહેવા દે. હું એને જવાબ આપું છું.’

અને તેમના ડાબા હાથનો પઠાણી મુક્કો ગણેશના જડબા પર વીંઝાયો. આ...હા !

ગણેશથી રાડ નંખાઈ ગઈ. સાથોસાથ એક દાંત પણ મોંમાંથી બહાર ઊડી પડ્યો અને હોઠના ખૂણામાંથી લોહી દદડવાં લાગ્યું.

‘ફરી કોઈના પર થૂંકવાની કોશિશ કરી છે તો લોહીનો કોગળો કરાવી દઈશ !’ થોડી વાર સુધી ગણેશની ડોક ઝૂકેલી જ રહી. પઠાણની નજરનો તે સામનો કરી શક્યો નહીં.

‘લ્યો ખાનસા’બ, આ ખંજર !’ અમીરે રૂસ્તમખાનને ગણેશનું ખંજર સોંપી દીધું ત્યારે ઝાટકા સાથે પેલાએ ગરદન ઊંચી કરી. લોહીથી ખરડાયેલો હોઠ ચાવતો એ અમીર સામે એવી રીતે કતરાયો. જાણે કહેતો હોય કે ખાનના ખાંધિયા, મરતાં પહેલાં હું આનો બદલો લીધા વિના નહીં રહું...

અને ઘેરા અંધકારમાં પાંચે જણ ટેકરી ઊતરવા લાગ્યા.

*

સાગર સુધીની વળતી સફરમાં ગણેશ અમીર સાથે આથડી ન પડે એ માટે રૂસ્તમખાનને બહુ સાવધ રહેવું પડ્યું. ગણેશને ચાર સિપાઈઓના જાપ્તામાં આગળ રાખ્યો અને પોતે તેનાથી દસબાર ગજના ફાસલે અમીર સાથે પાછળ રહ્યા. છતાં પણ ગણેશ દિવસમાં દસવાર પાછળ જોઈને અમીર સામે કતરાઈ લેતો, ગાળો બબડતો અને બંધાયેલા હાથની મુઠ્ઠીઓ દેખાડી પોતાનો ગુસ્સો ઉછાળી લેતો. આ હરકત માટે રૂસ્તમખાને બેત્રણ વાર ઠમઠોર્યો છતાં મારથી રીઢો થઈ ગયો હોય તેમ ગણેશએ અમીર સામે નફરત ઉછાળવાનું છોડ્યું નહીં.

‘એ તારી સામે ભારે ગિન્નાયો છે, અમીર !’ રૂસ્તમખાનને ઉચાટ થતો : ‘જેલમાંય મારે તેને તારાથી બહુ છેટો રાખવો પડશે.’

‘તમે મારી ફિકર ન કરતા ખાનસા’બ ! એના ખુન્નસનું કારણ હું સમજું છું.’ અમીર લુખ્યા અવાજે કહી ગયો : ‘આજે એને ખબર પડી કે હું એના દુશ્મન ઠગ જમાદારનો બેટો છું... વધારામાં એની ગિરફતારી પણ મારા કારણે થઈ એટલે ઝનૂને ભરાયો. આના જેવો ડંખીલો ને ઘાતકી ઠગ તમને કદાચ બીજો નહીં જોવા મળે. અરે, એની એક બૂરી આદતની જાણ તો તમારા ગોરા સાહેબનેય નહીં હોય !’

‘કઈ આદત અમીર ?’

ઓરતોની લાશ સાથે ચેડાં કરવાની ગણેશની વિકૃતિ જાણીને રૂસ્તમખાન પણ થથરી ઊઠ્યા.

‘આવા જાલીમ શેતાનને ફાંસીએ ચડતો જોઈને જરા સરખોય અફસોસ નહીં થાય.’

ફાંસીની વાત સાંભળ્યા પછી અમીર બાકીની સફરમાં ખામોશ જ રહેલો. આ ખુલ્લું આસમાન, આ તપતો સૂરજ, વહેતાં ઝરણાં, ચંચળ પવન, ખીલતાં ફૂલો, ઝૂમતાં ઝાડો, ટહુકતાં પંખીઓ, લહેરાતાં ખેતરો કે ઊડતી ધૂળ હવે ફરી ક્યારેય જોવા નહીં મળે.

કુદરતના આ નજારાને નજર ભરીને છેલ્લીવાર જોઈ લેવા - મન ભરીને માણી લેવાના ખ્યાલમાં એ ઊંડો ઊતરતો ગયો. વીતી ગયેલી જિંદગીનાં પાત્રો મનમાં ઊપસતાં ગયાં, ભૂંસાતાં ગયાં. દરેકની પાસેથી પોતે બેહદ પ્યાર પામ્યો હતો અને બદલામાં પોતે બહુ જ થોડો પ્યાર એમને આપી શક્યો હતો એવો એહસાસ જાગ્યો. બીજા જનમમાં માનનારા હિન્દુઓ ચેનથી મરી શકતા હશે કારણ કે આ જિંદગીની ખોટો બીજો જિંદગીમાં ભરપાઈ કરી દેવાનો દિવાસો તેમને હોય છે... પણ પોતાને તો આવો કોઈ આધારેય ક્યાં હતો ? મોત આવે ત્યારે જ ઇન્સાનને જિંદગીની કિંમત સમજાય એ પણ કેવું વિચિત્ર છે ! શું પોતે મોતને હસતા હોઠે ભેટી શકશે ? કે પછી બીજાઓની જેમ છેલ્લી ઘડીએ ભાંગી પડશે ? ના ના, એવું તો હું કદી નહીં બનવા દઉં.

‘શું નહીં બનવા દે અમીર ?’ રૂસ્તમખાને તેને વિચારમાંથી ઝબકાવ્યો ત્યારે જ અમીરને ખ્યાલ આવ્યો કે એમની સફર પૂરી થઈ હતી, સાંજ ઢળી ચૂકી હતી અને એ લોકો ગોરા સાહેબના બંગલામાં દાખલ થઈ રહ્યા હતા. આસપાસ એક નજર ફેરવી લઈને એ ચોંક્યો : ‘ખાનસા’બ, ગણેશા ક્યાં ?’

‘અરે મિયાં, તને એની પણ ખબર નહીં !’ રૂસ્તમખાનને અચરજ થયું : ‘એને જેલમાં ધકેલીને આપણે સાહેબના બંગલે આવ્યા.’

‘પ...ણ સાહેબના બંગલે મને શું કામ...?’

રૂસ્તમખાને તેનો જવાબ ન આપ્યો. તેમની પાછળ ઘોડા પરથી ઊતરીને એ આરસની લાદી બિછાવેલા દીવાનખંડમાં દાખલ થયો.

‘સાહેબ-હમણાં જ આવે છે.’ નોકરે રૂસ્તમખાનને ખબર આપ્યા. અમીરે પહેરણની બાંધથી પરસેવો લૂછ્યો, હાથ-પગની બેડી કપડાં નીચે ઢાંકી દીધી. સાહેબના ઘરમાં કેદીની હાલતમાં ઊભા રહેતા તેને સંકોચ જાગ્યો.

સ્લીમન સીડી ઊતરીને નીચે આવ્યા. રૂસ્તમખાનને અંગ્રેજીમાં શાબાશી આપી સીધા અમીરઅલી પાસે પહોંચ્યા : ‘અમીરઅલી તેં વાયદો પાળ્યો.’ તેના ખભા પર હાથ દાબતાં કહ્યું, ‘હું માનતો હતો કે કદાચ મિસ્ટર ખાનને હાથતાળી આપીને તું છટકી જઈશ !’

‘સર ! એણે ક્યારેય એવી કોશિશ કરી નહોતી.’ રૂસ્તમખાન અમીરની તારીફ કર્યા વિના ન રહી શક્યા : ‘કદાચ એની મદદ વિના આપણે ગણેશાને આટલો જલદી ઝડપી શક્યા ન હોત !’

ખાન પાસેથી પૂરો કિસ્સો સાંભળ્યા પછી તો સ્લીમને અમીરની પીઠ ઘાબડી : ‘હવે ખાતરી થઈ ગઈ કે ગણેશા સામે બદલો લેવા જ તેં આ જોખમ ખેડ્યું હતું !’

છતાં અમીર ખામોશ જ રહ્યો. એ કાંઈક બોલે એવી સ્લીમનને ઇચ્છા જાગી : ‘અમીરઅલી, ખરેખર તું આના બદલામાં તારા માટે મારી પાસેથી કંઈ જ માગવા ઇચ્છતો નથી ?’

અમીરે ધીમે ધીમે ગરદન ઊંચી કરી. પછી હોઠ પર આછું સ્મિત ફરકાવ્યું : ‘સાહેબ, જે માગી ચૂક્યો છું તે ક્યારે મળશે એટલું પૂછવા માગું છું !’

સ્લીમનને આંચકો લાગ્યો હોય તેમ તેની સામે જોઈ રહ્યા. એમની આંખોમાં હમદર્દી ઊભરાઈ આવી : ‘શું મરવાની તને એટલી બધી અધીરાઈ છે ?’ અમીરે માત્ર ડોકું નમાવીને જ હા કહી અને કાંઈ કહેવાનું બાકી ન રહેતું હોય તેમ દરવાજા તરફ પીઠ ફેરવી લીધી.

‘બે મિનિટ ઊભો રહેજે, અમીર.’ સ્લીમનનો અવાજ તેની પીઠ પર અફળાયો : ‘મેમસા’બ તને જોવા માગે છે. હમણાં જ આવે છે.’

એ સાંભળીને અમીરની પીઠ પર સહેજ કંપારી ફરકી જતી દેખાણી. સીડીના પગથિયાં પર કોઈનાં પગલાં પડતાં સાંભળ્યાં ત્યારે અમીરનું માથું વધારે નીચું થયું.

‘મેમસા’બ આવી ગયાં અમીર !’ રૂસ્તમખાને તેને પીઠ ફેરવી જવા ઇશારત કરી પણ અમીરથી એમ થઈ શક્યું નહીં.

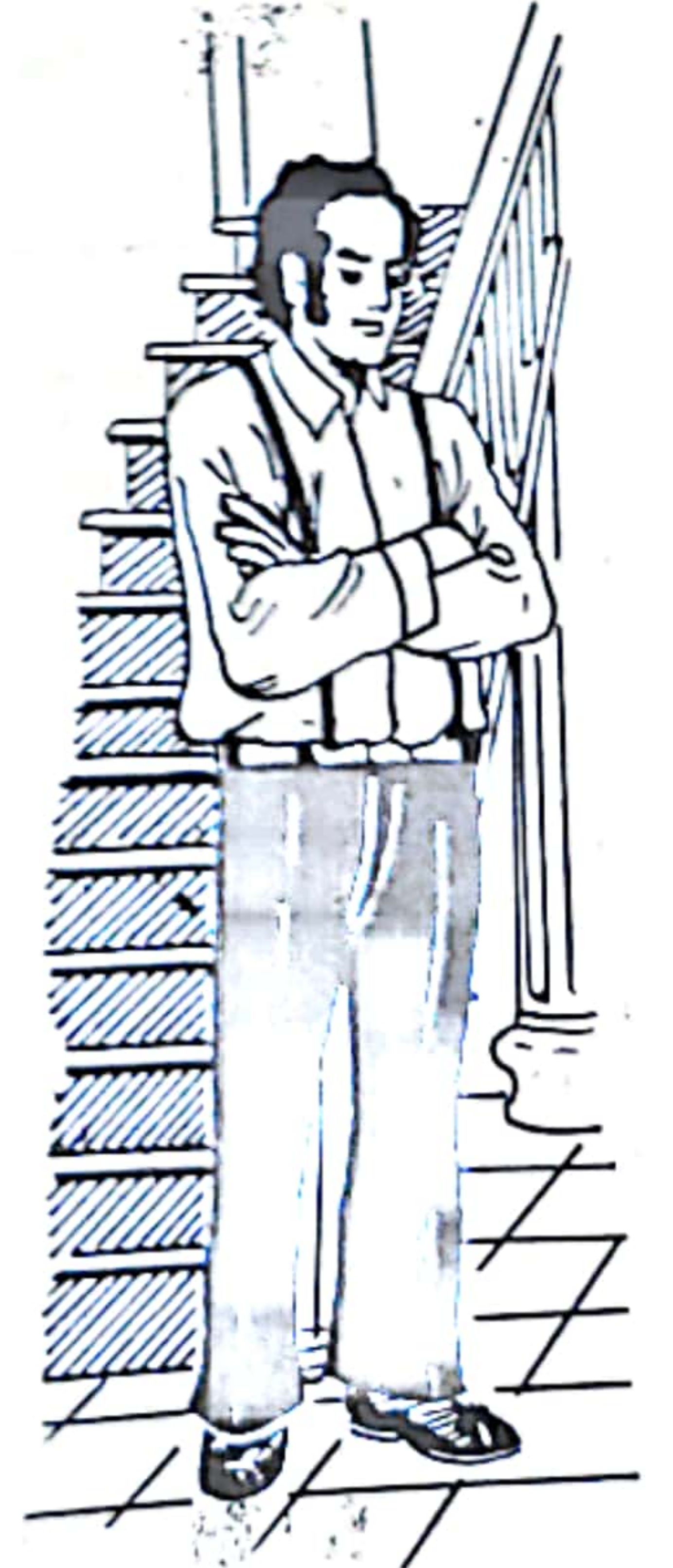
‘સર, તેને સંકોચ થતો લાગે છે.’ રૂસ્તમખાને ગોરા સાહેબને સમજાવ્યું : ‘હાથ-પગમાં બેડી હોય છે ત્યારે ઓરતની સામે ઊભા રહેવાનું અમારા પઢાણ મરદો પસંદ કરતાં નથી... આખરે અમીરની રગોમાં પઢાણનું જ લોહી વહે છે ને ?’

‘ઓ...હ આઈ સી !’ અમીરના સંકોચનું કારણ સ્લીમને તેની પત્નીને સમજાવ્યું ત્યારે એમિલીને પણ અચરજ થયું : ‘આવું તો મેં પહેલી વાર સાંભળ્યું... ભલે, જેવી એની મરજી.’

અને રૂસ્તમખાને અમીરને લઈ જવા માટે પગ ઉપાડ્યા. હજુ તો એ બંને દીવાનખંડની બહાર નીકળતા હતા ત્યાં એક કોમળ અવાજ સાંભળાયો :

‘મમ્મી... મમ્મી ! લેટ મી સી હીમ !’ એક બાળકના આ રણકાએ અમીર પર જાદુઈ અસર કરી હોય તેમ ઝાટકા સાથે તેણે પીઠ ફેરવી લીધી. એ આંચકાથી તેના હાથ-પગની બેડીય ખણખણી ઊઠી.

સ્લીમન, રૂસ્તમખાન અને એમિલી ડઘાઈને અમીર સામે જોઈ રહ્યાં. ગોરા સાહેબનો પાંચ વરસનો બેટો પણ કુતૂહલભેર અમીર સામે તાકી રહ્યો. છોકરો ડરી ગયો છે એમ માની એમિલીએ તેને પોતાના બે પગ વચ્ચે દાબી રાખ્યો.

પણ ના, અમીરના ચહેરા પર ત્યારે કોઈ અજબ પ્રકારની કુમાશ ઊપસી આવી હતી. એની આંખોમાં લાગણીની ભીનાશ છવાઈ ગઈ હતી. તેણે એક નજરે ગોરા સાહેબ અને રૂસ્તમખાન તરફ જોઈ લીધું, પછી હળવા પગલે પેલા બાળક પર નજર રાખીને એમિલી તરફ આગળ વધ્યો. હાથ-પગની બેડીની પરવા રાખ્યા વગર મરકતાં-કાંપતા હોઠે તે એક એક ડગલું આગળ વધતો હતો.

બે ડગલાંનું અંતર રહ્યું ત્યારે એ અટકી ગયો, બીજાઓની હાજરી વિસરી ગયો હોય તેમ નીચા નમીને અમીરે નાનકડા જહોન તરફ સ્મિત ફરકાવ્યું. બેચાર પળ તે એ જ રીતે હસતો રહ્યો. અને એકાએક પેલા છોકરાના નાનકડા હોઠ હલ્યા, સ્મિતના જવાબમાં તે મીઠું મરક્યો. એ મુસ્કાને અમીરની ખુશી છલકાવી દીધી. સંકોચ ફગાવીને એ બાકીનું અંતર ઓળંગી ગયો.

અમીરની નજર સમક્ષ એ ગોરા છોકરાની જગ્યાએ સાત વરસની પોતાની બેટી દેખાણી. એક પગે ગોઠણભેર બેસીને પ્યારથી તેણે જહોનની હડપચી પર હાથ મૂક્યો. બીજો હાથ આપોઆપ બાળકના માથા પર ગયો.

બધા જ સ્તબ્ધ બનીને ઊભાં હતાં. સ્લીમનનો પુત્ર પણ હલ્યાચાલ્યા વિના અમીરને જોઈ રહ્યો હતો. અમીરની આંખોમાં ઊભરાતાં આંસુ જોઈને તેનો માસૂમ ચહેરો ફિકાશ પકડવા લાગ્યો.

ક્યાં સુધી પોતે આંસુ વહાવતો પેલા છોકરા પર વાત્સલ્ય વરસાવતો રહ્યો એની અમીરને જાણ ન રહી. પાછળથી ખભા પર ગોરા સાહેબનો હાથ દબાવો ત્યારે એ આંચકા સાથે સજાગ થઈ ગયો. ઝટપટ આંસુ પોછીને ઊભા થતાં તેણે મોં ફેરવી લીધું : 'ગુસ્તાખી માફ સા'બ !'

એના એ દર્દભર્યા શબ્દોએ બધાંના હૈયા પીગળાવી દીધા. ક્યારેય કોઈની હાજરીમાં ન રડનારી એમિલીના ગાલ પર આંસુના રેલા દડી જતા હતા.

અને અમીરે ઝપાટાબંધ પગ ઉપાડ્યા. સાહેબના બંગલા બહાર નીકળ્યો ત્યાં સુધી તેણે એકેય વાર પાછું ફરીને જોયું નહીં.

જેલ તરફ ઊપડતું દરેક પગલું તેને મોતની નજીક લઈ જતું હોય એવું મહેસૂસ થયું. સાથોસાથ એવો પણ ભ્રમ થયો કે પોતાની બેટી પોકાર પાડીને તેને પાછો બોલાવી રહી છે. એ પોકારના પડઘાં બરદાસ્ત થતા ન હોય તેમ અમીરે બંને હાથ કાન પર દાબી દીધા, કારણ કે મોતને તે હસતા હોઠે ભેટવા માગતો હતો !

પાનના ગ્રાંથ : ભાગ-૩ / ૩૧૫

એકની એક વાત બબે ત્રણત્રણ વાર ઘૂંટવામાં તે ગૂંચવાઈ જતો. ક્યારેક કંટાળો પણ આવતો.

ત્યારે ટેલર સાહેબને લાગ્યું કે આ રીતે કામ પાર નહીં પડે. તેમણે જેલ ખાતામાંથી એક જુવાનને શોધી કાઢ્યો. જે થોડું અંગ્રેજી બોલી શકતો હતો. આ દુભાષિયો આવ્યા બાદ ધીમે ધીમે કામની ઝડપ વધવા લાગી હતી. ટેલર સાહેબ પણ હવે કેટલાક ખાસ શબ્દોથી પરિચિત થઈ ગયેલા અને છ મહિનામાં અમીરની જીવનકથાના અન્તને એ આંબી પણ ગયા ! બસ, હવે એકાદ દિવસનું કામ બાકી રહ્યું હતું, ત્યાર પછી અમીર સાથેની તેમની મુલાકાતો બંધ થઈ જવાની હતી.

‘હું, અમીરઅલી પછી શું થયું ?’

સાહેબે ફરી એ સવાલ દોહરાવીને અમીરને સજાગ કર્યો ત્યારે માથું હલાવીને વિચારો ખંખેરી નાખતા અમીરે તેમની સામે જોયું : ‘સાહેબ, હું જરા બીજા વિચારે ચડી ગયેલો.’ પછી ટટ્ટાર બેસીને પૂછ્યું : ‘હા, આપણે ક્યાં સુધી આવ્યાં ?’

‘ગણેશાની ગિરફતારી સુધી...’ ટેલર ખડિયામાં કલમ બોળી કાગળ પર કાંઈક ટપકાવતા બોલ્યા : ‘સ્લીમન સાહેબની શાબાશી લઈને તું જેલ તરફ જતો હતો ત્યારે મોતના વિચાર તારા દિમાગમાં ઘુમરાતા હતા.’

‘બરાબર !’ અમીરે વાતનો દોર હાથમાં લઈ લીધો : ‘મોતના પડછાયામાં જિંદગીના એ આખરી દિવસો હસતાં હોઠે વિતાવી દેવા હું મનને મક્કમ કરતો જતી હતો. રોજ રાતે સૂતી વખતે હું ફાંસીના માંચડાને નજર સમક્ષ ખડો કરી દેતો. એક દશ્ય ભજવાઈ જતું. વહેલી સવારે બે ચોકીદારો મને લેવા આવ્યા. જેલ પાછળ મને દોરી ગયા. માંચડા પાસે મને લઈ આવ્યા. ત્યાં સ્લીમન સાહેબ, રૂસ્તમખાન અને બીજા ચારપાંચ જેલવાળા ઊભા હતા. મારા હાથ-પગની બેડીઓ ઉતારી લેવામાં આવી. પૂર્વદિશામાં સૂરજનાં કિરણો ફૂટું ફૂટું થતાં હતાં. ગોરા સાહેબે ખિસ્સામાંથી ઘડિયાળ કાઢીને મારી સામે જોયું : ‘તૈયાર ?’ જવાબમાં મેં માથું નમાવીને હા કહી. ધીમા ડગલે એ મારી પાસે આવ્યા : ‘તારે ખુદાની બંદગી કરવી છે ?’ એમ પૂછ્યું. મેં માથું ધુણાવ્યું : ‘કોટડીમાં આખી રાત મેં બંદગી જ કરી છે.’

એ થોડી વાર ખામોશ રહ્યા. કદાચ એમને બોલવામાં તકલીફ થતી હશે. પણ મારે એમને એવું દેખાડવું નહોતું કે મોતથી હું ડરું છું... મેં ‘આદબ અર્જ’ કરવા માટે જમણો હાથ કપાળ સુધી ઊંચક્યો : ‘સાહેબ, હવે શેની ખોટી છે ?’ તે મને જવાબ ન આપી શક્યા પણ ચોકીદારને ઈશારત કરીને સમજાવ્યું કે કેદીને માંચડા પર લઈ જવા. મેં પગ ઉપાડ્યા. અચાનક મને કાંઈક યાદ આવી ગયું હોય તેમ કહ્યું : ‘સાહેબ, તમે મારા તરફ જે માયા દેખાડી એ માટે શુક્રગુજાર કરી લઉં છું...’ ના, મારા અવાજને મેં જરાય ગળગળો થવા દીધો નહીં. મક્કમ પગલે હું માંચડા તરફ ચાલ્યો. મારા ગળામાં દોરડું પરોવાયું ત્યાં ગોરા સાહેબ કાંઈક કહેવાનું હોય તેમ પાસે આવ્યા. એમની કીકીઓમાં મશાલના અજવાળે મેં બીનાશ છવાયેલી જોઈ. કદાચ મારો એ ભ્રમ પણ હોય. છતાં તેમના અવાજમાં તો

બીનાશ હતી, એ નક્કી અમીરઅલી, તારી કોઈ આખરી ઇચ્છા... ? એથી વધારે એ બોલી શક્યા નહીં. મને મારી બેટી યાદ આવી ગઈ. બેચાર પળ માટે હું વિહ્વળ બની ગયો. મને થયું કે હું ભાંગી પડીશ, મારાથી રડી પડાશે. બેટીને યાદ કરતાં કરતાં હું હસતા મોંએ મરી નહીં શકું... મન પર કાબૂ મેળવવામાં થોડી તકલીફ પડી. મેં દોરડાવાળી ડોક ધુણાવી; ના, સાહેબ કોઈ ઇચ્છા નથી. મોત સિવાય બીજું કાંઈ મારે જોઈતું નથી... અને સાહેબનો હાથ ઊંચો થયો. ફાંસીગર મારા પર નીચેથી પાટિયું ખસેડવા નીચો નમ્યો. છેલ્લીવાર મેં હસી લીધું. પાટિયું ખસી ગયું. મારું ગળું ભીંસાવા લાગ્યું. લટકતાં શરીરે એક જોરદાર તરફડાટ કરી લીધો. શ્વાસ ગૂંગળાયો અને ઊડી ગયો... અમીરઅલી ઠગ મોતને ભેટી ગયો – હસતે હોઠે !’

કહેતાં કહેતાં શ્વાસ રૂંધાતો હોય તેમ બંને હાથે અમીર ગળું પંપાળવા માંડ્યો. ટેલર સાહેબે જોયું કે એના શરીરે પસીનો વળવા લાગ્યો હતો : ‘બાબુ, એને પાણી આપ !’ દુભાષિયાને કહીને અમીરને પાણી પીવડાવ્યું. તેને સ્વસ્થ થતાં થોડી વાર લાગી ત્યાં સુધી રાહ જોઈ પછી પૂછ્યું : ‘અમીરઅલી, શું રોજ રાતે તું આ દશ્ય જોતો ?’

‘હા સાહેબ !’ પહેરણની બાંયથી મોં લૂછીને તેણે કહ્યું : ‘ત્રણ ત્રણ મહિના સુધી રોજ હું ફાંસીએ ચડતો. રોજ મન મક્કમ કરીને બેટીને ભૂલી જવા મથતો અને રોજ તરફડીને મરી જવાની પીડા વેઠી લેતો.’

‘બહુ વિચિત્ર કહેવાય !’ ટેલર સાહેબથી બોલાઈ ગયું : ‘કદાચ તારા અપરાધો એટલા બધા છે કે એક વારની ફાંસીની સજા ઓછી પડતી હશે.’

‘અને એટલે તો સ્લીમન સાહેબે મને એક વારની પણ ફાંસી ન થવા દીધી ને !’ અમીરે નિસાસો નાખ્યો : ‘મોતની સજા સાંભળીને મેં જરાય આઘાત નહોતો અનુભવ્યો. હું રોજ દારોગાને પૂછતો, મને ક્યારે ફાંસી આપો છો ? શું કામ ફાંસીનું દોરડું મારા દિમાગ પર લટકતું રાખો છો ? ત્રણ ત્રણ મહિના લગી હું આમ પૂછતો રહ્યો ત્યારે આખરે સ્લીમન સાહેબ એક દિવસ આવી પહોંચ્યા અને સૌથી વસમી સજા ફટકારી ગયા !

‘કઈ સજા ?’

‘ફાંસીમાંથી માફીની સજા !’ અમીરના અવાજમાં અફસોસ ભળ્યો : ‘સાહેબ, તમારા માનવામાં નથી આવતું ને ? માણસ મરવા માટે આટલી બધી અધીરાઈ શું કામ દેખાડે ? મારી કથની સાંભળ્યા પછી પણ તમને મારી પીડા નથી સમજાતીને ?’

‘સમજાય છે અમીર, બરાબર સમજાય છે !’ ટેલર સાહેબ કલમનો છેડો વાળ પર ફેરવતાં બોલ્યા : ‘છતાં એક વાત મને સમજાતી નથી. ઘણી વાર તું બોલી ગયો છો કે મને જેલમાંથી છુટકારો મળે તો હું ફરી પાછો ઠગ બની જાઉં... એક તરફ તારો પસ્તાવો અને બીજી બાજુ તારી આ જીદ વચ્ચે કોઈ મેળ મળતો નથી.’

‘એવો મેળ બેસાડવાની શું જરૂર છે સાહેબ ?’ અમીર જુસ્સાભરે બોલી ગયો : ‘તમને એ ક્યારેય નહીં સમજાય. તમે તપોનીનો ગોળ ચાખ્યો નથી, તમે ભવાનીદેવીની

દીક્ષા લીધી નથી, તમે રૂમાલ હાથમાં પકડ્યો નથી. ઠગ થયા સિવાય એ તમને ક્યાંથી સમજાય !

‘કમાલ છે !’ ટેલરથી સહેજ હસી જવાયું : ‘મોતને ભેટવા તું તૈયાર હતો, પણ ઠગ મટી જવા તૈયાર નથી !’

‘સાહેબ તમને કેમ સમજાવું ?’ અમીર હાથ ઊંચા કરીને બોલી ગયો : ‘મર્યા સિવાય ઠગ મટી શકતું નથી ! ગમે તેવું પાપ કે ગમે તેવો પસ્તાવો માણસમાં રહેલા ઠગને મારી શકતો નથી. એ માટે તો એણે ખુદ મરી જવું પડે છે !’

ટેલરની આંખમાં ચમકારો થયો : ‘કદાચ એટલે જ સ્લીમન સાહેબે ફાંસીમાંથી માફી આપી એમાં તને સૌથી વસમી સજા લાગી હશે... અમીર ! તું મરવા માગતો હતો, મૃત્યુને ભેટીને તું ઠગ મટી જવા માગતો હતો પણ તારી એ ઇચ્છા પૂરી ન થઈ.’

અમીરે બંને હાથના પંજા હવામાં હલાવીને કહ્યું : ‘એ તો મનેય સમજાતું નથી... પણ સ્લીમન સાહેબ માફી આપી ગયા ત્યારે મેં એમનો શુક્રગુજાર ન કર્યો. એનો અર્થ તેમણે એવો કર્યો કે આ વાત મારા માનવામાં આવતી નથી. ખુશીનો માર્યો હું ખામોશ થઈ ગયો છું. તેમણે મને વિગતે કહેવા માંડ્યું : ‘અમીર, ગવર્નર સાહેબને સમજાવવાની મેં ભારે કોશિશો કરી. તારા અપરાધ કોઈને પણ માફ કરવાનું મન ન થાય એવી ઘાતકી છે. છતાં ઠગોને નાબૂદ કરવામાં તે જે સાથ આપ્યો એના બદલામાં તને માફી મળી ગઈ. એ માટે તું મારો આભાર પણ નહીં માને અમીર ?’

‘અને તે શું જવાબ આપ્યો ?’ ટેલર સાહેબને રસ પડ્યો હોય તેમ આતુરતાથી જવાબ સાંભળવા તેની સામે જોઈ રહ્યા.

‘મેં મનમાં જે હતું એ કહી દીધું.’ અમીર હસી ન શક્યો : ‘મેં કહ્યું કે સાહેબ તમે મને જિવાડીને જિંદગીભર પસ્તાવાની આગમાં જલાવવા માગો છો – રિબાવવા માગો છો ?’

‘તેં એવું કહ્યું અમીર ?’

‘હા ટેલર સા’બ !’ આ જવાબ બહુ સારો તો ન કહેવાય પણ શું કરું ? મોત મને દગો દઈ ગયું એ મારાથી બરદાસ્ત ન થઈ શક્યું. તમે જ કહો સા’બ, જીવતા રહેવાથી મને શું મળ્યું પીડા કે બીજું કંઈ ? જે ક્યારેક છૂટીને બહાર જવાના હોય એ કેદીને ગમે તેવી વસમી સજા પણ માફક આવી જાય છે. મારા માટે તો એવ દિલાસો નથી. બાર બાર વરસથી હું મોતનો બોજ લઈને જીવી રહ્યો છું... શું કામ ?’

‘કદાચ આટલા માટે... કે ટેલર જરા થોથવાયા, પણ પછી કહી જ દીધું : ‘તારા જીવતા રહેવાથી આપણો ભેટો થયો. તારી જીવનકથા લખવાનો મને મોકો મળ્યો.’

સાહેબનો એ દિલાસો અમીરને લુખ્ખો લાગ્યો : ‘એ તો એક બહાનું છે સાહેબ... અને આ બહાનું પણ હવે એકબે દિવસનું રહ્યું... ત્યાર પછી શું ?’

મેડોઝ ટેલર પાસે તેનો કોઈ જવાબ નહોતો. તેમને હવે એક જ વાત પૂછવાની રહેતી હતી : ‘અમીરઅલી, ધાર કે તને તારા કોઈ સગાંવહાલાંઓનો મેળાપ થઈ જાય.

બહુ યાદ આવતી તારી બેટી વિશે તને કાંઈક જાણ થાય તો જીવતરનો બોજ હલકો થઈ જાય કે નહીં ?’

કોઈએ જાણે દુઃખતી રંગ દાબી દીધી હોય તેમ અમીર કંપી ઊઠ્યો. એની કીકીઓમાં દર્દ ઊભરાઈ આવ્યું. નીચલો હોઠ દાંત વચ્ચે દાબીને તેને આંખો મીંચી દેવી પડી. દિલમાં ઘૂંટાતું દર્દ પચાવી જવા માટે છાતી પર હાથ પસવારવો પડ્યો. બોલતા પહેલાં એક નિસાસો પણ નંખાઈ ગયો : ‘નહીં સાહેબ, એવી ઠગારી આશાથી દિલ શું કામ ખોતર્યા કરવું ? હવે મારા માટે આ દુનિયામાં કોઈ સગું નથી, કોઈ વહાલું નથી...’

થોડું અટકીને અમીરને આગળ કાંઈક કહેવું હતું પણ ટેલર સાહેબના ઓર્ડરલીએ ખલેલ પહોંચાડી. કમરાના દરવાજે તેણે અંદર આવવા માટે સાહેબની પરવાનગી માગી. સંકેત કરી સાહેબે તેને અંદર બોલાવ્યો, ઓર્ડરલીએ એક સલામ અટકીને સાહેબના હાથમાં કાગળની ચબરકી મૂકી. કાગળ પર નજર ફેરવીને ટેલરે તેને કહ્યું : એને અંદર મોકલ !’

કોઈક આવી રહ્યું છે એ જાણીને અમીરે ઝટપટ ભીંજાયેલી પાપંજો લૂછી નાખી. કોઈકનાં પગલાં સંભળાયા છતાં તેણે ડોક ઊંચી કરીને જોયું નહીં. આવનાર માણસ સાહેબ સાથે બે વાત કરીને ચાલ્યો જશે એવું અમીરે ધારેલું. પણ તેને બદલે સાહેબે પેલાને બેસવા કહ્યું : ‘અલી ! તું સમયસર આવી ગયો. હવે ઝડપથી તારું કામ શરૂ કરી દે.’

શેનું કામ શરૂ કરી દેવાનું હતું ? અમીરને કુતૂહલ જાગ્યું. ધીમે ધીમે ડોક ઊંચકીને તેણે આવનાર માણસ તરફ જોયું. એ જુવાન કાગળ પહોળો કરીને એક પાટિયા પર ગોઠવતો હતો. વચ્ચે એકાદવાર અમીર સામે તે મીઠું હસ્યો ત્યારે અમીરને નવાઈ લાગી હતી. કેદીને જોઈને મોટા ભાગના માણસોને દયા કે ઘૃણા જ જાગતી હોય છે. પણ આ જુવાનની મુસ્કાનમાં એ બેને બદલે કાંઈક ત્રીજું જ દેખાયું. અમીર નજર ફેરવી લેવા જતો હતો ત્યાં એનો જવાબ સંભળાયો :

‘નહીં જનાબ, આપ એમ જ મારી સામે જોઈ રાખજો.’ કહીને તેણે કાગળ પર પેન્સિલ માંડી. અમીરને કાંઈ સમજાયું નહીં.

‘અમીરઅલી ! એને મેં તારું ચિત્ર દોરવા બોલાવ્યો છે.’

‘ચિત્ર !’ અમીર ચોંક્યો : ‘મારી તસવીર દોરાવીને તમારે શું કરવું છે ?’

પેલો જુવાન તો ચૂપચાપ એના કામમાં લાગી ગયો હતો. ‘તારી જીવનકિતાબ વાંચીને લોકોને તારી તસવીર જોવાનું મન થશે.’ ટેલર સાહેબે સ્મિત ફરકાવ્યું : ‘એટલે હું તારી તસવીર એમાં છાપવા માગું છું.’

‘શું વાત કરો છો તમે સાહેબ ?’ અમીરે આશ્ચર્યભર્યો આંચકો અનુભવ્યો : ‘એવું કરવાની શું જરૂર છે ?’

પેલા જુવાનનો હાથ અટકી ગયો. ફરી તેણે મીઠું હાસ્ય ફરકાવ્યું : ‘જનાબ, આપ હાલ્યાચાલ્યા વિના વાત કરશો તો મારું કામ આસાન થશે.’ પછી પેન્સિલ ચલાવતાં ઊભેર્યું : ‘મારે કાલ સુધીમાં તસવીર તૈયાર કરીને સાહેબને આપી દેવાની છે.’

એના શબ્દોમાં અમીરને કોઈ અજબ મીઠાશ વરતાઈ. તેની વાતચીતમાં ભારોભાર ખાનદાની નીતરતી હતી, છતાં અમીરે ગોરા સાહેબને સમજાવવાની કોશિશ કરી : 'નહીં સાહેબ, હાથ-પગમાં આ બેડીવાળી મારી તસવીર કોઈ જુવે તે મને પસંદ નથી.' કહીને અમીરે મોં ફેરવી લીધું.

ટેલર તેને કાંઈક કહે તે પહેલાં જુવાન જ બોલી ઊઠ્યો : 'નહીં જનાબ, આ તસવીરમાં ફક્ત આપનો ચહેરો જ ચીતરવાનો છે...' પછી મીઠાશથી ઉમેર્યું : 'એક વાર ચિત્ર દોરાઈ જાય પછી તમને ન ગમે તો તમારા હાથે જ એ ફાડી નાખજો બસ !'

આ દલીલ સામે અમીર નમતું જોખવા તૈયાર થયો, ત્યાં ટેલર સાહેબે પણ ટાપસી પૂરી : 'અમીરઅલી, તને ખબર નથી પણ આ બરકતઅલી બાહોશ ચિત્રકાર છે. તેની પાસે ચિત્ર દોરાવવા મોટા મોટા સાહેબો પણ કલાકો સુધી સ્થિર બેસી રહે છે.'

'એમ !' અમીરે જુવાન સામે ચહેરો ધરીને અચરજથી જોયા કર્યું. સાહેબે શું નામ કહ્યું : 'બરકતઅલી ! હા, એ નામ મેં ક્યાંક સાંભળ્યું છે. અમીર વિચારમાં પડી ગયો. બેચાર વાર એ નામ વાગ્યું પણ કાંઈ યાદ આવ્યું નહીં. તે ધારીધારીને એ જુવાનને જોતો રહ્યો. પેલાનો હાથ ઝડપથી કાગળ પર ફરતો જતો હતો. અમીરનું ધ્યાન તેના ચહેરા પર વધુ ને વધુ ચોંટતું જતું હતું. એના નાક પરનો તલ અમીરની નજરમાંથી હઠતો નહોતો. અઠવાલીસ વરસનો આ જુવાન ધીમે ધીમે તેની કીકીઓમાં નાનો થતો ગયો.

'અમીરઅલી, હું જાઉં છું.' ટેલર સાહેબ ઊભાં થતાં બોલ્યા તે અમીરે સાંભળ્યું નહીં : 'હવે કાલ બપોરે આવીશ, આપણી એ છેલ્લી બેઠક હશે.' ત્યારે અમીરે કોઈ જવાબ આપ્યો નહીં. જતાં જતાં સાહેબે પેલા જુવાનને કહ્યું : 'બરકત, તું કાલે તસવીર પૂરી કરીને લઈ આવીશને ?' એ સાંભળીને અમીરના દિમાગમાં જે ઝબકારો થયો તેમાં સાહેબ અને દુભાષિયો ક્યારે ચાલ્યા ગયા તેનોય ખ્યાલ ન રહ્યો !

બ...ર...ક...ત ! એક એક અક્ષર છૂટા પાડીને અમીરે ચારછ વાર એ નામ ઉચ્ચાર્યું અને ખુશાલીની એક ધ્રુજારી અંગેઅંગમાં પ્રસરી ગઈ.

'શું થયું જનાબ ?' પેલા જુવાને ચોંટીને પૂછ્યું : 'સજ્જડ બેસીને શરીર અકળાઈ જતું લાગે છે ? તો થોડી વાર હું રોકાઈ જાઉં.

પણ અમીર તો ભૂતકાળમાં ઘણો ઊંડો ઊતરી ચૂક્યો હતો. જુવાનને બદલે ચારપાંચ વરસનો એક છોકરો તેને દેખાવા લાગ્યો. જેને પોતાના ખોળામાં રમાડ્યો હતો એ આ બરકત ? એવો જ નાક નકશો, એવો જ હસતો ચહેરો, એ જ નામ અને નાક પરનો એવો જ તલ ?

શું મારી સામે અફલાનો બેઠો છે ?

'લ્યો જુઓ !' જુવાને અમીરની સામે કાગળ ધર્યો : 'તમારી તસવીરની આ છે આછી રૂપરેખા...'

પણ અમીર તો કાગળ પર જોવાને બદલે તેની સામે જ તારી રહ્યો હતો. જુવાન ચિત્રકારને એ વિચિત્ર લાગ્યું.

'જનાબ, આપ મારી સામે એકીટશે શું જોઈ રહ્યા છો ?'

ભૂતકાળમાંથી પાછા ફરતાં અમીરને થોડી વાર લાગી. બેચાર વખત આંખની પાંપણો પટપટાવીને તેણે કહ્યું : 'તમારું નામ બરકત છે અને તમારા અબ્બાનું નામ...'

અમીરની જીભ અચાનક રોકાઈ ગઈ. અફલાનું નામ જબાન પર આવવા ન દીધું.

'મારા અબ્બાનું નામ તો બેહદ ખૂબસૂરત છે.' જુવાને હસીને કહી દીધું :

'અફલાતૂન !'

નામ સાંભળતાં જ અમીર હચમચી ઊઠ્યો. લાગણીનું પૂર દિલના કાંઠા તોડીને છલકાઈ ઊઠશે એવી બીક લાગી. સામે બેઠેલા જુવાનને પોતાના જિગરી દોસ્તના બેટાને - છાતીએ જકડી લેવાનું જોશ ઊભરાઈ આવ્યું : 'ક્યાં છે અફલો ? ક્યાં છે મારો એ જિગરી યાર જે મારાથી રિસાઈ ગયો હતો...

પણ અમીરે બીજી જ ઘડીએ મન પર કાબૂ મેળવી લીધો. નહીં. નહીં, એવી નાદાની ન કર... પોતાનો બાપ એક ઘાતકી ઠગનો દોસ્ત હતો એ જાણીને આ જુવાનોના દિલને આઘાત લાગશે.

'જનાબ, તમારે મારા અબ્બાનું નામ કેમ પૂછવું પડ્યું ?'

આ સવાલે અમીરને સજાગ કરી દીધો. જુવાનને વહેમ પડે એ પહેલાં જ ખુલાસો કરી દેવો જોઈએ. તેણે એક નિસાસો નાખ્યો : 'બરકતઅલી, તારા નામે મને ભુલાવામાં નાખી દીધો. મારા એક જિગરી દોસ્તના બેટાનું નામ પણ બરકત જ હતું. બચપણથી

જુવાની સુધીની અમારી દોસ્તીમાં એક અણધારી અંટસ પડી ગઈ. વીસ-બાવીસ વરસ પહેલાં અમે જુદા પડી ગયા. ત્યાર પછી ક્યારેય મેળાપ થયો નહીં. પછી બીજો નિસાસો નાખીને ખોટું બોલવું પડ્યું : 'પણ મારા એ દોસ્તનું નામ અફલાતૂન નહોતું, અફઝલ હતું...'

અમીરનો દર્દીલો અવાજ ચિત્રકારના કોમળ દિલને સ્પર્શી ગયો : 'જનાબ, તમારી એકલતાની પીડા હું સમજી શકું છું. જેલની બંધિયાર જિંદગીમાં માણસને નજીકના રિશ્તેદારોની યાદ સત્તાવતી રહે છે.'

તેની હમદર્દીએ અમીરને રાહત બક્ષી. અફલાનો બેટો નેકદિલ ઇન્સાન છે એ જાણીને દિલને તસલ્વી થઈ. સારું થયું કે અફલો મારાથી જુદો પડી ગયો. નહીંતર તેનો આ દીકરો આજે એક અચ્છા ચિત્રકારને બદલે બૂરો ઠગ હોત...

અમીર ઊંડા વિચારમાં ઊતરી જાય તે પહેલાં બરકતે તેનું ધ્યાન ખેંચ્યું : 'જનાબ, હજુ લગી આપે તો આ અધૂરી તસવીર પર નજર નાખી નથી. તેમાં કાંઈ કહેવાપણું હોય તો મને જરૂર ચીંધજો. રાતે ઘેર જઈને મારે એ પૂરું કરવાનું છે.'

અમીરે ધ્રૂજતા હાથે ચિત્રનો કાગળ ઉઠાવ્યો. પેન્સિલની પાતળી રેખાઓમાં દોરાયેલા પોતાના ચહેરાને તે નીરખતો હતો ત્યારે બરકત આતુરતાથી અમીરના ચહેરાના હાવભાવ નિહાળતો હતો.

'આટલીવારમાં તમે મને આબેહૂબ ચીતરી નાખ્યો !' અમીરે તારીફ કરી. પછી સહેજ મુસ્કુરાયો : 'પણ આ બુદ્ધા ચહેરાને જોઈ કોઈ એમ નહીં માને કે એક ઘાતકી ઠગની તસવીર છે ! આમાં મારી અસલિયત ક્યાં છે ?'

બરકતને તેની વાત સાચી લાગી. ટેલર સાહેબે તેને એક બદનામ ઠગનું ચિત્ર દોરવાનું કહેલું ત્યારે તેની કલ્પનામાં એક દુષ્ટ, કદરૂપો અને ઘાતકી ચહેરો ઊપસ્યો હતો, પણ અમીરને નજરોનજર જોયા પછી એ ભોંઠો પડી ગયેલો, એ વાત હવે તેની જબાન પર આવી :

'જનાબ સાચું પૂછો તમે ઠગ જેવા લાગતા નથી, અને ચિત્રકાર તો જે મહેસૂસ કરે તે કાગળ પર ઉતારી શકે છે... એને તમે ખામી ગણો તો ખામી અને ખૂબી કહો તો ખૂબી !'

'અને ઠગની ખૂબી એ હોય છે બેટા કે ગમે તેવી ચક્રોર નજરનેય એ ઠગ દેખાવો ન જોઈએ.

અમીરે ઉચ્ચારેલા 'બેટા' શબ્દે અને તેની નિખાલસતાએ બરકતને લાગણીથી ભીંજવી દીધો પણ તે એણે દેખાવા ન દીધું.

એ જ વખતે જેલનો ઘંટ વાગ્યો અને બહાર ઊભેલો ચોકીદાર અમીરને લઈ જવા કમરામાં દાખલ થયો. બરકતને નજર ભરીને જોઈ લેવા અમીર થોડું રોકાયો, છૂટા પડતાં પહેલાં અફલાના ખબર પૂછી લેવાનું મન થયું પણ જીભ ઊપડી નહીં. ન પૂછી શકવાનું બીજું એક કારણ હતું, કદાચ અફલો હયાત ન હોય તો ? એના મોતનો ગમ પોતે આ

જુવાનથી છુપાવી નહીં શકે, ના એને કોઈ પણ હિસાબે જણાવવા નથી દેવું કે એનો બાપ મારા જેવા એક ઠગનો દોસ્ત હતો !'

છતાં જતાં જતાં તેનાથી પુછાઈ ગયું :

'બરકત, કાલે તસવીર આપવા તું અહીં જ આવીશને ?'

'હાસ્તો !' પેલાએ મીઠું હસીને કહ્યું : 'ટેલર સાહેબની સાથે મારે તમારી પણ મંજૂરી લેવી જોઈએ ને ?'

બેડી ખણખણાવતો અમીર જેલની કોટડી તરફ જવા લાગ્યો ત્યારે મનમાં કશમકશ જાગી ઊઠી. અફલાને એક વાર મળવાનું બને તો કેવું સારું ? મારી બેટીના ખબર હું તેની મારફત મંગાવી શકીશ. એ જ્યાં હોય ત્યાં તેની સંભાળ રાખવાની અફલાને ભલામણ કરી દઉં, પછી જિંદગીની કોઈ ખ્વાહિશ બાકી નહીં રહે. મોતને ભેટવામાં કોઈ તકલીફ મહેસૂસ નહીં થાય...

કર્નલ મેડોઝ ટેલર સાથેની આખરી બેઠક માટે અમીર સવારથી બેચેન બની ગયો. છેલ્લા છ મહિનામાં આવી અધીરાઈ તેણે ક્યારેય અનુભવી નહોતી. પોતાની જીવનકથા હવે પૂરી થઈ ચૂકી હતી. ટેલર સાહેબને કહેવાનું હવે કાંઈ બાકી રહેતું નહોતું છતાં આ બેચેની શા માટે ?

પોતાના જિગરી દોસ્ત અફલાના દીકરા બરકતને મળવાનો કુદરતે એક અણધાર્યો મોકો આપ્યો છતાંય પોતે એને છાતીએ વળગાડી શક્યો નહીં, અફલાના ખબર પૂછી શક્યો નહીં, દિલમાં ઊભરાયેલા હેતને છલકાવી શક્યો નહીં... એ પણ કેવી વસમી મજબૂરી !

અને છતાં તેને ફરી મળવા માટે પોતે કેટલો બેચેન બની ગયો છે ! ભેદ પરથી પરદો હઠાવવો નથી એવો ફેંસલો કરતો જાય છે તેમ બરકતને મળવાની ઇન્તેજારી વધતી કેમ જાય છે ? છેલ્લા બાવીસ કલાકમાં તેણે ચાલીસવાર મનને મનાવી જોયું : 'અફલાનો બેટો સમજદાર છે, ઠગની તસવીર દોરવા આવ્યો છતાં તેણે જરાય સૂગ દેખાડી નહોતી, મારી સાથે ઇજ્જતથી વાત કરી, કોઈ વાર તુંકારો કે તુચ્છકારે બોલ્યો નહીં... એને જો હું કહી દઉં કે તારો બાપ અને હું જિગરજાન દોસ્ત હતા તો એ આઘાત નહીં અનુભવે. કદાચ રાજી થશે, મને પ્યારથી ભેટી પડશે અને બોલી ઊઠશે : 'અમીરચાચા, તમે કાલે મારાથી આ છાનું શું કામ રાખ્યું ? હું હમણાં જ જઈને મારા અબ્બાને જાણ કરીશ, એ તમને મળવા દોડ્યા આવશે...'

પણ અફલો હયાત નહીં હોય તો ?

બસ, આ એક દલીલ તેને અકળાવી મૂકતી હતી : નહીં અમીર, બાર વરસની જેલ જિંદગીએ તને દુનિયાની માયા છોડાવી દીધી છે તો હવે શું કામ ફરી એ વળગાડને વહાલો કરવા માગે છે ? શા માટે તારી બદનામીનો ડાઘ બીજાને લગાડે છે ! દોસ્ત કે દીકરીમાંથી દિલને પાછું વાળી લે, એમના વિશે જાણીને કદાચ તું વધારે સુખેથી મરી શકીશ, જાણ્યા પછી તારો જીવ એમાં જ ભટક્યા કરશે. મનના દરવાજે લાગી ચૂકેલા તાળાને ખોલવાની કોશિશ ન કર મૂરખ !

અને ચોકીદારે કોટડીના દરવાજાનું તાળું ઉઘાડ્યું :

'આજે ટેલર સા'બ વહેલા આવી ગયા.' પેલો બબડ્યો : 'જવાની ઉતાવળમાં હોય એમ લાગે છે.'

ખોલીને બહાર નીકળતાં પહેલાં અમીરે ચહેરા પરની ચિકાશ લૂછી નાખી. તેને પૂછવાનું મન થયું : પેલો જુવાન ચિતારો આવ્યો છે ને ? પણ એ સવાલ હોઠ પાસેથી જ પાછો ફરી ગયો.

કચેરીના કમરામાં જઈને જોયું તો સાહેબ એકલા જ બેઠા હતા. તેમણે આજે કદાચ દુભાષિયાને બોલાવ્યો નહીં હોય, પણ બરકત તો જરૂર આવવો જોઈએ.

'બેસ અમીરઅલી !' સાહેબે ચિરૂટ સળગાવતાં કહ્યું : 'આજે તારા માટે ખુશખબર લઈ આવ્યો છું.'

શેતરંજી પર બેસવા જતાં અમીરની આંખોમાં એક ચમકારો થયો : 'ખુશખબર !'

'હા...' ચિરૂટનો કશ લેતા સાહેબે ખિસ્સામાંથી કાગળ કાઢ્યો : 'કહે જોઈએ અમીર આ કોનો ખત હશે ?'

'ખત !' અમીર ઉલઝનમાં પડી જઈને સાહેબના હાથમાં રહેલા લિફાફા પર ટાંપી રહ્યો. સાહેબની ચિરૂટમાંથી નીકળતાં ધુમાડાની સેર જોઈને તેના દિમાગમાં ઝબકારો થયો. શું ગવન્ડર સાહેબે મને છોડી મૂકવાનો ફેંસલો કર્યો હશે ? એ સિવાય મારા માટે સાહેબ પાસે બીજા શું ખુશખબર હોઈ શકે ?

ટેલર સાહેબે લિફાફામાંથી કાગળ કાઢ્યો : 'તારા સ્લીમન સાહેબનો ખત છે.'

'ઓહ !' અમીરે આછો નિસાસો નાખ્યો. છુટકારાની ઠગારી આશા પર જાતને ઠપકો આપ્યો. વારે વારે મોત માગે છે અને પાછો જીવવાની ખ્વાહિશને પંપાળ્યા કરે છે ? છતાંય શું ખુશખબર છે એ જાણવાની જિજ્ઞાસા તો જાગી જ ગઈ : 'શું લખે છે એ સ્લીમન સાહેબ ?'

'સાંભળ !' ટેલર સાહેબે કાગળમાં નજર પરોવી : 'ચોડા દિવસ પહેલાં મેં વિલિયમ સ્લીમનને સંદેશો મોકલ્યો હતો. તેમાં લખેલું કે અમીરઅલીની જીવનકથા હું પૂરી કરવા પર છું. પછી તારા વિશે મેં ચાર શબ્દો પણ ટાંકેલા. છ મહિનામાં મેં તને નજીકથી જોયો તેમાં મને જે લાગ્યું એ લખ્યું હતું.'

'આપને શું લાગ્યું સાહેબ ?'

'અમીરઅલી, સાચી વાત છુપાવવામાં હું માનતો નથી.' ટેલરે બુઝાઈ જતી ચિરૂટના બેચાર કશ લઈ લીધા. પછી હવામાં ધુમાડા ફંગોળતા કહેવા લાગ્યા : 'સ્લીમન સાહેબ પાસે તે વારંવાર ફાંસીની માંગણી કરી હતી, તેના બદલામાં તને માફી મંળી તેનું તને દુઃખ થયું હતું. મારી પાસે તું ઘણી વાર બોલી ગયો કે હવે જીવવાની કોઈ ઝંખના નથી છતાં...'

'છતાં શું સાહેબ ?'

'હું માનું છું કે અંદરખાનેથી તું જીવવા માગે છે. કોઈ મોતની માગણી કરનારો

માણસ પણ જીવવાની ઇચ્છા ત્યજી શકતો નથી. કદાચ તું હસતાં મોંએ ફાંસીએ ચડી ગયો હોય તો પણ છેલ્લી ઘડી સુધી જીવવાની ઇચ્છા છોડી શક્યો ન હોત.'"

અમીર ટકાર થઈ ગયો. તેના અવાજમાં આછોરો ઉશ્કેરાટ ભળ્યો : 'એટલે શું આપ એમ કહેવા માગો છો કે ગણેશને ગિરફતાર કરાવવામાં કે ગોરા સાહેબને મદદ કરવા પાછળ જીવતા રહેવાનો મારો ઇરાદો હતો ? મરવાની મારી વાતમાં તમને બનાવટ દેખાય છે ?'

'ના અમીરઅલી, જે રીતે હું તને સમજાવા મથું છું તેમ તું મને સમજવાની કોશિશ કર... ખરી રીતે તો તારે તને પોતાને સમજવાની જરૂર છે. માણસના મનમાં ઘણી વાર એક સાથે બે ઇચ્છાઓ સળવળતી રહે છે. એક ઇચ્છાની નીચે બીજી ઇચ્છા દબાવેલી હોય છે. મરવા માટેની તારી ઇચ્છાની સાથોસાથ જીવી જવાની તારી ઝંખનાય હસ્તી ધરાવે છે.'

—અમીર ચોંકીને ચૂપ થઈ ગયો. કદાચ ટેલર સાહેબ સાચા પણ હોય. હજુ થોડી વાર પહેલાં જ છુટકારાની આશા મનમાં જાગી ગઈ હતી, અફવાને મળવાની ઇચ્છા જોર કરી ગઈ હતી, બેટીના ખબર જાણવાના ખ્યાલે કદી તેનો પીછો છોડ્યો નહોતો... શું આની પાછળ જીવવા માટેની ખ્યાલિશ છે ?

'હવે મારા આ વિચારોના જવાબમાં વિલિયમ સ્લીમન શું લખે છે તે સાંભળ !' ટેલર સાહેબ કાગળનો એક ફકરો વાંચવા લાગ્યા :

—અમીરઅલી વિશે તમે જે લખ્યું, તેમાં અમુક અંશે હું સંમત થાઉં છું. ફાંસીએ ચડી જવાની તેની માંગણીમાં મને આવેશ દેખાયો હતો... છતાં તેના પશ્ચાત્તાપમાં મને ક્યારેય બનાવટ દેખાઈ નહોતી. આ પસ્તાવો સેંકડો માણસોના જાન લેવાનો નહોતો, ફક્ત પોતાની બહેનને મારી નાખી એ ઘોર અપરાધ તેને ડંખ્યો હતો. એને જીવતો રાખીને હું એ વાત તેને સમજાવવા માગતો હતો. એ ઠગ મટીને ઇન્સાન બની જાય એવી એક ખ્યાલિશ રાખી હતી મેં...

ટેલર સાહેબ અટકી ગયા ત્યારે અમીરે સૂચક દષ્ટિએ તેની સામે જોયું : આગળ શું લખ્યું છે ? નજરથી જ તેણે સવાલ પૂછ્યો.

'છેલ્લે તેમણે લખ્યું છે, અમીરઅલીને કહેજો કે જે રીતે તેણે દસ-બાર વરસ જેલમાં ગુજાર્યા છે અને બધા પર સારી છાપ પાડી છે એ રીતે વર્તવાનું રાખશે તો પાંચ-સાત વરસમાં તેને નવી જિંદગી જીવવાનો કદાચ મોકો મળી જશે. તેને માટે અંતઃકરણપૂર્વકની મારી આ શુભેચ્છા છે.'

અમીર ઉપર આની શું અસર થઈ છે તે જોવા માટે ટેલર સાહેબે નજર ઊંચકી. ના, એ ખુશ દેખાતો નહોતો. એના ચહેરા પરની રેખાઓ થીજી ગઈ હતી. બોલતાં પહેલાં તેના હોઠ સહેજ વંકાયા :

'સાહેબ, નવી જિંદગી માટે મને કોઈ ઉમ્મીદ નથી. સ્લીમન સાહેબે પાંચ-સાત વરસની વાત કરી... પણ હું તો પાંચસાત મહિનાય ખેંચવા માગતો નથી !'

ટેલર સાહેબને વિજ્ઞાપનમાં ખત પાછો સરકાવી દેતાં જોઈને તેણે પૂછી લીધું : 'શું

આને જ તમે ખુશખબર કહેતા હતા સાહેબ ?'

'હા અમીરઅલી !' ટેલરે બુઝાયેલી ગિરફત સળગાવી : 'તેમણે બીજું જે લખ્યું છે એ જાણીને તો તું કદાચ નાખુશ થઈશ.'

'ખુશી-નાખુશીમાં હવે મને કોઈ ફરક વરતાતો નથી. આપને હરકત ન હોય તો સંભળાવો.'

ટેલરને એ માટે કાગળ વાંચવાની જરૂર ન હતી. ગંભીર મુખમુદ્રા સાથે તેમણે કહ્યું : 'આ મુલક પરથી ઠગોની હસ્તી હવે મિટાઈ જવા આવી છે. ચમ્બલના ડાકુ-લૂંટારાઓને પણ તેમણે કાબૂમાં લઈ લીધા છે. કંપની સરકાર સ્લીમન સાહેબને નવી નવી જવાબદારી સોંપતા જાય છે. નિવૃત્ત થઈને વતન પાછા ફરી જવાની ઝંખના હોવા છતાં એ લખે છે કે આ દેશની રૈયત માટે મારાથી થઈ શકે એ બધું જ હું કરી છૂટવા માગું છું...'

'ખુદા એમને હરેક કામગીરીમાં કામિયાબી બક્ષે.' અમીર લાગણીભર્યા અવાજે બોલી ગયો : 'સાહેબ, મારા વતી લખજો કે અમીર તમારા માટે ખુદા પાસે કાયમ દુઆ માગતો રહેશે — પરવરદિગાર તમને ભરપૂર બરકત બક્ષે !'

ઘડીભર માટે અમીર ખુદના ખ્યાલમાં ખામોશ થઈ ગયો. ટેલરને તેના ચહેરા પર બંદગીનું તેજ ઊપસતું દેખાયું. બેમાંથી કોઈને ખ્યાલ ન રહ્યો કે જુવાન ચિત્રકાર કમરાના દરવાજે આવીને ઊભો હતો.

'ચાચા ! આપે બરકતને યાદ કર્યો અને એ હાજર થઈ ગયો.'

કોઈ અજબ મીઠાશથી ઉચ્ચારાયેલા એ શબ્દોએ અમીરને ઝબકાવ્યો. ડોક ફેરવીને તેણે દરવાજા તરફ જોયું. એ હસતો ધીમા પગલે પાસે આવતો જતો હતો. અમીરને એક ઝણઝણાટી જાગી ઊઠી. ઊભા થઈને તેને વળગી પડવાની ઇચ્છા જોર કરી ગઈ. તેણે પોતાને ચાચા કહ્યો ! એ પોતાનો ભ્રમ હતો કે હકીકત ?

નજીક આવીને થોડી વાર સુધી તે એની સામે મરક મરક હસતો રહ્યો. તેની એ મુસ્કાનમાં અમીરને લાગણીનો સમંદર ઘુઘવાતો લાગ્યો. એની આંખોમાં ખુશાલીનાં મોજાં ઊછળતાં દેખાયાં. શું એ પણ પોતાનો ભ્રમ હતો ?

'બરકતઅલી !' ટેલર સાહેબે બંનેને સજાગ કર્યા : 'સ્કેચ તૈયાર થઈ ગયો ?'

હવે બરકતને તસ્લીમની સલામ કરવાનું યાદ આવ્યું, જરાક શરમાઈને તેણે સાહેબના હાથમાં ચિત્રનો કાગળ ધરી દીધો.

'બેસ !' કહીને ટેલરે ચિત્ર પર નજર નાખી. સ્કેચ જોતાં જ ઝાટકો લાગ્યો હોય તેમ એમના હાથ ધ્રુજ્યા. બરકત તેમના આ પ્રત્યાઘાત પર મુસ્કુરાયો. અમીર તો બરકતને જોયા કરવામાં જ મશગૂલ થઈ ગયો હતો.

'નહીં નહીં !' સાહેબે ઇન્કારની ઢબે ડોક હલાવી : 'બરકતઅલી, મારે આવી બનાવટ ન જોઈએ. મેં તને સામે બેઠેલા અમીરનું ચિત્ર દોરવા કહ્યું હતું. હું વાસ્તવિકતાનો આગ્રહ ધરાવું છું. તેને બદલે તો આ બનાવટી ચિત્ર શું કામ કર્યું ?'

ત્યારે ધારદાર નજરે જોઈ રહેલા ટેલર સાહેબના હાથમાં બરકતે બીજો કાગળ ધરી દીધો : 'કદાચ તમને આ વાસ્તવિક લાગશે.'

'ઓહ એમ વાત છે ! તું એકને બદલે બે ચિત્ર બનાવી લાવ્યો !' તેના ઉત્સાહને દાદ આપતા ટેલર સાહેબ સ્કેચ જોવા લાગ્યા. કાગળ પરની રેખાઓ જોતી એમની નજર અમીરના ચહેરા પર વારંવાર જઈ ચડતી. ધીમે ધીમે એમના હોઠ પર એક સ્મિત આકાર લેવા માંડ્યું : 'ધટ્સ કરેક્ટ, પરફેક્ટલી ઓલ રાઈટ ?' ખુશાલીભર્યા અવાજે તેમણે અમીર તરફ સરકાવ્યું : 'લે જોઈ લે, આમાં તું કેટલો આબેહૂબ દેખાય છે ?'

હવે બરકત પરથી નજર હઠાવીને અમીરે ચિત્ર જોવામાં ધ્યાન પરોવ્યું. બહુ બારીકાઈથી નીરખવા લાગ્યો. પોતાનું ચિત્ર જોતો વચ્ચે વચ્ચે તે બરકતને પણ નીરખી લેતો હતો. શાબાશી આપવાનું મન થાય એવું કામ આ જુવાન કરી આવ્યો હતો. છતાં તેનાથી નિસાસો નંખાઈ ગયો : 'સાહેબ, આ ચિત્ર જોઈને તો લોકોને અમીરઅલીની દયા આવશે. એ આબેહૂબ છે, પણ એમાં અમીરઅલીની અસલિયત ક્યાં છે ?'

'ચાચા ?' બરકતે તેને ફરી ચોંકાવ્યો : 'અસલિયત કદાચ બીજા ચિત્રમાં આપને દેખાશે.' પછી ટેલરને આજીજી કરી : 'સાહેબ, જરા એમને એ જોવા તો દો...'

લુખ્તું હસતાં મેડોઝ ટેલરે પોતાને ન ગમતું ચિત્ર અમીર તરફ સરકાવી દીધું. તેમણે માનેલું કે અમીર પણ તેનું એ બનાવટી ચિત્ર જોઈને હસી પડશે.

પણ આ શું ?

ચિત્ર પર નજર પડતાં જ તેના ચહેરાના ભાવ કેટલા ઝડપથી પલટાવા લાગ્યા ! એકીટશે ચિત્ર જોઈ રહેલા અમીરના કપાળમાં કરચલીઓ પડવા માંડી. આછી કંપારી અનુભવતા હોઠ ધ્રૂજવા લાગ્યા. આંખોમાં ઉત્તેજનાની અજબ ચમક ઊપસી આવી : 'સુભાન અલ્લાહ !'

ગોઠણભરે બેઠો થઈને તેણે તારીફ ઉછાળી : 'એ જ નાક નકશો... કાજળ આંજેલી એ જ ધારદાર આંખો, મનમોહી લે તેવું અણીદાર નાક, મરક-મરક થતા પાતળા હોઠ, સફાઈપૂર્વક બાંધેલો એ જ સાફો, શરારતના મહોરા નીચે છુપાયેલો એ જ અમીરઅલી ઠગ !'

બોલતાં બોલતાં અમીર આવેશમાં ઊભો થઈ ગયો. હાથ-પગની બેડીઓના ખણખણાટમાં તેના રોમાંચનો રણકો રણઝણી ઊઠ્યો : 'ટેલર સા'બ, આ જ છે અસલી અમીરઅલી ઠગ !'

ટેલર તેના આ પ્રત્યાઘાતથી ડઘાઈ ગયા, પણ બરકત સ્વસ્થપણે હસતો હતો. જાણે તેના એ હાસ્યમાં કોઈ રહસ્ય છુપાયું હોય તેમ ખામોશ બેસી રહ્યો.

હવે અમીરનું ધ્યાન તેના પર પડ્યું. એકાએક દિમાગમાં ઝબકારો થયો હોય તેમ તેની આંખો પહોળી થઈ. ધ્રૂજતા હાથે ચિત્રનો કાગળ જુવાન તરફ લંબાવ્યો : 'બર...કત ! સાચું કહેજે આ તસવીર કોણે દોરી ? મારી એ ઉમ્મરમાં તારો તો જન્મ નહીં થયો હોય. આમાં તો કોઈ ચાલાકી અજમાવી છે !'

'હા, ચાચા !' બરકતના અવાજમાં એ જ સ્વસ્થતા રહી : 'તસવીર તો મેં દોરી છે, પણ એની કલ્પના બીજાની છે !'

'બીજાની ?' ટેલર અને અમીર બંને એકસરખા ચોંક્યા.

'ચાચા, તમે ભેદ પરથી પડદો ઉઠાવવા માગતા નહોતા. હું તમારા જિગરી દોસ્તનો બેટો છું એ જાણ્યા પછીય લાગણીને દબાવી રાખી...' બરકત હવે ગળગળો થઈ ગયો : 'પણ તમે મને ગલત સમજેલા. મારા અબ્બાને હું બેહદ ચાહું છું અને મારા અબ્બા હજુય તમારી દોસ્તી માટે મગરૂબી ધરાવે છે.'

અમીરનું માથું ઝાટકા સાથે ઝૂકી ગયું. હજુય બરકતને છાતીએ લગાડવાની હિંમત ન ચાલી. બંને હાથ તેણે પીઠ પાછળ રાખી દીધા. ઉલઝનમાં પડી ગયેલા મેડોઝ ટેલર તો વારાફરતી એ બંનેની સામે તાજજુબીથી જોતા જ રહ્યા.

'સાહેબ, ઘેર જઈને હું એમની તસવીર બનાવતો હતો ત્યાં અબ્બાની નજર પડી. મેં એમને કહ્યું કે મારે આજે એક અજીબ માણસની તસવીર દોરવાની છે પણ અમીરઅલી નામ સાંભળતાં જ એમનાં રૂંવાડાં ઊભાં થઈ ગયાં. જગાય સૂંકોચ રાખ્યા વિના તેમણે એમની બચપણની દોસ્તીની કહાની કહી સંભળાવી આખી રાત પડખે બેસીને તેમણે અમીરચાચાની જુવાનીની આ તસવીર મારી પાસે ચીતરાવી.'

'ધીસ ઇઝ ટેરીફિક !' ટેલર સાહેબનો પ્રત્યાઘાત એમની જ જબાનમાં વ્યક્ત થયો : 'આઈ કાન્ટ બિલીવ ઇટ.'

'સાહેબ, આપને મારે એક અરજ કરવાની છે.' બરકતે બે હાથ જોડીને આજીજી કરી : 'આ અસલી તસવીર જેમના વિના બની શકી ન હોત એમને એક વાર અમીરચાચાને મળવાની મંજૂરી આપો.' બોલતાં બોલતાં બરકતના ગળે ડૂમો ભરાવા લાગ્યો : 'હું અબ્બાને સાથે જ લઈ આવ્યો છું.'

અને અમીરના હાથની સાંકળ આંચકા સાથે રણઝણી ઊઠી : 'અફ્લો આવ્યો છે... અહીં મને મળવા આવ્યો છે ?' અમીરની ખુશાલી હવે ખામોશ જ રહી ન શકી : 'સાહેબ, હું આપને હાથ જોડું છું. આપના પગમાં માથું મૂકું છું. એક... વાર બસ એક જ વાર !' ગળગળો અમીર સાથે જ ગોઠણભરે થઈને ટેલર સાહેબના પગમાં પડી ગયો. કદી બોદા અવાજે નહીં બોલનાર એ આદમી કાકલૂદી કરવા લાગ્યો : 'આપનો ઉપકાર હું જિંદગીભર નહીં ભૂલું.'

પણ અમીરને ખબર ન રહી કે સાહેબના સંકેતથી બરકત ક્યારનો ત્યાંથી ઊઠીને બહાર ચાલ્યો ગયો હતો !

'અ...મી...ર !'

ગોઠણભરે સાહેબના કદમોમાં બેઠેલા અમીરની પીઠ પર હુંફાળો સાદ અફળાયો : 'ક્યાં છે અમીર ?'

અને અમીર ટટાર થઈ ગયો : આ તો અફલાનો જ અવાજ ! ઝટપટ ઊભા થતાં તેણે પાંપણો લૂછી નાખી. પીઠ ફેરવતાં પહેલાં ચહેરા પર જુસ્સો ઉપસાવ્યો. વરસો બાદ

જિગરી દોસ્તના મેળાપ વખતે પોતે રોતલ ન દેખાવો જોઈએ.

પણ તેને ભાન ન રહ્યું કે ચહેરા પરનો બુઢાપો કદી લૂછી શકાતો નથી. અફલાને જોવા માટે જેવી તેણે પીઠ ફેરવી કે ઉતાવળા પગલે ધસી વતા અફલાના પગ જમીન સાથે જડાઈ જતા હોય તેમ આંચકા સાથે એ રોકાઈ ગયો. આઘાત લાગ્યો હોય તેમ તેની આંખો ફાટી રહી. જાણે માનવામાં આવ્યું નહીં : શું આ અમીરઅલી પોતે ? ધોળા ફક્ક વાળ, ફિક્કો ચહેરો, ઊંડી ઊતરી ગયેલી આંખો, બેસી ગયેલા જડબા અને થીજી ગયેલી ચામડી !

અમીરે ભેટવા માટે હાથ લંબાવ્યા ત્યારે અફલાને ખ્યાલ આવ્યો કે જેને મળવા કલાકોથી પોતે બેચેન હતો એ દોસ્ત હવે બે ગજનો ફાસલો છે તોપણ પોતે જડની જેમ ઊભો છે !

‘યા...ર ! તં કેવી હાલત કરી નાખી છે તારી !’ શબ્દોના ધક્કા સાથે અફલો અમીરના બંને બાવડામાં ભિડાઈ ગયો. વર્ષોની જુદાઈનો બદલો લેવા માગતો હોય તેમ અમીરે અફલાને કસીને ભીંસ દીધી : ‘દો...સ્ત છોડીને ચાલ્યા જતી વખતે તં મારો વિચાર ન કર્યો !’

એ ઠપકામાં લાગણીનો જુવાળ ઊભરાઈ આવ્યો.

‘માફ કરી દે અમીર !’ અફલાએ આંસુને વહેવા દીધાં : ‘આવેશમાં ભાન ભૂલીને હું ભાગી ગયો. કાયમનો સાથ આપવાનો વાયદો ફેક કરીને ચાલ્યો ગયો.’

વચ્ચે વચ્ચે બંનેનાં ડૂસકાં સંભળાતાં હતાં. બરકત એક તરફ ખામોશ ઊભો હતો. ખુરશીમાં બેઠેલા ટેલર સાહેબ એકબીજાના હાથમાં જકડાયેલા બે દોસ્તોનું આ મિલન નિહાળી રહ્યા હતા.

‘સારું થયું તું ચાલ્યો ગયો અફલા ! નહીંતર મારી જેમ જિંદગી બોજ બની જાત. આજે તું તારા બેટા માટે મગરૂબીથી માથું ઊંચું રાખી શકે છે ત્યારે હું...’

અમીરની પીડાનો ઊભરો અફલાથી સહેવાયો નહીં. ધીમે ધીમે તેણે પકડ ઢીલી કરી, આંસુ લૂછીને તેણે અમીર સામે ચહેરો ધર્યો : ‘કિસ્મતના ખેલની કોઈને ખબર પડતી નથી અમીર ! આપણો આમ અણધાર્યો મેળાપ થયો એ પણ કિસ્મતનો જ ખેલ છે ને... !’

થોડી વાર બંનેએ ખામોશ રહીને એકબીજાની નજરમાં નજર પરોવી રાખી. એટલી ઘડી માટે સમય જાણે થંભી ગયો.

અચાનક અમીરને યાદ આવ્યું હોય તેમ તેણે અફલાના ખભા પર બંને હાથ મૂક્યા : ‘વખત થોડો છે અને કહેવા-પૂછવાનું ઘણુંબધું છે યાર ! બીજી બધી વાત પછી, પહેલાં તારે મારું એક કામ કરવાનું છે.’

અમીર અટકી ગયો એટલે અફલાએ તેના ખભા પર સામો હાથ મૂક્યો : ‘શું કામ કરવાનું છે અમીર ! જલદી કહી દે દોસ્ત...’

અમીરના હોઠ ધૂજ્યા. શબ્દો જાણે આકાર લઈ શકતા ન હોય એવી પીડા અનુભવી : ‘મા...રી બેટી !’ ગળે ડૂસકું આવતું હતું તેને મહામહેનતે રોક્યું : ‘અફલા, જાલોનના મૌલવીને મારી બેટી સોંપી આવ્યો હતો. ત્યારબાદ એનું શું થયું... એની શાદી

ક્યાં થઈ... કાંઈ ખબર નથી મને...’

‘ફિકર ન કર અમીર !’ અફલાએ તેને હૂંફાળી ધરપત આપી : ‘બધું જ ઠીક થઈ રહેશે.’ પછી પાછળ ફરીને ઉમેર્યું : ‘જો તો ખરો, મારી સાથે કોણ આવ્યું છે ?’

ત્યારે અમીરની નજર કમરાના ઉંબરે ઊભેલી પરદાનશીન ઓરત પર પડી. પોતે તેની સામે જોયું ત્યારે પેલીએ ડોક ઝુકાવી દીધી : ‘એ નૂરને પણ તું સાથે લઈ આવ્યો છો ?’

‘નહીં અમીર, નૂર તો વરસો પહેલાં ખુદાને પ્યારી થઈ ગઈ.’ અફલાએ એક નિસાસો નાખ્યો અને અમીર તેનો અફસોસ વ્યક્ત કરે એ પહેલાં જ ઓળખાણ આપી દીધી : ‘એ છે બરકતની બીબી... તારી દુઆ લેવા માટે એને અહીં લઈ આવ્યો છું !’

‘મારી દુઆ !’ અમીરે નજર ફેરવી લીધી. દર્દ ઘૂંટ્યા અવાજે તેનાથી કહેવાઈ ગયું : ‘હું ખુદ દુઆનો ભૂખ્યો છું અફલા ! મારી પાસે આપવા જેવું કાંઈ જ નથી રહ્યું. તને ખબર નથી દોસ્ત, આ નાપાક હાથે મેં મારી સગી બહેનનું ગળું ભીંસી નાખ્યું છે !’

અફલો ચોંક્યો : ‘સગી બહેન !’ અમીર તારે તો કોઈ...’

‘દોસ્ત, એ બહુ દર્દભરી દાસ્તાન છે. હું ઈસ્માઈલિયાનો સગો બેટો નહોતો. મારાં અસલી મા-બાપ તો પઠાણ હતાં. એ બિચારાં ઠગનો શિકાર બની ગયાં. અને હું...’ અમીરે રૂંધાતા કંઠે વાક્ય પૂરું કર્યું : ‘અને હું ઠગનો બેટો બની ગયો !’

પણ ત્યાં સુધીમાં પેલી પરદાનશીન ઓરત ધીમા ડગલે અમીરની પાસે આવીને ઊભી રહી ગઈ હતી. બરકત અને ટેલર સાહેબ ખામોશપણે આ બધું જોઈ રહ્યા હતા.

‘વહુ બેટી, એમને તસ્લીમ કરો !’ અફલાએ લાડભર્યા અવાજે બરકતની બીબીને આદેશ આપ્યો : ‘આ દુનિયામાં દુઆ લેવા જેવી કોઈ વ્યક્તિ હોય તો એ મારો દિલોજાન દોસ્ત છે.’

અને અમીર આનાકાની કરે તે પહેલાં કાળા બુરખામાંથી એક ગોરો હાથ બહાર આવ્યો. ઝૂકેલા શિર તરફ ત્રણ વખત હાથ ઊંચા કરી તેણે અમીરને તસ્લીમ બજાવી. અમીરના ધૂજતા હાથ ધીમે ધીમે ઊંચકાયા. બેડીની સાંકળ રણઝણી ઊઠી. ગળામાંથી ગમ ખંખેરીને અમીરે દિલનો ઊભરો ધાલવ્યો : ‘વહુબેટી, જે ખુદાએ તને બરકત જેવો શૌહર બક્ષ્યો છે એ ખુદા તારા કોઈ અરમાન અધૂરાં ન રાખે...’

અમીર વધારે બોલી ન શક્યો. તેના ઊંચકાયેલા હાથ ધીમે ધીમે નીચે આવ્યા. થોડી વાર ખામોશી છવાઈ ગઈ છતાં પણ બરકતની બીબીએ ઝૂકવેલું શિર ઊંચું ન કર્યું. પરદામાંથી બેચાર ડૂસકાં સંભળાયાં ત્યારે અમીરનું દિલ હચમચી ઊઠ્યું : ‘વહુબેટી, મારી આ હાલત પર અફસોસ ન કરો... મારા માટે આંસુ ન વહાવો.’

છતાંય પેલીની રુદન રોકાયું નહીં, શિર ઊંચકાયું નહીં ત્યારે અફલાએ ખુલાસો કર્યો : ‘અમીર, તું એક રસમ વિસરી ગયો. તે વહુનું મોં જોયું નહીં !’

‘ઓ...હ !’ અમીર અકળાઈ ઊઠ્યો. વહુના ચહેરા પરથી પરદો હઠાવવાની તેની હિંમત ન ચાલી : ‘વહુબેટી, તમારું મોં જોઈને મારી આંખો તો ઠરશે... પણ આ મનહૂસ

માણસનું મોં જોવામાં તમને કોઈ લાભ નહીં થાય... અને મારી પાસે મોં જોવાની વધાઈ આપવા માટે એક કોડી પણ નથી.'

પણ અમીર બોલી રહે ત્યાં સુધીમાં તો પેલીએ પોતાના હાથે જ ચહેરા પરથી પરદો હટાવી દીધો. પછી ગરદન ટટાર કરીને આંસુભીની આંખે તેની સામે તાકી રહી.

અને અમીર પગથી માથા સુધી ધૂજી ઊઠ્યો... પહોળી થયેલી તેની આંખોમાં તાજજુબી ચમકી ગઈ. દિલમાં ઊઠતા તૂફાનને દાબી દેવા માગતા હોય તેમ જાણે તેણે છાતી પર હાથ ભીંસી દીધો, જાણે ખુદ અઝીમા જ તેની સામે આવીને ઊભી હોય એવું લાગ્યું. એ જ ખૂબસૂરત ચહેરો, એવી જ પ્યાર નીતરતી આંખો, એ જ ગોરા ગાલ અને એમાં પડતાં એવાં જ ખૂબસૂરત ખંજન... વરસો પહેલાં અઝીમાને છેલ્લીવાર જોઈ હતી એવી જ અદલોઅદલ દેખાતી હતી એ...

અને દિમાગમાં ઝબકારો થયો. હોઠ પર હેતનો ઊભરો આવી ચડ્યો : 'મા...સૂમા ! એમ કહીને ઊછળી પડવા માટે દિલ બેતાબ બન્યું, પણ બીજી જ ઘડીએ તેણે મન પર કાબૂ મેળવી લીધો. ના એ ન બને. ખુદાએ એને બરકતની બીબી બનાવી, અફલાના બેટાની વહુ બનાવી એને હવે બેટી કહીને મારાથી એની ખુશી જૂંટવી ન લેવાય.'

બીજી જ ઘડીએ અમીરે ઝટકા સાથે પીઠ ફેરવી લીધી : 'બરકત, વહુબેટીને બહાર લઈ જા.'

'વહુબેટી નહીં... બેટી કહો બાપુ !' આરજૂભયો એક રણકો અમીરની પીઠ પર અફળાયો. ટેલર સાહેબ એ સાંભળીને ખુરશીમાં અધ્ધર થઈ ગયા, બરકત પણ ચોંકી ઊઠ્યો અને અફલાએ વળી કાંઈક જુદું જ અચરજ અનુભવ્યું. છતાં કોઈ કાંઈ બોલી શક્યું નહીં. બધાની મીટ અમીર પર મંડાયેલી હતી.

'મારે કોઈ બેટી નહોતી.' અમીરની પીઠ સુધ્યાં ત્યારે હીબકાંથી હલતી હતી : 'અફલો સારી રીતે જાણે છે કે ખુદાએ મને કોઈ ઓલાદ બક્ષી નથી.'

'બાપુ !' એ પાતળા અવાજમાં હવે અનેરો રણકો ઊપસી આવ્યો : 'સચ્ચાઈ તરફ પીઠ ફેરવી લેવાથી હું તમારી બેટી મટી નહીં જાઉં. થોડી વાર પહેલાં જ તો તમે મારા સસરાને કહેતા હતા કે જાલોનના મૌલવીને તમારી બેટી સોંપી છે. એની ખબર જાણવા માટે બેચેન બની ગયા હતા અને હવે એ બેટી ખુદ સામે આવીને દુઆ માગી રહી છે ત્યારે દિલને દગો શું કામ આપો છો ?'

એના એક એક બોલ અમીરનું કાળજું વીંધી જતા હતા. ભયાનક તૂફાન દિલમાં ફૂંકાઈ રહ્યું હતું. લાગણીઓનો ઘુઘવાટ પોકાર પાડતો હતો : 'અમીર, જીદ ન કર... બેટીને ઠુકરાવી દીધા પછી તને ક્યારેય ચેન નહીં મળે. તારો આ અપરાધ તને કદી જંપવા નહીં દે. હવે બદનામીનો ડર છોડી બાપના પ્યારની પ્યાસી બેટીને છાતીએ લગાડી દે. નહીંતર એનું દિલ તૂટી જશે.'

પણ અમીરથી એમ ન થઈ શક્યું. નજર ઊંચકીને તેણે એક વાર બરકત તરફ

જોયું, પછી ટેલર સાહેબ તરફ જોઈ લીધું. અને પીઠ ફેરવ્યા વિના જ ઇન્કારમાં ડોક હલાવી દીધી.

એના એ ઇન્કારે કમરામાં સન્નાયો ધરબી દીધો.

'તો ભલે બાપુ !' માસૂમાનો પહાડ જેવો નિસાસો અમીરની પીઠ પર ખડકાઈ ગયો : 'હું તમારી નજરથી ઓઝલ થઈ જાઉં એ પહેલાં તમારી યાદમાં સાચવી રાખેલી આ નિશાની તમને પાછી આપી દઉં !'

અને બુરખા નીચે છુપાવેલો કપડાનો એક ટુકડો તેણે પીઠ ફેરવીને ઊભેલા બાપના ખભા પર મૂકી દીધો. ધીમે ધીમે અમીરની ડોક જમણા ખભા તરફ વળી અને જેવો પીળો રૂમાલ નજરે પડ્યો કે ખભાની સાથે પૂરું બદન કંપી ઊઠ્યું. જાણે આખું આસમાન ખભા પર કોઈએ મૂકી દીધું હોય એટલો બધો બોજ તેને વરતાયો.

'તમે મૌલવીને ત્યાં મને જોવા આવ્યા હતા, મારા હાથનું પાણી પીધું હતું ત્યારે મોં લૂછવા કાઢેલો રૂમાલ ભૂલી ગયેલા.' માસૂમા ધારદાર અવાજે બોલતી ગઈ : 'ત્યારે જ હું જાણી ગઈ હતી કે તમે જ મારા બાપુ છો અને છતાં આજ સુધી એ હકીકતને દિલમાં જ ધરબી રાખી હતી. અરે, ખુદ મારા ખાવિંદથી પણ આ વાત ખાનગી રાખી હતી...'

માસૂમાને ત્યાં અટકી જવું પડ્યું. બરકત તરફ જોઈ લઈને નજરથી જ ધણીની માફી માગી લીધી, પછી ઘૂંટાતા શ્વાસે બાપને કહેવાનું પૂરું કર્યું : 'બાપુ, જ્યારે જ્યારે તમારી યાદમાં દિલ ભરાઈ આવતું, આંખો ઊભરાઈ આવતી ત્યારે પટારામાંથી આ રૂમાલ કાઢીને ખૂબ રડી લેતી. એ રૂમાલનો એક એક તાંતણો મારાં આંસુથી ભીંજાયો છે... પણ તમને તો એય નહીં દેખાય !'

ઊભરો ઠાલવવા જતાં હાંફી ગયેલી માસૂમા વધુ વાર ઊભી રહી ન શકી. હારી ગઈ હોય, ભાંગી પડી હોય તેમ ગોઠણભેર બેસીને ફૂસકે ફૂસકે રડવા લાગી.

બેટીના એ બોલ અમીર બરદાસ્ત ન કરી શક્યો, એના રુદને બાપના અટલ ઇરાદાને ખળભળાવી મૂક્યો. ખભા પર પડેલો રૂમાલ અમીરે હાથમાં લીધો. પોતાના ઘાતકી અપરાધના રંગે રંગાયેલો એ પીળો રૂમાલ બેટીનાં ઊનાં આંસુથી ધોવાઈ ચૂક્યો હોય એવી રાહત તેણે મહેસૂસ કરી. એક પળ માટે આંખો મીંચીને તેણે ખુદાને યાદ કરી લીધો : 'પરવરદિગાર, તારા કસમ પર મેં મૌલવીને વાયદો આપ્યો હતો કે હું હવે એને ક્યારેય મારી બેટી તરીકે નહીં ઓળખાવું... મને માફ કરી દેજે, આજે હું એ કસમ તોડી રહ્યો છું.'

અને ઝટકા સાથે અમીરે પીઠ ફેરવી. પગ પાસે રડતી દીકરી પર જૂકીને તેના બંને ખભા પકડી લીધા : 'બે...ટી !'

જાણે દિલની મસ્જિદના મિનારામાં બાંગ પોકારાઈ હોય તેમ એ બે અક્ષરોના પડઘાએ કમરાની ખામોશીને ખળભળાવી મૂકી બાપના વાત્સલ્યભર્યા સ્પર્શે માસૂમાની આંખનાં આંસુને થંભાવી દીધાં. જૂકી ગયેલા શિરને આંચકા સાથે ટટાર કરી દીધું. ઊંચકાયેલા તેના ગોરા મુખ પર બાપના ગરમ આંસુનાં બુંદ ખરી પડ્યાં, ત્યારે માસૂમા

પાગલની જેમ ઊભી થઈ અને અમીરને વળગી પડી : 'બા...પુ !'

બાપની છાતી પર માથું ટેકવીને બેઠીએ મોકળા મને રડી લીધું. બેઠીની પીઠ પર હાથ પસવારીને બાપે બાવીસ વર્ષથી દિલમાં ઘૂંટાતા વાત્સલ્યને વહેવા દીધું.

બાપ-બેઠીના આ મેળાપે અફલા અને બરકતને તો ઠીક, પણ ટેલર સાહેબને સુધ્ધાં ભાવનાથી ભીંજાવી દીધા. આ કરુણમંગલ દૃશ્યમાં ત્રણે જણા તલ્લીન થઈ ગયા હતા.

'બેઠી !' અમીરનો દર્દીલો અવાજ સંભળાયો : 'આપણી લાંબી કારમી જુદાઈનો એક દિવસ પણ એવો નથી ગયો કે મેં તને યાદ ન કરી હોય. મરતાં પહેલાં એક વાર તને જોઈ લેવા માટે આંખો તલસતી હતી અને ખરેખર તું સામે આવી ત્યારે મારે મોં ફેરવી લેવું પડ્યું. બેઠી... મારી આ મજબૂરીને મા...ફ...'

પણ અમીરના બાકીના શબ્દોને માસૂમાએ તેના મોં પર હાથ દબાવીને રોકી દીધા : 'બાપુ, હું બધું જ જાણું છું. નાનકડી છોકરી હતી ત્યારથી પીડાને પચાવી જવાનું શીખી ગઈ છું. બેઠી બદનામ ન થઈ જાય એ માટે તમે કઠણ કાળજે બાપનો નાતો કાપી નાખ્યો હતો, પણ બાપુ ગમે તેવો બાપ આખરે દીકરીને મન તો ફરિશ્તો જ હોય છે !'

બાપ-બેઠી વચ્ચે હેતનો ઊભરો ઠલવાઈ ચૂક્યો એટલે અફલો તેમની વચ્ચે આવી ચડ્યો :

'અમીર, યાર તારી દીકરી પણ તારા જેવી જ પહોંચેલી નીકળી !'

માસૂમા ચોંકીને અમીરથી અળગી થઈ ગઈ. અફલો હસતો હસતો કહી ગયો :

'આટલાં વરસ હું એવા જ ભુલાવવામાં રહ્યો કે માસૂમા આ ભેદથી વાકેફ નથી. હું તેનાથી છાનું રાખતો અને તે મારાથી છુપાવતી રહી. બાર વરસમાં તેણે એક વાર પણ મને કળાવા દીધું નહીં કે બાપની જુદાઈમાં પોતે કેવી હિઝારાઈ રહી છે !'

'પણ અફલા ! તો આ ભેદ કોની પાસેથી જાણ્યો ! જાલોન તું ક્યારે ગયો હતો ?'

'તારાથી જુદા પડ્યા પછી મારા પર કેવી વીતી એની કહાની તો બહુ લાંબી છે.' અફલાએ આછો નિસાસો નાખ્યો : 'નૂરના મોત પછી બરકતની શાદી માટે મારે ઉતાવળ કરવી પડી અને તારી બેઠી યાદ આવી ગઈ, સગાઈનું માગું લઈને હું તને મળવા જાલોન ગયો પણ ત્યાં જઈને તારી તારાજી જ જોવા મળી. અઝીમાબહેન હયાત નથી. તને જાલોન રાજમાંથી હદપારી મળી ગઈ છે અને તું કદી પાછો આવવાનો નથી એ જાણીને મારું દિલ બેસી ગયું. તારી બેઠીનું શું થયું એ વાત લોકો જાણે વિસરી જ ગયા. આખરે આપણા વફાદાર નોકરે મોલવી તરફ આંગળી ચીંધી ત્યારે દોસ્તને આપેલો વાયદો પૂરો કરી શક્યો.'

અફલો ખુશમિજાજમાં મુસ્કુરાતો હતો પણ અમીર લાગણીવશ થઈ ગયો. દોસ્તના ખભા પર હાથ મૂકી શુકગુજાર કરવાની તેણે કોશિશ કરી : 'અફલા...'

પણ પેલો તેનો ઈરાદો સમજી ગયો હોય તેમ વચ્ચે જ બોલી ઊઠ્યો : 'અમીરમિયાં ! હવે મને અફલો કહીશ તો નહીં ચાલે. હું તારો વેવાઈ થયો. બેઠીના બાપને નાતે તારે મારો મોભો જાળવવો પડશે.'

અને અફલાની આ ટકોરે ત્યાં ઊભેલાં સૌના મનમાંથી ગંભીરતા ખંખેરી નાખી.

'હું તો તને અફલો જ કહેવાનો !' અમીરે તેની પીઠ પર થાપો મારીને મજાક છોડી : 'બહુ સફાઈ ન કર... માસૂમા જેવી વહુ તને દીવો લઈને શોધવા જતાં ક્યાંય ન મળત સમજ્યો !' પછી બરકત તરફ સંકેત કર્યો : 'અરે જમાઈરાજ, તમે બાઘાની જેમ ઊભા છો કેમ ? જરા તમારા સસરાને તસ્લીમ-બસ્લીમ તો કરો.'

ફરી બધાં ખડખડાટ હસી પડ્યાં.

પણ હસી-ખુશીની એ બેચાર ઘડીઓને જેલના ઘંટારવે ઉદાસીમાં પલટાવી દીધી. મળ્યાં - ન મળ્યાં ત્યાં જુદાઈનો તકાદો થયો.

અમીરને હવે ખ્યાલ આવ્યો કે ટેલર સાહેબની હાજરી તો પોતે વિસરી ગયો હતો. હાથ પકડીને તે દીકરીને તેમની સામે લઈ ગયો :

'સાહેબ, મેળાપના આવેશમાં હું વિવેક ચૂકી ગયો હોઉં તો માફ કરજો.' ટેલરે એક મુસ્કાનથી જ તેને જાણે માફ કરી દીધો, ત્યારે અમીરે માસૂમાને કહ્યું : 'બેઠી, સાહેબનો શુકગુજાર કર... એ મારી જીવનકિતાબ લખવા ન આવ્યા હોત તો આપણા સૌનો મેળાપ ક્યારેય થાત નહીં.'

માસૂમાએ ઝૂકીને ગોરા સાહેબને તસ્લીમ બજાવી ત્યારે અમીરઅલીની બેઠીને કઈ રીતે આશિષ આપવા એની ગડમથલમાં પડી ગયા. છેવટે એમની જબાન પર શબ્દો સ્ફુરી ગયા :

'ગોડ બ્લેસ યુ !'

એ જ વખતે અમીરને લેવા માટે ચોકીદાર સામે આવીને ઊભો રહી ગયો.

ફરી પાછી ખામોશી છવાઈ ગઈ.

'હવે મારે જવું જોઈએ.' અમીરે દરેકના પર એક દર્દભરી નિગાહ ફેરવી લઈને કહેવું પડ્યું : 'નમાઝનો વખત થઈ ગયો. ખુદાએ આ દિવસ દેખાડ્યો એ માટે શુકગુજાર કરવામાં મોડા નથી પડવું.'

પગ ઉપાડતાં પહેલાં અમીરે ત્રણેને વારાફરતી ભેટી લીધું. આ વખતે મનને તેણે મક્કમ રાખ્યું. આંખમાં આંસુ ન ઊભરાઈ આવે તેની તકેદારી રાખી.

'અલ્લાહની દુઆથી ફરી જલદી મેળાપ થશે.' અફલાએ કાંપતા હોઠે કહ્યું ત્યારે અમીર આંખની પાંપણો દાબી રાખીને માત્ર માથું જ હલાવી શક્યો હતો.

પગની બેડી ખજાખજી ઊઠી. બેચાર ડગલાં ભરીને એકાએક તે અટકી ગયો. હાથની મુઠ્ઠીમાં દબાયેલા રૂમાલ સામે જોયું.

'માસૂમા !' પાછળ ફરીને તેણે બેઠીને પાસે બોલાવી.

'તને આ રૂમાલ પાછો આપવાનું ભૂલી ગયો.'

દીકરીના લંબાયેલા હાથમાં રૂમાલ સોંપવા માટે અમીરે હાથ લંબાવ્યો પણ ફરી તેનો હાથ અટકી ગયો. કુતૂહલભેર સૌ તેની હિલચાલ જોવા લાગ્યાં.

રૂમાલના એક છેડે બાંધેલી ગાંઠ અમીરે હાથમાં લીધી. બંને હાથનાં કાંપતાં

અંગૂઠા-આંગળી વડે ધીમે ધીમે ગાંઠ છોડી. ગાંઠમાંથી નીકળેલા ચાંદીના સિક્કા સામે થોડી વાર તાકી રહ્યો. પછી નજર ઊંચકીને દીકરી તરફ જોયું અને તેના લંબાયેલા હાથમાં પહેલાં સિક્કો અને પછી રૂમાલ મૂકી દીધો : ‘બેટી, મારા બાપુએ આ ગાંઠ વળાવીને મને ઠગ બનાવ્યો હતો. આજે તારી સામે એ ગાંઠ છોડીને હું મારા દિલથી ઠગ મટી જાઉં છું !’

ટેલર સાહેબ તાજજુબીભેર ઊભા થઈ ગયા. ઉતાવળા પગલે અમીર પાસે આવ્યા. તેના ખભા પર હાથ મૂક્યો અને હેતથી દાબ્યો : ‘ચાલ, હું તને ખોલી સુધી મૂકી જાઉં.’ ત્રણ રડતા દિલ અને છ આંખોને પાછળ રાખી અમીર ઝડપભેર કમરાની બહાર નીકળી ગયો. નમાઝ ચૂકી ન જવાની અધીરાઈમાં તેનાં પગલાંની ગતિ તેજ થતી જતી હતી. ખોલીના ઉઘાડાં બારણાં પાસે આવીને એ અટક્યો. પાછળ ટેલર સાહેબ તેની સામે હાથ લંબાવીને ઊભા હતા :

‘અમીરઅલી ! સ્લીમન સાહેબે લખેલી વાત યાદ રાખજે... પાંચ-સાત વરસ આસાનીથી નીકળી જશે... અને હવે તો તને જીવવા માટે બેટીનું સધ્ધર બંધાનું પણ મળી ગયું છે.’

છતાં અમીર હસ્યો નહીં.

‘સાહેબ, આપ પણ મારી એક અરજ યાદ રાખજો.’ તેનો અવાજ લાગણીથી ભીંજાયો : ‘કિતાબમાં મારી બેટીના મેળાપનો ઉલ્લેખ ન કરશો. મારે ખાતર નહીં, પણ એને ખાતર !’

ટેલર સાહેબની કીકીઓમાં હમદર્દી ઊભરાઈ આવી :

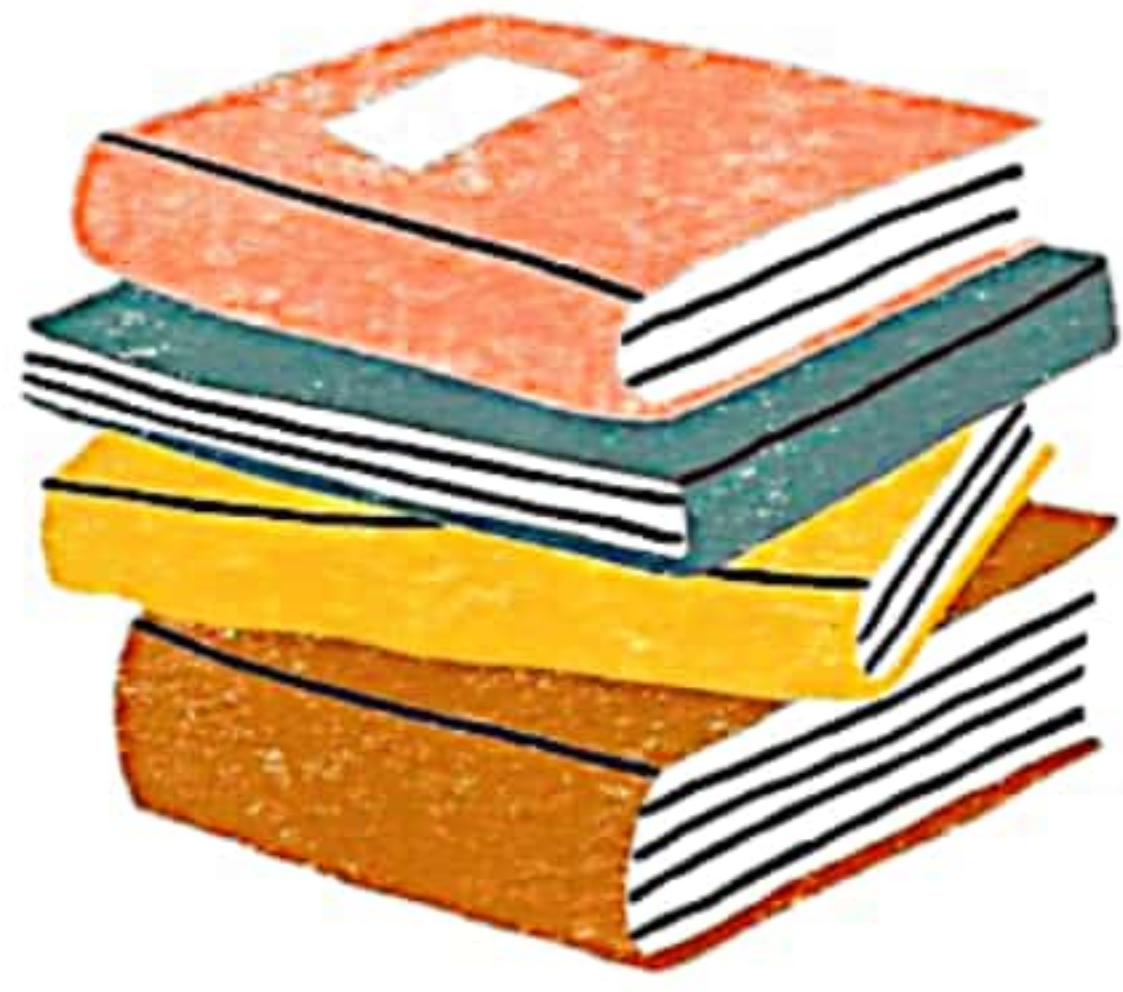
‘ભલે અમીરઅલી, આજનો પ્રસંગ હું મનમાં જ જાળવી રાખીશ.’ અને ફરી એક વાર અમીર સાથે હાથ મિલાવી તેમણે વિદાય લીધી : ‘ગુડબાય અને ગુડ લક.’

સાહેબ દેખાતા બંધ થયા. અમીર ધીમા ડગલે ખોલીમાં ગયો. કોટડીના બારણે તાળું મારી ચોકીદાર ચાલ્યો ગયો. અમીરે ખૂણામાં પડેલી શેતરંજી પહોળી કરીને બિછાવી, તેના પર ઘૂંટણભેર બેઠો અને આંખો મીંચીને ખુદાની બંદગીમાં બંને હાથ ઊંચા કર્યા.

સાંજ ઘેરાવા લાગી, બંદગીમાં બેઠેલા અમીરના શ્વાસ ઘૂંટાવા લાગ્યા :

‘યા ખુદા !’ તેના હોઠ ફફડ્યા, દિલની ગેહરાઈમાંથી અવાજ ઊઠ્યો : ‘મારા ઘોર અપરાધોની સજા પૂરી થઈ ચૂકી હોય, તેં મને માફ કરી દીધો હોય તો પરવરદિગાર, હવે મને અહીંથી ઉઠાવી લે. મારી કોઈ આરજૂ હવે બાકી રહી નથી. બસ, હવે મને મોત બક્ષી દે !’

અને ઊંચા થયેલા હાથે અમીર ખુદાના ફેંસલાની અધીરાઈથી રાહ જોઈ રહ્યો.

Book House1

**चैनल जॉइन करने के लिए telegram
डाउनलोड करने के बाद सर्च में
@BOOKHOUSE1 लिखे और सर्च करे**

<https://t.me/bookhouse1>

BOOKHOUSE1